

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК

6

Засновано в 2011 р.
Виходить один раз на два роки

КИЇВ • 2021

Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. І.А. Казиминова. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. Вип. 6. 352 с.

До збірника увійшли статті термінологів України, Білорусі, Польщі, Росії за такими підрозділами термінознавства: теорія та історія термінознавства, слов'янське термінознавство; термінологія лінгвістики та суміжних наук; термінологія суспільних та економічних наук; термінологія природничих наук; термінологія промислового та сільськогосподарського виробництва; теорія термінографії і практика укладання галузевих словників. Статті спрямовані на вироблення настанов і рекомендацій щодо уніфікації термінів у словниках та фаховому спілкуванні. Для мовознавців, фахівців різних галузей знань, аспірантів, докторантів, викладачів, студентів закладів вищої освіти.

Terminolohichnyi Visnyk: Collected papers / I.A. Kazymyrova (managing editor). Kyiv: Dmitro Burago Publishing House, 2021. Vol. 6. 352 p.

The volume contains the papers of the Ukrainian, Belarusian, Polish and Russian grouped by the sub-chapters: theory and history of terminology, Slavic terminology; terminology of linguistics and related science; terminology of social and economic sciences; natural science terminology; industrial and agricultural terminology; theory of terminography and practice of compiling branch dictionaries. The papers suggest recommendations on normalization and unification of terms in the dictionaries and professional communication. It is recommended for linguists, specialists in different fields of knowledge, postgraduates, doctoral students, lecturers, students of higher educational institutions.

Редакційна колегія

Відповідальний редактор:
кандидат філологічних наук, доцент *І.А. КАЗИМИРОВА*
Відповідальний секретар:
кандидат філологічних наук *О.І. ВАСЕЦЬКА*

доктор філологічних наук старший науковий співробітник *Г.М. Сюта* (головний редактор); доктор наук *Я. Банасяк*; доктор філологічних наук, професор *К.Г. Городенська*; доктор філологічних наук, професор *П.Ю. Гриценко*; доктор філологічних наук, професор *Т. Дайбер*; доктор філологічних наук, професор *Є.А. Карпіловська*; доктор філологічних наук, професор *І.М. Кочан*; доктор філологічних наук, доцент *М.І. Личук*; доктор філологічних наук, професор *Л.М. Марчук*; доктор наук *С.А. Романюк*; доктор філологічних наук, професор *С.О. Соколова*; доктор філологічних наук, професор *І.Ю. Шкіцька*; доктор філологічних наук *В.П. Шульгач*; кандидат філологічних наук, доцент *Н.Г. Горголюк*; кандидат філологічних наук, доцент *О.О. Мунтян*; кандидат філологічних наук, доцент *Т.О. Петрова*; кандидат філологічних наук *Н. О. Яценко*; кандидат філологічних наук *О.О. Коляденко*.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор *В.М. Бріцин*,
доктор філологічних наук, професор *Н.П. Шумарова*
доктор філологічних наук *Т.А. Коць*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 11.04.2013 р.
(серія КВ № 19881-9681 ПР), видане Міністерством юстиції України
Внесено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б»
(наказ МОН України № 1290 від 30.11.2021 р.)

Рекомендувала до друку вчена рада Інституту української мови НАНУ
(протокол № 11 від 19 жовтня 2021 р.)

Адреса редакції: 01001, Київ, 1, вул. М. Грушевського, 4,
т. +380(44)279-18-85, факс +380(44)279-56-19
e-mail: terminology.conf@gmail.com

I. ТЕРМІН І МОВНА ПРАКТИКА. ПРОФЕСІЙНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ

<i>Городенська К.Г.</i> Проблеми української термінології в контексті змін до «Українського правопису»	5
<i>Гінзбург М.Д.</i> Пропозиції щодо творення прикметників від запозичених термінів на -графія, -логія, -метрія, -скопія	18
<i>Гринев-Гриневич С.В., Сорокина Э.А.</i> О проблематике современного терминоведения	33
<i>Кочан І.М.</i> Складені терміни з компонентом <i>прямий</i>	47
<i>Космеда Т.А.</i> Леся Українка як лінгвіст-термінолог (до 150-річчя від дня народження письменниці)	55
<i>Литвинська С.В., Стецик Х.М.</i> Мовні помилки в термінологічних стандартах (на прикладі ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять»)	68
<i>Лужецька Н.Я.</i> Прагматичний ореол терміна-політоніма <i>мова</i> в національно-соціальному дискурсі Івана Франка	76
<i>Нелюба А.М.</i> Відвід: історія і сучасний статус терміна (інвентаризаційно-кодифікаційна зарисовка)	84
<i>Сеньків С.Д.</i> Термін <i>особистість</i> у мовомисленні Івана Франка	95
<i>Чорновол Г.В.</i> Основні проблеми унормування сучасної української термінології	106
<i>Яремко Я.П.</i> Іван Франко як фундатор ідей когнітивної лінгвістики	112

II. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИКИ. ТЕОРІЯ ТЕРМІНОГРАФІЇ ТА ПРАКТИКА УКЛАДАННЯ ГАЛУЗЕВИХ СЛОВНИКІВ

<i>Бибик С.П.</i> Динаміка поняттєвого змісту терміна <i>епістолярний стиль</i>	128
<i>Баран Н.А.</i> Термінологічна спадщина Олени Курило: «Матеріали до української діалектології та фольклористики»	138
<i>Васецька О.І.</i> Інтерпретація явища термінної прагматики	148
<i>Горголюк Н.Г.</i> Терміни <i>речення</i> і <i>висловлення</i> : функційний вимір	159
<i>Казимирова І.А.</i> Архітектоніка реєстру історичного словника лінгвістичних термінів	172
<i>Кислюк Л.П.</i> Термін у тлумачному словнику активного типу	179
<i>Коць Т.А.</i> Поняттєва парадигма релігійного стилю в академічному проєкті «Українська стилістика: енциклопедія»	189
<i>Рябець Л.В.</i> Народна основа термінологічних словників 20-х–30-х рр. ХХ ст.	201
<i>Шкіцька І.Ю.</i> Термінологічний ідіолект мовознавчих праць Ярослава-Богдана Рудницького	207
<i>Ярошевич І.А.</i> Транспозиція як джерело поповнення української лінгвістичної терміносистеми	219

III. ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

<i>Дединкин А.Л.</i> Транстерминологизация в исследовательском пространстве юрислингвистики: понятия доминантной и рецессивной групп.....	232
<i>Коляденко О.О.</i> Термінологічна репрезентація концепту «влада»: фреймове моделювання.....	236
<i>Лавицкий А.А.</i> Терминосистема современной юрислингвистики: категория умышленности	248
<i>Артикуца Н.В.</i> Мовно-термінологічні проблеми сучасного законодавства України	253
<i>Полищук Н.О.</i> Лексичні засоби орозмовлення сучасної газетної мови.....	270
<i>Яценко Н.О.</i> Суспільно-політична термінологія в просторі сучасної української мови.....	276

IV. ГАЛУЗЕВІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ. ФАХОВА МОВА

В СИСТЕМІ ОСВІТИ

<i>Білоусова Р.З.</i> Синонімія в терміносистемі українського бібліотекознавства та бібліографознавства.....	284
<i>Варинська А.М., Корнодудова Н.М.</i> Становлення української морської термінології.....	296
<i>Дільна О.А.</i> Про сторітелінг та іншу «марницю» в термінології методики викладання мови та літератури.....	308
<i>Нікуліна Н.В.</i> Дослідження методології моделювання автотранспортного номена на позначення автобусів іноземного виробництва.....	318
<i>Товстенко В.Р., Бондарчук Л.М., Подгурська Т.А.</i> Актуальні процеси в сучасній українській економічній терміносистемі.....	326
<i>Фецко І.М.</i> Синтетичні терміни українського музейництва в контексті явища полісемії	337

КОНСУЛЬТАЦІЇ

<i>Казимирова І.А., Коляденко О.О.</i> Терміни <i>серійний</i> – <i>серіальний</i> у книговидавничій справі.....	346
<i>Казимирова І.А., Кочерга О.Д.</i> <i>Йон</i> чи <i>іон</i> , <i>йонізівний</i> , <i>йонізувальний</i> , <i>германій</i> чи <i>германій</i>	347
<i>Казимирова І.А., Яценко Н.О.</i> Терміни <i>форзац</i> , <i>нахзац</i> , <i>перевидання</i> , <i>репринтне видання</i> (<i>репринт</i>), <i>стереотипне видання</i>	347
<i>Яценко Н.О.</i> <i>Приймання–передача</i> чи <i>приймання–передавання</i> ?.....	348
<i>Яценко Н.О.</i> <i>Вибій</i> чи <i>забій</i> ?.....	348

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	349
-----------------------------	-----

I. Термін і мовна практика. Професійна мовна особистість

УДК 811.161.2'81'35

К.Г. ГОРОДЕНСЬКА
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО «УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ»

Систематизовано нові правила та часткові корекції правил, унесені до «Українського правопису» 2019 року, оцінено їх із погляду доцільності та потрібності для розв'язання невідкладних правописних проблем української термінології. Виокремлено орфографічні норми, що посприяли наданню послідовності українському правопису та усунули давні суперечності. Відзначено зігноровані або нелогічно потрактовані правописні проблеми, пов'язані насамперед із передаванням термінів іношомовного походження. Схарактеризовано численні варіантні доповнення до правопису відмінкових закінчень іменників, до передавання звуків, звукосполучень та буквосполучень у загальних і власних чужомовних назвах, наголошено на можливих способах усунення варіантності. Зреферовані основні зміни до вживання розділових знаків (лапок, дужок, коми, крапки, скісної риски та ін.), на які треба зважати в наукових текстах. Сформульовано завдання для українських термінологів, що постали у зв'язку зі змінами, унесеними до нової редакції «Українського правопису» 2019 року.

Ключові слова: український правопис, українська термінологія, орфографічні норми, варіантність, безваріантний правопис слів.

На зміни, що їх вносили до кожного видання чи редакції «Українського правопису», найактивніше реагували, за моїми спостереженнями, термінологи та фахівці різних галузей знань, що цілком логічно, адже їхній професійний обов'язок – формувати та внормувувати галузеві терміносистеми. Українським термінологам, як засвідчує сторічна історія створення правописного кодексу, завжди було непросто, тому що багато з потрібних правописних норм, ґрунтованих на особливостях звукового та граматичного ладу української мови, на усталених історичних традиціях передавання звуків, звукосполучень та буквосполучень у питомих і запозичених словах, через ідеологічні настанови, а то й заборони, не можна було зреалізувати. Щоразу наставало розчарування від часткових правописних змін, унесених до чергової нової редакції «Українського правопису», оскільки вони не усували насамперед очевидних усім непослідовностей у правописі чи в передаванні запозичених термінів або не відповідали певним особливостям української мови.

Попереднє обговорення нової редакції «Українського правопису» 2019 року, яку схвалив Кабінет Міністрів України 22 травня 2019 року (Постанова № 437),

© К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, 2021

та відгуки про неї, висловлені після її опублікування, дають мені підстави сьогодні повідомити, що запропоновані норми оцінено як такі, що лише частково розв'язали за давні проблеми української термінології (Кочерга, 2020: 32). Ось, зокрема, висновок Ольги Кочерги: «...нова редакція Правопису, попри деякі несміливі й половинчасті кроки вперед, не розв'язує багатьох проблем, що їх самотужки доведеться розв'язувати науковцям та словникамарям. Усупереч наміру усталити правопис на тривалий час, дискусія триватиме доти, доки правила написання українських слів не будуть зрозумілими, логічними та обґрунтованими» (Кочерга, 2020: 35).

Спробую систематизувати ті правописні зміни, на які потрібно зважити всім, хто постійно працює над унормуванням термінів, та визначу завдання, що постали перед українськими термінологами.

Чи не найбільше їх запропоновано до колишнього підрозділу **Правопис складних слів**, який тепер названо **Правопис слів разом, із дефісом, окремо**.

Доповнення спричинені насамперед потребою у правилах правопису нових запозичених компонентів та слів, оскільки вони були неоднозначно, непослідовно освоєні в українській мовній практиці 90-х років ХХ ст. та перших десятиріч ХХІ ст.: їх писали і з дефісом, і разом. Серед таких **арт-** ('мистецький, артистичний'), **боди-**, **боді-** (перед голосним), **веб-**, **кібер-**, **пара-**, **поп-**, **фолк-** (**фольк-**), **смайт-** та ін. Подібно до раніше запозичених іншомовних компонентів на голосний і приголосний (пор.: **авіа-**, **авто-** ('само', 'автоматичний'), **агро-**, **аеро-**, **аква-**, **алко-**, **астро-**, **аудіо-**, **біо-**, **геліо-**, **гео-**, **гідро-**, **дендро-**, **екзо-**, **еко-**, **етно-**, **євро-**, **зоо-**, **ізо-**, **мета-**, **метео-**, **мото-**, **нарко-**, **нео-**, **онко-**, **палео-**, **псевдо-**, **соціо-**, **теле-**, **фіто-**, **фоно-** та ін.) їх так само запропоновано писати разом із поєднуваним словом на підставі того, що вони не стали в українській мові самостійними кодифікованими лексемами: **артринок**, **артмайданчик**, **бодибілдінг**, **бодіарт**, **вебсторінка**, **кібермашина**, **попмузика**, **попгурт**, **фолкгурт**, **фолькмузика**, **смайткарта** і под. Саме це правило послугувало причиною внести зміни і до дефісного правопису раніше вживаних у структурі слів іншомовних компонентів **віце-**, **екс-**, **контр-**, **лейб-**, **обер-**, **штабс-**, **унтер-**: їх так само потрібно писати разом із наступним словом (**віценрем'єр експрем'єр-міністр**, **контрадмірал**, **лейбгвардієць**, **оберлейтенант**, **штабсканітан**, **унтерофіцер**).

Під правило «Українського правопису» 1993 року про правопис із дефісом складних слів, перший компонент яких в українській мові є самостійним словом і визначає якусь прикмету чи особливість предмета, особи, явища, названих другим компонентом – самостійним іменником (пор.: **чар-зілля**, **козирдівка** і под.) (Український правопис, 1993: 39), підведено новітні складні утворення, що були запозичені безпосередньо з англійської мови або постали в українській мові на основі словотвірної моделі англійської мови, на зразок **бізнескола**, **бізнес-план**, **бізнес-проект**; **дизайн-проект**; **допінг-контроль**, **допінг-експертиза**; **інтернет-видання**, **інтернет-магазин**, **інтернет-послуга**; **піар-акція**, **піар-кампанія**; **фан-клуб**; **фітнес-клуб** та ін.

На протизагу препозитивним іменникам **бізнес**, **дизайн**, **допінг**, **інтернет**, **піар**, **фан**, **фітнес** і под., уживаних у складних утвореннях прикладкового характеру, **медіа**, що вже виокремилосся в українській мові в самостійне слово із запозичення **мас-медіа**, запропоновано писати разом із наступним словом (пор.: **медіалінгвістика**, **медіастилістика** і под.), оскільки кінцевий голосний

а цього невідмінюваного слова, подібно до **о** в чужомовних невідмінюваних словах чи основах (пор.: *кінофільм, радіокомітет, відеозапис* і т. д.), виконує роль сполучного звука. За цим правилом треба писати разом складні іменники *дискомузика, дискоклуб*, оскільки голосний **о** невідмінюваного іменника *диско* так само є сполучним звуком. Проте в невідмінюваних словах іншомовного походження, ужитих у позиції першого компонента юкстапозита, кінцеві **і** та **е** не мають статусу сполучного звука, тому такі складні іменники запропоновано писати з дефісом: *суші-бар, караоке-бар*.

Кілька змін до правопису слів разом, з дефісом, окремо спрямовано на усунення непослідовностей, що стали очевидними в сучасній українській мовній практиці, зокрема й у термінології. Це стосується слів із першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий і т. ін.) вияв чого-небудь. Багато із раніше запозичених компонентів (**архі-**, **гіпер-**, **екстра-**, **макро-**, **мікро-**, **мульти-**, **полі-**, **супер-**, **ультра-**) писали разом із поєднуваним словом, а новітні запозичені компоненти із такими самим значенням (**бліц-**, **преміум-**, **топ-**, **флеш-** та ін.) і деякі з давніших (**міді-**, **міні-**, **максі-**) чомусь поєднували дефісом із цілим словом. Щоб усунути цю непослідовність, запропоновано писати разом слова з усіма першими іншомовними компонентами – інтенсифікаторами ознаки, тобто **архі-**, **архи-**, **бліц-**, **гіпер-**, **екстра-**, **макро-**, **максі-**, **міді-**, **мікро-**, **міні-**, **мульти-**, **полі-**, **преміум-**, **супер-**, **топ-**, **ультра-**, **флеш-** та ін.: *архіскладний, архімільйонер, архидиякон, блицновини, блицопитування, гіперзвук, гіпермаркет, екстраклас, макромолекула, макроекономіка, максіспідниця, мідісукня, мікроорганізми, мікрохвилі, мікрочастинка, мініблок, мінідиск, мінікомп'ютер, мультимільйонер, полімотивація, преміумклас, супермаркет, супермодель, топменеджер, топмодель, ультразвук, ультрамодний, флешінтерв'ю*. Багато хто критикує норму, за якою в іменниках – загальних назвах використовуємо префікс **архі-**, а в назвах церковних звань, титулів і чинів можна вживати **архи-** і **архі-**, що спричинило варіантність таких найменувань. Словотвірну норму про вживання в них лише префікса **архи-** не підтримала робоча правописна група, оскільки в одних конфесіях ці назви узвичаєні з префіксом **архі-**, а в інших – з **архи-**.

Деякі фахівці не погоджуються також із правилом, за яким у компонентах **максі-**, **міді-** кінцевий **і** в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в **и** (пор. *максімода, мідімода*), як це буває в такій позиції в загальних назвах іншомовного походження (за правилом «дев'ятки»). Вони наполягають на послідовному вживанні голосного **и** в компонентах **максі-**, **міді-**, а також у **квазі-** (має інше значення) у позиції і перед приголосним, і перед голосним, подібно до **деци-**, **санти-** (Кочерга, 2020: 33).

Запропонована норма про непоєднуваність нового запозиченого компонента **топ-** із числівниками повинна зупинити поширений насамперед у сучасній практиці засобів масової комунікації ненормативний правопис кількісних числівників із дефісом на зразок *топ-10, топ-5*.

Усунено також давню непослідовність, суть якої полягала в тому, що у складних іменниках перед голосним потрібно було вживати компоненти **дво-**, **три-**, **чотири-** (у словниках подані *двоокис, двоокисень, двооксид, триокис, триоксид, чотириокисень, чотириоксид* та ін.), а у складних прикметниках у такій самій позиції – форми **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** (у словниках подані

двохелектродний, двохелементний, двоосновний, двоохосьовий, трьохелектродний, трьохелементний, трьохосновний, трьохосьовий, чотирьохелектродний, чотирьохосновний та ін.). Відповідно до нового правила треба вживати числівникові компоненти **дво-**, **три-**, **чотири-** перед наступним приголосним, зокрема і **й**, та голосним у складних прикметниках та іменниках: **двовимірний**, **двоелектродний**, **двоосьовий**, **двоярусний**; **двоголосся**, **двоєборство**, **тривідсотковий**, **триярусний**, **трикамерний**, **чотириактний**, **чотирибальний**, **чотириелементний**, **чотириядерний** і т. д. Числівникові форми **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** уживані лише в порядкових числівниках, утворених від кількісних числівників **двісті**, **триста**, **чотириста**; **дві тисячі**, **три тисячі**, **чотири тисячі**; **два мільйони**, **три мільйони**, **чотири мільйони** і т. д., та у складних іменниках на **-річчя**, похідних від кількісних числівників **двісті**, **триста**, **чотириста**, бо для таких порядкових числівників і складних іменників, як відомо, твірною основою слугує форма родового відмінка співвідносного з ними кількісного числівника: **двісті** – **двохсот** – **двохсотий**, **двохсотріччя**; **триста** – **трьохсот** – **трьохсотий**, **трьохсотріччя**; **чотириста** – **чотирьохсот** – **чотирьохсотий**, **чотирьохсотріччя**; **дві тисячі** – **двох тисяч** – **двохтисячний**, **три тисячі** – **трьох тисяч** – **трьохтисячний**, **чотири тисячі** – **чотирьох тисяч** – **чотирьохтисячний**; **два мільйони** – **двох мільйонів** – **двохмільйонний**, **три мільйони** – **трьох мільйонів** – **трьохмільйонний**, **чотири мільйони** – **чотирьох мільйонів** – **чотирьохмільйонний** і т. д.

Уведення правила про правопис невідмінюваного числівника **пів** зі значенням ‘половина’ окремо від наступного іменника – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини нарешті розв’язало тривалу дискусію українських мовознавців із приводу правильного написання цього числівника в українській мові, а саме відкинуло безпідставний його правопис разом з іменниками – загальними назвами та з дефісом – з іменниками, що є власними назвами. Тепер пишемо окремо **пів аркуша**, **пів відра**, **пів години**, **пів літра**, **пів міста**, **пів огірка**, **пів острова**, **пів яблука**, **пів ящика**, **пів ями**, **пів Європи**, **пів Києва**, **пів України**. Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: **піваркуш**, **південь**, **півзахист**, **півколо**, **півкуля**, **півмісяць**, **півоберт**, **півовал**, **півострів**. Крім цього, подано правило про правопис разом складних прикметників, утворених з іменника та числівника **пів**, пор.: **півгодинний** (від **пів години**), **півлітровий** (від **пів літра**), **півметровий** (від **пів метра**) і т. д.

Усталене правило про правопис разом складних іменників, утворених із двох іменникових основ за допомогою сполучного голосного звука і вживаних на означення єдиного поняття (пор. **газобалон**, **глинопісок**, **лісостеп**, **льонолавансан**, **сталебетон**, **торфогній**, **шлакоблок** та ін.), доповнено новим правилом, за яким складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** з двох самостійних слів, що не становлять єдиного поняття, потрібно писати з дефісом: **Австро-Угорщина**, **монголо-татари**, **угро-фіни**, **Чехо-Словаччина**. На підставі цих правил переглянуто правопис ще двох складних іменників, що їх писали раніше з дефісом – **людино-день** і **тонно-кілометр**, тепер їх потрібно писати разом: **людинодень**, **тоннокілометр**.

Уведено правило про правопис із дефісом складних іменників-термінів, перша частина яких є назвою літери грецького алфавіту, що лексикалізувалася:

альфа-промені, альфа-розпад, альфа-частинка, бета-промені, бета-розпад, бета-частинка, дельта-проміння, дельта-функція, дельта-частинка.

Складний іменник *член-кореспондент* вилучено з переліку тих, перша частина яких невідмінювана. Тепер потрібно вживати **члена-кореспондента, членові-кореспондентові, із членом-кореспондентом** і т. д.

Правопис складних прикметників разом і з дефісом так само, як було й раніше, ґрунтований переважно на граматичному підпорядкуванні / граматичному непідпорядкуванні поєднаних компонентів, а також на деяких інших ознаках – семантичних, формальних тощо.

На протигагу «Українському правопису» 1993 року тут використано поняття сполучного звука, що поєднує основи у складних прикметниках, одні з яких пишемо разом, а інші – з дефісом. **Разом** пишемо складні прикметники, що постали на основі граматично підпорядкованих компонентів, зі сполучними голосними **о, е** (**е** після м'якого приголосного та графічно **є** після **й**) (пор.: *правобережний, довгохвильовий, волелюбний, вуглецевмісний, сталерозливний, кальцієвмісний, натрієвмісний*), з першою числівниковою основою на **и, о, а**, що виконують роль сполучного голосного (пор.: *десятиметровий, семиденний, дев'яностогодинний, стометровий, сорокаметровий, кількаразовий*), та з першою іменниковою основою на приголосний – обмежено (*натрійорганічний, хлорфтористий*).

Проте деякі складні прикметники, утворені з двох граматично залежних основ за допомогою сполучного голосного **о** з огляду на усталену традицію і далі потрібно буде писати з дефісом. Це – *всесвітньо-історичний, народно-визвольний, літературно-художній* та ін.

Виокремлено велику групу складних прикметників зі сполучним голосним **о**, зрідка – **е**, які пишемо з **дефісом**, оскільки цей голосний поєднує в них дві граматично не підпорядковані основи. Семантично вона досить різнопланова, пор.: *аграрно-промисловий, киснево-водневий, музично-танцювальний, свердлильно-шліфувальний, сушильно-сортувальний, історико-культурний, політико-економічний, крохмале-патоковий, гіркувато-солоний, кисло-солодкий, жовто-блакитний, сіро-голубий, сліпучо-білий, темно-зелений, червоно-зелено-синій, південно-західний, північно-східний* та ін.

До підрозділу **Правопис суфіксів** уведено нове правило, згідно з яким за допомогою суфіксів **-к-, -иц(-я), -ин(-я), -ес-** від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим визнано суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін.

Суфікс **-иц(-я)** обмежено насамперед основами на **-ник** (*верстальниця, набірниця, порадиниця*) та **-ень** (*учениця*), суфікс **-ин(-я)** – основами на **-ець** (*кравчиня, плавчиня, продавчиня*) та приголосний (*бойкиня, майстриня, лемкиня*), суфікс **-ес-** – лише деякими основами на приголосний (*дияконеса, патронеса, поетеса*). Це правило визначає лише основні суфікси, що їх можна використовувати для утворення назв осіб жіночої статі, воно не є суто правописним, але, як засвідчує мовна практика українських засобів масової комунікації, багато хто сприйняв його як рекомендацію обов'язково використовувати фемінативи.

Зміни, унесені до другого розділу **Правопис закінчень відмінюваних слів**, дехто з фахівців кваліфікував як варіантні доповнення до чинних норм (Кочерга, 2020: 32). Наведу кілька прикладів.

У **Примітці 1** до § 95 зауважено, що іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Білорусь, Русь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідности, незалежности, радості, смерті, честі, хоробрости; крові, любові, осені, соли, Білоруси, Русі*, тоді як в основному правилі зазначено, що в родовому та давальному відмінках однини ці іменники третьої відміни мають закінчення **-і** (Український правопис, 2019: 128), тобто можна вживати варіантні відмінкові форми *незалежності* і *незалежности* і т. д. Інститут української мови пропонував сформулювати правила вживання закінчень у родовому відмінку однини іменників третьої відміни без варіантів, а саме:

1. У родовому відмінку однини іменники третьої відміни, що закінчуються на один приголосний або на два після голосного, мають закінчення **-і**: *Бершаді, ванілі, галузі, герані, жовчі, моці, ночі, Оболоні, осі, подорожжі, приязні, річі, сталі, суміші, тіні, Умані, фальші, фланелі*.

2. Іменники третьої відміни на **-ть** після приголосного, а також *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* у родовому відмінку однини мають закінчення **-и**: *гідности, незалежности, радості, смерті, честі, хоробрости, крові, любові, осені, соли, Руси, Білоруси*.

Кодифіковано варіантні закінчення **-е** та **-у** для особового імені *Олег* у кличному відмінку однини (*Олеже* і *Олегу*) замість одного закінчення **-у** (Український правопис, 2019: 123).

Для іменника *Христос* визначено три варіантні форми кличного відмінка: *Христе, Христé, рідко Христóсе* (Український правопис, 2019: 124).

У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *друже Максименку; колего Євгенищуку, пане Ковалю*. І тут же запропоновано варіант: можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *друже Максименко, колего Євгенищук, пане Коваль* (Український правопис, 2019: 124).

Для виокремлених у цьому правописі назв населених пунктів, які в родовому відмінку однини треба вживати із закінченням **-у** (*Амстердаму, Гомелю, Ліверпулю, Лондону, Мадриду, Парижу, Чорнобілю*), подано примітку, згідно з якою вони можуть мати і варіантне закінчення **-а** (**-я**): *Амстердама, Гомеля, Ліверпуля, Лондона, Мадрида, Парижа, Чорнобіля* (Український правопис, 2019: 117).

Зміни до третього розділу **Правопис слів іншомовного походження** – це передусім запровадження буквених варіантів у передаванні деяких приголосних звуків, звукосполучень, буквосполучень чужих мов, причому більш характерне для української мови буквене передавання здебільшого поставлено після менш типового.

Зокрема, констатовано, що буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтея, Прометей, Текля, Таїсія, Теодор*. Але у словах, узвичаєних в українській мові

з **ф**, дозволено орфографічну варіантність на зразок *анафема* і *анатема*, *дифірамб* і *дитурамб*, *ефір* і *етер*, *кафедра* і *катедра*, *логарифм* і *логаритм*, *міф*, *міфологія* і *міт*, *мітологія*, *Агатангел* і *Агафангел*, *Афіни* і *Атени*, *Борисфен* і *Бористен*, *Демосфен* і *Демостен*, *Марфа* і *Марта*, *Фессалія* і *Тессалія* та ін. (Український правопис, 2019: 156), замість того, щоб запропонувати один спосіб передавання **th** у таких запозиченнях – буквою **т**.

У прізвищах та іменах людей дозволено передавати звук **[g]** двома способами: буквою **г**, тобто адаптацією до звукового ладу української мови (*Вергілій*, *Гарсія*, *Гегель*, *Георг*, *Гете*, *Грегуар*, *Гуллівер*), і буквою **г**, тобто імітацією іншомовного **[g]** (*Вергілій*, *Гарсія*, *Гегель*, *Георг*, *Гете*, *Грегуар*, *Гуллівер* та ін.) (Український правопис, 2019: 156), що також спричинило орфографічну варіантність.

Констатовано, що у словах, які походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передаємо через **ав**: *автентичний*, *автобіографія*, *автомобіль*, *автор*, *авторитет*, *автохтон*, *лавра*, *Аврора*, *Мавеританія*, *Павло*. Але далі це правило скореговано, відповідно до чого в запозиченнях із давньогрецької та латинської мов, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** через **ау**, можливі орфографічні варіанти з **ау** і **ав**: *аудієнція* і *авдієнція*, *аудиторія* і *авдиторія*, *лауреат* і *лавреат*, *пауза* і *павза*, *фауна* і *фавна* (Український правопис, 2019: 162). У зв'язку із цим постає запитання, зокрема й перед термінологами, а яка традиція передавання буквосполучення **au** в таких донедавна вживаних термінах, як *аудит*, *аудитор*, *аудіограф*, *аудіометр* та в багатьох інших, адже від цього залежатиме їхній правопис: або тільки з **ав** (*авдит*, *авдитор*, *авдіограф*, *авдіометр*), або з **ау** і **ав** (*аудит* і *авдит*, *аудитор* і *авдитор*, *аудіограф* і *авдіограф*, *аудіометр* і *авдіометр*). Цієї правописної проблеми не було б, якби не залишили орфографічний варіант з **ау**.

Збережено попереднє правило про звичайне передавання звука **[h]** буквою **г**: *гандбол*, *гербарій*, *гінді*, *гіпотеза*, *горизонт*, *госпіс*, *госпіталь*, *гумус*; *Гарвард*, *Гельсінкі*, *Гіндустан*, *Ганнібал*, *Гейне*, *Горацій*, *Люфтганза*, але серед ілюстрацій лише одне нове слово *госпіс*. Незважаючи на таке узвичаєне передавання до цього правила зроблено доповнення, згідно з яким за традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов **[h]** і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою **х**: *брахман*, *джихад*, *моджахед*, *ханум*, *харакірі*, *хіджаб*, *хобі*, *хокей*, *хол*, *холдинг*, *шахід*, *Аллах*, *Ахмед*, *Мухаммед*, *Сухроб*, *Хакім*, *Хаммурані* та ін. (Український правопис, 2019: 156).

Констатовано, що англійську букву **w** на позначення звука **[w]** передаємо звичайно через **в**: *вікенд*, *Вашингтон*, *Вебстер*, *Веллінгтон*, *Вільсон*, *Вінніпег* та ін.) і водночас застережено, що в деяких словах за традицією через **у**: *уайт-спірит*, *Уельс* та ін. (Український правопис, 2019: 156), що не сприяє послідовності передавання цього звука українською мовою.

Запропоновано послідовно (раніше були винятки!) передавати звук **[j]** відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень **[je]**, **[ji]**, **[ju]**, **[ja]** – буквами **є**, **ї**, **ю**, **я** та розширено коло ілюстрацій, серед яких і слово *проект*: *буєр*, *еті*, *ін'єкція*, *конвеєр*, *плеєр*, *проекція*, *суб'єкт*, *траєкторія*, *феєрверк*, *флаєр*, *фос*; *круїз*, *мозаїка*, *лояльний*, *параноя*, *плеяда*, *рояль*, *саквоаяж*, *секвоя*, *фаянс*; *Йоганн*, *Єйтс*, *Каснна*, *Маєр*, *Рамбує*, *Соєр*, *Феєрбах*,

Хеєрдал; Гаїті; Юнона; Гоя, Ісая, Савоя, Хая (Український правопис, 2019: 157). Це правило усунуло не властиву українській мові подвійну йотацію.

Хоч і констатовано, що в загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо, водночас розширено коло слів, у яких за традицією треба писати дві букви, а саме до виокремлених раніше загальних назв *аннали, бонна, брутто, ванна (ванний), мадонна, манна (манний), мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білля, булла, вілла, мулла, дурра, мірра* (Український правопис, 1993: 119), із яких вилучено слово *мотто* і через недогляд пропущено з подвоєнням слово *панна*, додано *панно, донна* та *Аллах* (Український правопис, 2019: 157), тоді як під час обговорення багато мовознавців, навпаки, наполягало на зменшенні кількості слів з подвоєними буквами, які досі, усупереч правилі, подають у словниках української мови, серед них *панно, гетто, алло* та ін.

Правило про переважне зберігання подвоєних букв на позначення приголосних у власних назвах (*Андорра, Бессемер, Гаронна, Голландія, Марокко, Міссурі, Ніцца, Теннессі, Яффа; Бетті, Білл, Боттічеллі, Джонні, Кіркконнелл, Ллойд, Мюллер, Руссо, Смоллет,*) та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів (*андоррець, бессемерівський, голландський, марокк'янець* та ін.), доповнено тим, що в загальних назвах, які утворені від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*) (Український правопис, 2019: 158).

Збережено правила «Українського правопису» 1993 року про вживання голосних *і* та *и* в чужомовних власних назвах. Це означає, що в новій редакції «Українського правопису» не усунуто досить очевидну непослідовність, суть якої полягає в тому, що у власних назвах (прізвищах, іменах, географічних назвах, крім тих, у яких після *дж, ж, ч, ш, щ, ц, р, д, т* перед наступним приголосним та в деяких географічних назвах за традицією) пишемо *і*, а в похідних від них іменниках і прикметниках – *и* (згідно з правилом «дев'ятки») (Український правопис, 2019: 159–161), що суперечить відношенню словотвірної похідності (пор.: *Сідней – сиднейці, сиднейський; Арістотель – аристотельці, аристотельський*) за яким похідна основа структурно і семантично повинна бути пов'язаною з твірною.

Розділ четвертий **Правопис власних назв** зазнав незначних змін, насамперед доповнень до усталених правил, та корекцій правопису деяких прізвищ і особових імен, на які потрібно зважати термінологам у наукових текстах.

Зокрема, українські чоловічі прізвища, співвідносні із загальними назвами, що мають у непрямих відмінках випадні голосні *е, о*, відмінюємо за зразками таких загальних назв, тобто в них також випадують ці голосні, вони чергуються з нулем звука, пор.: *Горобець – Горобця, Горобцеві (Горобцю)* і т. д.; *Журавель – Журавля, Журавлеві (Журавлю)* і т. д.; *Бусел – Бусла, Буслові (Буслу)* і т. д.; *Соловей – Солов'я, Солов'єві (Солов'ю)* і т. д.; *Моток – Мотка, Моткові (Мотку)* і т. д.; *Свекор – Свекра, Свекрові (Свекру)* і т. д. (Український правопис, 2019: 167). Суфіксальний *-ець* випадає також у відмінкових формах прізвищ слов'янського походження на *-ець*: *Королець – Корольця, Корольцеві...*; *Оравець – Оравця, Оравцеві...* та ін. (Український правопис, 2019: 170).

Але без чергування голосних *е, о* з нулем звука відмінюємо деякі чоловічі прізвища, до яких, крім поданого в «Українському правописі» 1993 року

прізвища *Швець – Швеця, Швецеві (Швецю)* і т. д. (Український правопис 1993: 126), зараховано ще: *Жнець – Жнеця, Жнецеві (Жнецю)* і т. д.; *Чернець – Чернеця, Чернецеві (Чернецю)* і т. д.; *Врубель – Врубеля, Врубелєві (Врубелю)* і т. д. (Український правопис, 2019: 168) та неслов'янські змінювані прізвища: *Дітель – Дітеля, Дітелеві (Дітелю)* і т. д. (Український правопис, 2019: 168) і подібні до них: *Штець – Штеця, Штецеві (Штецю)* і т. д.; *Белей – Беля, Белєві (Белю)* і т. д. Суфіксальний **-е-** зберігаємо також у відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек**: *Гашек – Гашека, Гашекові...*; *Локетек – Локетека, Локетекові...* (Український правопис, 2019: 170).

Уведено правило, за яким усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв, до того ж у коренях таких прізвищ немає чергувань **о, е** з нулем звука та **і** в закритому складі з **о, е** у відкритому складі: пор. прізвища *Куліш – Куліш-а, Мороз – Мороз-а, Коровай – Корова-я, Рись – Рись-я, Чорнотін – Чорнотін-я*, і загальні назви *мороз – мороз-у, куліш – кулєш-у, коровай – корова-ю, тін – тін-і, рись – рись-і* (Український правопис, 2019: 168). У відмінкових формах прізвищ з кінцевими **-ер, -ел** голосний **е** зберігаємо (*Пітер – Пітера..., Павел – Павела...*), але в іменах він випадає (*Пітер – Пітра..., Павел (Павол) – Павла...*) (Український правопис, 2019: 170).

Для прізвищ на зразок *Іваньо, Дідуньо* в давальному й місцевому відмінках визначено троє варіантних закінчень **-єві** і **-ьові, -ю**, пор.: *Іваньо – Іван-єві (-ьові, -ю)* (Український правопис, 2019: 167), на протигагу двом закінченням **-ьові, -ю**, що були в «Українському правописі» 1993 року (Український правопис, 1993: 126).

Уведено нову норму про передавання особових імен росіян, бо її не було в «Українському правописі» 1993 року. Відповідно до неї канонічні особові імена білорусів та росіян потрібно передавати українською мовою їхніми усталеними українськими відповідниками (Український правопис, 2019: 175), а не способом транслітерування, що спостерігаємо в останні роки в деяких українських засобах масової комунікації та офіційному політикумі. Цю норму вмотивовано тим, що транслітерування призводить до порушення історично сформованих, усталених норм сучасної української літературної мови, зокрема спричинює напівпом'якшення губних **б, п, в, м, ф** (пор.: рос. *Павел* і транслітероване в українській мові *Павєл*; рос. *Пётр* і транслітероване в українській мові *Пьотр*), задньоязикових **г, к, х** (пор.: рос. *Георгий* і транслітероване в українській мові *Георґій*; рос. *Сергей* і транслітероване в українській мові *Серґей*) та **р** у кінці слова (пор.: рос. *Игорь* і транслітероване в українській мові *Ігорь*).

Дослідники запозичень одноставні в тому, що в українській мові можливі не будь-які пристосування запозичень за твердістю / м'якістю, а лише ті, які не порушують властивих їй системних відношень.

Правила чинного «Українського правопису» про передавання українською мовою особових імен і прізвищ з інших слов'янських та різних мов світу, на жаль, не удокладнено, хоч мовна практика сьогодення цього конче потребує.

П'ятий розділ **Найголовніші правила пунктуації** «Українського правопису» 1993 року змінено на **Правила вживання розділових знаків**. Нову редакцію цього розділу відрізняє від попередньої насамперед докладніший,

повніший, ґрунтовніший і водночас складніший виклад багатьох правил, а також уведені чотири нових структурних підрозділи: **Три крапки**, або **Крапки (...)**; **Скісна риска (/)**; **Комбіноване вживання розділових знаків**; **Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку**, у яких сформульовані правила, що регламентують використання зазначених розділових знаків у різних текстах, зокрема і в наукових.

Приверну увагу лише до тих правил уживання / невживання крапки та коми, із приводу яких досі сперечаються як теоретики, так і практики, правил, яких не дотримуються або які порушують.

Зокрема, до правил уживання крапки додано примітки, що визначають позиції, де не треба ставити крапки у графічних скороченнях. Відоме правило, за яким не ставимо крапки у скороченнях назв метричних мір: ваги (пор.: *т* – тонна, *ц* – центнер, *кг* – кілограм, *г* – грам, *мг* – міліграм), довжини (пор.: *м* – метр, *км* – кілометр, *дм* – дециметр, *см* – сантиметр, *мм* – міліметр), місткості (*л* – літр), напруги (*В* – вольт, *кВ* – кіловольт) та ін., **доповнено трьома скороченнями назв метричних мір часу**: *год* – година, *хв* – хвилина, *с* – секунда, від яких потрібно відрізнити умовні графічні скорочення назв неметричних одиниць виміру часу, після яких ставимо крапку: *р.* – рік, *рр.* – роки, *кв.* – квартал, *ст.* – століття (Український правопис, 2019: 199, 93).

Новим є правило про графічні скорочення, що постали внаслідок стягнення звукового складу слів, суть якого полягає в опусканні голосних. Оскільки в таких скороченнях немає місця скорочення, то крапку після них не ставимо. До графічних скорочень-стягнень зараховано **грн** (гривня), **млн** (мільйон), **млрд** (мільярд) (Український правопис, 2019: 199, 93).

До правил, що регламентують вживання / невживання ком відповідно між однорідними / неоднорідними прикладками, ужитими перед іменником або після нього, додано примітку, згідно з якою **кому ставимо між двома і більше однорідними прикладками**, коли вони, як і звичайні однорідні означення, характеризують предмет з якогось одного боку (у переліку його властивостей, якостей, особливостей) або вказують на близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч – він [І. Франко] в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) – це сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання й відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет із різних боків, то не є однорідними й **між ними не ставимо коми**: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої гімнастики студентка М. Заруба*. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляємо й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко; професор, член-кореспондент Академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький* (Український правопис, 2019: 204–205).

Схарактеризовано й ту позицію прикладок, якщо вони стоять після означуваного іменника: тут їх **відокремлюємо комами незалежно від їхнього**

змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор* (Український правопис, 2019: 205).

У новій редакції «Українського правопису», крім традиційних круглих, або заокруглених, дужок, визначено правила використання в українській пунктуації також квадратних [] і кутових, або ламаних < >, дужок.

Квадратні дужки регламентовано вживати у спеціальних контекстах – звичайно в текстах наукового та офіційно-ділового стилів, там, де потрібна особлива точність і однозначність сприйняття. Заслуговує уваги норма про розмежування в реченні дужок різної форми: круглих (як внутрішніх) і квадратних (як зовнішніх) (Український правопис, 2019: 245). Це означає, що замість двох закритих круглих дужок чи однієї спільної (зовнішньої і внутрішньої) закритої круглої дужки, як це нерідко буває в наукових текстах, **потрібно ставити зовнішні квадратні дужки, а в їхніх межах – круглі дужки**. Цього правила послідовно дотримано у відповідних позиціях «Українського правопису» 2019 року, пор.: *Суфікс -ен-(я) [-ен-(я)] вживаємо в іменниках середнього роду, що означають живі істоти: вовчєня, гусєня, совєня, часєня* (Український правопис, 2019: 40); *У суфіксах -овськ-(-ий) [-овськ-(-ий)], -евськ-(-ий) [-евськ-(-ий)], -ївськ-(-ий) [-ївськ-(-ий)] прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі -ов (-ьов), -ев (-ев), -їв (-їв) зберігаємо ту саму букву (о, е, є, і, ї), що й в основній назві...* (Український правопис, 2019: 190).

До кутових лапок, або «лапок-ялинок» (« ... »), що були в «Українському правописі» 1993 року, у новій редакції «Українського правопису» додано ще три форми лапок: “ ... ”, „ ... “, рідше „ ... ” – з трьома крапками всередині них та з інтервалами з обох боків, що призначені для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати (Український правопис, 2019: 246).

Лапки різної форми розмежовано на зовнішні і внутрішні. Їх регламентовано використовувати, «якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування або власні назви, іронічні вислови та інші слова чи вислови, що мають бути вживані в лапках» (Український правопис, 2019: 247). У функції зовнішніх рекомендовано вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» (« ... »), у функції внутрішніх – «лапки-лапки» (“ ... ” та ін.), що проілюстровано реченням із прямою мовою: «*Це мій “Кобзар”*», – сказав він (Український правопис, 2019: 247).

Подано позицію помилкового використання лапок, а саме не можна вживати, повторювати лапок одного виду в безпосередній близькості, зокрема в кінці прямої мови або цитати, наприклад: «*Це мій «Кобзар»*», – сказав він. Проте лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаємо перед зовнішніми закритими лапками тієї самої форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки, напр.: «*Ти дивився телефільм «Роксолана»?*» – спитав він товариша. (Український правопис, 2019: 247).

Зроблено застереження, що «лапки-лапки» традиційно використовують на письмі (у рукописних текстах) у формі „ ... ”.

Уперше у правописній практиці сформульовано правила використання скісної риски (/) як розділового знака. Виокремлено дві позиції вживання її з відступом до і після неї :

1. В офіційно-діловому та науковому стилях між однорідними членами речення та в інших подібних позиціях у значенні, близькому як до значення єднального (=і), так і розділового (=або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого із цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури).

2. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар* (Український правопис, 2019: 248).

Без відступів до і після скісну ризику потрібно вживати:

1. У позначеннях року, що не збігається з календарним: у *2018/2019, 2018/2019 навчальному році*.

2. У комбінованих єднально-розділових сполучниках *і/або*, рідше *та/або*: *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правління об'єднань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія?* (назва газетної публікації).

3. У графічних скороченнях:

а) замість сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *к/т* (кінотеатр), *т/к* (телеканал) та ін.;

б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін. (Український правопис, 2019: 248–249).

Зазначено також, що у сполученнях досить усталених, різною мірою наближених до складених слів між компонентами можна поставити замість скісної ризи також дефіс: *купівля / продаж і купівля-продаж, категорія істот / неістот і категорія істот-неістот* (у мовознавстві); у такому разі скісна ризка переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (Український правопис, 2019: 248).

Серед запропонованих правил рубрикації тексту і розділових знаків для оформлення пунктів переліку заслуговують уваги двоє, оскільки їх порушували і порушують досить часто (навіть в усіх виданнях українського правопису). Йдеться про безпідставне вживання в рубриках великої літери на початку речення, ужитому після малої літери (з дужкою), і після арабської цифри (з дужкою після неї). Тепер у таких позиціях речення треба починати з малої букви, а наприкінці його ставити крапку з комою. (Український правопис, 2019: 255).

Отже, у зв'язку зі змінами, унесеними до правил нової редакції «Українського правопису» 2019 року, українським термінологом потрібно:

1. Зважити на нові правила та корекції правил щодо правопису термінів **із дефісом і разом**.

2. Дотримуватися нових правил уживання числівникових компонентів **дво-, три-, чотири-** і **двох, трьох-, чотирьох** у термінних іменниках і прикметниках.

3. Визначити свою позицію у виборі (уживанні) поданих орфографічних варіантів, зокрема:

а) орфографічних варіантів з **ау** і **ав** у запозиченнях із давньогрецької та латинської мов, виокремлених для тих із них, що «мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** через **ау**: *аудієнція* чи *авдієнція, аудиторія* чи *авдиторія, лауреат* чи *лавреат, пауза* чи *павза, фауна* чи *фавна*;

б) орфографічних варіантів із **ф** і **т**, що стосуються передавання буквосполучення **th** у словах грецького походження на зразок *анафема* чи *анатема*,

дифірамб чи дитирамб, ефір чи етер, кафедра чи катедра, логарифм чи логаритм, міф, міфологія чи міт, мітологія, Агатагел чи Агафангел, Афіни чи Атени, Борисфен чи Бористен, Демосфен чи Демостен, Марфа чи Марта та ін.;

в) орфографічних варіантів із **г** і **г**, пов'язаних із передаванням звука [g] в антропонімах, на зразок *Вергілій* чи *Вергілій*, *Гарсія* чи *Гарсія*, *Гегель* чи *Гегель*, *Гете* чи *Гете* та ін.;

г) орфографічних варіантів родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни із закінченнями **-і** та **-и**: *незалежності* чи *незалежності*, *гідності* чи *гідності*, *міцності* чи *міцності*, *стійкості* чи *стійкості*, *крові* чи *крові*, *Русі* чи *Руси* і т. д.;

г) варіантних закінчень **-у** та **-а** родового відмінка однини в назвах населених пунктів: *Амстердаму* чи *Амстердама*, *Гомелю* чи *Гомеля*, *Ліверпулю* чи *Ліверпуля*, *Лондону* чи *Лондона*, *Мадриду* чи *Мадрида*, *Парижу* чи *Парижа*, *Чорнобилю* чи *Чорнобиля* і т. д.

4. Установити (невідомо, за яким критерієм!) узвичаєну (стійку) і неузвичаєну традицію передавання буквосполучення **th** у словах грецького походження та буквосполучення **au** у словах із давньогрецької і латинської мов, не поданих у новому «Українському правописі», адже від цього залежатиме їхній правопис: за узвичаєної традиції – буде два орфографічних варіанти, відповідно з **ф** і **т** у словах із буквосполученням **th** та з **ау** і **ав** у словах із буквосполученням **au**, за неузвичаєної – єдине передавання, відповідно **th – т**, **au – ав**.

5. Уживати префіксальні варіанти **архи-** і **архі-** в назвах церковних звань і чинів залежно від традицій конфесій.

6. Зрозуміти, на що потрібно зважати, передаючи звук [h] у новітніх запозиченнях, адже, з одного боку, констатовано, що його звичайно в українській мові передаємо буквою **г** і попри таке узвичаєне передавання подано *хакер*, *холдинг* та ін. А як писати понад 50 новітніх запозичень термінового характеру, у яких сьогодні спостерігаємо правописну непослідовність, пор. *хайвей* і *гайвей*, *хайджекер* і *гайджекер*, *хайпоніка* і *гайпоніка*, *хай-тек* і *гай-тек*, *хард-диск* і *гард-диск*, *хард-рок* і *гард-рок*, *хачбот* і *гачбот*, *хетчбек* і *гетчбек*, *хештег* і *гештег* та ін.

7. У наукових текстах правильно вживати дужки, лапки різної форми, у відповідних позиціях – скісну риску; розмежовувати скорочення із крапкою і без крапки наприкінці, скорочення-стягнення без крапки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерга, О. (2020). Новий правопис і за давніми правописні проблеми термінології. *Проблеми української термінології*. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. С. 32–35.
2. *Український правопис* (1993). Київ: Наук. думка, 1993.
3. *Український правопис* (2019). Київ: Наук. думка, 2019.

Kateryna Horodenska

PROBLEMS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY IN THE CONTEXT OF CHANGES TO THE NEW
«UKRAINIAN ORTHOGRAPHY»

This article focuses on the systematization of new rules and partial corrections of the rules made in the «Ukrainian orthography» of 2019, they are evaluated in terms of expediency and need to solve urgent spelling problems of Ukrainian terminology.

The author indicates orthographic norms that have given consistency to the Ukrainian orthography and eliminated long-standing contradictions. The article shows the ignored or illogically interpreted spelling problems, primarily related to the transfer of terms of foreign origin.

Special attention was paid to numerous variant additions to the spelling of case endings of nouns, to the transfer of sounds, sound combinations and letter combinations in common and proper foreign names, the possible ways of eliminating variance are emphasized.

The author analyzes the main changes to the use of punctuation marks (quotation marks, parentheses, commas, periods, slashes, etc.), which should be taken into account in scientific texts.

The paper suggests main tasks for Ukrainian terminologists, which arose in connection with the changes made to the new edition of the “Ukrainian orthography”.

Key words: Ukrainian spelling, Ukrainian terminology, orthographic norms, variance, invariant spelling of words.

REFERENCES

1. Kocherha, O. (2020). *Novyi pravopys i zadavneni pravopysni problemy terminolohii. Problemy ukraïnskoi terminolohii* (pp. 32–35). Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politehniky (in Ukr.)
2. *Ukrainskyi pravopys* (1993). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
3. *Ukrainskyi pravopys* (2019). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).

УДК 81'373.613:81'367.623.3:811.161.2

М.Д. ГИЗБУРГ
м. Харків, Україна

**ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ВІД
ЗАПОЗИЧЕНИХ ТЕРМІНІВ НА -ГРАФІЯ, -ЛОГІЯ, -МЕТРІЯ,
-СКОПІЯ**

Досліджено тенденцію активізування питомої продуктивної моделі творення прикметників на -ийний від запозичених термінів на -ія. Показано, що ця модель почала стихійно поширюватися й на творення прикметників від іменників на -графія, -логія, -метрія, -скопія. Подано кількісні оцінки цього явища, з яких випливає, що зроблено тільки перші кроки до надання питомих українських рис зовнішній формі запозичених прикметників. Подано пропозиції, спрямовані на підтримку цієї мовної тенденції, що забезпечать системність термінології.

© М.Д. ГИЗБУРГ, 2021

Ключові слова: *системність, термін, кінцевий терміноелемент, іменник, прикметник, словотворчий суфікс, гібридний суфікс.*

Загальна постановка проблеми. Основною ознакою термінів є системність, якої досягають певним поєднанням терміноелементів. Так, системність однослівних термінів забезпечують насамперед за допомогою високпродуктивних кінцевих терміноелементів переважно грецького й латинського походження, які ввійшли в основні європейські мови та стали інтернаціональними. До них зокрема належать *-графія, -логія, -метрія, -скопія* (Селігей, 2014: 98, 183, 193–194, 256–257). Проте дуже часто однослівним терміном не вдається передати всі суттєві ознаки втямку¹, і тоді вживають багатослівних термінів, насамперед двослівних, побудованих за моделлю <прикметник> + <іменник>, де іменник – це термін, що позначає родовий утямок, а прикметник передає розрізняльну ознаку часто-густо через відношення до іншого втямку, тобто через асоціативні зв'язки. Наприклад, у двослівних термінах *електродинамічний сейсмоприймач* і *п'єзоелектричний сейсмоприймач* іменник *сейсмоприймач* називає родовий утямок (прилад, який сприймає механічні коливання ґрунту та перетворює їх на електричний сигнал), а відносні прикметники *електродинамічний* і *п'єзоелектричний* – розрізняльну ознаку: принцип роботи приладу.

В інтернаціональних двослівних термінах прикметники зазвичай мають чужомовне походження. З огляду на це правильно було б не безпосередньо запозичати ці чужомовні прикметники, бо тим самим українська мова запозичає також чужомовні прикметникові суфікси, а системно творити прикметники від співвідносних із ними чужомовних іменників, попередньо запозичивши та адаптувавши їх.

Як відомо (Кунець, 1963: 167; Грищенко, 1979: 147–148), найпоширенішим та найпродуктивнішим українським засобом творення відносних прикметників від чужомовних іменникових основ є суфікс *-н-*, який українізує і морфологічно адаптує чужомовну основу. Проте часто-густо українська мова запозичала чужомовного прикметника, а не творила прикметника від співвідносного запозиченого іменника. І тоді українські словотворчі суфікси приєднувалися до чужомовної прикметникової основи, у якій залишалися семантично порожні чужомовні прикметникові суфікси (наприклад: *-іс-*, *-ів-*, *-ал-*, *-ар-*), наслідком чого стала поява нових словотворчих суфіксів (суфіксів-інновацій) *-ичн-/ічн-*, *-альн-/іальн-*, *-арн-*, *-ивн-* (Грищенко, 1979: 148–149; Городенська, 1986: 206–

¹ З огляду на повернення в науковий обіг під орудою Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України репресованих словників «золотого десятиріччя» й поданої в них термінології в цій статті замість звичного терміна *поняття*, для якого в сучасній українській мові нема дієслова-мотиватора з потрібним значенням, ужито правильно побудованого, але безпідставно вилученого з ужитку й тому призабутого українського терміна *втямок* / *утямок*. Цей віддієслівний іменник, утворений за українською словотвірною моделлю від дієслова-мотиватора *втямити* / *утямити*, не є новотвір – його зафіксовано як відповідника рос. *понятие* в академічному Російсько-українському словнику за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (Єфремов, 2017: 364), де його проілюстровано прикладом слововживання з твору І. Нечуя-Левицького, і в класичних українсько-російських словниках (Дубровський, 1918: 63, 330; Ізюмов, 1930: 151, 891). Слово *утямок* також зафіксовано в поважних правописних словниках (Ізюмов, 1931: 539; Панейко, 1941: 731; Рудницький & Церкевич, 1979: 731). Термін *утямок* поступово повертається до фахових текстів, зокрема правничих, див., наприклад: (Головатий, 2019: 68).

207, 212–213). Наприклад, українська мова запозичила з німецької іменника *Epos* і прикметника *episch*, які німецька своєю чергою запозичила зі старогрецької *ἔπος* і *ἐπικός* за латинського посередництва (Мельничук, 1982–2012: т. 2, 168). Через це українська мова засвоїла два словотвірно не пов'язані слова: іменник *ен/ос*² і прикметник *ен/ичн/ий*. Останній містить гібридний суфікс **-ичн-**, який є результатом поєднання німецького суфікса **-isch-** з українським **-н-**. Проте в сучасній фаховій мові виник прикметник *епосний* (СУМ20, n.d.), утворений уже від іменника *епос* за правилами українського словотвору.

Гібридні прикметникові суфікси **-ичн-/ічн-** виникають цілком природно, коли основа твірного запозиченого іменника має фіналь **-ук-/ік-** (наприклад, *гармоніка* → *гармонічний*), проте вони не потрібні, коли ця основа має фіналь **-ій-**, оскільки кінцевий приголосний [j] основ іменників на **-ія** є достатньою морфологічною умовою для приєднання суфікса **-н-** (наприклад: *екскурсія* → *екскурсійний*, *сесія* → *сесійний*, *інформація* → *інформаційний*) (Грищенко, 1979: 147–148; Городенська, 1986: 212). Це дало підставу закріпити у новій редакції Українського правопису *загальну норму*, відсутню в попередній редакції, про те, що «суфікс **-н-**(-ий) – один з основних прикметникових суфіксів, приєднуваний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармонійний*, *емоційний*, *категорійний*, *коаліційний*, *традиційний*, *пропорційний* та ін.» (Український правопис, 2019: § 33, п. 1).

Загальність цієї норми полягає в тому, що її формула не містить винятків. Проте серед зазначених прикладів нема прикметників від іменників на **-графія**, **-логія**, **-метрія**, **-скопія**, можливо, тому, що від таких іменників зазвичай творили прикметники саме із суфіксом **-ичн-** (Грищенко, 1979: 149), хоча українські словники, видані й до 1991 р., фіксували поодинокі прикметники на **-ійний** і від таких іменників, наприклад: *аналогійний*, *мікроскопійний* тощо. У наш час іде стихійний процес творення прикметників на **-ійний** і від зазначених іменників за цією природною українською словотвірною моделлю.

Аналіз основних публікацій. За часів українізації запозичені прикметники, зокрема від іменників на **-ія**, досліджував П.Й. Горецький, який, проаналізувавши численні приклади із періодичних видань та словників Інституту української наукової мови, дійшов висновку, що «мова **вже** (наше виділення – М.Г.) виявляє нахил обминати чужомовний наросток, коли до того є змога» (Горецький, 1930: 27). Проте з припиненням у 1933 р. політики українізації сама думка про те, що українська мова може запозичати певні чужомовні прикметники, відкидаючи чужомовний прикметниковий суфікс, тоді як російська запозичила їх з подібним суфіксом, стала політично небезпечною і практично лишалася такою до кінця 80-х років ХХ ст. з невеликою «відлигою» із кінця 50-х до середини 70-х років ХХ ст. У цей «відлиговий» період з'явилося цікаве дослідження Г.Х. Щербатюк, у якому авторка зазначила, що відсутність семантичних відмінностей між прикметниками на **-ійний** та **-альний** (**-ональний**), **-ійний** та **-ичний** (**-ічний**) спричинило те, що в сучасній українській мові закріплюються форми на **-ійний**, хоча як терміни продовжують уживати спільнокореневих прикметників на **-альний** (**-ональний**) та **-ичний** (**-ічний**) (Щербатюк, 1974: 9–10).

² На українському ґрунті закінчення старогрецьких іменників у називному відмінку **-ос** у словах *ен/ос* і *косм/ос* стали сприймати як суфікс, тоді як у слові *хаос* – як частину кореня (Полюга, 2009: 119, 185, 446; Коршунов & Сабурова, 1979: 89).

Повноцінне очищення української термінології від слів, утворених за неприродними для української мови словотвірними моделями, і замінування їх спільнокореневими словами, побудованими природно, почалось лише з набуттям Незалежності. Так, у «Пропозиціях щодо вдосконалення української науково-технічної термінології», ухвалених 1992 р. на першій Міжнародній науково-технічній конференції «Проблеми української науково-технічної термінології», зазначено, що, творячи прикметники від чужомовних слів на **-ія**, українська мова виявляє стійку й виразну тенденцію використовувати словотвірний компонент **-ійн-** і що такий спосіб творення за своєю милозвучністю й економністю мовнограматичних засобів краще відповідає духові української мови (Пропозиція, 1992: п. 2). І хоча автори Пропозицій не наважилися поширити цей принцип на прикметники від назв науково-навчальних дисциплін і галузей знань на **-ія**, стихійний процес очищення почав охоплювати й ці прикметники.

На думку Л.П. Кислюк, активізація в українській мові «питомих словотвірних моделей лексики, які демонструють традиції національної самобутності в номінуванні», є виявом тенденції націоналізації (автохтонізації) словотвірної норми (Кислюк, 2012: 195–196).

У (Городенська, 2020) ґрунтовно досліджено «новітні тенденції до переважного використання національних зразків у прикметниковому словотворенні, а особливо в термінотворенні», суть яких «полягає в заміні їхніх гібридних словотвірних суфіксів **-ічн-/ичн-, -ивн-, -альн-, -арн- (-ярн-)**, утворених на основі чужомовних (переважно латинських) прикметникових словотвірних суфіксів **-іс-, -ів-, -ал-, -ар-,** а також складного суфікса **-іональн-**, питомим українським суфіксом **-н-**, безпосередньо поєднаним з основою іменників, що має кінцеве звукосполучення [іій]». Авторка тлумачить цю тенденцію як «синхронне морфолого-словотвірне перевнормування раніше запозичених прикметників», зазначаючи, що це перевнормування «відбувається вибірково і непослідовно». Тому «одні прикметники на **-ічний/ичний** в ідіолекті певного автора вже перевнормовані, а структурно однотипні, які так само можуть бути перевнормованими, він уживає у традиційному словотвірному оформленні» (Городенська, 2020: 98).

У працях (Баган, 2017; Казиминова, 2013; Васецька, 2018) досліджено формальну та семантичну варіантність спільнокореневих прикметників і зазначено, що правильно обрати форму прикметника можна лише, зваживши на те, від якого іменника його утворено. Через це за наявності спільнокореневих іменників із різними значеннями виникають і відповідні спільнокореневі прикметники, наприклад, *синонімний* від *синонім*, *синонімійний* від *синонімія* (мовне явище) та *синонімічний* від *синоніміка* (наука про синонімію). Через своє словотвірне походження ці прикметники різняться значенням, і правильне вживання їх забезпечує точність найменування, що особливо принципово в термінології.

Проте в усіх зазначених працях спеціально не досліджено новітні тенденції творення прикметників від запозичених іменників на **-графія, -логія, -метрія, -скопія** і від співвідносних із ними іменників на **-граф, -лог, -метр, -скоп**. Саме це спонукало обрати такі прикметники об'єктом нашого дослідження.

Мета статті:

1) дослідити тенденції творення прикметників від запозичених іменників на **-графія, -логія, -метрія, -скопія**;

2) порівняти ці прикметники з утвореними від співвідносних іменників на *-граф*, *-лог*, *-метр*, *-скоп*.

Виклад основного матеріалу

1. Загальні положення

Предметом нашого досліджування будуть не самі по собі кінцеві терміноелементи *-граф* і *-графія*, *-лог* і *-логія*, *-метр* і *-метрія*, *-скоп* і *-скопія*, їх докладно описано в (Селігей, 2014: 97–98, 182–183, 192–194, 256–257), а інтернаціональні терміни, що містять їх та виникли і продовжують виникати в сучасних європейських мовах, й утворені від них прикметники. Річ у тім, що в Європі з часів Відродження панувала тенденція формувати термінологію на базі старогрецької (*скор.* ст.-грец.) та латинської (*скор.* лат.) мов. Пізніше збільшилася кількість інтернаціональних термінів, утворених у сучасних європейських мовах із використанням як греко-латинських, так і національних терміноелементів, а також поєднанням різномовних морфем (Ярцева, 1998: 159, 197, 253, 509). За умов нерівномірного розвитку науки і техніки в різних країнах часто-густо відбувається так, що країна, яка має пріоритет у певній предметній сфері, поширює інформацію про науково-технічні досягнення своєю національною мовою, що сприяє проникненню термінів цієї мови в інші національні мови (Авербух, 2006: 29), а згодом ці терміни стають інтернаціональними. З плином часу роль провідного «творця» термінів переходила від однієї європейської мови до іншої. З XVIII і до останньої третини XIX ст. це була французька, з останньої третини XIX ст. (після об'єднання німецьких держав навколо Пруссії та її перемоги у франко-пруській війні) до першої третини XX ст. (до захоплення влади націонал-соціалістами) – німецька, а з другої третини XX ст. і дотепер – англійська (Селігей, 2014: 17), оскільки під час Другої світової війни та в повоєнні роки основний поступ у багатьох напрямках науково-технічного прогресу значною мірою відбувався й відбувається у англійськомовних країнах. Щодо мов-посередників, то в українську мову чужа лексика й термінологія проникала найчастіше через старослов'янську (з XI ст.), польську (з XIV ст.) та російську (з XVIII ст.) (Селігей, 2014: 16). Проте визначити шлях засвоєння (мову-першоджерело, мови-посередники) і час засвоєння українською мовою переважної більшості конкретних термінів із розглядуваними кінцевими терміноелементами та утворених від них прикметників практично неможливо. Тому далі в разі потреби будемо подавати відповідники трьома основними західноєвропейськими мовами: французькою (*скор.* фр.); німецькою (*скор.* нім.); англійською (*скор.* англ.).

Основним джерелом для аналізування масивів науково-технічних термінів-іменників із зазначеними кінцевими терміноелементами та співвідносних із ними прикметників обрано академічний³ словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а), електронну версію якого викладено на сайті <https://e2u.org.ua/>.

2. Прикметники від іменників на *-графія*

Терміноелемент *-графія* запозичений в українську мову за посередництвом лат. *-graphia* та західноєвропейських мов (фр. *-graphie*; нім. *-graphie*; англ. *-graphy*) зі ст.-грец. *-γραφία* у складі слів *βιβλιογραφία* «переписування книжок», *γεωγραφία* «землеопис», *καλλιγραφία* «гарне письмо», *орфоγραφία* «пра-

³ Прикметник *академічний* не новотвір, його зокрема вжито ще 1990 року в післяслові О.Т. Горбача до праці С.С. Смеречинського «Нариси з української синтаксис» (Горбач, 1990: 12).

вопис», *полуграфія* «плідне письменництво» тощо. Кінцевий терміноелемент **-урафія** утворений за допомогою *ст.-грец.* суфікса **-іа** «опредметнена якість» від *ура́фω* «креслю, дряпаю; пишу, зображую». У сучасній українській мові терміноелемент **-графія** набув таких трьох основних значень: 1) «спосіб або процес записування, креслення, відображення», наприклад, у термінах *голографія, термографія, хроматографія* тощо; 2) «написане», наприклад, у термінах *біографія, монографія* тощо; 3) «описова або прикладна наука», наприклад, у термінах *географія, картографія, лексикографія* тощо (Селігей, 2014: 98, 153–154).

Співвідносним із терміноелементом **-графія** в трьох його значеннях є терміноелемент **-граф** з такими трьома значеннями 1) «записувальний, відтворювальний прилад» (український синонім **-писець**), наприклад, у термінах *барограф, термограф, хроматограф* тощо; 2) «напис, текст, малюнок», наприклад, у термінах *автограф, епіграф, параграф* тощо; 3) «особа, яка пише; науковець», наприклад, у термінах *географ, картограф, лексикограф* тощо (Селігей, 2014: 97–98).

Словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) містить як головні слова 167 термінів-іменників на **-графія** і 102 прикметники (99 на **-графічний**⁴ і три на **-графійний**). Також подано 159 термінів на **-граф** і п'ять утворених від них прикметників на **-графний**. Окрім того, є також 11 математичних термінів, у яких **граф** – це корінь, і від них чотири прикметники на **-овий** (*графовий, мультиграфовий, надграфовий, нуль-графовий*).

Розглянувши цей масив іменників і прикметників, можна зробити такі висновки:

1) процес перевнормування усталених прикметників на **-графічний** тільки розпочався і, можливо, тому лише для трьох найпоширеніших іменників (*кристалографія, метеорографія, томографія*) подано дві паралельні форми прикметників: на **-ічний** та на **-ійний**;

2) українські словотвірні моделі дають змогу розрізнити прикметники від спільнокореневих іменників на **-графія** і на **-граф**. Проте дуже мала кількість поданих у словнику прикметників на **-графний** не дають змогу правильно будувати терміни на позначання важливих складників приладів. Через це у фахових текстах замість *хроматографні колонки* можна побачити *колонки хроматографа* або *хроматографічні колонки*;

3) треба суфіксально розрізнити й правильно вживати прикметники: *мікрографійний* (англ. micrographic) від *мікрографія* (спосіб виготовлення фоторепродукцій із сильним зменшенням) і *мікрографічний* (англ. micrographics) від *мікрографіка* (зображення, що складається з літер тексту з висотою мікрошрифту); *монографійний* (англ. monograph, monographic) від *монографія* (наукова праця) і *монографічний* (англ. monographics) від *монографіка* (комп.).

3. Прикметники від іменників на **-логія**

Терміноелемент **-логія** запозичений в українську мову за посередництвом *нлат.*⁵ **-logia** та західноєвропейських мов (*фр.* **-logie**; *нім.* **-logie**; *англ.* **-logy**) зі

⁴ Окрім того, словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) містить як головне слово також прикметник *графічний*, утворений за українськими словотвірними моделями від іменників *графік* і *графіка*.

⁵ **Новолатинська мова** (*скор.* нлат.; *англ.* New Latin, Neo-Latin) – форма латини, застосовувана з епохи Відродження (приблизно з XVI ст.), особливо в науковій літературі, для наукової номенклатури тощо (Collins, n.d.).

ст.-грец. *-λογία* у складі слів *архайологія* «наука про давнину», *етимологія* «першозначення слова», *філологія* «любов до наукових бесід і занять», *фрсіологія* «природознавство» тощо. Кінцевий терміоелемент *-λογία* утворений за допомогою ст.-грец. суфікса *-ία* «опредметнена якість» від *λόγος* «мова, слово; значення; твір, тема; утямок; розум, розумова здатність; (наукове) пояснення; наука». У сучасній українській мові терміоелемент *-логія* набув таких чотирьох основних значень: 1) «знання, наука, розділ наукової дисципліни» (український синонім *-знавство*), наприклад, у термінах *біологія*, *етимологія*, *філологія* тощо; 2) «учення, доктрина, уявлення», наприклад, у термінах *есхатологія*, *ідеологія*, *міфологія* тощо; 3) «слово, вислів», наприклад, у термінах *гаплологія*, *тавтологія*, *термінологія* тощо; 4) «твір», наприклад, у термінах *антологія*, *дилогія*, *трилогія* тощо (Селігей, 2014: 153–154, 183).

Співвідносним із терміоелементом *-логія* у перших двох його значеннях є терміоелемент *-лог* з такими двома значеннями: 1) «науковець, учений» (український синонім *-знавець*), наприклад, у термінах *біолог*, *етимолог*, *філолог* і т.п.; 2) «особа певного роду діяльності або занять», наприклад, у термінах *астролог*, *ідеолог*, *теолог* і т.п. (Селігей, 2014: 182–183).

Словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) містить як головні слова 167 термінів-іменників на *-логія* і 121 прикметник (109 на *-логічний*⁶ і 12 на *-логічний*). Також подано 41 термін на *-лог* і дев'ять утворених від них прикметників на *-логовий*.

Розглянувши цей масив іменників і прикметників, можна зробити такі висновки:

1) процес перевнормування усталених прикметників на *-логічний* іде активніше, ніж прикметників на *-графічний*. Окрім дев'яти паралельних форм прикметників на *-ічний* та на *-ійний*, від трьох відносно новозапозичених іменників: *ізотопологія* (відмінність в ряду хімічних частинок за числом ізотопних заміщень); *палеогляціологія* (галузь гляціології, що вивчає льоди минулого); *ферміологія* (наука про структуру поверхні Фермі та її характеристики) подано прикметники лише на *-ійний*;

2) малу кількість поданих у словнику прикметників на *-логовий* можна пояснити тим, що переважна більшість термінів на *-лог* – це назви осіб, прикметники від яких, по-перше, творять за іншими моделями, а по-друге, не подають у термінологічних словниках;

3) подані у словнику прикметники на *-логовий* утворені від іменників на *-лог*, що переважно мають значення «слово, текст, мова, мовлення» (Селігей, 2014: 182), наприклад: *діалог* → *діалоговий*, *ізолог* (зашифрований текст) → *ізологовий*; *каталог* → *каталоговий* тощо;

4) українські словотвірні моделі дають змогу розрізнити прикметники від спільнокореневих іменників, наприклад: *аналогічний* від *аналогія* і *аналоговий* від *аналог*; *гомологічний* від *гомологія* (Опейда & Швайка, 2017: 104) і *гомологовий* від *гомолог* (Опейда & Швайка, 2017: 104) тощо.

Процес перевнормування усталених прикметників на *-логічний* поширився й на мовознавчу термінологію. Наведемо кілька прикладів з авторитетних мовознавчих праць.

⁶ Окрім того, словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) містить як головні слова ще 6 прикметників із суфіксом *-ічн-*, утворених за українськими словотвірними моделями: або суфіксальним способом від іменників *логіка*, *металогіка* тощо, або префіксально від прикметника *логічний*.

Приклад 1. У новому могилянському підручнику з морфеміки, словотвору й морфології подано таку примітку: «Усталені в науковій мовознавчій традиції терміни *морфологічна категорія, морфологічні одиниці, морфологічне слово, морфологічний аналіз, морфологічне значення, морфологічні / неморфологічні способи словотворення* тощо в цьому підручнику замінені сучасними – відповідно: *морфологічна категорія, морфологічні одиниці, морфологічне слово, морфологічний аналіз, морфологічне значення, морфологічні / неморфологічні способи словотворення* тощо. Цього принципу автори дотримуються і в цитованому (ілюстрованому⁷) матеріалі» (Лаврінець, Симонова & Ярошевич, 2019: 8). Хоча примітка стосується лише до одного прикметника *морфологічний*, авторки підійшли до термінотворення системно – у всьому підручнику аналогічно утворено прикметники від інших чужомовних термінів на *-ія* та похідні відприкметникові іменники: *антонімія* → *антонімічний* (с. 40); *морфологія* → *морфологічний* (с. 68); *омонімія* → *омонімічний* → *омонімічність* (с. 35); *полісемія* → *полісемічний* (с. 34); *синонімія* → *синонімічний* (с. 37, 39); *термінологія* → *термінологічний* (с. 103); *фразеологія* → *фразеологічний* (с. 9) → *фразеологічність* (с. 125) тощо.

Приклад 2. У назві та в тексті статті А.П. Загнітка (Загнітко, 2011: 104–106, 112) ужито прикметника *типологічний*, а в тексті статті (Загнітко, 2019: 79) – прикметника *характерологічний*.

Приклад 3. У статті П.Ю. Гриценка (Гриценка, 2017: 14) чотири рази повторено прикметника *етимологічний*.

Приклад 4. У докторській дисертації Н.В. Кобченко (Кобченко, 2018) ужито таких прикметників: *етимологічний* (с. 121), *методологічний* (с. 22), *морфологічний* (с. 34), *психологічний* (с. 310), *типологічний* (с. 25), *термінологічний* (с. 38), *фізіологічний* (с. 261).

4. Прикметники від іменників на *-метрія*

Терміноелемент *-метрія* запозичений в українську мову за посередництвом лат. *-metria* та західноєвропейських мов (фр. *-métrie*; нім. *-metrie*; англ. *-metry*) зі ст.-грец. *-μετρία* у складі слів *μεσομετρία* «межування», *ίσομετρία* «рівномірність», *στερεομετρία* «вимірювання твердих тіл», *συμμετρία* «співмірність» тощо. Кінцевий терміноелемент *-μετρία* утворений за допомогою ст.-грец. суфікса *-ία* «опредметнена якість» від *μέτρον* «міра, довжина, норма, пропорція» або *μέτρειν* «вимірюю». У сучасній українській мові терміноелемент *-метрія* набув таких двох основних значень: 1) «метод вимірювання, спосіб вимірювання певних параметрів», наприклад, у термінах *дозиметрія, пірометрія, термометрія*; 2) «галузь науки, яка застосовує або розробляє методи вимірювання», наприклад, у термінах *геометрія, стереометрія, тригонометрія* (Селігей, 2014: 153, 193–194). Є ще запозичені терміни на *-метрія* (наприклад, *асиметрія, ізометрія, симетрія* тощо), що не підпадають під подані основні значення, але пов'язані із вимірюванням, сумірністю тощо (СУМ20, n.d.).

Співвідносним із терміноелементом *-метрія* у першому його значенні в сучасних європейських мовах є терміноелемент *-метр* у значенні «вимірювальний пристрій» (український синонім *-мір*), наприклад: *барометр, дозиметр, пірометр, термометр* (Селігей, 2014: 192). Від окремих назв галузей наук на *-метрія* сформувалася назва фахівця (викладача) на *-метр*, наприклад, *геометр*

⁷ На нашу думку, книжка може бути *ілюстрована*, якщо вона має, містить ілюстрації, а матеріал має бути *ілюстративним*, бо він є ілюстрацією чого-небудь (СУМ20, n.d.).

[англ. *geometer* (Андрусин & Крет, 1981: 140), *geometrician* (Кочерга & Мейнарович, 2010а: 206)]. Окрім того, у науково-технічній термінології кінцевий терміоелемент **-метр** має ще два значення 1) «довжина», наприклад, у термінах *діаметр*, *периметр*; 2) «одиниця виміру», наприклад, у термінах *кілометр*, *кубометр*, *міліметр*, *сантиметр* (Селігей, 2014: 192).

Словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) містить як головні слова 225 термінів-іменників на **-метрія** і 254 прикметники (218 на **-метричний**⁸ і 36 на **-метрійний**). Також подано 368 термінів на **-метр** і 46 утворених від них прикметників на **-метровий**.

Розглянувши цей масив іменників і прикметників, можна зробити такі висновки:

1) процес перевнормовування усталених прикметників на **-метричний** іде активніше, ніж прикметників на **-логічний**. Окрім 29 паралельних форм прикметників на **-ічний** та на **-ійний**, від семи іменників на **-метрія** подано прикметники лише на **-ійний**;

2) українські словотвірні моделі дають змогу розрізнити прикметники від спільнокореневих іменників, наприклад: *манометрійний* від *манометрія* і *манометровий* від *манометр* тощо.

5. Прикметники від іменників на **-скопія**

Терміоелемент **-скопія** запозичений в українську мову з *нлат.* **-scopia** та західноєвропейських мов (*фр.* **-scopie**; *нім.* **-skopie**; *англ.* **-scopy**). Кінцевий терміоелемент **-scopia** утворений за допомогою *лат.* суфікса **-ia** «опредметнена ознака, властивість» від *нлат.* терміоелемента **-scop** «пристрій для спостереження, оглядання, показування». Його вперше вжито, мабуть, у *нлат.* *uroscopia* «аналіз сечі» (1646) та *англ.* *microscopy* «мікроскопія» (близько 1660). У сучасній українській мові терміоелемент **-скопія** набув значення «метод інструментального оглядання, спостереження» (Селігей, 2014: 155, 256–257).

Оскільки найпоширенішим спостережним пристроєм є *мікроскоп*, спочатку розглянемо похідні від нього іменники та прикметники. У (СУМ20, n.d.) зафіксовано два спільнокореневі іменники (*мікроско́п* і *мікроскопі́я*) і два прикметники: *мікроско́пний* («прикм. до мікроско́п») і *мікроскопі́чний* (який має три значення: 1) «зроблений, проведений за допомогою мікроскопа»; 2) «який можна побачити тільки за допомогою мікроскопа»; 3) *перен.* «дуже малий, незначний за розміром»). Згідно із (Сікорська, 1995: 121) прикметник *мікроскопі́чний* утворений від *мікроскоп*, хоча, на нашу думку, для цього нема словотвірної підстави.

Проте ще в академічному Російсько-українському словнику за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (Кримський, 2017: 531) як відповідники *рос.* *микроскопический* і *микроскопичный* подано *мікроскопі́чний* і *мікроскопі́йний* (останній проілюстровано прикладом *Мікроскопі́йна клітка* з твору Івана Франка), а як відповідники *рос.* *микроскопный* – *мікроско́пний* і *мікроско́повий*. У ще двох словниках «золотого десятиріччя» (Ізюмов, 1926:

⁸ Окрім того, словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) містить як головні слова ще вісім прикметників із суфіксом **-ічн-**, утворених за українськими словотвірними моделями від іменників *ергонометрика*, *квзиметрика*, *метрика*, *напівметрика*, *псевдометрика*, *параметрика*, *ультраметрика*, *хемометрика*. Є ще кілька прикметників із суфіксом **-ічн-**, походження яких вимагає додаткового вивчення, оскільки словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) не містить пов'язаних з ними іменників.

260; Ізюмов, 1930: 403) як відповідник *рос. микроскопический* подано лише *мікроскопійний*.

Виданий уперше 1955 року в Канаді загальномовний словник (Андрусишин & Крет, 1981: 499) з двох розглядуваних іменників містить лише один (*мікроскоп*). Проте в ньому подано чотири прикметники: *мікроскопний* та *мікроскопівий* як відповідники *англ. of a microscope*; *мікроскопійний* та *мікроскопичний* як відповідники *англ. microscopic*.

Словник (Кочерга & Мейнарович, 2010а) містить як головні слова 54 терміни-іменники на *-скопія* і 57 прикметників (42 на *-скопичний*⁹ і 15 на *-скопійний*). Також подано 114 термінів-іменників на *-скоп* і 67 утворених від них прикметників на *-скопний*.

Розглянувши цей масив іменників і прикметників, можна зробити такі висновки:

1) прикметники на *-скопійний* фіксують ще з 20-х років ХХ ст.;

2) іде процес перевнормування усталених прикметників на *-скопичний*: окрім дев'яти паралельних форм прикметників на *-ичний* та на *-ійний*, від чотирьох іменників на *-скопія* подано прикметники лише на *-ійний*;

3) не кожен спостережний пристрій дав назву відповідному інструментальному методу за викладеною вище моделлю на *-скопія*. Наприклад, від терміна *гіроскоп* (фізичний прилад, який дає змогу визначити кутову швидкість рухомого об'єкта або кут його повороту) утворився термін *гіроскопіка* (*англ. gyroscoptic*), який є назвою розділу механіки, що досліджує самі гіроскопи та використання їх для керування та стабілізування (Merriam-Webster, n.d.). А від іменника *гіроскопіка* природно утворено прикметника *гіроскопичний* (*англ. gyroscoptic*) (Кочерга & Мейнарович, 2010а: 216);

4) у деяких випадках іменники на *-скопія* не мають співвідносного іменника на *-скоп*. Наприклад, термін *макроскопія* («дослідження об'єктів неозброєним оком») принципово не може мати співвідносного пристрою. Проте як антонім до *мікроскопичний* виник прикметник *макроскопичний* [«який можна бачити неозброєним оком» (СУМ20, n.d.)]. У фізичній термінології він набув ще такого значення: «якого можна описати статистичними властивостями великої кількості частин» (Collins, n.d.);

5) щоб забезпечити точність найменування, особливо принципове в термінології, треба утворювати прикметники за питомими українськими моделями й правильно вживати їх:

– від назв пристроїв на *-скоп* треба творити відносні прикметники на *-скопний*. Наприклад: *мікроскопний зонд* (тобто зонд мікроскопа, *англ. microscope cantilever*) (Кочерга & Мейнарович, 2010: 126), *мікроскопний штатив* (тобто штатив мікроскопа, *англ. microscope stand*) (Кочерга & Мейнарович, 2010а: 1525);

– від назв методів на *-скопія* треба творити відносні прикметники на *-скопійний*. Наприклад: *мікроскопійний електрофорез* (*англ. microscopie electrophoresis*) – метод досліджування електрофорезу окремих частинок за допомогою мікроскопії. Тому, на нашу думку, приклад *мікроскопна стоматологія* у (СУМ20, n.d.) хибний, а лікування зубів із використанням певних ін-

⁹ Серед цих прикметників є кілька, значення яких мають опосередкований зв'язок із розглядуваними іменниками, наприклад: *напівмікроскопичний*, *немікроскопичний*, *субмікроскопичний*, *ультрамікроскопичний* тощо.

струментальних методів спостереження (*англ.* microscopic stomatology) українською правильно називати *мікроскопійною стоматологією*;

б) прикметники на *-скопійний* у разі потреби можуть набувати якісних значень, наприклад: *мікроскопійна доза*.

Висновки:

1. Через високу продуктивність творення інтернаціональних термінів на *-графія, -логія, -метрія, -скопія* та вживання похідних від них прикметників у двослівних термінах, побудованих за моделлю <прикметник> + <іменник>, в українських термінологів постійно буде виникати потреба творити прикметники від новозапозичуваних іменників, і тут найважливіше встановити певні принципи цього позичання.
2. Гібридні прикметникові суфікси, утворені поєднанням українського суфікса *-н-* із чужомовними прикметниковими суфіксами, у переважній більшості прикметників є семантично порожніми і через це надлишковими, і тому сьогодні, коли українська мова почала вільно функціонувати, активізувалася питома продуктивна словотвірна модель творення прикметників на *-ійний* від чужомовних іменників на *-ія*, закріплена в новій редакції Українського правопису (Український правопис, 2019: § 33, п. 1).
3. Показано, що ця продуктивна словотвірна модель почала поширюватися й на прикметники від іменників на *-графія, -логія, -метрія, -скопія*, хоча на сьогодні зроблено тільки перші кроки на шляху до надання зовнішній формі запозичених прикметників питомих українських рис.
4. Намагання фахівців переглянути колишні процеси словотворення, зважити на власне українські традиції освоєння чужомовних засобів, увідповіднити їх із найпродуктивнішими словотвірними моделями української мови, у (Городенська, 2020: 98) розтлумачено як «синхронне морфолого-словотвірне перевнормування раніше запозичених прикметників».
5. Заміна усталених термінологійних прикметників правильними із словотвірного погляду конче потрібна, щоб забезпечити системність української термінології й сприяти захисту самобутності українського словотворення перед напливом нових запозичень.

З огляду на це **пропонуємо**:

1. Термінологам, мовознавцям і фахівцям конкретних наук у своїх працях, керуючись нормою (Український правопис, 2019: § 33, п. 1), системно творити прикметники на *-ійний* від усіх без винятку чужомовних іменників на *-ія*, як усталених, так і новозапозичуваних. Це стосується зокрема до іменників на *-графія, -логія, -метрія, -скопія*.
2. Укладачам словників, зокрема фахових, подавати від всіх чужомовних іменників на *-ія* насамперед прикметники на *-ійний*. Якщо ж є потреба фіксувати раніше запозичені форми на *-ічний* із тим самим значенням, то ставити їх на друге місце з певними позначками (наприклад, *застарілий, не рекомендовано* тощо), коли ці форми не мають додаткових значень.
3. Розробникам стандартів уживати прикметників на *-ійний* від чужомовних іменників на *-ія*, насамперед новозапозичуваних, а також від усталених, якщо ці форми на *-ійний* вже зафіксовано в словниках або авторитетних працях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух, К.Я. (2006). *Общая теория термина*. Москва: Изд-во МГОУ.
2. Андрусишин, К.Г. & Крет, Й.Н. (1981). *Українсько-англійський словник*. 2-ге вид. Торонто: University of Toronto Press.
3. Баган, М.П. (2017). Паронімія в сучасній українській лінгвістичній термінології: причини й тенденції розвитку. *Наук. вісн. Дрогобицького держ. педагогічного ун-ту ім. Івана Франка. Сер.: Філологічні науки (мовознавство)*, 8(1), 5–10.
4. Васецька, О.І. (2018). *Формальна та семантична варіантність синтаксичних термінів* [Дис. ... канд. філол. н.]. Інститут української мови НАН України.
5. Головатий, С. (2019). Коментар документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя». У *Доповідь про правовладдя. Венеційська комісія: доповідь, коментар* (с. 28–70). USAID.
6. Горбач, О. (1990). С. Смеречинського «Нариси з української синтакси». У Сергій Смеречинський. *Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою*. Харків, 1932 (с. 9–17). Мюнхен: Український вільний університет.
7. Горецький, П. (1930). Чужомовні наростки в запозичених прикметниках в українській мові. *Вісник Інституту української наукової мови*, 2, 22–27.
8. Городенская, Е.Г. (1986). Словообразование имен прилагательных. В *Украинская грамматика* (с. 205–221). Киев: Наукова думка.
9. Городенська, К. (2020). Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 1 (43), 92–99.
10. Гриценко, П. (2017). Парадигма обов'язку з перспективи часу (з нагоди 25-річчя створення Інституту української мови НАН України). *Українська мова*, 1, 3–17.
11. Грищенко, А.П. (1979). Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові. У *Словотвір сучасної української літературної мови* (с. 119–170). Київ: Наукова думка.
12. Дубровський, В. (1918). *Словник українсько-московський*. Вид. шосте. Київ: Рідна мова.
13. Єфремов, С. (Гол. ред.) (2017). *Російсько-український словник* (Т. 3. О–П. Вип. 2. Поле-Пячение). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго (Репринт з видання 1928 р.).
14. Загнітко, А. (2011). Частки в системі службових частин мови: типологічний і лексикографічний вияви. *Лінгвістичні студії*, 22, 104–115.
15. Загнітко, А. (2019). Новітні процеси в сучасному об'єктивному синтаксисі: типологія і функції. В *У вимірах слова: зб. наук. праць на пошану професора Ірини Кочан* (с. 77–89). Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
16. Ізюмов, О. (1926). *Російсько-український словник*. Київ: Книгоспілка.
17. Ізюмов, О. (1930). *Українсько-російський словник: за новим правописом*. Харків; Київ: Держ. вид-во України.
18. Ізюмов, О. (1931). *Правописний словник*. Харків: Держ. вид-во «Радянська школа».
19. Казмирова, І.А. (2013). Ономастична термінологія української мови в аспекті проблеми гармонізації. *Мова і культура*, 16, Т. 2, 186–193.
20. Кислюк, Л.П. (2012). Динаміка словотвірної норми: тенденція націоналізації. У Jarmila Kredátusová (Ed.). *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry* (с. 193–208). Prešov: Filozofická fakulta.
21. Кобченко, Н.В. (2018). *Явища подвійності й перехідності в системі синтаксичних зв'язків сучасної української мови* [Дис. ... докт. філол. н.]. Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.
22. Коршунов, С.И. & Сабурова, Г.Г. (1979). *Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии*. Москва: Наука.

23. Кочерга, О. & Мейнарович, Є. (2010). *Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина I – англійська-українська*. Вінниця: Нова книга.
24. Кочерга, О. & Мейнарович, Є. (2010а). *Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина II – українсько-англійська*. Вінниця: Нова книга.
25. Кримський, А. (Гол. ред.) (2017). *Російсько-український словник* (Т. 2. 3–Н. Вип. 2. Л–Намыкивать). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго (Репринт з видання 1932 р.).
26. Кунець, І.І. (1963). Прикметники з суфіксом -н-ий у давньоруській і в українській мовах. *Питання слов'янського мовознавства*, 7–8, 166–178.
27. Лаврінець, О.Я., Симонова, К.С. & Ярошевич, І.Я. (2019) *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
28. Мельничук, О.С. (Гол. ред.) (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–6). Київ: Наукова думка.
29. Опейда, Й. & Швайка, О. (2017). *Глосарій термінів з хімії*. Київ: вид. друге, електронне. URL: ГЛОСАРИЙ Й Опейда,ОлШвайка2017 ISBN 978 966 02 8317 6 (e2u.org.ua)
30. Панейко, О. (1941). *Правописний словник*. Львів: Укр. вид-во.
31. Полюга, Л.М. (2009). *Словник українських морфем: понад 45 000 слів*. Київ: Довіра.
32. Пропозиції щодо вдосконалення української науково-технічної термінології. Додаток до Ухвали першої Міжнар. наук. конф. «Проблеми української науково-технічної термінології» (1992). *Науково-технічне слово*, 1(2), 12–16.
33. Рудницький, Яр. & Церкевич, К. (1979). *Правописний словник української мови*. Нью-Йорк; Монреаль: Науково-дослідне товариство української термінології.
34. Селігей, П.О. (2014). *Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові*. Київ: Академперіодика.
35. Сікорська, З.С. (1995). *Українсько-російський словотворчий словник*. Київ: Освіта.
36. СУМ20 (n.d.). *Словник української мови online* (Т. 1–11). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.
37. *Український правопис*. (2019). Київ: Наук. думка.
38. Щербатюк, Г.Х. (1974). *Общекорневые имена прилагательные в современном украинском литературном языке* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Інститут мовознавства ім. А.А. Потебни.
39. Ярцева, В.Н. (Ред.) (1998). *Языкознание: Большой энциклопедический словарь*. Москва: Большая Российская энциклопедия.
40. Collins (n.d.). Macroscopic. In *Collins free online English dictionary*. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
41. Merriam-Webster (n.d.). Gyroscopics. In *Merriam-Webster online dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com>

Mykhailo Ginzburg

PROPOSALS ON ADJECTIVE FORMATION FROM BORROWED TERMS IN
-ГРАФІЯ, -ЛОГІЯ, -МЕТРІЯ, -СКОПІЯ

The article reviews the tendencies of activating the specific productive pattern for adjective formation in *-ійний* from the borrowed terms in *-ія*. These tendencies were normalized in the current edition of the “Ukrainian Orthography” of 2019.

The theoretical basis of this study was the fundamental work of Kateryna Horodenska, which shows that for the nouns in *-ія* the hybrid adjective derivational suffixes *-ичн-/ичн-*, formed on the basis of the foreign adjective suffix *-ic-*, are not required and it would be advisable to directly attach the specific Ukrainian suffix *-н-* to the borrowed noun stems.

The main source chosen for analyzing the arrays of noun terms in *-графія, -логія, -метрія, -скопія* and related adjectives is the Academic Ukrainian-English Dictionary of Scientific Language (Physics and Related Sciences), the electronic version of which is available at <https://e2u.org.ua/>.

It is shown that the adjective formation pattern in *-ійний* began to be spontaneously applied to the adjectives from nouns in *-графія, -логія, -метрія, -скопія*. In addition, quantitative assessments of the synchronous morphological and word-formative re-normalization of previously borrowed adjectives are presented, which shows that today only the first steps have been taken towards adapting the external forms of borrowed adjectives to the specific Ukrainian features.

Proposals are made to maintain this tendency in the Ukrainian adjective formation, in particular:

1) in scientific works systematically to form and use adjectives in *-ійний* from all borrowed nouns in *-ія* without exception, both commonly used and newly borrowed;

2) in terminological dictionaries to include first of all the adjectives in *-ійний* from all borrowed nouns in *-ія* and, if necessary, to enter previously borrowed forms in *-ичний/-ичний* of the same meaning and to put them in the second place with certain marks (for example, *obsolete, not recommended* etc., if these forms have no additional meanings);

3) in drafting standards to form and use the adjectives in *-ійний* which are derived from borrowed nouns in *-ія*, first of all newly borrowed, and also from those of common usage, if these adjectives in *-ійний* are already included in the dictionary or authoritative scientific works.

It is noted that this is the only way to ensure the consistency of the Ukrainian terminology and contribute to protection of the originality of Ukrainian word formation against the influx of numerous new borrowings.

Key words: consistency, term, end term element, noun, adjective, derivational suffix, hybrid suffix.

REFERENCES

1. Andrusyshyn, C.H. & Krett, J.N. (1981). *Ukrainian-English dictionary*. 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press.
2. Averbuh, K.Ja. (2006). *Obshhaja teorija termina*. Moskva: Izd-vo MGOU (in Russ.).
3. Bahan, M.P. (2017). Paronimiia v suchasni ukrainskii lnhvistychnii terminolohii: prychny y tendentsii rozvytku. *Nauk. visn. Drohobytskoho derzh. pedahohichnoho un-tu im. Ivana Franka. Ser.: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 8(1), 5–10 (in Ukr.).
4. Collins (n.d.). Macroscopic. In *Collins free online English dictionary* Retrieved from: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
5. Dubrovskiy, V. (1918). *Slovyuk ukrainsko-moskovskiy*. 6th ed. Kyiv: Ridna mova (in Ukr./Russ.).
6. Holovatyi, S. (2019). Komentar dokumenta Venetsiiskoi Komisii «Dopovid pro pravovladdia». In *Report on the Rule of Law, Venice Commission: report, commentary* (pp. 28–70). USAID (in Ukr.).
7. Horbach, O. (1990). S. Smerechynskoho «Narysy z ukrainskoi syntaksy». In *Serhii Smerechynskiy Narysy z ukrainskoi syntaksy u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu. Kharkiv, 1932.* (pp. 9–17). Munich: Ukrainskiy vilnyi universytet [Ukrainian Free University] (in Ukr.).

8. Horetskyi, P. (1930). Chuzhomovni narostky v zapozychenykh prykmetnykakh v ukrainskii movi. *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*, 2, 22–27 (in Ukr.).
9. Horodenska, K. (2020). Morfoloho-slovotvirne perevnormuvannia zapozychenykh prykmetnykiv v ustalenykh slovospoluchenniakh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 1(43), 92–99 (in Ukr.).
10. Horodenskaja, E.H. (1986). Slovoobrazovanie imen prilagatel'nyh. In *Ukrainskaja grammatika* (pp. 205–221). Kiev: Naukova dumka (in Russ.).
11. Hryshchenko, A.P. (1979). Sufiksalni slovtvir prykmetnykiv v ukrainskii movi. In *Slovtvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* (pp. 119–170). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
12. Hrytsenko, P. (2017). Paradyhma oboviazku z perspektyvy chasu (z nahody 25-ricchhia stvorennia Instytutu ukrainskoi movy NAN Ukrainy). *Ukrainska mova*, 1, 3–17 (in Ukr.).
13. Iziumov, O. (1926). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk*. Kyiv: Knyhospilka.
14. Iziumov, O. (1930). *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk: za novym pravopysom*. Kharkiv; Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy.
15. Iziumov, O. (1931). *Pravopysnyi slovnyk*. Kharkiv: Derzh. vyd-vo «Radianska shkola».
16. Jarceva, V.N. (Ed.) (1998). *Jazykoznanie: Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar'*. Moskva: Bol'shaja Rossijskaja jenciklopedija (in Russ.).
17. Kazymyrova, I.A. (2013). Onomastychna terminolohiia ukrainskoi movy v aspekti problemy harmonizatsii. *Mova i kultura*, 16, Vol. 2, 186–193 (in Ukr.).
18. Kobchenko, N.V. (2018). *Yavyshcha podviinosti y perekhidnosti v systemi syntaksychnykh zviatkiv suchasnoi ukrainskoi movy* [Unpublished doctoral thesis]. Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukr.).
19. Kocherha, O. & Meinarovich, E. (2010). *English-Ukrainian-English dictionary of scientific language (physics and related sciences)*. Part I – English-Ukrainian. Vinnytsia: Nova knyha.
20. Kocherha, O. & Meinarovich, E. (2010a). *English-Ukrainian-English dictionary of scientific language (physics and related sciences)*. Part II – Ukrainian-English. Vinnytsia: Nova knyha.
21. Korshunov, S.I. & Saburova, G.G. (1979). *Kratkoe metodicheskoe posobie po razrabotke i uporyadocheniju nauchno-tehnicheskoi terminologii*. Moskva: Nauka (in Russ.).
22. Krymskyi, A. (Head ed.) (2017). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* (V. 2: Z–N, 2. L–Namykyvat). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (Reprint from ed. 1932).
23. Kunets I.I. (1963) Prykmetnyky z sufiksom -n-yi u davnoruskii i v ukrainskii movakh. *Pytannia slovianskoho movoznavstva*, 7–8, 166–178 (in Ukr.).
24. Kysliuk, L.P. (2012). Dynamika slovtvirnoi normy: tendentsiia natsionalizatsii. In Jarmila Kredátusová (Ed.). *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry*. (pp. 193–208). Prešov: Filozofická fakulta (in Ukr.).
25. Lavrinets, O.Y., Symonova, K.S. & Yaroshevych, I.Y. (2019). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia*. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia» (in Ukr.).
26. Melnychuk, O.S. (Head ed.) (1982–2012). *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy* (V. 1–6). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
27. Merriam-Webster (n.d.). Gyroscopics. In *Merriam-Webster online dictionary*. Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com>
28. Opeida, Y. & Shvaika, O. (2017). *Hlosarii terminiv z khimii*. Kyiv: 2nd ed. Retrieved from: ГЛЮСАРІЙ Й Опейда, ОлШвайка2017 ISBN 978 966 02 8317 6 (e2u.org.ua) (in Ukr.).
29. Paneiko, O. (1941). *Pravopysnyi slovnyk*. Lviv: Ukr. vyd-vo (in Ukr.).
30. Poliuha, L.M. (2009). *Slovnyk ukrainskykh morfem: ponad 45 000 sliv*. Kyiv: Dovira (in Ukr.).

31. Propozytzii shchodo vdoskonalennia ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii. Dodatok do Ukhvaly pershoi Mizhnar. nauk. konf. «Problemy ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii» (1992). *Naukovo-tekhnicne slovo*, 1(2), 12–16 (in Ukr.).
32. Rudnycky, J. & Cerkevych, K. (1979). *Spelling dictionary of the Ukrainian language*. New York; Montreal: Research Society of Ukrainian Terminology (in Ukr.).
33. Selihei, P.O. (2014). *Etymolohichniy slovnyk zapozychenykh sufiksiv i sufiksoidiv v ukrainskii movi*. Kyiv: Akadempriodyka (in Ukr.).
34. Shherbatjuk, G.H. (1974). *Obshhekornevye imena prilagatel'nye v sovremennom ukrainskom literaturnom jazyke* [Synopsis of PhD thesis]. O.O. Potebnia Institute of Linguistics (in Russ.).
35. Sikorska, Z.S. (1995). *Ukrainsko-rosiiskyi slovotvorchyi slovnyk*. Kyiv: Osvita.
36. SUM20 (n.d.). *Slovnyk ukrainskoi movy online* (V. 1–11). Retrieved from <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.
37. *Ukrainskyi pravopys* (2019). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
38. Vasetska, O.I. (2018). *Formalna ta semantychna varyatyvnist syntaksychnykh terminiv* [Unpublished PhD thesis]. Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine (in Ukr.).
39. Yefremov, S. (Head ed.) (2017). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* (V. 3: O–P, 2. Pole-Piachenyne). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (Reprint from ed. 1928) (in Russ./Ukr.).
40. Zahnitko, A. (2011). Chastky v systemi sluzhbovykh chastyn movy: typolohiinyi i leksykohrafichni vyjavy. *Linhvistychni studii*, 22, 104–115 (in Ukr.).
41. Zahnitko, A. (2019). Novitni protsesy v suchasnomu obiektyvnomu syntaksysi: typolohiia i funktsii. In *U vymirakh slova: zb. nauk. prats na poshanu profesora Iryny Kochan* (pp. 77–89). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv (in Ukr.).

УДК 811'161.2+81'373:001.4

С.В. ГРИНЕВ-ГРИНЕВИЧ

г. Сувалки, Польша

Э.А. СОРОКИНА

г. Москва, Россия

О ПРОБЛЕМАТИКЕ СОВРЕМЕННОГО ТЕРМИНОВЕДЕНИЯ

В статье рассматриваются основные проблемные вопросы современного терминоведения. Отмечается, что по причине разных процессов, происходящих в мире (социальные, политические, информационные, экономические, межкультурные, миграционные и т.д.) количество качественной литературы по терминоведению в последнее время резко сократилось, а методическое руководство исследованиями отсутствует. Авторами предлагаются направления, которые могут быть перспективными как в типологическом изучении частных (национальных, отраслевых, частноотраслевых) терминологий, так и в проведении сопоставительных, междисциплинарных, разноязычных исследований терминосистем.

Ключевые слова: термин, терминоведение, типологическое терминоведение, сопоставительное терминоведение, перспективы развития терминоведения.

© С.В. ГРИНЕВ-ГРИНЕВИЧ, 2021

ПРО ПРОБЛЕМАТИКУ СУЧАСНОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА

У статті розглянуто основні проблемні питання сучасного термінознавства. Відзначено, що через різні процеси, що відбуваються у світі (соціальні, політичні, інформаційні, економічні, міжкультурні, міграційні тощо) кількість якісної літератури з термінознавства останнім часом відчутно зменшилася, а методичне керівництво дослідженнями відсутнє. Запропоновано напрями, які можуть бути перспективними і в типологічному вивченні окремих (національних, галузевих, вузькогалузевих) термінологій, і в проведенні порівняльних, міждисциплінарних, різномовних досліджень терміносистем.

Ключові слова: термін, термінознавство, типологічне термінознавство, порівняльне термінознавство, перспективи розвитку термінознавства.

Характер современных российских терминологических исследований определяется изменением общественных условий за последние тридцать лет. С сожалением приходится признать, что в конце XX века многие терминологические центры (в том числе Комитет научно-технической терминологии Академии наук, терминологические отделы ВНИИКИ и Главная терминологическая комиссия Госстандарта, Главная терминологическая комиссия и Научно-исследовательская лаборатория медицинской терминологии Академии медицинских наук, уникальный Омский терминологический центр, терминологические продолжающиеся издания) прекратили свое существование.

С начала нашего века централизованное руководство национальной терминологической деятельностью было ликвидировано или передано в руки некомпетентных чиновников. Значительно уменьшилось число проводимых терминологических конференций. В связи с этим резко снизились возможности обмена опытом исследований и методического руководства работой разрозненных исследователей.

С отсутствием заинтересованности государственных органов исчезли возможности широкомасштабных действий по сбору, описанию и упорядочению специальной лексики и координации терминологической деятельности в стране. При этом, в связи с появлением новых наук и научных дисциплин, продолжается стихийный, нерегулируемый рост специальной лексики.

Существенно снизилось качество терминологических исследований. Нами уже отмечалось, что анализ содержания ряда российских терминологических публикаций за последние годы показывает, что основными объектами дискуссий являются общие достаточно тривиальные темы, такие, например, как статус и признаки термина (в полной мере обсужденная и закрытая в 1960–80-е годы); различие между *понятием* и *концептом* (уже установленное в рамках когнитивного терминоведения в начале этого века); варьирование формы и содержания терминов (факт, уже достаточно хорошо известный в отечественном терминоведении) и т. п. (Гринев-Гриневиц & Сорокина, 2018). Это состояние характеризует не только российское терминоведение, но и всю русскоязычную терминологическую литературу.

С общим падением числа терминологических публикаций особенно заметно отсутствие в последнее десятилетие общих терминологических работ, что может объясняться рядом причин: в связи с окончанием формирования терминоведения как самостоятельной научной дисциплины в период 1990–2010 годов был выпущен ряд учебников и обобщающих работ, которые исчерпывающим образом представили основные черты и проблематику терминоведения; начиная

с конца 1980-х годов в терминоведении стал выделяться ряд самостоятельных направлений, которые в дальнейшем оформились в самостоятельные терминоведческие дисциплины; ушли из жизни авторы известных учебников и общих монографий (А.С. Герд, В.П. Даниленко, В.М. Лейчик, Г.П. Мельников, Л.А. Морозова, В.Н. Прохорова, А.В. Суперанская, Л.Б. Ткачева), отошли от терминологической деятельности С.Г. Казарина и В.А. Татаринцев.

Вместе с тем в публикуемых статьях можно заметить недостатки, отражающие недостаточное знание истории терминоведения и понимание степени актуальности цитируемых работ, не всегда верная оценка актуальности обсуждаемых проблем, а иногда незнание основных теоретических работ.

Одной из распространенных ошибок является представление давно написанных работ в качестве современных. Для иллюстрации этого приведем цитату «*В настоящее время* (выд. авт. – С.Г., Э.С.) *данное мнение* [мнение Г.О. Винокура о том, что термины – это только слова в особой функции] *разделяет большинство отечественных лингвистов* (Р.А. Будагов, Г.О. Винокур, Б.Н. Головин, Н.П. Кузьмин)» (Таранова, 2011: 143).

Напрашивается вопрос: о каком настоящем времени может идти речь, если работа Г.О. Винокура вышла в свет в 1939 году, работы Р.А. Будагова и Н.П. Кузьмина в 1960-е годы, а книга Б.Н. Головина – в 1987 году?

Заметим, что проблема соотношения *термина* и *обычного слова* активно обсуждалась в 60-е годы прошлого века и в 1970-е была удовлетворительно решена, как должно быть хорошо известно автору, судя по списку литературы.

Аналогичную ошибку делают и авторы другой статьи, также посвященной определению термина и также представляя эту проблему как современную: «*Многочисленные споры вызывает также и проблема определения места терминологии в составе языка*» и представляют оппонентов Винокура – «*сторонников нормативного подхода*» (Д.С. Лотте, Л.А. Капанадзе, Н.З. Котелова, Е.Н. Толикина, А.В. Косов и др.), работы которых также опубликованы в 1960-е годы (Лантюхова, Загоровская & Литвинова, 2013: 42). В этой статье, как считают авторы, «*определено место терминов в лексической системе языка и соотношение термина и общеупотребительного слова*», однако эта проблема, как нам представляется, через сорок лет после ее решения уже не должна беспокоить терминоведов.

Говоря об актуальности и важности публикаций, мы не считаем формальную дату публикации свидетельством ее актуальности по ряду причин.

Во-первых, год публикации зачастую оказывается ложно ориентирующим показателем. Для терминоведения работы Д.С. Лотте 1930-х годов или статья Г.О. Винокура 1939 года до сих пор не утратили своей актуальности, в то время как ряд злободневных для 1960-х годов полемических публикаций после установления основных положений теории в 1980–90-х годах полностью утратили значение и могут быть интересны только для истории формирования терминоведения.

На наш взгляд, безразборчивое смешивание работ, принадлежащих к разным периодам в формировании терминоведения, не позволяет задуматься о том, насколько можно доверять старым утверждениям, сделанным в совершенно иных условиях.

Во-вторых, существующая политика не всегда продуманного переиздания старых публикаций, производит, особенно на начинающих исследователей,

впечатление современности давно написанных работ. В результате старые положения, вполне основательные для своего времени, но сейчас не актуальные, воспринимаются как современность, что может дезориентировать начинающих исследователей.

В-третьих, формальное требование обязательных ссылок на публикации последних пяти лет не всегда выполнимо – работы этого времени могут носить случайный, незначительный характер или по данной тематике за этот период работы вообще отсутствуют.

Отдельной проблемой является определение термина. В некоторых публикациях просматривается настойчивое стремление подвергнуть сомнению общепринятое понимание этого основного понятия терминоведения. При этом используются два подхода – ссылка на множественность существующих определений термина и, ставший в последнее время модным – подчеркивание многоаспектности существа термина, причем некоторые суждения бывают достаточно категоричными: «...неоднократные попытки лингвистов сформулировать удовлетворяющее всех определение понятия «термин» оказались малопродуктивными, очевидно, вследствие многогранности этого феномена» (Мякшин, 2009: 109).

Рассмотрим эти подходы. Достаточно часто при утверждении о множественности определений термина ссылаются на работы В.П. Даниленко и Б.Н. Головина (1987). Подчеркнем, очевидным является факт того, что большинство этих определений было дано задолго до формирования общей теории терминоведения, сложившейся лишь в конце 1980-х годов. А особенный разброс мнений о статусе термина был в 50–60-е годы, когда решалась проблема выделения подлежащих исследованию единиц, что вполне естественно для складывающейся науки, однако утрата актуальности большинства таких мнений затушевывается.

В одной из статей, специально посвященной проблеме определения термина, автор совершает неожиданные повороты мысли, начиная от невозможности сформулировать удовлетворительное определение из-за многогранности феномена. Через шесть абзацев он пишет о том, что *«Пolemика о сущности и статусе термина начала утрачивать свою былую остроту, когда все большее распространение приобрела точка зрения, согласно которой термин – это слово или словосочетание, номинирующее понятие определённой области познания или деятельности»* – со ссылкой на ведущих терминоведов – Даниленко, 1972; Головин, 1980; Суперанская, 1989; Гринев, 1993; Лейчик, 1994; Володина, 1996; Алексеева, 1998 (Мякшин, 2009: 110). Можно добавить, что при этом большое число формулировок «не препятствовало единству понимания понятия “термин”» (Шелов, 1982: 1).

Казалось бы, вопрос решен, но еще через пять абзацев автор делает неожиданный вывод: *«Итак, до настоящего времени не существует единой точки зрения по поводу самой сущности понятия “термин”, и, как следствие, отсутствует признаваемая большинством лингвистом дефиниция этого понятия»*.

На это можно возразить, что, если бы не было единого понимания, невозможно было бы выделение других единиц специальной лексики путем сопоставления их основных свойств со свойствами термина. Невозможно было бы выделить и разновидности терминов и создать их типологии, представленные

в ряде учебников и монографий. Да и самих учебников и стандартизованных методик упорядочивания терминов не было бы без согласия в понимании основного исходного понятия терминоведения.

Впрочем, автор заканчивает бравурно – «Обобщая наиболее конструктивные идеи отечественных и зарубежных лингвистов [по которым нет единой точки зрения?], мы предлагаем свое “рабочее” определение понятия “термин”» (Мякшин, 2009: 110).

Эта точка зрения предлагается и другими авторами: «...неоднократные попытки сформулировать удовлетворяющее всех определение понятия «термин» оказались малопродуктивными «вследствие многогранности этого феномена», – пишет Е.Н. Таранова (Таранова, 2013: 142), цитируя Л.В. Ивину (Ивина, 2003). В других работах встречаются просто категорические суждения о том, что «термин нельзя определить из-за его многоаспектности» и т. д.

Вызывает беспокойство игнорирование факта установленности наиболее общих положений терминоведения и, казалось бы, общепринятого понимания его основных понятий. После 1990-х годов, когда в учебниках по общему терминоведению и ряде учебников и монографий по терминоведческим дисциплинам были подведены итоги становления терминоведения и сформулированы его основные положения, всем, работающим в данной области деятельности, должно быть понятно, что существуют общепринятые основания терминоведения.

В предисловии к нашему «Введению в терминоведение» в качестве первой задачи издания указано «...изложить теоретические положения современного терминоведения, которые можно считать принятыми большинством ведущих специалистов, а также те проблемы, которые можно считать решенными. Это делается для того, чтобы не возвращаться к их решению, а использовать их как прочную основу для дальнейших исследований, направленных на развитие и уточнение существующей теории, поиска взаимосвязей и законов развития специальной лексики» (Гринев, 1993: 4). Жаль, что авторы приведенных выше статей не обратили на это внимания.

Чтобы разъяснить нашу точку зрения на попытки бесконечного и малопродуктивного повторного исследования уже изученных проблем, приведем нашу оценку ситуации в современных терминоведческих исследованиях.

В теории познания выделяются матричные и натуральные понятия. Согласно теории Й. Тшебиньского, матричное понятие – это понятие с четкими границами и конечным набором признаков, присущих в одинаковой степени всем десигнатам (этого понятия и только им), а натуральное понятие – это понятие, состоящее из конечного набора признаков, присущих «образцовому десигнату» и составляющих ядро понятия, и пластичной области подобия этим признакам, составляющей понятийный фон. Десигнатами натуральных понятий являются объекты, признаки которых умещаются в области подобия. Матричные понятия образуют упорядоченные понятийные системы, но не обладают возможностями развития. Развитие знаний происходит путем стабилизации натуральных понятий и перехода их в матричные понятия, которые образуют понятийные системы и служат основой для дальнейшего развития натуральных понятий на границах понятийных систем (Trzebinski, 1981; цит. по: Gaida, 1990).

Закрепление границ наиболее стабилизировавшихся натуральных понятий и трансформация их в матричные понятия при построении терминосистем дает возможность установить единообразное понимание наиболее устоявшихся понятий и терминов в качестве теории науки и прекратить полемику по поводу их сущности и осуществить дальнейшее развитие науки при переключении внимания исследователей на перспективные направления исследований на границах установленной теории.

Для определения перспективных направлений исследований следует установить перечень матричных понятий, как прочное основание для дальнейших исследований, что сделает выбор направлений исследования и поиск новых направлений исследования простым и понятным.

Игра с принятием и непринятием давно установленного статуса термина напоминает хождение по кругу или попытки превратиться в добровольных сизифов. Любое необоснованное и непродуманное подвержение сомнению общепринятых понятий, за которым иногда не стоит определенная цель, кроме демонстрации оригинальности суждений, приводит к тому, что путешествие за новыми знаниями заканчивается, не успев начаться.

В наше время малопродуктивные попытки изобрести деревянный велосипед, в то время, как существуют указанные во многих работах перспективные направления терминологических исследований, по которым мало или совсем нет работ, не вызывают ничего, кроме раздражения.

К недостаткам современных терминологических публикаций можно отнести и случаи, когда в работе известная цитата приписывается другому, малоизвестному автору, который эту цитату взял у известного ученого. Такие случаи свидетельствуют о том, что автор не знаком с основной литературой и не имеет достаточно твердых знаний в избранной области исследований. Причиной могут быть проблемы с тем, чтобы достать основополагающую литературу по терминоведению, поскольку, как указывалось выше, в последнее десятилетие не было общих терминологических работ. Однако это не должно быть препятствием: если трудно достать книги, в особенности малотиражные и распроданные издания, то теперь есть такое спасительное средство, как интернет, пользуясь которым можно не только читать, но и скачивать почти любую специальную литературу. При этом многие авторы не имеют ничего против скачивания их книг, поскольку можно считать, что каждое скачивание – признание авторитетности и популярности автора.

Иногда встречаются ситуации, когда достаточно большой объем статьи занимает цитирование, не всегда со ссылками на автора. Полагаем, что большинство авторов ничего не имеют против копирования больших фрагментов их своих текстов, при условии, что есть соответствующая ссылка. Между тем, встречаются статьи, где свыше 50% текста взято у других авторов, зачастую без указания на цитирование.

Трудно согласиться с тем, что формальный подход к плагиату – процентное определение – является действенным средством. Наблюдавшаяся в 1970–80-е годы однотипность построения многочисленных работ, посвященных структурно-семантическому описанию национальных отраслевых терминологий, вплоть до использования стандартных фраз и однотипных формулировок при формальном подходе, должна восприниматься как плагиат, тогда как она необходима для сопоставительных и обобщающих работ. В антропологической лингвистике

за прошедшие 15 лет на десятках однотипных магистерских исследований выработаны оптимальные методы описания и анализа лексики и используются типовые приемы и композиции работ и даже стандартные фразы, что удобно для сопоставления получаемых результатов.

Попытки внедрения в современную науку ряда формальных методов определения научной ценности публикаций (обязательное наличие определенного процента ссылок на публикации последних пяти лет; процентные методы определения плагиата; принудительная публикация в ограниченном числе элитарных изданий) не способствуют повышению существенных характеристик науки.

В некоторых современных терминологических публикациях встречаются неправомерные утверждения, что лингвисты не должны заниматься содержательной стороной терминологий. В период 1970–80-х годов, когда многие лингвисты были вовлечены в работу по упорядочиванию отраслевых терминологий и созданию различных типов словарей специальной лексики, многие из них, по нашему опыту, имели достаточно полное представление о той предметной области, в которой они работали, и могли рассуждать о ней на равных с предметниками (авторам удалось, например, создать классификацию терминов дерматологии, что не удалось сделать профессору Н.Д. Шеклакову и академику АМН СССР Н.А. Краевскому).

Следует отметить и некоторые положительные факторы современного состояния терминологической деятельности в России – возможности компьютеризации теоретической и практической деятельности; появление новых методов исследования специальной лексики; формирование методологии конструирования и проектирования развития специальной лексики; появление новых перспективных направлений терминологических исследований.

Компьютеризация существенно облегчает создание и ведение словарей, поиск и обмен специальной информацией благодаря интернету, дает возможности количественного определения реального функционирования терминов и т.д. Одним из следствий компьютеризации явилось ускорение формирования в конце прошлого века принципов терминографии в связи с необходимостью разработки лексических банков данных.

Поскольку, несмотря на неблагоприятные условия (отсутствие единого центра методического руководства, введение все новых формальных ограничений на проведение и защиту диссертационных исследований) терминологическая работа все-таки не прекращается (в основном силами энтузиастов), существует необходимость в определении перспективных направлений терминологических исследований. Авторы возвращались к вопросу определения перспективных направлений терминологических исследований в ряде публикаций (Гринев-Гриневиц, 2006; 2012; Гринев-Гриневиц & Сорокина, 2018; 2021).

К перспективным направлениям терминологических исследований, по нашему мнению, прежде всего следует отнести сопоставительные, диахронические и типологические изыскания, хотя число их этим не ограничивается.

Значение **сопоставительного направления** определяется его ролью в терминологическом переводе, объемы которого постоянно растут вследствие глобализации, а также необходимостью гармонизации национальных терминологий.

Здесь необходимо обратить внимание на чрезвычайно слабо изученный семантический уровень сопоставления лексики с применением системного подхода. Имеется в виду систематизация и классификация отечественной и, в первую очередь, английской терминологии определенной области знания с последующим сопоставлением систем терминов, установлением наиболее полной эквивалентности и последующим исключением избыточных вариантов перевода терминов. На наш взгляд, результаты подобного сопоставления должны повысить качество существующих переводных словарей и будут способствовать совершенствованию машинного перевода.

Если при упорядочении национальной терминологии важную роль играет комплексная унификация, то глобализация мирового пространства выводит на первый план проблему гармонизации национальных терминологий, в первую очередь понимаемую как задачу привязать национальные терминологии к английскому языку как наиболее распространенному рабочему языку международных организаций, а затем и к другим языкам межнационального общения.

Гармонизация национальных терминологий – в первую очередь родственных языков – является предварительным условием планомерного содружественного развития терминологий. Результатом такой гармонизации может быть взаимообогащение национальных терминологий при сознательном взаимном заимствовании терминов для заполнения лексических лакун, обнаруживаемых при сопоставлении национальных терминосистем.

Разработка принципов гармонизации национальных терминологий и практические шаги по поддержанию их эквивалентности являются важными предпосылками облегчения международного общения специалистов в их профессиональной коммуникации.

Существенной частью гармонизации национальных терминологий должна стать планомерная интернационализация терминов, то есть согласование значений формально подобных терминов различных языков для установления их полного соответствия.

Актуальность и важность *диахронических исследований* определяется возможностью выявления языковых особенностей развития как терминологий отдельных языков и областей знания, так и общих особенностей формирования и развития терминологий. К *диахроническому направлению*, по нашему мнению, относятся традиционное *историческое терминоведение*, а также недавно сформировавшиеся *антропологистика* и *когнитивное терминоведение*.

Историческое терминоведение изучает историю терминологий для того, чтобы вскрыть тенденции их образования и развития и с их учетом дать правильные рекомендации по их упорядочению. С помощью применяемых в историческом терминоведении диахронических исследований, в том числе с привлечением данных смежных с лингвистикой наук (антропологии, этнографии, истории науки и техники, всеобщей истории), можно установить особенности зарождения и развития терминологий (в особенности – старых, имеющих длительную историю своего формирования), поскольку молодые и складывающиеся в настоящее время терминологии будут во многом повторять основные этапы их развития, а также выявить общие тенденции развития терминологий и факторы, определяющие это развитие.

Упорядочение терминологий должно основываться на понимании и учете терминологических явлений, а для этого необходимо иметь твердое представление о наиболее общих законах исторического развития терминологий. Выявление и анализ этих законов должны явиться важной задачей терминоведения, поскольку без этого ему грозит опасность превратиться в чисто описательную науку, фиксирующую отдельные этапы развития различных пластов специальной лексики, и неспособную дать специалистам-предметникам представление о сущности терминологических процессов с прогнозированием их возможных результатов.

Сложность формулирования законов развития терминологий обусловлена тем, что в области языка многие законы реализуются в виде тенденций и закономерностей и недоступны поверхностному взгляду. Тем не менее, даже предварительный анализ показывает, что развитие терминологий происходит под влиянием различных факторов. Описание таких факторов было начато в 1980-е годы и позволило установить ряд лингвистических и экстралингвистических факторов, влияющих на эволюцию терминологий, но, к сожалению, с тех пор не было попыток продолжить и развить работы в этом направлении.

Антропологические исследования, несмотря на короткий период существования этой дисциплины, привнесли новое понимание общего процесса развития терминологий и роли в нем отдельных видов специальной лексики; позволили установить новый класс специальной лексики – прототермины, являющиеся связующим звеном между терминами и общеупотребительной лексикой, и выраженные профессиональной лексикой.

Эти исследования позволили также заполнить разрыв между *словом* и *термином*, поскольку старые терминологии начинаются с обычной лексики, и найти области общих интересов терминоведения и лексикологии. Попытки интерпретации исторических изменений терминологий позволили в последнее время сделать ряд интересных наблюдений.

Так, например, в исследовании Алиции Венсерской-Квечень (Węsierska-Kwieceń, 2019), посвященном развитию семантического поля “Work” (труд), было установлено, что даже хронологический перечень различных наименований данного понятия может дать представление об эволюции его содержания и историческом развитии соответствующей предметной области. Само слово *work* имеет протогерманское происхождение и изначально имело ряд значений, лишь одним из которых было *работа* (труд, деятельность, действие). С этим значением оно было впервые зафиксировано в древнеанглийском языке в 825 году.

В XIV веке из французского языка было заимствовано 5 синонимов, часть из которых (*task, service, occupation, service*) уже имела дополнительные акценты – *задание, обслуживание, трудовая занятость, обязанность*, что свидетельствует об осознании многоаспектности изучаемого понятия и начале формирования семантической микросистемы.

Позднейшие синонимы отражают изменения жизненных условий – растущую роль купечества: *business – занятость*, впоследствии *дело, бизнес*, появление в XVI веке в Англии крупных добывающих предприятий и увеличение числа наемных работников, выполнявших тяжелую, однообразную работу: *drudgery – нудная, тяжелая работа*, рост вопросов религии в жизни Англии:

calling – *призвание*, vocation – *призвание Богом*, впоследствии *профессия*, формирование с конца века сословия служащих: profession – *профессия*, employment – *трудоустройство*, commission – *поручение обязанностей*; job – *работа*, затем *одноразовая работа* и *место работы*.

С дальнейшим ростом в XIX веке класса служащих и уточнением представлений о характере их работы появлялись новые синонимы слову *работа* со специализированным значением: career – *карьера*, situation – *пост*; assignment – *назначение на пост*; position – *должность*.

Большая часть перечисленных лексем вошла в данное поле как альтернативные наименования данного понятия (современные полные синонимы) с дальнейшей специализацией, отражающей направления развития разновидностей *работы* (Węsierska-Kwiecień, 2019).

В исследовании Катажины Витковской (Witkowska, 2019), посвященном истории формирования понятия «sensitive (чувствительный)» в английской ментальности, сопоставление толкований слова sensitive в английских словарях и словарных толкований ряда его славянских эквивалентов (польский – *wrażliwy*, русский – *чувствительный*, словацкий – *citlivý*) показало, что в значении английского слова доминируют негативные коннотации (чувствительный к враждебным воздействиям), тогда как в славянских эквивалентах сбалансированы как негативные, так и позитивные коннотации. Значение английского слова ориентировано на постоянную неблагоприятную обстановку и ожидание враждебных действий с ксенофобией и готовностью к агрессивному ответу как неотъемлемой черте характера. Это может свидетельствовать о различиях в культурных установках германской и славянских ментальностей (Witkowska, 2019).

Антропологическое направление исследований позволило не только вскрыть связь между определенными типами лексики и этапами эволюции человеческого сознания, но и выявить роль основных семантических явлений в развитии познания, системы человеческих знаний и отражающего ее словаря, что связывает антропологистику с семантическим терминоведением.

Поскольку познание является процессом, в последнее десятилетие когнитивное терминоведение стало принимать во внимание историю развития терминов и понятий. Поэтому основное различие между антропологическим и когнитивным подходами лежит в области объекта исследования: в то время как первый заинтересован в наиболее общих исторических изменениях специальной лексики, отражающих эволюцию человеческого разума, последний сосредоточен на национальных и культурных особенностях специальных лексических единиц отдельных языков, отражающих развитие национальных ментальностей. В обоих случаях, особенно в последнее время, в исследованиях используется метод семантического поля.

В современном языкознании под *семантическим полем* часто понимают совокупность связанных по смыслу слов, что восходит к первому употреблению в 1924 году термина «поле» Г. Ипсеном, который определяет его содержание как «совокупность слов, обладающих общим значением» (Ipsen, 1924: 225) или область действительности, предметную область.

Некоторые исследователи понимают под этим группы взаимосвязанных значений, часть действительности, выделенную в человеческом опыте, или совокупность семантических единиц, имеющих фиксированное сходство.

По нашему мнению, семантическое поле нельзя идентифицировать ни с лексическим, ни с предметным, поскольку оно принадлежит сознанию человека, а не внешнему миру или лексике языка. Мысленный образ мира человека состоит из семантических полей, отражающих участки реальной действительности – онтологические поля (предметные области, области знания) и выраженных в лексических полях различных языков.

Семантическое поле не зависит от национальных лексических систем языков – лексическое наполнение поля, количество соотносимых с полем лексем в каждом языке носит индивидуальный характер.

Как правило, между лексическими системами даже наиболее близкородственных языков наблюдаются существенные различия, обусловленные особенностями национальной культуры. Эти различия влияют на национальный характер восприятия окружающего мира, однако общечеловеческое семантическое поле остается неизменным.

На наш взгляд, весьма перспективным видом исследования национальных частных лексических систем является анализ формирования национальных терминологий, в истории которых представлены различные типы лексики – общеупотребительной, ремесленной и научной, отражающие разные уровни развития сознания.

К сожалению, все еще наблюдается значительное отставание в области **типологических исследований** специальной лексики. С конца прошлого века за исключением монографии Л.В. Ивиной почти нет работ этого направления, хотя методы типологического исследования представлены в ряде публикаций 1990-х годов. Такие исследования необходимы для того, чтобы знать особенности терминологии конкретных областей знания и специфику реализации в них общих терминологических свойств. Это дает представление о реально достижимом уровне упорядочения терминов различных областей знания, что чрезвычайно важно для наиболее эффективной организации практической терминологической работы.

Одним из перспективных направлений типологических исследований является типология специальных лексем. В настоящее время кажется вполне очевидным дальнейшее изучение терминоведением не только терминов, но и этих единиц (прежде всего прототерминов, номенов и предтерминов, а также терминоэлементов) на основе уже выделенных для терминов характеристик (сейчас известно свыше 200 таких выделенных нами характеристик, составляющих свойства термина).

В области **семантического терминоведения** представляется актуальным дальнейшее исследование различных типов синонимии, а также многозначности специальных лексем в рамках терминологии и за ее пределами, тенденций развития многозначности в области специальной лексики. На фоне развития исследований роли синонимии в познании становится актуальным изучение ранее не исследованной роли антонимии в развитии познания. Необходимо и дальнейшее изучение сложной динамики различных семантических отношений в ходе эволюции специальной лексики и сознания человека.

Ономасиологическое терминоведение должно продолжить изучение наиболее продуктивных моделей образования терминов в различных областях знания с выделением наиболее эффективных моделей и разработкой правил конструирования как терминов, так и терминосистем.

Описание терминологий. К сожалению, если учитывать выдвигаемое в науковедении положение о кардинальных изменениях в науках, происходящих в среднем каждые 25 лет, большинство исследований, проведенных в 1950–70-е годы устарело. Отсутствовали единые параметры, по которым можно оценивать, сравнивать и обобщать результаты анализа терминологии. Следовательно, в будущем необходимы повторные описания специальной лексики многих областей знания, основанные на применении единых параметров и методов описания.

Логические аспекты терминоведения. Возможно одним из перспективных, хотя и традиционных разделов терминоведения следует считать логическое направление, которое должно развиваться в направлении интеграции с психологическим (исследование представленности онтологических категорий в различных областях знания и степени их ассоциаций).

Недостаточно исследованы и **ассоциативные отношения**, которые могут быть использованы для инвентаризации процедурных знаний в интеллектуальных системах.

Прикладное направление. Прикладное направление терминологических исследований должно, прежде всего, заниматься регулированием развития специальной лексики как части языковой политики и языкового планирования. Языковое планирование, в особенности долгосрочное, должно быть основано на системном всестороннем анализе существующего состояния специальной лексики, а также наличествующих тенденций в прогнозировании развития языка и установления направлений и методов регулирования развития специальной лексики.

Практическая терминологическая работа как ключевая часть языковой политики предполагает системный подход, основанный на глубоком знании основных свойств специальной лексики. Существующий опыт упорядочения терминологии показывает, что это является трудной задачей. В то же время в терминоведении на основе сочетания теоретических исследований и практической работы уже разработаны некоторые принципы и практические приемы проектирования эффективных форм терминов и номенов.

Перечисленные здесь направления терминологических исследований, по мнению авторов, являются более перспективными и практически полезными, чем бесконечное непродуктивное рефлексирование над давно решенными проблемами.

Один из наиболее важных выводов из результатов уже проведенных исследований заключается в том, что ускорение процесса познания существенно зависит от уровня развития специальной лексики. Поэтому люди и правительства всех стран должны ясно понимать, что, делая усилия для ускорения развития своей специальной лексики, они создают условия для своего научного, промышленного и культурного прогресса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринеv, С.В. (1993). *Введение в терминоведение*. Москва: Московский лицей.
2. Гринеv-Гринеvич, С.В. & Сорокина, Э.А. (2021). К теоретическим и методологическим основам современного терминоведения. В *Концептуально-терминологическое пространство медицинского знания* (с. 21–28). Москва: Московский государственный медико-стоматологический университет.
3. Гринеv-Гринеvич, С.В. & Сорокина, Э.А. (2018). Перспективные направления развития терминологических исследований. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика*, 5, 18–28.
4. Гринеv-Гринеvич, С.В. (2006). Очередные задачи отечественного терминоведения. *Научно-техническая терминология*, Вып.1, 3–6.
5. Гринеv-Гринеvич, С.В. (2012). Терминоведение – прошлое, настоящее и будущее. *Вопросы терминоведения*, Вып. 1, 4–14.
6. Ивина, Л.В. (2003). *Лингвокогнитивные основы анализа отраслевых термино-систем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования)*. Москва: Академический проект.
7. Лантюхова, Н.Н., Загоровская, О.В. & Литвинова, Т.А. (2013). Термин: определение понятия и его сущностные признаки. *Вестник Воронежского института ГПС МЧС России*, 1 (6), 42–45.
8. Мякшин, К.А. (2009). Разнообразие подходов к определению понятия «термин». *Альманах современной науки и образования*, 8 (27), часть 2, 109–111.
9. Таранова, Е.Н. (2011). Проблематика современного теоретического терминоведения, достижения и недостатки терминологических исследований. *Научные Ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки*, 24 (119), Выпуск 12, 142–149.
10. Шелов, С.Д. (1982). О языковой природе термина. *Научно-техническая информация*, Сер.2, Вып. 9, 1–6.
11. Gaida, S. (1990). *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole.
12. Ipsen, G. (1924). Der alte Orient und die Indogermanen. *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft / Festschrift für W. Streiberg* (pp. 200–237). Heidelberg: Winter.
13. Trzebinski, J. (1981). *Tworczosc a struktura pojec*. Warszawa.
14. Węsierska-Kwiecień, A. (2019). *Anthropolinguistic study of the semantic field “work”* [Manuscript]. Suwalki, PWSZ.
15. Witkowska, K. (2019). *Analiza antropolingwistyczna pola semantycznego „sensitive / wrażliwy”* [Manuscript]. Suwalki, PWSZ.

Sergej Grinev-Grinevich
Elvira Sorokina

CONCERNING PROBLEMS OF THE MODERN TERMINOLOGY SCIENCE

The main problems of modern terminology science are being discussed. It is pointed out that due to various global processes (social, political, informational, economical, intercultural, migrational, etc.) and the number of quality terminological literature drastically dropped there is no methodical coordination of terminological research. The authors suggest a number of promising directions of typological studies of national, branch and specialised terminologies alongside with comparative interdisciplinary and multilingual analyses of special languages.

Key words: term, terminology science, typological terminology science, comparative terminology science, promising directions of research.

REFERENCES

1. Gaida, S. (1990). *Wprowadzenie do teorii terminum*. Opole (in Pol.).
2. Grinev, S.V. (1993). *Vvedenie v terminovedenie*. Moscow: Moskovskij licej (in Russ.).
3. Grinev-Grinevich, S.V. & Sorokina, E.A. (2018). Perspektivnye napravleniya razvitiya terminologicheskikh issledovanij. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Lingvistika*, 5, 18–28 (in Russ.).
4. Grinev-Grinevich, S.V. & Sorokina, E.A. (2021). K teoreticheskim i metodologicheskim osnovam sovremennogo terminovedeniya. In *Konceptual'no-terminologicheskoe prostranstvo medicinskogo znaniya* (pp. 21–28). Moscow: Moskovskij gosudarstvennyj mediko-stomatologicheskij universitet (in Russ.).
5. Grinev-Grinevich, S.V. (2006). Ocherednye zadachi otechestvennogo terminovedeniya. *Nauchno-tehnicheskaya terminologiya*, Issue 1, 3–6 (in Russ.).
6. Grinev-Grinevich, S.V. (2012). Terminovedenie – proshloe, nastoyashchee i budushchee. *Voprosy terminovedeniya*, Issue 1, 4–14 (in Russ.).
7. Ipsen, G. (1924). Der alte Orient und die Indogermanen. In *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift für W. Streitberg* (pp. 200–237). Heidelberg (in Ger.).
8. Ivina, L.V. (2003). *Lingvo-kognitivnye osnovy analiza otraslevykh terminosistem (na primere angloyazychnoi terminologii venchurnogo finansirovaniya)*. Moscow: Akademicheskij proekt (In Russ.).
9. Lantyukhova, N.N., Zagorovskaya, O.V. & Litvinova, T.A. (2013). Termin: opredelenie ponyatiya i ego sushchnostnye priznaki. *Vestnik Voronezhskogo instituta GPS MCHS Rossii*, 1(6), 42–45 (in Russ.).
10. Myakshin, K.A. (2009). Raznoobrazie podhodov k opredeleniyu ponyatiya «termin». *Al'manah sovremennoj nauki i obrazovaniya*, 8 (27), Part 2, 109–111 (in Russ.).
11. Shelov, S.D. (1982). O yazykovoj prirode termina. *Nauchno-tehnicheskaya informaciya*, Ser. 2, Issue 9, 1–6 (in Russ.).
12. Taranova, E.N. (2011). Problematika sovremennogo teoreticheskogo terminovedeniya, dostizheniya i nedostatki terminologicheskikh issledovanij. *Nauchnye Vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki*, 24 (119), Issue 12, 142–149 (in Russ.).
13. Trzebinski, J. (1981). *Tworczosc a struktura pojęć*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Pol.).
14. Węsierska-Kwiecień, A. (2019). *Anthropolinguistic study of the semantic field “work”* [Manuscript]. Suwalki, PWSZ (in Eng.).
15. Witkowska, K. (2019). *Analiza antropolingwistyczna pola semantycznego „sensitive / wrażliwy”* [Manuscript]. Suwalki, PWSZ. (in Pol.).

УДК 811.161.2'367.333'373.46

І.М. КОЧАН
м. Львів, Україна

СКЛАДЕНІ ТЕРМІНИ З КОМПОНЕНТОМ ПРЯМИЙ

Стаття присвячена ролі прикметника в структурі складеного терміна, з'ясуванню мотивованості науково-фахової назви через прикметник, функціонуванню термінів із компонентом прямий у різних галузях знань. Зібрано такі терміни з відповідних галузевих словників, що мають у своєму складі названий прикметник, розглянуто їхню мотивованість та внутрішню форму, правильну й неправильну орієнтацію на зміст поняття. Звернено увагу на відображення в дефініціях названого прикметника, а також на трактування однакових термінів у різних галузевих системах.

Ключові слова: складений термін, терміни-словосполучення з прикметником прямий, термін і дефініція, галузеві терміносистеми, мотивованість та внутрішня форма терміна.

Окреслення проблеми. Як відомо, прикметники у складі словосполучення здебільшого уточнюють, конкретизують значення базового терміна. Однак ми розглянемо прикметник під іншим кутом зору: крізь призму внутрішньої форми і мотивованості терміна. Головна функція внутрішньої форми – чітко орієнтувати на денотат, указуючи на основні особливості його значення. Внутрішня форма безпосередньо пов'язана з мотивованістю. Під мотивованістю у мовознавстві розуміють: 1) відповідність значення слова до його звучання; 2) структурно-семантичну властивість слова, що дає змогу створити раціональні зв'язки між значенням та звуковою оболонкою слова на основі їх лексичної й структурної зіставленості; 3) співвідношення між внутрішньою формою та лексичним значенням мовних одиниць. При цьому внутрішня форма зумовлена тільки семантикою компонентів цієї одиниці.

Відомості про внутрішню форму терміна сприяють удосконаленню терміносистем, їх беруть до уваги під час вироблення термінологічних стандартів.

Характер мотивованості термінів-слів та термінів-словосполучень різний. Термін-слово не завжди пояснює зміст поняття, а термінологічне словосполучення здебільшого буває наділеним орієнтиром для тлумачення відповідного поняття. Виходить, що значення складеного терміна повинно впливати зі значень його компонентів. Однак складені терміни, як частина стійких словосполук, у трактуванні поняття можуть і відхилятися від дослівного значення компонентів. Тобто внутрішня форма терміна не буде настільки прозорою, щоб зрозуміти його значення.

Стан дослідження проблеми. Проблему вмотивованості або зв'язку між змістом і формою слова розглядали від античної філософії до наших днів. У лінгвістиці функціонують терміни *мотивованість*, *мотивування*, *мотивація* на позначення того самого поняття.

Дослідження *внутрішньої форми* слова в сучасному мовознавстві асоціюється з іменем О.О. Потебні, який розробив учення про внутрішню форму слова, зміст і структуру цього поняття. Словосполучення *внутрішня форма*

він запозичив у В. фон Гумбольдта. На думку автора, внутрішню форму варто розглядати у взаємодії ономазіологічного й семасіологічного підходів. У сучасній лінгвістичній науці існує неоднозначне розуміння цієї мовної категорії. Такий аспект дослідження входить до кола інтересів Л.І. Волкової (Волкова, 2004) М.І. Голянич (Голянич, 1997), Н.О. Заніздри (Заніздра, 2007, 2009), Т.Р. Кияка (Кияк, 1984), І.В. Олійник (Олійник, 2008) та багатьох інших учених. Вони стверджують, що внутрішня форма пов'язана з мотивованістю, яку вважають одним із принципів номінації. На думку М.І. Голянич, внутрішня форма слова дозволяє показати, що вона є концептуальною ознакою, закріпленою в слові; вона проявляє себе лише через мотивованість (Голянич, 1997).

У 1960 роках про мотивацію науково-технічних термінів писав Д.С. Лотте. Він виділив та описав *терміни, що правильно орієнтують – терміни, що неправильно орієнтують – нейтральні терміни*. На його думку, мотивувальна ознака створює буквальне значення терміна, яке не завжди буває надійним орієнтиром для розкриття змісту поняття (Лотте, 1961). Говорячи про мотивованість та внутрішню форму, які безпосередньо пов'язані, Т.І. Панько зазначає, що внутрішня форма зумовлена тільки семантикою компонентів мовної одиниці (Панько, 1984).

Внутрішня форма терміна виконує важливу функцію: є засобом вмотивованого представлення наукового поняття.

Л.І. Волкова зокрема констатує, що більш поширеними типами мотивованості внутрішньої форми фізичних термінів є повна і часткова мотивованість, а також що розвиток складених термінів відповідає принципів семантичної мотивованості, що вирізняє подібні терміни як комунікативно доцільні (Волкова, 2004). Про особливості внутрішньої форми медичних термінів писала М.В. Панчишин (Панчишин, 2004).

Нас зацікавила **проблема**: як відбивається в дефініції терміна значення прикметника. Як це пов'язано з мотивованістю і внутрішньою формою терміна?

Мета статті – розглянути мотивованість науково-технічних складених термінів із компонентом *прямий*. **Завдання** – зібрати з термінологічних словників термінні словосполучення зі словом *прямий* та з'ясувати їхню мотивованість та внутрішню форму. Виявити, чи існує різниця у трактуванні мотивованості та орієнтації на правильно та неправильно орієнтовані терміни. З'ясувати, чи однакові дефініції тих самих термінів у різних наукових галузях. Як прикметник *прямий* відбито в термінозначеннях. Отже, **об'єктом** дослідження стали складені терміни з прикметником *прямий*, а **предметом** – мотивування таких термінів у різних терміносистемах, відображення цього прикметника в термінологічних визначеннях.

Матеріалом дослідження слугують складені терміни з компонентом *прямий*, відібрані з термінологічних словників методом суцільної вибірки (345 одиниць).

Виклад основного матеріалу. У складених термінах зі словом *прямий* опорним компонентом є саме прикметники, що становлять основу внутрішньої форми термінів. Мотивація властива залежному слову, завдяки якому об'єкт вирізняється з-поміж інших.

Термінні словосполучення мають семантичну цілісність, але ступінь її залежить від характеру компонентів і семантичних відношень між ними. Вони мають можливість якнайточніше передати значення кожного терміна, тому що

кожна одиниця такої складеної одиниці виражає певні видові ознаки. Чим більше ознак поняття знаходить своє відображення в терміні, тим повніше уявлення про позначуване поняття він дає.

Терміни з компонентом *прямий* є в різних науках: **мовознавстві**: *прямий відмінок, прямий додаток, пряма мова, пряме значення, прями запозичення, пряме цитування, прямий порядок слів* тощо (СЛТ, 2020); **медицині** – *пряма кишка, прямий затискач, прямий перелом, пряме ураження блискавки* (УЛІАМЕС, Т. 3. 2016); **фінансово-економічній сфері**: *пряма субсидія, пряме банківське кредитування, пряме котирування валют, пряме фінансування, прямий податок, прями витрати, прями інвестиції, прями чужомовні інвестиції, прямий лізиг* тощо (ФЕС, 2005); **радіоелектроніці**: *пряма адресація, пряма видимість, пряма хвиля, пряма залежність, пряме записування, прямий зв'язок, пряме встановлення, пряме бачення, пряме вимірювання, пряме моделювання, пряма напруга, пряме очікування, пряме перетворення, прямий добуток, пряма протидія, пряме з'єднання, прямий опір, пряме хеширування, пряме цифрове керування, пряма адреса, прямий доступ до пам'яті, прямий метод доступу, прямий набір даних, прямий перехід і под.* (РУУРСР, 1995); **математичних науках**: *прямий кут, пряма лінія, пряме положення, пряма призма, пряма пропорційність, прямий циліндр, пряма теорема, прямий добуток, пряме відношення, пряма дія, прямий конус, прямий доказ, пряма залежність, пряма інволюція, пряма конгруенція, прямий круговий конус, прямий кут, пряма лінія, пряма перспектива, пряма перспектива, пряма піраміда, пряма подібність, пряме положення, пряма призма, пряма пристайність, пряма пропорційність, прямий стіжок, прямий циліндр, пряма теорема та ін.* (СМТ, 2020); **військовій справі**: *пряме наведення, пряме попадання*; **науково-технічній сфері**: *прямий виклик, прямий ефір, прямий злом, прямий канал (передачі даних), прямий опір, прямий порядковий номер, прямий рейс, прямий струм, прямий шлях телефонної мережі, пряме вимірювання, пряме випромінювання, пряме записування, пряме звукове мовлення, пряме лазерне випромінювання, пряме розсіювання, пряме увімкнення, пряма адресація, пряма газорозрядна лампа, пряма засічка, пряма напруга, пряма нитка розжарення, пряма полярність, пряма флотація, пряма хвиля, прями втрати, прями дешифрувальні ознаки* тощо. Це терміни з таких галузей як інформаційні технології, електрозв'язок, метрологія, лазерна безпека, поліграфія, система сигналізації та ін. (НБСНТТ, 2019).

Деякі терміни функціонують одночасно в різних галузях, де мають свої значення. Порівняймо: *прямий струм* – струм, що протікає через діод у *прямому* напрямі (електричні параметри) і струм, що виникає під дією *прямої* напруги (надвисокочастотні діоди) (НБСНТТ, 2019).

Мотивованість у термінах може бути повна та часткова. Повністю мотивовані терміни переносять на себе семантику вихідних слів. Для часткової мотивованості терміна характерне «довантаження» новим відтінком значення.

Однак деякі вчені вважають, що «...повністю мотивованих термінів, мабуть, взагалі не існує. І пояснюється це як вторинністю термінів стосовно загальної лексики, так і тим, що кожне поняття характеризується різними ознаками, а в його найменуванні відображається лише одна, при цьому не завжди головна... (Заніздра, 2009: 99), що маємо і в наших випадках.

Оскільки саме слово *прямий* полісемантичне, то перше значення «рівно витягнутий у якому-небудь напрямку, без вигинів» (ВТССУМ, 2005; СУМ, Т. 8,

1977) домінує в термінах: *пряма лінія* (окремий вид лінії, що не має початку і кінця), хоча в наведеному визначенні (дефініції) це не відбито. Мотивація виражена експліцитно. Зберігають перше значення і терміни: *пряма хвиля* (промені для плоских хвиль, що являють собою *паралельні* прямі).

Уточнення «без вигинів» притаманне медичному терміну *прямий затискач* (*прямим* названий за своєю формою, бо не має вигнутості). Також зовнішньомовне пояснення. Аналогічно: *пряма кишка* (*анат.* – кінцева частина кишечника людини та вищих ссавців, що має вигляд короткої трубки) (УЛАМТЕС, Т. 3. 2016).

Похідні від поняття «пряма лінія» терміни: *прямий струм* (струм, що протікає через діод у прямому напрямі), похідні від нього – *прямий опір* (опір прямому (зворотному) струму); *пряма напруга* (напруга між виводами діода, зумовлена прямим струмом); *пряма нитка розжарення* (нитка розжарення, яка має конфігурацію безперервної чи переривистої прямої лінії).

Містять деякі уточнення трислівний термін *пряма нитка розжарення* (нитка розжарення, яка має конфігурацію безперервної чи переривистої *прямої* лінії). Або: *пряма напруга* (напруга між виводами діода, зумовлена *прямим* струмом) і *пряма імпульсна напруга* (значення постійної напруги керування тиристора, за якої емітерний перехід перебуває у стані низької провідності, де для нефахівця зв'язок із вихідним терміном затемнений). Спостерігаємо: спеціальне, фахове значення може взагалі не містити натяку на значення компонентів слова, і не бути до нього прив'язаним.

Друге загальнономовне значення: «розташований по вертикалі, під кутом у 90° до чого-небудь; протилежне косий» – домінує в термінах: *прямий кут* (*мат.* – кут, який дорівнює своєму суміжному; кут у 90°). Хоча саме в цьому значенні маємо зовнішньомовне уточнення, не відбите в дефініції: перетин двох прямих.

Третє значення: «який *безпосередньо* поєднує, зв'язує кого-, що-небудь із кимось, чимось» (про засоби зв'язку, сполучення і т. ін.) відтворено в термінах: *прямий поїзд*, *прямий рейс* (рейс, який виконується від пункту відправлення до пункту призначення через будь-які проміжні пункти під одним і тим самим умовним позначенням) (ВТССУМ: 1182; СУМ. Т. 8: 366).

Відтінок значення «який здійснюється без проміжних стадій, етапів», виявлено в термінах *пряма доставка вантажів* (доставка вантажів без перевантаження від пункту відправлення до пункту призначення одним типом рухомого складу). У фаховій літературі: *прямий канал* (передачі даних) (канал передачі даних, який забезпечує передавання сигналу даних у напрямку від посилача повідомлення даних до його отримувача) (електрозв'язок) (НБСНТТ).

Ще одне значення «який *безпосередньо* стосується кого-, чого-небудь або впливає з чого-небудь, зумовлює щось»: *прямий ефір* (процес *безпосередньої* передачі телевізійного чи радіосигналу з місця проведення запису в ефір) тобто *безпосередня* трансляція сигналу в поточному часі (НБСНТТ); *пряме звукове мовлення* (звукове мовлення *безпосередньо* з місця події) (НБСНТТ); *прямі витрати* (витрати, що на підставі первинних документів входять у собівартість певного виду продукції або робіт, із виготовленням або виконанням яких вони *безпосередньо* пов'язані) (ФЕС: 468); *пряме фінансування* (спосіб фінансування, за якого кошти спрямовуються *безпосередньо* від власників заощаджень до позичальників без участі фінансових посередників) (ФЕС: 597); *прямий лізинг*

(двосторонній) (форма лізингу, за якої власник майна (виробник) здає об'єкт в оренду самостійно, без посередників. (ФЕС: 314); *прямий зв'язок* (*безпосередній* телеграфний або телефонний зв'язок) (НБСННТ), *пряме кредитування* (надання кредитів *безпосередньо* клієнтові; пряме вкладення банківських капіталів у виробництво) (ФЕС: 302). *Пряма субсидія* (*безпосередні* виплати експортеру після здійснення ним експортної операції (ФЕС: 468) Аналогічно: *прямий стик*.

Інколи значення *безпосередній* у дефініціях відсутнє, але зміст поняття його містить: *прямий перелом* – (мед.) перелом на місці дії фізичної сили (УЛАМЕС, Т. 3: 158). До речі, значення слова *прямий* у медичному тлумачному словнику доповнено значеннями: 3) очевидний; 4) рівно витягнутий в якомусь напрямку, без вигинів, спрямований точно вперед, без відхилень від основного напрямку (УЛАМЕС, Т. 3: 329); *пряма адреса* (адреса, що визначає розміщення елемента без покликань на іншу адресу) (НБСНТТ). Продемонстровано часткову мотивованість – відтворення у дефініції основного іменника.

Розрізняємо терміни з наявною та прихованою мотивованістю. Наявна мотивованість (внутрішньомовна) може орієнтувати на зміст поняття правильно й неправильно, що, на нашу думку, містить фахове трактування поняття, а не філологічне (загальнономовне).

Прикладами неправильно орієнтованих термінів є: *прямий порядковий номер* (поле в сигнальній одиниці, призначене для вказівки на останні передані значущі сигнальні одиниці – системи сигналізації, телефонний зв'язок); *прямі втрати приладу М-типу* (відношення вхідної потужності приладу М-типу до вихідної за відсутності електронного потоку у приладі та ін.) (НБСНТТ).

Немотивовані терміни – це терміни, запозичені з інших мов, що мають у своєму складі такі семи, мотив утворення або використання яких із синхронного боку невідомий. До розряду немотивованих відносимо також терміни, утворені з власних імен шляхом метафори чи метонімії. Однак серед аналізованих таких не виявлено.

Деякі терміни з компонентом *прямий* мають синоніми: *прямий добуток* – (*декартів добуток*), *прямий відмінок* – *називний відмінок* або можуть поширюватися іншими словами-термінами: *прямий добуток множин*; *називний відмінок множини*.

Словник синонімів української мови так пояснює слово *прямий*: 1) рівно витягнутий у якомусь напрямку, без вигинів, закрутів. Син.: *рівний, простий, правий, прямоїжджний*; 2) *прямий* (не переносний) – про значення слова. Син.: *буквальний*. 3) *безпосередній, безсумнівний, вертикальний*. Син.: *відвертий, правильний, справжній, стрункий*: *простий, правий, рівний* (СС, Т. 2: 502).

Мотивованість багатьох термінів по-різному сприймають фахівці та нефаківці, люди освічені і неосвічені. Мотивувальна ознака створює буквальне значення терміна, яке не завжди буває надійним орієнтиром для розкриття змісту поняття, практично ніколи не може достатньою мірою репрезентувати “реальне значення” терміна (Лотте, 1961) й не завжди відбиває внутрішню логічну структуру поняття. І пояснюється це як вторинністю термінів стосовно загальної лексики, так і тим, що кожне поняття характеризується різними ознаками, а в найменуванні терміна відображається лише одна, і не завжди головна.

Однак існують терміни, мотивованість яких дає користувачу нейтральну (нульову) або неправильну орієнтацію. До таких термінів ми б зарахували лінг-

вістичні терміни *прямий відмінок*, *прямий додаток*, оскільки в їхніх дефініціях не відбито значення слова *прямий*.

Спочатку принципи найменування досліджували на іменниках, саме тому іменник в теорії номінації посідає центральне місце. Поступово науковці почали вивчати й інші частини мови як складники терміносполук. У полі наших зацікавлень опинився саме прикметник.

Варто зазначити, що останнім часом він у певних ситуаціях субстантивувався. Так, маємо інформаційний телеканал «Прямий», який, напевно, доповнив вже зафіксовані значення новим відтінком. *Прямий* – значить відвертий, справжній, який подає інформацію без перекручень, покликаючись на різні точки зору, на різні погляди щодо тієї самої проблеми. Чим більше у самому терміні елементів дефініції, тим він більш мотивований.

Серед термінів з компонентом *прямий* маємо такі, що: 1) зберігають у визначенні цей прикметник: *пряма нитка розжарення – нитка розжарення*, яка має конфігурацію безперервної чи переривистої *прямої лінії* (НБСНТТ); *пряма кругова конічна поверхня* – поверхня обертання, утворена прямою, яка обертається навколо осі і перетинає її (НБСНТТ); *прямі втрати* (феритового приладу НВЧ) – втрати потужності у феритовому приладі НВЧ під час поширення енергії у прямому напрямку; 2) замінюють його синонімом: *прямий шлях* телефонної мережі – пучок ліній [каналів] телефонної мережі для *безпосереднього* зв'язку між комутаційними станціями чи вузлами телефонної мережі (НБСНТТ); *прямий лізинг (двосторонній)* – форма лізингу, за якої власник майна (виробник) здає об'єкт в оренду самостійно, без посередників (ФЕС: 314); *пряме фінансування* – спосіб фінансування, за якого кошти спрямовуються безпосередньо від власників заощаджень до позичальників без участі фінансових посередників (ФЕС: 597); *пряма мова* – точно, дослівно відтворене мовлення особи, про яку розповідають (СУМ, Т. 8: 366); *пряме значення* – буквально, не переносне значення (там само); 3) мають комбіновані визначення з повтором прикметника і його синоніма: *прямий ефір*, або *прямий етер* – пряме увімкнення, наживо (англ. Live broadcast) – це процес *безпосередньої* передачі телевізійного чи радіосигналу з місця проведення запису в ефір, тобто *безпосередня* трансляція сигналу в поточному часі (НБСНТТ); *пряме кредитування* – надання кредитів *безпосередньо* клієнтові; пряме вкладення банківських капіталів у виробництво) (ФЕС: 302); 4) зовсім не мають у визначенні ані повтору прикметника, ані його синоніма: *прямий відмінок* (грам. *називний відмінок*), *прямий додаток* (додаток, який стоїть при перехідному дієслові і виражений знахідним відмінком іменника або його еквівалента без прийменника).

Отже, серед термінів із компонентом *прямий* виявлено лише частково мотивовані, що мають спільну для внутрішньої форми та лексичного значення частину мовного змісту одиниці. Вони можуть правильно й приховано орієнтувати на зміст позначуваного ними поняття, в чому легко орієнтуються фахівці. Однак для нефахівців такі терміни незрозумілі, і їх часто позначають як неправильно орієнтовані (якщо виходить з постулату, що всі терміни мотивовані).

Складені терміни з компонентом *прямий* – цікавий шар термінів різних галузей знань, де прикметник бере на себе певну частину відтворення значення шляхом повторення в дефініції або через синонімну заміну чи взагалі може бути відсутнім у дефініції.

Перспективу дослідження вбачаємо у детальному дослідженні інших прикметникових компонентів у структурі складених термінів, щоб прийти до більш чітких та узагальнених результатів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Бусел, В. (ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ-Ірпінь.

НБСНТТ – Національний банк стандартизованих науково-технічних термінів. Режим доступу: <http://uas.org.ua/ua/bank-danih/natsionalniy-bank-terminiv/znachennya-termina/?term-id=54517>

РУУРСЗР – Рицар, Б., Семенистий, К. & Кочан, І. (1995). *Російсько-український і українсько-російський словник з радіоелектроніки*. Львів: Логос.

СЛС – Загнітко, А.П. (2020). *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: Твори.

СМТ – Калинович, Ф. (2020) *Словник математичної термінології* (у 3-х кн.) (Репринтне видання). Київ.

СС – *Словник синонімів української мови: у 2-х т.* (Т. 2) (2001). Київ: Наукова думка

СУМ – *Словник української мови: в 11 т.* (Т. 8) (1977). Київ: Наукова думка

УЛАМЕС – Головка, І. & Петрух, Л. (2016). *Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: у 4 т.* (Т. 3). Київ: Медицина.

ФЕС – Загородній, А.Г., Вознюк, Г.Л. (2005). *Фінансово-економічний словник*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел, В. (ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ-Ірпінь.
2. Волкова, Л.І. (2004). Про мотивованість фізичних термінів. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: теорія і практика*, Вип. 9, 28–32.
3. Головка, І., Петрух, Л. (2016). *Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: у 4-ох томах* (Т. 3). Київ: Медицина.
4. Голянич, М.І. (1997). *Внутрішня форма слова і художній текст*: [Монографія]. Івано-Франківськ.
5. Загнітко, А.П. (2020). *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: Твори.
6. Загородній, А.Г., Вознюк, Г.Л. (2005). *Фінансово-економічний словник*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».
7. Заніздра, Н.О., Шабуніна, В.В. (2009). Внутрішня форма в аспекті мотивованості терміна-метафори. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*, 4, 168–172.
8. Заніздра, Н. (2007). Проблема мотивованості наукового терміна: Проблеми вищої школи. *Вісник Криворізького ДПУ ім. М.В. Остроградського*, Випуск 2/2007 (43). Частина 1, 98–102.
9. Калинович, Ф. (2020). *Словник математичної термінології* (у 3-х кн.) (Репринтне видання). Київ.
10. Кияк, Т.Р. (1984). *Мотивованість лексичних одиниць: кількісні та якісні характеристики*. Львів.
11. Лотте, Д.С. (1961). *Основы построения научно-технической терминологии*. Москва: Изд-во АН СССР.
12. Національний банк стандартизованих науково-технічних термінів. Режим доступу: <http://uas.org.ua/ua/bank-danih/natsionalniy-bank-terminiv/znachennya-termina/?term-id=54517>
13. Олійник, І.В. (2008). До проблеми мотивованості терміна (на матеріалі англо-французьких відповідностей термінології телекомунікацій). *У Науковий*

- вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного університету. *Linguarum-VIII. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія* (с. 115–118). Київ: Видавничий центр КНЛУ.
14. Панчишин, М.В. (2004). Особливості внутрішньої форми медичних термінів в українській і польській мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія філологічна*, Вип. 49, 91–94.
 15. Панько, Т.І. (1984). Зовнішньомовна та внутрішньомовна мотивованість суспільно-політичних термінів. *Українське мовознавство*, Вип. 12.
 16. Рицар, Б., Семенистий, К., Кочан, І. (1995). *Російсько-український і українсько-російський словник з радіоелектроніки*. Львів: Логос.
 17. *Словник синонімів української мови: у 2-х т.* (Т. 2) (2001). Київ: Наукова думка.
 18. *Словник української мови: в 11 т.* (Т. 8) (1977). Київ: Наукова думка.
 19. Швець, Н.В. (2013). Дефініція поняття “мотивація” в сучасній лінгвістиці. *Science and Education a New Dimension: Philology*, I (3), Issue: 13, 194–197.

Iryna Kochan

COMPOUND TERMS WITH COMPONENT «PRIAMYI»

The article is devoted to the role of an adjective in the structure of a compound term, to clarify the motivation of the scientific and professional name, the functioning of terms with a direct component in various fields of knowledge. The following terms are collected from the relevant branch dictionaries, which contain the named adjective, their motivation and internal form, correct and incorrect orientation of terms are considered. Attention is paid to the reflection in the definitions of the named adjective, as well as to the interpretation of the same terms in different industry systems.

The *прямий* adjective is ambiguous. However, it is interpreted differently in common use and in professional use. Only a few values out of eight are embodied in term systems.

We highlight the terms with existing and hidden motivation. Existing motivation (intra-lingual) can focus on the meaning of the concept correctly and incorrectly. The motivation of many terms is perceived differently by professionals and non-specialists, educated and uneducated people. A special, professional meaning may not at all hint at the meaning of the components of the word, and may not be tied to it.

In the definitions of the term, the adjective may be repeated, and may be replaced by a synonym, or even be absent, which does not always correctly focus on its meaning.

Key words: compound term, terms-phrases with the adjective direct, term and its definition, branch terminological systems, motivation and internal form of the term.

REFERENCES

1. Busel, V. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv-Irpin (in Ukr.).
2. Holanych, M.V. (1997). *Vnutrischnja forma i khudozhnij tekst* [Monografija]. Ivano-Frankivs'k, 1997 (in Ukr.).
3. Holovko, I. & Petrukh, L. (2016). *Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk: in 4 Vols. (Vol. 3)*. Kyiv: Medytsyna.
4. Kalynovych, F. (2020). *Slovnyk matematychnoji terminokjiji*. Kyiv (in Ukr.).
5. Kyiak, T.R. (1984). *Motyvovanist leksychnykh odynyts: kilkisni i yakisni kharakterystyky*. Lviv (in Ukr.).

6. Lotte, D.S. (1961). *Osnovy postrojensja nauchno-technichskoj terminologiji*. Moskva: AN SSSR (in Rus).
7. *Natsionalnyi bank standartyzovanykh naukovykh-tekhnichnykh terminiv*. Retrived from <http://uas.org.ua/ua/bank-danih/natsionalniy-bank-terminiv/znachennya-termina/?term-id=54517> (in Ukr.)
8. Oliinyk, I.V. (2008). Do problem motyvovanosti termina (na materialy anhlo-frantsuzkykh vidpovidnosti terminologii telekomunikacii). *Naukovyi visnyk kafedry JUNESKO Kyivskoho nacionalnoho universytetu Linguarax-VIII. Mova, osvita, kultura: naukovy paradymy s suchasnyi svit. Filologhia. Pedagoghika. Psychologhiia*, Issue 6, 115–118.
9. Panchyshyn, M.V. (2004). Osoblyvosti vnutrishnoi formy medychnykh terminiv v ukrainskii i polskii movakh. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*: *Seriia filolohichna*, Issue 49, 91–94 (in Ukr.).
10. Panko, T.I. (1984). Zovnishnomovna ta vnutrishnomovna motyvovanist suspilno-politychnykh terminiv. *Ukrainske movoznavstvo*, Issue 12 (in Ukr.).
11. Rytsar, B., Semenystyi, K. & Kochan, I. (1995). *Rosiisko-ukrainskyi i ukrainsko-rosiiskyi slovnyk z radioelektroniky*. Lviv: Lohos (in Ukr.).
12. Shvets, N.V. (2013). Definitysia poniattia "motyvatyia" v suchasni linhvistytsi. *Science and Education a New Dimension: Philology*, I(3), Issue: 13, 194–197 (in Ukr.).
13. *Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy: in 2 Vols. (Vol. 2)*. (2001). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
14. *Slovnyk ukrainskoi movy: in 2 Vols. (Vol. 8)*. (1977). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
15. Volkova, L.I. (2004). Pro motyvovanist fizychnykh terminiv. *Aktualni problemy suchasnoi linhvistyky: teoriia i praktyka*, Issue 9, 28–32 (in Ukr.).
16. Zahnitko, A.P. (2020). *Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk*. Vinnytsia: Tvory (in Ukr.).
17. Zahorodnii, A.H. & Vozniuk, H.L. (2005). *Finansovo-ekonomichnyi slovnyk*. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" (in Ukr.).
18. Zanzdra, N. (2007). Problema motyvovanosti naukovooho termina. *Problemy vyshchoi shkoly: Visnyk Kryvorizkoho DPU im. M.V. Ostrohradskoho*, Issue 2/2007 (43). Chastyna 1, 98 – 102 (in Ukr.).
19. Zanzdra, N.O. & Shabunina, V.V. (2009). Vnutrishnia forma v aspekti motyvovanosti termina-metafory. *Visnyk KDPU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 4, 168–172 (in Ukr.).

УДК 821.161.2.091

Т.А. КОСМЕДА
м. Познань, Польща

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ЯК ЛІНГВІСТ-ТЕРМІНОЛОГ (до 150-річчя від дня народження письменниці)

У цій науковій студії йдеться про своєрідність епістолярної спадщини Лесі Українки, її міркування щодо розвитку української мови, опис її онтології, а також погляди на розбудову української термінології на національній основі й поміркованої актуалізації запозичень та відповідну практичну роботу щодо моделювання термінів, зокрема й неологізмів, okazionalizmів, фемінітивів та ін. Письменниця продемонструвала послідовний лінгвопатріотизм.

К л ю ч о в і с л о в а: українська мова, епістолярна спадщина, термін, запозичення, неологізм, лінгвопатріотизм.

© Т.А. КОСМЕДА, 2021

*Наша мова гнучка
й зовсім придатна для
творення термінологічних назов...
(Іван Огієнко)*

Мова – це незбагнений феномен, який створило людство впродовж тисячоліть свого існування. Мову образно номінують «інтелектуальним імперативом» і «духовною квінтесенцією» (Т. Панько), які визначають культурний рівень нації.

Мова виконує систему функцій та може існувати на інформативно-семантичному, асоціативно-образному, філософсько-етичному чи концептуально-філософському рівнях. І тільки поєднання всіх рівнів функціонування мови породжує вищий її рівень – інтелектуалізм.

У цій науковій розвідці ставимо завдання простежити, як Леся Українка репрезентує інтелектуалізм української мови крізь призму своєї мовної свідомості, завдяки своїй словотворчості, вербалізуючи власну лінгвософію як лінгвіста-термінолога, майстра слова, української елітарної мовної особистості, що виявляється в епістолярному дискурсі поетеси.

Епістолярій поетеси досліджували відомі українські мовознавці, зокрема вчені описали загальні риси її епістолярію (Богдан, 1993, 1994; Єрмоленко, 1999, Космеда, 2018, Святовець, 1981, Томчук, 2005). Чимало наукових розвідок сфокусовані на окремих аспектах епістолярного дискурсу письменниці, зокрема на особливостях використання запозичень (Єрмоленко, 1999; Космеда, 2018), антропоніміконі її листів (Аркушин, 1995; Канторчук, 2001), уживанні індивідуально-авторських новотворів (Єрмоленко, 1999; Космеда, 2018), сприйнятті свята (Богдан & Тарасюк, 2013), природних та географічних об'єктів (Богдан, 2011, 2017, 2019), на специфіці відтворення національних етикетних форм, автопортретних домінантах (Богдан, 2004), теолінгвістичній проблематиці (Богдан, 2013), своєрідності листування з окремими адресатами (Богдан, 1991; Романченко, 1948), відображенні ставлення до проблем мовознавства (Космеда, 2018; Статєєва, 1997) та ін. Та на сьогодні ще залишилися недосліджені питання епістолярію письменниці, серед яких і термінологічна робота Лариси Косач.

У своїй лінгвокреативній діяльності Леся Українка спиралася і на власні надбання, надбання українців, і на зовнішні впливи, зберігала в своєму мовленні й культуру попередніх поколінь, зважаючи на тяглість національної традиції, і привносила вагомий надбання цивілізації. «Основа мови закладена, на думку Т. Панько, – не в політиці, не в зовнішніх змінах життя народу, а втому, що в народі вічне, тобто в народному духові» (Мова і духовність нації, 1991: 121).

Леся Українка залишила нам епістолярну спадщину, в якій показала глибоке володіння українською мовою, своє ставлення до неї, показала, що відчувала себе лінгвістом, термінологом, стилістом.

Поетеса виробляла й український епістолярний стиль, розуміючи, що це не легка справа, порівн.: *Мені аж сором, що Ви так гаряче приймаєте до серця мої недотепні листи, вони таки не варті того, я сама те знаю. Але ж легше говорити, ніж писати, се мусить тепер всякий знати* (лист від 28.02.1894 до А.С. Макарової).

Леся Українку номінуємо послідовним лінгвопатріотом, оскільки вона добре розуміла, що українська мова повинна належно функціонувати в Україні в

усіх сферах діяльності, насамперед у науці. Вона зауважувала: *...чи той оптимізм найде собі яке активне вираження, чи так і скінчиться на самих тостах за процвітаньня «науки на національному ґрунті»* (лист від 05.1893 до М.П. Драгоманова). А крім того, поетеса стверджувала, що в слові повинна вербалізуватися зріла думка, що не досить просто володіти мовою, але необхідно піднести це володіння на вищий рівень: *У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-укр[аїнськи] (а надто вже коли писати децицію), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п. Така легкість репутації приманює многих. Ще тепер можна у нас почути фразу: «Як се? От Ви казали, що NN дурень і тупиця, а він же так чудово говорить по-нашому!» «Говорить по-нашому» – се вже ценз! А послухати часом, що тільки він говорить по-нашому, то, може б, краще, він говорив по-китайськи* (лист від 9.02.1894 до М.П. Драгоманова).

Письменниця розмірковувала про складні питання, пов'язані з функціонуванням української мови в різних регіонах України, вона усвідомлювала, що мовлення Українців в Галичині і на східній Україні дуже відрізняється: *...але мене жаль бере, що у нас на Україні ніяк не скінчатись одвічні сії спори, та й як мають скінчитись, коли сперечники одно одного не розуміють. Мені вже самій страх обридли оці теми: чи треба писати чисто народним чи не чисто народним складом, тенденційно чи нетенденційно, чи Галичина та Волинь все одно що Україна, чи ні, чи треба писати наукові праці по-українськи, чи краще, може, по-російськи, і т. і. Отак люди, певне, варитимуть сю воду, поки вона вже сама не википить до решти* (лист від поч. 18.12.1890 до М.П. Драгоманова).

У ствердженні терміна *українець* та збірної назви *українство* також убачаємо патріотизм поетеси, порівн.: *...ми відкинули назву «українофіли», а звемось просто українці, бо ми такими єсьмо, окрім всякого «фільства»...* (лист від 17.03.1891 до М.П. Драгоманова); *А вже що у них значить слово «українство», то я не берусь роз'яснити, бо те, що я чула на сю тему, зливається в моїх думках в хаос такий, що з нього жаден бог світу не створив би. Наприклад, інший раз людину винуватять в проступку проти «українства» за те, що вона мало ходить в гості до тих, що уважають себе українцями par excellence, і, знаєте, се проступок дуже великий, від нього недалеко вже й до «ренегатства». Якраз недавно одного мого друга мало-мало що ренегатом не прославили за те, що не всім «столпам» новорічні візити поробив і не всіх з іменинами поздоровив* (лист від 17.04.1894 до М.П. Драгоманова).

Леся Українка добре розуміла, що рідну українську мову повинні вивчати передусім діти й дбала про це: *Що Ви пишете за «Дзвінок», то я знаю, чому Ви се все пишете. На се скажу тільки, що від самого свого початку «Дзвінок» на три чверті складався з українських творів, а галицькі діти його читали, так само як наші діти читали «Лиса Микиту» і т. п. Будьте певні, що ніхто не дума ні про які монополі (ми з тих монополів не забагатієм певно!) та експерименти над дітьми...* (лист від 28.01.1894 до О.С. Маковея).

Поетеса розуміла певну відмінність, що існувала в мовленні між галичанами та мешканцями східної України, й чітко це сформулювала: *Не знаю, чим се об'яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять. Що ж до того, що часто українські сім'ї говорять*

по-російськи, то, здається, не так давно було, що галицькі русинські сім'ї говорили по-польськи; якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми не zostалися б позаду, а тепер нехай хто хоче кидає камінь на українців, пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я сього каміння не зважуся здійснити. Щоб Ви вірили в мою безсторонність, я мушу сказати, що вихована я в українській мові і що до нашої сім'ї той камінь патріотичний все одно не долетить, хоч і буде кинутий.

Жаль мені, що межі Галичиною і Україною в остатні часи частіше перелітають такі камінці, ніж слова щирої поради. Ви у Вашому листі неначе зрікаєтесь українців і вважаєте їх мало не за шарлатанів, що дурять чесну громаду, виставляючи себе знавцями мови і чесними робітниками. Як хочте, а се мене прикро вразило, хоч і не особисто (в сьому прошу мені вірити). Запевне, Ви маєте право і навіть повинні критично дивитись на українців, їх мову і працю, але ж через те, що якийсь недотепа всадив у свою писанину якусь «ганджу» (не знаю, впрочім, чи не була там річ про Ганджу Андибера, лицаря запорозького), нема ще рації вимітати геть з Галичини усі українські писання вкупі з письмовцями. Ми не винні в тому, що галичани нас так ідеалізували досі і що тепер в них наступила реакція. Однак годі про се, бо, може, Ви й самі не хотіли того сказати, до чого дійшла моя логіка, ставши на шлях, показаний Вами (лист від 12.11.1893 до О.С. Маковея).

Неодноразово наголошувала Лариса Косач на своїх мовних пріоритетах – вихована я в українській мові (лист від 12.11.1893 до О.С. Маковея), ...ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму... (лист від 22.06.1891 до М.І. Павлика). І завжди старалася максимально підносити авторитет рідної мови, порівн.: Насамперед стоїть фатальне «язикове питання», якою мовою провадить нам розмову? Та я так гадаю: по-болгарськи не вмю, по-французьки не звикла, по-московськи не хочу (бо теж не звикла), отже, як почала, так вже і кінчатиму. А відповідь пишійть якою хочете з сих чотирьох мов, або і всіма чотирма заразом, то я вже прочитаю, аби лиш написали (лист від 15.03.1892 до Л.М. Драгоманової-Шишманової і І.Д. Шишманова); Нехай пише [ідеться про О. Кобилянську – Т. К.] до мене якою хоче мовою, дасть біг, розберу, хоч, звісно, приємніше було б розмовляти по-своєму (лист від 22.06.1891 до М.І. Павлика).

Леся Українка була переконана, що процес творення літературної мови певним чином відбувається, але, звісно, джерелом її повинні бути діалекти, порівн.: Щодо «язикового питання»... Але, може, його не чіпати, бо й так я з усіма моїми крjянами заслужила собі від Вас – «нехай вам хрін» (в німецькому перекладі: gehen Sie zum Henker)? Я не знаю, як там у вас говоряться такі речі, краще я не буду Вам сього казати ні по-вашому, ні по-нашому. Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти копье» за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні. Принаймні мене в Галичині розуміли і старі і діти (лист від 28.01.1894 до О.С. Маковея).

В епістолярній спадщині Лариси Косач знаходимо міркування щодо розв'язку деяких теоретичних і практичних питань української мови. Лише в одному листі до І. Франка від 26.05.1892 письменниця подає свої думки щодо

різних розділів українського мовознавства, порівн.: ідеться про питання (1) **фонетики та орфоєпії** (роздуми про правильну вимову /чі, бо так говорять/, дублетні наголоси /сму^тний і смутний; ясний і ясний/, рекомендація вживати И на початку слова /индик/), (2) **орфографії** (вона уважала основним принципом української орфографії – фонетичний /фонетична правопись/, указувала на дублетні написання /вьяне і вїане; ясний і ясний/, коментувала випадки вживання літери Ї: рекомендувала писати слова без і – свої, Україна; інтерпретувала випадки вживання м'якого знака – слізьми таки треба писати м'який знак, бо так вимовляється), (3) **лексикології** – проблема запозичень (*розквітла не здається мені полонізмом, у нас так говорять*), (4) **морфеміка та етимологія** («рвяно» від того самого кореня, що й ревний, ревне, слово се літературне, давно ужите), (5) **стилістики** (...«В небі місяць страшний» справді краще справити – нехай буде «В небі місяць з'явився смутний».... Замість «первісточка», хай буде «первісночка», а що при тім «біла», то се нічого, бо вона й така бува, єсть то взагалі перша квітка); крім того, поетеса інтерпретує функції займенника в поетичному тексті, порівн.: *Окрім того, я думаю, що самий метод критики ad hominem неналежитий, хоч його й признають новітні французькі критики. Справді, не слід уважати кожної ліричної поезійки за сторінку з автобіографії, бо часто в таких поезіях займенник я вживається тільки для більшої виразності* (лист від 9.06.1893 до О.С. Маковея), а також: *Що ж, власне, до смутного колориту в моїх поезіях, то я Вам скажу одну річ, цікаву для критика-психолога: часто у поетів настрої поетичний залежить від погоди – одні найбільше пишуть навесні, в чудову погоду, другі можуть писати тільки під час осінніх дощів, у мене ж сей настрої залежить найбільш від того, яка погода в душі, і я пишу найбільше в тії дні, коли на серці негода, тоді чогось швидше робота йде. Запевне, що і в мене на серці далеко не завжди йде дощ, борони боже, але се, як я бачу, можна подумати, читаючи мої вірші. Знаю я, що се не гаразд, але ж «натуру тяжко одмінити», і я можу одмінити тільки напрямок сієї натури, а власне, залишити лірику з займенником я, хоч не знаю, чи багато від того зміниться* (лист до 9.06.1893 до О.С. Маковея / див. прокоментований фрагмент листа¹).

Цілком зрозуміло, що письменниця використовує лінгвістичні терміни, актуалізуючи й питомі слова, й іншомовні лексеми, навіть записані латиницею, порівн.: *наголосок, кома, йотовані букви, фонечна правопись, радикальна правопись, йотована правопись, жива мова, філіпіка* (у знач. пер. 'гнівна викри-

¹ *Слівце може нехай буде і без комів. ... Слівце чі нехай так і буде, бо до нього ми звикли, така в нас вимова ... Слово ясний, як і подібні до нього слова, справді можуть говоритись з різним наголоском, і се таки слід назначувати (так само, як смутний і смутний). Ясний можна писати й ясній. За букву ї я не стою, але вона має таку саму рацію, як і інші йотовані букви: ю, я, є і т. д. Я стою за правдиву фонетичну правопись (радикальну), але коли тим часом не можу нею друкувати, то вже мушу якось з цією обходитись. Врешиї, мені щось теє і теж спротивилось, можна замінити його, її або й просто – і, напр., свої, Україна і т. д. ... В слові слізьми таки треба писати м'який знак, бо так вимовляється. Слово вьяне можна писати або так, або вїане, але ніяк не вяне, бо то, власне, вийде російська вимова. Інший нехай теж так зостається. ...Щодо виразів: розквітла не здається мені полонізмом, у нас так говорять. ... «В небі місяць страшний» справді краще справити – нехай буде «В небі місяць з'явився смутний».... Замість «первісточка», хай буде «первісночка», а що при тім «біла», то се нічого, бо вона й така бува, єсть то взагалі перша квітка. «Рвяно» від того самого кореня, що й ревний, ревне, слово се літературне, давно ужите. ... «A quoī penses tu?» викиньте, бог з ним, не треба... (лист від 26.05.1892 до І.Я. Франка);*

вальна промова'), *praepositiones, n̄finitiv, façon de parler* (наведемо контексти вживання цих термінів)².

У листах простежуємо постійну увагу до терміна, роботу над ним, уміння надавати із цього приводу консультації, порівн.: **Слово «маятник», я думаю, можна так залишити, бо корінь цього слова український. Маятник по-болгарськи махалце, по-сербськи – шеталиця, по-чеськи – kuwadlo, по-польськи – wahadlo, по-галицьки – пендель, кивало. Вибирай, що хочеш, або зостав так** (лист від поч. 11.1889 до брата Михайла).

Леся Українка неодноразово згадувала в листах про роботу над добором української літературознавчої термінології, якої бракувало. У цьому разі вона вдавалася й до запозичень, хоч намагалася пропонувати український аналог до більш точного, на її думку, терміна *Märchendrama*: **А от досада, що ніяк не можна по-нашому перекласти «Märchendrama» – «драма-феєрія» те, та не те. Як би його сказати? «Драма-казка» чогось незграбно, правда?** (лист від 2.01.1913 до матері). Коментує поетеса й образні терміни, називаючи їх «невразумительними», напр., *ковані фрази*, порівн.: **А те, що вона каже про «ковані фрази», то сей неврозумительний термін я розумію як дань традиції, що наказує всіх нащадків Пчілки й Старицького до 14 коліна вважати «ковалями» коли не слів, то хоч фраз чи вже не знаю там чого** (лист від 4.01.1912 до Ф.П. Петнуненка).

За допомогою протиставлення українського терміна *літературний* із польським аналогом *літерацький* (*правдивий літературний талант, а не дилетантизм літерацький*) Леся Українка моделює антитезу й вербалізує іронію, порівн.: **Перш усього маю сказати, що мені дуже сподобалась «Лор[елея]», щось є у ній свіже, молоде та оригінальне, в сій повісті я бачу *правдивий літературний талант, а не дилетантизм літерацький*...** (лист від 16.03.1891 до М.І. Павлика).

Простежмо іронію й у вживанні терміна-ідеологеми – *старший брат*, порівн.: **...Як Ви зараз же побачите по списку діячів, єсть се не більше не менше як українська версія світової теми про Дон Жуана. «До чого дерзость хохлацкая доходить», – скаже Струве і вся чесна компанія наших «старших братів»...** (лист від 06.1912 до Л.М. Черняхівської).

² *Бо хоч я з цілої нашої сім'ї найбільше розумію по-болгарськи, але се ще не показує великих моїх познаній. Я навіть і читати не зовсім тямлю, от не знаю, як треба «ять» читати (чи є, чи я?), як «г» (чи h, чи g). Трудно мені розібрати, де власне і як треба вживати *praepositiones* і як то обходитись без *n̄finitiv-a** (лист від 15.03.1892 до Л.М. Драгоманової-Шишманової і Г.Д. Шишманова); *Вибачайте, коли се вийшло неначе яка присмішка, – се тільки у мене такий façon de parler* (лист від 12.11.1893 до О.С. Маковея); *у нас люди звикли, що наука та публіцистика мусять говорити мовою сухих, безстраших мумій, а не живою мовою певної в своїх поглядах людини. А тепера більшість людей у нас боїться живої мови, бо вона не дає їм спати спокійно і нагадує, що час би вже розпочати жити, а не то що у сні бавитись якимись туманними мріями* (лист від 3.09.1891 до М.П. Драгоманова); *Врешті, коли для Вас мотиви зайві, то я можу прислати самий текст пісень, тільки хотіла б знати, якої правописі хочете Ви тримати при записх етнографічних – так званої фонетики чи так званої правописі радикальної (йотованої)?* (лист від 23.10.1893 до І.Я. Франка); *Я б могла більше образитись за Вашу філіпнику українців взагалі і українських письменців зосібна, однак цього не зроблю, а тільки виражу Вам децю з поводу цього* (лист від 12.11.1893 р. до О.С. Маковея).

Працюючи над розвитком термінології, письменниця використовує терміни-дублети, надаючи можливість мовцям «обирати» кращий варіант, порівн.: *писатель* – *письмовець*³.

Листи Лесі Українки – джерело функціонування суспільно-політичних термінів, однак письменниця часто вживає їх у лапках, засвідчуючи певну стадію їх становлення, напр.: «*лояльний патріотизм*», «*уміркований лібералізм*», «*національна релігійність*», «*поступовіша партія*», *поступові ідеї*, «*шовінізм*», «*національне самопізнання*», «*автономія*», «*сепаратизм*», «*політична солідарність*», «*централізм*», «*вузький націоналіст*», «*вузький українофіл*»⁴. Словополучення «*пропащий культурник*» номінує *погибельним терміном*.

У листах поетеси функціують запозичені терміни та їх похідні, переважно з французької, німецької, польської мов: *ентузіазм* (фр.) та *ентузіазмуватись*, *le ridicule* (фр.) у знач. ‘глузування’, *rendez-vous* (фр.) у знач. ‘зустрічі’, *idée fixe* (фр.) в знач. ‘одержимість’, *будіровать* (фр.) у знач. ‘1) сердитися; 2) збуджувати’, *прожект* (фр.) у знач. ‘проект’, *taylor dress* (фр.) у знач. ‘сукня Тейлор’, *demi-saison* (фр.) у знач. ‘демісезон’, *quatre saison* (фр.) у знач. ‘чотири сезони’, *revanche* (фр.) у знач. ‘помста’, *ensemble* (фр.) у знач. ‘разом’, *Rathaus* (нім.) – *ратуша*, *Einbildungskraft* (нім.) у знач. ‘уява’, *розривка* (пол.) в знач. ‘розвага’, *резигнація* (пол.) у знач. ‘відмова, відсторонення’, *конто* (пол.) у знач. ‘рахунок’, *опінія* (пол.) у знач. ‘оцінка’, «*турско кофе*» – турецька кава⁵ та ін.

³ Контекстуальні приклади: ...*критика, може, більш потрібна для читаючих людей, ніж для самих писателів* (лист від 9.06.1893 до О.С. Маковея); *Я не зовсім розумію, що Ви хотіли сказати в своїй замітці, пишучи, що нам би треба порадитись про те, «аби-сьмо вже раз всі однаково писали».* *Яка ж то може бути така література, де б усі письменці писали однаково? Чи не краще тоді було б, якби вже був один великий письменець...* (лист від 12.11.1893 до О.С. Маковея).

⁴ Контексти вживання: ...*саме почуття правди одвертало мене від такого «лояльного патріотизму».* *Вже тая «політика», «лояльність», криві дороги, що ведуть до високого ідеалу, «повага до народних святощів», «уміркований лібералізм», «національна релігійність» etc., etc. – все оте вже так утомило нас, молодих українців, що ми раді б уже вийти кудись на чисту воду з того «тишого болота».* *Та вийти було трудно, бо вдома у нас «старі» не дуже симпатизували отим «смілим» змаганням (не які вони й «смілі» були), а в Галичині ми не знали поступовішої партії над народовців, бо про нову партію радикальську дуже мало чували та просто думали, що вона складається з двох-трьох чоловік, та й годі, і що вона не має жадного впливу на народ.* *Про москвофільську партію нічого й казати: хто би там став у неї поступових ідей шукати?* (лист від 17.03.1891 до М.П. Драгоманова); *Тільки щоб бути справедливий, то треба сказати, що таку мірку вживають і люди іншого напрямку.* *Так, наприклад, так звані «політики» (хай мене грім уб'є, коли я знаю, в чім виражається їх «політика»), коли знають, що хто-небудь ходить в дві-три українські господи, то вже вони рішають а priori, що се, певно, якийсь «вузький націоналіст і навіки пропащий культурник» (а у них се *погибельний термін!*). Таким способом, часом буває, що один і той самий чоловік одночасно має славу і «вузького українофіла», і «рenegата-зрадника»... *Aber; «es ist eine alte Geschichte».* *Ви її знаєте, може, краще мене* (лист від 17.04.1894 до М.П. Драгоманова); *Наприклад, в неї в голові неможливий сумбур щодо «областных вопросов», вона зовсім не в стані розрізнити поняття «шовінізм і національне самопізнання», «автономія і сепаратизм», «політична солідарність і централізм», гірше всього, що вона не розуміє сього раз назавжди і що такий незломний «звіздок» є, здається, в головах більшості росіян з «центральных губерній».* *Коли сього звізда навіть автор «Alliance» часто не зміг зломити, то куди вже мені!..* (лист від 11.09.1897 до сестри Ольги).*

⁵ Контексти вживання: *Біля нас на хорах стояв Павло Комаров і Циганков (кна-кни, що були торк в Одесі) і теж «ентузіазмувались»* (лист від 4.03.1890 до матері). *А ргороп, у нас на різдво був самий модний чоловік, «устроитель земледельческих артелей» п. Левитський, чоловік інтересний енергією і отсутствием всякого, нам так рідного, гамлетизму* (лист від 13.02.1897 до Л.М. Драгоманової-Шиншанової); *...наші люди не менш від французів бояться того, що зветься *le ridicule** (лист від 28.07.1891 до М.П. Драгоманова); *починається Burg* (цісарські будови і парк), *там же Burgtheater, недалеко Rathaus (ратуша) – Parlament – все чудові будинки в*

Інколи простежуємо утворення термінів від іншомовних власних назв – *жоржзандівська ідея*, *гамлетизм* та ін.

Леся Українка любила обирати серед термінів слова-фаворити. До таких належить *excelsior*. Письменниця зауважила: «...се справді моє слово...» (лист від 2.01.1892 до М.П. Драгоманова). Наголосімо, що *excelsior* – латинський прикметник, що означає ‘вищий’, який використовується англійською мовою в поетичному значенні ‘колись вгору’. *Excelsior* уживають і як девіз, і як товарний знак для різних продуктів, есп в США для дрібних стружок, які застосовують для упакування. Інше визначення слова *excelsior* – це ‘вгору’. Саме в такому значенні це слово й приваблювало Лесю Українку. Її девіз оптимістичний – *вище, вгору!*

У листах натрапляємо й на «емоційні» українські терміни, порівн.: *шкаралупка* – *шкаралупник* (‘груба людина, з якою важко порозумітися’) та похідні *зашкарубнути*, *антишкаралупницький напрям*. Простежуємо активні утворення від власних назв за допомогою продуктивного вже в ХІХ ст. суфікса –*цин*,

різних стилях, сила на них орнаментики і скульптури (лист від 25.02.1891 до брата Михайла); *Та таки й зовсім ледача я стала: пишу маленькі віршики для власної втіхи і розривки, а роботи – жаднісінької!* ... (лист від 30.05.1890 до брата Михайла); *навіть її головна ідея... – ся ідея єсть чисто жоржзандівська* (лист від 16.03.1891 до М. Павлика); *...разом з тим, там же, в кафе, назначаються різні rendez-vous, так що людина не потребує бігати по різних кутках міста, аби побачитись на кілька хвилин з яким знайомим. В такому способі життя єсть багато вигоди, але разом з тим воно якое розбиває час і мислі людини, не дає їй толком ні за яку роботу взятись і приуває жити, немов на якомусь роздоріжжі* (лист від 25.02.1891 до брата Михайла); *Ся похвала, по-моєму, найбільша, а то вони все хвалять нас за «тихий смуток», «резигнацію»* ... (лист від 4.01.1912 до Ф.П. Петнуненка); *...коли мене попросту гальванізує якась idée fixe, якась непереможна сила* (лист поч 06. 1912 до Л.М. Старицької-Черняхівської); *Ти знаєш, се у мене idée fixe – попати в подоріжжя навколо світу, що поробиш – страсть!* *Однак це все пустяки я пишу* (лист від 9.06.1896 до Л.М. Драгоманової-Шишманової); *До того ж, я не вмію думати без образів, і коли думаю про кого, то мушу з’явити собі того у всій його обстанові, от як Вас тепер бачу. Не знаю, на щастя чи на недолю маю таку Einbildungskraft, бо, напр[иклад], коли я довго від любої людини не маю листів, ані жадних звісток, то моя фантазія дуже прикро мені прислужується, і тоді я б хотіла краце не мати її зовсім.* (лист від 2.01.1892; до М.П. Драгоманова); *Коли ж партії сі газети були не влад, то треба було заложити інші і все-таки що-небудь робити, а не тільки «будіровать»* (лист від 9.07.1894 до М.П. Павлика); *Через се ми тепер одважуємось просити Вас, щоб Ви волили роз’яснити нам, як ми маємо відноситись до даних Вами обіцянок і запевнень і на чие конто маємо рахувати прикре непорозуміння?* (лист від 12.03.1894 до О.Г. Барвінського); *...і вони-то й складають «громадську опінію», звісно, так, як їм кобила прикаже. Єсть інші люди, інші товариства, що менше певні в собі і більш уважні до чужої репутації, але ж вони не складають «громадської опінії», бо раз, що їх мало, а друге, що вони сим не займаються, маючи багато роботи коло своєї і чужої науки та коло різних «взъкопрактичних» речей* (лист від 17.04.1894 до М.П. Драгоманова); *Маю «прожект» їхати знов до Болгарії, втікаючи від рідних туманів, дощу та ожеледі, і хотілось би сей раз їхати на Цареград, а не на Белград, бо це, бачте, там мене не було* (лист від 06.1897 до М.В. Кривинюка); *варю «турсько кофе»...* (лист від 2.07.1897 до матері); *Ще думаю справити собі сукню (плеоназм!), так зв. taylor dress з кавказького сукна (воно страх дешево і тепле, а притім гарне, походить на англійські матерії) і шапку теж кавказьку справлю, таку, як у Лілі і Оксани, тут їх масу продають. Крім того, маю вже фланелеву блузу і легку шерстяну сукню («в хмарах»), отже, матиму що надіти на всі demi-saison і quatre saison, з яких складається тутешня осінь і зима* (лист від 13.10.1897 до матері); *Недавно писала тобі і знов пишу, се вже revanche за довге мовчання...* (лист від 7.11.1897 до матері); *Зо всіх тутешніх театрів найбільше ми ходили в оперу, були на «Meistersinger von Nürnberg» і на «Siegfried» (Вагнера), були на «Жидівці» і на «Пророці», окрім того, бачили один балет «Tanzmärchen». Опера тут поставлена чудово, ensemble артистів «знаменитий», а оркестр грає, як один інструмент. Бачили тут і паризьку знаменитість m-me Judic, і тут мусила я признати так, як моя баронеса: «C'est là où je reconnais l'esprit français»* (лист від 26.02.1981 до брата Михайла).

–чин, напр., *барвіницина*, *романчуччина*. Наведені терміни походять від прізвищ галицьких громадських діячів О. Барвінського і Ю. Романчука; *забороричена сторона* – іронічний образ-термін, що утворений від прізвища популярного серед буржуазної публіки письменника П. Боборикіна – побутописця російської буржуазії⁶.

Цікаво, що замість сучасного терміна *поведінка* Леся Українка вживає *поводіння*, очевидно, актуалізуючи іншу форму утворення іменників, очевидно, під впливом польської мови (порівн.: *тільки ж коли порівняти з тим, як обходилися з сею поважною особою інші автори, то все ж, може, я була уважніша до нього і принаймні дала йому якесь логічне поведіння* (лист від поч. 3.05.1913 до О.Ю. Кобилянської); *...се видно навіть з їх власних слів, а ще більше з їх поведіння* (лист від 9.07.1894 до М.І. Павлика).

Стоїть у листах Лесі Українки й питання модних сьогодні фемінітивів, які вона активізує, напр.: *азіатка* (перен. ‘глузлива негативна номінація нетямущої людини’ – номінацію використав М. Драгоманов) – для називання особи жіночої статі використовується паралельно в тому ж значенні й лексема *азіат*, хоч ця лексема й чол. роду, *прогресистка* (від *прогресист* у знач. ‘прогресивний’), *толстовка* (від *толстовець* у знач. ‘прихильник вчення Л.М. Толстого’), *музика* (використано для назви особи жіночої статі), *поет* (використано для назви особи жіночої статі), хоч простежуємо паралельне використання *поет і поетеса*, *літератор і літератка*, *писатель і писателька*; поширене слово *фаталістка* та ін.⁷ Цікаве утворення – заґрунтоване на пристосуванні іншомовного

⁶ Контексти вживання: *...як Ви стараєтесь, аби вони Вас почули, – то не такі люди, аби їх чим проінняти, вони, здається мені, так зашкарубли у своїх шкаралупках, що до їх уже «глас чоловічий» не доходить. Утішаюся тільки тим, що той голос, не добившись до шкаралупників, (лист від 28.07.1891 до М.П. Драгоманова); Ох, галицькі справи, галицькі справи! Que le diable t'emporte, si j'y comprends quelque chose! Далєбі, інший раз думаєш: «Ей, взяти б віника, замахнути разів два-три, вимести всю барвіницину, романчуччину і базато іншого в придачу, то принаймні чисто було б!» (лист від 12.02.1895 до М.І. Павлика); *Сторона дуже забороричена* ... (лист від 19.07.1891 до матері); *Не знаю ще, як піде моє життя в Києві (я позавчора приїхала тільки), постараюсь, щоб не було воно дуже «рассеянным», але не хочу теж і шкаралупником бути. Початок був зроблений в антишкаралупницькому напрямку, і діло все в тім, щоб не перейти міри* (лист від 30.11.1893 до Драгоманових).*

⁷ Контексти вживання: *...Я хочу здійняти з себе ганєбну назву азіатки, яку заслужила собі літом від Вас* (лист від кін. 09 – поч. 10.1893 до Драгоманових); *Можете мене звивати азіатом, скільки вгодно, а все-таки се правда. Знаєте, що мені не дає далі писати до Вас?* (лист від 15.10.1893 до М.П. Драгоманова); *Знаєте, я все ж таки трошки оптимістка, чи то скоріш прогресистка, і думаю, що світ іде не до гіршого, а до кращого...* (лист від 26.02.1895 до М.І. Павлика); *Мені часом здається, що з мене виїшов би далеко кращій музика, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт»... Шкода, справді, що я не фаталістка або не «толстовка»* (лист від поч. 18.12.1890 до М.П. Драгоманова); *...боюсь, щоб не статись і собі Prinzipienreiter-кою, так прозвали у Львові одного нашого шановного товариша (догадайся, кого)* (лист від 25.02.1891 до брата Михайла); *На переслані листи я вже відповіла. Аж сором, що люди так дбають про мене, а я така недбалиця. Та, здається, моя лінь патологічного походження (треба вже хоч сим потішитись)* (лист від 25.03.1912 до матері); *От наші критики не такі лицарі і коли приходиться до діла, то ставлять в одну лінію і поетів, і поетес, і літератів, і літераток; не знаю, як хто, а я не раз казала їм за се спасибі. А прогос жіночої літератури – де треба вдаватись тому, хто хоче спровадити собі «Нашу долю», чи треба вдаватись до самої п. Кобринської? Я б написала децо Вам з поводу «жіночої літератури», але нехай потім, се довга річ, а я довго не може писати* (лист від 28.01.1894 до О.С. Маковєя); *Краще пролежати лишній місяць [сього не прийдеться, бо я через місяць, т. є. в кінці марта, встану], ніж робить такі «проби», від яких рискуєш зробитись морфіністкою...* (лист від 15.02.1897 до Л.М. та А.М. Драгоманових); *П[анна] Кобилянська – писателька нової школи, неоромантичної, але її*

слова, репрезентованого латиницею до української граматики (додано суфікс і закінчення) – *Prinzipienreiter-ка*. Серед фемінітивів, які вживає Леся Українка, і назви-характеристика, як, напр., *недбалиця* (від субстантивованого прикметника *недбала*). Себе письменниця називає *морфіністкою* у знач. ‘жінка, яка лікується морфієм’.

Простежуємо функціонування термінів – складних слів та слів-термінів з іншомовними префіксоїдами, напр.: *поет-суб’єктивіст*, *писатель-«кровописець»*, іншомовні компоненти *halb* (*halb-азіатська негречність*), активно використовується іншомовний префіксоїд *quasi* (*quasi патріотичні вигукування, quasi революція, quasi кийська людина*), *ультра* (*ультра-глупі назви; ультрамонтанство «Правди»*)⁸.

Поширені й терміни, заґрунтовані на феномені прецедентності, порівн.: *зоїльські заміри* (‘недоброзичливі, прискіпливі, уїдливі заміри’). Вислів пов’язаний з іменем давньогрецького філософа й ритора IV ст. до н. е. Зоїла, відомого у функції розвінчувача авторитетів. Ім’я Зоїла, як відомо, стало загальною назвою, порівн.: *Поғано, коли й свої лають, але ж таки не всі лають, може хто-небудь зостався ще не з такими зоїльськими замірами* (лист від 28.07.1891 до М. Павлика). А також: *два критичні бігуни* (ідеться про І. Франка та М. Павлика, які дали діаметрально протилежні оцінки оповіданню Лесі Українки «Жаль») (лист від 28.07.1891 до М.І. Павлика); *циклопові барани* – ‘літературне і культурницьке оточення О. Кониського’, порівн.: *Циклопові барани не вважають ні на ультрамонтанство «Правди», ні на що, бо у них критичного тямку дуже мало і у них на все одна відповідь: «Сього вимагає практична політика»...* (лист від 9.02.1894 до М.П. Драгоманова).

Леся Українка застосовувала ігрову манеру мовлення, інколи породжувала образні оказіональні терміни й інтерпретувала їх, спираючись на принцип «народної» етимології, порівн.: *Якраз і я було написала до Вас листа та й спалила його, щось він мені дуже недоладним здався, – видно, то вже така пошесть була на невдалі листи. І причина якраз та сама: такий лист вийшов «вішальний» (хоч вішайся)* (лист від 26.02.1895 до М.І. Павлика).

Письменниця використовує терміни, пов’язані з окресленням стану її душі, напр., «*депресія духу*», хворобою – *нормально-апатичний стан*⁹. Інколи

неоромантичний стиль не дійшов ще до такої гармонії ідеалу з життєвою правдою, як то єсть у деяких новітніх французьких письменців (лист від 16.03.1891 до М.І. Павлика).

⁸ Контексти вживання:...*Ти не хочеш бути поетом-суб’єктивістом, писателем-«кровописцем» – нащо ж розтроджувати тобі серце і розгвинчувати нерви не вчитаними, а живими типами Достоевського?* (лист від 17.09.1896 до сестри Ольги); *рифмує вузькоциклоп’ячі тенденції* (лист від 9.02.1894 до М.П. Драгоманова); *вибачте мені мою українську halb-азіатську негречність* (лист від 3.03.1891 до М. Павлика); *Що ж до народівців, то мені (та й не одній мені) їхні криві дороги, quasi патріотичні вигукування та поклони урядові дуже обридли* (лист від 17.03.1891 до М.П. Драгоманова); *Щодо тих quasi революцій болгарських, що у наших газетах писали, то се наполовину* (лист від 9.02.1894 до М.П. Драгоманова); *Чхенкелі (чи як се пишеться?) справді бачив мене на пароході – я проводжала ту курсистку, що жила зо мною, – мені було приємно бачити, коли не кийську, то хоч quasi кийську людину* (лист від 4.11.1897 до матері).

⁹ Контексти вживання:...*крім широкої мети, ся стаття має і одно практичне завдання – подвигнути Філарета Колессу докінчити свою працю над думами, що він перервав найбільше, здається, через «депресію духу», викликану тим мертвим мовчанням, яким наша преса «привітала» вихід в світ його справді «многотрудної» праці. ... Вже чи не тиждень, як прийшов твій лист, а ні Кльоня, ні я досі не відповіли. Кльоня тому, що вже знов у роботі і не має часу, а я почасти через роботу (переписувала одну довгеньку нову річ), а почасти через свій нормально-апатичний стан, що з’являється в довгих антрактах межі короткими періодами діяльності.* (лист від 8.08.1912 до сестри Ольги).

подібні терміни вона іронічно характеризує – *славненький термін*, порівн. контекст: *Немало злить мене і «викарная боль» (славненький термін?)*... (лист від 24.09.1896 до сестри Ольги).

Зауважмо, що інколи Лариса Косач використовує й російськомовні терміни, зокрема на позначення понять зі сфери психології, назви ліків, які вона вживала, напр.: *Оксана і всі Стар[ицькі] здорові, тільки сам Стар[ицький] не зовсім здоров, але се більш мнітельность – лікарі налякали. У них, певно, тепер така мода, щоб показувати тую «циристь» перед пацієнтами* (лист від 24.12.1893 до матері); *Задержка вийшла через те, що остатне вприскування прийшлося дуже тяжко, я насилу прийшла в себе і вже більш не дам робити експериментів вроді тройних доз йодоформу і т. п. «форсированных» прийомів* (лист від 15.02.1897 до Л.М. та А.М. Драгоманових).

ВИСНОВКИ

Простежуємо, що Леся Українка вдавалася до різних технік творення термінів: (1) намагалася досягати того, щоб термін *відповідав духові української мови*, (2) добре знаючи іноземні мови, письменниця *активно залучала іноземні терміни*, використовуючи їх і в латинській графіці (варваризми), і переводячи в кирилицю, калькуючи, намагаючись українізувати, зокрема, надаючи українські суфікси та закінчення, (3) *створювала нові терміни* на окреслення понять, які сама вводила, (4) *активізувала запозичені префіксоїди*, що сьогодні стали продуктивним й регулярними в українській мові; (5) працювала над *модельованням фемінітивів*, використовуючи паралельно терміни жіночого і чоловічого родів на означення осіб жіночої статі; (6) утворювала *образні терміни* метафоричного типу, а також терміни, що базуються на феномені прецедентності (актуалізація власних прецедентних імен, висловлювань відомих людей, окреслення прецедентних ситуацій та ін.).

Леся Українка вважала себе певною мірою лінгвістом, тому розмірковувала над мовознавчими проблемами, статусом української мови, її розвитком, стилістикою, над особливостями функціонування української мови в різних регіонах України, характером впливу на неї російської і польської мов через відомі соціолінгвістичні чинники. Однак заслуга Лесі Українки насамперед полягає в тому, що вона не пасивно досліджувала стан і особливості поступу української мови, а навіть у листах до родичів, друзів, соратників залишила слухні спостереження, міркування, наполегливо й переконливо спонукала до вияву послідовного й активного лінгвопатріотизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин, Г. (1995). Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки. *Дивослово*, 2, 15–16.
2. Богдан, С. (1991). Леся Українка і А. Ю. Кримський (Листи як джерело вивчення приязні двох геніїв українського народу). *Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю: тези доповідей та повідомлень на Волин. іст.-краєзн. конфер. (Луцьк, 11–13 жовтня 2012)* (с. 66–67). Луцьк.
3. Богдан, С. (1993). Епістолярій Лесі Українки в історії української літературної мови. *Леся Українка і сучасність: тези доп. та повідомлень міжн. наук.-теорет. конференції (Одеса, 23–25 листопада 1993 р.)* (с. 5–7). Одеса.

4. Богдан, С. (1994). «До когось любого, і дорогого, і славного...» (Семантико-синтаксичний феномен листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської). *Дивослово*, 2, 15–19.
5. Богдан, С. (2004). Домінанти автопортрета Лесі Українки за її епістолярією. *Ucrainica 1. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury: K 65 narozeninám prof. Jozefa Anderše (Sborník článků. 2. Olomoucké sympozium ukrajinistů. 26–28 Srpna 2004)* (с. 214–218). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
6. Богдан, С. (2011). Вербалізація образу моря в епістолярних текстах Лесі Українки. У В. Зарва (Ред.) (2011). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. праць. Вип. XXIV, Ч. 1* (с. 116–123). Бердянськ: БДПУ.
7. Богдан, С. (2013). Святе Письмо як інтекст в епістолярних текстах Лесі Українки. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 659: Романо-слов'янський дискурс* (с. 23–27). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т.
8. Богдан, С. (2017). Регулятиви *сад* і *квіти* в епістолярних текстах Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії: наук. журн. Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, Вип. 7, 14–31.
9. Богдан, С. (2019). “Рокові” свята в епістолярних текстах Лесі Українки: Різдво. У *Культура слова* (с. 176–189). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
10. Богдан, С. (2019). Лексичний регулятив ліс в епістолярних текстах Лесі Українки. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 7, 9–18.
11. Богдан, С., Тарасюк, Т. (2013). Вербалізація концепту свято в епістолярній поведінці Лесі Українки. У Т. Kosmeda (Ред.). *Studia Ukrainica Posnaniensia. Zeszyt I* (с. 23–37). Red. nauk. Poznań.
12. Єрмоленко, С. (1999). „...Твоя поетеса була Українкою!” (читаючи листи Лесі Українки). У Єрмоленко, С. (1999). *Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)* (с. 155–161). Київ: вид-во «Довіра».
13. Канторчук, Г. (2001). Антропоніми в листах Лесі Українки. *Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту*, 7, 66–68.
14. Космеда, Т. (2018) Лінгвокреативність Лесі Українки в її епо-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870–1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). У Woźniak, A. (Red.) (2018). *Roczniki Humanistyczne. Słowianoznawstwo. Zeszyt 66/7* (pp. 89–107). Lublin.
15. Пянько, Т. (Ред.) (1992). *Мова і духовність нації* (1992). Київ. НМК ВО.
16. Романченко, І. (1948). Михайло Драгоманов і Леся Українка в їх листуванні. *Наукові записки*, Т. II, 172–189.
17. Святовець, В. (1981). *Епістолярна спадщина Лесі Українки*. Київ: Видавництво «Вища школа» при КДУ.
18. Статєєва, В. (1997). *Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалі спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.)*. Ужгород: Спалах.
19. Томчук, Л. (2005). Нові аспекти дослідження епістолярію Лесі Українки. *Філологічні студії*, 3–4, 118–123.

Tetyana Kosmeda

LESIA UKRAINKA AS A LINGUIST-TERMINOLOGIST
(devoted to the 150th anniversary of the writer's birth)

In this scientific investigation we set the task to trace how Lesya Ukrainka represents the intellectualism of the Ukrainian language through the prism of her linguistic consciousness, due to her word formation, verbalizing her own linguosophy as that one which belongs to a linguist-terminologist, master of the word, Ukrainian elitist linguistic personality, which

is manifested in the epistolary discourse of the poet. It is about the writer's reasoning about the development of the Ukrainian language, description of its ontology, as well as her views on the development of Ukrainian terminology, relevant practical work on modeling terms, including neologisms, etc. Lesya Ukrainka used various techniques of creating terms: (1) she tried to make the term correspond to the spirit of the Ukrainian language; (2) knowing the foreign languages well, the writer actively used foreign terms, using them in Latin graphics and transforming them into Cyrillic, tracing, trying to make them look Ukrainian, in particular, providing Ukrainian suffixes and endings; (3) she created terms-neologisms to describe the concepts that she introduced; (4) she intensified borrowed prefixoids, which today have become productive and regular; (5) she worked on modeling femininitives; (6) she represented figurative terms of the metaphorical type, as well as terms based on the phenomenon of precedent (actualization of proper precedent names, statements of famous people, delineation of precedent situations, etc.). Lesya Ukrainka considered herself a linguist to some extent, so she reflected on linguistic problems, the status of the Ukrainian language, its development, stylistics, the peculiarities of the functioning of the Ukrainian language in different regions of Ukraine, the nature of the influence of Russian and Polish. However, we see Lesya Ukrainka's merit first of all in the fact that she did not passively study the state and peculiarities of the Ukrainian language, but even in her letters to relatives and friends she left valuable observations, arguments, persistently and convincingly encouraged consistent and active language patriotism.

Key words: Ukrainian language, epistolary heritage, term, borrowing, neologism, language patriotism.

REFERENCES

1. Arkushyn, H. (1995). Varianty imeni, zhartivlyvi prizvyska, psevdonimy ta kryptonimy Lesi Ukrainky. *Dyvoslovo*, 2, 15–16 (in Ukr.).
2. Bohdan, S. (1991). Lesia Ukrainka i A. Yu. Krymskyi (Lysty yak dzherelo vvychennia pryiazni dvoikh heniiv ukrainskoho narodu). *Mynule i suchasne Volyni. Istorychni postati kraiu: tezy dopovidei ta povidomlen na Volyn. ist.-kraiezn. konfer. (Lutsk, 11–13 October 1991)* (pp. 66–67). Lutsk (in Ukr.).
3. Bohdan, S. (1993). Epistolarii Lesi Ukrainky v istorii ukrainskoi literaturnoi movy. *Lesia Ukrainka i suchasnist: tezy dop. ta povidomlen mizhn. nauk.-teoret. konferentsii (Odesa, 23–25 November 1993)* (pp. 5–7). Odesa (in Ukr.).
4. Bohdan, S. (1994). „Do kohos liuboho, i dorohoho, i slavnoho...” (Semantyko-syntaksychnyi fenomen lystiv Lesi Ukrainky do Olhy Kobylianskoi). *Dyvoslovo*, 2, 15–19 (in Ukr.).
5. Bohdan, S. (2004). Dominanty avtoportreta Lesi Ukrainky za yii epistolariiieu. *Ucvainica 1. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury: K 65, narodeninám prof. Jozefa Anderše (Sborník článků. 2. Olomoucké sympozium ukrajínistů. 26–28 August 2004)* (pp. 214–218). Olomouc (in Ukr.).
6. Bohdan, S. (2011). Verbalizatsiia obrazu moria v epistoliarnykh tekstakh Lesi Ukrainky. In *Aktualni problemy slovianskoi filolohii. Seriia: Linhvistyka i literaturoznavstvo: mizhvuz. zb. nauk. prats. Vyp. XXIV. Ch. 1* (pp. 116–123). Berdiansk: BDPU (in Ukr.).
7. Bohdan, S. (2013). Sviate Pysmo yak intekst v epistoliarnykh tekstakh Lesi Ukrainky. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats. Vyp. 659: Romano-slovianskyi diskurs* (pp. 23–27). Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t (in Ukr.).
8. Bohdan, S. (2017). Rehuliatyvy sad i kvity v epistoliarnykh tekstakh Lesi Ukrainky. *Linhvostylistychni studii*, 7, 14–31 (in Ukr.).
9. Bohdan, S. (2019). “Rokovi” sviata v epistoliarnykh tekstakh Lesi Ukrainky: Rizdvo. *Kultura slova* (pp. 176–189). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
10. Bohdan, S. (2019). Leksychnyi rehuliatyv lis v epistoliarnykh tekstakh Lesi Ukrainky. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 7, 9–18 (in Ukr.).

11. Bohdan, S. & Tarasiuk, T. (2013). Verbalizatsiia kontseptu sviato v epistoliarnii povedintsi Lesi Ukrainky. In T. Kosmeda, T. Zeszyt I (Ed.). *Studia Ukrainica Posnaniensia* (pp. 23–37). Poznań (in Ukr.).
12. Kantorchuk, H. (2001). Antroponimy v lystakh Lesi Ukrainky. *Visnyk Zhytomyr. derzh. ped. un-tu*, 7, 66–68 (in Ukr.).
13. Kosmeda, T. (2018). Linhvokreatyvnist Lesi Ukrainky v yii ego-tekstakh (na materialii epistoliiarii poetesy (1870–1890) ta yii rozdumiv pro lysty v khudozhnikh tekstakh). A. Woźniak, A. (Ed.) *Roczniki Humanistyczne. Słowianoznawstwo. Zeszyt 66/7* (pp. 89–107.). Lublin (in Ukr.).
14. Panko, T. (Ed.). *Mova i dukhovnist natsii* (1992). Kyiv. NMK VO (in Ukr.).
15. Romanchenko, I. (1948). Mykhailo Drahomanov i Lesia Ukrainka v yikh lystuvanni. *Naukovi zapysky*, Vol. II, 172–189 (in Ukr.).
16. Statieieva, V. (1997). *Ukrainski pysmennyky pro problemy literaturnoi movy ta movoznavstva kintsia XIX – pochatku XX st. (na materialii spadshchyny M. Kotsiubynskoho, Lesi Ukrainky, B. Hrinchenka ta in.)*. Uzhhorod: Spalakh (in Ukr.).
17. Sviatovets, V. (1981). *Epistoliarna spadshchyna Lesi Ukrainky*. Kyiv: Vydavnytstvo “Vyshcha shkola” pry KDU (in Ukr.).
18. Tomchuk, L. (2005). Novi aspekty doslidzhennia epistoliiarii Lesi. *Filolohichni studii*, 3–4, 118–123 (in Ukr.).
19. Yermolenko, S. (1999). „...Tvoia poetesa bula Ukrainkoiu!” (chytaiuchy lysty Lesi Ukrainky). In Yermolenko, S. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy)* (pp. 155–161). Kyiv: vyd-vo Dovira (in Ukr.).

УДК 811.161.2

С.В. ЛИТВИНСЬКА, Х.М. СТЕЦИК

м. Київ, Україна

МОВНІ ПОМИЛКИ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СТАНДАРТАХ (НА ПРИКЛАДІ ДСТУ 3017:2015 «ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЦІЯ. ВИДАННЯ. ОСНОВНІ ВИДИ. ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ»)

У статті розглянуто питання дотримання мовних норм у текстах термінологічних стандартів (на прикладі ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Основні види. Терміни та визначення понять»). Проаналізовано випадки порушення лексичних і граматичних норм сучасної української мови у формулюванні визначень термінів. Запропоновано способи заміни виявлених ненормативних слів, висловів і речень у тексті стандарту.

Ключові слова: національний термінологічний стандарт, термін, мовна норма, мовна помилка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Головною метою стандартизації терміносистем різних галузей знань є унормування і затвердження зрозумілих, несуперечливих термінів для будь-яких сфер застосування, забезпечення однозначною термінологією державних соціально-економічних і науково-технічних програм, нормативно-правових документів, удосконалення подальшого розвитку української науково-технічної мови (ДСТУ 3966–2009).

© С.В. ЛИТВИНСЬКА, Х.М. СТЕЦИК, 2021

Досягнення цих завдань неможливе без ідеального з погляду мови оформлення нормативних актів, які регламентують вживання галузевої термінології, – національних термінологічних стандартів. Висока мовна якість цих документів уможливорює ефективне їх використання, тому лінгвістична експертиза національних термінологічних стандартів, аналіз їх з погляду дотримання норм культури мови – це актуальне завдання сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано порушення певної проблеми і на які спирається автор. Питання мовної організації текстів національних термінологічних стандартів, дослідження їх щодо відповідності нормам сучасної української мови – це напрям, який в українській лінгвістиці належить до маловивчених. Окремі аспекти цієї проблеми розглянули К.Г. Городенська (Городенська, 1994), Л.О. Симоненко (Симоненко, 1994; 2000), М.С. Хойнацький (Хойнацький, 2000), М.Д. Гінзбург (Гінзбург, 2006; 2017), Б.Є. Рицар (Рицар, 2006), Р.Б. Микульчик (Микульчик, 2006), С.В. Литвинська (Литвинська, 2011), С.В. Харченко (Харченко, 2011), О.М. Тур (Тур, 2016) та ін. У працях цих лінгвістів подано методичні рекомендації щодо мовного оформлення державних стандартів, проаналізовано випадки порушення мовних норм в окремих із них: ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» (Литвинська, 2011; Харченко, 2011), ДСТУ 8302-2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Тур, 2016) та ін.

Текст чинного ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» із погляду дотримання в ньому норм сучасної української мови ще не був об'єктом спеціального вивчення, що зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз типових мовних помилок у тексті ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять».

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю національних термінологічних стандартів є їхня максимальна уніфікованість, розроблення, погодження і затвердження за визначеною процедурою відповідно до встановлених національним стандартом (ДСТУ 3966–2009) єдиних правил. Вимоги до стилю цих нормативних документів ґрунтуються на традиціях і законах української літературної мови та рекомендаціях відомих українських мовознавців і термінологів. Разом із правилами «Українського правопису» вони «мають стати дороговказом для всіх, хто розробляє НД українською мовою» (Гінзбург, 2006: 135).

У сформульованих національним стандартом ДСТУ 3966–2009 вимогах до терміна вказано, що він «має відповідати фонетичним, морфологічним, синтаксичним і словотворчим нормам української мови. Для цього потрібно дотримуватися норм чинного українського правопису, уживаючи всі мовні засоби за своєю призначеністю» (ДСТУ 3966–2009: 18). Вимогою до визначення терміна є його відповідність правилам і нормам наукового стилю української мови (ДСТУ 3966–2009: 18). Зважаючи на появу нових посібників і словників, у яких викладено проблемні питання українського словотворення й терміноворення, у додатках ДСТУ подано уточнені й доповнені вимоги до змісту й оформлення національних термінологічних стандартів, дотримання яких мало би сприяти полегшенню сприйняття і розуміння науково-технічного тексту,

впорядкуванню і пришвидшенню процесу узгодження і вдосконалення української науково-технічної термінології, поліпшенню національних термінологічних стандартів щодо змісту й мовного оформлення (ДСТУ 3966–2009: 4).

Незважаючи на те, що в ДСТУ 3966–2009 подано чіткі інструкції щодо формулювання визначення понять у стандартах, встановлено правила використання мовних засобів, запропоновано способи заміни нехарактерних для української мови словосполучень і речень, аналіз термінологічних стандартів дає підстави стверджувати, що в багатьох випадках їхнє мовне оформлення не відповідає нормам української літературної мови, а це призводить до зниження загальної культури видання, ускладнення сприйняття його змісту. Розробники національних стандартів «порушують майже всі норми, викладені в пункті Д» (Рицар, 2007: 31). Такого висновку можна дійти й на основі дослідження тексту ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять».

Стандарт було розроблено Державною науковою установою «Книжкова палата України імені Івана Федорова», згідно з наказом ДП «УкрНДНЦ» від 22 березня 2016 р. № 65 він набув чинності 01.07.2016 року. Стандарт містить терміни та визначення понять основних видів видань, необхідних для впорядкування й розвитку видавничої справи, налагоджування взаємозв'язків між суміжними сферами діяльності, забезпечення відповідності вітчизняних видань міжнародним і національним стандартам інших країн. Мета стандарту – сприяти розвитку й уніфікації української термінології у видавничій і суміжних сферах (ДСТУ3017:2015).

Проаналізуємо, які мовні помилки допущено в тексті цього стандарту.

1. У тексті ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» фіксуємо вживання слів, не властивих українській мові, штучних, скалькованих із російської мови: *у міру, у вигляді, блочний, каталожний, книжка-вертушка, книжка-гармошка*. Прийменник *у міру* (Серіальне видання, що виходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, **в міру** накопичення матеріалу (с. 5) до української розмовної мови перейшов як готова одиниця з російської мови, повністю зберігши свою структуру (Мейзерська, 2010: 135). У «Словнику-довіднику з українського літературного слововживання» (Головашук, 2004), «Словнику-довіднику з культури української мови» (Гринчишин та ін., 2006) цей прийменник пропонується замінювати сполученням первинного прийменника з із орудним відмінком іменника або прийменниками *залежно від, відповідно до, по змозі*, тому в тексті аналізованого стандарту замість **в міру** накопичення матеріалу правильно було б ужити з *надходженням матеріалу, залежно від / відповідно до надходження матеріалу*.

Не належить до нормативної лексики української мови зафіксоване в стандарті прийменниково-іменникове сполучення *у вигляді* (Видання, що містить короткий виклад твору (-ів) **у вигляді** витягів з оригіналу (с. 5), його замінюємо на *подібний до (кого, чого), як (хто, що), за (кого, що): як витяги з оригіналу*.

Свідоме віддалення, відмежування від словотвірних варіантів і словотвірних синонімів, спільних із російською мовою, зміцнення питомих моделей утворення слів – це одна з тенденцій розвитку сучасного українського мовного процесу, яка отримала назву націоналізації (Кислюк, 2018). Під дією цієї тенденції використовуємо, наприклад, замість інтерферентних, «зайшлих у нашу

мову» (Фаріон, 2003: 256) прикметників з *-очн-* питомі українські з *-ов-*: *блоковий*, а не *блочний* (**Блочне** видання (с. 5), замість відносних прикметників з *-н-* – прикметники з *-ов-*: *каталоговий*, а не *каталожний* (*Картковими* виданнями є *поштова, образотворча, каталожна* картки тощо (с. 6).

Дистанціювання від російської мови передбачає заміну також штучних, таких, що не відповідають природі української мови, вжитих у стандарті слів *вертушка* і *гармошка* (в терміносполуках *книжка-вертушка* і *книжка-гармошка*. *Книжками-іграшками* є *книжка-вертушка, книжка-гармошка* (с. 7). Використання цих слів, просторічних за своїм походженням і змістом, у структурі термінологічної одиниці, звичайно, не відповідає засадам і принципам українського термінотворення. Пошук варіантів заміни таких нелітературних слів у терміні – це предмет окремого дослідження, у якому головну увагу має бути зосереджено на розв'язанні актуальної проблеми, яка постала перед українським термінознавством після здобуття Україною незалежності, – подолання інтерференційних явищ.

2. Вживання невідповідних за змістом слів. Порушенням мовної норми на лексичному рівні в стандарті є слова, використані без урахування відтінків їхнього значення, правил сполучуваності з іншими словами. Фіксуємо, наприклад, в аналізованому стандарті такі словосполучення: **освоєння навчального предмета, повне дослідження однієї проблеми або теми, непрофесійні інтереси читача, вчений ступінь**. Слово *освоєння* в українській мові має значення «робити придатним для господарського використання, навчатися користуватися чим-небудь, оволодівати чим-небудь» (Бусел, 2005: 858), тобто дія, позначена словом «освоювати», може бути спрямована на такі, наприклад, поняття: земля, кошти, виробництво, досягнення. Поняття, назване словосполученням *навчальний предмет*, передбачає вживання слова *засвоєння*, яке означає «сприймання чогось нового, запам'ятовування, вивчення чогось» (Там само: 420) – отже, *засвоєння*, а не *освоєння навчального предмета*.

Словосполучення *повне дослідження* в аналізованому ДСТУ введено в такий контекст: *Монографія – наукове або науково-популярне видання, що містить повне дослідження однієї проблеми або теми та належить одному чи кільком авторам* (с. 12). Очевидно, що вживання лексеми *повний*, значення якої – «заповнений до краю, цілком пройнятий, охоплений чим-небудь; сповнений чимсь, цілий, весь; який виявляється повністю, не частково; цілковитий; який досяг певної межі, певного віку, необхідної норми; в міру товстий, округло-пухлий», недоречно, її треба замінити на *цілісний, комплексний: цілісне / комплексне дослідження*.

Слово «непрофесійний», яке в аналізованому стандарті поєднується з лексемою *інтерес* (*Видання, що містить відомості..., нескладні за змістом та викладені в легкій, доступній для розуміння формі для задоволення непрофесійних інтересів читачів* (с. 10), в українській мові означає насамперед «некомпетентний, який не орієнтується в певній галузі знань, не якісно щось виконує», отже, непрофесійним може бути *підхід, аналіз, вчинок, виступ*. Зі словом *інтерес* замість *непрофесійний* доцільно вжити *не пов'язаний з професією: для задоволення не пов'язаних з професією інтересів читачів*.

У невластивому значенні використано в тексті ДСТУ слово *вчений* – *вчений ступінь: ... наукової праці, поданої на здобуття вченого ступеня* (с. 12).

Сьогодні в українській мові усталалося вживання лексеми *вчений* у складі термінологічної одиниці *вчене звання*, зі словом *ступінь* використовуємо *науковий*.

3. Уживання зайвих слів, багатослів'я. Аналізований стандарт не позбавлений такої стилістичної вади, як плеоназм – семантичної надмірності, яка «суперечить закону мовленнєвої економії й протистоїть стислості як важливій і бажаній комунікативній якості» (Селігей, 2013: 23). Порушенням стислості, точності – важливих комунікативних норм наукового й ділового мовлення є надлишкове вживання слів у визначенні деяких термінів. Зокрема, поясненням терміна *матеріальна конструкція видання* в стандарті є *форма, конструкційна будова видання* (с. 2), де зайвим, семантично порожнім є слово *конструкційна* (*конструкція* – це будова).

Семантично надмірним є тлумачення терміна *видання для дозвілля*: це *видання, що містить загальнодоступні відомості щодо організації побуту, різноманітних форм самодіяльної творчості, різних видів захоплень, відпочинку* (с. 11). Замість словосполучення *різних видів захоплень* доцільно вжити слово *захоплення*, оскільки вся інформація входить до його семантики, а слова *різних видів* нового змісту не надають.

Зайвим є означення *літературно-художні* в поясненні терміна *антологія*: *антологія – збірник, що містить вибрані, переважно віршовані, літературно-художні твори (чи уривки з них) авторів тієї чи іншої національної літератури певного жанру* (с. 7). Віршований твір – це твір художньої літератури, тому доречно вживати тільки означення *віршовані*, без слова *літературно-художні*.

Ще один приклад багатослів'я в досліджуваному стандарті – використання в одному контексті слів *об'єднаний, спільність*: *серія – це сукупність видань, об'єднаних спільністю задуму, тематики, цільовим призначенням* (с. 16). Лексема *об'єднаний* вміщує у своєму значенні необхідну для повідомлення інформацію, слово *спільністю* дублює її зміст, тому правильно було б ужити *об'єднаних задумом, тематикою, цільовим призначенням*.

4. Порушення логічності у формулюванні визначень (розширення і звуження понять). Логічність мовлення – це одна з визначальних комунікативних ознак мовлення, яка найбільше пов'язана з його нормативністю і точністю. Виявом її недотримання в тексті ДСТУ є поєднання слів, які розрізняються родовою і видовою семантикою, напр.: *суспільно-політичний журнал – це журнал, який містить публікації науково-популярної тематики, а також науково-популярні, літературно-художні, гумористичні й сатиричні твори* (с. 19). *Літературно-художні твори* – це широке родове поняття, компонентами змісту якого є вужчі видові поняття *гумористичні й сатиричні твори*, тому поєднання їх є алогічним.

Порушення логічності виявляємо й у формулюванні пояснення терміна *літературно-художнє видання* (примітка 1): *до літературно-художніх видань належать видання, що містять літературні твори таких жанрів: прозові, поетичні, драматичні, фольклорні* (с. 10). Жанрами в художній літературі є оповідання, роман, повість, комедія, пісня та ін. Виокремлюються вони з літературного роду – епосу, лірики або драми. Отже, правильно було б ужити в стандарті *такі літературні твори* замість *літературні твори таких жанрів*.

5. Порушення граматичної нормативності. У досліджуваному ДСТУ, як показує аналіз, не завжди правильним є вибір закінчення відмінкових та особових форм, синтаксичної форми. Відхилення від норм відмінювання слів виявлено

в неправильному поєднанні числівника з іменником: *Видання великого формату (зазвичай становить ½ частку паперового аркуша)* (с. 18). Як відомо, з дробовими числівниками іменники в українській мові вживаються в родовому відмінку, отже, *частка* в сполученні з ½ набуває закінчення *-и*: ½ *частки*.

Недотриманням граматичних мовних норм є засвідчене в тексті сплутування частин мови, а звідси – неправильне їх відмінювання в реченні, наприклад: *Видання, формат якого не менше ніж 100 мм, але не більше ніж 107 мм* (с. 18). Рекомендуємо вжити в цьому реченні не прислівники *не менше, не більше*, а прикметники, і відповідно, змінити їх: *Видання, формат якого не менший ніж 100 мм, але не більший ніж 107 мм*.

Виявом граматичної ненормативності в тексті є неправильне використання безособових дієслівних форм на *-но, -то*. Як відомо, безособові конструкції з незмінюваною дієслівною формою на *-но, -то* в українській мові мають значний синтаксичний потенціал, є питомими українськими моделями, витвореними на народній основі, які треба вживати для усунення тих складних на шарувань, які «з'явилися в нашій мові в результаті калькування готових блоків російського мовлення» (Куньч, 2004: 26). У тексті ДСТУ, як показує аналіз, такі конструкції повністю витіснили невластиві українській мові форми з пасивними дієприкметниками, пор.: *Документ, інформацію в якому подано у формі електронних даних і для використання якого потрібні засоби обчислювальної техніки* (с. 5); *Багатотомне видання, в якому один і той самий текст твору надруковано паралельно різними мовами* (с. 5). Однак не всі зафіксовані в стандарті безособові дієслівні форми вжито вмотивовано. Зокрема, в реченні *Газета, що її присвячено спеціальній темі або підготовлено з якоїсь нагоди* (с. 19) наголошується не на дії, а на ознаці, тому правильно було б використати пасивні дієприкметники: *Газета, присвячена спеціальній темі або підготовлена з якоїсь нагоди*. Не доцільне вживання безособових форм на *-но, -то* і в таких конструкціях: *Видання, яке виходить упродовж часу, тривалість якого не встановлено* (с. 5); *Видання, що виходить одноразово й продовження його не передбачено* (с. 5); *Видання, що раніше вже було випущено у світ* (с. 16). Використані в цих реченнях безособові дієслова треба замінити на дієприкметники – *тривалість не встановлена, продовження не передбачене, видання було випущене*.

6. Недотримання законів милозвучності. Евфонічність української мови – характерна ознака всіх її стилів, зокрема й офіційно-ділового та наукового. У тексті ДСТУ, як показує аналіз, правил чергування прийменників, часток, сполучень дотримано не завжди, пор.: *Або добірку у повному чи скороченому вигляді* (с. 9); *Календар-щорічник (настінний чи настільний), в якому для кожного дня є перекидні аркуші* (с. 21); *Журнальне видання, в якому тексти творів починаються з обох сторінок обкладинки* (с. 6). За нормами милозвучності української мови, між приголосними вживається *у* (*настільний, у якому*), після голосного перед приголосним – *в* (*добірку в повному*), після розділового знака – *у* (*видання, у якому*).

Висновки за проведенням дослідженням. Отже, аналіз тексту ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» з погляду дотримання в ньому мовних норм виявляє порушення, пов'язані з уживанням лексичних одиниць, не властивих українській мові, використанням слів у невідповідних значеннях, без урахування

їхньої лексичної сполучуваності або всупереч усталеній традиції слововживання. У стандарті зафіксовано помилки, пов'язані з використанням зайвих лексем, порушенням логічності у формулюванні визначень. В окремих випадках засвідчено недотримання граматичних норм і законів милозвучності української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел, В. (Ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 250 000 слів*. Київ; Ірпінь: Перун.
2. Гінзбург, М.Д. (2017). Мова технічних стандартів як окремий функційний шар фахових мов. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр.*, Вип. 10, 28–38.
3. Гінзбург, М., Левіна, С. & Корніловська, І. (2006). Досвід термінологічного експертування та редагування нормативних документів. *Стиль і текст*, Вип. 7, 134–143.
4. Головашук, С.І. (2004). *Словник-довідник з українського літературного слововживання*. Київ: Наук. думка.
5. Городенська, К., Єрмоленко, С., Симоненко, Л., & Турчин, Є. (1994). *Методичні рекомендації щодо мовного оформлення державних стандартів*. Київ.
6. Гринчишин, Д., Капельюшний, А., Сербенська, О. & Терлак, З. (2006). *Словник-довідник з культури української мови*. Київ: Знання.
7. *ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять* [Чинний від 01.07.2016] (2016). Київ: ДП «УкрНДНЦ» (Інформація та документація).
8. *ДСТУ 3966–2009. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять* [Чинний від 30.10.2009] (2009). Київ : Держспоживстандарт України.
9. Кислюк, Л. (2018). *Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система-узус-ідіолект* [Автореф. дис. ... док. філол. н.]. Київ: Інститут української мови.
10. Куньч, З., Голубінка, Н. (2004). Пасивні дієслівні конструкції в українському науковому мовленні. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»* 503, 24–26.
11. Литвинська, С., Харченко, С. (2011). Мовні особливості термінологічних стандартів. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр.*, Вип. 5, 44–49.
12. Мейзерська, І. (2010). До питання про нормативне вживання складених прийменників у сучасній українській мові. *Культура слова*. Вип. 73, 134–137.
13. Рицар, Б. & Микульчик, Р. (2007). Типові помилки у проєктах термінологічних стандартів. *Стандартизація. Сертифікація. Якість*, 4, 27–32.
14. Рицар, Б. & Микульчик, Р. (2006). Основні помилки розробників термінологічних стандартів (на прикладі проєктів ДСТУ). *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології»*, 559, 121–126.
15. Селігей, П. (2013). Типи багатослів'я в наукових текстах. *Українська мова*, 4, 22–44.
16. Симоненко, Л. & Хойнацький, М. (2000). Мовні проблеми державних стандартів на терміни та визначення. *Вісник Книжкової палати*, 1, 16–18.
17. Тур, О.М. (2016). Мовні помилки в ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічні посилання: загальні положення та правила складання». *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 4, 51–55.
18. Фаріон, І. (2003). Словотвірні норми в контексті національно-культурних орієнтацій. *Волинь–Житомирщина*, 10, 250–267.

Svitlana Lytvynska, Khrystyna Stetsyk

LANGUAGE MISTAKES IN TERMINOLOGICAL STANDARDS (ON THE EXAMPLE OF DSTU 3017: 2015 «INFORMATION AND DOCUMENTATION. BASIC TYPES. TERMS AND DEFINITIONS»)

The article focuses on language norms compliance in the texts of terminological standards (on the example of DSTU 3017: 2015 «Information and documentation. Basic types. Terms and definitions»). Cases of violation of the lexical and grammatical norms of the modern Ukrainian language in the formulation of definitions of terms are analyzed. It was found that, despite the presence of clear instructions established in the national standard on compliance with the rules of the Ukrainian word usage in the formulation of definitions, in many cases the design of national terminological standards – choice of words, their change, sentence construction – does not meet the norms of Ukrainian literary language, leads to a decrease in the general culture of the publication. In the text of DSTU 3017: 2015 «Information and documentation. Edition. The main types. Terms and definitions» shows a deviation from the norms associated with the use of words that are absent in the Ukrainian language, artificial, linguistic calque of Russian words. Certain non-normative tokens fixed in the standard do not correspond to the tendency of development of the modern Ukrainian language process - conscious distance, separation from the Russian language, strengthening of positions of specific Ukrainian variants. Violation of language norms in the standard are words used without taking into account the nuances of their meaning, the rules of compatibility with other lexical language units. The analyzed standard is not without such a stylistic defect as pleonasm - semantic redundancy, which contradicts the brevity and accuracy – important communicative features of scientific and official business speech. In the formulation of explanations of certain terms, a violation of logic was revealed – a combination of words that differ in generic and specific semantics was recorded. There are linguistic errors at the grammatical level: in the text of the standard it is not always correct to choose the endings of singular forms, not in all positions the use of impersonal verb forms ending on -no, -to is motivated. Cases of non-observance of the laws of melodiousness – rules of alternation of prepositions at / in are revealed.

Key words: national terminological standard, term, language norm, language mistakes.

REFERENCES

1. Busel, B. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: Blyzko 250 000 sliv*. Kyiv; Irpin: Perun (in Ukr.).
2. Hinzburh, M.D. (2017). Mova tekhnichnykh standartiv yak okremi funktsiinyi shar fakhovykh mov. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan: zb. nauk. pr.*, Issue 10, 28–38 (in Ukr.).
3. Hinzburh, M., Levina, S. & Kornilovska, I. (2006). Dosvid terminolohichnoho ekspertuvannia ta redahuvannia normatyvnykh dokumentiv. *Styl i tekst*, Issue 7, 134–143 (in Ukr.).
4. Holovashchuk, S.I. (2004). *Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoho literaturnoho slovovzhyvannia*. Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
5. Horodenska, K., Yermolenko, S., Symonenko, L., & Turchyn, Ye. (1994). *Metodychni rekomendatsii shchodo movnoho oformlennia derzhavnykh standartiv*. Kyiv (in Ukr.).
6. Hrynchyshyn, D., Kapeliushnyi, A., Serbenska, O. & Terlak, Z. (2006). *Slovnyk-dovidnyk z kultury ukrainskoi movy*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
7. *DSTU 3017:2015. Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia poniat* [Chynnyi vid 01.07.2016] (2016). Kyiv: DP «UkrNDNTs» (Informatsiia ta dokumentatsiia) (in Ukr.).

8. DSTU 3966–2009. *Zasady i pravyla rozroblennia standartiv na terminy ta vyznachennia poniat* [Chyynnyi vid 30.10.2009] (2009). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy (in Ukr.).
9. Kysliuk, L. (2018). *Slovotvirna nominatsiia v suchasni ukrainskii movi: systema-uzus-idiolekt* [Synopsis of doctoral thesis]. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language (in Ukr.).
10. Kunch, Z., Holubinka, N. (2004). Pasyvni diieslivni konstruksii v ukrainskomu naukovomu movlenni. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha». Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 503, 24–26 (in Ukr.).
11. Lytvynska, S., Kharchenko, S. (2011). Movni osoblyvosti terminolohichnykh standartiv. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan : zb. nauk. pr.*, Issue 5, 44–49 (in Ukr.).
12. Meizerska, I. (2010). Do pytannia pro normatyvne vzhivannia skladenykh pryimennykiv u suchasni ukrainskii movi. *Kultura slova*, Issue 73, 134–137 (in Ukr.).
13. Rytsar, B. & Mykulchuk, R. (2007). Typovi pomylky u proiektakh terminolohichnykh standartiv. *Standartyzatsiia. Sertyfikatsiia. Yakist*, 4, 27–32 (in Ukr.).
14. Rytsar, B. & Mykulchuk, R. (2006). Osnovni pomylky rozrobnykiv terminolohichnykh standartiv (na prykladi proiektiv DSTU). *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha»: Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 559, 121–126 (in Ukr.).
15. Selihei, P. (2013). Typy bahatoslivia v naukovykh tekstakh. *Ukrainska mova*, 4, 22–44 (in Ukr.).
16. Symonenko, L. & Khoynatskyi, M. (2000). Movni problemy derzhavnykh standartiv na terminy ta vyznachennia. *Visnyk Knyzhkovoii palaty*, 1, 16–18 (in Ukr.).
17. Tur, O.M. (2016). Movni pomylky v DSTU 8302:2015 «Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliohrafichni posylannia: zahalni polozhennia ta pravyla skladannia». *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 4, 51–55 (in Ukr.).
18. Farion, I. (2003). Slovtvorni normy v konteksti natsionalno-kulturnykh oriantatsii. *Volyn–Zhytomyrshchyna*, 10, 250–267 (in Ukr.).

УДК 81.161.2'373:32

Н.Я. ЛУЖЕЦЬКА
м. Дрогобич, Україна

ПРАГМАТИЧНИЙ ОРЕОЛ ТЕРМІНА-ПОЛІТОНІМА *МОВА* В НАЦІОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ ІВАНА ФРАНКА

*У статті простежено еволюцію концепту **мова** крізь призму внутрішньої біографії мислителя. Шляхом когнітивно-дискурсного аналізу визначено прагматичний ореол терміна-політоніма **мова**, його перетворення у концепт як умістище світоглядних, ціннісних смислів. Тому акцентовано увагу на аксіологічному вимірі мови у Франковому націософському дискурсі.*

Ключові слова: Іван Франко, термін-політонім, прагматичний ореол, метафоричний сценарій, концепт **мова**, націософський дискурс.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Мірилом не тільки культурного, а й політичного самоутвердження виступає національна мова. Невипадково національних будителів називають «лінгвістичними революціонерами», «філологічними паляями», «лінгвістичними націоналістами» (Радевич-Винницький, 2013: 184, 191). Природно, концепти «народ», «нація» органічно поєднані із

концептом «мова». Їх злитість зумовнена тими функціями, які в оцінці Франка виконує мова. Ідеться передусім про консолідаційну й відновлювально-націєтворчу функції. В умовах майже постійної територіальної, а отже, – і політичної розділеності, коли «Полуднева Русь (...або Русь-Україна) з давніх-давен, ще від часів князя Данила, перестала бути одноцільним організмом політичним, входила і входить у склад різних держав» (Франко, 1981, т. 29: 40), згадані функції набувають особливої значущості. Оцінюючи історичну роль М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Устияновича та ін., «котрих справедливо вважаємо творцями галицько-руського відродження» (Там само : 43), І. Франко зазначав: «В думках їх, а особливо у М. Шашкевича, росли й ясніли далеко ширші замисли: витворити одноцільну полудневоруську мову і літературу і при їх помочі *воскресити* (підкреслення наше – *Н. Л.*) цілу полудневоруську націю до нового життя духового і громадського» (Там само: 43).

Мета цієї статті – окреслити смислову реалізацію терміна-політоніма *мова*, його концептогенність у Франковому комунікативно-прагматичному полі.

Виклад основного матеріалу. Якщо звести всю сукупність метафоричних висловів, що формуються в прагматичному ореолі значень політоніма *мова*, у єдине концептуальне ціле, то виразно проступить цілий спектр метафоричних сценаріїв. Типологічно вони розмежовуються на два різновиди: антропоморфні й неантропоморфні. У націософському дискурсі Франка значущість мови в аксіології українців осмислюється передусім в антропоцентричних, а точніше, – в етноцентричних та антропоморфних категоріях, бо загострюється увага на «зв'язку людської *психіки* з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо *рідною мовою*» [підкреслення І. Франка. – *Н. Л.*]. «Здається, що таке рідна мова? – запитує Франко. – Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що вадить мені при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючись ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей *людей з людьми*, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна *сила в людській природі каже*: “Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродився і виховався, тої без *окалічення своєї душі* не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим *свою шкірою*”» (Франко, 2001: 265). Прагнучи пізнати тайники людської душі, І. Франко занурюється в нурти людської психіки, простежує зв'язок між внутрішнім мовленням і думкою, еством людини, між мовою як витвором народної мовної свідомості і психофізіологічною організацією індивіда. Саме ці положення, які методологічно суголосні з ідеями В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потєбні, стали засадничими для утвердження психологічного напрямку в українському мовознавстві. Випереджуючи наукові прозріння К.-Г. Юнга про «колективне несвідоме», Франко-когнітивіст загострює увагу на не завжди усвідомлюваних, потаємних особливостях людської психіки, «на якійсь таємній силі в людській природі», що «каже» в людині голосом людського сумління і є цензором та водночас режисером її поведінки. Сугестія цієї «таємної сили» посилюється модальними імперативами та егоцентричним займенником *ти*, що апелює до культурно-генетичної пам'яті: «*в якій мові вродився і виховався*». У структурі Я-концепції «таємна сила» співвідноситься з ідеальним «я», відкриваючи перед внутрішнім зором суб'єкта уявлення про те, яким він повинен стати, орієнтуючись на морально-етичні норми.

Такі виміри мовної самоідентифікації, усвідомлення «себе» органічні у Франковій парадигмі «цілого чоловіка». Згідно з аналітичною психологією К.-Г. Юнга, кожний індивід є носієм *колективного несвідомого* через належність до людського роду і культури, і саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, потаємним, яке визначає особливості поведінки, мислення і почування (Степанов, 2006: 226). Це колективне несвідоме нагадує про себе постійно, за висловом Франка, «відповідно до внутрішнього зрівноваженого “я”» (Франко, 1982: 200).

Звернення І. Франка до «глибокої психологічної проблеми – зв'язку людської психіки з <...> рідною мовою» – має націософське підґрунтя. Воно слугувало своєрідним світоглядним орієнтиром у мовній свідомості українців, у перспективі убезпечувало їх від «нешасної манії – міняти свою рідну мову на чужу» (Франко, 2001: 266). Мислитель проникливо розкриває згубні, руйнівні наслідки цього явища як для окремої людини, так і для української культури загалом. У колі його соціально-психологічних, філософсько-світоглядних та етнокультурних спостережень – «духова діяльність» Миколи Гоголя, «відчуження геніального українця від рідної мови та його болюча внутрішня трагедія», а також – «трагедія нашого галицького москвофільства» (Франко, 2001: 266). Першопричину виникнення цих фатальних явищ І. Франко вбачає передусім у ментальній площині, оперуючи «діагностичним» психотерапевтичним словосполученням *внутрішнє роздвоєння*. «Отсе внутрішнє роздвоєння [курсив наш – Н. Л.] було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства» (Там само: 266).

Зауважимо, що психологічні зрізи «вершин» і «низин» людської свідомості часто мали особистісно-психологічне походження, були наповнені індивідуальним досвідом. У статті «Двоязичність і дволичність», що концептуально побудована на причинах і наслідках «внутрішнього роздвоєння», автор на підсвідомому рівні немовби сам проливає світло на себе «вчорашнього», на власні ідейні пошуки, їхню еволюцію.

На цю непросту дорогу І. Франка «до себе» «з терном у носі», а психологічно – у душі звертав увагу ще 1926 р. Дмитро Донцов: «...він був цілий час “з самим собою у борні”, і якраз у сім була найбільша трагедія його душі» (Донцов, 1991: 125). Боротьбою «із самим собою» Д. Донцов називав внутрішню протиставленість засад Віри та Безвір'я, Інтуїції та Розуму, Духу і Матерії, Традиції і Прогресу, що роз'ятрювали Франкове єство.

Така поляризація світоглядних категорій нам видається дещо схематичною. То розходяться, то зближуються, то переплітаються, ці категорії творили єдину концептосферу Вічного революціонера в царині думки й духу, котрий при цьому залишався «цілим чоловіком». Його внутрішній, драматичний – аж до самозаперечення – пізнавальний поступ увібрав у себе цілий комплекс ідей різних часів і культур, колосальний конгломерат інтелектуальних, культурних і політичних викликів нового часу, які «український мислитель перетопив у горнілі сумніву й віри на власну філософію, заломлену на життєву конкретику своєї доби й нації» (Тихолоз, 2002: 114). Особливості Франкового філософського обдарування дають підстави І. Денисюку стверджувати: «Франкові погляди необхідно трактувати як його власну, еволюційно складну філософську систему – «франкізм», у якій є оригінальна візія людського прогресу, гуманізму,

обстоювання прав одиниці на свою суверенність і прав нації на самостійну, незалежну власну державу» (Денисюк, 1998: 16).

Когнітивний погляд на категоризацію ґрунтується на припущенні, що здатність людини переосмислювати дійсність пов'язана з її мінливим досвідом та уявленнями, світоглядною еволюцією, аксіологічними орієнтирами. З цього погляду психоментальний портрет Вічного революціонера, а не вічного антагоніста є більш природним для створеного Каменярем концепту «цілого чоловіка».

Уточнимо тлумачення термінів *категоризація* і *концептуалізація*, зміст яких через їхню взаємодію інколи не виправдано ототожнюється. *Категоризацію* трактують як осмислення об'єктів і явищ дійсності в межах категорій – узагальнених понять (Попова, 2007: 127). Натомість *концептуалізація* – це осмислення нової інформації, що веде до утворення концепту (Кубрякова, 1997: 93–94), тобто «процес утворення й формування концептів у свідомості» (Болдырев, 2004: 20). Категоризація є, можна сказати, поняттєвим каркасом, на основі якого здійснюється концептуалізація.

На різних етапах внутрішньої біографії Франка окреслений вище поняттєвий каркас зазнавав модифікації. Як відомо, на початку своєї творчої діяльності він потрапив під вплив москвофільського середовища, увійшовши до складу редакції студентського журналу «Друг». Тут була надрукована перша Франкова повість «Петрії і Довбушуки», написана язичієм. Пізніше І. Франко оприявнив соціальні, політичні і психологічні корені цього патологічного явища в мовному житті значної частини галицької інтелігенції (цією макаронічною мовою писали свої твори історики Д. Зубрицький, А. Петрушевич, письменники та видавці І. Гушалевич, О. Духнович, І. Наумович, Б. Дідицький і навіть колишній соратник Маркіяна Шашкевича Яків Головацький), назвавши язичіє «старомодною язиковою мішаниною», «каліченою російсько-церковно-галицькою мовою», «варварсько-руською мовою» (Франко, 1981, Т. 29: 46–49), безсистемною мішаниною «галицьких провінціалізмів, полонізмів, церковщини і московщини». Він усвідомив руйнівний вплив цього явища не лише на структуру мови, а й на українське суспільство – соціально не структуроване, політично й культурно дезорієнтоване.

Та це переосмислення світоглядних засад відбулося пізніше. Коли ж спробуємо зрозуміти, що привело Франка у табір москвофілів, підштовхнуло до москвофільського руху, то «сьогодні нам не треба забувати про ті конструктивні, вічні засади, які лежали в ідейних основах цього руху – засади європейського традиціоналізму і консерватизму, а значить – християнізму та ідеалістичного світогляду, антипрогресизму, читай – антиатеїзм» (Баган, 2015: 37).

Мовна еволюція Франка наповнює новими смислами концепт *мова*. Вона переконливо доводить, що здатність концептів розростатися й збагачуватися за рахунок індивідуального досвіду (інтелектуального, культурного, політичного, емоційного) зумовлює їхню аморфність і мінливість. Звернемо увагу в аналізованому дискурсі на ключове стале словосполучення *рідна мова*. Через прозору внутрішню форму й набуту семантичну спеціалізацію вона сприймається в одномовній спільноті однаково й не потребує тлумачень чи коментувань. Її асоціативний потенціал поєднаний з такими онтологічно глибинними явищами, як *рідна земля*, *рідна мати*, *рідний народ*, *рідний край*. Відповідно розширюється прагматичний ореол у змісті цієї сталої словосполуки. В умовах, коли існує

постійна загроза асиміляції (культурної, мовної, релігійної тощо, а відтак – ментальної), рідна мова стає засобом етнічного самозбереження, резервуаром і джерелом колективної історичної пам'яті, національної самобутності, символом ментальної стійкості. На мовному рівні цей політичний термін як носій логіко-поняттєвого начала (пор.: *рідна мова* – «мова, якою володіє певна особа з раннього дитинства (звичайно мова тієї національності, до якої належить особа)» (Словник української мови, 1977: 558) через закладений у семантиці аксіологічний смисл трансформується в концепт – лінгвокультурний феномен.

Використання антропоморфної метафори, у якій *рідна мова* порівнюється зі шкірою, вельми красномовне. Ця когнітивна метафора зі стійким національно-екзистенційним підґрунтям, по-перше, сигналізувала читачеві, що мова – це не так спосіб комунікації, як спосіб психоментальної самореалізації, спосіб жити в злагоді із самим собою, зі своїм національним «я», зі своїм внутрішнім голосом, який Франко називав «якоюсь таємною силою»; по-друге, ще одна антропоморфна метафора «*окалічення своєї душі*» була застереженням тим практикам-утилітаристам у тогочасному українському соціумі, частина якого (маємо на увазі інтелігенцію) була або сполонізована, або зазнавала впливу москвофільства. Зрештою, вірусу москвофільства не unikнув і Франко, про що вже йшлося.

На те, що націєвірний концепт *мова* в політичному дискурсі І. Франка є багатограним і динамічним, вказують неантропоморфні сценарії. Ідею розвитку мови як душевного росту народу передають метафори, пов'язані з рослинним світом: «*Мова росте* елементарно, разом з душею народу» (Франко, 1982, Т. 37: 246–247), «процес елементарного *росту* нашої мови» (Там само: 205–206). Лексема *росту* у наведеному контексті виявляє свою метафоричність у звичному переносному значенні «ставати вищим у культурному, моральному і т. ін. відношенні» (Словник української мови, 1977: 884). Через метафоричний образ *рослини* І. Франко розкриває природу мови як живого організму та застерігає від надмірної штучної регламентації: «Живий язик можна і треба студіювати як *живу рослину*, але не можна і не слід *засушувати* і запаковувати в мертві правила і формулки» (Там само: 205–206).

Концепт *мова*, вербалізований метафорами ландшафту, асоціюється з чимось екзистенційно глибинним, породжуючи асоціативну модель: мовне буття – це *море*, у якому людина – *човен*. Ідею ж глибини можна передати на основі метафор *моря*, де метафоричний концепт обростає асоціативними компонентами. «Одиноким *якорем* рятунку для такого чоловіка, обік основної освіти, може бути гаряча і непохитна любов до рідної мови і до рідного народу. Вона давала б його хиткому *човну* той доконче потрібний *баласт*, без якого нема рівного і *певного курсу*» (Франко, 2001: 266). Завдяки внутрішньому потенціалу концепт підпорядковує собі низку асоціативно пов'язаних метафоричних висловів, що творять в уяві читача цілу картину.

Продуктивним матеріалом є вивчення слова на позначення концепту в його синонімічних зв'язках з іншими словами, які уможливають багатогранну характеристику психоментального утворення. Переливаючись різними семантичними відтінками в дискурсі письменника, терміни-політоніми збагачують лексикографічне тлумачення загальновідомих слів, розкривають ті уявлення про концепт, що формує автор як творець комунікативно-прагматичного поля.

Значний смислотворчий потенціал виявляє синонімія із *мовою* лексема *слово*.

Віддзеркалюючи, «як много важить слово» в аксіологічному вимірі І. Франка, беремо до уваги розмаїтий спектр його функціонування: гносеологічний, світоглядний, культурний, моральний, ідеологічний, психологічний, міжособистісний та ін. (часто межа між ними умовна). Згадані виміри оприявнюють смисловий ореол концепту «слово», який, звичайно, непосильний для лексикографічного тлумачення (зрештою, це й не передбачають завдання словника). На лексикографічному рівні *слово* охоплює такі значення: 1) мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу; 2) мова, мовлення; 3) висловлювання, фраза; 4) обіцянка виконати що-небудь; 5) прилюдний виступ, промова де-небудь; 6) жанр літературного твору у формі ораторської розповіді; 7) літературний текст до вокального твору (Словник української мови, 1978 : 370).

У комунікативно-прагматичному полі концепт «слово» суттєво розширює межі лексико-семантичної характеристики, поповнюючи фіксовані визначення. Це засвідчують когнітивні метафори, що виникли на ґрунті певних асоціацій: *слово* – живий організм: Руська інтелігенція... старалась *оживити*, огріти маси народні, *розбудити* в них *живим* словом свідомість і самопізнання (Франко, 2001: 217); ...то, чень, в новім, великім людськім храмі хтось *добрим* словом і мене згадає; цензура *душила* всяке *вільніше* слово; слово *не вмерло* (Франко, 1981, Т. 31: 268); *сильне* поетичне слово; одно *сердечне, теплеє* слівце (Франко, 1976, Т. 3: 172); одно *сердце, згірднеє* слівце (Там само : 1720); *слово* – лік: Якби ти знав, як много важить слово... / Глибокі *рани серця* як чудово / *Вигоює* – якби ти знав оце! (Там само: 172); *слово* – отрута: Якби ти знав, які глибокі *чинить рани...* / і *троїть* на весь вік, – якби ти знав оце! (Там само: 172); *слово* – стихія: Задарма в слові твому *іскряться* / і сила, й м'якість, дотеп і потуга (Франко 1976, Т. 5: 212); ...*огню*, щоб ним слово налити, / Душі стрясать *громовую* дай власть, / Правді служити, неправду *палити* / Вічну дай страсть (Франко, 1976, Т. 1: 28); О, якби *хвилю* вдать, що слова слуха, / І слово вдать, що в *хвилю* ту блаженну / *Вздоровлює* й *огнем* живущим *буха* (Франко, 1976, Т. 5 : 212]; / *Вогонь* в одежі слова [...]; *слово* – дух: Словом *сильним*, мов трубою, / Міліони зве з собою, – / Міліони радо йдуть, / Бо се *голос* духа чуть (Франко, 1976, Т. 1: 22).

Переломлене через творчу практику митця, *слово* концентровано передає багатство неповторного душевного світу, ідейно-духовні засади його творчості. Їхній високий смисл розкривається через образно-асоціативний діапазон, опертий на метафоричні перенесення.

Отже, ідея Франка як європейського мислителя творити націю «в нашій хаті»-державі навіть «поза межами можливого» (Франко, 1986, Т. 45: 284–285) перегукується з західною концепцією нації. Вона базується на визначальному атрибуті нації – національній державі або змаганні до неї. З погляду компонентного аналізу сема «*державність*» розмежовує значення політонімів *народ, нація*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Використані Франком когнітивні метафори є чимось більшим, ніж засіб комунікативного впливу у сфері політичної культури. У тих метафоричних сценаріях, що генерують позитивний прагматичний (конотативний, імплікативний, емотивний)

ореол, викристалізуються ціннісні характеристики суспільних явищ. Уведення ціннісних критеріїв в осмислення буття сприяє перетворенню терміна як носія сигніфікативної (поняттевої) семантики у концепт як умістище світоглядних, культурних смислів.

Перспективи подальшого дослідження окресленої проблеми пов'язані із поглибленим «вчитуванням» у текст, що постає як поєднання матеріально виражених (експліцитних) та невиражених (імпліцитних) авторських смислів (контекстуальних, індивідуально-художніх значень), наближає адресата до адекватного розуміння суспільної ситуації кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли український народ був розділений (мовно, культурно, географічно, політично) між різними державами.

Як ніхто інший в українській політичній та культурній історії, мислитель збагатив національну інтелектуальну думку і відповідно до викликів часу модернізував політичний дискурс саме в націософському річищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган, О. (2015). Між раціоналізмом і християнізмом (до проблеми світоглядної еволюції Івана Франка). У *Іван Франко: інтерпретації* (с. 33–56). Дрогобич: Відродження.
2. Болдырев, Н.Н. (2004). Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 1, 18–36.
3. Денисюк, І. (1988). Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи. У *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 року)* (с. 12–18). Львів: Світ.
4. Донцов, Д. (1991). *Дух нашої давнини*. Дрогобич: Відродження.
5. Кубрякова, Е.С. (Ред.) (1997). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: МГЦ.
6. Радевич-Винницький, Я. (2013). *Мовна складова національного буття: студії з української лінгвополітології*. Дрогобич: Посвіт.
7. *Словник української мови: в 11-ти т. (1970–1980)*. Київ: Наукова думка.
8. Степанов, О.М. (Ред.) (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: “Академвидав”.
9. Тихолоз, Б. (2002). Іван Франко – філософ. *Сучасність*, 12, 106–119.
10. Франко, І. (1976). Гімн. Замість пролога. Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 1, с. 22–24). Київ: Наукова думка.
11. Франко, І. (1976). Земле, моя всеплодюча мати... Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 1, с. 28). Київ: Наукова думка.
12. Франко, І. (1976). Якби ти знав, як много важить слово... Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 3, с. 172–173). Київ: Наукова думка.
13. Франко, І. (1976). Мойсей. Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 5, с. 201–264). Київ: Наукова думка.
14. Франко, І. (1981). Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Колар. Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 29, с. 40–50). Київ: Наукова думка.
15. Франко, І. (1982). Володимир Самійленко. Проба характеристики. Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 37, с. 193–204). Київ: Наукова думка.
16. Франко, І. (1986). Поза межами можливого. Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 45, с. 276–285). Київ: Наукова думка.
17. Франко, І. (2001). Двоязичність і дволичність. У Франко, З.Т., Василенко, М.Р. (Упоряд.) (2001). *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* Львів: Каменяр.

Natalia Luzhetska

PRAGMATIC HALO OF THE TERM-POLITONYM LANGUAGE IN IVAN FRANKO'S NATIOSOPHIC DISCOURSE

The article observes the evolution of the concept *language* referring to Ivan Franko's biography. Cognitive and discourse analysis enabled to reveal a pragmatic halo of the term-politonym *language* highlighted by metaphorical scenarios (anthropomorphic and non-anthropomorphic). Axiological dimension of language is regarded as a significant aspect in Franko's conceptual system. The study also considers the transformation of a term-politonym into concept as a repository of the worldview and axiological senses. The scientific activities of Ivan Franko truly can be called innovative and revolutionary. In response to the challenges of time, Ivan Franko implemented his aim methodically and purposefully by means of the mental and language-creative activities, connected with his programme of modernization of the Ukrainian culture, – to lead out the Ukrainian language from the provincial circumlocution to the European intellectual expanse, in particular by means of neologization of the Ukrainian scientific language. It is demonstrated the weight of the terms-politonyms in the natiosophic discourse of Ivan Franko, having actualized the terminological material from the sources that are not included in the 50-volume edition of Ivan Franko's works and until recently they were not the object of the linguistic analysis.

Key words: Ivan Franko, term-politonym, pragmatic halo, metaphorical scenario, concept language, natiosophic discourse.

REFERENCES

1. Bahan, O. (2015). Mizh ratsionalizmom i khrystyianizmom (do problem svitohliadnoyi evoliutsiyi Ivana Franka). In *Ivan Franko: interpretatsiyi* (pp. 33–56). Drohobych: Vidrojdennia (in Ukr.).
2. Boldyriev, N.N. (2004). Kontseptualniye prostranstvo kognitivnoi lingvistiky. *Voprosy kognitivnoy lingvistiki*, 1, 18–36 (in Rus.).
3. Denysiuk, I. (1988). Frankoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy. In *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy mizhnar. nauk. konf.* (Lviv, 25–27, September, 1996) (p. 12–18). Lviv: Svit (in Ukr.).
4. Dobtsov, D. (1991). *Duh nashoyi davnyny*. Drohobych: Vidrojdennia (in Ukr.).
5. Kubriakova, Ye.S. (Ed.) (1997). *Kratkiy slovar kognitivnykh terminov*. Moscow: MGTs (in Russ.).
6. Radevych-Vynnytsky, Ya. (2013). *Movna Skladova natsionalnogo buttia: studii z ukrayinskoyi lingvopolitologii*. Drohobych: Posvit (in Ukr.).
7. *Slovyk ukrayinskoyi movy: in 11 vol.* (1970–1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
8. Stepanov, O.M. (Ed.) (2006). *Psyhologichna entsyklopediya*. Kyiv: “Akademydav” (in Ukr.).
9. Tykholoz, B. (2002). Ivan Franko – Philosoph. *Suchasnist*, 12, 106–119 (in Ukr.).
10. Franko, I. (1976). Himn. Zamist proloha. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 1, pp. 22–24). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. Franko, I. (1976). Zemle, moia vseplodiushchaia maty... Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 1, pp. 28). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
12. Franko, I. (1976). Yakby ty znay, yak mnoho vazhyt slovo... Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 3, pp. 172–173). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
13. Franko, I. (1976). Moisei. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 5, pp. 201–264). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

14. Franko, I. (1981). Literaturne vidrodzhennia Poludnevoi Rusi i Yan Kolar. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 29, pp. 40–50). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
15. Franko, I. (1982). Volodymyr Samiilenko. Proba kharakterystyky. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 37, pp. 193–204). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
16. Franko, I. (1986). Poza mezhamy mozhlyvoho. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 45, pp. 276–285). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
17. Franko, I. (2001). Dvoiazychnist i dvolychnist. In Franko, Z.T., Vasylenko, M.R. (Uporiad). *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do zibr. tv. u 50 t.* Lviv: Kameniar (in Ukr.).

УДК 811.161.2:001.4:34

А.М. НЕЛЮБА
м. Харків, Україна

ВІДВІД: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАТУС ТЕРМІНА (інвентаризаційно-кодифікаційна зарисовка)

Українська правнича термінологія має свої недоліки: невпорядкованість, суперечливість, ненормативність. Одним зі способів їхнього уникнення є інвентаризація й кодифікація термінології. Статтю присвячено термінові відвід, який суперечить суті терміна: невідповідність форми і змісту, різномісчачення і брак дефініції, позбавленість системотвірних властивостей. У статті відображено історію відводу в лексикографічних працях, у законодавчих актах, у практиці застосування; з урахуванням законів і правил творення термінів запропоновано його належну форму і дефініцію.

Ключові слова: дефініція, інвентаризація, кодифікація, лексикографія, мотиватор, референт, термін, термінологія.

Термінологія як специфічна цілісна система є обов'язковим і невіддільним складником національної мови. За таких обставин сама система і кожен її елемент повинні відповідати природі й законам національної мови. Винятків із такого правила немає для жодної з терміногалузей.

Українська правнича термінологія має помітну відмінність від інших терміногалузей: її здобутки й недоліки так чи так визначають життя кожного громадянина й існування спільноти загалом – невдалий термін може спричинити суспільні й особистісні негаразди (у цьому контексті згадаймо для прикладу хоча б новітні терміни *регіональна мова, фахове видання чи самоплагіат* і наслідки їхнього впровадження).

Зважаючи на історичні й сьогочасні особливості законотворчої й застосувальної практики, українська правнича термінологія потребує перегляду щодо удосконалення її системності і здатності повноцінно виконувати належні функції в нових суспільних умовах – фактично йдеться про необхідність *інвентаризації* і *кодифікації* термінів.

© А.М. НЕЛЮБА, 2021

У низці праць уже звертався до причин і проблем інвентаризації й кодифікації української правничої термінології. Як видно з назви, цю статтю присвячено термінові **відвід**, який є виразником-утіленням основних недоліків сучасної української правничої термінології.

Що ж не так із терміном? Які причини негараздів? Які способи їхнього уникнення?

Про лексикографічну історію незвичної появи ‘терміна’ в українській мові. До 80-х років ХХ ст. українські словники не дають цього слова із приписуваним йому сьогодні правовим значенням. Для підтвердження звернемося до помітних (визначальних) джерел, дотримуючись хронології їхньої появи; у разі словникового тлумачення цього іменника через наявне в українській мові дієслово *відвести/відводити* подано й зразки тлумачення самого дієслова.

1) **Отводъ** = 1. *одвід – Дѣлать отводъ глазъ = ману пускати.* 2. *крила (у санок)* (Уманець & Спілка, 1894: 256);

2) **Відвід**, *воду Резерв? Воєвода, славний лицарь, на відводі зістав* (Грінченко, 1907: 207);

3) **Отводъ** – *відводи* (Дубровський, 1911: 243);

4) **Отводъ** – 1) *відводження, відпроваджування відвертання; приділення.* Срв. *Отводить 1 - 3.-вод воды – відвертання води. Делать -вод – ману (на)пускати;* 2) **юрид. – усунення (свідків);** 3) *(участок) ділянка, ділянка;* 4) *(на мостах, в санях, чаще мн. Отводы) біла (р. бил, ед. ч. біло), крила (р. крил, ед. ч. крило). Громовой -вод, см. Громоотвод;*

Отводить, отвести и отвесь – 4) *-діть свідетелей, юрид. – усувати, усунути свідків;*

Отведённый – 4) **юрид. – усунений** (Російсько-український словник, 1924: 1843–1844);

5) **Отвод:** 1) *(куда) – відведення, відпровадження;* 2) *(отклонение) – відвертання. Відвернення, відводження, відведення;* 3) *(предоставление) – визначення, приділення; (действие) – визначання, визначення, приділення, приділення;* 4) **(юридическое)** – *відсторонення, (действие) відсторонювання, відсторонення.*

Отводитъ, -вести, -вестъ: 1) *(куда) – відводити, відвести, відпроваджувати відпровадити, запроваджувати, запровадити кого куди;* 2) *(отклонять) відводити, відвести, відвертати кого, що від чого;* 3) *(предоставить) – визначати, визначити, приділяти, приділити кому що;* 4) **(свидетелей, кандидатов) – відстороняти, відсторонити** (Дорошенко, Станиславський & Страшкевич, 1930: 121);

6) **Отвод** – 1) *відвід, -ду; дейст- Отводитъ, отвести – 1) відводити, -воджу. ...; (предоставлять еще) приділяти, приділити;* 2) *бот., садов. відгілювати, відгілити, відсаджувати, відсадити* (Російсько-український словник, 1937: 477);

7) **Відвід** 1) *(род. Відводу); для -воду очей для отвода глаз;* 2) *(род. Відвода) (ответвление в трубе, кабеле) техн. отвод* (Українсько-російський словник, 1953: 221);

8) **Відвід**, *воду, ч. 1. Дія за значенням відводити 3, 6. 2. Відгалуження чого-небудь (труби, кабеля і т. ін.).*

Відводити, *джу, дши, недок., Відвести, еду едеш. 3. За допомогою спеціального пристосування спрямовувати воду, газ тощо в потрібне місце. 6.*

перен. **Відхилити** чийсь кандидатуру на виборах. Загалом у словнику подано вісім значень цього слова (Словник української мови, 1970: 564–566);

9) **Отвод 1. Відвід**, -воду, відведення. Відхилення, відвернення; ср. **отводитъ-1**; 2. (ответвление в трубе, кабеле) **відвід**; 3 (у саней) крило, било; 4. См. Обвод 2; 5. (участок земли) ділянка

Отводитъ-1 отвести 1. відводити, відвести; (отклонять – еще) **відхилити, відхилити**; *отводитъ, отвести обвинение відводити, відвести обвинувачення* (Русско-украинский словарь, 1981: 369).

Отже, українські словники (загальномовні і спеціальні) аж до 80-х років ХХ ст. під час перекладу російського слова *отвод* подають його в різних звукових інтерпретаціях і з різними значеннями. Здебільшого такі значення не вказують на правничі реалії – слово загалом не належить до правничої термінології чи номенклатури. Як тільки яке зі значень російського *отвод* стосується правових реалій, українські відповідники мають повністю відмінний звуковий вияв і семантичне наповнення: див. для прикладу: *отвод – усунення (свідків)* (Російсько-український словник, 1924) і *отвод – відсторонення, (действие) відсторонювання, відсторонення* (Дорошенко, Станиславський & Страшкевич, 1930).

Також про таку особливість свідчить і академічний словник, у якому відповідну правову дію позначає слово **відсторонення**: *Дія за значенням відсторонити 2; Відстороняти, відсторонювати, відсторонити 2. кого від чого. Те саме, що усувати, звільняти* (Словник української мови, 1970: 642).

Окремо в цьому переліку стоїть «Російсько-український словник правничої мови»: **Отвод – одвід, відвід, вилучення (свідків). Отводитъ, отвесь – від[од]водити, від[од]вести свідків, суддю; отвесь от себя след – одвести од себе слід** (Російсько-український словник, 1926: 154).

Цей Словник має свої особливості, на які укладачі вказали в Передньому слові: у назві використано слово *мова*, оскільки матеріал відображає не суто термінологічний пласт, що позначає відповідні поняття, а мову специфічної галузі діяльності (правничої) загалом; у словникові наявні прогалини, помилки; свідоме подання великої кількості синонімів із різних джерел, бо живу мову не можна механізувати й утиснути різні відтінки в одне слово (порівняймо з основними видільними ознаками мови права чи офіційно-ділового стилю загалом); свідоме уведення багатьох слів (їхніх форм і значень) зі словника давньої правничої української мови (письмові акти) і наявної тоді усної правової практики тощо.

Фактично словник став зібранням усього, що мало стосунок до правничої діяльності і, як можна судити з Переднього слова, мав тимчасовий характер. Можливо, саме через такі особливості він не став основою для подальших правничих словників минулого століття.

Як свідчать лексикографічні праці, послідовне використання терміна у звуковому вияві *відвід* і з відповідним його правовим значенням починається від 90-х років минулого століття: 1) **Отвод відвід, -воду, відведення, -я**. Ср. **отводитъ**; о. обвинителя **відвід** (відведення) обвинувача; о. прокурора **відвід** (відведення) прокурора; **Отводитъ, отвести 1. відводити, відвести**; (отклонять – еще) **відхилити, відхилити**; о. обвинение **відводити, відвести** (відхилити, відхилити) обвинувачення; о. эксперта **відводити відвести эксперта** (Русско-украинский словарь, 1985: 200); 2) **Отвод відвід, -воду, відведення; о.**

в судопроизводстве відвід у судочинстві, о. прокурора **відвід** (відведення) прокурора, о. експерта **відводити**, відвести експерта

Отводить, отвести 1. **відводити**, відвести; (отклонять – ещѣ) **відхиляти**, відхилити; о. обвинение **відводити**, відвести (відхиляти, відхилити) обвинувачення; о. експерта **відводити**, відвести експерта (Андерш, Винник, Красницький, Полешко & Юрчук, 1994: 150); 3) **Отвод** 1. **відвід** (судді). 2. відведення (земель) (Воробйова, Зайцев & Солонашенко, 1994: 234); 4) **Відвід у судочинстві – усунення чи самоусунення деяких учасників...** (Юридичні терміни, 2003: 26); 5) **Відвід у судочинстві – усунення від участі...** (Юридична енциклопедія, 1998: 415).

Своєю особливістю щодо оформлення і тлумачення аналізованого слова є «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (Бусел, 2009). У частині реєстру і тлумачення слів він здебільшого копіює академічний «Словник української мови» (1970), але не містить зразків текстового використання лексем. Як видно, у скопійованому словнику немає слова *відвід* із правовим значенням, як немає такої семантики в багатозначного дієслова *відвести*. До цього ж словника уведено *відвід* як окреме слово: **Відвід**, воду, ч. 1. Дія за значенням **відводити** 3, б. 2. Відгалуження чого-небудь (труби, кабеля і т. ін.). 3. У судочинстві – **усунення** того чи іншого учасника судочинства від участі у справі... (Бусел, 2009: 166).

Як і в скопійованому, у цьому словнику подано 8 значень слова *відводити* / *відвести*. При цьому жодне з них не позначає саме правові реалії (там само). За таких особливостей *відвід* не має мотивованості українським дієсловом із відповідною семантикою.

Отож, маємо термінологічний недолік. Названі вище (і неназвані) словники свідчать про штучну, неприродну появу в українській мові слова *відвід* із термінологічним статусом, без урахування українських мовних реалій знехтувано природні для правничої термінології суто українські лексеми й бездумно уведено-насаджено російське слово *отвод* зі статусом терміна. Таке своєю чергою спричинило і спричиняє інші негаразди в термінології, пов'язані з безпосереднім застосуванням слова в юридичній практиці.

Про законодавчі норми і практику використання. Підтвердженням зазначених процесів “принатурення” слова *відвід* до української правничої термінології є історія його використання безпосередньо в законодавчих актах. Для унаочнення в цій статті подано його “становлення” в українських кримінальних процесуальних кодексах.

Аналіз кодексів свідчить про таке. У Кримінальному процесуальному кодексі Української СРР 1927 р. такої лексеми **немає** ні в статусі терміна, ні в загальномовному статусі. Проте послідовно застосовано термін *відставлення*. Зокрема, в арт. 42 зазначено: *За приводів, вказаних в арт. ..., суддя повинен сам себе відставити від участі в справі. Коли суддя не відставити сам себе, то його належить відставити на заяву сторони. Крім того, суддю можна відставити, коли сторона подасть про обставини, що викликають сумнів про безсторонність судді* (Кримінальний процесуальний кодекс, 1927).

До того ж, у кодексі послідовним є використання відповідних кліше (заява про відставлення, підстави відставлення, відставлення оборонця та ін.) і спільнокореневих слів (оборонця належить відставляти, без відставлюваного судді, вважається за відставленого та ін.).

Подальші зміни й доповнення до кодексу (1929, 1933, 1936 та ін.) не стувалися аналізованих норм. Послідовне використання слова *відвід* як єдиного, що позначало відповідне поняття, зафіксовано з появою Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. – кодекс, який засвідчив повне узгодження норм загальносоюзного й українського кримінального процесу; таке “узгодження” стосувалося й термінології. У цьому ж кодексі послідовним є і використання терміна *самовідвід*: ст. 56. *Відвід судді, самовідвід судді, заяви самовідвід, заяви про відвід*; ст. 57. *Порядок вирішення заявленого відводу: задоволення відводів (самовідводів)*; ст. 58. *Відвід прокурора*; ст. 60. *Відвід слідчого і особи, яка провадить дізнання*; ст. 62. *Відвід перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання* (Кримінально-процесуальний кодекс, 1960).

Проте до захисника, представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача застосовують *усунення від справи* (ст. 61-1, 63) (там само).

У чинному законодавстві України наявні суперечності й непослідовність використання слова *відвід*. Зокрема, у гл. 3 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. наявний §6 із назвою **Відводи** (дефініції самого терміна немає). У п. 2 ч. 2 ст. 39 читаємо: *Керівник органу досудового розслідування уповноважений... відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування... за наявності підстав ... для його відводу <...>*. Порівняймо із п. 2 ч. 2 ст. 39-1: *Керівник органу дізнання уповноважений: відсторонювати дізнавача від проведення дізнання ... за наявності підстав ... для його відводу (самовідводу) або неефективного дізнання*. Отже: *відвести чи відсторонити? відвід чи відсторонення?* (Кримінальний процесуальний кодекс, 2012).

Подібною є норма п. 8 ч. 2 ст. 36: *Прокурор... уповноважений: ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування* (там само). Отже, наявні підстави для відводу, а ініціюємо відсторонення.

Але ж *відвід* і *відсторонення* мають своїми мотиваторами дієслова різної семантики: пор. відповідно ‘*віддаляти*’ і ‘*ставити остеронь*’). Що ж повинні ініціювати службовці: відсторонення чи відвід?

Звідки ж така неузгодженість і різносемантичність?

Відповідь дають законодавчі акти й коментарі до них. Зокрема, у праці 1928 р. так відтворено російською мовою арт. 42 Кримінального процесуального кодексу 1927: *Статья 42. При наличии поводов, указанных в ст. ст. <...>, судья должен сам отстранить себя от участия в деле. В случае неотстранения судья подлежит отводу по заявлению стороны. Кроме того, судья может быть отведен, если сторона укажет обстоятельства, вызывающие сомнения в беспристрастности судьи* (Пригов & Шаргей, 1928: 84).

Як свідчить інше джерело, фактично це був не переклад оригінального тексту (див. вище), а його пряма заміна текстом статті 45 «Уголовного процесуального кодексу Р.С.Ф.С.Р» 1925 р. (Нехамкин, 1925: 38). Принагідно зауважу, що зазначені особливості перекладу й коментування були одними з визначальних інструментів російщення, ширше – советизації української правничої термінології і мови загалом.

Таку ж неузгодженість спостерігаємо і в практиці безпосереднього застосування терміна.

В академічному «Словникові української мови» зазначено, що слово *відвід* безпосередньо утворено від недоконаного виду дієслова *відводити* (Словник української мови, 1970: 564). Отже, в такому разі у відповідних документах про 'відвід' прохання чи клопотання повинні мислитися як недовершений факт і мати формулу '*прошу* (що робити?) *відводити*'. Проте з огляду на саму процесову процедуру, реально йдеться про доконану дію – дієслово потребує питання *що зробити?* і прохання чи клопотання повинні мати формулу '*прошу відвести*'.

Крім того, дієслово *відвести* з обов'язковістю передбачає (вимагає) наявність при собі залежного слова, пов'язаного питаннями додатка (*кого?*) і обставини напрямку (*куди?*): *відвести* (*кого?*) *дитину* (*куди?*) *до дитсадка*, *відвести* (*кого?*) *літню людину* (*куди?*) *до пенсійного фонду*; порівняймо з подібними дієсловами *везти – відвезти*, *нести – віднести*. Рідше *відвести* передбачає (вимагає) наявність при собі залежного слова, пов'язаного питаннями додатка (*кого?*) і обставини напрямку (*від чого?*): *відвести* (*кого?*) *дитину* (*від чого?*) *від муру*, *від води*, *від школи*. У цьому разі обставинами напрямку виступають назви реальних конкретних просторових об'єктів. Проте, як показує практика, неприродний для української мови юридичний термін *відвід* відповідно до процесових норм має або лише перший логічний елемент (*відвести суддю, прокурора, експерта*; куди ж їх відводять – залишається таємницею) або перший елемент (*відвести слідчого, державного виконавця*; другим елементом, від якого відводять, виступає не реальний конкретний об'єкт, а та чи та абстракція – *відвести від розгляду, від слідства*).

В українській мові є й мовно-логічна структура, у якій дієслово *відвести* вимагає іншого узалежнення слів: *відвести кого/що?* і *від чого?* Наприклад: *Боже, відведи від гріха подалі; відведи, козаче, очі, бо насняться серед ночі*. Проте в такому разі дієслово *відвести* має переносне значення і є частиною стійкого (фразеологізованого) словосполучення. Намагання використати це слово в прямому значенні призводить до змістово-стильових негарздів.

У такому разі особливо неприродними-сюрреалістичними сприймаються ухвали, коли самі судді вирішують питання про свій відвід:

Суд у складі Беремка Я.О., Гранева М.І., Кузьменко Н.В. ухвалив:

1. Задовольнити заяви Беремка Я.О., Гранева М.І., Кузьменко Н.В. про самовідвід. 2. Відвести суддів Беремка Я.О., Гранева М.І., Кузьменко Н.В. від участі від розгляду касаційної скарги.

Підписи суддів:

Я.О. Беремко, М.І. Гранев, Н.В. Кузьменко

або

Заяву про самовідвід судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду Кононенко Світлани Олегівни у адміністративній справі №160/3612/19 – задовольнити.

Відвести суддю Дніпропетровського окружного адміністративного суду Кононенко Світлану Олегівну **від розгляду** адміністративної справи №160/3612/19 за позовом ОСОБА_1...

Ухвала суду набирає законної сили відповідно до вимог статті 256 Кодексу адміністративного судочинства України та не оскаржується. Заперечення на ухвалу може бути включено до апеляційної скарги на рішення суду.

Суддя

С.О. Кононенко

Небезпідставно постають логічні запитання: Хто має виконати ухвалу? Хто повинен відвести суддів? Хто може оскаржити, якщо сам суддя написав заяву й ухвалив відповідне рішення? Фактично такі ухвали суперечать природній логіці, а сам термін втрачає внутрішню форму – він фактично стає беззмістовним.

Про ієрархічність терміна. Однією з визначальних і обов'язкових особливостей будь-якого терміна є його ієрархічність – здатність разом з іншими термінами утворювати цілісну поняттєву структуру галузі науки, мистецтва, діяльності. Проте *відвід* не має таких природних зв'язків; мало того, він порушує наявні зв'язки, спричиняє дисбаланс у системі.

Передусім термін *відвід* оприявнює суперечність між його формою і змістом. Автори т. зв. термінологізації загальнономовного слова *відвід* не врахували деякі важливі для термінотворення особливості.

Як свідчить «Словник української мови» (1970), в українській мові наявне загальноновживане дієслово *відводити*, яке має вісім значень – дієслова зі значенням процесуальної дії з-поміж них немає (Словник української мови, 1970: 565–566); іменник *відвід* утворено лише від двох із цих значень (там само: 564). Зазначений факт з-поміж інших зумовив наше твердження про скальковуану (зсуржиковану) історію терміна *відвід*.

Про його суржикову природу свідчить ще один факт. До статті *відвід* уведено юридичне (процесове) значення: *усунення того чи іншого учасника судочинства від участі у справі...* Проте чомусь у тлумачній частині самого дієслова *відводити* немає відповідного очікуваного значення – '*відсторонювати від участі*'; саме від такого значення за всіма мовними правилами повинен був утворитися аналізований термін (Бусел, 2009: 168).

У результаті такої неприродної появи, не маючи мотиватора, термін *відвід* рівною мірою асоціює як із іменником, що позначає дію / процес, так і з іменником, що позначає пристрій, механізм, інженерну споруду (порівняймо *водогін, газогін і водовідведення, газовідведення*).

Як бачимо, саме через таку історію появи термін *відвід* не утворює очікуваних, природних для української мови (в тому числі й термінології) семантичних взаємозв'язків. Зокрема, в українській мові дієслова з префіксами *при-* і *від-* утворюють антонімічні пари з відповідною семантикою 'наближення' і 'віддалення': *приїхати – від'їхати, прийти – відійти, прибути – відбути*. За таких умов антонімічність зберігають й утворені від них іменники: *приїзд – від'їзд, прихід – відхід, прибуття – відбуття*. А тепер порівняймо із юридичними термінами *привід* і *відвід*. Чи мають вони такі природні семантичні зв'язки? Відповідь очевидна: маючи антонімічні форми-структури, ці терміни ніяк не протиставлені семантикою. Отже, наявний ще один **термінологічний недолік** – невідповідність між формою і змістом терміна.

Про належну форму і дефініцію терміна. Загалом у різних джерелах на позначення аналізованої правової дії використовують кілька слів: *вилучати / вилучання – вилучити / вилучення відводити / відвід, відвести / відведення, відстороняти / відсторонювання – відсторонити / відсторонення, відхиляти / відхилення – відхилити / відхилення, усувати / усунення – усунути / усунення*. Досить часто їх тлумачать одне через одного.

Проте, як видно з вищевикладеного аналізу, історія термінологічного позначення одного й того ж референта переважно пов'язана з вибором потрібної форми передусім із двох можливих – *відвід* і *відсторонення*.

На нашу думку, саме *відсторонення* відповідає вимогам термінотворення і терміновикористання: на відміну від *відводу* має прозору мотивацію (утворено від загальнономовного дієслова *відсторонити* у прямому значенні й зберігає в собі його семантику), позбавлене небажаної додаткової асоціативності й дво-значності, вписується в синтаксичні правила використання (потребує тільки залежного додатка-позначника особи (*відсторонення* кого? *експерта*), має природні семантичні зв'язки (синонімічний, але не взаємозамінний із *усунення*, *звільнення*, *відхилення*) і повноцінне гніздо похідних із різною семантикою і граматичними значеннями (*відсторонити* / *відстороняти*, *відсторонений(а)* / *відсторонюваний(а)*, *відсторонювач*, *самовідсторонення*) тощо.

Зовсім інші (навіть протилежні) ознаки виявляє *відвід* (див. про це вище).

Як свідчить наукова й науково-довідкова література, в юриспруденції немає єдиної загальноновизнаної дефініції *відводу*; немає такої і в процесових кодексах чи інших законах.

Тут для економії подам лише два найчастотніші в цитуванні визначення із часів радянської юриспруденції і незалежної України:

1) *Відвід* – це правовий інститут, тобто сукупність норм, які забезпечують об'єктивність та неупередженість осіб, які беруть участь у розслідуванні та судовому розгляді справи, а також виконання інших вимог кримінально-процесуального та іншого законодавства, що визначає, які особи і за яких обставин не можуть брати участь у кримінальному процесі (Магомедова, 1984: 15–16);

2) *Відвід* у судочинстві – усунення від участі в цив. крим. або арбітр. процесі окремих його учасників, якщо хтось із них особисто (прямо чи побічно) заінтересований у справі, але не є підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, цивільним позивачем чи цив. відповідачем у крим. процесі, стороною чи третьою особою у цив. процесі, стороною в арбітр. процесі (Юридична енциклопедія, 1998: 415).

В одному з помітних (на жаль, малотиражних) термінологічних джерел названо-обгрунтовано і причину вибору до російського *отвод* саме слова *відвід*: Термін *Отвод* номінує чітко окреслене **ЯВИЩЕ**, а саме певну частину кримінального чи цивільного процесу, тому за аналогією з іншими термінами цієї ж групи (йдеться про номінацію елементів, стадій кримінального та цивільного процесу) більш доречним буде використання іменника, який означає **ЯВИЩЕ**, а не **ДІЮ**, а саме термін *відвід*. Із метою усунення омонімії для номінації поняття *О. (земель)* слід використовувати термін *відведення* (Воробйова, Зайцев & Солонашенко, 1994: 234) – тут збережено шрифти оригіналу.

Як видно, ці дефініції яскраво унаочнюють (а інші їх відтворюють-повторюють) діаметрально протилежні підходи й критерії вибору необхідних і достатніх ознак для окреслення позначуваного. Порівняймо: *правовий інститут як сукупність норм – усунення від участі в процесі – явище як елемент процесу*.

Зважаючи на зміст норм, які регламентують *відводи* в різних процесових кодексах, можна з певністю стверджувати, що це позначник дії (до того ж дії не як самостійної і самодостатньої, а як частини-елемента цілісного процесу).

На підставі названих та інших особливостей можна окреслити дефініцію терміна *відсторонення* – *процесова дія з позбавлення особи права здійснювати судочинство чи брати участь у процесі з підстав, передбачених законом*.

Залежно від деяких важливих у праві чинників *відсторонення* як процесова дія може мати (має) кілька різновидів:

1) чинник ініціативи відсторонення: якщо особа (суддя, прокурор, експерт та ін.) сама заявляє про необхідність свого відсторонення – **самовідсторонення**; якщо ініціатива йде зовні, не від особи, яку необхідно відсторонити, – **зовнішнє відсторонення**;

2) чинник часовий: якщо необхідно відсторонити особу на деякий час – **тимчасове (дочасове) відсторонення**, якщо необхідно відсторонити особу зовсім – **доконечне відсторонення**.

3) чинник видопричиновий: якщо особу позбавляють права виконувати свої професійні, посадові обов'язки з причин нейтральних – використовують **відсторонити**, якщо з причин негативних – **усунути**.

Тут можливі й інші чинники, поява яких може бути зумовлена розвитком юриспруденції.

Передбачувані результати й наслідки. Послідовне використання терміна *відсторонення* і його дефініції сприятиме уникненню інших негарздів.

1. Уникнення алогізмів у законодавчих актах (див. про такі вище), відповідно й недоліків-суперечностей у мовно-змістовому оформленні процесових документів, сприятиме їхній логізації. Для прикладу, користуючись безпосередньо в судовому процесі правом, передбаченим відповідним законом, називаємо відповідний документ *Заява про відвід судді* (прокурора, експерта) (§ 6 ст. 80 Кримінального процесуального кодексу 2012), а в самій заяві просимо не *відвести*, а *відсторонити суддю* (прокурора, експерта) *від...* Порівняймо з унормованим: *Заява про відсторонення судді* (прокурора, експерта) і *У зв'язку з означеним прошу відсторонити суддю* (прокурора, експерта) ...

2. В українській мові правника наявна низка кліше з термінопарою *відсторонити-відсторонення*, використовуваних від 20-х років минулого століття: *відсторонення, відсторонювання, відсторонення (кого?) судді, експерта, секретаря; відсторонити (кого?) суддю, експерта, секретаря; заява про відсторонення; заявити, що маємо відсторонення (відсторонити); право відстороняти; право відсторонення; подавати, щоб відсторонити кого; маємо відсторонити (осіб)* та інші.

Послідовне їх використання підвищує рівень уніфікації і стандартизації мовлення правника.

3. Формування відповідної ієрархії, здійснюване двома протилежними напрямками.

Перший: об'єднання одним терміном розрізаних суміжних-дотичних понять. Наприклад, позначення терміном *відсторонення* однієї і тієї ж по суті дії, роз'єднаної різними назвами і законодавчими актами: *відсторонення* як процесова і непроцесова дія: пор. *відсторонення свідка* (крим.) і *відсторонення від посади* (цив.-труд.).

Другий: розведення різних понять, названих одним і тим самим словом. Для прикладу, в правничій мові наявна ще одна калька з російського *отвод* – *відвід*, її використовують у тому разі, коли йдеться про дію з не-особами: *отвод доказательств, отвод ходатайства – відвід доказів, відвід клопотання*. Порівняно з *відводом 1 (відстороненням)*, цей іменник не став терміном, його рідко використовують у мовній практиці юриста – частіше цю дію позначають дієсловом: *відвести докази, відвести клопотання*. Проте згідно з нормами і правилами української мови (й особливо у мові правника) в цьому значенні необхідно використовувати дієслово *відхилити / відхилити* і відповідний

іменник *відхилання* / *відхилення*: *відхилити докази*, *відхилити клопотання* і *відхилення доказів*, *відхилення клопотання*; порівняймо із традиційно використовуваним і нормативним *відхилити кандидатуру* – *відхилення кандидатури*. Запропоновані кліше цілком узгоджуються з використовуваними в мові правника іншими одноструктурними і спільнокореневими лексемами ухилятися й ухилання, які не потребують дефініції: *ухилятися від сплати аліментів*, *ухилятися від виконання обов'язків* і *ухилання від сплати аліментів*, *ухилання від виконання обов'язків*.

4. Таке використання уніфікує мовно-правову практику з нормами офіційно-ділового стилю української мови загалом, невіддільною частиною якого є і мова правника – з одного боку, а з іншого – чітко відмежує від явищ, процесів, реалій, у назві яких наявний корінь *вод-/вед-/від-*: *відвід* (пристрій, засіб, інженерна споруда), *відведення* (дія, спрямована на віддалення когось / щось кудись).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

арт. – артикул
гл. – глава
п. – пункт
ст. – стаття
ч. – частина

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш, Ф., Винник, В., Красницький, А., Полешко, А. & Юрчук, О. (1994). *Словник юридичних термінів (російсько-український)*. Київ: Юрінком.
2. Бусел, А.Т. (Ред.) (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ–Ірпінь: ВТФ “Перун”.
3. Воробйова, С., Зайцев, Ю. & Солонашенко, Н. (1994). *Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: Труднощі терміновживання*. Київ: Українська Правова Фундація.
4. Грінченко, Б. (Упор.) (1996). *Словарь української мови* (Т. 1) (перше видання опубліковано 1907). Київ.
5. Дорошенко, М., Станиславський, М. & Страшкевич, В. (1930). *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія*. Харків.
6. Дубровський, В. (2013). *Словник московсько-український* (перше видання опубліковано 1911). Київ: КММ.
7. *Кримінально-процесуальний кодекс* (1960).
8. *Кримінальний процесуальний кодекс* (2012).
9. *Кримінальний процесуальний кодекс Української СРР* (1927). Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР.
10. Кримський, А.Е., Єфремов, С.О. (Ред.) (1924). *Російсько-український словник* (Т. 1). Електронна версія А-П. Підготував О. Телемко. – 2007. 2550 с.
11. Магомедова, Х.А.-к. (1984). *Институт отводов в советском уголовном судопроизводстве* [Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09]. Москва.
12. Нехамкин, Н.Я. (Ред.) (1925). *Уголовный процессуальный кодекс Р.С.Ф.С.Р. Текст и постатейный комментарий*. Москва: Юридическое изд-во Н.К.Ю. Р.С.Ф.С.Р.
13. Пригов, С. & Шаргей, М. (Ред.) (1928). *Уголовный процессуальный кодекс. Комментарий*. Харьков-Київ: Юридическое изд-во Наркомюста УССР.
14. *Російсько-український словник* (1937). Київ: Вид-во Академії наук УРСР.
15. *Російсько-український словник правничої мови* (1926). Київ: б.в.

16. *Русско-украинский словарь*: [в 3 т.] (Т. 2) (1981). Киев.
17. *Русско-украинский словарь юридической терминологии* (1985). Киев.
18. *Словник української мови* (Т. 1) (1970). Київ: Наукова думка
19. *Українсько-російський словник* (Т. 1) (1953). Київ: Вид-во АН Української РСР.
20. Уманець, М. & Спілка, А. (1894). *Словарь російсько-український* (Т. 2). Львів.
21. *Юридичні терміни. Тлумачний словник* (2003). Київ: Либідь.
22. *Юридична енциклопедія* (Т. 1) (1998). Київ: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана. 1998.

Anatoliy Nelyuba

DISQUALIFICATION: BACKGROUND AND CURRENT STATUS OF THE TERM
(inventory and codification sketch)

Modern Ukrainian legal terminology and nomenclature have their own distinguishing features, noticeable among them are disorder, inconsistency, non-normativity, which in turn cause functional inequality. Such features had a historical and contemporary basis: they are based on the achievements of the Soviet period (unfortunately, not always positive) and the achievements of modern times (often generated by language and legal illiteracy). A significant number of twists and disadvantages in legal terminology make a set (system?) of dangers and leads to a number of problems in both legislative and practices which use. Ukrainian scholars in the field of linguistics and law, practitioners, legislators have many tools and means in changing this situation. The task of this article is to illustrate one of the possible practical ways to avoid these and other problems - inventory and codification of terminology and nomenclature and means (ways) of their implementation.

The article is concerned with the term disqualification, the history of the emergence and formation of which illustrates the processes and ways of Russification of Ukrainian legal terminology and language in general.

Being unnatural, artificial, the word disqualification reveals a number of features that contradict the point of the term and terminology as a whole system: inconsistency of form and content, misinterpretation and lack of definition itself, lack of system-forming properties and, consequently, inability to be an element of hierarchy, inconsistency and incoherence of practical usage, polysemy, homonymy, generating adverse associativity, etc.

The article presents the history of analyzed word emerging and ‘making’ it a term in lexicographic works (including terminological dictionaries), in legislative acts, in the practice of its usage. Taking into account the laws and rules of terms creation in the Ukrainian language, particularities of legal language and its functioning; the proper form and definition of the analyzed concept is offered, some consequences and results of consistent use of the offered term and its definition are named.

Key words: definition, inventory, codification, lexicography, motivator, referent, term, terminology.

REFERENCES

1. Andersh, F., Vynnyk, V., Krasnytskyi, A., Poleshko, A. & Yurchuk, O. (1994). *Slovnnyk yurydychnykh terminiv (rosiisko-ukrainskyi)*. Kyiv: Yurinkom (in Ukr.).
2. Busel, A.T. (Ed.) (2009). *Velykyi tлумачnyi slovnnyk suchasnoi ukrainskoï mowy*. Kyiv–Irpin: VTF “Perun” (in Ukr.).
3. Doroshenko, M., Stanyslavskyi, M. & Strashkevych, V. (1930). *Slovnnyk dilovoi mowy. Terminolohiia ta frazeolohiia*. Kharkiv (in Ukr.).
4. Dubrovskyi, V. (2013). *Slovnnyk moskovsko-ukrainskyi* (originally published in 1911). Kyiv: KMM (in Ukr.).
5. Hrinchenko, B. (Ed.) (1996). *Slovar ukrainskoï mowy* (Т. 1) (originally published in

- 1907). Kyiv (in Ukr.).
6. *Kryminalno-protsesualnyi kodeks* (1960) (in Ukr.).
 7. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks* (2012) (in Ukr.).
 8. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainskoi SRR* (1927). Kharkiv: Yurydychne vydavnytstvo Narkomiustu USRR (in Russ.).
 9. Krymskyi, A.E., Yefremov, S.O. (Red.) (1924). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* (T. 1). Elektronna versiia A–P. Pidhotuvav O. Telemko (in Ukr./Russ.).
 10. Magomedova, H.A.-k. (1984). *Institut otvodov v sovetskom ugovnom sudoproizvodstve* [Synopsis of PhD thesis]. Moskva (in Russ.).
 11. Nehamkin, N.Ja. (Ed.) (1925). *Ugovnyj processual'nyj kodeks R.S.F.S.R. Tekst i postatejnyj kommentarij*. Moskva: Juridicheskoe izd-vo N.K.Ju. R.S.F.S.R (in Russ.).
 12. Prigov, S. & Shargej, M. (Eds.) (1928). *Ugovnyj processual'nyj kodeks. Kommentarij*. Har'kov-Kiev: Juridicheskoe izd-vo Narkomjusta USSR (in Russ.).
 13. *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* (1937). Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk URSR (in Ukr./Russ.).
 14. *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk pravnychoi movy* (1926). Kyiv (in Ukr./Russ.).
 15. *Russko-ukrainskij slovar' juridicheskoi terminologii* (1985). Kiev (in Ukr./Russ.).
 16. *Russko-ukrainskij slovar'*: [v 3 t.]. (T. 2) (1981). Kiev (in Ukr./Russ.).
 17. *Slovnyk ukrainskoi movy* (T. 1) (1970). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
 18. *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk* (T. 1) (1953). Kyiv: Vyd-vo AN Ukrainskoi RSR (in Ukr./Russ.).
 19. Umanets, M. & Spilka, A. (1894). *Slovar rosiisko-ukrainskyi* (Vol. 2). Lviv (in Ukr./Russ.).
 20. Vorobiova, S., Zaitsev, Yu. & Solonashenko, N. (1994). *Rosiisko-ukrainsko-anhliiskyi slovnyk pravnychoi terminologii: Trudnoshchi terminovzhyvannia*. Kyiv: Ukrainka Pravova Fundatsiia (in Ukr./Russ./Eng.).
 21. *Yurydychna entsyklopediia* (Vol. 1) (1998). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
 22. *Yurydychni terminy. Tlumachnyi slovnyk* (2003). Kyiv: Lybid (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.46'42

С.Д. СЕНЬКІВ
м. Дрогобич, Україна

ТЕРМІН ОСОБИСТІТЬ У МОВОМИСЛЕННІ ІВАНА ФРАНКА

У статті розглянуто особливості змістового наповнення терміна *особистість* у творчості Івана Франка, диференційовано поняття мовної особистості, мовленнєвої особистості та національної особистості як елементів цілісної особистості. Крізь призму Франкового світобачення висвітлено роль особистості у психолого-поведінкових моделях «людина у мові», «людина у соціумі», «людина на шляху до самопізнання».

Ключові слова: мовна особистість, національна особистість, цілісність особистості, концептуальна особистість, самосвідомість, самоідентифікація, Іван Франко.

© С.Д. СЕНЬКІВ, 2021

Формулювання проблеми та аналіз досліджень. Наприкінці XIX століття термін *особистість* був об'єктом вивчення лише вузького кола дисциплін і вважався прерогативним поняттям винятково для психології. Лінгвістичні студії в контексті домінування структурно-системного підходу розглядали мову саму в собі і для себе і тому обходили своєю увагою значення особистості в когнітивно-комунікативній діяльності. Іван Франко, як знавець людської натури, усвідомлював нерозривний зв'язок мови і особистості. Саме тому в тонкому психологізмі, який яскраво виявляється у його творчості, незмінно присутній образ людини з її почуттями, потребами, особливостями мислення та сприйняття. Проблема особистості у візії Франка залишається питанням актуальним і малодослідженим.

Вивченню особистості у мові приділяли увагу такі вчені як К.-Г. Юнг, В.В. Виноградов, Ю.М. Караулов, В.І. Карасик, Я.П. Яремко. Так, зокрема, К.-Г. Юнг розглянув поняття особистості, виділивши такі компоненти у її структурі, як *его*, яке є свідомим центром особистості, *самість*, яка вміщує свідомі та несвідомі змісти, а також роль *архетипів*, які беруть участь у творенні цілісної особистості. Увів поняття *мовної особистості*, базуючись на особливостях прояву образу автора у художніх творах, В.В. Виноградов. Пізніше Ю.М. Караулов розробив трирівневу модель, розглядаючи це поняття на основі сприйняття текстів. Ключові аспекти мовної особистості, такі як ціннісний, пізнавальний та прагматичний, виділив В.І. Карасик. Поняття *концептуальна особистість* увів у науковий обіг Я.П. Яремко, дослідивши архітектоніку Франкового образу «цілого чоловіка» – когнітивного прототипу концептуальної особистості.

Мета дослідження: з'ясувати особливості вживання терміна *особистість* у мовомисленні Івана Франка та дослідити його змістову структуру.

Виклад основного матеріалу. Ідея, що людський чинник є одним із визначальних у вивченні мови, не нова й звучала у науковому дискурсі задовго до І. Франка. Однак вона, як стверджує Ю.М. Караулов, не мала розвиненої методологічної бази, яка б вивела *особистість* на рівень наукового поняття у лінгвістиці. І. Франкові вдалося не лише створити таку базу, але й розкрити всі аспекти цього поняття, беручи до уваги такі ознаки мови, як структурність, системність, історизм, соціальність, психологізм. На сучасному етапі розвитку науки особистість є центральним поняттям таких наукових галузей, як психологія, філософія, психолінгвістика, соціолінгвістика, що є результатом використання вченими антропологічного підходу в людинознавчих студіях. Так, *особистість* визначається як «феномен суспільного розвитку, специфічне утворення, індивід, соціокультурна форма існування психіки, носій свідомості, який належить до людського роду і є продуктом суспільного розвитку, суб'єктом праці, спілкування і пізнання, детермінований конкретно-історичними умовами існування суспільства, усвідомлює своє ставлення до навколишнього середовища і має свої індивідуальні особливості» (Синявський, 2007: 195).

У сучасному мовознавстві центральним об'єктом дослідження є *мовна особистість*. Це поняття вперше ввів В.В. Виноградов у 1930 році, а пізніше розвинув Ю.М. Караулов, розробивши трирівневу модель мовної особистості на основі сприйняття текстів. Перший, вербально-семантичний рівень, передбачає оволодіння лексикою, граматиною, фонетикою, синтаксисом мови

і є рівнем простих повідомлень; другий – когнітивний, або ж семантикон, де головними елементами є ідеї, поняття, концепти, картини світу; та третій рівень – прагматичний, де провідними будуть цілі, мотиви, інтереси, настанови та інтенції. На думку В.І. Карасика, жоден із рівнів не може вважатися домінувальним чи другорядним. Ця думка суголосна з твердженням Ф.А. Литвина, котрий уважав, що семантика, прагматика і синтактика мовних одиниць – це «взаємодоповнювальні відношення» (Литвин, 1984: 105), які формують єдине ціле і функціонують без ієрархічного підпорядкування.

За концепцією В.І. Карасика, мовній особистості притаманні ціннісний, пізнавальний та поведінковий аспекти. Ціннісний аспект полягає в дотриманні певних норм поведінки, які своєю чергою формуються згідно з системою цінностей індивіда, групи, етносу, універсуму. Основним інструментом цього аспекту слугує пейоратив – оцінне судження. Науковець указує на онтологію цінностей, коли менш розвиненому суспільству, ціль якого – виживання, властиві утилітарні норми, тоді як більш розвиненому – морально-етичні. Пізнавальний – оперує образами, концептами, картинами світу, а поведінковий – розглядає спілкування як діяльність, яка охоплює мотиви, цілі, стратегії.

Психологи стверджують, що унікальний стиль спілкування «притаманний передусім непересічним носіям мови, тобто мовним особистостям» (Бацевич, 2004: 188). При цьому ми володіємо мовою не тому, що є мовними особистостями, а тому, що належимо до певної мовної спільноти. Мова – поняття духовне. Про нерозривність мови і духу, мови і мислення говорив ще В. фон Гумбольдт. Мовна особистість, носій мовної свідомості, народжується і розвивається в середовищі народу, який говорить цією мовою. При цьому як особистість чинить вплив на мову, змінюючи її, збагачуючи, так і мова впливає на особистість, оскільки є засобом мислення, когніції, творення. В. фон Гумбольдт стверджував, що на початковому етапі освоєння мови людина підкоряється її правилам, певною мірою будучи заручником її семантичних, граматичних, морфологічних норм. Чим глибше занурюватися у її внутрішні пласти, перейматися її енергетикою, тим виразніше проступає здатність до творчих дій, де особистість може робити свій внесок у життя цього дивовижного, таємничого й безумовно складного механізму, яким є мова. Мова – це спосіб мислення. Тому кожен, хто знає хоча б одну іноземну мову на рівні вільного спілкування, здатен оцінити відмінності в світогляді народів, які нею користуються. Мова – це своєрідний геном, у якому закодований досвід поколінь, картина світу в історичному зрізі, а мовна особистість – це носій цього геному. І. Франко, який вбачав поступ народу в зростанні кожної особистості, виводить просту формулу: «Мова росте елементарно, разом з душею народу» [див.: (Рафальський, 2016: 375)].

В.І. Карасик щодо ідентифікації мовної особистості пропонує критерії визначення мовної належності у бі- чи полілінгвальному середовищі. Вчений припускає, що людина виокремлює для себе ближчу, домінуючу мову, у якій вона реалізовує себе як мовна особистість. І. Франко володів не однією іноземною мовою й тому міг оцінити особливості світобачення різних народів, однак для себе виокремлював одну, свою: «Це мова мого серця. Німецька бесіда – то для мене модний фрак <...>, но руська бесіда – то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується таким, яким єсть» (Франко, 1986, Т. 48: 46). «Таким, яким єсть», – чи ж можна було влучніше описати мову як інструмент, який допомагає відчутти себе собою.

Кожна людина народжується з родовою здатністю бути мовною особистістю, однак нею ще треба стати. Її утвердження передбачає наявність мовної індивідуальності, яка набувається у процесі мовної діяльності. Науковці погоджуються, що неможливо пізнати людину, не пізнавши її мову. З погляду лінгвістики це твердження можна переформулювати, а саме: неможливо пізнати мову, не вийшовши за її межі, не звернувшись до її творця. За словами О.О. Потебні, «мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства особистості» (Потебня, 1993: 98). І. Франко закликав інтелігенцію стати провідниками змін в Україні, наголошуючи на важливості застосування української мови у всіх сферах діяльності, обурювався, що на тлі популярного тоді руху хлопоманства українська вважалася мовою простолюду. Він знав, що мовна ідентифікація – це один із ключових чинників у становленні української особистості: «най в ваших домах іншая мова не постане, як наша руська, най ваші діти з матернім молоком висисають замилювання до любої нашої народовості і нашого над всі слов'янські краснішого язика» (Франко, 1985, Т. 46: 331).

Окрім *мовної особистості*, виокремлюють поняття *мовленнєвої особистості*, яка є об'єктом вивчення теорії комунікації. Я.П. Яремко визначає мовленнєву особистість як «комуніканта, що у процесі комунікативного акту породжує і передає інформацію, впливаючи нею на адресата чи сам сприймає та інтерпретує її, зазнаючи психолінгвістичного впливу адресанта – залежно від ступеня психологічно-комунікативної сумісності» (Яремко, 2015: 203). Ця сумісність, за твердженням ученого, не буває абсолютно симетричною. А тому закодована в мовленнєвому повідомленні інформація інтерпретується адресатом суб'єктивно на основі набутих знань і досвіду. Якщо брати до уваги рівні прояву мовної особистості Ю.М. Караулова від вербально-семантичного до прагматичного, то чим вище за вертикаллю передається повідомлення, тим нижчим є рівень декодування реципієнтом. «Якби ми знали, як рідко нас розуміють правильно, то ми б частіше мовчали», – стверджує В. Гюго. Мовленнєвий акт містить у собі не лише передачу повідомлення, але й такі характеристики, як емоції, наміри, мотиви, знання конвенційної інформації. Під час мовлення дві мовні особистості вступають у взаємодію засобами мови, використовують такі психолого-поведінкові механізми, як жести, міміка, інтонація. З цього моменту народжується мовленнєва особистість. Ф.С. Бацевич зазначає, що «насправді людина в комунікацію входить як особистість з усіма властивими їй рисами» (Бацевич, 2004: 188). Полем діяльності мовленнєвої особистості, яка наділена мовною свідомістю, її психе, буде комунікативна ситуація.

«Заговори, щоб я тебе побачив». Цей сократівський постулат визначає образ мовленнєвої особистості, бо що таке людина без комунікації, як не лиш ім'я, лише зображення, і лише коли вона вступає в комунікативну взаємодію, то виявляє себе, створює про себе враження, уявлення. Коли ми вперше зустрічаємося із людиною, то володіємо лише суто фактологічною інформацією: зріст (високий, середній, невисокий), стать, вік. У художніх текстах, коли І. Франко змальовує певного персонажа, він, окрім опису зовнішності, подає манеру мовлення: «свобідніше вже і навіть з якимось жаром говорив доктор» (Франко, 1978, Т. 18: 86), «говорив він поважно» (Там само: 97), «говорив

зо мною по-людськи» (Там само: 110), «заговорив з усміхом один парубок» (Там само: 121), «заговорив густим басом», по своєму звичаю зачинаючи від середини думки» (Там само: 126), «говорить часом мов знехотя пані Целіна» (Там само: 135), «говорив пан Зефірин, немов і не бачачи Фледермаусокого переляку» (Там само: 143), «заговорив, немов горохом посипав» (Там само: 167), «говорив, а тільки немов огризався» (Там само: 193), «з докором говорив Густав» (Там само: 199), «говорив просто, без звичайного у многих офіцерів силуваного різкого тону. Говорив коротко і мало» (Там само: 215), «говорив зо мною, як з рівною» (Там само: 218), «говорив се так добродушно, що Іванові якось ані на думку не прийшло ображуватися» (Там само: 253), «проговорила ніжним голоском» (Там само: 286), «говорив уже ласкавіше пан принципал» (Там само: 310), «говорив далі ще лагіднішим, уже майже сердечним голосом пан принципал» (Там само: 311), «завсіди добірними словами і стерігся перед чужими і низькородними скомпромітуватись яким-небудь грубим словом, хоч дома, а особливо перед молодшим братом, не раз умів бути й грубіяном» (Там само: 326), «не то говорив, не то бурчав Елькуна своїм густим басом» (Там само: 336), «говорив простодушно й широ» (Там само: 341), «Борис говорив оці слова живо, тепло, але вже спокійно і рівно» (Там само: 368) «говорив не зупиняючись, голос його, твердий та жорстокий, помалу підносився, міцнішав і дзвенів, мов сталь, мов могучий рев наближаючоїся здалека течії реакції» (Там само: 373), «говорив своїм дзвінким, трохи горляним голосом якісь магичні слова» (Там само: 400), «про свою рідню говорила тільки загальними словами, а о собі не вміла нічого й сказати, крім своїх мрій та поглядів» (Там само: 411), «говорячи все те звільна, м'яким і ніби надломленим голосом» (Там само: 430). Такі характеристики у змалюванні художнього образу уможливають «побачити» мовця, створити більш детальну картину про його характер, а відповідно і в своїй уяві виробити враження про людину та про мовну ситуацію, адже для комунікації важливо *хто* говорить, *як*, *за яких обставин* і *чому*.

Кожна людина належить до соціуму і є продуктом соціуму. Від народження на її свідомість впливають архетипи – продукти тривалого процесу передавання попередніми поколіннями інформації, досвіду, цінностей матеріальних і духовних. Соціум – це «велика стійка соціальна спільність, яка характеризується єдністю умов життєдіяльності людей в якихось суттєвих відносинах, і, внаслідок цього, спільністю культури» (Синявський, 2007: 289) може трактуватися в широкому сенсі – як спільність загальнолюдоська, себто людство, та у вузкому значенні – як етнос, народ, соціальна група. Етнічне творить національне, оскільки нація як вищий рівень розвитку народу (організованого й політично структурованого соціуму), є результатом історичного розвитку, де накопичується досвід, окреслюються цінності. Нація ж – це «етносоціальна спільнота, об'єднана певною самоназвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей, усвідомленням своєї ідентичності (національною самосвідомістю)» (Словник української мови у 20 т., Т. 10: 1830). Так, К. Ясперс, протиставляючи народ масі зазначає, що «народ структурований, усвідомлює себе у своїх життєвих підвалинах, у своєму мисленні й традиціях. Людина з народу має особисті риси характеру також завдяки силі народу, що служить йому основою» [див.: (Яремко, 2014: 205)]. Отже, особистість проходить еволюцію від соціальної до національної.

В першому випадку вона бачить себе частиною колективу, і колектив служить тим психологічним тлом, на якому вона виокремлює себе як одиницю від цілого. А в другому нація зі своєю значно складнішою структурою породжує особистість національну, котрій притаманий високий рівень самосвідомості, відчуття належності до свого коріння, певний набір цінностей, мовна ідентифікація. Питання в тому, що з'являється першим: нація чи колективна національна особистість. І. Франко вважав, що витворення нації можливе лише завдяки внутрішньому зростанню кожного індивіда. Однією з ознак соціальної особистості є соціальна ідентичність. Цікавою є думка вчених, які вважають, що «ідентичність є поняттям, яке виокремлює, розрізняє і в той же час робить частиною цілого» (Ashmore, 2001: 73–74). Самоідентифікація виявляється через самокатегоризацію, тобто визнанням рис суспільства та норм поведінки прийнятними для індивіда. Дослідники виділяють різні рівні самокатегоризації. Скажімо, виокремлюють рівень, де легко змінити свою приналежність до відносно нестійкої групи, як, наприклад, уболівальники спортивної команди із притаманною ситуативною мотивацією: «Сьогодні я єдиний духом з ними, однак завтра, якщо мій улюблений гравець не виходить на поле, то, можливо, я підтримаю геть іншу команду». Чим стійкішою є група, тим важче змінити самоідентифікацію. Як наслідок, важко заперечити етнічну належність чи національну і майже неможливо расову чи гендерну. Більше того, власної ідентифікації недостатньо, бо важливо бути визнаним іншими членами групи. Як приклад, китаянка може вважати себе американкою, але її співгромадяни європейського походження можуть це заперечувати.

Самоідентифікація поділяється на ідентифікацію *як*, котра передбачає особистісне вираження: я ідентифікую себе як член цього суспільства та ідентифікацію *з*, що стосується позитивного ставлення до людей соціуму. Д. Міллер стверджує, що моральна цінність сильного почуття національної ідентичності – це те, яке має в собі почуття співчуття і обов'язку щодо співгромадян. Таким чином, національною особистістю може вважатися той, хто не лише визнає себе частиною нації, а хто поділяє її цінності, а також позитивно ставиться до своїх побратимів, хто володіє високим рівнем національної свідомості, мовною та культурною ідентифікацією. Не можна називатися українцем і при цьому не любити чи не сприймати все українське. І. Франко, усвідомлюючи усі слабкості тогочасного українства, не лише ідентифікував себе як частину української спільноти, а й щиро любив свій народ:

«Ти мій рід, ти дитина моя, / Ти вся честь моя й слава, / В тобі дух і будуще моє, / І краса і держава» (Франко, 1976, Т. 5: 237).

Іван Франко осмислює характерні ознаки національної особистості, зокрема через концептуалізацію поняття національної ідентичності: «Ми мусимо чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіціальних кордонів» (Франко, 1986, Т. 45: 405). Національній особистості притаманний також високий рівень національної свідомості: «Ми повинні всі – без виїмка – перед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етногафічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кождим її частковим, локальним болем, а головню щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його»

(Франко, 1986, Т. 45: 405). Він усвідомлює, що космополітичні, люмпенні індивіди не можуть творити націю: «...не “ташкентців”, не аферистів, не спекулянтів на легкий хліб потребує від нас Україна, і коли ми нічого іншого, ліпшого не зуміємо дати їй, тоді сором і ганьба нам» (Франко, 1986, Т. 45: 408). Зростання він убачав у «моральному переродженні» (Франко, 1986, Т. 45: 407) кожного. Суттєвими перешкодами на шляху до становлення національної особистості, за Франком, є так звані національні хиби: «неточність, балакучість, пустомельство, брак характерності, індеферентність та моральна грубошкірість, байдужість до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності» (Франко, 1986, Т. 45: 407). За цією характеристикою постає психологічний портрет індивіда, позбавленого розуміння, за Франком, «ідеалу національної самостійності й етичного ідеалу» (Франко, 1986, Т. 45: 285) Таке аморфне національне Я не може бути рушієм творення нації, вищої форми організації народу, тому Каменяр закликає видобути з себе «моральну силу» і стати, озброївшись почуттям громадянського обов'язку, до праці, праці не для проформи, а для результату. І хоча ця праця є «ризиковою», однак її мета є запорукою розвитку загального, запорукою поступу.

Ще однією хибою для Франка є роздвоєність національної особистості: «gente Ukraini, natione Russi», що означає: за походженням українець, за національністю росіянин. Наявність мовно-ментальної амбівалентності у свідомості української інтелігенції була тим несприятливим фактором, який гальмує витворення національної єдності, оскільки «...велика часть світлич українців... в душі дорожила фантомом «великої, неподільної Росії»» (Франко, 1986, Т. 45: 403). Щоб витворити з народних мас народ і націю, необхідно позбутися національних хиб тим, хто має йти в авангарді, хто має вказувати шлях до ідеалу іншим, новим поколінням. Таким чином, термін *національна особистість* розкривається Франком повною мірою: це особистість, наділена національною свідомістю, національною самоідентифікацією, мовно-ментальною стійкістю, відчуттям громадянського обов'язку, керується імперативом: «Кожен думай, що на тобі мільонів стан стоїть, / що за долю мільонів мусиш дати ти одвіт» (Франко, 2001: 178).

Цілісність особистості, окреслену в Я-концепції представників гуманістичної психології А. Маслоу, К.-Р. Роджерса вважають одним із найбажаніших ідеалів людини. Стати собою, знайти себе, відшукати своє місце в житті й таким чином досягти гармонії між Я-реальним та Я-ідеальним – першоумова цілісності особистості. Питання структури особистості досить детально описав К.-Г. Юнг у своїй праці «AION. Нариси щодо символіки самості», в якій він визначає самість як поняття, яке вище за его або ж Я, яке містить соматичне і психічне. Соматичне – це сукупність відчуттів тіла, які за своєю природою є психічними й асоціюються з его, а отже є усвідомленими. Психічне, що ґрунтується на свідомому і несвідомому, К.-Г. Юнг розглядає як таке, що пов'язане з волею. Основною ознакою Я, за Юнгом, є чинник усвідомлення. Вперше Я виявляється на момент зіткнення соматичної частини з довколишнім світом і продовжує свій розвиток через подальші такі зіткнення. Вчений стверджує, що здобути повну картину особистості є завданням неможливим навіть у теорії, оскільки неможливо описати несвідомий особистісний компонент, він є непізнаним.

Самість містить у собі Я, яке є свідомим центром особистості, а також і несвідоме. Самість наділена свободою волі та індивідуальністю. Науковець вказує на значну залежність Я від несвідомого, і чим більше асимільованих несвідомих змістів, тим ближче ми до самості.

Учений говорить про наявність внутрішніх імпульсів, які належать до сфери несвідомого. Ці імпульси беруть активну участь у тому, що ми звемо *моральний вибір*. К.-Г. Юнг вважає, що найкраще давати їм оцінку Божественного, адже тоді це пояснить вибір, як підкорення вищому авторитетові: «...психологічні істини не є метафізичним прозінням; їх суть – це освячені звичаєм способи мислення, чуття і поведінки, які довели на практиці свою користь і адекватність... коли я пропоную називати виявлені в нас імпульси як «божу волю», я намагаюсь підкреслити, що в них треба вбачати не довільне бажання і волевиявлення, але абсолютні величини, з якими необхідно правильно поводитись» (Юнг, 2019: 50). Таким авторитетам поклонялися предки, а отже, сповідування їх шляху людиною, яка продовжує свою життєву діяльність, свідчить про успішність його функціонування, а отже нема підстав вважати його хибним.

В І. Франка цілісність особистості найяскравіше оприявлюється в єдності душі й тіла, надаючи безумовної цінності «скарбам духу». Так, Я.П. Яремко у своїх працях ґрунтовно аналізує концепт «цілого чоловіка», який є нічим іншим, як проявом цілісної особистості, тобто концептуальної особистості. «Концептуальна особистість – це такий лінгвопсихокультурний тип, у якому синтезовано усі вияви буття й особливості поведінки (зокрема комунікативної) національної людини, вертикальну структуру якої вивершує сформована у її свідомості система духовних цінностей» (Яремко, 2015: 207) Ця цілісність полягає у національній самосвідомості, діяльності, скерованій на досягнення вищої мети, або ж виконання призначення. Для І. Франка такою діяльністю було створення умов для розвитку самосвідомості українського народу. Цілісність без свободи неможлива, оскільки заперечує аспект вибору та відповідальності за нього. Адже лише в умовах свободи людина зможе «дорости до себе» (Яремко, 2015: 177). Однією із сторін «цілого чоловіка», яку виділяє науковець, є вічний революціонер, як та частина особистості, котра прагне справедливих змін у середовищі, яке є несприятливим для розвитку, самоствердження та шляху до себе. Невід'ємною частиною вічного революціонера є боротьба, метою якої є поступ, служіння внутрішнім ідеалам. Каменярь – борець, громадянин, альтруїст, вождь – ще один аспект у концепції «цілого чоловіка». Каменярь – це той, хто жертвовно торує шлях для інших, хто служить ідеалам добра.

У психолінгвістичному контексті «цілий чоловік» Івана Франка поєднує людину мислячу, людину моральну та людину чуттєву. Ця єдність відображає юнґіанську божественну пару аніму та анімуса, котра є невід'ємною умовою цілісності. Розум і серце, як бінарне протиставлення, зображено у творі «Хома із серцем і Хома без серця». Франко подає ці ключові риси особистості у своєрідному простистоянні: «Вони були майже повні контрасти один супроти одного, і ся сила контрасту лучила їх до купи» (Франко, 1979, Т. 22: 10). Хома із серцем – це людина, у якій гіперболізується чуттєво-емоційна сфера. Для нього «...любов мусить бути движучою силою; без неї діло розуму мертве» (Франко, 1979, Т. 22: 11). Другий же Хома керується здоровим глуздом, його цікавить лише практичний бік будь-якого питання. Його девізом є «тільки розум наведе

нас на добру дорогу...» (Франко, 1979, Т. 22: 10). Обидва перебувають у палкому диспуті щодо доцільності засобів, якими вони покористовуються в своєму поступі до мети. Серце керується високими ідеалами, емоціями, втрачаючи при цьому зв'язок із реальністю. Розум же, будучи суто прагматичним, втрачає високу мету і постає суто споживацьким, вилучаючи з пріоритетів духовні цінності. «Ти годуєш їх фантомами», – каже Хома без серця, на що Хома із серцем відповідає: «Я підтримаю їх надію». Франко зумисно дає можливість спостерегти, який нестійкий характер нестимуть зміни, якщо вестимуть їх лише розум чи лише серце. Надмірна кордоцентричність українського народу, за відсутності критичного мислення, часто ставала причиною для маніпуляцій масовою свідомістю. Те, що робиться винятково на ґрунті емоцій, має нестійкий, нестабільний характер, а отже, й нетривалий.

І. Франко чітко вказує на шлях, котрий веде до тих національних ідеалів, до тієї вищої сходинки розвитку суспільства, де буде можливим зростання самодостатньої особистості, не відірваної від власного коріння. Цей шлях пролягає через єдність серця і розуму, почуттів і здорового глузду, високих ідеалів та усвідомлення реальності. Каменярь стверджує: «Кожний мусить сю семінарію пройти сам у собі і сам із собою, мусить виповісти війну апатії й шаблонові у всіх формах, мусить сам у собі і в своїм оточенні збудити і підтримувати тугу не за новими порядками, але за новими, вищими духово й етично, культурнішими людьми» (Франко, 1979, Т. 22: 15), бо неможливо вести народ до мети, важливості якої цей народ не розуміє.

Почуття обов'язку – іманентна ознака *«цілого чоловіка»*, яка дає сенс життя. Свого часу Ф. Достоєвський зазначав, що найжорстокішою карою для людини є змусити її робити те, що не має сенсу, мети. Тут варто згадати героя грецьких міфів Сізіфа, котрий був змушений виконувати одне й те ж завдання, кожного дня починаючи спочатку. Мета – це те, що є рушієм, а рух, своєю чергою, – це зростання. Почуття обов'язку пов'язується з такими духовними цінностями, як гідність, честь, сумління.

Мислитель убачає ідеал своєї самості в чіткому визначенні зі своїми пріоритетами, переконаннями, ідеями, без подвійних стандартів, аморфної нейтральності. І. Франко цю ідею подає так: «І якщо через слабкість я мав би згрішити, то краще вже хай згрішу надміром запалу, відсутністю поміркованості у словах і діях, ніж тою ілюзорною мудрістю поміркованості, не холодною і не гарячою, про яку вже Христос сказав: “Тому що ти не був ні холодним, ні гарячим, виплунуть тебе уста мої”» (Франко, 1986, Т. 46: 270). Цей ідеал він сповідував у своїй творчості та громадській діяльності, ставши національним, літературним, культурним світочем свого народу, справжнім *«аристократом духу»*.

Франкові вдалося залишити слід настільки глибокий і значний, що його творчий доробок буде об'єктом дослідження ще багатьох поколінь науковців. Його особистість за життя і після еманує, надихає, побуджує до праці над самим собою, щоб знайти дорогу до самого себе – від Я-реального до Я-ідеального.

Термін *особистість* у мовомисленні Івана Франка набуває різноаспектного значення. До змісту поняття належать поняття мовної особистості, мовленнєвої особистості та національної особистості. Кожне з цих понять виступає гранями цілісної особистості, що проявляється у Франка в ідеальному комплексі-концепті *«цілий чоловік»*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич, Ф. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Видавничий центр «Академія» (Альма-матер).
2. Карасик, В. (2002). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.
3. Караулов, Ю. (2010). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Издательство ЛКИ.
4. Литвин, Ф. (1984). *Многозадачность слова в языке и речи*. Москва: Высшая школа.
5. Потебня, А. (1993). *Мысль и язык*. Киев.
6. Рафальський, О. & Чернега, П. (2016). *Іван Франко у творенні української національної ідентичності: збірник наукових праць*. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, ІПіЕНД.
7. Синявський, В. (Ред.) (2007). *Психологічний словник*. Київ: Науковий світ.
8. *Словник української мови у 20 т.* (2010 – 2020). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=57412&page=1830>
9. Франко, І. (1976). Мойсей. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 5, с. 237). Київ: Наукова думка.
10. Франко, І. (1978). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 18). Київ: Наукова думка.
11. Франко, І. (1979). Хома із серцем і Хома без серця. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 22, с. 7–29). Київ: Наукова думка.
12. Франко, І. (1985). 3 1848 року (Давні матеріали до оцінення нових заходів около польсько-руської угоди). У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 46, Ч. 1). Київ: Наукова думка.
13. Франко І. (1986). Поза межами можливого. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 45, с. 276–285). Київ: Наукова думка.
14. Франко, І. (1986). Одвертий лист до галицької молодіжці. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 45, с. 401–409). Київ: Наукова думка.
15. Франко, І. (1986). Наш погляд на польське питання. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 45, с. 204–220). Київ: Наукова думка.
16. Франко І. (1986). Листи. До О.М. Рошкевич. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 48, с. 46). Київ: Наукова думка.
17. Франко, І. (2008). Великі роковини. У Бондар М.П. (Ред.) (2008). *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. Оригінальні та перекладні поетичні твори* (Т. 52, с. 178). Львів: Каменяр.
18. Юнг, К.-Г. (2019). *АІОН. Нариси щодо символіки самості*. Львів: Астролябія.
19. Яремко, Я. (2015). *Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації*. Дрогобич: Посвіт.
20. Ashmore, R. D., Jussim, L. J. & Wilder, D. (2001) *Social Identity and Intergroup Conflict*. England: Oxford University Press.
21. Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.

Svitlana Senkiv

TERM PERSONALITY IN IVAN FRANKO'S LANGUAGE AND THINKING

The study analyzes the present research works on rendering psychological and linguistic features of personality as a central phenomenon in anthropocentric sciences, describes its structure and key elements. It proves the significant role of a **language personality** to determine all the major linguistic aspects and as well as to have an insight into language nature. Besides, the article distinguishes the notion of **communicative personality** taking into account peculiarities of speech processes such as psychological features of a person as a

communicant with such characteristics as feelings, motives, intentions, goals, communicative situation. The study implies to highlight the importance of **social** and **national personality** as a part of a group and their role in the establishing of a nation as a higher stage of society development. It provides the main characteristics of **national personality** such as self-identity, which splits into identity **as** and identity **with**, national consciousness, common ethnic background and language.

The article deals with peculiarities of content value of term **personality** in Ivan Franko's works, differentiates notions language personality, communicative personality and national personality as elements of an integrated personality. According to Franko's worldview, the study defines the role of personality in psychological and behavioral models: "a man in language", "a man in society", "a man on the way to self-cognition". It provides the analysis of I. Franko's conceptual notion "a whole man" as an ideal aim in a person's life, which reflects the psychological statement consisting in individual constant awareness of the way from the real-self to ideal-self. This way is always accompanied with the fundamental features: struggle, will power, liberty, moral choice, higher aim, while the main obstacles are defined as betrayal of oneself and yielding to one's weak points. The article highlights the importance of I. Franko's contribution to the definition of the notion **personality** in the scope of interdisciplinary studies.

Key words: language personality, national personality, communicative personality, integrated personality, conceptual personality Ivan Franko, self-cognition, identity, consciousness.

REFERENCES

1. Ashmore, R. D., Jussim, L. J. & Wilder, D. (2001) *Social Identity and Intergroup Conflict*. England: Oxford University Press (in Eng.).
2. Batsevych, F. (2004). *Osnovy komunikativnoyi lingvistyky*. Kyiv: Publishing Center "Academy" (Alma-Mater) (in Ukr.).
3. Franko, I. (1976). Moisei. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 5, pp. 201–264). Kyiv: Naukova dumka (In Ukr.).
4. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 18). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
5. Franko, I. (1979). Khoma iz sertsem i Khoma bez sertsia In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 22, pp. 7–29). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
6. Franko, I. (1985). Z 1848 roku (Davni materialy do otsinennia novykh zahodiv okolo polsko-ruskoyi uhody). In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 46, Chepter 1). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
7. Franko, I. (1986). Lysty. Do O. M. Roshkevych. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 48, p. 46). Kyiv: Naukova dumka (In Ukr.).
8. Franko, I. (1986). Nash pohliad na polske pytannia. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 45, pp. 204–220). Kyiv: Naukova dumka (In Ukr.).
9. Franko, I. (1986). Odverty lyst do galytsoyi molodezhi. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 45, pp. 401–409). Kyiv: Naukova dumka (In Ukr.).
10. Franko, I. (1986). Poza mezhamy mozhlyvigo In Franko, I. (1976–1986). In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* (V. 45, pp. 276–285). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. Franko, I. (2008). Velyki rokovyny. In Bondar M.P. (Ed.) (2008). *Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u 50 t. Oryhinalni ta perekladni poetychni tvory* (V. 52, p. 178). Lviv: Kameniar (in Ukr.).
12. Karasik, V. (2002). *Yazykovoi krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. Volgograd: Pieriemiena (in Russ.).
13. Karaulov, Yu. (2010). *Russkiy yazyk I yazykovaya lichnost*. Moscow: Publishing House: LKI (in Russ.).

14. Litvin, F. (1984). *Mnogozadachnost slova v yazykie i riechi*. Moscow: Vysshaya shkola (in Russ.).
15. Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press (in Eng.).
16. Potebnia, A. (1993). *Mysl i Yazyk*. Kyiv (in Russ.).
17. Rafalsky, O. & Chernega, P. (Ed.) (2016). *Ivan Franko u tvorenni ukrayinskoyi natsionalnoyi isentychnosti: Collection of scientific works*. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova, IPIEND (in Ukr.).
18. *Slovnyk ukrayinskoyi movy u 20 tomakh* (2010–2020). Retrieved from <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=57412&page=1830> (in Ukr.).
19. Syniavsky, V. (Ed.). (2007). *Psykhologichny slovnyk*. Kyiv: Naukovy svit (in Ukr.).
20. Yung, K.G. (2019). *AION. Narysy shchodo symboliky samosti*. Lviv: Astroliabiya (in Ukr.).
21. Yaremko, Ya. (2015). *Suchasna politychna terminolohiya: na peretyni kohnitsiyi ta komunikatsiyi*. Drohobych: Posvit (in Ukr.).

УДК 811.161.2'37

Г.В. ЧОРНОВОЛ
Черкаси, Україна

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВНОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті досліджено проблеми вноرمування сучасної української термінології, прокоментовано основні особливості нинішнього стану термінології, визначено роль англійської мови як основної для запозичень терміноодиниць низки галузей сучасної науки і техніки, на прикладі терміносистем економіки та радіології визначено питання, що потребують першочергового вирішення; схарактеризовано провідні лексикографічні видання, які відповідають нормативним вимогам до праць такого типу.

Ключові слова: термін, термінологія, унормування, уніфікація, економічна термінологія, радіологічна термінологія, термінологічний словник.

Сучасна українська термінологія є гнучкою відкритою системою, яка постійно змінюється, оновлюється. Розвиваються галузеві терміносистеми, упроваджуються нові одиниці на позначення спеціальних понять. Однак нині робота з фаховою термінологією, укладання термінологічних словників сповільнюється через недостатність фінансування та фрагментарний інтерес до досліджень такого типу. Тому сьогодні украї необхідно підкреслювати актуальність вивчення галузевих термінологій.

На важливості питання унормування сучасної української термінології наголошують у своїх працях К.Г. Городенська (2013), С.Я. Єрмоленко (1999), Н.Ф. Клименко (2008), І.М. Кочан (2013), Т.Р. Кияк (2005), В.С. Моргунюк (2000), Т.І. Панько (1992), Б.Є. Рицар (2018), Л.О. Симоненко (2018), С.П. Биби́к (2018), І.А. Казими́рова (2017), Л.А. Халіно́вська (2017), Л.В. Туровська (2018), М.І. Навальна (2016) та ін.

© Г.В. ЧОРНОВОЛ, 2021

Мета нашої статті – окреслити основні проблеми вноормування сучасної української термінології, що передбачає розв’язання таких завдань: 1) проаналізувати загальний сучасний стан української термінолексики; 2) виявити специфіку подання термінів економіки у сучасних лексикографічних джерелах; 3) з’ясувати недоліки у формулюванні визначень окремих понять економіки.

Серед ознак, що характеризують сучасну українську термінологію, можемо виділити кілька основних.

Перша ознака, що стосується частини галузевих терміносистем, – це значна кількість запозичених термінів (переважно з англійської мови). На цій особливості роблять акцент українські дослідники. Так, наприклад, В.П. Зубченко та Ю.С. Мішура в процесі аналізу актуарної термінології зауважують, що «для українського фахового середовища на цей час стало типовішим уживання англійськомовних термінів чи їхніх скорочень замість українських аналогів. Також часті випадки «викривленого» перекладу англійськомовного терміна, українськомовний аналог якого обмежено передає оригінальний закладений зміст» (Зубченко, 2018: 46).

У окремих терміносистемах кількість таких запозичень є досить вагомою (наприклад, у терміносистемах економіки, інформаційних технологій). Причинами великої кількості запозичень можна вважати панівну роль англійської мови в усіх сферах сучасного життя та здатність окремих термінів швидко займати місце у галузевій термінології і утворювати похідні терміни: так, економічний термін *баланс* (англ. *balance*) – «система взаємопов’язаних показників, які характеризують наявність матеріальних, трудових, грошових ресурсів та їх використання» (Завадський та ін., 2006: 17) є базовим для таких термінів, як *баланс матеріальний*, *баланс платіжний*, *баланс попиту та пропозиції*, *баланс торговельний*, *баланс фінансовий зведений*, *баланс грошових доходів та витрат населення*, *балансова вартість активів*.

Варто зауважити, що сьогодні процес залучення іншомовних спеціальних одиниць подекуди є некерованим, і цей факт викликає певні побоювання у фахівців. Адже в часи формування мультикультурного простору й панування англійської мови як основної в науковій сфері на часі стає збереження мовної самобутності. Для кожної терміносистеми повинен дотримуватися певний баланс. «При утворенні термінів недоречним є ані мовний пуризм, ані надмірне захоплення запозиченнями. Термін – це передусім елемент певної наукової галузі» (Суперанская, 2007: 107).

Також досить часто спостерігаємо ситуацію, коли графічне оформлення терміна подається в кількох варіантах, що теж не є позитивним моментом. «Запозичення не дуже бажані ще й через те, – наголошує М.О. Вакуленко, – що теперішній правопис не завжди логічно, чітко й послідовно регулює їх написання і тому часто стає перешкодою при узгодженні вітчизняної термінології з міжнародною, нерідко спотворюючи написання, вимову і навіть значення слова» (Вакуленко, 2009: 9). Приміром, термін *лайтбокс* (англ. *lightbox*) – «підсвічений зсередини стенд з відображеною на ньому з одного, двох чи трьох боків рекламою» (Завадський, 2006: 161): у словниковому записі маємо написання разом, у текстах ЗМІ – разом або через дефіс. Такі моменти можуть негативно позначатися саме на вноормуванні єдиного правильного типу правопису слова.

Не в останню чергу сприяє надміру запозичень так звана «мода на мову», яку ми можемо спостерігати як у науковому стилі, так і у публіцистичному та розмовно-побутовому, коли за наявності українського відповідника використовується запозичена лексема. П.О. Селігей зауважує: «Проблема зайвих запозичень стосується <...> не тільки наукового мовлення. Вона стосується всієї літературної мови» (Селігей, 2016: 145).

На нашу думку, в кожній галузевій терміносистемі повинен зберігатися оптимальний баланс запозичених і питомих одиниць з перевагою других, особливо коли ми можемо вибрати власне український відповідник. «В науковій лексиці співіснують чуже й питоме, інтернаціональне й національне. Перший складник єднає її з міжнародними стандартами, другий зберігає її самобутність і народний характер» (Селігей 2016: 129).

Другою ознакою сучасної української термінології є дотримання класичних принципів термінотворення. «Нові явища та процеси в українському словотворенні зумовлені значною мірою позамовними чинниками, зокрема активними запозиченнями до лексикону та галузевих терміносистем української мови, змінами суспільно-політичного характеру в Україні, пробудженням національно-мовної свідомості української еліти, піднесенням культурного рівня населення тощо» (Городенська, 2013: 3–4).

При творенні спеціальних одиниць використовується переважно суфіксальний спосіб словотворення з поєднанням основи питомого / запозиченого слова й власне українського афікса: *ціна* → *цінний*, *квота* → *квотування*, *ліквід* → *ліквідність* (Завадський, 2006). Варто зауважити, що частотність творення нових термінів залежить від продуктивності суфікса.

Ще однією ознакою сучасної вітчизняної термінології є неповна унормованість окремих терміносистем. Цю ситуацію можна пояснити кількома чинниками. Є терміносистеми, що обслуговують галузі науки, які нині розвиваються стрімко й безперервно (наприклад, термінологія сфери інформаційних технологій), унаслідок чого кількість нових термінів є значною.

Природно, що нормування і стандартизація термінів дещо затримується порівняно з усним застосуванням спеціальних одиниць фахівцями. Разом з тим існують терміносистеми, що функціонують уже досить тривалий час, однак мають у своєму складі терміни, які потребують удосконалення або заміни (наприклад, термінологія радіологічної сфери, протирадіаційної безпеки, дозиметрії). Так донині відсутнє єдине використання терміна *іонізуюче випромінювання*. Пропонуються кілька варіантів, однак спільної точки зору серед фахівців так і не досягнуто – *іонізуюче випромінювання*, *йонізувальне випромінювання*, *йонізівне проміння*. Найчастотнішим є використання варіанта *іонізуюче випромінювання* (Директива Ради Євратом, 2013), хоч, на нашу думку, він не є найбільш вдалим.

Причина такої неповної внормованості окремих терміносистем полягає передусім у позамовній сфері, оскільки названі вище галузі науки найбільш активно розвивалися в часи перебування України в складі СРСР. Звідси й маємо такий стан речей, що терміни переважної більшості галузей були оформлені згідно з нормами російської мови. Наприклад, радіологічна термінологія починала свій розвиток на початку ХХ ст. і пропонувала перш терміни, які були пов'язані з відкриттям рентгенівських променів: *рентгеногляд*, *рентгенування*. В.С. Калашник зауважує, що «із середини 30-х до початку 90-х років

термінотворча робота стала менш активною, кількість термінографічних видань зменшилася, поступово звужувалася сфера функціонування термінів. <...> На жаль, в останні десятиріччя існування СРСР радянська радіологія як наукова дисципліна й галузь медицини відставала від західної, отже, застарілою була й сама російськомовна терміносистема, якою користувались усі радіологи країни. Вона відрізнялася від світової терміносистеми» (Калашник, 2011: 325).

Констатуємо той факт, що у сфері радіології та дозиметрії і донині існує низка терміноодиниць, які не мають українського відповідника, тому доводиться послуговуватися російськими варіантами, правопис яких часто суперечить нормам сучасної української літературної мови, або запозиченнями з англійської, різний переклад яких теж ускладнює наукову діяльність. Наприклад, терміни *short / long lived radionuclide* перекладаються з англійської у різних фахових текстах з радіології як *короткотривалий / довготривалий, короткоіснуючий / довгоіснуючий, короткоживучий / довгоживучий*. Тобто немає єдиного узгодженого варіанта цих одиниць, хоч, на нашу думку, перші запропоновані терміни є найбільш вдалим.

Однією з ключових ознак сучасної української термінології можемо назвати активне укладання галузевих словників. У окремих галузях науки і техніки словникарська робота ведеться досить інтенсивно.

Серед фундаментальних праць останніх років особливо виділяємо «Словник української біологічної термінології» за ред. Д.М. Гродзинського та Л.О. Симоненко (2012), створений колективом термінологів Інституту української мови та Комітету наукової термінології НАН України. Праця є вагомим внеском в українську термінографію; вона містить близько 80 тисяч термінів і термінів-словосполучень біології, які можуть бути використані не лише фахівцями-біологами, але й представниками інших спеціальностей.

Варто підкреслити, що пропонувані нині паперові та електронні галузеві словники значною мірою відрізняються один від одного своєю якістю. Так, часто до уваги користувачів пропонують праці, у яких містяться лексеми, що за своїми характеристиками не можуть уважатися нормативними термінами, а є професіоналізмами (наприклад, «*жирний кіт*», «*спляча красуня*», «*політика парасольки*», «*м'яке приземлення*» – із сфери економіки тощо) (Завадський, 2006).

Такі одиниці, на нашу думку, не можуть уводитися до термінологічних словників разом із нормативними термінами, оскільки термін має бути однозначним і емоційно нейтральним. Крім того, сфера використання професіоналізмів – це усне професійне спілкування; у писемному тексті вони майже не трапляються.

Додавання подібних одиниць до словника є виправданим у тому випадку, коли вони функціонують у галузевій терміносистемі тривалий час і набувають усіх необхідних ознак терміна, наприклад, в економічній термінології термін «*бронзовий (дружній) вексель* – фіктивний вексель, боргове зобов'язання, що не має під собою реального забезпечення; їх виписують неспроможні платники один на одного з метою дисконту цих векселів у банках» (Завадський, 2006: 29). Вирішення питання вбачаємо в укладанні спеціальних видань, що містили б професійну й жаргонну лексику, використовувану представниками відповідного фаху.

Отже, сучасна українська термінологія продовжує розвиватися і оновлюватися. Серед першочергових завдань її подальшого функціонування ключовим має бути визначення доцільності запозичення термінів з інших мов. Варто визначати необхідність застосування таких спеціальних одиниць у кожному конкретному випадку для окремої галузевої терміносистеми. Крім того, у пріоритеті роботи дослідників сьогодні має бути нормування і стандартизація терміносистем тих галузей науки і техніки, які мають стратегічне значення для розвитку держави.

Водночас зусилля науковців мають бути спрямовані на активний розвиток вітчизняної термінології ресурсами української мови не тільки через створення наукових розвідок, але й через якісне укладання галузевих термінологічних словників та популяризацію української науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко, М.О. (2009). *Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії*. Київ.
2. Городенська, К.Г. (2013). Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*, № 2, С. 3–12.
3. Гродзинський, Д.М. & Симоненко, Л.О. (відп. ред.) (2012). *Словник української біологічної термінології*. Київ: КМ.
4. Директива Ради 2013/59/Євратом від 5 грудня 2013 року про встановлення основних норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених впливом іонізуючого випромінювання, і скасування директив 89/618/Євратом, 90/641/Євратом, 96/29/Євратом, 97/43/Євратом і 2003/122/Євратом (2013). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13#Text
5. Завадський, Й.С., Осовська, Т.В. & Юшкевич, О.О. (2006). *Економічний словник*. Київ: Кондор.
6. Зубченко, В., Мішура, Ю. (2018). Стандартизація актуарної термінології, яка стосується видів страхування, інших ніж страхування життя. *Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 890, 46–49. Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk890/TK_wisnyk890_4_zubchenko_mishura.htm
7. Калашник, В.С. (2011). Українська радіологічна термінологія: історія, проблеми й перспективи. У Калашник, В.С. (2011). *Людина та образ у світі мови: вибрані статті* (с. 324–328). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна,.
8. Селігей, П.О. (2016). *Світло і тіні наукового стилю: монографія*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
9. Суперанская, А.В., Подольская, Н.В. & Васильева, Н.В. (2007). *Общая терминология: вопросы теории*. Москва: ЛКИ.

Halyna Chornovol

THE MAIN STANDARDIZATION PROBLEMS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY

The main article investigate the standartisation problems of modern Ukrainian terminology. The industry terms are evolving and new units to denote special concepts are introducing. While currently working with professional terminology, the issue of terminological dictionaries is motivated by lack of funding and fragmentary interest in research of this type. Therefore, today Ukraine needs to emphasize the relevance of studying industry terminological terms.

The role of the English language as the main one for borrowing the term units of a number of branches of modern science and technology is determined. It is noted that today the process of attracting foreign-language special units is sometimes unmanageable, and this fact raises some concerns among experts. After all, in the times of the formation of a multicultural space and the dominance of the English language as the main one in the scientific sphere, the preservation of linguistic identity becomes time. A certain balance must be maintained for each terminological system.

The example of terminological systems of economics and radiology issues that need to be addressed as a matter of priority have been identified; a sign of modern Ukrainian terminology is the observance of classical principles of term formation. When creating special units, the suffixal method of word formation is used mainly with a combination of the basis of a specific / borrowed word and the actual Ukrainian affix.

Another feature of modern domestic terminology is the incomplete normalization of individual terminological systems. This situation can be explained by several factors. Thus, there are terminological systems that serve the branches of science, which are now developing rapidly and continuously (for example, the terminology of information technology), as a result of which the number of new terms is significant.

Naturally, the rationing and standardization of terms is somewhat delayed compared to the oral use of special units by specialists. However, there are terminology systems that have been operating for a long time, but include terms that need improvement or replacement (eg, radiology terminology, radiation safety, dosimetry).

The reason for such incomplete standardization of certain terminological systems is primarily in the non-linguistic sphere, as the above branches of science developed most actively during the stay of Ukraine in the USSR. Hence, we have such a state of affairs that the terms of the vast majority of industries were regulated exclusively in Russian. The article also describes the leading lexicographical publications that meet the regulatory requirements for works: Dictionary of Ukrainian biological terminology, ed. Grodzinsky D.M., Symonenko L.O. and Economic Dictionary (compilers Zavadsky J.S., Osovska T.V., Yushkevich O.O.).

К е у в о р д s: term, terminology, standardization, unification, economic terminology, radiological terminology, terminological dictionary.

REFERENCES

1. Dyrektyva Rady 2013/59/Ievratom vid 5 hrudnia 2013 roku pro vstanovlennia osnovnykh norm bezpeky dlia zakhystu vid zahroz, zumovlenykh vplyvom ionizuiuchoho vyprominiuvannia, i skasuvannia dyrektyv 89/618/Ievratom, 90/641/Ievratom, 96/29/Ievratom, 97/43/Ievratom i 2003/122/Ievratom (2013). 49 (in Ukr.). Access on: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13#Text
2. Horodenska, K.H. (2013). Novi yavyscha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni: dynamika chy destruktsiia slovotvirnykh norm? *Ukrainska mova*, 2, 3–12 (in Ukr.).
3. Hrodzinsky, D.M. & Symonenko, L.O. (Ed.) (2012). *Clornyk ukrainskoï biolohichnoi terminolohii*. Kyiv: KM (in Ukr.).
4. Kalashnyk, V.S. (2011). Ukrainska radiolohichna terminolohiia: istoriia, problemy y perspektyvy. In Kalashnyk V.S. (2011). *Liudyna ta obraz u sviti movy : vybrani statii* (pp. 324–328). Kharkiv: KNU im. V.N. Karazina (in Ukr.).
5. Selihey, P.O. (2016) *Svitlo i tini naukovoho styliu: monohrafiia*. Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukr.).
6. Superanskaja, A.V., Podol'skaya, N.V. & Vasil'eva, N.V. (2007) *Obshhaja terminologija: voprosy teorii*. Moscow: LKI (in Russ.).
7. Zavadsky, J.S., Osovska T.V. & Yushkevich, O.O. (2006). *Ekonomichnyi slovnyk*. Kyiv: Condor (in Ukr.).

8. Zubchenko, V. & Misura, Y. (2018) Standartyzatsiia aktuarnoi terminolohii, yaka stosuetsia vydiv strakhuvannia, inshykh nizh strakhuvannia zhyttia [Standardization of actuarial terminology relating to types of insurance other than life insurance]. Visnyk Natsionalnoho Universytetu «Lvivska politekhnika», 890, 46–49 (in Ukr.). Access on: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk890/TK_wisnyk890_4_zubchenko_mishura.htm
9. Vakulenko, M.O. (2009). *Suchasni problemy terminolohii ta ukrainskoi naukovoï terminohrafii*. Kyiv (in Ukr.).

УДК 811.161.2'38'42:373.46

Я.П. ЯРЕМКО
м. Дрогобич, Україна

ІВАН ФРАНКО ЯК ФУНДАТОР ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У науковій розвідці окреслено лінгвістичне новаторство І. Франка – як термінознавця і термінотворця, осмислено його націософське розуміння природи наукової мови. Розкрито роль Франкової полівимірної характеристики терміна крізь призму тріади «культура – свідомість – мовлення» у формуванні науково-методологічних підвалин українського антропологічного термінознавства загалом і низки міждисциплінарних наук зокрема (когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології). Актуалізовано вплив мислителя-енциклопедиста на становлення української когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: Іван Франко, лінгвістичне новаторство, термін, антропологічне термінознавство, лінгвокогнітологічна парадигма, українська когнітивна лінгвістика.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. У парадигмі новітніх лінгвістичних досліджень однією з вузлових проблем є взаємодія мови, ментальності й культури, а якщо ширше – мови та свідомості. Вона виходить поряд із цариною мови у площину суміжних наук – філософії, психології, культурології, логіки, соціології та інших сфер знань, детермінуючи таким чином потребу антропоцентричного (міждисциплінарного) підходу до мовних процесів. Виявом такого підходу слугує лінгвофілософська концепція Івана Франка. Його міркування «про питання язикові» (Франко, 1982, Т. 37: 205) на осі «людина – в мові і мова – в людині» методологічно суголосні з новітньою «*НАВІЩО / ЧОМУ-лінгвістикою*», яка, треба думати, має дати відповіді на питання не «Як побудовані, організовані мовні одиниці?», а «Для чого, чому вони є в мові, які їх функції?» (Грешук, 2009: 24). Ідеї вченого випередили, за визначенням дослідників (Кочерган, 2007: 107), на століття тогочасну філологічну думку і засвідчують тяглість традиції в лінгвістичному осмисленні когнітивної науки (англ. *cognitive science*) – міждисциплінарної сфери знань, пов'язаних із людиною. Майже в кожній гуманітарній науці виокремився когнітивний вектор і когнітивний аналіз, скерований на дослідження спільного предмета – когніції як процесу пізнання буття і процесу отримання, зберігання та трансформації знань, які

відбуваються у свідомості й, звичайно, недоступні для безпосереднього спостереження. Внутрішній зміст когніції відбиває семантична еволюція терміна *когнітивний*, що, окрім базового значення «пізнавальний», набув також значення: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» (Кубрякова, 2004: 9).

У модерній, за своєю суттю лінгвокогнітологічній парадигмі І. Франка вперше в українській гуманітарній науці порушено низку проблем, що є актуальними для сучасної когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, а саме: «як багато важить слово» ([Франко, 1976, Т. 3: 172]; що є «змістом нашого внутрішнього «я» (Франко, 1981, Т. 31: 46); «нашого внутрішнього, немовби з нами народженого світу, – відбиттям нашої думки» (Франко, 1986, Т. 45: 31), або ж, як сказали б сучасні когнітологи, національної ментальності, якщо її трактувати як «характерний склад розуму, своєрідний спосіб мислення і ставлення до дійсності певного народу» (Ткаченко, 2006: 5); чому «плекання мови» є важливим «політичним чинником» (неполітична культура – це *contradictio in adjecto* «внутрішня суперечність» (Франко, 1986, Т. 45: 281); який зв'язок між «духовним обличчям», «духовною фізіономією», «складом душі» (Франко, 1982, Т. 33: 276) та мовою; яка роль «закона непропащої сили» (Франко, 1981, Т. 31: 61) у взаємодії мисленнєвих і комунікативних чинників у процесі себе- й світопізнання; що таке «подвійна свідомість», почасти, у чому полягає «велика ресорпційна сила нижньої свідомості» (Франко, 1981, Т. 31: 62); чому «знання давніше відчуті треба, серцем зрозуміть» (Франко, 1976, Т. 3: 172); які суспільно-психологічні витоки «язикового роздвоєння» – глибокий психологічний проблем, якого коріння сягає малодосліджених досі тайників...» (Франко, 2001: 23); як взаємодіють «закони асоціації ідей» і «духова діяльність людська» (Франко, 1981, Т. 31: 65) та ін.

Розплутуючи клубок окреслених проблем, вловимо ту когнітивну нитку, яка приведе в царину антропоцентричної НАВИЩО / ЧОМУ-лінгвістики. З огляду на це думка Є.Ф. Маланюка про «Франка незнаного», саме в іпостасі мовознавця-новатора, не втратила своєї актуальності і нині.

Мета наукової розвідки – на основі міждисциплінарного підходу окреслити новаторський вплив лінгвофілософської концепції І. Франка на становлення української лінгвокогнітологічної парадигми, зокрема української когнітивної лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Із власне когнітивного погляду мова трактується як складова людського розуму, що нерозривно пов'язана з мисленням, сприйманням, засвоєнням, пам'яттю і вивчає народження мовлення, його зв'язок «з процесами перероблення і зберігання знань, із самою організацією знань у голові людини, з добуванням знань під час мовлення і їх об'єктивацією в мовних формах, а отже, з процесами категоризації і концептуалізації досвіду людини і т. ін.» (Кубрякова, 1988: 7). Новий когнітивний сенс у трактуванні категоризації базується на припущенні, що здатність людини до категоризації пов'язана з досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою» (Кочерган, 2003: 25).

Антропоцентричні (від гр. *ἄνθρωπος* «людина») засади утверджував в українському мовознавстві енциклопедично освічений І. Франко. Його різнобічна наукова (термінознавча і термінотворча) діяльність припала на час активізації в європейському мовознавстві лінгвістичного психологізму. Розвиваючи ідеї основоположників цього напрямку – В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О.О. Потебні про органічність розвитку мови з «народним

життям» і «народною психологією» (Гумбольдт, 1984: 372), про головні функції мови, взаємозв'язок мови і мислення, вплив людини на мову і мови – на людину, Іван Франко прищеплював в українському лінгвістичному осмисленні якісно нове, націософське розуміння природи наукової мови. Йшлося про омовлення не тільки царин, за оцінкою вченого, «канонічних» (мовознавства, літературознавства, історії та правознавчої сфери), а й «неканонічних» (психології, філософії, політології). Стратегічна мета їх термінового освоєння – наснажити національну думку «новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації» (Франко, 1982, Т. 37: 207) і таким чином подолати «неволю, неволю *інтелектуальну*» українства (Маланюк, 1962: 121).

У межах Франкового націософського підходу до пізнання науки про мову виокремлюємо когнітивно-дискурсивний напрям. Його методологічний вектор скерований на осмислення мовних (термінних) явищ крізь призму тріади «культура – свідомість – мовлення». Полівимірна характеристика терміна створила в українському мовознавстві методологічне підґрунтя для постановки антропологічного термінознавства загалом і конкретних міждисциплінарних наук зокрема: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології (політичної лінгвістики). У найзагальніших рисах вони сформували українську лінгвістичну когнітологію (лінгвокогнітологію) як комплексну науково-лінгвістичну парадигму, компоненти якої завдяки спільному предмету – когніції, спільному дослідницькому матеріалу – мовним засобам і найголовніше – спільному творцю мисленнево-мовленневої діяльності (мовній спільноті) перебувають між собою в комплементарних, взаємодоповнювальних відношеннях.

Оскільки в процесі пізнання і самопізнання постійно виникає потреба у відрізненні грані культурно-антропологічного портрета комунікативної особистості (людини, народу), її світобачення, світовідчуття і світоприймання, то низка названих вище «спеціалізованих» лінгвокогнітологічних дисциплін відкривається для поповнення новими науками. Іншими словами, лінгвокогнітологічна парадигма перебуває в перманентному стані еволюції та «приречена» бути відкритою, неповною і взаємозалежною: з одного боку, її існування зумовлене виникненням автономних міждисциплінарних наук, з іншого, – вона сама стимулює їхнє народження і розвиток, скеровуючи антропоцентричний підхід у певному (усталеному чи новому) напрямку. Попри дифузність і розмитість меж між «спеціалізованими» науками, власне антропоцентризм забезпечує динамічність, відкритість і єдність лінгвістичних знань про людину.

Виклики часу в пору наукової та публіцистичної діяльності І. Франка мали свої особливості. В умовах територіально-мовної роздвоєності України, деконцентрованості національно-культурного життя, соціальної зредукованості українського суспільства, позбавленого свого проводу – національної аристократії чи інтелігенції, панівним в українській когнітивній та відповідно і в мовній картинах світу був етнографічний напрям. Він відображав стереотипні уявлення про дійсність у свідомості здебільшого неписьменного селянина із його майже законсервованим побутом і укладом життя. Натомість формування модерної, якісно іншої суспільної свідомості важко уявити без науки: чим більше розвинута наука, тим культурно значущішими є досягнення народу.

Перед українською культурою, перед українським словом постало давно назріле історичне завдання – «здобувати, – за висловом Франка, – нові поля невідомих досі понять» (Франко, 1980, Т. 28: 175). Тож учений методично й цілеспрямовано реалізовував вироблену ним стратегію – вивести українську

мову з манівців провінційності на європейські інтелектуальні обшири, зокрема шляхом розбудови й збагачення української наукової мови. І вивів: якщо опублікований словопоказник мови *лише поетичних творів І. Франка містить понад 35 тис. слів* (кількісно – це половина всього реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка) (Грещук, 1998: 688), то можна лише здогадуватися, яким би був словник наукової мови І. Франка.

Мірилом новаторської термінологічної практики Івана Франка слугувати-ме лінгвокогнітологічна парадигма (від гр. *παράδειγμα* «приклад», «взірець»), тобто теоретико-методологічна модель, що розглядає мовні (термінні) явища в живому, нерозривному зв'язку тріади: *культура – свідомість – дискурс*. Лінгвокогнітологічна оптика своєю ідейно-науковою основою визначає засади (шляхи й засоби) розбудови національної когнітосфери та її репрезентанта – національно-мовної картини світу, обґрунтовує потребу інтелектуального прориву української мови далеко за романтично-етнографічні межі, окреслені в «Словнику української мови» за ред. Б. Грінченка. Завдяки інтелектуальній одержимості українського вченого, що характеризував себе «*semper tigo*» («завжди учень»), національний мовно-культурний простір збагатився не тільки новими поняттями, що циркулювали в європейському науковому дискурсі, а й тими ідеями, які стали зав'язком новітніх міждисциплінарних наук, зокрема когнітивної лінгвістики.

Характерним прикладом розширення української концептуальної (пояснювальної) картини світу є терміни й терміносполуки, що сприяли виробленню термінологічно-пояснювального апарату когнітивної лінгвістики: *духова діяльність людська* (т. 31: 6)¹, *рефлексія* (56), *роль несвідомого* (59), *спосіб пізнання* (77), *чисто розумові логічні зв'язки* (46), *сила розумового обмірковування* (65), *органічне думання* (62), *душевнее зворушення* (64), *ресорпційна сила нижньої свідомості* (62), *еруптивність нижньої свідомості* (64), *спосіб смислової перцепції* (72), *доношення імпульсів до мозку* (72), *органи власної внутрішньої діяльності* (77), *наукова індукція* (51), *психологічна діяльність* (59), *закон асоціації ідей* (65), *методи сучасної психології* (53), *експериментальний метод в психології* (59) та багато інших термінів-неологізмів, зафіксованих у фундаментальній праці вченого «Із секретів поетичної творчості» (Франко, 1981, Т. 31: 45–119). Об'єктом аналізу дослідник обирав широкий спектр питань мисленнево-мовленнєвої діяльності. Про тонке семантичне нюансування, розгалужену ієрархію понять свідчить сполучуваність опорних психологічних найменувань, наприклад: *психологія: метафізична або емпірична* (59), *фізіологічна* (59), *новіша* (54); *свідомість: верхня* (61), *нижня* (61), *окрема* (60), *суб'єктивна, рефлексивна* (73); «*я*»: *звичайне людське* (58), *наше внутрішнє* (46), *свідоме* (60), *якесь друге, несвідоме* (61); *образ(-и): повний, пластичний, живий* (73), *зверхнього світу* (73), *антропоморфні* (64), *побічні* (47); *психічний (-а, -е, -і): тип* (62), *устрій* (65), *особа* (60), *закони зціплення* (46), *копії* (65); *мозковий (-а, -і): матерія* (61), *центри* (73); *духовий (-а, -е, -і): організм* (46), *функція* (56), *енергія* (47), *діяльність людська* (65), *життя* (65); *несвідомий (-а, -е): елемент* (59), *пам'ять* (61), *несвідоме* (59).

На особливу увагу заслуговує один із наскрізних у терміновжитку І. Франка й водночас у сучасній когнітивній лінгвістиці термін *концепт*. Відразу зауважимо: його розуміння як у мовній практиці І. Франка, так і в сучасному дискурсі

¹ У дужках наводимо сторінку.

не можна вважати усталеним. В українській мові слово *концепт* з'явилося на початку XVII ст., що й засвідчує перша лексикографічна фіксація у «Словнику української мови XVI–першої половини XVII ст.»: «(стп. *koncept*, лат. *conceptus*) думка, замисел, задум, концепт» (Гринчишин, 1994–2010). Як бачимо, латинізм *концепт* українська мова запозичила через посередництво польської, де воно з'явилося ще у XVI ст. зі значеннями: «задум, думка»; «проект, ескіз, начерк»; «дотеп» (Slavski, 1964). В окресленому напрямі відбувався семантичний розвиток цього слова і в дискурсі Франка, де воно набуло таких варіативних значень: «гадка, міркування, думка» (3: 438); «вигадка, фантазія» (18: 484); «план» (19: 499); «план, схема; думка, міркування» (20: 481); «план, схема» (22: 513); «гадка, міркування» (23: 386); «думка, ідея; проект, задум» (28: 425); «думка, міркування, гадка» (30: 702); «вигадка, фантазія, думка, план» (33: 510); «думка, поняття» (34: 541); «думка, ідея, задум; дотеп» (39: 863); «гадка, міркування» (40: 541); «формулювання, думка» (42: 582); «план, задум, начерк; вигадка, фантазія» (44: 675); «думка, ідея, задум, міркування» (47: 731); «гадка, міркування, думка, план» (48: 741); «план, задум» (50: 647).

Оскільки семантична самореалізація слова-терміна здійснюється передусім у контексті, де оприявнюється його семантичний потенціал, то звернемо увагу на такі особливості: по-перше, упадає в око частота, семантична продуктивність і наскрізність використання цього слова в різних дискурсах І. Франка – науковому, публіцистичному, епістолярному, художньому. Це спричинене тим, що цей латинізм був досить поширеним через вплив польської мови у західноукраїнському мовному узусі, а саме – в побутовому міському мовленні із лексико-семантичними варіантами: «замисел, задум»; «жарт, дотеп» (Хобзей, 2012: 381). Показово, що цю лексему фіксує «Лексикон львівський: поважно і на жарт» із відповідною ілюстрацією до першого значення: «*Ну досить. Тоби було тільки... Ще вам дам одну раду: поки що не женіться, бо не стане у вас концептів*» (Там само: 381). По-друге, попри дифузність значень, які важко відмежувати одне від одного, домінантною у трактуванні *концепту* є семема «думка, ідея», навколо якої організовується семантична структура цього слова. По-третє, на основі значення лексеми *думка* «продукт мислення; те, що сповнює чиясь свідомість», яке синонімізується зі словами *мисль, гадка, міркування, ідея, помисел; оцінка, судження, враження, погляд, розуміння, поняття, переконання, твердження, внутрішній голос* (Бурячок, 2001: 476), *концепт* трансформувався, з одного боку, у філософсько-психологічний термін у значенні «формулювання, загальне поняття, думка, спосіб мислення», з іншого – як мисленнева категорія став ключовим поняттям когнітивної лінгвістики.

У когнітивній лінгвістиці вважається, що концепти як ментальні утворення народжуються в предметно-чуттєвих образах. Це положення переформується з думкою І. Франка, що «все, що ми знаємо, є продуктом наших змислів – тобто доходить із зверхнього світу до наших мозкових центрів за посередництвом змислів <...>. Поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання» (Франко, 1981, Т. 31: 77). Таке твердження може видатися абсолютизацією сенсорно-перцептивних відчуттів. Однак якщо зважити на те, що: по-перше, «роль наших змислів» [чуттів – Я. Я.] Франко трактує широко – «у приніманні вражень зверхнього світу і в репродукуванні образів того світу назверх» (Там само: 77), тобто назовні; по-друге, «наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом: обік змислів, що приносять нам враження зверхнього світу, у нас є *органи власної внутрішньої діяльності* [курсив наш – Я. Я.], не зовсім

залежні від зміслових імпульсів, хоча нерозривно зв'язані з самою природою нашого організму» (Там само: 77), – то, скажемо так, усе стає на свої місця.

Йдеться про структуру ментального утворення, яке сучасна когнітивна лінгвістика кваліфікує як *концепти*. Оскільки за концептом, зауважує В.В. Жайворонок, стоїть не лише предметна віднесеність, предметний смисл, а й слово-ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу (Жайворонок, 2004: 25), то можна узагальнити: «Концепт – це й зміст поняття, і смисл (а частіше комплекс смислів) слова» (Там само: 25). На думку В.І. Карасика, *концепт* – явище культурологічне й водночас етнолінгвістичне, адже кожна культура має своє генетичне коріння: «культурний концепт – це багатовимірне смислове утворення, у якому виділяється образно-перцептивна, поняттєва й ціннісна сторони» (Карасик, 2004: 109).

«Як основний осередок культури в ментальному світі людини» розглядає концепт Ю.С. Степанов (Степанов, 2004: 43). Розкриваючи природу концепту, в своїй фундаментальній праці «Концепты: словарь русской культуры» дослідник наголошує: це «пучок уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань». Витоки цих складників концепту простежуємо в лінгвофілософській концепції І. Франка. Вони є результатом взаємодії «зміслових імпульсів» (Франко, 1981, Т. 31: 77), тобто органів чуття, і «органів власної внутрішньої діяльності... Всі об'яви функції тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою «душа» (Там само: 77).

А далі вчений розкриває архітектоніку душі, виокремлюючи «кілька головних об'явів душевного життя»: *пам'ять, свідомість, чуття, фантазію, волю* (Там само: 77–78) (підкреслення І. Франка – Я. Я.). Кожен із «об'явів» душі виконує певну функцію (на яких зупинимося нижче), причому «всі вони оперують матеріалом, якого їм достарчають наші змісли. А що поезія являється також результатом тих самих душевних функцій, то не диво, що і в ній змісловий матеріал мусить бути основою» (Там само: 78). Тим більше «не диво», що «змісловий матеріал» буде відігравати інтегральну й універсальну роль під час концептуалізації (організації) світу. За ним можна пізнати, як формуються поняття, як структуруються знання про світ у свідомості людини, тобто як формується картина світу загалом. Цю картину світу розглядають як вихідний глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення, репрезентує суттєві властивості світу в розумінні її носіїв і є результатом усієї духовної активності людини (Постовалова, 1988). Осмислений світ відбивається в мові, причому його відображення має творчий характер і пов'язане з поширеною в сучасній когнітивній лінгвістиці метафорою *мовна картина світу*.

Теза про національну своєрідність мовної картини світу, як і сама метафора, належить В. фон Гумбольдту, який стверджував, що «у кожній природній мові є властивий тільки їй огляд світу» (Гумбольдт, 1984: 205). І далі: «Різні мови – це не різні позначення того самого предмета; це різне бачення і відображення його... Всяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» (Там само: 205). Тому, на думку В. Гумбольдта, «мову... можна порівнювати із мистецтвом. <...> Як картини живописця, мова може бути більшою або меншою мірою адекватною до природи, приховувати або, навпаки, виявляти прийоми майстерності, зображати свій предмет у тих чи інших відтінках основного кольору» (Гумбольдт, 1985: 379).

Погляди В. Гумбольдта на мову як творчу діяльність поділяв і розвинув енциклопедично освічений І. Франко – «явлення національного інтелекту» (Маланюк, 1962: 122). Наголошуючи на тому, що «з психологічного погляду <...> наша мова найбагатша на означення вражень зору» (Франко, 1981, Т. 31: 78), він поглиблює характеристику мовної картини світу: «Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої шкали кольорів, цілої шкали тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл...» (Там само: 78). Логічно вважати, що будь-яка мова, членуючи (категоризуючи) світ за основними, інваріантними параметрами (час і простір), відображає (концептуалізує) його водночас у свій неповторний спосіб. У сучасній когнітивній лінгвістиці набуло поширення твердження Ю.Д. Апресяна, що «властивий мові спосіб концептуалізації дійсності почасти універсальний, почасти національно-специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов» (Апресян, 1995: 39).

У науковому дискурсі І. Франка поняття «образ світу» (Франко, 1981, Т. 31: 77) відповідає сучасному лінгвістичному терміну *картина світу*. Усвідомлюючи творчий та інтерпретативний характер світобачення, учений зауважує: «Ми знаємо зверхній світ не такий, як він є на ділі, а тільки такий, яким нам показують його наші змисли; поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання, і всі поступи наук і самого пізнання полягають на тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним змислом, матеріалами, які передають інші змисли, а надто в науковій і поетичній літературі маємо зложені безмірний запас таких же змислових досвідів, їх комбінацій і абстракцій, а також великий запас чуттєвих зворушень найрізніших людей і многих поколінь. <...> Все те тепер є доменою властивої психології» (Там само: 77). Цей постулат психологічної теорії І. Франка дозволяє виокремити ще дві картини світу, які сучасна когнітивна лінгвістика кваліфікує як когнітивну і художню.

Первинною постає когнітивна картина світу – ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини (народу), що є результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами чуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності у процесі мислення (Попова, Стернин, 2007: 52). Як мовна, так і художня картини світу – явища похідні, вторинні. Вони омовлюють світ через систему уявлень національної мовної особистості. Саме мовна особистість – носій, творець та втілення картини світу: когнітивної, мовної, художньої. Їй належить безпосередня роль, за Франком, «у приніманні вражень зверхнього світу і в репродукуванні образів того світу назверх» (Франко 1981, Т. 31: 77), тобто в концептуалізації світу мовою. Мовна особистість виступає концентрованим оприявленням культурно-історичного досвіду «найрізніших людей і многих поколінь» (Там само: 77). Власне культурно-історичний досвід задає когнітивну матрицю для розуміння світу, надає їй національно-специфічного забарвлення. З огляду на це національна когнітивна картина світу, з одного боку, – певна абстракція, а з іншого – когнітивно-психологічна реальність, пов'язана з національним менталітетом. Попри семантичний різнобій у тлумаченні терміна *менталітет*, поділяємо думку, що це «сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та ін. особливостей мислення народу, соціальної групи чи індивіда, які проявляються в культурі, мові, поведінці і т. ін.» (Бусел, 2001: 518).

Змістове наповнення когнітивної картини світу залежить від соціокультурного контексту (сприятливого чи несприятливого), а отже – від характеру й рівня пізнання. Будучи синтезом концептосфери і стереотипів свідомості народу, національна когнітивна картина світу потребує постійного культурного підживлення, тих імпульсів, що сприяють її модернізації. Взаємодія когнітивної картини світу (сформованого у свідомості ментального образу дійсності), мовної картини світу (відображеного засобами мови образу свідомості-реальності) та концептуальної (основи мовного втілення) впливає зі взаємодії двох діалектично пов'язаних, але, як відомо, не тотожних чинників – когнітивних і мовних. Власне когнітивні структури (за Франковою термінологією, «об'яви душевного життя») (Франко, 1981, Т. 31: 77) постають своєрідним фільтром і ретранслятором «образів світу». Цю функцію, на думку вченого, виконують згадувані вище «кілька головних об'явів душевного життя: *пам'ять*, тобто «можливість перераховування і репродукування давніх вражень або взагалі давніх імпульсів та змін у нашій організмі» (Там само: 78); *свідомість* «можність відчувати враження, імпульси і зміни як щось окреме від нашого внутрішнього «я» (Там само: 78); *фантазія* «можність комбінування і перетворювання образів, достарчуваних пам'яттю» (Там само: 78); *чуття* «можність реагування на зверхні або внутрішні імпульси» (Там само: 78); *воля* «можність звершення наших фізичних чи духовних сил в якимсь одним напрямі» (Там само: 78).

Франкове аналітичне розуміння архітектоники душі, супровідні дефініції до її «головних об'явів», розкриття психологічних й естетичних особливостей мовленнєвої (поетичної) діяльності свідчать про цілісне бачення когнітивних процесів завдяки заглибленості дослідника в приховані нурти людської психіки. Воно актуалізує питання, яке набуло і не втратило характеру дилеми: вербальним чи невербальним є наше мислення. Різноміт у трактуванні цієї проблеми розмежував учених на вербалістів (М. Мюллер, Ф. Шлеєрмахер, Ф. де Соссюр та ін.) та антивербалістів (Ж. Піаже, Б.О. Серебренников, П.Я. Гальперін та ін.). Складність дослідження згаданої проблеми пояснюється насамперед неможливістю прямого спостереження цих процесів. Лише аналіз мовленнєвих (лінгвальних) результатів дозволяє висловити припущення стосовно «механізмів» процесу вербалізації (Бацевич, 1997: 30). Використовуючи термінологію тогочасного німецького естетика і психолога М. Десуара, І. Франко пов'язував ці механізми зі структурою свідомості, подвійної за своїм характером – «верхньої і нижньої» (*Ober- und Unterbewusstsein*) (Франко, 1981, Т. 31: 61).

Не відмовивши собі в гіркій іронії, що в «нас є не тільки якась несвідома інтелігенція, але також несвідома пам'ять» (Там само: 61), учений констатує, що «...кождей чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм внутрі ще якийсь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє діланнє – одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу» (Там само: 60). Саме в цій частині свідомості мислення є «безсловесним», та воно тут і не потребує його. Однак у процесі пізнання світу і себе у світі людина мисленнєво «проговорює» свої дії, зокрема шляхом внутрішнього мовлення. «При цьому потрібно зважати на те, що межа між власне когнітивним і лінгвальним є нечіткою, розмитою, оскільки наявні в мові засоби завжди когнітивно «опрацьовані», й навпаки, у випадку вербального мислення когнітивні механізми мають мовне оформленнє» (Бацевич, 1997: 31).

У концепті як ментальному утворенні вербалізованою буде лише комунікативно-релевантна частина концепту, яка опирається на комунікативну свідомість і, звичайно, не вичерпує змісту концепту. Адже, крім значення мовних одиниць як елементів мовної свідомості, комунікативна свідомість охоплює сукупність знань і механізмів (правила мовленнєвої комунікації, етикет, інтенцію, ситуативні знання дискурсу тощо) і своєю чергою є складовою когнітивної (глобальної) свідомості людини (народу). Якраз одиницею когнітивної свідомості слугують концепти. Їх сукупність утворює концептосферу народу (чи окремої людини), яка водночас є інформаційною базою мислення. У психолінгвістичній концепції І. Франка ця база зберігається завдяки «великій ресорпційній силі нижньої свідомості» (Франко, 1981, Т. 31: 62), «бо робить сю нижню свідомість величезним, невичерпаним магазином думок і почувань, багатим шпихліром, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогосінько» (Там само: 62).

Розкриваючи природу неусвідомлюваної психіки, учений-новатор у своєму трактаті чітко окреслив ту концептуальну ідею, що випередила наукові положення аналітичної психології К.-Г. Юнга про *несвідоме особисте* і про *несвідоме колективне*. Згідно з юнгівським ученням, *несвідоме особисте* – це сукупність переживань, що були свідомими, а потім забулись або були витіснені в підсвідомість. Структурними одиницями *несвідомого особистого* є сукупність почуттів, спогадів і думок (Степанов, 2006: 226). Натомість у *несвідомому колективному* ніби зосереджений досвід усього людства, досвід минулих поколінь. Несвідоме колективне при народженні через структури мозку передається конкретному індивіду, регулюючи його життєву поведінку. Оскільки кожний індивід є носієм несвідомого колективного через належність до людського роду і певної культури, то саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, потаємним, яке визначає особливості поведінки, мислення і почування (Там само: 226, 275). Власне на ідеї несвідомого базується аналітична психологія, заснована К.-Г. Юнгом.

Методологічні витoki цього напрямку глибинної психології простежуємо ще у психолінгвістичній аргументації І. Франка. Вихідним положенням можна вважати твердження, «що в кожному осібнику є також друге, несвідоме «я» (Франко, 1981, Т. 31: 61). З поняттям *несвідоме особисте* суголосне таке трактування І. Франка: «Все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворушилось у його душі і розбуджувало чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч звичайно скритим набутком його душі» (Там само: 62). Аксиоматичною в аналітичній психології вважається думка, що «в житті індивіда несвідоме колективне існує поряд зі свідомістю і особистим несвідомим» (Степанов, 2006: 226). Взаємодію цих понять розкривають тонкі психологічні спостереження Франка: «Те, що в звичайнім житті називаємо «свідомість», се, по Десуаровій термінології, є верхня свідомість. Та під нею є глибока верства психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важне, а для багатьох людей далеко важніше, ніж уся, хоч і як багата діяльність верхньої верстви. Найбільша частина того, що чоловік зазнав в житті [це можна вважати імпульсами *несвідомого особистого* – Я. Я.], найбільша частина усіх тих сугестій [впливів – Я. Я.], які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду [чим не «прототип»

несвідомого колективного. – Я. Я.], перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах» (Франко, 1981, Т. 31: 61). А далі вчений наголошує на «великій ресорпційній силі нижньої свідомості» (Там само: 62), роль якої часто є визначальною в людській діяльності: «Та й там, хоч неприступне для нашої свідомості, все те добро не перестає жити, раз у раз сильно впливає на наші суди, на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму. Отсе є та нижня свідомість, те гніздо «пересудів» і «упереджень», неясних поривів, симпатій і антипатій. Вони для неї неясні власне для того, що їх основи скриті від нашої свідомості» (Там само: 61).

Варто зазначити, що в аналітичній психології К.-Г. Юнга провідна роль у структурі особистості теж відводиться *несвідомому колективному* (Степанов, 2006: 275). Сутність *несвідомого колективного* втілюється в *архетипах* – таких системно-структурних елементах людської психіки, які передаються спадково з покоління в покоління – так, як успадковується конституція цілісного тіла індивіда. За К.-Г. Юнгом, усе інтелігентне життя індивіда має на собі архетипові відбитки (Степанов, 2006: 31). Не використовуючи терміна *архетип* як одного з фундаментальних в аналітичній психології, І. Франко наголошує на «великому законі непропащої сили» (Франко, 1981, Т. 31: 61), який «має і в психології певне значення; що раз напечатано в комірках нашої мізкової матерії, се лишається нам на ціле життя, тільки що не все те може чоловік після своєї вподоби мати на свої послуги, а не раз треба якихось особливих обставин, щоби давно затерті враження прикликати знов до життя» (Там само: 61).

Можна стверджувати, що Франкове розуміння природи неусвідомлюваних форм психічної діяльності поглиблює сучасне осмислення *концепту*. Попри те що зміст цього поняття досить відчутно варіює в концепціях різних наукових шкіл і напрямках лінгвістичних досліджень (лінгво-логіко-філософському, психолінгвістичному, лінгвокультурологічному, лінгвопсихологічному) (Іващенко, 2006: 7470, у його тлумаченні часто загострюється увага на усвідомлюваних типізованих фрагментах досвіду й недооцінюється значущість не-свідомого. Прикладами типових інтерпретацій, що пов'язують концепт зі свідомістю (за І. Франком, з *верхньою свідомістю*), можуть слугувати такі: концепт – «одиниця психічних ресурсів людської свідомості»; «дискретна одиниця колективної свідомості»; «одиниця повсякденної філософської (переважно) етичної свідомості» (Кубрякова, 1997: 90; Слухай 2002: 464; Арутюнова, 1999: 3).

Натомість роль *колективного несвідомого* у змістовому наповненні концепту є очевидною, якщо не визначальною. Провідник архетипного впливу – національний менталітет, який накладає відбиток на характер формування і розвитку концептів. Той факт, що менталітет народу виявляється в його характері, діях, комунікативній поведінці практично без контролю свідомості, «автоматично», засвідчує визначальний вплив архетипних стереотипів у людській діяльності. Саме ці стереотипи як своєрідні психологічні матриці, що вкарбовані в мозок спадково, впливають на зміст концептів, програмують відповідно до виробленої системи цінностей оцінки подій чи явищ. Власне тому концепти стають «культурно значущими, аксіологічно забарвленими і світоглядно зорієнтованими» (Арутюнова, 1993).

Вплив архетипів відразу відчуває новонароджене дитя. Як зазначає відомий український нейрофізіолог О.О Кришталь, «щойно розплющивши очі у світ, дитина... знаходить себе на дитячому майданчику, підготовленому для нього попередніми поколіннями. Вона – спадкоємиця культури. Цей подарунок із минулого швидко облаштовується на «чистій дошці» її мозку. Завдяки цьому зворотному зв'язку світ швидко змінюється, а ми настільки ж швидко адаптуємося до його змін» (Кришталь, 2012).

З когнітивного погляду *архетипи колективного несвідомого* забезпечують таке розуміння світу, яке притаманне певному етносу, скріплюють внутрішню єдність поколінь і взаємозв'язок культури, тобто утворюють свого роду загальні апріорні психічні та поведінкові програми (Івашенко, 2006: 69). Щоб усвідомити, яким конкретним змістом наповнюються архетипи, доречно пригадати звернення відомого мислителя І.О. Ільїна: «Покажи мені, як ти віруєш і молишся, як виявляються в тебе доброта, геройство, почуття честі й обов'язку; як ти співаєш, танцюєш і читаєш вірші; хто твої улюблені вожді, герої і пророки, – скажи мені все це, а я скажу тобі, якої нації ти син; і все це залежить не від твого свідомого вибору, а від духовного укладу твого несвідомого» (Ільїн, 1993: 237).

Зауважимо, що із тріади тих, хто «всією своєю аргументацією силкувався згори накинути, сугестувати тобі свою думку» (Франко, 1981, Т. 31: 45), – поет, учений чи літературний критик, – І. Франко розкриває механізм сугестії саме через «секрети поетичної творчості» (Там само: 45). Напрошується питання: яка природа цих «секретів творчості»? Відповідь, яку дає І. Франко-науковець, закорінена в когнітивно-комунікативній площині: «...Кошти продукції сугестування на сих трьох шляхах неоднакові. Поет для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духову істоту, зворушити своє чуття, напружити уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз, репродуктивно, *в своїй душі* пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоби пережите могло вилитися в слова, якнайбільше відповідні дійсному переживанню...» (Там само: 45–46). Оскільки це положення передує розгляду «загальнопсихологічних основ, які мають рішучий вплив на процес поетичної творчості» (Там само: 54), маємо всі підстави говорити про Франкове осмислення не лише системного значення слова, його «відповідності реальній мовній дійсності» (Франко, 1966: 10–16). У наведеній аргументації спостерігаємо також механізм виникнення й значення психолінгвістичного (психологічно реального) – коли слова мають укластися в форму, «яка би не тільки не затемнювала яркості того безпосереднього переживання, але ще й в додатку... будила в душі читача певні суголосні тони як часті якоїсь ширшої мелодії, збуджувала би в ній певні тривкі вібрації...» (Франко 1981, Т. 31: 46). Сучасна когнітивна лінгвістика визначає психолінгвістичне значення слова як той обсяг семантичних компонентів, який актуалізує слово у свідомості носіїв мови в єдності всіх семантичних ознак – більше чи менше яскравих, ядерних чи периферійних.

Психолінгвістичне чуття І. Франка, оперте на «здобутки новішої психології на полі естетики» (Там само: 54), підказувало, що окремі слова, які «уложилися у форму» (себто – лексикографічну дефініцію), можуть підносити «переживання понад рівень буденної дійсності», надавати йому «якесь вище, символічне значення», бути «рівночасно частиною, відгуком чогось давно пережитого і

похороненого в пам'яті» (Там само: 46). Такі сугестивно значущі слова як носії сугестії (впливу) поета здатні «зворушити так само внутрішню істоту читача, вводячи в неї нове зерно життєвого досвіду, нове *пережиття* (підкреслення І. Франка) і рівночасно зціплюючи те нове з тим запасом виображень та досвідів, які є активні або які дримають в душі читачевій. Сказавши коротко: поет розширює зміст нашого внутрішнього «я», зворушуючи його до більшої або меншої глибини» (Там само: 46).

З огляду на те, що найчастіше репрезентантом концепту в мові вважають слово (Вежбицькая, 1997: 77–79; Арутюнова, 1999: 543–640), то за іменем, набутим концептом, постають такі багатовимірні утворення, які, за спостереженнями І. Франка, не лише мисляться, але й переживаються. Невипадково сучасні когнітивісти вважають концептом «інформацію, що переживається», «квант пережитого знання» (Карасик, 2004: 128, 361). Розширюючи зміст нашого внутрішнього «я», ці одиниці колективного знання виступають результатом пізнавальної діяльності народу і концентрують у собі комплексну, енциклопедичну інформацію про об'єкт, або, за І. Франком, «запас виображень та досвідів». Такі ментальні утворення, що зберігають у пам'яті людини значущі усвідомлювані фрагменти досвіду, когнітивна лінгвістика кваліфікує як *концепти*.

Якщо до змісту думки, а значить – і до змісту концепту як ментального утворення можна наблизитись через слова, то механізм цього наближення простежуємо у виразно лінгвокогнітивістських Франкових міркуваннях: «Нам усім, і письменним, і неписьменним *годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролися і як дивилися на світ наші прадіди* [підкреслення наше. – Я. Я.]. *Годиться нам знати й те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі й повазі і служило для виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого чуття*». У наведеному зверненні І. Франка до своїх сучасників, яке опирається на етично-когнітивний імператив «годиться знати...», сконденсовано низку ключових понять (переважно імпліцитних) новітньої міждисциплінарної науки – когнітивної лінгвістики.

По-перше, поняття *мовної картини світу і архетипної семантики* («як дивилися на світ наші прадіди» через «наше слово»): по-друге, якщо реалізувати цей імператив, то можна простежити закономірності формування *національного менталітету*, що проявляється передусім у характері, способі мислення і способі поведінки («*що думали, як боролися <...> наші прадіди*»), через історичний розвиток національної концептосфери, зафіксованої в семантичному просторі «нашого слова», простежити зміни у світогляді й аксіології українства («*ми не вчорашні*», «*наше слово було колись у честі й повазі*»), тобто певною мірою здійснити *концептуальний аналіз* попри різні тлумачення цього поняття; по-третє, у наведеному контексті окреслено контури будови слова-концепту, зокрема його поняттєвого й аксіологічного (ціннісного) компонентів («*наше слово служило до виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого глибокого чуття*»); нарешті, тричі повторене у звертанні ключове слово *знати* засвідчує, що джерелом формування *національної когнітивної картини світу* є знання про «*нашу бувальщину*», про національне буття, сформоване у свідомості народу. Такі науково синтезувальні погляди І. Франка створили в українському мовознавстві підґрунтя для становлення та розвитку когнітивної лінгвістики (від англ. *cognition* – знання, пізнання, пізнавальна здатність), у якій функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної)

діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Індивідуальний ідеологічно-культурний досвід носіїв мови генерує еластичність, нестійкість і рухомість концептів. Зміна змісту концептів викликає відповідні зміни і в концептосфері (концептосистемі) як упорядкованій сукупності концептів народу. До того ж наголосимо на закономірності: чим багатша культура народу, його історичний і пізнавальний досвід, тим багатша його концептосфера.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Порівняння тогочасної української та унікальної Франкової концептосфери засвідчує певний когнітивний парадокс, оскільки потужним розмахом інтелектуальної діяльності мислитель створив таку концептосферу, опосередковану авторською мовною картиною світу, яка незмірно більша і кардинально інша (культурно, ментально, вербально), ніж тогочасна національна українська концептосфера. Франкова концептосистема випрозорила ті когнітивні прогалини у різних сферах знань, зокрема політичній, які ще не були концептуалізовані свідомістю бездержавного українського народу, якщо концептуалізацію трактувати як осмислення нової інформації, що веде до утворення у свідомості концептів (Болдырев, 2004: 33–34). Велетенський внесок, який зробив науковець-новатор «... на труднім і невдячнім шляху національної мислі» (Маланюк, 1962: 122), – це, за оцінкою С. Маланюка, «інтелектуальний подвиг Франка» (Там само: 122).

Ідеї атропоцентричної лінгвістики, що в осмисленні вченого-енциклопедиста мали виразну націософську спрямованість, оприявнюють нові грані І. Франка-термінознавця і термінотворця. У зв'язку з цим подальше дослідження антропологічного термінознавства вбачаємо в поглибленні уваги до Франкової лінгвокогнітологічної парадигми, зокрема його внеску у становлення української лінгвополітології, психолінгвістики, теорії комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян, Ю.Д. (1995). Образ человека по данным языка: Попытка системного описания. *Вопросы языкознания*, 1, 37–67.
2. Арутюнова, Н.Д. (1999). *Язык и мир человека*. (2-е изд., испр.). Москва: Язык русской культуры.
3. Бацевич, Ф.С. (1977). Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлень). *Мовознавство*, 6, 30–36.
4. Болдырев, Н.Н. (2004). Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 1, 18–36.
5. Бурячок, А.А. (Ред.) (1996–2000). *Словник синонімів української мови* (Т. 1–2). Київ: Наукова думка.
6. Бусел, В.Т. (Ред.) (2001). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь.
7. Вежбицкая, А (1997). *Язык. Культура. Познание*. Москва: Русские словари.
8. Гринчишин, Д. (1994–2010). Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. (Вип. 1–15). Львів.
9. Гумбольдт В. фон (1985). *Язык и философия культуры*. Москва: Прогресс.
10. Гумбольдт В. фон (1984). Характер языков. В Гумбольдт В. фон (Ред.) (1984). *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
11. Грещук, В. (1998). Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XX – початку ХХ ст. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції* (с. 686–690). Львів: Світ.

12. Грещук, В. (2009). *Студії з українського мовознавства: Вибрані праці*. Р. Бачкур (упор.) Івано-Франківськ: Місто.
13. Жайворонок, В.В. (2004). Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*, 5–6, 23–35.
14. Ильин, И.А. (1993). Путь духовного обновления. В Алексеева, П.В. & Кураев, В.И. (Ред.) (1993). *Путь к очевидности*. Москва: Республика.
15. Іващенко, В. (2006). *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
16. Карасик, В.И. & Стернин, И.А. (2004). “Антология концептов” как попытка создания лингвокогнитологической энциклопедии. *Лингвоконцептология* (Вып. 1) (с. 33–39). Воронеж.
17. Кочерган, М.П. (2003). Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*, 5, 24–29.
18. Кочерган, М.П., Космеда, Т. (2007). Комунікативна компетенція Івана Франка. *Мовознавство*, 4–5, 104–107.
19. Кубрякова, Е.С. (2004). Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 1, 6–7.
20. Кубрякова, Е.С. (Ред.) (1997). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: МГЦ.
21. Кубрякова, Е.С. (Ред.) (1988). *Человеческий фактор в языке*. Москва.
22. Маланюк, С. (1962). *Книга спостережень. Проза*. Торонто: Вид-во “Гомін України”.
23. Попова, З.Д. & Стернин, И.А. (2007). *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток-Запад.
24. Постовалова, В.И. (1988). Картина мира в жизнедеятельности человека. У Серебrenников, Б.А., Кубрякова, Е.С., Постовалова, В.И. и др. (1988). *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Москва: Наука.
25. *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (1994–2010) (Вип. 1–15). Львів.
26. Слухай, Н.В. (2002). Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць*, 7, 462–470.
27. Степанов, О.М. (Ред.) (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: Академвидав.
28. Степанов, Ю.С. (1997). *Константы. Словарь Русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Языки русской культуры.
29. Ткаченко, О. (2006). *Мова і національна ментальність: (Спроба сучасного синтезу)*. Київ: Грамота.
30. Франко, З. (2003). *Статті, спогади, матеріали*. Львів
31. Франко, І. (1976). “Якби ти знав, як много важить слово...”. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 3, с. 172–173). Київ: Наукова думка.
32. Франко, І. (1980). Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 28, с. 167–175). Київ: Наукова думка.
33. Франко, І. (1981). Із секретів поетичної творчості. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 31, с. 45–119). Київ: Наукова думка.
34. Франко, І. (1982). Літературна мова і діалекти. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 37, с. 205–21). Київ: Наукова думка
35. Франко, І. (1982). Михайло П[етрович] Старицький. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 33, с. 230–277). Київ: Наукова думка.
36. Франко, І. (1986). Наука і її взаємини з працюючими класами. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 45, с. 24–40). Київ: Наукова думка.
37. Франко, І. (1986). Поза межами можливого. У Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: У 50 т.* (Т. 45, с. 276–285). Київ: Наукова думка.
38. Франко, І. (2001). Не пора, не пора, не пора. У Франко, І. (2001). *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* (Упоряд. З.Т. Франко, М.Р. Василенко) (с. 23). Львів: Каменяр.

39. Хобзей, Н., Сімович, К., Ястремська, Т. & Дидик-Меуш, Т. (2012) (Вид. 2-е, доповн. і випр.). *Лексикон львівський: поважно і на жарт. (Серія “Діалектологічна скриня”)*. Львів: Інститут українізнавства ім. І. Крип’якевича НАН України
40. Sławski, F. (1964). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. (Т 2). Kraków

Yaroslav Yaremko

IVAN FRANKO AS A FOUNDER OF UKRAINIAN COGNITIVE LINGUISTICS

The article represents linguistic innovative ideas of Ivan Franko – terminologist and term inventor, his natiosophical regard of a scientific language. Franko’s multidimensional characteristic of a term by means of triple model ‘culture – consciousness – utterance’ formed in the Ukrainian linguistics methodological basis for anthropological terminology and particularly interdisciplinary sciences (cognitive linguistics, psycholinguistics, theory of communication, linguopolitology). By and large, they formed linguocognitive paradigm. The study highlights the influence of the thinker-encyclopedist on the establishment of the Ukrainian cognitive linguistics.

Key words: Ivan Franko, linguistic innovative ideas, term, anthropological terminology, Ukrainian cognitive linguistics.

REFERENCES

1. Apresian, Yu.D. (1995). *Obraz chelovieka po dannym yazyka: Popytka sistiemnogo opisaniya. Voprosy yazykoznanija*, 1, 37–67 (in Russ.).
2. Arutiunova, N.D. (1999). *Yazyk i mir chelovieka. 2-e izd., ispr.* Moscow: Yazyk russkoi kultury (in Russ.).
3. Batsevych, F.S. (1977). *Kognityvne i lingvalne v procesakh verbalixatsiyi. Movoznavstvo*, 6, 30–31 (in Ukr.).
4. Boldyriev, N.N. (2004). *Kontseptualnoye prostranstvo kognitivnoi lingvistiki. Voprosy kognitivnoi lingvistiki*, 1, 18–36 (in Russ.).
5. Buriachok, A.A. (Ed.) (1996–2000). *Slovyk synonimiv ukrainskoi movy (Т.1–2)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
6. Busel, V.T. (Ed.) (2001). *Velyky tlumachny slovyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy*. Kyiv; Irpin (in Ukr.).
7. Franko, I. (1986). *Poza mezhamy mozhlyvigo* In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: In 50 t.* (V. 45, pp. 276–285). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
8. Franko, I. (1982). *Literaturna mova i dialekty* In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: In 50 t.* (V. 37, pp. 205–210). Kyiv: Naukova dumka (In Ukr.).
9. Franko, I. (1982). *Mykhailo P[etrovych] Starytsky*. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: In 50 t.* (V. 33, pp. 230–277). Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
10. Franko, Z. (2003). *Statti, spogady, materialy*. Lviv (in Ukr.).
11. Franko, I. (1976). “*Yakby tu znay, yak mnogo vazhyt slovo...*”. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: In 50 t.* (V. 3, pp. 172–173). Kyiv: Naukova dumka (In Ukr.).
12. Franko, I. (1980). *Hovorymo na vovka – skazhimo I za vovka*. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: In 50 t.* (V. 28, pp. 167–175). Kyiv: Naukova dumka (In Ukr.).
13. Franko, I. (1981). *Iz sekretiv poetychnoyi tvorchosti*. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: In 50 t.* (V. 31, pp. 167–175). Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
14. Franko, I. (1986). *Nauka i yiyi vzayemny z pratsiuyuchymy kliasamy*. In Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: In 50 t.* (V. 45, pp. 24–40). Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
15. Franko, I. (2001). *Ne pora, ne pora, ne pora*. In Franko, I. (2001). *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibr. tv. u 50 t.* (Compillers Z.T. Franko, M.R. Vasylenko) (p. 23). Lviv: Kameniar. (in Ukr.).

16. Greshchuk, V. (1998). Poetychna tvorchist Ivana Franka i rozvytok leksyky ukrayinskoyi literaturnoyi movy kintsia XX – pochatku XX st. *Ivan Franko – pysmennyk, myslitel, hromadianyn: Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi*. (pp. 686–690). Lviv: Svit (in Ukr.).
17. Greshchuk, V. (2009). *Studii z ukrayinskogo movoznavstva: Vybrani pratsi*. R. Bachkur (Ed.). Ivano-Frankivsk: Misto (in Ukr.).
18. Hrynchyshyn, D. (Ed.) (1994–2010). *Slovyk ukrayinskoyi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (Issues 1–15). Lviv (in Ukr.).
19. Humboldt, W. (1985). *Yazyk i filosofiya kultury*. Moscow (in Russ.).
20. Humboldt, W. von (1984). Kharakter Yazykov. In Wilhelm von Humboldt (Ed) (1984). *Izbrannyye Trudy po yazykoznaniiyu*. Moscow: Progress (in Russ.).
21. Ilyin, I.A. (1993). Put dukhovnogo obnovlieniya. In P.V. Alieksieyeva, V.I. Kurayev (Ed.) (1993). *Put k ochevidnosti*. Moscow: Riespublika (in Russ.).
22. Ivashchenko, V. (2006). *Kontseptualna representatsiya fragmentiv znannia v naukovomystetskiy kartyni svitu (na materialy ukrayinskoyi mystetstvoznachoyi terminologiyi)*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Burago (in Ukr.).
23. Karasik, V.I. & Sternin, I.A. (2004). “Antologiya kontseptov” kak popytka sozdaniya lingvokognitologicheskoi entsyklopedii. *Lingvokontseptologiya*, Issue 1, 33–39. Voronezh (in Russ.).
24. Khobzei, N., Simovych, K., Yastremska, T. & Dydyk-Meush, T. (2012) (2nd edition). *Leksykon lvivsky: povazhno I na zhart*. Lviv: Institute of Ukraine Studies Named after I. Krypakevych of NAS in Ukraine (in Ukr.).
25. Kocherhan, M.P. & Kosmeda, T. (2007). Komunikatyvna kompetentsiya Ivana Fanka. *Movoznavstvo*, 4–5, 104–107 (in Ukr.).
26. Kocherhan, M.P. (2003). Movoznavstvo na suchasnomu etapi. *Dyvoslovo*, 5, 24–29 (in Ukr.).
27. Kubriakova, Ye.S. (2004). Ob ustanovkakh kognitivnoi nauki i aktualnykh problemakh kognitivnoi lingvistiki. *Voprysy kognitivnoi lingvistiki*, 1, 6–7 (in Russ.).
28. Kubriakova, Ye.S. (Ed.) (1988). *Chieloviecheskiy factor v yazykie*. Moscow (in Russ.).
29. Kubriakova, Ye.S. (Ed.) (1997). *Kratkiy slovar kognitivnykh terminov*. Moscow: MGTS (in Ukr.).
30. Malaniuk, Ye. (1962). *Knyha sposterezhen. Proza*. Toronto: Vydavnytstvo “Homin Ukrayiny” (in Ukr.).
31. Popova, Z.D. & Stiernin, I.A. (2007). *Kognitivnaya lingvistika*. Moscow: Vostok-Zapad (in Russ.).
32. Postovalova, V.I. (1988). Kartina mira v zhyzniedieyatielnosti chielovieka. In B.A. Sieriebriennikov, Ye.S. Kubriakova, V.I. Postovalova et al. (1988). *Rol chieloviecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira*. Moscow: Nauka.
33. Sławski F. (1964). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. (V. 2). Kraków (in Pl.).
34. *Slovyk ukrayinskoyi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (1994–2010). (Issues 1–15). Lviv (in Ukr.).
35. Slukhai, N.V. (2002). Suchasni lingvistychni teiryi kontseptu yak movno-kulturnogo fenomenu. *Movni i kontseptualni kartyny svitu. Zbirnyk naukovykh prats*, 7, 462–470 (in Ukr.).
36. Stepanov, O.M. (Ed.) (2006). *Psykhologichna entsyklopediya*. Kyiv: Akademvydav (in Ukr.).
37. Stepanov, Yu.S. (1997). *Konstanty. Slovar russkoi kultury. Opyt issledovaniya*. Moscow: Yazyki russkoi kultury (in Russ.).
38. Tkachenko, O. (2006). *Mova i natsionalna mentalnist: (Sproba suchasnogo syntezy)*. Kyiv: Hramota (in Ukr.).
39. Viezhbitskaya, A. (1997). *Yazyk. Kultura. Poznaniye*. Moskva: Russkiye slovari (in Russ.).
40. Zhaivoronok, V.V. (2004). Etnolingvistyka v koli sumizhnykh nauk. *Movoznavstvo*, 5–6, 23–35 (in Ukr.).

УДК 81'38

С.П. БИБИК
м. Київ, Україна

ДИНАМІКА ПОНЯТТЄВОГО ЗМІСТУ ТЕРМІНА ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ

У статті запропоновано оновлене трактування терміна епістолярний стиль. Наголошено на існуванні різних підходів до окреслення його поняттєвого змісту – функціонального, текстового, дискурсивного та когнітивного. Представлено огляд праць, що засвідчують зміну в характеристиці суттєвих ознак цього функціонального чи жанрово-стильового різновиду української літературної мови. Відзначено, що з лінгвософського погляду варто зважати на кореляцію поняття «епістолярний стиль» із концептом ПАМ'ЯТЬ, із категоріями «офіційність» / «неофіційність», «приватність» тощо.

Ключові слова: дискурс, епістолярний стиль, функціональна стилістика, когнітивне термінознавство, термін.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. У сучасній лінгвостилістиці попри її майже столітню історіографію є поняття, що перебувають у стані так званої «динамічної стабільності». Під останнім розуміємо таке: слово-термін чи термінологічне словосполучення закріплюються у спеціальному вживанні, кодифікуються, разом із тим зміни в теоретичних ракурсах досліджень (поява чи актуалізація нових дослідницьких векторів у гуманітаристиці), розширення джерел фактичного матеріалу стимулюють варіювання в поняттєвому змісті термінологічного апарату тієї чи іншої галузі. Ця динаміка спроектована на ідеографічні взаємозв'язки категорій, підкатегорій, одиниць різних рівнів градації структурно-сміслових кореляцій у внутрішній формі того чи того терміна. Під останньою розуміють «багатогранне асоціативне утворення, пов'язане зі структурними характеристиками поняття й суб'єктивно усвідомлюване через зв'язок однієї з граней позначуваного з іншими явищами дійсності» (Руденко, 2002: 121). Одним із таких стимулів у сучасній лінгвістиці є актуалізація лінгвотермінології та когнітивного термінознавства, що змінюють підходи до трактування поняттєвого змісту мовознавчих термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві останніх 20-ти років зроблено кілька важливих кроків у напрямку дослідження історіографії кожного з функціональних різновидів літературної мови

(Русанівський, 2007; Бибик, 2013; Коць, 2018 та ін.), кодифікації термінології та розширенні кола дефінованих категорій лінгвостилістики. Водночас посилюється інтегративна взаємодія методологій стилістики, лінгвогенології, теорії комунікації (Бацевич, 2005), когнітивного (Іващенко, 2011) та історичного термінознавства (Казиминова, 2015; Казиминова, 2017).

Це зумовлює потребу в уточненні, додатковому переосмисленні вже кодифікованих термінів. Зокрема, убачаємо потребу в перегляді поняттєвого наповнення такого терміна функціональної стилістики, як *епістолярний стиль*, особливо зважаючи на те, що він дедалі більше привертає увагу ширшого кола дослідників мови листів, мемуарів, щоденників діячів української культури (Богдан, 1998; Мазур, 2013).

Мета статті – проаналізувати поняттєвий зміст терміна *епістолярний стиль*, з'ясувати відповідність дефініції його внутрішній формі на тлі кореляції функціонального, комунікативного, діахронного й когнітивного підходів до визначення суттєвих ознак феномену епістолярного спілкування в українській культурі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, в українській функціональній стилістиці прийнято розрізняти шести / семикомпонентну системи. Саме врахування чи неврахування епістолярної комунікації в цьому розподілі сфер спілкування і позначається на структурі системи стилів.

Справді, епістолярний стиль виходить за межі власне функціональної диференціації сфер літературно-мовного життя. І це закладено у: 1) внутрішній формі самого терміна (*стиль листування, стиль епістол.*), що швидше вказує на окремий жанр мовної діяльності; 2) характеристиці епістолярного стилю як однієї з форм розмовного стилю («писемна розмовна мова»).

У зв'язку з відзначеним наголошуємо на необхідності новітнього потрактування поняття «епістолярний стиль».

Традиційний зміст терміна *епістолярний стиль*. Згідно зі змістом посібників, словників, підручників і под.: *епістолярний стиль* – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу писемних приватних або офіційних відносин (Ленець, 2007: 190). Таке визначення дає підстави стверджувати, що епістолярний стиль посідає проміжне місце між «розмовним та офіційно-діловим стилями» (Єрмоленко, 1999: 271).

У контексті української лінгвостилістики увага до епістолярного стилю виявлялася насамперед у дослідженнях розмовної мови, що у 50 – 60-х рр. ХХ ст. були пов'язані з виокремленням «писемної розмовної мови» як форми стилізації усного побутового спілкування (Чередниченко, 1962). На початку 1960-х років «розмовно-розповідний стиль» кваліфіковано, зокрема, і як мову неофіційного листування, вільних щоденникових записів (Чередниченко, 1962). Тривалий час приватне листування, записки в побутовій сфері спілкування кваліфікували як писемну форму розмовного стилю (Коваль, 1967; Пономарів, 1993). Вивчення епістолярію письменників ХІХ ст. актуалізував М.М. Пилинський (Пилинський, 1976). Дослідник поділяв погляд на українськомовне листування інтелігенції України як на сферу конденсації писемної різнофункціональної літературно-мовної практики, як на джерело вивчення способів і засобів вираження думок та поглядів національною мовою з елементами публіцистичного, розмовного, офіційно-ділового, наукового й художнього стилів. Отже, була відзначена історико-пізнавальна, мовно-культурна,

нормотвірна й художня цінність епістолярної спадщини минулого. Прикметною стала праця 1983 р. «Стиль і час. Хрестоматія», у якій виокремили новий для лінгвостилістики об'єкт – епістолярний стиль як сферу з двома підстилями – офіційним, службовим (приватно-ділові та офіційно-ділові листи) та неофіційним – приватним (родинно-побутові та інтимно-товариські листи) (Ленець, 1983). Далі усталюється традиція виокремлювати цей стиль у системі функціональних різновидів літературної мови (Ленець & Пилинський, 1989; Ленець, 2007; Шарпило, 1993; Найрулін, 2001; Мацько, Сидоренко & Мацько, 2003 та ін.). У 90-х роках ХХ ст. значно посилюється увага до епістолярію письменників і культурних діячів у контексті вивчення мовних формул національного етикету та його індивідуально-авторської варіантності, виокремлення специфічних текстових категорій в епістолярії (Богдан, 1998; Журавльова, 2005; Найрулін, 2001; Шабат-Савка, 2014 та ін.).

Узагальнюючи принципи класичного потрактування епістолярного стилю, його особливостей, виокремлюємо кілька родо-видових кореляцій і поняттєвих співвідношень (функціональне підпорядкування):

СТИЛЬ → *епістолярний* стиль (жанр) ← розмовний писемний стиль (заст. розмовно-розповідний стиль).

СТИЛЬ → *епістолярний* стиль (жанр) ← офіційно-діловий писемний стиль.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ (ЖАНР) → жанрові різновиди → офіційний, неофіційний, художньо-публіцистичний (епістолярії письменників).

Текстоцентризм досліджень епістолярію уможливив розширення уявлення про структурно-композиційні, мовні особливості листування, а також кореляцію з лінгвософськими категоріями (під останніми розуміємо своєрідні абстракти, наукові концепти, що мають значно ширше, ніж власне функціонально-стильове, лінгвокультурологічне наповнення):

ТЕКСТ → *епістолярний* стиль ← розмовний писемний стиль (жанр): монологічність / діалогічність, автокоментарність, інтенційність, ввічливість, інтимність, приватність .

ТЕКСТ → *епістолярний* стиль ← офіційно-діловий стиль: офіційність, апелятивність, формульність, стереотипність.

Новітній зміст аналізованого терміна. Розвиток теорії стилю та мовної комунікації загалом і генології зокрема, розширення форм спілкування спричинилися до потреби в уточненні місця і статусу феномену «епістолярний стиль» в українській культурі.

На наш погляд, є підстави кваліфікувати його з позиції генології. Це *жанрово-стильовий різновид* писемної літературної мови, що реалізується як спілкування за допомогою листування *в різних сферах* приватного й ділового життя – розмовно-побутового, офіційно-ділового, публіцистичного (і мережевого), наукового.

Зміна ракурсу дослідження дає підстави стверджувати, що основна форма епістолярного стилю (жанру) – *лист*, тобто писемний монолог з елементами заочного діалогу з певною особою чи колективом мовців. Для розмовно-побутової практики характерне *приватне*, або *неофіційне*, *напівофіційне*, *листування* (жанри родинно-побутового, дружнього, інтимно-товариського, приватно-ділового листа, побутової записки, (вітальної) листівки, короткого електронного повідомлення (SMS / СМС), електронного коментаря в мережі Інтернет, до недавня – телеграми). У сфері офіційно-ділових відносин поширене *офіційне*

(або ділове) листування – дипломатичне, комерційне, власне ділове. (Про зміну характеру листування в публіцистичній та науковій сфері див. нижче).

За генологічного підходу змінюється родо-видова кореляція термінів у функціонально-стильовій системі української мови, а саме:

СТИЛЬ → офіційно-діловий стиль → епістолярний стиль (= жанр) (різновиди офіційних листів).

СТИЛЬ → розмовно-побутовий стиль → епістолярний стиль (= жанр) (приватне листування, мемуари, щоденники, побутові записки-коментарі).

Таким є, на нашу думку, шлях до вирішення суперечки щодо *функціональної vs генологічної* природи епістолярного стилю:

по-перше, на відміну від інших стилів літературної мови, він не має чітко окресленої сфери використання, характеризується проникністю в інші функціональні сфери;

по-друге, згаданий стиль не має тематичного обмеження, на відміну від інших функціональних різновидів мови;

по-третє, обмежений одним жанром (*лист*) із характерними структурно-стилістичними ознаками, що має кілька різновидів у різних сферах писемного спілкування;

по-четверте, жанрово-структурні варіації листування в інших функціонально-стильових сферах виявляють себе по-різному: а) беруть участь у формуванні окремого підстилю (у розмовно-побутовому – приватне листування; в офіційно-діловому – адміністративного, дипломатичного); б) формують жанр коментарів в Інтернеті; в) постають засобом стилізації для виконання естетичних, суспільно-політичних завдань, репрезентованих у текстах художньо-публіцистичного жанру, стилізованих під листи творач;

по-п'яте, саме жанрова, а не функціональна, характеристика епістолярної комунікації актуалізує ще одну родо-видову термінологічну парадигму, яку генерує поняття «епістолярний дискурс». Суть його складають: 1) взаємини між особами (установами), що листуються (а це одна з актуальних форм сучасної опосередкованої писемної традиційної та віртуальної комунікації); 2) різновиди листів, що забезпечують обмін інформацією; 3) структурно-композиційні, лексико-граматичні, власне мовно-стильові, емоційно-експресивні особливості листування. Адресат і адресант як представники певної соціальної сфери визначають низку чинників епістолярного дискурсу: соціальних, особистісних, морально-етичних, часово-просторових, лінгвокультурологічних, тематичних, «я»-інтенційних, національно-культурних. Опертя на поняття епістолярного дискурсу уможливило актуалізацію контексту когнітивного термінознавства, адже увиразнюється зв'язок з історіософським концептом ПАМ'ЯТЬ. Відповідно попередні схеми структурно-семантичних, поняттєвих кореляцій, що характеризують епістолярний стиль, розширюються і модифікуються:

ПАМ'ЯТЬ ↔ епістолярний дискурс доби античності, Київської доби, періоду Литовської Русі, епохи бароко, обміну інформацією в ХІХ – ХХ ст., у першій третині ХХІ ст. ... ← епістолярний стиль: розмовно-побутовий стиль, офіційно-діловий стиль, публіцистичний стиль, художній стиль: листування / лист із жанрово-стильовими варіаціями.

У асоціативній структурі концепту ПАМ'ЯТЬ одним із фрагментів є історіографія епістолярного стилю української мови, яку в інтеграції створюють історія мови та лінгвостилістика.

Для істориків мови приватне та ділове листування постає в хронологічному, територіальному та соціолінгвістичному аспектах. Воно є об'єктом вивчення процесів диференціації функціональних сфер старої та нової української літературної мови, проблем взаємодії книжних і народнорозмовних (діалектних) елементів у них, дослідження шляхів становлення норм. Мова листування відбиває тенденції домінування «нижчої» канцелярської або «простой» мови в староукраїнській літературно-мовній практиці, а також особливості каліграфії представників різних суспільних верств тощо.

Кожний із періодів історії української літературної мови має свої особливості та специфіку розвитку жанру листування. Нагадаємо, що в княжу добу та в період панування староукраїнської книжно-писемної практики листування також відповідало запитам на приватне та ділове писемне спілкування.

Важливість текстів епістолярного стилю в різних жанрових виявах для комунікації засвідчила, наприклад, і «Листівня» зі зразками давньоукраїнських епістол 1680 – 1712 рр., знайдена й видана Б. Грінченком. Першими зразками листів вважають берестяні грамоти XI – XIV ст. Засобами ділового спілкування були князівські грамоти, а в XVI – XVII ст. домінують традиційні для того часу послання та листи письменників-полемістів, зокрема Івана Вишенського («Писаніє до всѣхъ обще, въ Лядской землі живущихъ», «Писаніє до князя Василя» та ін.). Як пародія на дипломатичний епістолярний етикет XV – XVI ст., зокрема на листи султанів і кримських ханів, у 1620 р. з'явилося «Листування запорожців з турецьким султаном» (Кузьменко, 2009). У XVIII ст. приватні звернення до офіційних установ називалися «супліками». Цю жанрову форму використав у своїй творчості Г. Квітка-Основ'яненко («Супліка до пана іздателя», 1833 р.).

У часи формування нової української літературної мови епістолярій письменників, культурних діячів і науковців став практикою не лише обміну думками, інформацією на різні теми, але й *середовищем* (дискурсом) вироблення, шліфування сучасних лексико-фразеологічних, граматичних і семантичних норм публіцистичного, офіційно-ділового та наукового стилів, тобто книжних різновидів літературної мови. І це відбувалося саме в умовах утиску української мови, обмеження її суспільних функцій мовотворчістю Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, Марка Вовчка, а найбільше – П. Куліша (Шевельов, 1983). Вихід листування за межі приватної чи ділової проблематики сприяв формуванню мемуарних жанрів епістолярію (щоденники, автобіографії, спогади), які дедалі більше привертають увагу як джерела історії культури та літературної мови. Формою вираження суспільної думки, громадянської позиції були, ще почасти залишаються як такі, так звані «відкриті і закриті листи», що публікувала преса. Зараз листування витісняє приватні бесіди і доволі динамічно розвивається коментувальний жанр, що посилює приватність у висловленні поглядів, позицій, оцінок у мережі Інтернет.

До аспектів лінгвостилістики належать:

характеристика стилістичних реєстрів у листуванні. У приватному листуванні переважають побутовість, інтимність, дружня тональність, рекомендаційний характер спілкування, вияв емоцій зневаги, докору, утішення, викриття, повчання, погрози, наклепу, заохочення, поради, прохання, запитання, відповіді, звинувачення, захисту, вітання, іронії, вдячності, конфіденційності,

пояснення тощо. Офіційно-діловому листуванню притаманні діловитість, інформативність, рекомендаційність, заохочення, спонукання тощо;

визначення структурно-стилістичних ознак листів, мемуарних текстів, щоденникових записів і под. Зокрема, ідеться про визначальну роль адресата і адресанта, їх точне позначення (звертання, підпис), про поєднання ознак монологічності та діалогічності, інформативності, про прояви офіційності (формульність, стандартність, відсутність емоційно-експресивних реакцій на інформацію, переважання книжно-писемних маркерів). У приватному листуванні спостерігаємо ослаблення стандартності (за винятком мовних формул звертання, прощання, реквізиту дати), насичення текстів емоційно-експресивними складниками, усно-розмовними лексико-граматичними засобами, елементами ідіо- та соціолекту учасників листування. Тому в подібних текстах виявляє себе така стилістична ознака, як приватність, авторське «я». Через це листування діячів культури набуває статусу епістолярної художньо-публіцистичної творчості.

Наведемо кілька прикладів лінгвостилістичних маркерів епістолярної комунікації, зокрема з ознаками історичної динаміки.

Листи приватні та офіційні (ділові) різняться вимогами до їх оформлення. Жанрово-стильовими ознаками приватних листів є їхня політематичність і широта експресивно-стилістичних реєстрів, які корелюють із настроєм адресанта, тематикою та метою повідомлення. Усім жанрам листів властиві засоби предикативної (*Іване, надішли мені ту книжку, про яку ми з тобою говорили; Ти знаєш, зі мною щось таке відбувається; Не звертай увагу на ці дрібниці, усе мине; Будете, моя панно, в наших краях, то завітайте до мене обов'язково; Чому так давно мені не писали?*) і предметної апеляції (*Дорога Ольго Миколаївно!, Привіт, Семене!* тощо) (Скаб, 2002). Зокрема, ідеться про формули-звертання, переважно у формі кличного відмінка, контактні, номінативні, номінативно-ідентифікаційні, соціально-регулювальні, оцінні номінації адресата (посилення функцій особових займенників *ти* або *ви*, займенників *мій, наш, твій* як засобів інтимізації; уживання власних назв переважно у кличному відмінку; частотність назв осіб за спорідненістю та свояцтвом, етикетних звертань на зразок *пан, пані, добродію* і под.; використання назв осіб як маркерів стосунків з іншими – *дорогий, глибокоповажаний, друже, колего*, назв-характеристик – *розумнику, дурненький, хвалько, старенька* тощо, оказіональних назв осіб); поширення формул вибачення, прохання, вітання, прикінцевих формул (*Будьте здорові!, Хай щастить!, До побачення!, Цілую Вас, Ваш щирий і преданий друг Іван Франко* [до В.С. Давидяка, травень, 1874 р.]). Відзначимо, що до формул прощання нерідко входять і постскриптами (PS), функція яких – у разі потреби додати щось суттєве (привітання, побажання, прохання тощо): *Наші уклоняються Вашій родині* (з листа М. Коцюбинського до В. Гнатюка). Завершальна частина як приватних, так і ділових листів містить підпис.

У вітальних листівках також засвідчуємо стереотипні вирази привітання (*Вітаю вас зі святом...; Прийміть моє вітання в цей день...; З Різдом Христовим, дорога...; Шлю Тобі привітання з..* тощо). Доволі широкий і набір формул відповідей на особисті привітання з висловленням подяки: *вдячний Вам за вітання, Сердечний уклін Тобі, мила сестро, за привітання... і т. ін.*

В останні десятиліття в епістолярному стилі набув поширення такий обов'язковий компонент, як підпис на зразок *З повагою Ваша Марія Петрівна; Із щирою вдячністю – студенти філологічного факультету* і под.

Розвиток мережевої комунікації суттєво вплинув на редукцію жанру приватного листування і розвиток коротких електронних повідомлень, електронне листування. Одночасно посилилася роль емотикону, графічних знаків-символів, активність сленгізмів у сфері приватного та приватно-ділового електронного спілкування (Чемеркін, 2009). У зв'язку із цим набув популярності коментарний жанр, для якого характерне посилення емоційно-експресивного навантаження, що забезпечується синтаксичними конструкціями та оцінною лексикою, як-от: *Ух ти! Сьогодніня!; Браво!; Дуже гарно правда україночка! гарний набір сорочки! Готова до дефіле!* (цит. за коментарями з фейсбуку зі збереженими особливостями написання).

Діалогізм коментарів на блогах і сайтах у мережі Інтернет, дописів у групах, повідомлень у чатах тощо підтримується чи то вербально (*Поділяю думку пані Олі*), чи то за допомогою креалізованих і технічних засобів підтвердження схвалення / несхвалення. Сучасний епістолярний стиль (= жанр) став більш лаконічним (телеграфним), скоротився обсяг обов'язкових раніше вступних звертань і заключних формул увічливості.

Отже, у поняттєвому змісті терміна «епістолярний стиль» відбулися й тривають зміни, що охоплюють модифікацію мовно-стилістичного складу конкретних текстів, які наповнюють часово-просторову вісь культурно-історичної ПАМ'ЯТІ.

Висновки за здійсненим дослідженням і перспективи подальших розвідок. Українська лінгвостилістична термінологія динамічна. Змінюваність дефініцій відбиває динамічну стабільність відношень між феноменом і науковими поняттями. Це явище простежуємо на прикладі поняттєвого змісту терміна «епістолярний стиль», який потребує сьогодні пояснення з погляду інтегративної взаємодії підходів лінгвостилістики, когнітивного мовознавства, лінгвокультурології та лінгвістичної генології.

Перспективи дослідження термінології лінгвостилістики пов'язуємо з розширенням бази для розвитку історичної термінографії, а також поглибленням застосування лінгвософського підходу до інтерпретації асоціативної структури наукових категорій, одним із фрагментів яких є знання про стилістичні особливості мовної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич, Ф.С. (2005). *Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи*. Львів: ПАШС.
2. Бибик, С.П. (2013). *Усна літературна мова в українській культурі повсякдення*. Ніжин.
3. Богдан, С. (1998). Індивідуально-авторські звертання української епістолярії. У Богдан, С. (1998). *Мовний етикет українців: традиції і сучасність* (с. 167–173). Київ: Рідна мова.
4. Єрмоленко, С.Я. (1999). *Нариси з української словесності: (Стилістика та культура мови)*. Київ: Довіра.
5. Журавльова, Н.М. (2012). *Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття*. Запоріжжя: Запорізький національний університет.

6. Іващенко, В. (2011). Когнітивне термінознавство: перспективи розвитку. *Термінологічний вісник*, 1, 47–54.
7. Казимиrowa, І.А. (2015). З історії формування української лінгвістичної термінології: «Буквар» Івана Федорова (1574). *Термінологічний вісник*, 3(2), 5–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2015_3%282%29_3
8. Казимиrowa, І.А. (2017). Прикладна лінгвотермінографія в типологічному аспекті. *Мовознавство*, 2, 55–68.
9. Коваль, А.П. (1987). *Практична стилістика сучасної української мови*. Київ: Вища школа.
10. Коць, Т.А. (2018). *Українське слово в пресі кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: динаміка літературної норми*. Київ.
11. Кузьменко, В.І. (2009). Епістолярна література, Епістолярій. У *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17943
12. Ленець, К.В. (1983). Епістолярний стиль. У Пилинський, М.М. (Ред.) (1983). *Стиль і час: (Хрестоматія)* (с. 203–211). Київ: Наукова думка.
13. Ленець, К.В. (2007). Епістолярний стиль. У *Русанівський, В.М. & Тараненко, О.О. (Ред.) (2007). Українська мова. Енциклопедія* (с. 190). Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
14. Ленець, К.В. & Пилинський, М.М. (1989). Епістолярний стиль в історії української літературної мови. У Єрмоленко, С.Я. (Ред.) (1989). *Жанри і стилі в історії української літературної мови* (с.160–198). Київ: Наукова думка.
15. Мазур, Н.В. (2013). Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 9, 576–582.
16. Мацько, Л.І., Сидоренко, О.М. & Мацько, О.М. (2003). *Стилістика української мови*. Київ: Вища школа.
17. Найрулін, А.О. (2001). Питання історії та теорії епістолярного стилю української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 117/118, 53–62.
18. Пилинський, М.М. (1976). *Мовна норма і стиль*. Київ: Наукова думка. 286 с.
19. Пономарів, О.Д. (1993). *Стилістика сучасної української мови*. Київ: Либідь.
20. Руденко, С.М. (2002). Внутрішня форма та мотивованість термінів підмови технології харчування. *Культура народів Причорномор'я*, 32, 120–124. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75168/43-Rudenko.pdf?sequence=1>
21. Русанівський, В.М. & Тараненко, О.О. (Ред.) (2007). *Українська мова: Енциклопедія (2-е вид.)*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
22. Скаб, М.С. (2002). Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика) [Автореф. дис. ... д. філол. н.]. Інститут української мови НАН України.
23. Чемеркін, С.Г. (2009). *Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси*. Київ.
24. Чередниченко, І.Г. (1962). *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*. Київ: Радянська школа.
25. Шабат-Савка, С.Т. (2014). *Категорія комунікативної інтенції в українській мові*. Чернівці.
26. Шарпило, Б.А. (1993). До проблеми історичного вивчення українського епістолярного стилю. *Проблеми філології: Зб. наук. пр., присв. 70-річчю Луганськ. держ. пед. ін-ту* (с. 113–120). Луганськ.
27. Шевельов, Ю. (1983). Кулішеві листи і Куліш у листах. *Сучасність*, 7, 7–38.

Svitlana Vybyk

DYNAMICS OF CONCEPTUAL CONTENT THE TERM “EPISTOLAR STYLE”

The article offers an updated interpretation of the term “epistolary style”. Attention to the conceptual meaning of this term is due to the fact that in the Ukrainian functional style it is customary to distinguish between six or seven-component systems. Taking into account or not taking into account epistolary communication in this division of spheres of communication also affects the structure of the style system.

It is emphasized that during the twentieth century several paradigms of epistolary style research have changed. Different approaches to outlining its conceptual content - functional, textual, discursive and cognitive – are analyzed. Ways to resolve the discussion of the functional VS genealogical nature of the epistolary style are suggested.

An overview of works that testify to the change in the characteristics of the essential features of this functional or genre-style variety of the Ukrainian literary language is presented. It is noted that from the linguistic point of view it is worth considering the correlation of the concept of “epistolary style” with the concept of MEMORY, with the categories of formality / informality, privacy, etc.

Among the conclusions it is noted that the Ukrainian linguistic and stylistic terminology is dynamic. The variability of definitions reflects the dynamic stability of the relationship between the phenomenon and scientific concepts. The integrative mutual influence of linguistic stylistics, cognitive linguistics, linguocultural studies, linguistic genealogy is traced on the example of the conceptual meaning of the term “epistolary style”.

The article briefly describes the main stable and dynamic features of the epistolary style. It is emphasized that with the constancy of the term “epistolary style” its internal form is changeable.

Prospects for the study of the terminology of linguistic stylistics are associated with expanding the basis for the development of historical terminology, as well as deepening the linguistic aspect, ie the study of the associative structure of scientific categories, one fragment of which is knowledge of stylistic features of literary language practice. One of such stimuli in modern linguistics is the actualization of linguistics and cognitive terminology, which affect the interpretation of the conceptual content of linguistic terms.

Key words: style, discourse, epistolary style, functional stylistics, cognitive terminology, term.

REFERENCES

1. Batsevyeh, F.S. (2005). *Linhvistychna henolohiia: problemy i perspektyvy*. Lviv: PASHS (in Ukr.).
2. Vybyk, S.P. (2013). *Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia*. Nizhyn (in Ukr.).
3. Bohdan, S. (1998). Indyvidualno-avtorski zvertannia ukrainskoi epistolarii. In S. Bohdan (1998). *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist* (pp. 167–173). Kyiv: Ridna mova (in Ukr.).
4. Yermolenko, S.YA. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti: (Stylistyka ta kultura movy)*. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
5. Zhuravlova, N.M. (2012). *Poetyka ukrainskoi epistoliarnoi vnychlyvosti XIX – pochatku XX stolittia*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet (in Ukr.).
6. Ivashchenko, V. (2011). Kohnityvne terminoznavstvo: perspektyvy rozvytku. *Terminolohichnyi visnyk*, 1, 47–54 (in Ukr.).
7. Kazymyrova, I.A. (2015). Z istorii formuvannia ukrainskoi linhvistychnoi terminolohii: «Bukvar» Ivana Fedorova (1574). *Terminolohichnyi visnyk*, 3(2), 5–11. Retrived from- Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2015_3%282%29__3 (in Ukr.).

8. Kazymyrova, I.A. (2017). Prykladna linhvotermiografii v typolohichnomu aspekti. *Movoznavstvo*, 2, 55–68 (in Ukr.).
9. Koval, A.P. (1987). *Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukr.).
10. Kots, T.A. (2018). *Ukrainske slovo v presi kintsia XX – pochatku XXI st.: dynamika literaturnoi normy*. Kyiv (in Ukr.).
11. Kuzmenko, V.I. (2009). *Epistoliarna literatura, Epistoliarii*. In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17943 (in Ukr.).
12. Lenets, K.V. (1983). Epistoliarnyi styl. In M.M. Pylynskyi (Red.) (1983). *Styl i chas: (Khrestomatiia)* (pp. 203–211). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
13. Lenets, K.V. (2007). Epistoliarnyi styl. In V.M. Rusanivskyi & O.O. Taranenko (Red.) (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (p. 190). Kyiv: “Ukr. entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
14. Lenets, K.V. & Pylynskyi, M.M. (1989). Epistoliarnyi styl v istorii ukrainskoi literaturnoi movy. In Yermolenko, S.Ya. (Red.) (1989). *Zhanry i styli v istorii ukrainskoi literaturnoi movy* (pp.160–198). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
15. Mazur, N.V. (2013). Linhvistychnyi analiz memuarного tekstu. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu*, 9, 576–582.
16. Matsko, L.I., Sydorenko, O.M. & Matsko, O.M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukr.).
17. Nayrulin, A.O. (2001). Pytannia istorii ta teorii epistoliarnoho styliu ukrainskoi movy. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, 117/118, 53–62 (in Ukr.).
18. Pylynskyi, M.M. (1976). *Movna norma i styl*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
19. Ponomariv, O.D. (1993). *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
20. Rudenko, S.M. (2002). Vnutrishnia forma ta motyvovanist terminiv pidmovy tekhnologii kharchuvannia. *Kultura narodov Prychernomia*, 32, 120–124. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75168/43-Rudenko.pdf?sequence=1> (in Ukr.).
21. Rusanivskyi, V.M. & Taranenko, O.O. (Eds.) (2007). *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
22. Skab, M.S. (2002). *Funktsionalna sfera apeliatsii v ukrainskii movi (semantyka, hramatyka, prahmatyka, stylistyka)* [Synopsis of Doctoral thesis]. Institute of the Ukrainian Language (in Ukr.).
23. Chemerkin, S.H. (2009). *Ukrainska mova v Interneti: pozamovni ta vnutrishnostrukturni protsesy*. Kyiv (in Ukr.).
24. Cherednychenko, I.H. (1962). *Narysy z zahalnoi stylistyki suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv: Radyanska shkola (in Ukr.).
25. Shabat-Savka, S.T. (2014). *Katehoriia komunikatyvnoi intentsii v ukrainskii movi*. Chernivtsi (in Ukr.).
26. Sharpylo, B.A. (1993). Do problemy istorychnoho vyvchennia ukrainskoho epistoliarnoho styliu. *Problemy filolohiyi: Zbirnyk naukovykh prats', prysv. 70-richchyu Luhans'k. derzh. ped. in-tu* (pp. 113–120). Luhans'k.
27. Shevelov, Yu. (1983). Kulishevi lysty i Kulish u lystakh. *Suchasnist*, 7, 7–38 (in Ukr.).

Н.А. БАРАН
м. Біла Церква, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНА СПАДЩИНА О. КУРИЛО: «МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКИ»

У статті проаналізовано мовознавчі терміни однієї з наукових праць О. Курило, з'ясовано обставини створення цієї праці, показано її оцінку сучасниками. Для документування лінгвістичного матеріалу укладено лінгвістичний профіль джерела, який дає змогу провести первісну систематизацію мовного матеріалу, а також увиразнити світоглядні позиції вченої в науковому й історико-культурному контекстах.

Ключові слова: *Олена Курило, лінгвістичний профіль джерела, терміни, термінологія, термінознавство, діалектологія, фонетика, морфологія.*

20–30-ті роки ХХ ст. називають періодом «золотої доби», часом культурного відродження в УРСР, Українським культурним Ренесансом у літературі, мистецтві, науці. «Це був дивовижний процес “українізації” після століть русифікації, а тогочасне суспільство мало переважно романтично-етнографічні настрої» (Єщенко, 2018: 52). На той час не було сталого правопису, граматики, точилася дискусія, якою повинна бути літературна мова. У цей період також відбувалося становлення української наукової мови, видано велику кількість термінологічних словників різних галузей. За сучасними оцінками, період 20–30-х рр. ХХ ст. – це етап творчого піднесення й активного поступу українського мовознавства (Черемська, 2019: 373).

У працях мовознавців того періоду, які вели творчий діалог із західноєвропейською науковою думкою, співпрацювали зі слов'янськими лінгвістичними школами, закладено основи внормування української мови, започатковано українську стилістику. Результатом творчих пошуків дослідників стали ґрунтовні наукові розвідки з історії української мови, діалектології та багато інших вагомих напрацювань. Ідеться про введення в науковий обіг поняття *фонема* (М.Г. Йогансен), дослідження фонемного складу української мови (Б.Д. Ткаченко, М.Г. Йогансен, О.Б. Курило, О.Н. Синявський, М.Ф. Наконечний, Л.А. Булаховський); з'ясування лексико-граматичних особливостей української мови в зіставленні з іншими мовами, опис її питомих рис (О.Б. Курило, М.Д. Гладкий, М.Ф. Наконечний, Л.А. Булаховський, М.Ф. Сулима), ґрунтова характеристика української морфології та словотвору (О.Н. Синявський, О.Б. Курило); опис синтаксичної системи української мови у зв'язку зі стилістикою (С.С. Смеречинський, М.Ф. Сулима); розроблення Харківської редакції Українського правопису (1928) (В.М. Ганцов, М.Д. Гладкий, К.Т. Німчинов, Б.Д. Ткаченко, М.Г. Йогансен, О.Б. Курило, О.Н. Синявський, М.Ф. Сулима, М.Ф. Наконечний, Л.А. Булаховський та ін.); вагомні напрацювання з лексикографії та прикладного мовознавства (В.М. Ганцов, Б.Д. Грінченко, М.О. Грінченко, О.Б. Курило, К.Т. Німчинов, Л.А. Булаховський, М.Г. Йогансен, М.Ф. Наконечний, М.Д. Гладкий); вивчення історії української літературної мови (С.М. Кульбакін, М.Д. Гладкий,

К.Т. Німчинов, Л.А. Булаховський); цінні діалектологічні розвідки (В.М. Ганцов, О.В. Ветухов, Б.Д. Ткаченко, М.Г. Йогансен, О.Б. Курило, О.Н. Синявський, П.Д. Гладкий); стилістичні студії, присвячені мові українських класиків (Л.А. Булаховський, Б.Д. Грінченко, О.Б. Курило, М.Ф. Наконечний, К.Т. Німчинов, О.Н. Синявський, С.С. Смеречинський, М.Ф. Сулима, О.М. Фінкель); окремі дослідження з функціональної стилістики (М.Д. Гладкий, М.Г. Йогансен, М.Ф. Сулима); створення першого курсу лекцій зі стилістики (Б.Д. Ткаченко; за редакцією Л.А. Булаховського).

Таким чином, наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. в Україні вже виокремилися основні галузі мовознавства. (Черемська, 2019: 377). Однак цей період в історії нашої вітчизняної науки був величним і водночас трагічним. Щодо монументальних постатей 20–30-х рр. ХХ ст. іще не все з'ясовано, історична пам'ять лише поступово відновлює окремі «білі» плями. Вивчення наукового спадку вчених, яких було репресовано радянським режимом, залишається актуальним напрямком наукових досліджень, і зокрема лінгвістичних.

Цінною для дослідників вважаємо наукову спадщину О.Б. Курило, праці якої стали значною мірою тим «вихідним пунктом, від якого далі плідно розвивалося українське мовознавство» (Шевельов, 2002: 90). Олена Борисівна Курило (6 [19] жовтня 1890 р., м. Слонім тоді Гродненської губернії [тепер Білорусь] – після 1946 р.) – визначна українська мовознавиця, авторка популярних підручників з української мови, ґрунтовних наукових праць із фонології, граматики, історії та культури української мови, діалектолог, термінолог, яка стала жертвою сталінського терору. Вона створила близько 30 вагомих наукових праць (Шевельов, 2002: 60–62), які побачили світ у 1918 – 1932 роках. Серед них статті, рецензії, монографії, підручники, термінологічні словники, програма збирання етнографічних матеріалів, збірник матеріалів з української діалектології та фольклористики.

Наукові напрацювання Олени Борисівни Курило високо поцінювали такі дослідники, як Ю.В. Шевельов, М.Г. Железняк, Н.М. Глібчук, І.Д. Фаріон, О.Д. Ципердюк, О.С. Черемська, Т.А. Єщенко, Л.І. Мацько, Ю.А. Чернобров, Д.В. Матіяш, В.М. Гамалія, Н.М. Білецька, Н.І. Бойко, Л.Е. Довбня, Т.І. Товкайло та ін. Наведемо лише деякі коментарі: «Її заслуги в унормуванні української літературної мови – незаперечні й невидганні...» (Шевельов, 2002: 90). «Ім'я Олени Курило <...> ще мало, на мій погляд, відоме загалу. А жаль, бо це ім'я складає славу українського мовознавства» (Железняк, 2015).

Справді, в сучасному мовознавстві наукова спадщина й зокрема термінологія всіх праць О.Б. Курило ще не до кінця досліджена – з погляду походження, словотвору, синтагматики й парадигматики тощо. Підтримуємо думку О.Д. Ципердюк про перспективність розгляду мовознавчих термінів на матеріалі всіх праць О. Курило в контексті мовознавчих студій початку ХХ ст., що зможе показати її внесок у розвиток української лінгвістичної термінології означеного періоду загалом (Ципердюк, 2013: 163).

Мета статті – здійснити термінознавчий аналіз однієї з вагомих наукових праць Олени Курило «*Матеріали до української діалектології та фольклористики*» (Курило, 1928). Новизна роботи полягає в тому, що мовознавча термінологія цієї праці О.Б. Курило ще не була об'єктом дослідницької уваги. Обрана для аналізу розвідка є одним із джерел майбутнього «Історичного словника лінгвістичних термінів», роботу над яким розпочато у відділі

граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України. Документування лінгвістичного матеріалу словника передбачає укладання лінгвістичного профілю джерела, який дає змогу первісно систематизувати мовний матеріал, представлений у роботах дослідниці, а також увиразнити світоглядні позиції вченої в науковому й історико-культурному контекстах (Казиминова, 2020). У лінгвістичному профілі праці визначаємо такі блоки: 1. [Час створення джерела]. 1928. 2. [Місце створення джерела]. Київ. 3. [Історико-культурна та мовна ситуація в регіоні створення джерела]. Період українізації (1918 – 1930 рр.), унормування української літературної мови, увага до питання походження української мови. «У царині діалектології появилось багато описів окремих говірок» (Шевельов, 2002: 18). 4. [Автор джерела, його вік, освіта, світоглядні позиції тощо]. Зазначений збірник підготувала українська мовознавиця, «досвідчений фонетик» (Шевельов, 2002: 19), діалектолог, авторка популярних підручників з української мови, творець української наукової термінології Олена Курило (у віці 38 років). *Світоглядні позиції*. «Курило виходила з тези про те, що головне – впіймати дух української мови, що відбиває своєрідність національного світогляду <...> Пошук і культивування свого, притаманного українській мові, і що вирізняє її від московської мови, стало її місією і життєвим смислом» (Єщенко, 2018: 54). Дослідниця вважала, що термін повинен давати мовцям якнайближче розуміння того, що він означає. Через це пропонувала позбавити українську наукову термінологію чужомовних запозичень на користь народної термінології.

Ю.В. Шевельов називає О.Б. Курило представником «крайнього пуризму» на початку її наукової діяльності, хоча в пізніших її працях (і в термінотворенні зокрема) спостерігаємо вплив прогресивних європейських мовознавців (Шевельов, 2002: 14). «Вона більше, ніж хто з її сучасників, українських мовознавців, усвідомлювала вагу суворої й послідовної методології. Тому не випадково в усіх її наукових працях вперемішку з посиланнями на славистів ми зустрінемо посилання на теоретичні мовознавчі праці. Імена Ш. Баллі, І. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, О. Єсперсена, А. Мес, Ж. Вандріеса, Г. Шугардта, а надто фонетиків світового імені раз у раз трапляються на сторінках її праць» (Шевельов, 2002: 85). 5. [Мотиви та обставини створення джерела]. Ю.В. Шевельов: «найбільшого значення набрали праці з діалектології, написані Всеволодом Ганцовим <...> і Оленою Курило» (Шевельов, 2002: 18). «З цього <...> поглибленого вивчення говірок почалася революція в схемі історії української мови, в розумінні її генези» (Там само). «Таке уважне вивчення говірок привело Ганцова й Курило до перегляду всієї схеми історії української мови. Не тільки відпадала теорія «праруської єдності». Виказувалася сумнівною навіть можливість <...> праукраїнської єдності» (Там само: 20 – 21). 6. [Оцінка джерела в мовознавчих працях]: «Записи говірок Курило відзначаються великою фонетичною точністю, часом вони навіть перевантажені зайвими подробицями й індивідуальними й потенційними варіантами вимови, бо записи Курило були фонетичні, а не фонематичні. Але дослідниця дбала й за відсівання в записках значущих фонетичних варіантів від випадкових» (Шевельов, 2002: 71). «Дбавши за точність відтворення говірки, Курило не спускала з ока й етнографічно-культурного інтересу» (Там само: 72). «Українська діалектологія й фольклористика завдячують Курило чимало високоякісних записів» (Там само). 7. [Праці, які лягли в основу аналізованого джерела]. Науковим

підґрунтям робіт О.Б. Курило стали матеріали, зібрані в діалектологічних, фольклорних, етнографічних експедиціях, наукові напрацювання вчителя Є.К. Тимченка, мовознавчі погляди О.О. Потебні, праці відомих європейських мовознавців. У виданні опубліковано фольклорні та лексичні матеріали, записані від носіїв діалектного мовлення різних регіонів (округ) України самою О. Курило (під час діалектологічних екскурсій 1922 – 1928 рр.) або іншими особами: голосіння, примови, легенди, казки, приказки, оповідання, загадки, словнички діалектизмів різних населених пунктів. 8. [Повнота охоплення мовних рівнів]. Збірник є діалектологічною працею, тож авторка послуговується спеціальними термінами цієї галузі мовознавства, а також фонетики, морфології, фольклористики, синтаксису та ін.

Серед терміноодиниць діалектології в зазначеній праці ми виокремили такі: *діалект* (2)², *діалектологія* (1), *діалектичні особливості* (2), *діалектологічний словник* (1), *діалектологічна програма* (105), *південноукраїнські діалекти* (6), *форма діалектична* (102), *форма місцева* (3), *група говірок* (41), *принцип територіяльний* (1).

Гіпероніму *говірка* (1) підпорядковані такі гіпоніми: *акучі говірки* (106), *говірка окуча* (106), *гречано-гребельська говірка* (5), *переходові говірки* (5), *південно-українські говірки* (106), *подільські говірки* (41), *поліські говірки* (2), *рідна говірка* (5). Підпорядковані гіпоніми протиставлені за характеристикою вокалізму, територією поширення, опозицією «своє – чуже».

Деякі терміносполуки є багатокомпонентними (багаточленими): *українська переходова говірка з переважно північною основою* (5), *українські діалектичні особливості* (85), *чернігівська окуча говірка* (2), *морфологічні особливості говірок* (105).

У названій науковій праці зафіксовано найбільшу кількість термінів фонетики та фонології, зокрема історичної та діалектної фонетики: *акустичне вражіння* (1), *закритий склад* (105), *транскрипція* (1), *наголошений склад* (7), *ненаголошене закінчення* (32), *наголошене е* (62), *наголошена позиція* (31), *ненаголошена позиція* (34), *ненаголошене у* (55), *позиція в наголошеному складі* (7), *півпаліталізована вимова* (2), *паліталізований склад* (42) (в сучасному мовознавстві не вживаємо цей термін і позначаване ним поняття), *загальні фонетичні тенденції* (2), *фонетична форма слова* (93), *фонетичні особливості* (6), *фонетичні умови* (2), *нижча артикуляція* (39), *звук* (1), *вокаль* (1), *консонант* (1), *висота звука* (1), *звукова сполука* (1), *звукова форма* (2), *зімкнення голосників* (54), *глухий консонант* (34), *дзвінкий звук* (34), *дзвінкий консонант* (42), *звук паліталізований* (48), *звук півпаліталізований* (51), *звук заднього ряду* (7), *задній звук* (106), *звук низького положення* (106), *звук переднього ряду* (7), *звуки високого положення* (106) та ін.

Термін *звук* подекуди заступає терміни *консонант* або *вокаль* (яким відповідають сучасні терміни *приголосний звук* та *голосний звук*).

У мікрополі з гіперонімом *звук* виокремлюємо такі терміни-гіпоніми: *вузький звук* (7), *гортанний звук г* (32), *губно-зубний звук* (34), *звук білябіяльний* (7), *звук губно-зубний* (7), *звук зімкнений* (51), *зімкнений звук* (42), *звук напружений* (106), *звук незімкнений* (7), *незімкнений звук* (34), *лябіялізовані звуки* (106), *лябіяльний звук* (106), *нескладовий звук ʝ* (2), *передній звук* (62), *півпаліталізований звук* (32), *твердий звук* (9), *широкий звук* (7).

² Тут і далі наводимо лише сторінку аналізованої праці

Мікрополе з гіперонімом *вокаль* об'єднує такі термінологічні номінації: *вокаль заднього ряду* (51), *вокаль високого положення* (31), *вокаль переднього ряду* (31), *вокаль широкого відтинку* (31), *наголошені вокалі а, о, е, и* (6).

Мікрополе з гіперонімом *консонант* містить такі гіпоніми: *губні консонанти* (6), *губно-зубний консонант* (42), *консонанти пал'яталізовані* (62), *непал'яталізований консонант* (1), *незімкнений консонант* (42), *пал'яталізований консонант* (1), *півпал'яталізовані консонанти* (7).

Для комплексного аналізу фонем, що характерно й для сучасного мовознавства, дослідниця застосовує багатокомпонентні (багаточленні, аналітичні) терміносполуки: *вокаль переднього ряду високого положення широкого відтинку* (31), *широкий звук високого положення передньо-середнього ряду* (131) та ін.

Окремо виділено спеціальні терміни з галузі історичної фонетики, діалектної фонетики та порівняльної фонетики: *великоруське л* (7), *вузьке ђ* (55), *вузьке у* (55), *вузький а заднього ряду* (34), *диспал'яталізоване т* (52), *дифтонгічний звук* (63), *е злегка вищого власного звука* (106), *е подільське* (106), *етимологічне е* (6), *задній високий лябіяльний дифтонгічний звук* (106), *задній л* (31), *звужений звук* (7), *звук вузького відтинку* (106), *звук глибокого творення* (7), *зредукватися* (32), *и обниженого творення* (48), *и середнього ряду* (106), *категорія л середнього* (106), *л середнє* (62), *л великоруське* (106), *л польське* (106) та ін.

Серед морфологічних термінів на позначення частин мови виокремлено такі: *речівник* (2), *прикметник* (2), *займенники* (74), *числівник* (3), *дієслово* (63), *прислівник* (3), *прийменник* (3), *часточка* (66), *вигук* (3). Всі ці номінації є живаними в сучасному українському мовознавстві, крім слова «речівник», що йому відповідає термін «іменник».

Для називання розрядів частин мови дослідниця застосовує терміни: *вказівна часточка* (71), *вольова часточка* (74), *займенник-прикметник* (3), *займенник-речівник* (3), *заперечні займенники* (74), *питальна часточка* (66), *підсильна часточка* (67), *підсильна часточка а* (66), *підсильна часточка заперечного значіння* (67), *помічне слово було* (67), *прийменник на означення обставини* (122), *числовий прикметник* (3) – у значенні «порядковий числівник». І хоча частина цих термінів не залишилися у традиційному українському мовознавстві, однак деякі сучасні вчені дотримуються подібного класифікування: займенникові іменники, займенникові прикметники, прикметники категорії порядковості, займенникові числівники (Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова, 2017: 225, 282, 297, 361).

В аналізованій праці система позначень відмінків спирається на запозичення, на відміну від сучасної мови: *номінатив* (32), *генітив* (3), *датив* (3), *акузатив* (3), *інструменталь* (113), *локатив* (118), *льокатив* (3). Рід іменника представлений такими назвами: *жіночий рід* (3), *чоловічий рід* (3), *ніякий рід* (3), для морфологічної категорії числа використано терміни *однина* (32), *множина* (3).

Терміни на позначення морфологічних категорій дієслова та його форм становлять *інфінітив* (2), *особові дієслівні форми* (2), *дієприкметник* (3), *дієприслівник* (3), *3-тя особа* (103), *минулий час* (13), *теперішній час* (103), *доконане дієслово* (3), *недоконане дієслово* (3), *імператив* (3).

Терміни синтаксису в праці О.Б. Курило подекуди відрізняються від сучасних, але вони є зрозумілими: *безпідметові звороти* (13), *вставне заперечне слово* (74), *вставне слово* (15), *дієслівний речівник-підмет* (97), *дієслово-при-*

судок (98), зложений присудок (13), звороти з локативом (118), ймення присудкове (13) – іменна частина складеного присудка, акузатив на означення міри (108), інструменталь на означення причини (113), льокатив на означення місця (108), льокатив на означення часу (108), обставина (122), паралельні звороти (118), підмет (41), підметові речення (74), прислівниковий зворот (96), присудок (41), прислівник-присудок (74), присудкове ймення-дієприкметник (67), речення (74), речення-відповідь (74), речівник-підмет (97), синтаксичні особливості (62), синтаксичні сполучення (2), слова (2), сполучення з запереченням (120), тексти (105), форма номінатива-підмету (98), фраза (2), чільне слово (2) – у значенні «головне слово». Термін *фраза* (2, 38, 62, 63) у значенні «речення» зустрічаємо частіше, ніж термін *речення* (74).

Термінами фольклористики постають *голосіння* (3), *дума* (3), *загадки* (66), *казка* (55), *кобзарські думи* (105), *оповідання* (55) – у значенні «народна оповідка, розповідь, казка», *пісня* (1), *приказки* (13), *примова* (13), *фольклористика* (1), *фольклорний матеріал* (1).

Терміни лексикології, лексикографії: *значіння* (2), *значіння приналежності* (96), *зневажливе слово* (3), *лексика* (1), *лексичний матеріал* (1), *лексичні особливості* (62), *однозначне слово* (118), *пояснення* (2), *русизми* (51), *словничок* (2), *терміни* (1), *українська лексична література* (2) – як синонім до «словники». Терміни орфоєпії: *вимова* (2), *літературна вимова (київська)* (32), *українська літературна вимова* (42). Терміни орфографії: *літературна орфографія* (54), *український літературний правопис* (2), *український правопис* (48). Терміни стилістики: *літературна мова* (34), *мова розмовна* (3), *психічний наголос у фразі* (38), *форма літературна* (3). Терміни словотвору: *абсолютний кінець слова* (6), *закінчення* (32), *здрібніла форма* (3), *префікс* (55), *прикметникове закінчення* (32). Терміни графіки: *голосівки* (48) – літери на позначення голосних звуків, *знак ы* (63), *значок* (2) – у значенні «позначка», *літера* (1), *скорочення* (3). Терміни загального мовознавства: *загальні мовні тенденції* (2), *історія мови* (61), *українська літературна мова* (34). Термін пунктуації: *розділові знаки* (48). Загалом у зазначеній праці переважають терміни фонетики, діалектології, морфології. Терміни фольклористики, лексикології, лексикографії, орфоєпії, орфографії, стилістики, словотвору трапляються значно рідше. 9. [Орієнтування дослідниці на питому українську / запозичену лексику на позначення мовознавчих понять]. Оскільки праця «Матеріали до української діалектології та фольклористики» розрахована на фахівців у галузі мовознавства, О.Б. Курило використовує не лише питомі українські терміни, а й терміни-інтернаціоналізми (для називання відмінків, розділів мовознавства, деякі фонетичні терміни), які усталилися на той час в українській науковій мові.

Частина терміносполук утворена поєднанням власне українських і запозичених/іншомовних слів: *психічний наголос у фразі* (38), *загальні мовні тенденції* (2), *літературні авдиційно-графічні звички* (62), *лексичні особливості* (62), *форма номінатива-підмету* (98), *паралельні звороти* (118), *ймення в генітиві* (97), *звороти з локативом* (118), *склад з вузьким вокалом* (31), *складові звукові елементи* (106), *слаба артикуляція* (32), *фонетичні особливості говірок* (105) та ін. 10. [Особливості вживання лексичних одиниць на позначення мовознавчих понять у тексті джерела, їхня парадигматика й синтагматика]. Використано терміни переважно 1-компонентні, 2-компонентні, 3-компонентні,

а також і багатокомпонентні (багаточленні, аналітичні). 2-компонентні терміни, як правило, є сполученнями прикметника та іменника.

У працях О.Б. Курило спостерігаємо варіантність термінів: фонетичну: *локатив* (118), *льокатив* (3); граматичну: *нескладове ѱ* (42), *нескладовий ѱ* (31); варіантну сполучуваність компонентів у деяких термінах: *форми відмінків* (2), *відмінкові форми* (118); *звук заднього ряду* (7), *задній звук* (106), *звук зімкнений* (51), *зімкнений звук* (42); *звук середньо-переднього ряду* (7), *звуки передньо-середнього ряду* (6), *ймення присудкове* (13), *присудкове ймення* (67), *нескладове ѱ* (42), *ѱ нескладове* (106), *л польське* (106), *польське І* (7).

Отже, лінгвістичні терміни, виявлені нами в аналізованій праці, закономірно відображають стан розвитку українського мовознавства початку ХХ ст., наукову ерудицію дослідниці, її позицію щодо термінотворення та пошуки в цій галузі.

На основі аналізу праці О. Курило «Матеріали до української діалектології та фольклористики» можна зробити висновок, що переважна більшість термінів є власне українськими за походженням. Подекуди авторка вживає терміни-інтернаціоналізми, які вже закріпилися в українській науковій мові на той час.

Низка термінолексем у зазначеній праці дещо відрізняється правописом від сучасних (*діялектологія*, *матеріал*, *значіння* та ін.); деякі слова мають написання, до якого повертаємося в Новому українському правописі 2019 року: *літературна ортографія* (54), *літературні авдиційно-графічні звички* (62) та ін.

Погоджуємося з думкою О.Д. Ципердюк про те, що деякі терміни О.Б. Курило є навіть більш компактними, зручними, більш сконденсованими, ніж сучасні. Наприклад, *доконане дієслово* (3), *недоконане дієслово* (3) – тобто дієслова доконаного та недоконаного виду; *імення в генітиві* (97) – іменна частина мови у формі родового відмінка, *дієслівний речівник-підмет* (97) – підмет у формі віддієслівного іменника, *дієслово-присудок* (98) – присудок, виражений дієсловом, *звороти з локативом* (118) – словосполучення зі словами у місцевому відмінку, *прислівник-присудок* (74) – присудок, виражений прислівником, *присудкове ймення-дієприкметник* (13) – іменна частина складеного присудка, виражена дієприкметником, *речівник-підмет* (97) – підмет, виражений іменником, або іменник у ролі підмета; *форма номінатива-підмету* (98) – підмет у формі називного відмінка.

Деякі з уживаних Оленою Курило термінів не «прижилися» в сучасному мовознавстві з багатьох причин, оскільки то був період усталення української наукової мови, і кожен український вчений намагався прислужитися вітчизняному мовознавству з великим ентузіазмом, витворюючи власні варіанти термінів на позначення наукових понять, одночасно усвідомлюючи, що життя замінить ті чи інші з них більш відповідними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька, Н.М. (1993). Про мовознавчі погляди О.Б. Курило. *Культура слова*, 44, 35–38. URL: <http://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/Magazine44-9.pdf>.
2. Бойко, Н. (2010). Олена Курило про стилістичне значення паралельних форм в українській мові. У Н. Бойко, Н. (Ред.) (2010). *Репресовані мовознавці: збірник наукових праць* (с. 38–43). Ніжин.

3. Вакуленко, Г.М., Клипа, Н.І. (2010). Проблеми мовної норми в науковому доробку Олени Курило. У Бойко, Н. (Ред.) (2010). *Репресовані мовознавці: збірник наукових праць* (с. 48–54). Ніжин.
4. Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г., Загнітко, А.П. & Соколова, С.О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 752 с.
5. Гамалія, В.М. (2002). Внесок Олени Курило в українську наукову термінологію. *Нариси з історії природознавства і техніки*, 44, 173–177.
6. Глібчук, Н.М. (1994). Мовознавчі погляди Олени Курило [Дис. ... канд. філол. н.]. Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка.
7. Довбня, Л. & Товкайло, Т. (2019). Лінгвістичні студії Олени Курило. *Переяславська мовознавча толока : збірник тез I міжнародної науково-практичної конференції* (с. 42 – 45). Переяслав-Хмельницький.
8. Єщенко, Т. (2018). Репресії сталінського режиму проти становлення мови медичної науки на національному ґрунті (на прикладі наукової творчості Олени Курило). *Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): міжуніверситетський збірник наукових праць*, Випуск II, 51–57.
9. Железняк, М. (18.10.2015). *Олена Курило*: facebook.
10. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. (18.10.2020). *Олена Курило*. Facebook URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=1746506578850623&id=1173911209443499
11. Казимилова, І.А. (2015). І. Огієнко – засновник української історичної лінгвотермінографії. *Українська мова*, 4, 36–49.
12. Казимилова, І.А. (2020). Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент. *Українська мова*, 2, 59–73.
13. Казимилова, І.А. & Туровська, Л. В. (2018). Академічне термінознавство: ретроспекція та перспективи розвитку. *Українська мова*, 4, 83–91.
14. Карікова, Н. (2009). «Уваги до сучасної української літературної мови» Олени Курило: Від «мініятюрного видання» до «найсоліднішої наукової праці». *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*, Т. 13, 207–228.
15. Кочан, І. (2011). Українське термінознавство 1920-х років: погляд з позицій XXI століття. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, Вип. 52, 122–129.
16. Курило, О. (1921). *Початкова граматика української мови*. Львів; Вінниця: З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка: Поділля.
17. Курило Олена. У . Є. Онацький, Є. (Ред.) (1960). *Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т.* (Т. 3, кн. VI: Літери Ком – Ле) (с. 798). Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині.
18. Курило, О. (1928). Матеріали до української діалектології та фольклористики. *Збірник Іст.-філ. відділу ВУАН*, Київ. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9627> (дата звернення: 20.11.2020).
19. Курило, О. (1920). *Уваги до сучасної української літературної мови*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004, 2008.
20. Матіяш, Д.В. (1999). Внесок Олени Курило в розвиток сучасної української літературної мови. *Молода нація*, Вип. 10, 195–215.
21. Мацько, Л. (2010). Стилістичне унормування української літературної мови у концепції Олени Курило. У Бойко, Н. (Ред.) (2010). *Репресовані мовознавці: збірник наукових праць* (с. 16–21). Ніжин.
22. Огієнко, І. (митрополит Іларіон). (2004). *Історія української літературної мови / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик*. Київ: Наша культура і наука. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001364> (дата звернення: 04.05.2021). (репринт видання 1949 року).

23. Панько, Т.І., Кочан, І.М. & Мацюк, Г.П. (1994). *Українське термінознавство*: підручник. Львів: Світ.
24. Огієнко, І. К. (1909).: Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про розвиток її. Друк. 1-ої Друк. спілки.
25. Українська – не російська: фільм, 1 червня 2019 р. *Історична правда з Вахтангом Кініані*. URL: [https://www.youtube.com >zik.ua/en/tv/video/216821](https://www.youtube.com/watch?v=zik-ua-en-tv-video/216821).
26. Хвиля, А. (1993). *Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті*. Харків.
27. Ципердюк, О. (2013). Мовознавча термінологія в праці Олени Курило «Уваги до сучасної української мови». *Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної мови: збірник наукових праць II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Луганськ, 30–31 травня 2013)* (с. 150–163). Луганськ: Ноулідж.
28. Черемська, О. (2019). Стилiстичні студії мовознавців Харківської філологічної школи 20 – 30 рр. XX ст. *Stylistyka: miedzynar. rocznik naukowy Uniwersytetu Opolskiego*, Т. 28, 373–392.
29. Черемська, О.С. (2004). О. Потебня і О. Курило про унормування української літературної мови. *Наукові записки НТПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство*, 1 (11), 27–30.
30. Чернобров, Ю. (2012). Граматичні праці О.Б. Курило в контексті творення питомої української синтаксичної термінології. *Семантика мови і тексту: матеріали XI Міжнародної наукової конференції* (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.) (с. 672–673). Івано-Франківськ.
31. Шевельов, Ю. (2002). *Портрети українських мовознавців*. Київ: Вид. дім «КМ Академія».

Natalia Baran

OLENA KURYLO'S TERMINOLOGICAL HERITAGE: "MATERIALS FOR UKRAINAIN DIALECTOLOGY AND FOLKLORE"

The article analyzes the linguistic terms of one of the scientific works of O. Kurylo. The selected work is one of the sources of the future Historical Dictionary of Linguistic Terms, work on which began in the Department of Historical Grammar and Scientific Terminology of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. To document the linguistic material of the dictionary, we compile a linguistic profile of the source, which allows for the initial systematization of the linguistic material presented in the researcher's works, as well as to express the scholar's worldview in scientific and historical-cultural contexts.

Key words: Olena Kurylo, linguistic profile of the source, terms, terminology, terminology, dialectology, phonetics, morphology.

REFERENCES

1. Biletska, N.M. (1993). Pro movoznavchi pohliady O.B. Kurylo. *Kultura slova*, 44, 35–38 Retrieved from <http://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/Magazine44-9.pdf> (in Ukr.).
2. Boiko, N. (2010). Olena Kurylo pro stylistychnе znachennia paralelnykh form v ukraïnskii movi. In Boiko, N. (Ed.) (2010). *Represovani movoznavtsi: zbirnyk naukovykh prats* (pp. 38–43). Nizhyn (in Ukr.).

3. Cheremaska, O. (2019). Stylistychni studii movoznavstiv Kharkivskoi filolohichnoi shkoly 20–30 rr. XX st. *Stylistyka: miedzynar. rocznik naukowy Uniwersytetu Opolskiego*, Vol. 28, 373–392 (in Ukr.).
4. Cheremaska, O.S. (2004). O. Potebnia i O. Kurylo pro unormuvannia ukrainskoi literaturnoi movy. *Naukovi zapysky NTPU im. V. Hnatiuka. Seria: Movoznavstvo*, 1 (11), 27–30 (in Ukr.).
5. Chernobrov, Yu. (2012). Hramatychni pratsi O.B. Kurylo v konteksti tvorennia pytomoj ukrainskoi syntaksychnoi terminolohii. *Semantyka movy i tekstu: materialy XI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Ivano-Frankivsk, 26–28 September 2012) (pp. 672–673). Ivano-Frankivsk (in Ukr.).
6. Dovbnia, L. & Tovkailo, T. (2019). Linhvistychni studii Oleny Kurylo. *Pereiaslavska movoznavcha toloka: zbirnyk tez I mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 42–45). Pereiaslav-Khmelnytskyi (in Ukr.).
7. Hamaliia, V.M. (2002). Vnesok Oleny Kurylo v ukrainsku naukovu terminolohiiu. *Narys z istorii pryrodovnavstva i tekhniki*, 44, 173–177 (in Ukr.).
8. Hlibchuk, N.M. (1994). *Movoznavchi pohliady Oleny Kurylo* [PhD thesis]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet im. I. Franka (in Ukr.).
9. Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy. *Olena Kurylo*. Facebook URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=1746506578850623&id=1173911209443499 (in Ukr.).
10. Karikova, N. (2009). “Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy” Oleny Kurylo: Vid “miniatiurnoho vydannia” do “naisolidnishoi naukovoï pratsi”. *Zbirnyk Kharkivskoho istoriko-filolohichnoho tovarystva*, Vol. 13, 207–228 (in Ukr.).
11. Kazymyrova, I.A. & Turovska, L.V. (2018). Akademichne terminoznavstvo: retrospektiia ta perspektyvy rozvytku. *Ukrainska mova*, 4, 83–91 (in Ukr.).
12. Kazymyrova, I.A. (2015). I. Ohiienko – zasnovnyk ukrainskoi istorychnoi linhvotermiografii. *Ukrainska mova*, 4, 36–49 (in Ukr.).
13. Kazymyrova, I.A. (2020). Linhvistychnyi profil dzherela yak terminografichnyi instrument. *Ukrainska mova*, 2, 59–73 (in Ukr.).
14. Khvylia, A. (1993). *Znyshchyty korinnia ukrainskoho natsionalizmu na movnomu fronti*. Kharkiv (in Ukr.).
15. Kochan, I. (2011). Ukrainske terminoznavstvo 1920-kh rokiv: pohliad z pozytsii XXI stolittia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna*, 52, 122–129 (in Ukr.).
16. Kurylo Olena. In Onatskyi, Ye. (Ed.) (1960). *Ukrainska mala entsyklopediia: 16 kn.: u 8 t.* (Vol. 3, book. VI: Kom – Le) (p. 798). Nakladom Administratury UAPTs v Arhentyni (in Ukr.).
17. Kurylo, O. (1920). *Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 2004, 2008 (in Ukr.).
18. Kurylo, O. (1928). Materiialy do ukrainskoi diialektolohii ta folklorstyky. *Zbirnyk Ist.-fil. viddilu VUAN*, Kyiv. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9627> (in Ukr.).
19. Kurylo, O. (1921). *Pochatkova hramatyka ukrainskoi movy*. Lviv; Vynnytsia: Z druk. Nauk. t-va im. Shevchenka: Podillia (in Ukr.).
20. Matiiash, D.V. (1999). Vnesok Oleny Kurylo v rozvytok suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Moloda natsiia*, 10, 195–215 (in Ukr.).
21. Matsko, L. (2010). Stylistychni unormuvannia ukrainskoi literaturnoi movy u kontseptsii Oleny Kurylo. In Boiko, N. (Ed.) (2010). *Represovani movoznavtsi: zbirnyk naukovykh prats* (pp. 16–21). Nizhyn (in Ukr.).
22. Ohiienko, I. (mytropolyt Ilarion). (2004). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy / compiler, comments by M.S. Tymoshyk*. Kyiv: Nasha kultura i nauka. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001364> (reprint from 1949 ed.) (in Ukr.).

23. Ohiienko, I.K. (1909). *Ukrainska hramatychna terminolohiia: Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminolohii z peredmovoiiu pro rozvytok yii*. Druk. 1-oi Druk. Spilky (in Ukr.).
24. Panko, T.I., Kochan, I.M. & Matsiuk, H.P. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo: [pidruchnyk]*. Lviv: Svit (in Ukr.).
25. Shevelov, Yu. (2002). *Portrety ukrainskykh movoznavtsiv*. Kyiv: Vyd. dim “KM Akademiia” (in Ukr.).
26. Tsyperdiuk, O. (2013). Movoznavcha terminolohiia v pratsi Oleny Kurylo “Uvahy do suchasnoi ukrainskoi movy”. *Fakhova mova yak dynamichni funktsiinyi riznovyd zahalnonarodnoi movy: zbirnyk naukovykh prats II Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii (Luhansk, 30–31 May 2013)* (pp. 150–163). Luhansk: Noulidzh (in Ukr.).
27. *Ukrainska – ne rosiiska: film, 1 July 2019. Istorychna pravda z Vakhtanhom Kipiani*. Retrieved from [https://www.youtube.com >zik.ua/en/tv/video/216821](https://www.youtube.com/watch?v=zik-ua/en/tv/video/216821) (in Ukr.).
28. Vakulenko, H.M., Klypa, N.I. (2010). Problemy movnoi normy v naukovomu dorobku Oleny Kurylo. In Boiko, N. (Ed.) (2010). *Represovani movoznavtsi: zbirnyk naukovykh prats* (pp. 48–54). Nizhyn (in Ukr.).
29. Vykhoivanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P. & Sokolova, S.O. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
30. Yeshchenko, T. (2018). Represii stalinskoho rezhymu proty stanovlennia movy medychnoi nauky na natsionalnomu gruntі (na prykladі naukovoi tvorchosti Oleny Kurylo). *Natsionalna pamiat (na vshanuvannia zhertv totalitaryzmu): mizhuniversytetskyi zbirnyk naukovykh prats*, Issue 2, 51–57 (in Ukr.).
31. Zhelezniak, M. (18.10.2015). *Olena Kurylo*: facebook (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.46

О.І. ВАСЕЦЬКА

м. Київ, Україна

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯВИЩА ТЕРМІННОЇ ПРАГМАТИКИ

У статті з'ясовано сутність явища термінної прагматики. Наголошено на наявності значних лакун у дослідженні феномена прагматики в професійному (академічному) дискурсі. Витлумачено сутність та способи визначення прагматичних компонентів у термінах.

К л ю ч о в і с л о в а : *термінна прагматика, конотація, емоційність, оцінність, професійний (академічний) дискурс, адресат.*

В. фон Гумбольдт зазначав, що «люди розуміють один одного не тому, що передають співрозмовнику знаки предметів, і навіть не тому, що взаємно налаштовують один одного на точне й повне відтворення ідентичного поняття, а тому, що взаємно зачіпають один в одному ту саму ланку ланцюга чуттєвих уявлень і основи внутрішніх понять, торкаються тих самих клавіш інструменту свого духу, завдяки чому в свідомості кожного спалахують відповідні, але не тотожні смисли. Лише в цих межах, що уможливають значні розбіжності, люди збігаються в розумінні того самого слова» (Гумбольдт, 1984: 165–166).

© О.І. ВАСЕЦЬКА, 2021

Нині ж, як бачимо, теж немає однозначного розуміння механізмів текстопородження, комунікації, пов'язаних із пізнавальною діяльністю людини, одним із виявів якої є наукове дослідження.

Усвідомлюючи, що кваліфікація наукових понять можлива лише за умови розуміння усіх потенційних варіантів інтерпретації того чи того «кванта знання», зокрема й способів мислення суб'єкта науки (професіонала, фахівця), який представляє свій варіант розв'язання наукового завдання, постає необхідність аналізувати проблему термінної прагматики в межах варіантології (теорії варіантності), сформовану явищами полісемії та полілексії (Васецька, 2019).

Підкреслимо, що в кінці XIX – на початку XX століття виникла нова галузь семіотики, підвалини якої були закладені в працях Ч. Пірса, зокрема в ідеях про «мислення й мову як пізнавальні знаряддя пристосування індивіда до середовища з метою досягнення ним успіху» (Селіванова, 2006: 484). Лінгвістичну ж основу та власне термін *прагматика* запропонував американський філософ Ч. Моррис, на думку якого, «оскільки інтерпретаторами більшості (а можливо, й усіх) знаків є живий організм, достатньою характеристикою прагматики була б вказівка на те, що вона має справу з біотичними аспектами семіозису, інакше кажучи, з усіма психологічними, біологічними явищами, які спостерігаються у функціонуванні знаків» (Моррис, 1983: 63). Дослідник визначив загальний напрямок досліджень та сформулював «три виміри мовного семіозису: семантику як відношення знака до поняття, синтактику як відношення знаків один до одного та прагматику як відношення знаків до інтерпретатора, – тобто увага була перенесена на потенційну інтерсуб'єктивність будь-якого знака, на інтерактивність суб'єктів у семіотичному акті» (Селіванова, 2006: 484).

Згодом ідеї прагматики були розширені за рахунок комунікативної теорії мовленнєвих актів (Остін, 1962; Серль, 1986; Вендлер, 1985 та ін.), проте й досі в лінгвістиці немає однозначного трактування цього явища, яке спостерігають і в сфері функціонування мовних одиниць, і в сфері їхньої фіксації. У зв'язку із зазначеним варто погодитися з твердженням А. Мустайоки про те, що це «поняття досить дифузне», адже порушує комплекс проблем, серед яких і актуальне членування, і суб'єктивні оцінки того, хто говорить, і мовленнєві функції, і закономірності щоденного спілкування (Мустайоки, 1997: 17).

Незважаючи на те, що сьогодні ядро категорійного апарату прагмалінгвістики майже сформоване, і дотепер триває процес його розширення (Я.П. Яремко, наприклад, на позначення слів, «семантичну самореалізацію яких супроводжують суб'єктивовані конотативний, імплікативний та емотивний компоненти, що взаємодіють в прагматичній площині»), запропонував термін *прагматизми* (Яремко, 2017: 98), а тому одним із важливих завдань сучасної лінгвістики є зокрема опис та систематизація метамови лінгвістичної прагматики, термінної прагматики.

Від початку XX століття в термінознавстві переважали погляди на терміни як статичні одиниці, що передають точну й однозначну інформацію, з'ясування прагматичних аспектів їхнього функціонування не мало належного відбиття в науковій літературі. Попри це дослідники (Винокур, 1994; Головин & Кобрин, 1987; Лейчик, 2009; Буянова, 2011; Суперанская, Подольская & Васильева, 2012 та ін.), дотримуючись поглядів на терміни як слова загальномовного вжитку, що виконують у текстах та в інших різновидах комунікації специфічні

функції, неодноразово звертали увагу на наявність певного прагматичного смислу (конотації, символічних співзначень) термінів.

Період активізації лінгвістичних досліджень у галузі термінології з комунікативно-прагматичного погляду припав на початок ХХІ століття, коли почала утверджуватися ідея про те, що «людина формує предмет думки (як певне відображення об'єктивної ситуації, що пропускається крізь суб'єктивну призму психологічної свідомості мовця), який втілюється на психологічному рівні в певну концептуальну структуру (пропозицію) та ініціює механізми мови для втілення цієї пропозиції, «одягаючи» її в певну синтаксичну структуру, що буде відображати конкретний намір мовця і водночас давати вказівку для правильного розуміння / інтерпретації намірів мовця слухачем» (Карамішева, 2004: 131).

За слушним зауваженням Я.П. Яремка, «донедавна аксіоматична теза, що значення терміна – це набір сем, упорядкованих за родо-видовим принципом, сьогодні оцінюється багатьма дослідниками як «семасіологічний міф» <...> Відтак терміносистема постає не тільки і не стільки в номінативно-експлікативній та репрезентативній іпостасях, а як різновид когнітивної діяльності, спосіб омовлення пізнавального досвіду в комунікативно-прагматичному просторі, вираження внутрішнього світу комунікативної особистості, її світо- і себебачення» (Яремко, 2017: 330).

Аналіз наукових джерел дає змогу розрізнити дві позиції щодо природи термінної прагматики: дослідники кваліфікують прагматику кожного окремого терміна (вужке розуміння), а також з'ясовують особливості виявлення прагматики наукових текстів (широке потрактування), яка полягає зокрема й у розумінні комунікативної потреби, яку задовольняє автор – творець наукового тексту у визначенні основної функції, яку текст виконує (розпочати наукову дискусію щодо змісту дослідження).

Хоч «ідеальний термін повинен бути єдиним позначенням певного поняття, однозначним, позбавленим експресивності та емоційності» (Туровська, 2010: 83), реальне функціонування цих мовних знаків засвідчує, що «терміни можуть відображувати ставлення мовця до предмета мовлення й бути експресивними» (Там само). Цей факт уможливило кваліфікувати прагматику термінів як сукупність додаткових значеннєвих відтінків термінів, що своєрідно впливає на фахівців, які ними оперують, зокрема й через свою конотативну забарвленість.

У пропонованій розвідці поняття «конотація термінів» розглядаємо як видове поняття щодо родового «прагматика термінів»; полілексійним поняттям до «конотації термінів» уважаємо «відтінок значення терміна» й підкреслюємо, що не розрізняємо явище «відтінку значення» як елемент семантичної структури одного терміна-поняття та явище «відтінку значення» як складник і спосіб визначення відстані між значеннями тотожних або близьких за значенням термінів (синонімів, дублетів, варіантів тощо).

Попри активне використання терміна *відтінок значення* в лексикографічних джерелах немає його точної дефініції. Власне через те, що поняття «відтінку значення» є семантично не окресленим, з'являються труднощі в розрізненні одиниць на позначення одного об'єкта з низки полілексійних (варіантних), а тому й досі не названо ознаку (критерій), яка б дала підстави з'ясувати ступінь подібності мовних одиниць (або їхніх компонентів). Загальномовне ж явище конотації потрактовують як додаткові семантичні, емоційні, оцінні, прагматичні чи стилістичні відтінки, що супроводжують поняттєво-предметний зміст

і виникають унаслідок взаємодії основних значень слів і речень із фоновими знаннями мовців під впливом контексту та мовленнєвої ситуації, надають можливість мовній одиниці виконувати експресивну функцію, створюють особливий колорит мовлення та сприяють досягненню відповідної комунікативної настанови за умови їхнього правильного використання (Ахманова, 2020: 203–204; Тараненко, 2004; Загнітко, 2012; Селіванова, 2006: 249 тощо).

Для виокремлення термінних конотацій дослідники застосовують різні підходи, основними ж, на думку О.К. Саматової, є такі три: *інтуїтивно-суб'єктивний* (метод інтроспекції, або самоспостереження), який полягає у зверненні дослідника до свого лінгвістичного досвіду, *описовий* (спостереження) – до мовного матеріалу, а також *експериментальний* – до колективної мовної свідомості (Саматова, 2003).

Зауважимо, що виявлення прагматичних компонентів термінів передбачає з'ясування особливостей мовних одиниць, пов'язаних із культурно-історичною епохою, науковими традиціями, науковим світоглядом і т. ін. Так, наприклад, Г.А. Іванова, випрацювавши розгалужену систему відносних та абсолютних термінних синонімів, у групі *відносних синонімів* виділила *прагматичні синоніми*, до яких уналежнено лексико-етимологічні (*штамп – шаблон – трафарет – кліше – стереотип*), культурно-історичні (*прикладна лінгвістика – комп'ютерна лінгвістика*), ідіотнічні (*морфемний – альтернатив – варіант фонем – монема*) та індивідуально-авторські синоніми (*конверсія – нульова суфіксація – морфолого-синтаксичний спосіб – невласне деривація*) (Іванова, 2010: 185–186). Звернення до різноманітних термінографічних джерел для аналізу уможливило віднайдення способів розкриття прагматичних властивостей термінів. Так, В.Д. Табанакова зазначає, що прагматику термінів у словниках відображають етимологічні відомості, близькі за значенням терміни, історія виникнення термінів, історія вживання термінів, застосування термінів, іншомовні еквіваленти, особливості вживання одиниць в інших мовах, статистичні відомості, визначення застарілості терміна, встановлення невинуватого багатозначності, встановлення регіональної багатозначності, оспорювання синонімів, обмеження обсягу поняття тощо (Табанакова, 2013: 141).

Отже, кваліфікуючи конотації як прагматичні компоненти значень мовних одиниць, підкреслимо, що виявити кожен відтінок термінного значення, тобто найменшу відстань між семами, що містяться в понятті, можливо лише в контексті, а це безпосередньо зближує прагматику з функціональними аспектами лінгвістики загалом; на відміну ж від семантичної структури загальномовної одиниці, яка містить емоційно-оцінні значення, семантичну структуру термінів формує зокрема й прагматичний компонент, який розширює загальні уявлення про поняття й референт.

Попри те, що лінгвістична прагматика, зокрема й термінна, не має чітких окреслень, вона сформована широким комплексом питань, що пов'язані із суб'єктом та адресатом комунікації, їхньою взаємодією, ситуацією спілкування тощо. У зв'язку із зазначеним варто наголосити й на тому, що кожен автор-дослідник прагне передавати адресату справжню інформацію про поняття і в такий спосіб формує інтенцію термінотворчого акту, що власне і є прагматикою, яку необхідно розуміти як «ставлення інтерпретатора до терміна-знака» (Табанакова, 2013: 118).

Найбільш виправданим способом виявити прагматичні властивості термінів, на нашу думку, є орієнтаційний аналіз, оскільки саме «орієнтація породжена авторським бажанням закодувати в експоненті терміна причину певної номінації» (Ребрушкіна & Арискіна, 2011: 211).

Питання про існування такої функції термінів, як орієнтація, уперше порушив Д.С. Лотте, проте без точного обґрунтування цієї властивості. Автор тільки окреслює факт наявності термінів, що правильно орієнтують, нейтрально і неправильно (або хибно) орієнтують (Лотте, 1961: 24). Сучасні лінгвісти указують на цю особливість термінів та детально її аналізують, зокрема А.В. Лемов (Лемов, 2000), О.Л. Аріскіна, І.А. Ребрушкіна (Аріскіна, 2011; Аріскіна & Ребрушкіна, 2011). Як зазначає О.Л. Аріскіна, орієнтацією є явище, зумовлене «лінгвістичними, психічними та соціальними факторами, що дають змогу носію мови без звернення до дефініції, за експонентом визначити закріплене за терміном поняття, денотата або місце конкретної одиниці в терміносистемі» (Аріскіна 2011: 111), проте, як зауважує В.Д. Табанакова, будь-яка словникова дефініція терміна вторинна й належить «комусь», відповідно й саму дефініцію термінів можна уважати інтерпретацією терміна-знака. Власне з цього погляду «словникове визначення терміна у звичайному тлумачному словнику відображає прагматику терміна, але не обов'язково її розкриває» (Табанакова, 2013: 118).

Погоджуючись із твердженням Я.П. Яремка про те, що оптимальним середовищем для семантичної самореалізації терміна є комунікативний (глобальний) контекст, де термін неминуче набуває триєдиної прагматичної (конотативної, імплікативної, емотивної) забарвленості (Яремко, 2017: 95), усвідомлюємо й можливість ширшого розуміння термінної прагматики. Саме з'ясування особливостей прагматичного контексту, який містить і мовні, і позамовні компоненти (різноманітні характеристики учасників комунікації, відношення між ними тощо) дає змогу з'ясувати механізми функціонування термінів та їхньої прагматики. Оскільки будь-яке дослідження – завжди акт наукової комунікації, яка є інтерпретацією наукових повідомлень різних дослідників, незаперечною є ідея того, що пізнавальна діяльність (наукове текстопородження) пов'язана із явищем прагматики (Тутнер, 2009: 727–729).

Так, сучасна філософія визнає складну синкретичну природу наукового пізнання, а людський чинник – одним із найбільш дієвих, адже розглядає науку як цілісну структуру, спрямовану на формування системи об'єктивних знань про світ, а також як сферу діяльності окремих людей, які мають, зокрема і прагматичні інтереси.

Упродовж останніх десятиліть зацікавлення лінгвістів (зокрема й фахівців-термінологів) були зосереджені на вивченні стилістичних особливостей текстів у сфері прагматики, що дало змогу С.Я. Єрмоленко виділити прагматичну мовну норму, розтлумачену як «використання мовних засобів для досягнення насамперед комунікативної мети – порозуміння», з поняттям якої корелюють поняття слабкої та сильної мовної норми (Літературна..., 2013: 265–266).

Нині наукові тексти, сформовані зокрема й за допомогою відповідної галузевої термінології, аналізують не лише з оперттям на текстові характеристики, але й з огляду на учасників та обставини наукової комунікації, власне через це «під час опису конкретних дискурсивних практик <...> термінологію можна аналізувати з позиції відображення в ній пріоритетів адресанта» (Ларина, 2007).

Також цікавим є аналіз явища прагматики термінів на основі бінарної опозиції «своє» / «чуже», адже, як зауважує Ю.Є. Ларіна, «наукові пошуки в гуманітарних галузях знань – це, за своєю суттю, постійний пошук аргументів на користь «свого» терміна як такого, що найбільш адекватно виражає поняття, це ствердження «свого» розуміння терміна, який уже існує. Термінологія, з одного боку, відкрита для постійних нововведень, а з іншого – піддається цілеспрямованому впливу. Під час вивчення лінгвістичних описів нерідко виникають складнощі, пов'язані із так званою «термінологійною незалежністю», яку на певному рівні можна подолати за допомогою авторських коментарів» (Ларіна, 2006).

Прагматичні риси наукових текстів аналізують у різний спосіб: з одного боку, наприклад, виокремлюють способи й чинники організації сприйняття інформації (О.М. Крижановська, наприклад, комунікативно-прагматичну структуру наукового тексту кваліфікує як змістово-сенсову, оскільки вона формує загальну прагматичну спрямованість усього тексту (Крижановская, 2000), з іншого, – з'ясовують особливості тем наукових текстів, які вважають основним виразником прагматичної спрямованості автора наукової ідеї, оскільки допомагають вибудувати чітко організовану текстову структуру (Ладыжникова, 2010) тощо.

Попри те, що реципієнт наукового дослідження є імпліцитним, він формує умови «наукової комунікації», а тому завжди визначає специфіку прагматичного погляду на мовні явища й окреслює питання з позиції прагматики. Н.Г. Кантишева, наприклад, запропонувала такі способи виявлення прагматики термінів в електронному систематизованому глосарії «ЕкоАудит», як: 1) мовленнєві функціональні реалізації термінів; 2) референція мовця (тобто співвіднесення мовних одиниць (явищ) до предметів дійсності); 3) прагматичні пресупозиції (умови успішної реалізації мовленнєвих актів, фонові знання тощо); 4) адресна спрямованість словника (термінографічного продукту); 5) інтерпретація того чи того терміна залежно від контексту та ситуації; 6) діалогічна форма спілкування між учасниками комунікації; 7) соціально-нормативний складник. Залежно від ситуації спілкування інформацію представлено ще й так: а) приклади вербальних вживань, цитат, словосполучень; б) вплив мовленнєвої ситуації на тематику та форми комунікації (Кантишева, 2011: 196–197).

Водночас В.Д. Табанакова, кваліфікуючи суб'єкт як центральну категорію прагматики, уважає і дослідника, і словник інтерпретаторами того самого терміна-знака, а основними лінгвістичними категоріями, які дають змогу виявляти прагматику термінів у словнику, явища багатозначності та синонімії (Табанакова, 2013; 132). Одним із інструментів для опису прагматики термінів може бути текст-коментар до словників (або однієї зі словникових статей) (Там само).

Отже, з огляду на зазначене вище, підкреслимо, що лінгвістична прагматика є дисципліною, що досліджує закономірності використання мови, а також лінгвістикою мовлення; у термінознавчих дослідженнях варто виявляти й аналізувати прагматику кожного окремого терміна, а також з'ясовувати особливості виявлення прагматики наукових текстів (тобто в академічному дискурсі), яка полягає зокрема й у розумінні комунікативної потреби, яку задовольняє автор-дослідник (розпочати наукову дискусію щодо змісту дослідження) й у визначенні основної функції, яку виконує текст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арискина О.Л. (2011). Методы исследования терминологической ориентации. *Вестник Университета Российской академии образования*, 3, 111–115. Москва.
2. Ахманова, О.С. (2020). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
3. Ахманова, О.С. (2004). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Едиториал УРСС.
4. Буянова, Л.Ю. (2011). Терминологическая синонимия как механизм когнитивного развития языка науки. *Грамматика разноструктурных языков: сб. науч. ст. к юбилею профессора Виктора Юрьевича Копрова*. (с. 69–74). Воронеж: НАУКА-ЮНИПРЕСС. URL: http://www.koprov.ru/resources/monographs/Grammar_Studies_2011.pdf.
5. Васецька, О.І. (2019). Сигніфікативна синонімія в синтаксичній термінології української мови. *Термінологічний вісник*, 5, 65–77.
6. Вендлер, З. 1985. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер; пер. с англ. А.А. Зализняк. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика*. (с. 228–250). Москва: Прогресс.
7. Виноградов, В.А. (2014). Термин в научном дискурсе. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Филология*, 2 (1), 368–372.
8. Винокур, Г.О. (1994). О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии (1939). *История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: очерк и хрестоматия*. (с. 218–284). Москва.
9. Головин, Б.Н. & Кобрин, Ю.Р. (1987). *Лингвистические основы учения о терминах*. Москва: Высшая школа. 104 с.
10. Загнітко, А.П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. (у 4 т.). Донецьк: ДонНУ.
11. Иванова, Г.А. (2010). О семантической эквивалентности терминологических единиц (на материале метаязыка лингвистики). *Терминология и знание*. Материалы II Международного симпозиума (Москва, 21–22 мая 2010 г.) / Отв. ред. докт. филол. наук С. Д. Шелов. Москва: Издательский центр «Азбуковник», (с. 181–191).
12. Кантышева, Н.Г. (2011). Прагматика термина экологического аудита в электронном систематизированном глоссарии. *Вестник ЧелГУ*, 33. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pragmatika-termi-na-ekologicheskogo-audita-v-elektronnom-sistematizirovannom-glossarii>.
13. Карамішева, І. (2004). Термін «прагматика у сучасній лінгвістиці». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 503: Проблеми української термінології, 128–131.
14. Крижановская, Е.М. (2000). *Коммуникативно-прагматическая структура научного текста* [Автореф. дис. ... канд. филол. наук]. Пермь. URL: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/329095.html>.
15. Кульпина, В.Г. & Татаринцев, В.А. (2014). Синонимия ключевых слов в системе славянской библиографии как эпистемологические рефлексы развития лингвистической терминологии. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 49, 188–202. URL: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfpls/article/view/496>.
16. Ладъжникова, В.И. (2010). Тематическое развертывание и прагматическое фокусирование в научном тексте. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология*, 2, 65–70. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tematicheskoe-razvertivanie-i-pragmaticheskoe-fokusirovanie-v-nauchnom-tekste>.
17. Ларина, Ю.Е. (2006). Прагматика лингвистической терминологии. *Научный журнал КубГАУ*, 24 (8). URL: <http://ej.kubagro.ru/2006/08/pdf/35.pdf>.
18. Ларина Ю. Е. (2007). *Прагматика термина как семиотическое свойство: на материале русской лингвистической терминологии* [Автореф. дис. ... канд. филол. наук]. Ростов-на-Дону.

19. Лейчик, В.М. (2009). Терминоведение: предмет, методы, структура. Москва: Либроком, 256 с.
20. Лотте, Д.С. (1961). *Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики*. Москва: Изд-во АН СССР.
21. Єрмоленко, С.Я., Бибик, С.П., Коць, Т.А. та ін. (2013). *Літературна норма і мовна практика*. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф». (с. 265 – 266).
22. Моррис, Ч. (1983). Основание теории знаков. У Степанов, Ю.С. (1983). *Семиотика* (с. 63). Москва.
23. Мустайоки, А. (1997). Возможна ли грамматика на семантической основе. *Вопросы языкознания*, 3, 15–25.
24. Ребрушкіна, І.А. & Аріскіна, О.Л. (2011). Отрицательная ориентация термина как его относительный признак (на материале лингвистической терминологии). *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание*, 2 (14), 211–214. URL: https://volsu.ru/upload/medialibrary/525/2_kftrtlourexbltsdoqaj,%20jcgpspighgtmxne.pdf.
25. Саматова, Е.К. (2003). Психолингвистический эксперимент как диагностика коннотаций у специального слова. *Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности*. (с. 56–63). Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т. URL: <http://journals.uspu.ru/attachments/article/1860/06.pdf>.
26. Селіванова, О.О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава : Довкілля.
27. Серль, Дж.Р. (1986). Что такое речевой акт. *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. XVII, 151–169.
28. Суперанская, А.В., Подольская, Н.В. & Васильева, Н.В. (2012). *Общая терминология: Вопросы теории*. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ. 248 с.
29. Табанакова, В.Д. (2013). *Авторский термин: знаю, интерпретирую, перевожу*. Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та. 208 с.
30. Тараненко О.О. (2004). Конотація. *Енциклопедія «Українська мова»*. (с. 267–268). Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
31. Туровська, Л.В. (2010). Ще раз про емоційність терміна. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 676, 82–85.
32. Тутнер, Г.Б. (2009). Прагматика. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. (с. 727–729). Москва : Канон+.
33. Яремко, Я.П. (2017). Природа терміна у комунікативному контексті. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 64 (Ч. 1), 330–337.
34. Austin, J.R. (1986) How to do things with words. – Oxford, 1962. В русском переводе: Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*, XVII, 22–130.

Oksana Vasetska

INTERPRETATION OF THE PHENOMENON OF TERMINOLOGICAL PRAGMATICS

The article clarifies the essence of the phenomenon of terminological pragmatics. Significant gaps in the study of the phenomenon of pragmatics in professional (academic) discourse are emphasized. The essence and methods of defining pragmatic components in terms are explained.

The article proves that linguistic pragmatics is a discipline that studies the patterns of language use as well as speech linguistics. It is emphasized that in terminological research it is necessary some procedures: to identify and analyze the pragmatics of each terms, as well as to clarify the features of identifying the pragmatics of scientific texts (i.e. in academic discourse), which is, for example, understanding the communicative need met by the research author and in determining the dominant function performed by the text. The researcher's

need is often to start a scientific discussion about the study's content and choose the primary function that the text performs.

Although linguistic pragmatics, including terminology, does not have clear definitions, it is formed by a wide range of issues related to the subject and addressee of communication, their interaction, the situation of communication, etc. In this regard, it is emphasized that each author-researcher seeks to convey to the addressee the true information about the concept and thus forms the intention of the term-making act, which is actually pragmatics that should be understood as “the interpreter’s attitude to the term-sign”.

In the proposed exploration, the concept of ‘connotation of terms’ is considered as a type of concept to the generic ‘pragmatics of terms’; ‘shade of meaning of the term’ is recognized as a variant concept to ‘connotation of terms’. It is emphasized that the phenomenon of a ‘shade of meaning’ as an element of the semantic structure of one term-concept and the phenomenon of ‘shade of meaning’ as a component and method of determining distance between meanings (synonyms, doublets, variants, etc.) are not distinguished in the work.

Key words: Keywords: terminological pragmatics, connotation, emotionality, evaluability, professional (academic) discourse, addressee.

REFERENCES

1. Austin, J.R. (1986) How to do things with words. – Oxford, 1962. In: Austin, J.R. (1986). Slovo kak dejstvie [Word as an Action]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike* [New in the Foreign Linguistics], XVII, 22–130 (in Russ.).
2. Ariskina, O.L. (2011). Metody issledovaniya terminologicheskoy orientacii [Research Methods of Terminological orientation]. *Vestnik Universiteta Rossijskoj akademii obrazovaniya* [Bulletin of the University of the Russian Academy of Education.], 3, 111–115. Moscow (in Russ.).
3. Ahmanova, O.S. (2020). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. Moscow: Kniznyiy dom “LIBROKOM” Ahmanova, O.S. (2004). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. Moscow: Editorial URSS (in Russ.).
4. Bujanova, L.Ju. (2011). Terminologicheskaja sinonimija kak mehanizm kognitivnogo razvitija jazyka nauki. [Terminological Synonymy as a Mechanism for the Cognitive Development of the Language of Science]. *Grammatika raznostrukturnyh jazykov: sb. nauch. st. k jubileju professora Viktora Jur'evicha Koprova* [Grammar of languages of different structure: a collection of scientific articles for the anniversary of Professor Viktor Yurievich Koprova.] (p. 69–74). Voronezh: NAUKA-JUNIPRESS. Retrieved from http://www.koprov.ru/resources/monographs/Grammar_Studies_2011.pdf (in Russ.).
5. Vasetska, O.I. (2019). Syhnifikatyvna sinonimiia v syntaksychnii terminolohii ukrainskoi movy [Notional Synonymy in Ukrainian Syntactic Terminology]. *Terminolohichni visnyk* [Terminological Bulletin], 5, 65–77 (in Ukr.).
6. Vendler, Z. (1985). Illokutivnoe samoubiistvo [Illocutionary Suicide]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike* [New in Foreign Linguistics]. Vol. 16: Linguistic Pragmatics. Moscow, Progress Publ. (pp. 238–250) (in Russ.).
7. Vinogradov, V.A. Termin v nauchnom diskurse [A Term in Scientific Discourse]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Filologija* [Vestnik of Lobachevsky University of Nizhni Novgorod. Philology], 2 (1), 368–372. (in Russ.).
8. Vinokur, G.O. (1994). O nekotoryh javlenijah slovoobrazovaniya v russkoj tehničeskoj terminologii (1939) [On Some Phenomena of Word Formation in Russian Technical Terminology (1939)]. *Istorija otechestvennogo terminovedeniya. Klassiki terminovedeniya: ocherk i hrestomatija* [History of Russian Terminology. Classics of Terminology: Essay and Anthology]. (p. 218–284). Moscow (in Russ.).

9. Golovin, B.N. & Kobrin, R.Ju. (1987). *Lingvisticheskie osnovy uchenija o terminah* [*Linguistic Foundations of the Study of Terms*]. Moscow (in Russ.).
10. Zahnitko, A.P. *Slovník suchasnoi línhvistyky: poniattia i terminy* [*Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms*]. [(Vol. 2)]. Donetsk: DonNU (in Ukr.). Загнітко, А.П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*: (у 4 т.). Донецьк: ДонНУ.
- Zahnitko, A.P. (2012). *Slovník suchasnoi línhvistyky: poniattia i terminy* [*Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms*]. Donetsk: DonNU (in Ukr.).
11. Ivanova, G.A. O semanticheskoy jekvivalentnosti terminologicheskikh edinic (na materiale metajazyka lingvistiki) [On the Semantic Equivalence of Terminological Units (Based on the Metalanguage of Linguistics)]. *Terminologija i znanie* [*Terminology & Knowledge*]. Moscow. (pp. 181–191). Moscow (in Russ.).
12. Kantysheva, N.G. (2011). Pragmatika termina jekologicheskogo audita v jelektronnom sistemizirovannom glossarii. [Pragmatics of the Term Environmental Audit in an Electronic Systematized Glossary.]. [*Bulletin of Chelyabinsk State University*], 33. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/pragmatika-termina-ekologicheskogo-audita-v-elektronnom-sistemizirovannom-glossarii> (in Russ.).
13. Karamysheva, I. (2004). Termin «prahmatyka» u suchasni línhvistytsi [Term Pragmatics in Modern Linguistics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*, 503: *Problemy ukrainskoi terminologii* [Bulletin of National University "Lvivska Politechnika", 503: Problems of the Ukrainian Terminology], 128–131. *Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"* (in Ukr.).
14. Krizhanovskaja, E.M. (2000). *Kommunikativno-pragmaticheskaja struktura nauchnogo teksta* [Communicative and pragmatic structure of the scientific text]. [Synopsis of PhD thesis]. Perm. Retrieved from <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/329095.html> (in Russ.).
15. Kul'pina, V.G. & Tatarinov, V.A. (2014). Sinonimija ključevyh slov v sisteme slavisticheskoi bibliografii kak jepistemologicheskie refleksy razvitija lingvisticheskoi terminologii. [Synonymy of keywords in the bibliographic system of the Slavic linguistics as epistemological reflexes of linguistic terminology's development]. *Studia z Filologii Polskiej i Siowiacskiej*, 49, 188–202. Retrieved from <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfps/article/view/496> (in Russ.).
16. Ladyzhnikova, V.I. (2010). Tematicheskoe razvertyvanie i pragmaticheskoe fokusirovanie v nauchnom tekste [Thematic deployment and pragmatic focusing in a scientific text]. *Vestnik Baltijskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta. Serija: Filologija, pedagogika, psihologija* [Immanuel Kant Baltic Federal University's Vestnik. Philology, Pedagogy, and Psychology], 2, 65–70. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/tematicheskoe-razvertyvanie-i-pragmaticheskoe-fokusirovanie-v-nauchnom-tekste> (in Ukr.).
17. Larina, Ju.E. (2006). Pragmatika lingvisticheskoi terminoleksiki. [Pragmatics of the Linguistic Terminological Lexis]. *Nauchnyj zhurnal KubGAU* [*Scientific Journal of KubSAU*], 24 (8). Retrieved from <http://ej.kubagro.ru/2006/08/pdf/35.pdf> (in Russ.).
18. Larina, Ju.E. (2007). Pragmatika termina kak semioticheskoe svojstvo: na materiale russkoj lingvisticheskoi terminologii [Pragmatics of the Term as a Semiotic Property: Based on the Material of Russian Linguistic Terminology]. [Synopsis of PhD thesis]. Rostov-on-Don (in Russ.).
19. Lejchik, V.M. (2009). *Terminovedenie: Predmet, metody, struktura* [Terminology: Subject, Methods, Structure]. Moscow (in Russ.).
20. Yermolenko, S.Ia, Bybyk, S.P., Kots, T.A. & others (2013). *Literaturna norma i movna praktyka* [*Linguistic Norm and language practice*]. (pp. 265–266). Nizhyn: Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf" (in Ukr.).
21. Lotte, D.S. (1961). *Osnovy postroenija nauchno-tehnicheskoi terminologii. Voprosy teorii i metodiki*. [Fundamentals of Construction of Scientific and Technical Terminology: Questions of Theory and Methodology.]. Moscow: Izd-vo AN SSSR (in Russ.).

22. Morris, Ch. (1983). Osnovanie teorii znakov. In Stepanov, Yu.S. (1983) *Semiotika* [*Semiotics*]. (p. 63). Moscow (in Russ.).
23. Mustajoki, A. (1997). Vozmozhna li grammatika na semanticheskoy osnove. [Is a semantic based grammar possible?]. *Voprosy Jazykoznanija* [*Topics in the Study of Language*], 3, 15–25 (in Russ.).
24. Rebrushkina, I.A. & Ariskina, O.L. (2011). Otricatel'naya orientaciya termina kak ego otnositel'nyj priznak (na materiale lingvisticheskoy terminologii). [Negative Orientation of a Term as Its Relative Property (On the Material of Linguistic Terminology)]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2, Yazykoznanie* [*Science Journal of Volgograd State University. Linguistics*], 2 (14), 211–214. Retrieved from https://volsu.ru/upload/medialibrary/525/2_kftrtloupexbltsdoqaj,%20jcgpspigihgtmxne.pdf (in Russ.).
25. Samatova, E.K. (2003). Psiholingvisticheskij jeksperiment kak diagnostika konnotacij u special'nogo slova [Psycholinguistic experiment as a diagnosis of connotations in a special word]. *Psiholingvisticheskie aspekty izuchenija rechevoj dejatel'nosti* [Psycholinguistic aspects of speech activity study.]. (pp. 56–63). Ekaterinburg Retrieved from <http://journals.uspu.ru/attachments/article/1860/06.pdf> (in Russ.).
26. Selivanova, O.O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics: terminological encyclopaedia.]. Poltava : Dovkillia (in Ukr.).
27. Searle John Rogers (1986). Chto takoe rechevoj akt [What Is the Speech Act]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike* [*New in Foreign Linguistics*], XVII, 151–169 (in Russ.).
28. Superanskaja, A.V., Podol'skaja, N.V. & Vasil'eva, N.V. (2012). *Obshhaja terminologija: Voprosy teorii* [General Terminology: Problems of Theory.]. Moscow: Knizhnyj dom LIBROKOM (in Russ.).
29. Tabanakova, V.D. (2013). *Avtorskij termin: znaju, interpretiruju, perevozhu* [Authorial Term: I Know, I Interpret, I Translate]. Tjumen': Izd-vo Tjumen. gos. un-ta. (in Russ.).
30. Taranenko, O.O. (2004). Konotatsiia. In *Entsyklopediia Ukrainska mova* [Ukrainska mova: Entsyklopediia]. (pp. 267–268). Kyiv: Vyd-vo "Ukr. entsykl." im. M. P. Bazhana (in Ukr.).
31. Turovska, L.V. (2010). Shche raz pro emotsiinist termina [Once Again About the Emotionality of the Term]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika", Seriya: Problemy ukrainskoi terminolohii* [*Bulletin of National University "Lvivska Politehnika": Problems of the Ukrainian Terminology*], 676, 82–85 (in Ukr.).
32. Tutner, G.B. (2009). Pragmatika [Pragmatics]. *Jencyklopedija jepistemologii i filosofii nauki* [*Encyclopedia of Epistemology and Philosophy of Science*]. (pp. 727–729). Moscow: Kanon+ (in Russ.).
33. Yaremko, Ya.P. (2017). Pryroda termina u komunikatyvnomu konteksti. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna* [*Visnyk of Lviv University. Series Philology*], 64 (I), 330–337 (in Ukr.).

УДК 811.161.2'38'42:373.46

Н.Г. ГОРГОЛЮК

м. Київ, Україна

ТЕРМІНИ РЕЧЕННЯ І ВИСЛОВЛЕННЯ: ФУНКЦІЙНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовано сучасні тенденції у кваліфікації понять «речення», «висловлення», «речення-висловлення» в контексті функційної теорії мови. Закцентовано на зміні й кореляції лінгвоцентричної і антропоцентричної наукових парадигм; описано вплив системоцентричної концепції Фердинанда де Соссюра на формування лінгвістичної традиції протиставлення понять «мова» і «мовлення», схарактеризовано основні постулати психосистематики Г. Гійома й теорію актуалізації Ш. Баллі. Наголошено на значущості праці відомого українського мовознавця О.С. Мельничука в розв'язанні одного з найбільш дискусійних питань синтаксису – розмежування одиниць мови і одиниць мовлення. Окреслено перспективи розпрацювання теорії синтаксису в контексті сучасної когнітивно-дискурсивної парадигми з огляду на трактування феномену мова-мовлення як єдиного (цілісного) об'єкта дослідження.

Ключові слова: Ключові слова: мова, мовлення, речення, висловлення, речення-висловлення, функційний синтаксис, функційно-комунікативний синтаксис, системно-функціональний аспект синтаксису, когнітивний підхід до мови.

Розвиток антропоцентричної теорії мови сфокусовує увагу вчених на дослідженні живої мови, мови як *реального процесу мовної діяльності*, тож укотре спонукає до осмислення фундаментальних проблем – співвідношення мови й мислення, мови й мовлення, а відповідно й розв'язання одного з найбільш дискусійних питань синтаксису – розмежування одиниць мови й одиниць мовлення, зокрема визначення кореляції понять «речення» і «висловлення».

У лінгвістичній традиції поняття «мова» й «мовлення» протиставляють як різні аспекти мови, наголошуючи на «активності, динамічності, суб'єктивності, індивідуалізованості, довільності, цілеспрямованості, ситуативній зумовленості мовлення і пасивності, статичності, об'єктивності, суспільній закріпленості, обов'язковості, незалежності від ситуації, нецілеспрямованості *мовної системи*» (Мельничук, 2000: 327–328). У такий спосіб мову (мовну систему) і мовлення, на думку О.С. Мельничука, здебільшого ставлять на єдиний онтологічний рівень як два однаковою мірою автономні мовні прояви, не враховуючи того, що «мовна система є лише внутрішньою властивістю мови, наявної тільки у вигляді мовлення» (Мельничук, 2000: 328).

Відома лінгвоцентрична, або системоцентрична, концепція Фердинанда де Соссюра, репрезентована в праці «Курс загальної лінгвістики», на багато десятиріч визначила вектор наукових пошуків. Відповідаючи на запитання *що є цілісним і конкретним об'єктом лінгвістики*, Ф. де Соссюр серед складників мовної діяльності – мови й мовлення – пріоритетною вважає мову, яка є цілісною сама по собі. Мовна діяльність, на думку вченого, зокрема через неможливість застосування критерію цілісності, не може бути визначена об'єктом лінгвістики, оскільки вона *водночас є фізичною, фізіологічною і психічною, належить і до індивідуальної, і до соціальної царини; її неможливо уналежнити до жодної з категорій явищ людського життя*,

© Н.Г. ГОРГОЛЮК, 2021

оскільки невідомо, як усе це можна об'єднати в єдине ціле (Соссюр, 1977: 47–48). Ф. де Соссюр закріпив за мовою соціальний аспект мовної діяльності, зовнішній щодо індивіда, натомість мовлення визначав як індивідуальний акт волі й розуму, у якому вирізняють комбінації, що в них мовець використовує код (*code*) мови для вираження своєї думки та психофізичний механізм, який дозволяє мовцеві об'єктивувати ці комбінації» (Соссюр, 1977: 52). За мовою закріплено статус «суттєвого», за мовленням – «побічного й більшою чи меншою мірою випадкового» (Там само). Водночас учений зауважує, що індивідуальна й соціальна сторони мовної діяльності взаємопов'язані: причому одну неможливо зрозуміти без іншої (Соссюр, 1977: 47); кожна з них є значущою лише завдяки іншій (Соссюр, 1977: 46).

У цілому суголосними ідеї Ф. де Соссюра про взаємозв'язок мови й мовлення як складників мовної діяльності (схематично: мовна діяльність (*langage*)¹ = мова (*langue*) + мовлення (*parole*) були й праці іншого французького лінгвіста Г. Гійома. Проте Г. Гійом вносить суттєве уточнення до цієї формули – залучає до аналізу критерій (контекст) часу² та наголошує на ієрархічному зв'язкові мови, яка наявна в нас постійно в стані можливості (*puissance*), і мовлення, наявного в нас час від часу в стані дійсності (*effet*)³, що вможливило формулювання дещо іншої сутності мовної діяльності: мовна діяльність як ціле містить послідовність – це послідовність переходу (переведення) мови, яка постійно є в мовцеві, до мовлення (у мовлення), яке належить мовцеві тільки в конкретні моменти часу⁴. Отже, мовна діяльність – не сума складників мови і мовлення, а інтеграл; окрім того й у мовленні, і в мові існує зв'язок і відповідність факту мовлення (говоріння) і факту думки; говоріння (*parole*) на глибинному рівні мови – ідеальне говоріння (нефізичне, *parole-idée*), говоріння на рівні мовлення – реальне (фізичне, матеріалізоване, *parole effective*). Зауважимо, що Г. Гійом у скориговану ним формулу Ф. де Соссюра вводить термін *discours* на позначення поняття «мовлення» як побудови мовлення в послідовності мова (*langue*) → мовлення (*discours*), а терміном *parole* послуговується для передавання поняття «говоріння» як акту фонації.

Отже, за Г. Гійомом мова – це віртуальність і потенційність мовлення, вона передує мовленню, як умова передує наслідкові. Система мови – це система уявлень, а мовлення – система вираження⁵. Синхронно-діахронне функціонування мови виявляється завдяки оперативному часу – матеріального субстрату взаємодії мови і мовлення в мовній діяльності (Гійом, 1992).

¹ На думку О.С. Мельничука, термін *langage* – мовна діяльність, на відміну від *langue* – мова і *parole* – мовлення, – перекладений не зовсім точно; учений запропонував термін *загальна сфера мови* (Мельничук, 1997: 11).

² «Мова існує в нас постійно до будь-якого акту вираження. Я говорю, висловлююся за допомогою мови. Моє мовлення, говоріння має тимчасову природу, а мова існує в мені постійно, безперервно» (Гійом, 1992: 8).

³ Г. Гійом зазначав, що така інтерпретація належить йому, хоч імпліцитно вона є в праці Ф. де Соссюра (Гійом, 1992: 36).

⁴ Дослідник розрізняє поняття «факт мови» і «факт мовлення»: «факт мовлення» – це те, що здійснюємо в якийсь момент через необхідність і звичай із власної волі; «факт мови» – це психічний процес, який відбувся в нас у невизначеному минулому, про що в нас немає ані найменшого спогаду (Гійом, 1992: 20).

⁵ Проблема співвідношення можливого (системного) і реалізованого (узуально чи оказіонально) увиразнена в працях Вільгельма фон Гумбольдта (див., зокрема: Гумбольдт, 2000: 82).

Важливо, що вчений звертає увагу на відображально-пізнавальний аспект мови, назвавши його людським, залишивши соціальний аспект на другому плані. Дослідник наголошує, що «ми бачимо світ тільки через посередництво образу світу, який носимо в собі», «світ очима людини – це вигляд світу на основі оброблення, якому ми уміємо піддавати світ, що міститься в нас» (Гійом, 1992: 142). Мова і мовлення, на думку Г. Гійома, розташовані по різні боки свідомості (Гійом, 1992: 130). Цікаве метафоричне спостереження: «Людський розум нагадує об'ємну картину, де найближчий горизонт несе те, що розглянула сама думка, а найдальший – те, що поки ще невидиме, але спостережуване. До горизонту розглянутого належить мовлення, його складники – фрази й слова в цих фразах. До горизонту спостережуваного належать слова, з яких складається мова й умовою існування яких є очікування їхньої обробки для переміщення з горизонту спостережуваного, де вони постійно перебувають, на горизонт розглянутого, куди їх можуть викликати» (Гійом, 1992: 160).

Актуалізація мовних одиниць – процес переходу мови в мовлення – це один із основних постулатів психосистематики Г. Гійома; актуалізація відбувається на основі позиційних характеристик мовних одиниць і прагматичної цілеспрямованості (*visée*) мовця. Дослідник стверджує, що слово «актуалізація» належить йому й найкраще ця проблема описана в праці «Проблема артикля і її розв'язання у французькій мові» (Гійом, 1992: 9).

Автором теорії актуалізації сучасники вважають іншого послідовника вчення Ф. де Соссюра – Шарля Баллі, який приймав постулат Ф. де Соссюра про *єдиний та істинний об'єкт лінгвістики – мову, розглядану саму в собі і для себе* (Соссюр, 1977: 269) з опертям на положення про відсутність *паралелізму в розвитку мови і суспільства*⁶. За теорією Ш. Баллі, функція актуалізації полягає в переході (переведенні) мови в мовлення; призначення актуалізаторів (експліцитних або імпліцитних) – зв'язати віртуальні поняття з реальними предметами або процесами, тобто перетворити віртуальне поняття на актуальне. Важливими є зауваги вченого щодо модальної актуалізації, у результаті якої «одне чи кілька слів, які виражають якість уявлення, стають реченням (**речення є переважно актом мовлення**)» (Баллі, 1955: 93).

Актуалізація, за спостереженнями вченого, показує, що зі статичного (синхронного) погляду мова передує мовленню і що мовлення завжди передбачає мову, оскільки мова завжди є постачальником актуалізаторів, без яких мовлення не могло б зреалізуватися. Водночас Ш. Баллі підкреслює-нагадує, що з генетичного (історичного) погляду «порядок пріоритету буде зворотним», тобто мовлення передувало мові в історії виникнення мовної діяльності (Баллі, 1955: 94).

На думку відомого українського мовознавця О.С. Мельничука, «вихідним етапом висвітлення онтологічного статусу мови і взаємовідношення її окремих аспектів має бути відповідь на питання про співвідношення процесів реально здійснюваної мови, її психічних відповідників, які існують у свідомості кожного носія мови, її наукових абстракцій, які створюються дослідниками мови на

⁶ «Мові не властиві раптові зміни, які спостерігаємо в політиці, праві й навіть у моралі та релігії. Звідси випливає, що вона прекрасно може відображати колективне мислення, яке зазнало глибоких змін із плином часу» (Баллі, 1955: 24). Утім, водночас учений стверджує, що рідна мова «тісно зв'язана з усім нашим життям – особистим і суспільним; виразник нашої радості й страждань, наших бажань, нашої ненависті, наших сподівань, вона стає для нас символом нашої особистості й суспільства, у якому ми живемо (Баллі, 1955: 28; див. також Баллі, 2003).

її основі» (Мельничук, 1997: 10). Учений наголошує, що, по-перше, абстракція (абстрактна система структурних одиниць мови) не може бути логічно первинною щодо об'єкта, від якого вона проведена; по-друге, якщо систему мови вбачати в розподілених між різними мовними актами незліченних випадках уживання, повторення і видозміни структурних одиниць мови, то така система мови не може бути поставлена в один ряд із суцільним процесом мовлення, оскільки *вона існує не поза ним, а в ньому*; по-третє, орієнтовані на мовний акт психічні процеси перебувають у відношенні до самого мовного акту як наміри до їх здійснення (Мельничук, 1997: 10–11). Тому «говорити про мову і мовлення як про два співвідносні аспекти загальної мовної сфери немає підстав» (Мельничук, 1997: 13). Висловлення – це найпростіший конкретний вияв мови, що існує тільки протягом часу його здійснення і тільки в ситуації, яка складається на цей час (Мельничук, 1997: 14). «Але оскільки кожне висловлення містить певні, відповідні до його завдань структурні компоненти мови, наукове дослідження мови обов'язково повинно охоплювати і всю сукупність усталених у даному мовному колективі структурних компонентів з їх розподілом між відповідними типами завдань і ситуацій мовлення (Мельничук, 1997: 16).

Попри десятиріччя наукових пошуків питання про розмежування одиниць мови й одиниць мовлення досі є одним із найбільш дискусійних питань синтаксису. Не маючи на меті докладне висвітлення історії формування понять і відповідних термінів *речення* і *висловлення*⁷, окреслимо сучасні тенденції у кваліфікації цих синтаксичних одиниць, зокрема в контексті функційної⁸ теорії мови.

Попри те, що становлення функціоналізму як лінгвістичного напрямку відлічують від останніх двох десятиріч минулого століття, ідеї функційної теорії мови виразно проступають у працях О.О. Потебні, І.О. Бодуена де Куртене, О.М. Пешковського, О. Єсперсена, Е. Бенвеніста, В. Матезіуса та ін. (див.: Кибрик, 2001).

У контексті сучасної функційної теорії мови, зокрема функційного синтаксису, в лінгвоукраїністиці *речення* визнано багатомірною одиницею, яку розглядають із формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного й комунікативного боків. В українському мовознавстві першою працею з функційної граматики стала монографія І.Р. Вихованця «Нариси з функціонального синтаксису української мови» (1991), у якій наголошено, що «функціональна теорія мови орієнтована на вивчення синтаксичних одиниць як у сфері мови, так і у сфері мовлення, а також характеру взаємодії і динаміки двох сфер» (Вихованець, 1991: 30), а сфера мови і сфера мовлення не становлять роз'єднаних сфер, між ними наявні проміжні ланки, що прилягають більшою чи меншою мірою або до сфери мови, або до сфери мовлення (Там само).

У функційному синтаксисі застосовують тривимірний підхід, пов'язаний із виділенням формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної і власне-комунікативної структур речення. Формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний аспекти речення «пов'язані з абстрагуванням від «конкретнощів»

⁷ Про історію синтаксичних термінів української мови XIX – п. пол. XX ст. див.: Чернобров, 2019.

⁸ Термін *функційний* в лінгвоукраїністиці в терміносполуках *функційна граMATика*, *функційний синтаксис* тощо з часом заступив термін *функціональний*, яким дослідники послуговувалися в 90-х роках XX ст.

мовленнєвих виявів, виділенням типових функцій, а власне-комунікативний аспект – з реалізацією мовних структур, їх необхідним пристосуванням до умов мовленнєвої ситуації» (Вихованець, 1991: 31). Відповідно *речення* потрактовано як *багатомірну одиницю*, яку розглядають із формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного й комунікативного боків. Формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний аспекти спрямовані у сферу мови; з боку формально-синтаксичної структури речення вважають «автономним і самодостатнім» (Вихованець, 1993: 54), а семантико-синтаксичну структуру простого речення визначають як «абстрактне мовне значення речення, спосіб репрезентації дійсності в мисленні та мові» (Вихованець, 1993: 114). У сферу мовлення спрямована комунікативна організація речення (Вихованець, 1993: 59).

Отже, розрізняють речення у сфері мови та речення у сфері мовлення: «речення у сфері мови є типовим, абстрагованим від мовленнєвих репрезентацій зразком, моделлю, за якими в мовленні утворюються конкретні речення (висловлення), тобто, речення – це абстрактна мовна одиниця, реченнєва схема; речення у сфері мовлення залежить від контексту, мовленнєвої ситуації, поділяючись у плані актуального членування на «дане» (тему, вихідне у висловленні) і «нове» (рему, основне, комунікативний центр у висловленні), тобто, речення у сфері мовлення – конкретне речення, висловлення» [Вихованець, 1993: 54]⁹.

Пор. дефініції, наведені в енциклопедії «Українська мова» та в сучасних термінографічних джерелах: *речення* – «основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки» (Вихованець, 2000: 509); *висловлення* – одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; *речення*, що розглядається з боку його комунікативної організації (Вихованець, 2000: 66).

<p><i>Речення</i> – одиниця синтаксичного рівня мовної системи, яка є інваріантом конкретних мовленнєвих висловлень і характеризується комунікативною, змістовною й інтонаційною завершеністю. ... Лише в нетермінологічному вживанні речення може ототожнюватися із предикативною одиницею й висловленням (Селіванова, 2006: 517–518)</p>	<p><i>Речення</i> – 1) одна із синтаксичних одиниць та основна предикативна синтаксична одиниця, що складається з декількох з'єднаних між собою синтаксичним зв'язком форм слів або з однієї форми слова, є інтонаційно оформленим смисловим і граматичним цілим, що виражає найсуттєвіші функції мови: пізнавальну, експресивну, комунікативну; 2) основний засіб вираження і формування окремої відносно закінченої думки, мінімальна одиниця мовлення; синтаксична одиниця мови, побудована за відповідною моделлю і репрезентована парадигмою формальних варіантів (Загнітко, 2012, Т.3: 402)</p>
--	---

⁹ Див. також висвітлення проблематики вивчення речення в мові (тобто ізольованого речення, аналіз його функцій як конструктивно-синтаксичних способів вираження ним свого типового значення) і речення в мовленні (речення в контексті, у мовленнєвій ситуації; аналіз додаткових мовленнєвих функцій речення – композиційно-синтаксичної (обов'язкової для кожного мовленнєвого речення) і експресивно-оцінної (факультативної) (Золотова, 1973).

<p><i>Висловлення</i> – одиниця мовлення; конкретна реалізація в ситуації мовлення речення як інваріанта згідно з дихотомією мова й мовлення, емічного й етичного рівнів у дескриптивній і структурній лінгвістиці. ... може ситуативно й структурно збігатися з реченням у випадку відповідності позиційній схемі речення, проте висловлення занурено у відповідну ситуацію мовлення, отримуючи додатковий прагматичний і модальний компонент (Селіванова, 2006: 62)</p>	<p><i>Висловлення</i> (інколи <i>висловлювання</i>) / <i>Вислів</i> – одне з основних синтаксичних понять, що має різні тлумачення: 1) самодостатня мовномисленнева структура, що співвідноситься з дійсністю, є носієм завершеної думки і, здебільшого, виражається реченням (актуалізованим у мовленні); 2) реальна одиниця комунікації, мовлення, якій властива смислова цілісність і референтна співвіднесеність; одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається в комунікативному аспекті. Це використане речення, яке залежно від умов комунікації може мати будь-яку форму, аж до одного слова. Йому обов'язково притаманна відповідна інтонація; 3) вимова речення (у процесуальному плані, тобто мовленнєвий акт) і вимовлене речення (у статичному плані, тобто продукт мовленнєвого акту); 4) у комунікативній лінгвістиці – складник спілкування, обмежений зміною мовців (Микола Бахтін); 5) у сучасній лінгвістиці – одиниця модусу мовлення; речення, актуалізоване у мовленні з конкретною структурою теми і реми; одиниця модусу мовлення, якій характерна смислова цілісність, оформлення певним актуальним членуванням (тема, рема) у складі повідомлення і мовленнєвого акту. В. може за структурою збігатися з реченням, але може бути повідомленням, яке не вкладається в схему простого речення (слова-речення, репліки-відповіді в діалогічному мовленні тощо) ... (Загнітко, 2012, Т.1: 116–117)</p>
---	---

Основою для найбільш точного, логічно витриманого й послідовного визначення загальної природи речення, на думку О.С. Мельничука, є факт, що *речення існує насамперед у сфері мовлення*, а мовна система містить здебільшого лише абстрактні структурні схеми, за якими речення в різних випадках будуються (Мельничук, 1966: 36–37).

У дослідженнях із функційно-комунікативної граматики (або «граматики мовлення»¹⁰), зокрема **функційно-комунікативного синтаксису**, особливістю якого є аналіз значення речення з урахуванням і «об'єктивного», або пропозиційного (опис ситуації), змісту, і комунікативних намірів мовця, дослідники послуговуються терміном *речення-висловлення* (див., напр., праці М.В. Всеволодової¹¹). У працях зацентовано на багаторівневості структури

¹⁰ На думку М.В. Всеволодової, функційно-комунікативна граматика – це не особливий напрям, а особливий аспект, який має «прикладний характер» і зорієнтований на володіння мовою, тобто це «граматика мовлення». Мета ФКГ – опис об'єктивних і суб'єктивних мовленнєвих смислів і сукупності засобів їхнього вираження незалежно від рівня цих засобів на основі мовних механізмів, які визначають відповідне потребам комунікантів функціонування в мовленні цих мовних засобів (Всеволодова, 2000: 3).

¹¹ Всеволодова М.В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: Изд-во Московского университета, 2000. М.В. Всеволодова. Синтаксемы и строевые категории предложения в рамках функционально-коммуникативного синтаксиса (к вопросу о предикативности, предикации и членах предложения). *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*. 2000, № 1. М.В. Всеволодова, О.Ю. Дементьева. Отношения предикации как основа актуального членения предложения. *Вестник Московского университета, Серия 9. Филология*. 1998, № 6.

речення – визначено денотативний, комунікативний, семантичний і формальний рівні, зокрема: денотативний рівень речення, виражений денотативною структурою, кваліфікують як мовний рівень, не пов'язаний з актом мовлення; комунікативний рівень, окрім комунікативної структури речення містить також низку інших комунікативних завдань, що відображено лінійно-інтонаційною структурою; семантичний рівень відображає комунікативні наміри мовця в мовленнєвому акті (це мовленнєвий рівень, на якому автор визначає стратегію «під час матеріалізації свого мисленнєвого завдання» (Кибрик, 1979); синтаксичний рівень речення – рівень матеріалізації, що реалізується у формальній структурі (Всеволодова, 2000: 199–202).

У функційно-комунікативному синтаксисі *речення-висловлення* разом із синтаксемами та функціональним різновидом іменних синтаксем – іменною групою – зараховано до *одиниць* плану вираження; зауважимо, що *об'єктами* вивчення в рамках плану вираження постають словосполучення і текст. *Речення-висловлення* «на відміну від речення у формальному синтаксисі є не абстрагованим зразком формальної моделі (одиницею структурною), а мовленнєвим витвором визначеного, хоча й типізованого змісту – одиницею комунікативною, тобто, будь-яке речення розглядають як вимовлене або написане в конкретному тексті, у конкретних умовах, з конкретними комунікативними завданнями» (Всеволодова, 2000: 13). Єдиною «сферою життя» *речення-висловлення* визначено дискурс. Під час аналізу речення-висловлення насамперед визначають його змістовий аспект, а потім усі засоби вираження цього змісту, зокрема й просодичні (Там само). Кваліфікуючи *речення-висловлення* як «завершену й самостійну в смисловому і структурному відношенні одиницю спілкування», А.Л. Шарандін зацентровує на тому, що речення-висловлення є результатом поєднання слів у конкретних синтаксичних позиціях, що є найважливішим показником структурування думки і ширше – текстотворення. У складі речення-висловлення номінативні одиниці постають як когнітивні комунікативно-дискурсивні форми слова-лексеми, існування і функціонування яких зумовлено концептуалізацією і категоризацією не тільки світу в мові й мови як специфічної частини цього світу, але й комунікативного процесу, у якому частина мови може мати своїх «представників» (репрезентантів) для виконання конкретних комунікативних завдань (Шарандін, 2018: 282).

Аналізуючи *речення і висловлення в системно-функційному аспекті*, постулюючи ідею про наявність взаємопереходів у дихотомії *мова-мовлення*, які передбачають наявність «нульової точки», В.І. Іванова виокремлює дихотомію *речення-тип* (предикативна комунікативна одиниця мовної системи) і *висловлення-варіант* (інтенційна одиниця дискурсу), «нульовою точкою» якої є *речення / висловлення (речення-висловлення)*, або *висловлення-тип* (Іванова, 2001), у якому поєднано й ознаки речення як системної одиниці, і ознаки висловлення як дискурсивної одиниці. Зауважимо, що в *системі-мові* дослідниця концепційно й термінологічно розмежовує *речення-тип* (конструктивний знак в системі мови, джерелом денотативно-сигніфікативного якого є типова ситуація об'єктивної дійсності, що є готовою моделлю для втілення інтенціонального змісту й повідомлення) і *речення-варіант* (що його традиційно називають *висловленням*), у *системі-мовленні* (дискурсивний рівень) – *висловлення-тип* і *висловлення-варіант* (Там само). *Речення-висловлення* потрактовано як інваріант висловлення (мовленнєвої дії в контексті мовленнєвої ситуації) та варіант речення (Іванова, 2013: 68).

<i>Мовна система</i>	↔	<i>Мовленнєва система</i>	↔	<i>Мовлення</i>
Інваріант		Варіант I		Варіант II
		Інваріант		
<i>Речення</i>		<i>Речення-висловлення</i>		<i>Висловлення</i>

Варіантність дослідниця визначає як спосіб існування мови, розмежовує два рівні варіантності (Иванова, 2011: 45).

Варіантність I: Реалізація (актуалізація) мовних одиниць		
Мовна одиниця	Мовно-мовленнєва одиниця	Мовленнєво-мовна одиниця
Інваріант-I	Варіант-I	Реалізація-I
<i>(віртуальна одиниця)</i>	<i>(узувальна одиниця)</i>	<i>(актуальна одиниця)</i>
Варіантність II: Уживання мовленнєвих одиниць		
Інваріант-II	Варіант-II	Реалізація-II
<i>(віртуальна одиниця)</i>	<i>(узувальна одиниця)</i>	<i>(актуальна одиниця)</i>

Феномен *мова-мовлення* постає як **єдиний (цілісний) об'єкт** дослідження в контексті когнітивної лінгвістики, що зумовлено «єдністю і взаємозв'язком усіх її [мови] реальних залежностей – від предметного світу, мисленнєвих процесів і мовленнєвого використання» (Болдырев, 2008: 7). Специфіку *когнітивної лінгвістики* як наукового напрямку визначають принципи *структурно-функційної цілісності, міждисциплінарності, антропоцентричності та багаторівневості* (див. Болдырев, 2008), а її основна диференційна ознака – не постулювання в рамках науки про мову нового предмета дослідження і навіть не введення нового інструментарію і / або процедур, а у власне методологічній зміні пізнавальних установок (евристик) (Кибрик, 2001).

Традиційно виокремлюючи формальний, семантичний і комунікативний аспекти синтаксису, дослідники здебільшого не зацентровували на когнітивному аспекті, хоч саме когнітивний підхід «за змовчуванням» використовують, наприклад, для виокремлення синтаксичних моделей, які фактично є «результатом концептуалізації дійсності на основі комунікативного досвіду» (Норман, 2013: 39). У конкретному синтаксичному зразкові – моделі речення – відображається типова ситуація; відповідно кожній структурній схемі відповідає свій тип пропозиційного змісту – типова ситуація, або синтаксичний смисл (Федосюк, 2008), або синтаксичний концепт (Волохина, 1999), що є центральним об'єктом семантичного синтаксису. У комунікативному аспекті речення постає як динамічна структура, орієнтована на конкретну мовленнєву ситуацію, яка за допомогою спеціальних мовних засобів відображає його актуальне членування, або функціональну перспективу. Тема-рематичне членування інформації, репрезентованої висловленням, – це результат когнітивної операції – фокусування, що передбачає вибір змісту для позначення знаком, а також організацію цього змісту розташуванням його складників на першому й другому плані, що відповідає поняттям «фону» й «фігури».

Когнітивний напрям у лінгвістиці увиразнює кореляцію мови й мислення. Когнітивний підхід до мови – це переконання, що мовна форма є відображенням когнітивних структур, тобто структур людської свідомості, мислення,

пізнання (Кибрик, 1994: 126). В. Чейфа¹² називають одним із перших лінгвістів нашого часу, хто почав думати про мову з позицій її когнітивного мотивування. У його концепції серед вихідних понять немає поняття «речення». В. Чейф припускав, що з когнітивного погляду *речення* – суперфокус свідомості, який відрізняється розміром від звичайного фокусу свідомості (максимального обсягу інформації, доступного для одночасного «уміщення» у свідомості людини; становить одну інтонаційну одиницю). Під час говоріння людина переглядає, сканує поточний фокус і «розбиває» його на окремі фокуси, співвідносні з обсягом свідомості. Речення є проміжним компонентом між *інтонаційною одиницею* і *топіком* дискурсу (у когнітивному витлумаченні топік – це комплекс взаємопов'язаних ідей (референтів, подій, станів), які перебувають в напівактивній свідомості) (Кибрик, 1994: 132).

Формування сучасної тенденції застосування когнітивного підходу до аналізу мовних категорій спричинило нову інтерпретацію багатьох із них. Так, український мовознавець В.М. Бріцин запропонував когнітивну теорію модальності, продемонстрував її застосовність для пояснення особливостей інших мовних категорій – предикативності, метафори, вставленості тощо (Бріцин, 2006; 2015). Учений обґрунтовує ідею розгляду дискурсу з погляду модальної семантики, що своєю чергою дещо змінює і теоретичні ракурси інтерпретації мовного матеріалу; одним із напрямів семантико-синтаксичних досліджень дослідник визначає *модальну граматику дискурсу*, у контексті якої модальність постає як *категорія мови і мовлення* (Бріцин, 2006). Дослідник наголошує на ролі «я» мовця, зокрема, констатує: «аналіз речень у дискурсі змушує стверджувати, що зафіксована модальна семантика псевдоречень [тобто речень у мові; «псевдоречення» – за термінологією В.А. Звєгінцева¹³] значно бідніша – через елімінацію «я» мовця – і являє собою певну типізацію відтінків модальних значень, властивих реченню – одиниці мовлення, модальна семантика яких формується не тільки всередині речення» (Бріцин, 2006: 102).

Оскільки дослідження структури речення передбачає осмислення різних мисленнєвих і пізнавальних процесів людини, а також урахування прагматичних чинників, що впливають на конструювання значення, то обов'язковим значущим компонентом аналізу є мовець – суб'єкт пізнання, зокрема його активна роль в осмисленні дійсності й виборі мовних засобів. З когнітивного погляду в структурі речення виявляється взаємодія різних когнітивних систем людини й відображаються епістемологічні параметри змістових категорій, а також динамічний характер мови в цілому (Фурс, 2009: 59).

Отже, у контексті когнітивної лінгвістики феномен *мова-мовлення* постає як структурно-функційна єдність, а відповідно *речення-висловлення* – як цілісний і водночас багатоаспектний об'єкт дослідження, що заактуалізовує необхідність розпрацювання теорії синтаксису в контексті сучасної когнітивно-дискурсивної парадигми.

¹² Див.: Chafe, W. (1972). Discourse structure and human knowledge. *Language comprehension and the acquisition of knowledge*. Washington / Ed. by Freedle R.O., Carrol J.B.; Chafe, W. (1973). Language and memory. *Language*. (V. 49); Chafe, W. (1974). Language and consciousness. *Language*. (V. 50).

¹³ Звєгінцев, В.А. (1976). *Предложение и его отношение к языку и речи*. Москва: Изд-во Московского университета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли, Ш. (1955). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва: Иностранная литература.
2. Балли, Ш. (2003). *Язык и жизнь*. Москва: Едиториал УРСС.
3. Болдырев, Н.Н. (2008). Принципы и методы когнитивных исследований языка. В *Принципы и методы когнитивных исследований языка: сб. науч. тр.* (с. 11–29). Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина.
4. Бріцин, В.М. (2006). Модальна грамати́ка дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень. *Мовознавство*, 2–3, 101–110.
5. Бріцин, В.М. (2015). Модальність і предикативність: лінії розмежування і протиставлення. *Мовознавство*, 2, 77–85.
6. Вихованець, І.Р. (1993). *Грамматика української мови. Синтаксис: [підручник]*. Київ: Либідь.
7. Вихованець, І.Р. (1992). *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ: Наук. думка.
8. Вихованець, І.Р. (2000). Висловлення. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
9. Вихованець, І.Р. (2000). Речення. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
10. Волохина, Г.А. & Попова, З.Д. (1999). *Синтаксические концепты русского простого предложения*. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т.
11. Всеволодова, М.В. (2000). *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: Изд-во Московского университета.
12. Гийом, Г. (1992). *Принципы теоретической лингвистики*. Москва: Прогресс.
13. Гумбольдт, В. фон (2000). *Избранные труды по языкознанию*. Москва: ОАО ИГ «Прогресс».
14. Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Донецьк: ДонНУ.
15. Золотова, Г.А. (1973). *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука.
16. Иванова, В.И. (2001). *Предложение, высказывание: Системно-функциональный аспект* [Дисс. ... д. филол. н.]. Тверь.
17. Иванова, В.И. (2011). О понятиях «вариантность-I» (реализация) и «вариантность-II» (употребление). *Вестник ТвГУ. Серия: Филология*, 2, 43–47.
18. Иванова, В.И. (2013). Структурная основа речевого высказывания. *Вестник ТвГУ. Серия: Филология*, 5, 62–69.
19. Кибрик, А.А. (1994). Когнитивные исследования по дискурсу. *Вопросы языкознания*, 5, 126–139.
20. Кибрик, А.Е. (1979). Подлежащее и проблема универсальной модели языка. *Известия АН СССР Сер. литературы и языка*, Т. 38, 4, 309–317.
21. Кибрик, А. (2001). Функционализм в лингвистике. URL: https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/FUNKTSIONALIZM_V_LINGVISTIKE.html.
22. Кубрякова, Е.С. (2004). *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.
23. Мельничук, О.С. (1981). Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство*, 2, 22–34.
24. Мельничук, О.С. (1966). *Розвиток структури слов'янського речення*. Київ: Наук. думка.

25. Мельничук, О.С. (1997). Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*, 2/3, 3–19.
26. Мельничук, О.С. (2000). Мовлення. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
27. Норман, Б.Ю. (2013). Когнитивный синтаксис русского языка. Москва: ФЛИНТА: Наука.
28. Попова, З.Д. & Стернин, И.А. Когнитивная лингвистика. *Когнитивная наука и когнитивная лингвистика*. URL: <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/>.
29. Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля.
30. Соссюр, Ф. де (1977). Курс общей лингвистики. В *Труды по языкознанию* (с. 31–285). Москва: Прогресс.
31. Федосюк, М.Ю. (2008). Синтаксические значения и синтаксические смыслы. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 4, 18–22.
32. Фурс, Л.А. (2009) Конструктивность предложения в когнитивно-функциональном аспекте (на материале английского простого предложения). *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 1, 59–62.
33. Чернобров, Ю.А. (2019). *Історія синтаксичних термінів української мови: ХІХ – перша половина ХХ ст.* Київ: Наукова думка.
34. Шарандин, А.Л. (2018). Знання о языке и коммуникации в аспекте функционально-коммуникативной грамматики. *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей*. Москва: МАКС Пресс, Вып. 60, 278–289.

Nina Horholiuk

TERMS SENTENCE AND UTTERANCE:
FUNCTIONAL MEASUREMENT

The article analyzes the current trends in the qualification of the concepts of sentence, utterance, sentence-utterance in the context of the functional theory of language, i.e. the concept of sentence, statement using a three-dimensional approach associated with the selection of formal-syntactic, semantic-syntactic and proper-communicative structures of the sentence in functional syntax (the concept of I.R. Vykhovanets) is characterized; the peculiarities of the concept sentence-utterance functioning in the functional-communicative syntax, the feature of which is the analysis of the sentence meaning considering objective (or propositional) intension and speaker's communicative attitudes are described; In functional-communicative syntax, the sentence structure appears as multi-level – denotative, communicative, semantic and formal levels; in the system-functional aspect, the sentence-utterance has the status of zero point in the dichotomy of the sentence-type (predicative communicative unit of the language system) and utterance-variant (intentional unit of a discourse). Prospects for the development of syntax theory in the modern cognitive-discursive paradigm concerning the interpretation of the phenomenon of a language-speech as a single (integral) object of study, respectively, sentence-expression as a holistic and at the same time multifaceted object of study are outlined.

In the article, the changes and correlations of linguocentric and anthropocentric scientific paradigms are emphasized; the influence of Ferdinand de Saussure's system-centric concept on the formation of the linguistic tradition of contrasting such concepts as *language* and *speech* is described; the main postulates of G. Guillaume's psychosystematics and Charles Bally's theory of actualization are characterized; the significance of famous Ukrainian linguist O.S. Melnychuk's proceedings in solving one of the most controversial syntax issues – the distinction between linguistic units and units of speech is emphasized.

Key words: language, speech, sentence, utterance, sentence-utterance, functional syntax, functional-communicative syntax, system-functional aspect of syntax, cognitive approach to language.

REFERENCES

1. Balli, Sh. (1955). *Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka*. Moskva: Inostrannaja literatura (in Russ.).
2. Balli, Sh. (2003). *Jazyk i zhizn'*. Moskva: Editorial URSS (in Russ.).
3. Boldirev, N.N. (2008). Principy i metody kognitivnyh issledovanij jazyka. In *Principy i metody kognitivnyh issledovanij jazyka: sb. nauch. tr.* (pp. 11–29). Tambov: Izd-vo TGU im. G.R. Derzhavina (in Russ.).
4. Britsyn, V.M. (2006). Modalna hramatyka dyskursu yak odyń iz napriamiv semantyko-syntaksychnykh doslidzhen. *Movoznavstvo*, 2–3, 101–110 (in Ukr.).
5. Britsyn, V.M. (2015). Modalnist i predkatoryvnist: linii rozmezhuвання i protystavlenia. *Movoznavstvo*, 2, 77–85 (in Ukr.).
6. Chernobrov, Yu.A. (2019). *Istoriia syntaksychnykh terminiv ukrainskoi movy: XIX – persha polovyna XX st.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
7. Fedosjuk, M.Ju. (2008). Sintaksicheskie znachenija i sintaksicheskie smysly. *Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 19. Lingvistika i mezhkul'turnaja komunikacija*, 4, 18–22 (in Russ.).
8. Furs, L.A. (2009). Konstruktivnost' predlozhenija v kognitivno-funkcional'nom aspekte (na materiale anglijskogo prostogo predlozhenija). *Vestnik VGU. Serija: Lingvistika i mezhkul'turnaja komunikacija*, 1, 59–62 (in Russ.).
9. Gijom, G. (1992). *Principy teoreticheskoj lingvistiki*. Moskva: Progress (in Russ.).
10. Gumbol'dt, V. fon (2000). *Izbrannye trudy po jazykoznaniju*. Moskva: OAO IG "Progres" (in Russ.).
11. Ivanova, V.I. (2001). *Predlozhenie, vyskazyvanie: Sistemno-funkcional'nyj aspekt* [Doctoral thesis]. Tver' (in Russ.).
12. Ivanova, V.I. (2011). O ponjatijah "variantnost'-I" (realizacija) i "variantnost'-II" (upotreblenie). *Vestnik TvGU. Serija: Filologija*, 2, 43–47 (in Russ.).
13. Ivanova, V.I. (2013). Strukturnaja osnova rechevogo vyskazyvanija. *Vestnik TvGU. Serija: Filologija*, 5, 62–69 (in Russ.).
14. Kibrik, A. (2001). *Funkcionalizm v lingvistike*. Retrieved from https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/FUNKTSIONALIZM_V_LINGVISTIKE.html (in Russ.).
15. Kibrik, A.A. (1994). Kognitivnye issledovanija po diskursu. *Voprosy jazykoznanija*, 5, 126–139 (in Russ.).
16. Kibrik, A.E. (1979). Podlezhashhee i problema universal'noj modeli jazyka. *Izvestija AN SSSR Ser. literatury i jazyka*, Vol. 38, 4, 309–317 (in Russ.).
17. Kubrjakova, E.S. (2004). *Jazyk i znanie: Na puti poluchenija znanij o jazyke: Chasti rechi s kognitivnoj točki zrenija. Rol' jazyka v poznanii mira*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury (in Russ.).

18. Melnychuk, O.S. (1966). *Rozvytok struktury slovianskoho rechennia*. Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
19. Melnychuk, O.S. (1981). Rozvytok movy yak realnoi systemy. *Movoznavstvo*, 2, 22–34 (in Ukr.).
20. Melnychuk, O.S. (1997). Mova yak suspilne yavyshe i yak predmet suchasnoho movoznavstva. *Movoznavstvo*, 2/3, 3–19 (in Ukr.).
21. Melnychuk, O.S. (2000). Movlennia. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv: “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
22. Norman, B.Ju. (2013). *Kognitivnyj sintaksis russkogo jazyka*. Moskva: FLINTA: Nauka (in Russ.).
23. Popova, Z.D & Sternin, I.A. *Kognitivnaja lingvistika. Kognitivnaja nauka i kognitivnaja lingvistika*. Retrieved from <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/> (in Russ.).
24. Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia*. Poltava: Dovkillia (in Ukr.).
25. Sharandin, A.L. (2018). Znaniya o jazyke i kommunikacii v aspekte funkcional’no-kommunikativnoj grammatiki. *Jazyk, soznanie, kommunikacija: Sb. statej*. Moskva: MAKS Press, Issue 60, 278–289 (in Russ.).
26. Sossjur, F. de (1977). Kurs obshhej lingvistiki. In *Trudy po jazykoznaniju* (pp. 31–285). Moskva: Progress (in Russ.).
27. Volohina, G.A & Popova, Z.D. (1999). *Sintaksicheskie koncepty russkogo prostogo predlozhenija*. Voronezh: Voronezh. gos. un-t (in Russ.).
28. Vsevolodova, M.V. (2000). *Teorija funkcional’no-kommunikativnogo sintaksisa*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta (in Russ.).
29. Vykhovanets, I.R. (1992). *Narysy z funktsionalnogo syntaksysu ukrainskoi movy*. Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
30. Vykhovanets, I.R. (1993). *Syntaksys Hramatyka ukrainskoi movy*. *Syntaksys*: [pidruchnyk]. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
31. Vykhovanets, I.R. (2000). Rechennia. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv: “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
32. Vykhovanets, I.R. (2000). Vyslovlennia. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv: “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
33. Zahnitko, A. (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy*. Donetsk: DonNU (in Ukr.).
34. Zolotova, G.A. (1973). *Ocherk funkcional’nogo sintaksisa russkogo jazyka*. Moskva: Nauka (in Russ.).

І.А. КАЗИМИРОВА
м. Київ, Україна

АРХІТЕКТОНІКА РЕЄСТРУ ІСТОРИЧНОГО СЛОВНИКА ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Статтю присвячено висвітленню проблематики укладання історичного словника лінгвістичних термінів, зокрема правилам організації його реєстру. Наголошено на важливості роботи над теоретичними засадами такого словника, оскільки упорядкування терміносистем доцільно починати зі з'ясування основних тенденцій їхньої історичної еволюції. Нечисленні яскраві зразки термінографічних творів, у яких відображено розвиток лінгвістичних термінів, лише підтверджують необхідність повнішого висвітлення широкого спектру термінологічних номінацій. Реєстр репрезентовано як один із важливих складників словника, що забезпечує доступ читачеві до вміщеної в ньому інформації, окреслено вимоги, що висуваються до цього фрагмента термінологічного словника.

Ключові слова: лінгвістичний термін, реєстр словника, реєстрова одиниця, формальний варіант терміна, історичний словник лінгвістичних термінів.

Щодо словника реєстр – напівфабрикат. Це лише підмет, що в словнику одержує свій присудок (тлумачення чи переклад)
О.О. Реформатський

Дослідження історії лінгвістичного терміна в словниковому представленні актуальне для теоретичного й прикладного українського термінознавства з огляду на важливість осмислення формальних і семантичних змін, які відбулися в лінгвістичній термінології української мови від часу її появи до середини ХХ ст. Значної ваги набуває вивчення та об'єктивне лінгвістичне оцінювання наукових джерел словника – граматик, словників, навчальних посібників і наукових праць ХVІ – першої половини ХХ ст. (Казимилова, 2020: 80–83). Вивчення історії лінгвістики покликане сприяти поглибленню знань про її терміносистему, збагаченню термінологічного словника «ретроспективою» того чи того терміна, необхідне для усвідомлення складного шляху, який проходить одиниця номінації за час свого існування. Як зазначала А.В. Крижанівська, розв'язання проблем упорядкування терміносистем варто починати зі з'ясування основних тенденцій їхньої історичної еволюції (Крижанівська, 1984: 13). Репрезентацію всіх аспектів наших знань про мову в словниковій формі дослідники вважають провідною тенденцією сучасної лінгвістичної науки (Караулов 1981; Кульчицький 2010 та ін.). Історичних словників лінгвістичних термінів у слов'янській лінгвотермінографічній практиці обмаль. Укажемо на такі праці: «Материалы к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков» Т.В. Баймута (Баймут); «Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про розвиток її» І.І. Огієнка (Огієнко); «Покажчик давніх слов'янських філологічних термінів» В.В. Німчука (Німчук); «Опыт

исторического словаря русской лингвистической терминологии» М.Г. Булахова (Булахов). В українському та зарубіжному мовознавстві створено чимало ґрунтовних праць, присвячених загальним питанням теорії термінографії й описові історії галузевих термінологій української та інших слов'янських мов, нагромаджено та вибірково проаналізовано великий фактичний матеріал. У лінгвоукраїністиці кінця ХХ – початку ХХІ ст. маємо спроби фахово оцінити лінгвістичну термінологію в історичній ретроспективі (Горда, 2016; Захарчин, 1995; Кацімон, 2010; Куньч, 1997; Медведь, 2001; Полюга, 2012; Чернобров, 2019; Якимович-Чапран, 2009; Ярошевич, 2008). Проте цілісного опису концептуальних засад укладання історичного словника лінгвістичних термінів, який мав би комплексну будову, поєднавши в одному термінографічному продукті елементи різних типів словників, із теоретичною деталізацією кожного з компонентів макро- й мікрокомпозиції словника, досі немає. Одним із важливих складників словника, що забезпечує доступ читачеві до вміщеної в ньому інформації, є реєстр. Документування всього багатства, розмаїття, складності лексичного складу в реєстрі – першочергове наукове завдання для укладача, що має значення не лише для лінгвістів, а й для літературознавців, істориків, культурологів (Лексический фонд, 2013).

Мета статті – розглянути засади формування реєстру історичного словника лінгвістичних термінів і визначити вимоги до реєстрової одиниці як до елемента словникової статті.

Реєстр у «Словнику української мови» в 11-ти томах визначено як «список, перелік у словнику слів, що тлумачаться або перекладаються іншою мовою» (СУМ: 484). Одиниці, що формують, творять реєстр словника, – це його реєстрові одиниці. Кожна реєстрова одиниця паралельно є елементом мікроструктури словника – заголовковою одиницею, пояснюваним. Термінні номінації реєстру – *реєстр, словниця, корпус словника* та реєстрові одиниці – *реєстрове слово, гасло (підгасло), гаслове слово, словникове гасло, реєстрова одиниця, лексичний вхід, вокабула, ім'я, лексема, заголовний / заголовковий термін, заголовкова одиниця, реєстровий термін, лексикографічна одиниця, одиниця (лексикографічного) опису, заголовна зона*. Така палітра термінозначень засвідчує багатоаспектність і багатоплановість номінованих ними понять.

Першою українською науковою розвідкою, що в ній було викладено засади термінологічної й зокрема термінографічної роботи, є «Інструкція для укладання словників ІУНМ». Наголошено, що в наукових термінологічних словниках ІУНМ об'єктом вивчення постає українське слово, отже реєстр термінів, що лягає в основу кожного словника, повинен бути український. Суть праці над термінологією визначено так: використання лексичного матеріалу живої мови та літературних джерел; творення нових слів – термінів із кореневих мовних основ за законами словотворення мови; запозичання чужих слів із термінологічного матеріалу чужої мови, де, очевидно, ця галузь діяльності достатньо розвинена, за допомогою перекладу його українською мовою, або пристосування чужого слова-терміна до законів і правописних норм своєї мови (Інструкція..., 1928). Подальша робота над вимогами до реєстру словника пов'язана з перекладною термінографією, оскільки перекладний словник тривалий час посідав чільне місце серед лексикографічних продуктів з огляду на його практичну закріпленість у народному господарстві.

Особливість історичного словника лінгвістичних термінів полягає в тому, що в ньому мають бути відображені всі номінації лінгвістичних понять, із часу їхньої фіксації в давніх писемних джерелах до сьогодні. Спираючись на методологічні засади праці (Лексический фонд, 2013), окреслимо низку принципових моментів укладання реєстру такого словника. Наукова доцільність укладання реєстру історичного словника лінгвістичних термінів зумовлена тим, що в ньому з максимальною повнотою буде здійснена повна реєстрова фіксація термінологічних одиниць на позначення понять лінгвістики. Важливим результатом цієї роботи повинен стати не лише власне реєстр лінгвістичних термінів окресленого періоду, але й теоретично обґрунтоване реєстрове представлення термінів мовознавства. Зокрема, складність лексичного матеріалу дасть змогу впорядкувати наповнення реєстру, відобразити варіантність термінів, показати в реєстрі їхні системні зв'язки тощо. До того ж вичерпна фіксація формальних варіантів є багатим джерелом для укладання словопоказчиків до окремих лінгвістичних пам'яток.

Важливим елементом укладання реєстру є з'ясування принципів виокремлення слова-репрезентанта як основного його елемента. Оскільки верхньою хронологічною межею словника є період 50-х рр. минулого століття, в основу корпусу покладено реєстрову частину енциклопедії «Українська мова» (УМЕ). Це нормативні з погляду сучасної лінгвістики терміни, що представляють предметно-логічну й категорійно-поняттєву архітектоніку лінгвістичного термінологічного континууму: 1) ексклюзивні лінгвістичні суперкатегорії: мова, мовлення, знак, смисл; 2) кардинальні універсально-лінгвістичні категорії: частина мови, час, слово / лексема, ім'я, значення, семантика, вид, відмінок; 3) базові загальнолінгвістичні категорії: іменник, прикметник, числівник, дієслово, займенник, прислівник та ін.; 4) спеціальні лінгвістичні суперпоняття: означувальне, означуване, концепт, деривація, номінація тощо; 5) лінгвістичні міждисциплінарні (міжгалузеві) поняття: система, форма, зміст, звук, закінчення, функція, значення, тема тощо; 6) вузькоспеціальні лінгвістичні поняття: адвербіалізація, арготизм, африката, біфікс, гіпертеза, полісиндетон, фарингалізація тощо (Антимирова, 2011).

Реєстрове слово – елемент реєстру, укладанню якого передують виявлення й упорядкування відповідної системи понять за допомогою систематизації й визначення кожного з понять, які входять у систему. Систематизацію проводимо шляхом класифікації понять, тобто їхнього представлення як системи, в якій зафіксовано ієрархічні відношення між ними. Основні різновиди ієрархічних відношень між поняттями – це родо-видові (гіперо-гіпонімні) та партитивні (частини й цілого) відношення. Ці відношення достатньо стабільні й не залежать від контексту. Наприклад, у словниковій статті до ономастичного терміна *гідронім* відбито гіперо-гіпонімні відношення в частині дефініції («*гідронім* – вид *топоніма*»).

Поняття, терміни на означення яких увійдуть до словника, повинні бути класифіковані за такими логічними рівнями: 0-й рівень (категорійний); 1-й рівень (суперординаційний); 2-й рівень (пресуперординаційний); 3-й рівень ординаційний (базовий); 4-й рівень (пресубординаційний / спеціалізований); 5-й рівень (субординаційний / вузькоспеціалізований) (Іващенко, 2006: 242–245). Уже згадуваний термін *гідронім* у такій логічній класифікації перебуватиме на 3-му, ординаційному / базовому рівні. Категорійний рівень

репрезентований термінопоняттям *назва*; суперординаційний – термінопоняттям *власна назва (онім)*; пресуперординаційний – термінопоняттям *топонім*; пресубординаційний / спеціалізований – напр., термінопоняттям *потамонім (назва річки)*. Найнижчий рівень концептуалізації, субординаційний / вузько-спеціалізований, в ономастичній термінології не номінований, потенційні терміни мали б передавати поняття «гірська річка» чи «рівнинна річка».

Наповнення реєстру – одне з головних питань будь-якого термінографічного проекту, тому максимально повне залучення зафіксованих в обраних для аналізу писемних пам'яток термінологічних одиниць забезпечить об'єктивне відтворення лінгвістичної терміносистеми. Якщо в нормативному термінологічному словнику доцільно обирати один термін – репрезентант лінгвістичного поняття, що якнайповніше відповідає вимогам, які висуваються до терміна (однозначність, точність, нормативність тощо), то в історичному словнику ці обмеження знято, оскільки перед укладачами стоїть завдання відтворити всі номінації того чи того термінопоняття. Окрім власне лінгвістичних важливими постають культурні, історичні, літературні, етнографічні критерії добору й опису слова. З огляду на це до реєстру залучаємо не лише слово-репрезентант сучасного лінгвістичного терміна, а й усі його різночасові формальні варіанти, які передають: 1) власне лексичну синонімію: *іменник, речівник, ймення річеве, йменник* тощо; *кома, перетинка*; 2) генетичну лексичну синонімію, зумовлену паралельним уживанням питомих українських і запозичених слів: а) із польської: *ніякий рід; середній рід*, б) із латинської – *дісйменник, infinitivus; приказовий спосіб, imperative; іменникове пояснення, об'єкт, objectum; прикладка, апозиція; зв'язка, copula; особове дієслово, verbum finitum*; в) із грецької – *складня, синтакса*; 3) т. зв. структурну синонімію: *єдине число, єднина, однина; многе число, множина; двійне число, двійня* тощо. Реєстр міститиме й фонетичні варіанти лінгвістичних термінів: *діалектологія, діалектологія, діялектологія; фамілія, фамилія; словотвірні – подвійна шелестівка, подвосна шелестівка; подвійний присудок, подвоєний присудок; орфографічні – зіменниковане слово, з'іменниковане слово; підрядно-зложене речення, підряднозложене речення* тощо.

Картина варіювання в українській мові дуже складна й неоднозначна, що пов'язано з калькуванням і запозичанням мовознавчих термінів: одне й те саме слово могло прийти з різних мов-джерел у різних фонетико-орфографічних виражах; в одному слові часто поєднуються ознаки різних типів варіантів. До широкого спектру варіантності в лінгвістичній терміносистемі призводила також нестабільність орфографічних норм. Усе це потрібно враховувати, наповнюючи реєстр словника. Наприклад, поряд із базовим терміном *фонетика* подаємо варіанти *Звдкословіє, звдкословіє, звучня, звуки, навка о звдкахъ, наука про звуки, наука про форми звука*. До терміна *імєнник* наводимо варіанти *имѧ, имѧ существительное, імѧ существительное, мєння речей, суццикъ, предметѡвникъ, іменникъ, іменникъ, іменнькъ, ім'я суще, ім'я самостійне, речівник, ймення річеве, предметник* тощо. Ретроспекція терміна *алфавіт* представлена варіантами *алефбетъ, альфабета, алфаетум, алфаетъ, абетло, абецеда* тощо.

Реєстр передбачає алфавітний порядок розташування слів, на відміну від власне словникової статті, де поряд із алфавітним може бути застосовано алфавітно-гніздовий порядок.

Важливо уніфікувати спосіб подання реєстрового слова: здебільшого воно представлене формою однини відповідного терміна, крім випадків, коли термін уживається лише в множині. Вокабулу наведено напівжирним прописним шрифтом із зазначенням наголосу: ГРАМАТИКА; ДІЄСЛОВО тощо. Увага до слова, до його внутрішньої форми спонукає термінографа до поточнення форми терміна. Наприклад, у російській мові є термін *антропонимический*, який стосується й антропоніма, й антропонімії, й антропоніміки. Тривалий час цим терміном в українському перекладі (*антропонімічний*) послуговувалися й в українському мовознавстві. Проте прагнення зробити прозорою внутрішню форму похідного терміна спонукало дослідників розмежувати слова *антропонімічний* (від *антропонім*), *антропоніміїний* (від *антропонімія*) та *антропонімічний* (від *антропоніміка*). Тому варто віддати перевагу термінам *екзистенційний*, *категорійний* замість широко вживаних раніше *екзистенціальний*, *категоріальний*.

Наголосимо на важливості дотримання норм чинного українського правопису в тому фрагменті реєстру словника, що відбиває сучасні терміни. У словниках лінгвістичних термінів є багато відхилень від цих норм. Зокрема, вжито не властиві українській мові активні дієприкметники теперішнього часу. Пор.: *організуючий* (потрібно: *організувальний*) *центр речення*, *доповнюючі* (потрібно: *доповнювальні*) *відношення* тощо.

Отже, схарактеризовано лише найголовніші вимоги до «лівої» частини словникової статті, і це лише верхівка айсберга під назвою «термінологічний словник». Окремих зауваг потребує «права» частина словникової статті, а також характеристика його макрокомпозиції, тобто зв'язків між термінами, для розуміння їхньої парадигматики та синтагматики.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

УМЕ – *Українська мова: енциклопедія*. (2007). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. Вид. 3-тє. 854 с.

Баймут – Баймут, Т.В. (2014). Матеріали к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков. Т.В. Баймут. *Вибрані наукові праці*. Ніжин. С. 173–202.

Булахов – Булахов, М.Г. (2002). *Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии*: в 5 т. Минск: БГПУ (Т. 1–5).

Німчук – Німчук, В.В. (1985). Показчик давніх слов'янських філологічних термінів. Німчук, В.В. *Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст.* Київ: Наукова думка. С. 215–222.

Огієнко – Огієнко, І.І. (1908). *Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її*. Київ: Друкарня І-ї Київської Друк. спілки, Трьохсвятительська, 5. 79 с.

СУМ – *Словник української мови: в 11 томах* (Том 8). (1977).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антимирова, В.В. (2011). *Лексико-семантические и деривационные характеристики русской лингвистической терминологии* [Дис. ... канд. філол. наук]. Краснодар.
2. Горда, О.М. (2016). *Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.)* [Дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

3. Захарчин, В.В. (1995). *Українська мовознавча термінологія кінця XIX – початку XX століття* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
4. Іващенко, В.Л. (2006). *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)*: монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго. 328 с.
5. *Інструкція для укладання словників ІУНМ*. (1928). *Вісник ІУНМ*, Вип. 1, 66–72.
6. Казимилова, І.А. (2020). Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент. *Українська мова*, 2 (74), 79–93. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2020.02.079>.
7. Караулов, Ю.Н. (1981). *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*. Москва: Наука.
8. Кацімон, О.А. (2010). *Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Чернівці.
9. Крижанівська, А.В. (1984). Проблеми упорядкування термінологіки на сучасному етапі. *Мовознавство*, 1, 12–19.
10. Кульчицький, І.М. (2010). Відображення структурних відношень реєстру термінологічних словників у базах даних. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*, 689, 271–280.
11. Куньч, З.Й. (1997). *Становлення і розвиток української риторичної термінології* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
12. *Лексический фонд русского языка XVIII века: Инструкция по составлению Реестра лексики русского языка XVIII века*. (2013). Отв. ред. И.А. Мальшева. СПб.: Нестор-История.
13. Медведь, О.В. (2001). *Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан)* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Харків.
14. Полюга, С.М. (2012). *Греко-римська традиція у становленні української граматичної термінології (на матеріалі морфології)* [Дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
15. Чернобров, Ю. (2019). *Історія синтаксичних термінів української мови: XIX – перша половина XX ст.*: монографія. Київ: Наукова думка.
16. Якимович-Чапран, Д.Б. (2009). *Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII ст.* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Львів.
17. Ярошевич, І.А. (2008). *Українська морфологічна термінологія XX – початку XXI ст.*: [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.

Iryna Kazymyrova

ARCHITECTONICS OF THE REGISTER OF THE HISTORICAL DICTIONARY OF LINGUISTIC TERMS

The article is devoted to compiling a historical dictionary of linguistic terms, particularly the rules of the register's organization. The importance of theoretical development of the principles of such a dictionary is emphasized, as the ordering of terminological systems should begin with the elucidation of the main tendencies of its historical evolution. One of the dictionary's crucial components, which ensures access to the reader to the information contained in it, is its register. The article outlines the requirements for this fragment of the terminological dictionary. The scientific expediency of compiling a list of the historical dictionary of linguistic terms is caused by the fact that it will be carried out with its maximum fullness the complete registration of terminological units to denote the concepts of linguistics. An essential result of this work has become a register of the linguistic terms of the outlined period and establishing the theoretical principles of register representation of linguistic terms.

In particular, the lexical material's complexity would enable the organizing of the filling of the register, to reflect the terms variability, transfer in the register its system connections. Comprehensive fixation of the standard variants in the future will allow the compilation of word indexes to the individual linguistic sights. The corpus is based on the register part of the encyclopaedia Ukrainian Language. These are normative from the point of view of modern linguistics terms that represent the subject-logical and categorical-conceptual architecture of the linguistic terminological continuum, such as exclusive linguistic subcategories, crucial universal-linguistic concepts, basic general linguistic categories, unique linguistic super concepts, interdisciplinary linguistic concepts, and highly specialized linguistic concepts. Besides the main linguistic criteria, cultural, historical, literary, and ethnographic criteria for word selection and description are essential. Therefore, the register involves the representative word of modern linguistic terms and all its standard variants, selected from scientific, educational, and lexicographical sources. Filling the dictionary registry should consider that the pattern of variation in the Ukrainian language is very complex and ambiguous, due to the tracing and borrowing of linguistic terms, and instability of spelling rules.

К е y в о р д: linguistic term, dictionary register, register unit, a formal variant of the term, historical dictionary of linguistic terms.

LEGEND

УМЕ – *Ukrainijsjka mova: encyklopediia*. (2007). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska encyklopediia” im. M.P. Bazhana. (3th ed.). 854 p. [in Ukr.].

Баймут – Bajmut, T.V. (2014). Materialy k slovarju grammaticheskoi terminologii vostochno-slavjanskih jazykov. In T.V. Bajmut. *Izbrani naukovy praci*. Nizhyn. pp. 173–202. (in Russ.).

Булахов – Bulahov, M.G. (2002). *Opyt istoricheskogo slovarja russoj lingvisticheskoi terminologii: v 5 t.* Minsk: BGPU. Vol. 1–5. (in Russ.).

Німчук – Nimchuk, V.V. (1985). Pokazhchyk davnikh slovianskykh filologichnykh terminiv. In Nimchuk, V.V. (1985). *Movoznavstvo na Ukrajinі v XIV–XVII st.* (pp. 215–222). Kyiv: Naukova dumka [in Ukr.].

Огієнко – Ohienko, I.I. (1908). *Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminologii z peredmovoiu pro istoriiu rozvytku ii*. Kyiv: Drukarnia I-ii Kyivskoi Druk. spilky, Trokhsviatytelska, 5 [in Ukr.].

СУМ – *Slovnyk ukrajinsjkoji movy: v 11 tomakh*. Vol. 8. 1977 [in Ukr.].

REFERENCES

1. Antimirova, V.V. (2011). *Leksiko-semanticheskie i derivacionnye harakteristiki russoj lingvisticheskoi terminologii*. [Unpublished PhD thesis]. Krasnodar (in Russ.).
2. Chernobrov, Yu. (2019). *Istoriia syntaksychnykh terminiv ukrainskoi movy: XIX – persha polovyna XX st.*: monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
3. Horda, O.M. (2016). *Stanovlennia ta rozvytok slovotvirnoi terminologii v halytskykh shkilnykh hramatykh ukrainskoi movy (druga pol. XX – poch. XXI st.)* [Unpublished PhD thesis]. Lviv. 353 p. (in Ukr.).
4. *Instruktsiia dlia ukladannia slovnykiv IUNM*. (1928). Visnyk IUNM, Issue 1, 66–72 (in Ukr.).
5. Ivashchenko, V.L. (2006). *Konceptualna reprezentaciia frahmentiv znannia v naukovomytetskii kartyni svitu (na materialy ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminologii)*: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. 328 p. (in Ukr.).
6. Karaulov, Ju.N. (1981). *Lingvisticheskoe konstruirovanie i tezaurus literaturnogo jazyka*. Moscow: Nauka. 367 p. (in Russ.).

7. Kazymyrova, I.A. (2020). Linhvistychnyi profil dzherela yak terminohrafichnyi instrument. *Ukrainska mova*, 2 (74), 79–93. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.079>. (in Ukr.).
8. Katsimon, O.A. (2010). *Teoretychni i praktychni aspekty diialnosti ukrainskykh movoznavstiv na Bukovyni v kintsi XIX – na pochatku XX st.* [Synopsis of PhD thesis]. Chernivtsi (in Ukr.).
9. Kryzhanivska, A.V. (1984). Problemy uporiadkuvannya terminoleksyky na suchasnomu etapi. *Movoznavstvo*, 1, 12–19 (in Ukr.).
10. Kulchytskyi, I.M. (2010). Vidobrazhennia strukturnykh vidnoshen reiestru terminolohichnykh slovnykiv u bazakh danykh. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. *Informatsiini systemy ta merezhi*, 689, 271–280 (in Ukr.).
11. Kunch, Z.Yo. (1997). *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi rytorychnoi terminolohii* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv. 16 p. (in Ukr.).
12. *Leksicheskiy fond russkogo jazyka XVIII veka: Instrukcija po sostavleniju Reestra leksiki russkogo jazyka XVIII veka.* (2013). I.A. Malysheva (Ed.). SPb.: Nestor-Istorija. 76 p. (in Russ.).
13. Medved, O.V. (2001). *Ukrainska hramatychna terminosystema (istoriia ta suchasnyi stan)* [Synopsis of PhD thesis]. 10.02.01. Kharkiv (in Ukr.).
14. Poliuha, S.M. (2012). *Ghreko-rymska tradytsiia u stanovlenni ukrainskoi hramatychnii terminolohii (na materialy morfolohii)*. [Unpublished PhD thesis]. Kyiv (in Ukr.).
15. Yakymovych-Chapran, D.B. (2009). *Leksyka na poznachennia naukovykh poniat z movoznavstva u pamiatkakh ukrainskoi movy XVI–XVII st.* [Synopsis of PhD thesis]. Lviv (in Ukr.).
16. Yaroshevych, I.A. (2008). *Ukrainska morfologhichna terminologhiia XX – pochatku XXI st.* [Synopsis of PhD thesis]. 10.02.01. Kyiv (in Ukr.).
17. Zakharchyn, V.V. (1995). *Ukrainska movoznavcha terminolohiia kintsia XX – pochatku XXI stolittia.* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv. (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.43

Л.П. КИСЛЮК
м. Київ, Україна

ТЕРМІН У ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ АКТИВНОГО ТИПУ

У статті подано розуміння тлумачного словника активного типу в сучасній лексикографії. Визначено критерії добору спеціальної лексики й термінів до реєстру тлумачного словника активного типу. На матеріалі сучасних текстів проаналізовано оновлення семантики багатозначних лексем: появу нових термінологічних значень у нейтральних одиниць та переносних неспеціальних значень у термінів.

К л ю ч о в і с л о в а: лексикографія, тлумачний словник активного типу, спеціальна лексика, термін.

Загальномовний тлумачний словник моделює лексичну систему мови за певний часовий період з урахуванням її розвитку й оновлення. Словник активного типу охоплює найчастотнішу загальнозживану частину лексики. Як правило, це лексика, якою користується освічений носій мови. Л.В. Щерба розумів активний словник як «лексикографічний посібник, який полегшує мовцю

© Л.П. КИСЛЮК, 2021

вибір та ідіоматичне використання слова» (Арапов, 2000: 23). Ідею словника активного типу розвивали А. Рей і С. Делесаль, які вважали істотною характеристикою словника його комунікативні характеристики, правила вживання слова: «словник починає жити з того моменту, коли він звертається не до значення слів, а до їхньої дії» (Рей & Делесаль, 1983: 263). Відповідальний редактор «Активного словника російської мови» (далі – АСРЯ) Ю.Д. Апресян писав, що «активні словники призначені для того, щоб забезпечити потреби говоріння, або, ширше, потреби творення текстів» (Апресян, 2010: 16).

Ідея словника активного типу полягає в тому, щоб змоделювати мовні потенції носіїв, забезпечити їхні мовні потреби, звідси – охоплення меншої кількості слів, але максимально можлива повна, вичерпна інформація про кожне слово, необхідна для правильного використання цього слова в мові. Зазвичай це потребує наявності не лише лінгвістичної інформації про слово, а й енциклопедичної, культурологічної, етимологічної, яка може бути подана в спеціальних коментарях, в ілюстративному матеріалі. Практика створення активних тлумачних словників різного обсягу (від 40 до 60 тисяч слів) для англійської, німецької, французької мов у ХХ столітті. Вони давали користувачу якнайбільше інформації про контекстне правильне використання слова в мові. У різних словниках використано різні метамови тлумачення, зокрема, малюнки, креслення, схеми, світлини.

Важливе значення для формування концепції словника такого типу має призначення словника, адресат, обсяг лексикографічної інформації, способи подання матеріалу, джерела й метамова. Ю.Д. Апресян за потрібні вважає такі характеристики лексеми в активному словнику: семантика, синтаксичне керування, лексико-семантична сполучуваність, парадигматичні семантичні зв'язки (синоніми, антоніми, конверсиви, деривати тощо). Мова опису має бути зрозумілою для широкого кола користувачів, зокрема й тих, хто не має філологічної освіти. Опис потрібно розлого ілюструвати нормативним матеріалом живого сучасного слововживання (Апресян, 2014: 30).

У сучасній європейській лексикографії тлумачні словники тяжіють до словників активного типу та всебічно портретують слово. Ідею портретування слова розвиває й сучасна українська лексикографічна наука, зокрема, концепцію картотеки «портретів слів» подано в працях Є.А. Карпіловської (Карпіловська, 2004; Карпіловська, 2012; Карпіловська, 2017) й реалізовано в Комп'ютерному фонді інновацій та в словнику «Активні ресурси сучасної української номінації» (2013), який є словником активного типу за форматом словникової статті на матеріалі нової лексики. У розумінні українських лексикографів словники активного типу мають відображати «реальний стан мови» та відповідати «на реальні потреби та запити мовної практики сучасного українського суспільства» (Карпіловська, 2017: 98). За цими критеріями до словників активного типу належить і «Російсько-український словник» (далі – РУС) за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (1924 – 1933), який поєднував ідеї словника живої української мови, відповідного потребам часу, та практичного перекладного словника. Зауважимо, що до словників активного типу належать як одномовні тлумачні, так і двомовні перекладні.

Колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, який очолює д. філол. н., проф. Є.А. Карпіловська, з 2021 року розпочав виконання теми «Тлумачний словник активного типу сучасної

української мови» й випрацює критерії формування реєстру, добору джерельної бази й укладання картотеки та розглядає спектр теоретичних проблем для осмислення концепції та написання проспекту-інструкції до укладання такого словника. Очевидно, що серед комплексу таких проблем буде й аналіз спеціальної лексики та різногалузевих термінів щодо доцільності представлення їх у реєстрі тлумачного словника активного типу. Пошук критеріїв добору спеціальної лексики й термінів, аналіз функціонування їх у сучасних текстах і процесів оновлення семантики багатозначних лексем (поява нових термінологічних значень у нейтральних одиницях та в термінах з розвитком нових/інших галузей, а також переносних неспеціальних значень у термінах) є метою запропонованого дослідження.

Укладачі РУС у Передньому слові до словника писали, що «докладне розроблення української термінології – завдання спеціальних словників», а «щодо термінологічного матеріалу з різних паростей знання та техніки, то розуміється, Словник більш-менш обмежується термінами ширшого – загальноосвітнього – значіння» (РУС, 1924 (2016): 8).

У працях українських лексикографів 50-60-х рр. ХХ ст. П.Й. Горецького, Л.С. Паламарчука рекомендовано у доборі реєстру для тлумачних словників спиратися на фахову мову, де пласт інтернаціональних термінів впливає на співвідношення питомої та чужомовної лексики. На думку Л.С. Паламарчука, «весь лексичний арсенал, який розкриває загальну панораму сучасної науки і прогресу нашого суспільства, має обов'язково ввійти до реєстру загальномовного словника» (Паламарчук, 1973: 9). Щодо критеріїв добору спеціалізованої лексики до реєстру лексикограф рекомендував спиратися на систему загальноосвітньої школи.

Укладачі академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (далі – СУМ), як зазначено у Проспекті тлумачного словника української мови (для обговорення), укладеному П.Й. Горецьким 1958 р., залучали до реєстру «терміни, які ввійшли в підручники з відповідних наук загальноосвітньої середньої школи, а так само й інших наук, хоч вони і не викладаються в загальноосвітній середній школі, але термінологія яких вживається в науково-популярній (не фаховій) літературі і в загальній пресі і взагалі ширше використовується як у книжній, так і в усній мові (в доповідях, передачах радіо та ін.)» (Прспект, 1958: 7).

У проспекті-інструкції 1967 р., доопрацьованому за досвідом укладання і редагування перших томів і перевиданому в збірнику «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові» (2012), ця теза залишилася лише з незначними стилістичними уточненнями: «Із спеціальної лексики різних наук і мистецтв, техніки і виробництва включаються в реєстр терміни і номенклатурні слова, що ввійшли в підручники з відповідних дисциплін загальноосвітньої середньої школи, а також термінологія, яку знаходимо в популярних виданнях, у загальній пресі і яка взагалі ширше вживається в книжній, письмовій і в усній мові (в доповідях, передачах радіо і т.д.)» (Прспект, 2012: 447–448). Поза реєстром укладачі СУМ залишали «взв'язок спеціальні терміни, що не набули поширення в літературній мові, хоч би вони вживалися в окремих художніх творах» (Прспект, 1958: 12; Прспект, 2012: 450).

Варто пам'ятати, що завдання словника, обсяг лексикографічної інформації й метамова для словників тлумачного і тлумачного активного типу є різними. Завдання загальнономовного тлумачного словника – «подати по можливості повну лексику і фразеологію сучасної української мови» (Прспект, 2012: 447). Такі словники Ю.Д. Апресян називав тлумачними пасивного типу, які передусім забезпечують розуміння текстів і мають обсяг в середньому близько 100 тисяч реєстрових одиниць, серед яких велика кількість похідної лексики, складних слів, термінів, а також книжних, застарілих, діалектних, запозичених слів.

Тлумачні словники активного типу із середнім обсягом 40–50 тисяч реєстрових одиниць спрямовані на забезпечення потреби правильного творення текстів, описують передусім стилістично нейтральні питомі або давно засвоєні іншомовні слова, а також ту нову лексику, яка відображає сучасні зміни в суспільстві; натомість застарілу або пасивну лексику подають вибірково. Таким чином, ядро активного словника складається зі стилістично нейтральних одиниць, переважно багатозначних, словотвірно активних. Визначити, чи належить та чи інша лексема до активного словникового запасу, зазвичай допомагають методи лінгвістичної статистики та соціолінгвістики. Можна також моделювати активний словник мови за допомогою словників-мінімумів. В.С. Перебийніс запропонувала метод визначення ядерних номінативних одиниць, який базується на поєднанні підходів добору високочастотної лексики з частотних словників та низькочастотної, яка формує картину світу, подану в підручнику вивчення мови іноземцями (Перебийніс, 1985). Інакше кажучи, в активному словнику ми очікуємо побачити «максимально повну інформацію про слово і свідчення комунікативно-прагматичні, які сприяють успішному включенню мовної одиниці в процес реальної комунікації» (Булыгина & Трипольская 2016: 10).

Обсяги словників також відчутно відрізняються, порівняймо: СУМ в 11 томах охоплює понад 134 тисячі реєстрових слів, АСРЯ (2014) – 12 тисяч реєстрових слів, важливих для сучасної мовної комунікації. Це означає, що кількість спеціальної лексики й термінів у словнику активного типу буде відчутно обмежена, порівняно з обсягом її у загальнономовному тлумачному словнику, що викликано: 1) значно меншим загальним обсягом реєстру словника активного типу; 2) належністю одиниць реєстру до активного ядра лексикону носіїв мови (куди не входить спеціальна лексика). Варто враховувати й той факт, що ядро активного лексичного запасу становить переважно питома або давно засвоєна іншомовна лексика, тоді як ядро терміносистем багатьох галузей науки становлять інтернаціоналізми, переважно грецького чи латинського походження. Наприклад, у першому томі тлумачного «Активного словника російської мови» (2014) Ю.Д. Апресяна серед реєстрових одиниць трапляються поодинокі приклади з ремарками, які визначають наукову і спеціальну термінологію: АЛГОРИТМ 1, спец. (АСРЯ, 2014: 69); БЮДЖЕТ фін. (АСРЯ, 2014: 401). У цьому словнику терміни та спеціальну лексику подано переважно у складі багатозначних вокабул, як одне зі значень (лексему) і відповідну словникову статтю на таке слово.

Якщо еталоном для порівняння обрати представлені в СУМ терміни, то лєвова частка з них не ввійде в реєстр активного словника за критеріями: 1) частотності в сучасних текстах, що орієнтовно можна визначити за частотними словниками, статистичними даними корпусів і гугл-пошуку; 2) важливості її

для українськомовної картини світу та сучасної комунікації. Наприклад, не увійдуть до реєстру *вилівальник* «робітник, що виготовляє металеві предмети способом виливання» (СУМ І, 1970: 421), без ілюстрації; *вилівальниця* «жін. до вилівальник» (СУМ І, 1970: 421), без ілюстрації; *виліваний техн.* «зроблений способом виливання» (СУМ І, 1970: 421), без ілюстрації; *вилівниця* «форма для виливання розтопленого металу» (СУМ І, 1970: 421) тощо.

Набагато менше, аніж у СУМ, в активному словнику будуть представлені похідні слова. Зокрема, не увійдуть у реєстр терміни (хоч у СУМ до них і не подано відповідних ремарок), які не становлять лексичного ядра для повсякденної мови людини, на зразок *випалювальний* «який служить для випалювання чого-небудь» (СУМ І, 1970: 447); *випалювання* «дія за значенням випалювати¹» (СУМ І, 1970: 447); *випалення* «дія за знач. випалити¹» (СУМ І, 1970: 447); *випалювач* «той, хто виготовляє або обробляє що-небудь способом випалювання» (СУМ І, 1970: 448) (випалювач цегли); *випалювачка* «жін. до випалювач» (СУМ І, 1970: 448) без ілюстрації; *витягальник* «робітник, що працює на шкіряному заводі біля витягальної машини» (СУМ І, 1970: 521), без ілюстрації; *витягальниця* «жін. до витягальник» (СУМ І, 1970: 521), без ілюстрації.

Активний словник обмежує подання складних слів, серед яких більшість – терміни, наприклад: *висипнотифозний* СУМ засвідчує з ремаркою *мед.* (медичний) як прикметник у значенні «стос. до висипного тифу // який хворіє на висипний тиф» та іменник у значенні «людина, хвора на висипний тиф» (СУМ І, 1970: 483). Сьогодні ці терміни використовують у спеціальній та навчальній літературі для вищої школи. Прикметник *висівкоподібний* зі значенням «схожий на висівки, подібний до висівок» у СУМ ілюстрований лише словосполученням *висівкоподібний лишай* (СУМ І, 1970: 485) також не входить до активного лексичного запасу нефаківця.

Деякі з похідних не можуть бути представлені у словнику активного типу ще й тому, що не відповідають сучасній словотвірній нормі, як віддієслівні іменники на –к(а) зі значенням «опредметнена дія», зокрема й із ремаркою *спец.*: *виклейка спец.* «дія за знач. виклеювати» (СУМ І, 1970: 407) без ілюстрації; *випилка спец.* «те саме, що випилювання» (СУМ І, 1970: 450) без ілюстрації; *витравка спец.* «дія за знач. витравлювати, витравити (у 4 знач.)» (СУМ І, 1970: 516) без ілюстрації.

Укладачі СУМ зазначали, що «слова спеціально-термінологічного вжитку подаються без стилістичного позначення. Сфера їх уживання, тобто належність до певної ділянки науки, мистецтва, техніки і т. ін., розкривається у тлумаченні цих слів. Тільки відсутність такого розкриття у тлумаченні передбачає використання відповідної галузевої ремарки (*фіз., мат.* і т. ін.). Коли слово вживається в близькому значенні в кількох галузях, то при ньому ставиться позначка *спец.*» (СУМ І, 1970: IX). З огляду на призначення словника, такий підхід цілком виправданий. Але відсутність галузевих ремарок не дає можливості сучасному користувачу зорієнтуватися, чи функціонувала та чи інша одиниця як термін, якщо не подано ілюстрації взагалі, або серед ілюстрацій немає прикладів із навчальної, наукової літератури. Допомогти в пошуку підтвердження давнього функціонування таких термінів може корпус текстів, наприклад Генеральний регіонально анотований корпус (далі – ГРАК), який охоплює тексти ХІХ – ХХІ ст.

Формування реєстру тлумачного словника активного типу передбачає аналіз семантики одиниць лексичного ядра з погляду її оновлення. Набуття ними спеціальних значень має підтвердити функціонування їх як термінів у сучасних текстах. Це, передусім, навчальна та спеціальна література, наукові публікації та сучасні термінологічні словники. Наприклад, у СУМ засвідчено багатозначні лексеми *випад*, *випадати*, *випадний*, *випуск*, *висота*, *вищий*, які мають і спеціальні значення з галузевими ремарками та без них. Аналіз їхньої семантики та функціонування у спеціальних текстах виявив оновлення семантики названих лексем і наявність їх зі спеціальними значеннями в наукових та навчальних текстах.

Іменник *випад* у СУМ має два значення: «різка подача корпусу вперед або вбік з упором на одночасно винесену зігнуту ногу (прийом при фехтуванні, гімнастичних вправах і т. ін.)» та «недоброзичливий або ворожий виступ проти кого-небудь» (СУМ І, 1970: 445). Ілюстрації до першого значення з творів П. Панча, З. Тулуб засвідчують функціонування його в художній літературі, однак зрозуміло, що йдеться про спортивний термін, хоч і не підтверджений галузевою позначкою. Слово, безперечно, належить до активного лексикону, про що свідчать результати пошуку в ГРАК (2591 приклад текстових слововживань). У сучасних текстах *випад* більше поширений у другому, неспеціальному значенні (*екстравагантний*, *полемічний*, *агресивний*, *гострий випад*). У першому значенні, про що свідчить тлумачення СУМ, *випад* давно функціонує як термін у навчальних текстах на спортивну тематику (*болгарський випад*, *випади вперед*, *випад у мішень*, *класичний випад*, *присідання та випад*). Корпус засвідчує також приклади функціонування *випад* у текстах на військову тематику в значеннях «напад, наступ, вилазка, рейд» (*випад ворога*, *облава перед випадом*, *приготуватись до випад*).

Дієслово *випадати* в СУМ має п'ять значень, із яких зі спеціальною ремаркою подано одне: *лінгв.* «зникати всередині слів при їх зміні або при словотворенні (про звуки)» (СУМ І, 1970: 445–446), без ілюстрації. Пошук за текстами ГРАК засвідчує приклади слововживання з мовознавчих праць Степана Смаль-Стоцького, Леоніда Булаховського, Олекси Синявського, Василя Сімовича, Михайла Жовтобрюха та ін. Ілюструвати словникову статтю можна, наприклад, за текстом чинного Правопису: «У буквосполученнях *-ждн-*, *-здн-*, *-стл-*, *-стн-* *випадають д і т на письмі: тиждень – тижня – тижневий; виїздити – виїзний; ... лестощі – улесливий; ... щастя – щасливий...*» (Український правопис, 2019: 33). Також ГРАК дає 22 приклади функціонування лексеми у спеціальних текстах із хімії за 2010–2019 роки у словосполученнях *випадають кристали*, *випадає осад*, на зразок: «*Випадали кристали темно-коричневого кольору...*» (О.С. Андрюшина & Н.А. Галатенко & Р.А. Рожнова & інші. Розробка шляхів хімічної модифікації поліуретанів фолієвою кислотою, 2010); «*При охолодженні (00С) продукт 2.1.11 випадає у вигляді світло-жовтих кристалів...*» (О. Стрижак. Фосфорилування 1,3 азолів хлоридами п'ятивалентного фосфору (2019)); «*При охолодженні випадає білий осад солі 4.10 а.*» (О. Кулешова. Циклічні 2-азагетарил-3-енамінотрилі в синтезі функціоналізованих азагетероциклів, металокомплексів та зондів, 2018); «*При охолодженні розчину випадає світло-сірий кристалічний осад...*» (В. Овдієнко. Синтез та дослідження нових біс-азометинвмісних метакрилатів для оптоелектроніки, 2018).

Прикметник *випадний* СУМ подає з ремаркою *лінгв.* як лінгвістичний термін зі значенням «який зникає всередині слів при їх зміні або при словотворенні» (*випадний звук*) (СУМ I, 1970: 447), без текстової ілюстрації. Цей термін функціонує в сучасних мовознавчих працях і навчальній літературі: «*Багато іменників в українській мові мають випадні звуки (тобто звуки о, е, які зникають при відмінюванні): садок – садка, сон – сну, день – дня...*» (О. Пономарів. *Культура слова: мовностилістичні поради*, 2008: ponomarov-kultura-slova.wiki-dot.com). У сучасних текстах *випадний* функціонує і як комп'ютерний термін у словосполученні «*випадний список*» (калька з англ. *drop-down list*) зі значенням «елемент керування графічного інтерфейсу користувача». Активне його використання засвідчує Вікіпедія, саме такий переклад до російського «выпадающий список» рекомендував у 2018 р. користувачам у своєму блозі Олександр Пономарів.

Лексема *випуск* у СУМ охоплює чотири значення, жодне з них не має галузевих ремарок, але друге значення «сукупність виробів, виготовлених одночасно і за одним зразком», проілюстроване прикладом з художнього твору Д. Бедзика (СУМ I, 1970: 464), функціонує як терміносполука *випуск продукції* з галузі економіки. Корпус ГРАК за запитом «*випуск продукції*» надає приклади 251 слововживання за період з 1924 по 2019 роки, зокрема у спеціальних текстах про промисловість, машинобудування, текстах радянської та сучасної української преси на цю тематику, в підручниках і наукових текстах із економіки: *Якщо окремі виробники неправильно оціняють ситуацію, сукупний выпуск продукції зростає* (Р. Глен Габбард, переклад з англ. М. Савлука та Д. Олесевич. *Гроші, фінансова система та економіка*, 2004); *Виробнича потужність – це максимально можливий выпуск продукції підприємством за певний час (зміну, добу, місяць, рік) у встановленій номенклатурі і асортименті при повному завантаженні обладнання і виробничих площ* (О. Іванілов. *Економіка підприємства*, 2009), *[Висоцький] закликає не обмежуватися участю в законотворчості й захистом прав членів, а налагоджувати кооперацію й спільний выпуск продукції* (День, 2016: day.kyiv.ua/uk). У сучасній навчальній літературі, наукових текстах з економіки йдеться про *аналіз обсягу випуску та реалізації готової продукції на підприємстві, аналіз випуску і продажу продукції* (Управлінський аналіз, studme.com.ua).

Для багатозначного слова *висота* словникова стаття в СУМ складається з тлумачень семи значень, із яких подано математичний термін «перпендикуляр, опущений з вершини фігури або тіла на основу, а також довжина цього перпендикуляра» та астрономічний термін «кут між площиною горизонту і напрямком на світило» (СУМ I, 1970: 496), без ілюстрацій. Як відтінок першого значення подано «відстань якоїсь точки, частини земної поверхні по вертикальній лінії від рівня моря» (СУМ I, 1970: 495), без ілюстрації. Тексти в ГРАК засвідчують функціонування терміна *висота* в географії: «*Абсолютна висота, висота над рівнем моря, альтитуда – одна з координат у тривимірному географічному просторі (дві інші – широта і довгота), що показує, на якій відстані від рівня моря, прийнятого за нуль, розташовується той чи інший об'єкт*» (А.С. Івченко. *Велика українська енциклопедія*: vue.gov.ua). *Висота географічної місцевості, абсолютна і відносна висота місцевості* – терміни, які входять у запитання зовнішнього незалежного (далі – ЗНО) оцінювання з географії:

«Визначте абсолютну висоту витoku струмка» (zno.osvita.ua) та містяться в підручнику з географії за 6 клас середньої загальноосвітньої школи.

Лексема *вищий* у СУМ має 5 значень, серед яких до першого значення «вищий ступінь до високий 1, 3–6, 8» подано термінологічну сполуку *вищий ступінь* з ремаркою *грам.*: «форма якісного прикметника або прислівника, що означає якість певного предмета, яка властива йому більшою мірою, ніж іншому» (СУМ I, 1970: 546), без ілюстрації; а до третього значення «найскладніший, найдосконаліший за ступенем розвитку» подано наступні терміносполуки та тлумачення до них: *вища математика* – «назва сукупності математичних дисциплін, що застосовують найскладніші методи дослідження і дають найширші узагальнення» (без текстової ілюстрації), *вища нервова діяльність* – «сукупність найскладніших форм діяльності вищих відділів центральної нервової системи, що забезпечує найрізноманітніші взаємовідношення між організмом і зовнішнім середовищем», *вищий пілотаж ав.* – «найскладніші прийоми льотного мистецтва» (СУМ I, 1970: 546).

Зауважимо, що біологічний термін *вища нервова діяльність* учні вивчають у 8 класі зі шкільного курсу біології, а також він входить до тестових завдань ЗНО з біології, тому варто подавати його окремо як біологічний термін. У курсі підготовки до ЗНО запропоновано таке його визначення, на яке орієнтуються школярі: «це сукупність нервових процесів, що визначають поведінку й психічні характеристики індивіда» (Освітній портал «Академія», zno.academia.in.ua), яке видається точнішим і коротшим, тож у словнику активного типу оновленню підлягатиме й дефініція терміна. Щодо терміна *вища математика*, то сучасне розуміння його охоплює також «курс, що входить у навчальний план технічних та деяких інших спеціальних навчальних закладів» (uk.m.wikipedia.org), тобто потребує розширення дефініції. Натомість авіаційний термін *вищий пілотаж* виявляє ознаки детермінування й функціонує в переносному значенні як синонім до «найвищий клас», «найвищий рівень» у художніх і публіцистичних текстах (засвідчено понад сотню вживань у корпусі ГРАК у сполуках зі словами (*вищий пілотаж*) *авторської думки, акторської професії, архітектурної науки, брехні, володіння тілом, іронічної культури, маразму, мислення, обслуговування, під час виборчої кампанії, спілкування у громадському транспорті, танцю, телевізійного мовлення, у класі дорожніх мотоциклів, у сфері кулінарії, хірургії, у цирку, фігурної їзди на велосипеді* тощо (ГРАК). Очевидно, що появу переносного значення за умови його активного функціонування теж варто засвідчувати в словнику активного типу.

Таким чином, для формування реєстру тлумачного словника активного типу варто користуватися критеріями частотності одиниць в сучасних текстах і важливості лексеми для українськомовної картини світу та сучасної комунікації. Вимушено потрібно обмежити кількість термінів та спеціальної лексики, передусім, термінів іншомовного походження (похідних, зокрема, складних слів), якщо вони не входять у програму шкільної освіти й не становлять активного лексикону сучасного мовця. Важливим завданням як для формування реєстру, так і для укладання словникових статей постає відображення оновлення семантики раніше засвідчених лексем. Якщо розглядати як еталон для порівняння реєстр і наповнення словникових статей тлумачного «Словника української мови» в 11 томах, то необхідно враховувати процеси оновлення багатьох терміносистем, активність термінування й детермінування лексики в сучасній українській мові,

появу нових наукових напрямів тощо. Аналіз сучасних текстів засвідчує набуття багатьма лексемами нових термінологічних значень або ж розширення чи уточнення їхніх дефініцій, а також появу переносних значень у термінів і функціонування їх поза межами терміносистем. Усі ці процеси важливі для відображення реального функціонування живої української мови й мають бути засвідчені у тлумачному словнику української мови активного типу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АСРЯ – *Активный словарь русского языка* (2014) (Т.2). Москва: Языки славянских культур.

ГРАК – *Генеральный регионально анотированный корпус* (2017–2021) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригин, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна. URL: uacorus.org.

РУС – *Передне слово* (2016). В.А. Кримський, А. (Ред.) (2016). *Російсько-український словник: у 4-х т.* (Т. 1. А – Ж). (с. С. I–X). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 12, XIV (Серія «Словникова спадщина України»). (Репринт з видання 1924 р.).

СУМ – *Словник української мови: в 11 томах.* (1970) (Т. 1). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян, Ю.Д. (2014). Об активном словаре русского языка. В *Активный словарь русского языка* (Т.1). (с. 5–32). Москва: Языки славянских культур.
2. Апресян, Ю.Д. (2006). Предисловие. В Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева, О.Ю. Богуславская, Б.Л. Иомдин и др. (2006). *Языковая картина мира и системная лексикография* (с. 5.–45). Москва: Наука.
3. Арапов, М.В. (2000). Активный словарь. В Ярцева, В.Н. (ред.) (2000). *Большой энциклопедический словарь. Языкознание* (с. 22). Москва: Наука.
4. Бульгина, Е.Ю. & Трипольская, Т.А. (2016). Универсальный и активный словарь: развитие лексикографической традиции или возвращение к истокам. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*, 2 (30), 7–23.
5. Карпіловська, Є.А. (2004). Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики). *Українська мова*, 3, 3–29.
6. Карпіловська, Є.А. (2012). Стратифікація лексики в тлумачному словнику. *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія* (с. 134–145). Київ: КММ.
7. Карпіловська, Є.А. (2017). Роль картотеки «портретів слів» в укладанні словників нового покоління. В *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* (с. 93–109). Warszawa.
8. Паламарчук, Л.С. (1973). Про принципи добору лексичного інвентаря для загальнономовного словника. *Мовознавство*, 3, 3–11.
9. Перебийніс, В.С. & Муравицька, М.П. & Дарчук, Н.П. (1985). *Частотні словники та їх використання*. Київ: Наукова думка.
10. Апресян, Ю.Д. (Ред.) (2010). *Перспектив активного словаря русского языка*. Москва: Языки славянских культур.
11. *Перспектив тлумачного словника української мови (Для обговорення)* (1958). Київ: Видавництво Академії наук Української РСР.
12. Перспектив (Інструкція до укладання Словника української мови (тлумачного). (2012). В *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія* (2012). (с. 446–479). Київ: КММ.
34. Рей, А. & Делесаль, С. (1983) Проблемы и антиномии лексикографии / пер. с фр. И.Ю. Доброхотовой. В Зевахина, Т.С., Городецкий, Б.Ю. (Ред.) (1983). *Новое в зарубежной лингвистике* (Вып. 14. Проблемы и методы лексикографии) (с. 261–301). Москва: Прогресс.

Larysa Kysliuk

TERM IN THE PRODUCTION DICTIONARY

The paper gives an overview of the theory and practice of creating explanatory production dictionaries in modern lexicography.

Special vocabulary and terms are analyzed for the expediency of presenting them in the register of the production dictionary. Criteria for selection of special vocabulary and terms to the register of active vocabulary are determined: 1) frequency of the unit in modern texts, 2) importance of the word for the Ukrainian picture of the world and modern communication. Quantitative restrictions on the inclusion of terms and special vocabulary of foreign origin (derivatives, complex words) are proposed, if they are not included in the school education program and in the active vocabulary of the modern speaker.

The semantics and functioning of multi-valued words *випад*, *випадати*, *випадний*, *випуск*, *висота*, *вищий* in modern, in particular, special texts are analyzed. The updating of the semantics of the named words and their functioning with special meanings in the scientific and educational literature is revealed. The appearance of new terminological meanings in neutral units and figurative non-special meanings in terms is recorded. Analysis of modern texts shows: 1) the acquisition of many words of new terminological meanings, 2) expansion or refinement of their definitions, 3) the emergence of figurative meanings in terms and their functioning outside the terminological systems.

Based on the analysis, it is argued that the processes of updating many terminological systems, terminating and determining vocabulary in the modern Ukrainian, the emergence of new scientific directions should be reflected in the explanatory production Ukrainian as important to reflect the real functioning of the modern Ukrainian.

Key words: lexicography, production dictionary, special vocabulary, term.

LEGEND

АСРЯ – *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka* (2014) (T.2). Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur (in Russ.).

ГПАК – *Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus* (2017–2021) / M. Shvedova, R. Fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starko, M. Vozniak, M. Kruk ta in. Kyiv, Lviv. Retrieved from uacorp.org (in Ukr.).

РУС – *Perednie slovo* (2016). In Krymskyi, A. (Ed.) (2016). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: u 4-kh t.* (T. 1: A – Zh). (pp. I–X). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 12, XIV. (Serii «Slovnykova spadshchyna Ukrainy»). (Reprint from 1924 ed.) (in Ukr.).

СУМ – *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh* (1970). (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Apresjan, Ju.D. (2006). Predislovie. In Ju.D. Apresjan, E.Je. Babaeva, O.Ju. Boguslavskaja, B.L. Iomdin et al. (2006). *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija* (pp. 5–45). Moskva: Nauka (in Russ.).
2. Apresjan, Ju.D. (Ed.) (2010). *Prospekt aktivnogo slovarja russkogo jazyka*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur (in Russ.).
3. Apresjan, Ju.D. (2014). Ob aktivnom slovare russkogo jazyka. In *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka* (Vol. 1). (pp. 5–32). Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur (in Russ.).
4. Arapov, M.V. (2000). Aktivnyj slovar'. In Jarceva, V.N. (Ed.) (2000). *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar' . Jazykoznanie* (p. 22). Moskva: Nauka (in Russ.).

5. Bulygina, E.Ju & Tripol'skaja, T.A. (2016). Universal'nyj i aktivnyj slovar': razvitie leksikograficheskoj tradicii ili vozvrashhenie k istokam. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta*, 2 (30), 7–23 (in Russ.).
6. Karpilovska, Ye.A. (2004). Dynamika suchasnoi ukraïnskoï movy v slovnykakh novoho pokolinnia (proekt serii slovnykiv novoi ukraïnskoï leksyky). *Ukraïnska mova*, 3, 3–29 (in Ukr.).
7. Karpilovska, Ye.A. (2012). Stratyfikatsiia leksyky v tľumachnomu slovnyku. In *Ukraïnska i slovianska tľumachna i perekladna leksykohrafiia* (pp. 134–145). Kyiv: KMM (in Ukr.).
8. Karpilovska, Ye.A. (2017). Rol kartoteki «portretiv sliv» v ukľadanni slovnykiv novoho pokolinnia. In *Studia z Filologii Polskiej i Slowianskiej* (pp. 93–109). Warszawa.
9. Palamarchuk, L.S. (1973). Pro pryntsyipy doboru leksychnoho inventaria dľia zahalnomovnoho slovnyka. *Movoznavstvo*, 3, 3–11 (in Ukr.).
10. Perebyinis, V.S. & Muravytska, M.P. & Darchuk, N.P. (1985). *Chastotni slovnyky ta yikh vykorystannia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. *Prospekt tľumachnoho slovnyka ukraïnskoï movy (Dľia obhovorennia)* (1958). Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukraïnskoï RSR (in Ukr.).
12. *Prospekt (Instruktsiia do ukľadannia Slovnyka ukraïnskoï movy (tľumachnoho)*. (2012). In *Ukraïnska i slovianska tľumachna i perekladna leksykohrafiia* (2012). (pp. 446–479). Kyiv: KMM (in Ukr.).
13. Rej, A. & Delesal', S. (1983) Problemy i antinomii leksikografii / per. s fr. I.Ju. Dobrohotovoj. In Zevahina, T.S., Gorodeckij, B.Ju. (Ed.) (1983). *Novoe v zarubezhnoj lingvistike* (Issue 14. Problemy i metody leksikografii) (pp. 261–301). Moskva: Progress (in Russ.).

УДК 811.161.2'373-112:2

Т.А. КОЦЬ
м. Київ, Україна

ПОНЯТТЄВА ПАРАДИГМА РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ В АКАДЕМІЧНОМУ ПРОЄКТІ «УКРАЇНСЬКА СТИЛІСТИКА: ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

У статті проаналізовано поняттєву парадигму релігійного стилю як різновиду літературної мови з погляду на концепцію енциклопедичного видання з української стилістики. Особливу увагу звернено на встановлення його диференційних ознак, функцій, різновидів (мови Святого письма, богослужбової мови, мови проповіді), категорій (сакральності); висвітлення історіографії стилю в українському мовознавстві. Поняття релігійного стилю систематизовано в контексті типології мовомислення, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості.

Ключові слова: релігійний стиль, мова Святого письма, богослужбова мова, мова проповіді, сакральність.

© Т.А. КОЦЬ, 2021

Відділ стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України готує фундаментальне видання «Українська стилістика: енциклопедія», яке має систематизувати лінгвостилістичний термінологічний апарат у сучасній науковій парадигмі, простежити зв'язок лінгвостилістики з теорією та історією літературної мови. Ця праця передбачає інтерпретацію категорії стилю в контексті типології мовомислення, визначення підпорядкованих йому понять, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Поняттєва парадигма релігійного стилю (далі – РС) побудована на гіперо-гіпонімійних зв'язках і передбачає обґрунтування статусу понять, установлення їхніх диференційних ознак і висвітлення історіографії стилю в українському мовознавстві, що і є метою цього дослідження.

Українська мова впродовж свого історичного розвитку не мала можливості реалізуватися повною мірою в церковно-релігійному житті, що зумовлено, насамперед, екстралінгвальними чинниками – вилученням стилю з контексту української літературної мови в Україні від середини 30-х рр. XX ст. – на Сході та від середини 40-х рр. – на Заході і до 90-х рр. XX ст.

Становлення РС відбувалося в середині XII – кінці XIII ст. у Київській Русі з появою українського різновиду східнослов'янської редакції старослов'янської мови, яку з XIII ст. почали називати церковнослов'янською мовою. Згодом за нею закріпився статус апостольської (профетичної, посланницької, пророчої), сакральної, богослужбової мови.

З 60-х рр. XIX ст. церковна сфера поступово переходить на українську мову, передусім у конфесійних відправах. Постає питання про вироблення власне української церковної термінології, тобто з'являються перші мовознавчі роботи про лексичний рівень РС української мови, які започатковують найбільш оформлену й виразно окреслену тенденцію всього XX ст. – орієнтацію на ресурси церковнослов'янської мови (Дзерович, 1911; Щепанюк, 1911). Її історична першість і тривалість розвитку стає домінуючим елементом у формуванні РС в Українській греко-католицькій церкві.

У Центральній Україні ідею наслідування церковнослов'янської мови підтримували відомі філологи П. Житецький, Я. Головацький та ін.

У кінці XIX – на початку XX ст. з'являються переклади українською мовою богослужбових текстів і Святого Письма. 1871 р. вийшло перше видання Євангелія в перекладі П. Куліша та І. Пулюя, у 1903 р. у Відні опубліковано повний переклад Біблії П. Куліша – І. Пулюя – І. Нечуя-Левицького (мало п'ять перевидань), у 1909 р. побачив світ переклад «Нового Завіту О. Бакинського».

Живу українську літературну мову на новий релігійний рівень вивела Українська автокефальна православна церква, яка в 1919 році відправила першу Службу Божу українською мовою. Ця конфесія і стала власне рушієм у створенні РС української мови і започаткувала тенденцію максимальної орієнтації на внутрішньомовні (власне українські) ресурси.

У 1919 р. І. Огієнко (митрополит Іларіон), будучи міністром віросповідань Української Народної Республіки, підписав наказ про читання українською мовою Євангелія у церквах, а в 1927 р. опублікував «Методологію перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову», де конкретно обґрунтував необхідність орієнтації РС на закони української літературної мови, максимальне використання її лексичного запасу і фонетичних особливостей

(Огієнко, 1927). Отже, вже на початку ХХ ст. РС повноцінно входить у систему української мови, функціонує в писемному (переклади Біблії та іншої релігійної літератури) і в усному (Служби Божі в Українській автокефальній православній церкві) різновидах.

З 30-х і до 90-х рр. ХХ ст. церковно-релігійна сфера в Україні була під забороною, теоретичні питання стилю вивчали мовознавці діаспори. Історичний аспект стилістики молитовних текстів ХІV ст. розробляє П. Ковалів, джерела походження церковно-музичної термінології, мову перекладів Біблії вивчає О. Горбач, тематичні підгрупи української церковної лексики стають об'єктом вивчення М. Юрковського, Я. Рудницького, М. Лесіва (Ковалів, 1960; Горбач, 1991).

З 90-х рр. ХХ ст. відроджується вивчення РС і в межах України. Мовознавці продовжують розробляти започатковані ще в кінці ХІХ ст. два напрями вивчення РС 1) орієнтацію на церковнослов'янську спадщину і 2) на внутрішньомовні (власнеукраїнські) ресурси.

К.С. Симонова в колективній монографії «Жанри і стилі в історії української літературної мови» визначає основні характеристики українського стилістичного синтаксису «Четїї» 1489 р. і розширює метамову стилю поняттями «книжна мова», «народнорозмовна мова», «ритмомелодика», «мовностилістичні засоби», «мовна експресія», «метафора», «порівняння», «стійкі фразеологічні сполуки» (Симонова, 1989).

Історія становлення РС в Україні (від українського різновиду східнослов'янської редакції старослов'янської (церковнослов'янської) мови і до сучасності), переклади Біблії І. Пулюя, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, П. Морачевського, М. Лободовського є об'єктом дослідження В.В. Німчука. Дослідник послуговується термінами *сакральний стиль*, *сакральна мова* (Німчук, 1993).

Н.Я. Дзюбишина-Мельник вивчає мову перекладів Святого письма і оперує терміном *конфесійний стиль*, визначаючи його основні характеристики, які були успадковані з церковнослов'янської мови: а) апостольської (профетичної, пророчої, посланницької); б) сакральної; в) культової (богослужбової): архаїчність, урочистість, стандартність (консервативність) (Дзюбишина-Мельник, 1999).

На необхідності збереження у сучасному РС церковнослов'янських елементів з метою увиразнення його сакрального змісту, урочистого характеру наголошують Н.Д. Бабич (послуговується терміном *богословський стиль*), О.Я. Мирончук, Л.І. Звонська-Денисюк, Л.М. Петрович, О.О. Кислюк, М.І. Ярмолюк та ін.

Стилістичні засоби перекладів Біблії вивчають О. Федорук, С. Лісняк, Л.М. Полюга, І. Павлова, Т. Тимошик, С.К. Богдан, взаємодію РС з іншими функціональними різновидами, структурне й семіотичне моделювання ядерних понять аналізують М.І. Крупа, М.В. Скаб, Н.М. Сологуб, Н.В. Гуйванюк, В.Д. Шинкарук, П.В. Мацьків, О.Г. Тодор. Проблемам історії формування стилю, його словникової бази присвячені дослідження Н.В. Пуряєвої.

У проєкті «Українська стилістика: енциклопедія» РС (одне з узагальнювальних понять лінгвостилістики) кваліфікуємо як функціональний різновид літературної мови, який обслуговує церковно-релігійну сферу життя суспільства і виконує сугестивну функцію з метою утвердження релігійних істин у повсякденному житті людини.

Основні комунікативно-прагматичні ознаки стилю: високий архаїчно-піднесений виклад, символізація подій духовного світу, оцінність ядерних понять християнства.

Основними поняттями, які входять в парадигму РС, є *мова святого письма, богослужбова мова, мова проповіді*. Висока архаїчно-піднесена тональність релігійних текстів досягається вживанням усталених структурно неоднорідних церковнослов'янізмів як сакральних знаків християнської культури (*Отець вседержитель; Отче наш, нашого ради спасіння; Син Божий єдинородний; пречиста Діва Марія; воплотився із Святого духа*). Високий стиль релігійних текстів створюють: уживання складних церковнослов'янізмів (*милосердя, благодіяння, чоловіколюбець, чудотворний*), граматичні засоби експресивного посилення оцінки: префікс **пре-**, що передає вищий ступінь якості (*преблагословенний, пресвятий, пречистий*), форми найвищого ступеня прикметників (*найчесніший, найславніший*), нанизування однотипних конструкцій (*пресвята, пречиста, преблагословенна Богородиця*) (Скаб, 2008). Такі мовні одиниці акумулюють багатовіковий досвід релігійного спілкування, утримують ціннісні домінанти соборності християнської спільноти і формують визначальну для РС категорію *сакральності* (ще одне поняття РС).

Символізація подій духовного (невидимого) світу ґрунтується на схожості явищ матеріального й духовного світів і уможливлює пізнання релігійних істин. Засобами вираження символів є стилістичні фігури – метафори, алегорії, порівняння (*Та через жорстокість свою й нерозкаяність серця збираєш собі гнів на день гніву та об'явлення справедливого суду Бога, що кожному віддасть за його вчинками; Душа, що втратила Бога, страждає і тужить. Вона шукає притулку і не знаходить. Ніщо не може замінити їй спілкування з Отцем Небесним; Батько ж сказав йому: «Сину, ти завжди зі мною, і все моє – твоє. Веселитися ж і радіти треба, тому що брат твій оцей був мертвий і ожив, пропав і знайшовся»; Царство Небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але, коли виросте, більше воно за зілля, і стає деревом, так що птаство небесне літається, і кублиться в віттях його*) (Бабич, 2009).

Оцінність ядерних понять РС зумовлена мотивацією релігійної діяльності – позбавлятися від гріхів земного життя і прагнути до духовного очищення. Виразно негативнооцінними є поняття *гріх, ворожі Божові сили (бездонна прірва гріха; гріх – це смерть і безвихідь; стара гріховна природа; Лукаві сили тьми цілком певно будуть виведені на світло, переможені й зганьблені!)*, а позитивнооцінними – *Бог, святі, християнська віра (Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас; Святі славні і всехвальні 12 апостолів Христових; Віра – це світло, життя і гармонія)*. Віра в релігійних текстах є синонімом слів з модальністю достовірності, впевненості – *переконання, впевненість, істина*. Засобами увиразнення позитивної конотації, передусім правдивості повідомлюваного в релігійних текстах, є фактивні дієслова (*знати, пам'ятати, вірити, вірувати*), вставні слова з семантикою впевненості (*безперечно, безумовно, очевидно*), іменники з семантикою правдивості (*істина, правда*) та похідні від них (*істинний, істинно, воістину*).

Показовим для стилю є вживання позитивнооцінних словосполучень із субстантивованими прикметниками, що сприймаються як настанови для кожного християнина (*нагодувати знедоленого, любити ближнього, одягти голого*).

Функцію переконання, впливу на свідомість виконують посилання на Святе письмо, Біблію як найвищий авторитет християнина (*Ми завжди повинні пам'ятати, що «його [Бога] невидимі риси – вічну силу й божественність – чітко видно ще від створення світу, оскільки вони помітні у творінні»*).

Мова святого письма (Біблії) (далі – МСП) – канонічний писемний різновид РС, який є об'єднаним еталоном християнського віровчення і виконує функцію збереження і передавання від покоління до покоління світоглядних, ціннісних, моральних, етичних принципів релігії. Диференційні ознаки МСП: *сакральність* слів і висловлювань, що досягається тяглістю уживання церковнослов'янізмів (*чоловіколюбець, пресвятий, всеблагий, святі рівноапостольні*), гебраїзмів – сталого, спільного для грецької, єгипетської, єврейської традицій сакрального словникового фонду з переносним значенням (*тіснота – «горе, біда, лихо»; ріг, щит – «сила, підтримка»; шукати душу – «чигати на когось, хотіти вбити»; син миру – «гідний усяких благ»*); символізація предметів і явищ релігійної культури (*чаши – це доля, дорога – життя, хліб – їжа, ламати хліб – причащатися*); уживання символічних фразеологізмів як знаків християнської культури (*Вавилонське стовпотворіння – «безлад, галас, метушня»; випити гірку чашу – «зазнати багато, страждань, поневірянь», внести свою лепту – «зробити посильне пожертвування»; вовк в овечій шкурі – «зла людина, лицемір, що приховує свої підступні наміри під маскою порядності»; закопати талант у землю – «занедбувати, не розвивати, не застосовувати свої здібності»*) (Дзюбишина-Мельник, 1999). Багато біблійних фразеологічних висловлювань функціонують у сучасній українській літературній мові як афоризми.

У МСП чітко визначені часово-просторові взаємозв'язки: концептуальний час (до і після народження Ісуса Христа), сакральний простір, зокрема у вживанні географічних назв (*Єрусалим, Гетсиманський сад, Голгота*), географічних термінів (*пустеля, печера, гора*), назв сторін світу (*схід, захід*) і сакральні імена (*Ісус Христос, Діва Марія, Апостол Павло, Іван Хреститель*).

Традиційними засобами створення експресивно-урочистого стилю Біблії є архаїчно-піднесена абстрактна лексика (*незрима істина, Боже благословення, глибини життя*), яка часто функціонує як складник цілісних образних книжних синтагм (*Коли ж сонце схилилось на захід, то спав сон на Аврама. І ось спадає на нього жах темний, великий; І відповів Авраам та й промовив: Оце я осмілюся був говорити до Господа свого, а я порох та попіл*) (Бабич, 2009).

Зрозумілість і легке сприймання текстів МСП можливі завдяки поляризації експресивних та оцінних засобів вираження тональності: піднесення добра і засудження зла, протиставлення Благодаті та гріха (*А ті відказали: Ми бачимо справді, що з тобою Господь. І ми сказали: Нехай буде клятва поміж нами, поміж нами й поміж тобою, і складімо умову з тобою, що не вчиниш нам злого, як і ми не торкнулись до тебе, і як ми робили з тобою тільки добро, і тебе відіслали з миром. Ти тепер благословенний від Господа!*). Показовим для МСП є нанизування однорідних засобів, частотне повторювання ідеї, що робить текст прозорим і логічним (*На початку Бог створив Небо та землю. А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води. І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло*) (Скаб, 2008).

Функцію спонукання, переконання в Святому письмі виконують частовживані однорідні й неоднорідні імперативні означено-особові конструкції з причинно-наслідковими зв'язками (*Навчіться чинити добро, правосуддя ждайте, карайте грабіжника, дайте суд сироті, за вдову заступайтесь! Прийдіть, і будемо правуватися, говорить Господь: коли ваші гріхи будуть як кармазин, стануть білі, мов сніг; якщо будуть червоні, немов багряниця, то стануть мов овна вони!*).

Святе письмо (далі – СП) складається з двох частин – Старого завіту й Нового завіту, тексти яких формувалися упродовж тривалого часу (12 ст. до н. е. – 2 ст. н. е.). Найдавніші біблійні твори (2 ст. до н. е. – 1 ст. н. е.), які збереглися до нашого часу, було знайдено в 7 ст. н. е. в печерах на березі Мертвого моря в місцевості Кумран.

Старозавітні книги (39 книг) було написано давньоєврейською та арамейською, упродовж 250–130 до н. е. перекладено давньогрецькою, а до початку 5 ст. латинською мовами. Старослов'янською мовою СП переклали просвітителі Кирило й Мефодій у 9 ст. Найдавнішими канонічними текстами, що з'явилися в Київській Русі з прийняттям християнства і які засвідчують формування східнослов'янської редакції старослов'янської мови, є Остромирове Євангеліє (1053–1056) та Архангельське Євангеліє (1092) (Німчук, 2007).

Церковнослов'янська мова Біблії відіграла важливу роль у стабілізації узусу писемно-літературної мови та у виробленні узусу давньоукраїнської і староукраїнської мови, зокрема у формуванні її лексичної, фразеологічної, частково дериваційної системи. Уже в кінці XV – XVI ст. з'явилися переклади Біблії з орієнтацією на живу народну мову, зокрема Пересопницьке Євангеліє (1556–1561) (Німчук, 2007).

Перші спроби перекладу Святого письма новою українською мовою зробив М. Шашкевич (40-ві рр. XIX ст.). Т. Шевченко здійснив переклади-переспіви 10 псалмів Давидових (1845), що стали основою формування урочисто-піднесеної тональності релігійних текстів сучасної української літературної мови. Повні переклади СП сучасною українською мовою належать П. Морачевському (кін. 50 – поч. 60-х рр. XIX ст.), П. Кулішу та І. Пулюю (1903), які були залучені до створення «Словника української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909). Новим етапом був переклад СП на сучасну українську мову І. Огієнка (1962), який був орієнтований на розкриття лексико-семантичних відтінків та фразеології живої народної мови. Згодом було опубліковано переклади І. Хоменка-Плюта (1963), митрополита Філарета (Денисенка) (1988), Л. Герасимчука (1990) (Німчук, 2007).

Для МСП притаманна варіантність, пов'язана з різночитанням першотексту та уподобаннями перекладачів (*щоб кожен із вас умів тримати начиння своє в святості й честі* (І. Огієнко); *щоб кожен з вас умів тримати своє тіло у святості й пошані* (І. Хоменко).

Мова богослужіння (далі МБ) – форма релігійного стилю, основна функція якої – здійснення церковних обрядів: літургії, добового кола, таїнств.

МБ є виявом спільного урочисто-піднесеного, емоційного проголошення подяки Богові, висловлення потаємних почуттів, прохань до нього у формі молитов, псалмів і пісень. Богослужбові тексти, як і Святе письмо – це переважно переклади з церковнослов'янської мови, прототипами яких були грецькі джерела (Пуряєва, 2004).

Важливий компонент релігійного світогляду – це система цінностей, пов'язана з духовним життям віруючої людини. У християнстві – це позитивнооцінні абстрактні поняття: *любов, доброзичливість, милосердя, довіра, смирення*, які є ядреними поняттями молитов і навколо яких формуються сакральні парадигми оцінних засобів. Зміст літургії відповідає засадам релігійного вчення.

Для МБ характерна соборність релігійного спілкування, що виявляється у повторюваному вживанні особового займенника множини *ми*, присвійного займенника *наш* (*Засвіти в серцях наших, Чоловіколюбче Владико, чисте світло Твого богопізнання і очі розуму нашого розкрий на розуміння Євангельської Твоєї науки*) у поєднанні зі звертаннями, дієсловами у формі імператива, які формують змістову основу контекстів із семантикою прохання (*Заступи, спаси, помилуй і охорони нас, Боже, Твоєю благодаттю; Господи Боже наш, спаси людей Твоїх і благослови насліддя Твоє, охорони повноту Церкви Твоєї, освяти тих, що люблять красу дому Твого, прослав їх Твоєю божественною силою і не покидай нас, що надіємось на Тебе*). Імперативні конструкції часто посилюються спонукальними частками (*Нехай Божя Мудрість поведе нас дорогами правди, нехай стереже кожен наш крок*).

Прохання завжди пов'язані з очікуваннями Божих проявів, семантику яких конкретизують частовживані позитивнооцінні особові дієслова минулого часу завершеної дії (*прийшов, відвідав, просвітив, розпалив, заспокоїв, стишив, зігрів, уздоровив, обдарував своїми ласками, збагатив серце, зачинив двері серця перед жадобю земної слави і спокус*), дієслова теперішнього часу, які набувають контекстуальної конотації понадчасовості (*Господь визволяє закованих, Господь умудряє сліпців, Господь підносить повалених, Господь любить праведників, Господь охороняє пришельців, сироту і вдову прийме, а путь грішників погубить*).

Молитовні прохання, пастирські настанови увиразнюють означено-особові конструкції з модальністю заклику, повчання (*Прийдіть, у радості заспіваймо Господеві, виголосимо славу перед Спасителем нашим*). Якщо звернення адресовані всім послідовникам християнського вчення, то вони набувають узагальненого значення (*Не вбий, не вкради, шануй матір і батька своїх*).

МБ утримує сакральність релігійних канонічних текстів (МСП), зберігаючи мовні одиниці з архаїчно-піднесеною тональністю (*всєблагий, премудрість, предвічний, всєсвятій, чоловіколюбець, благовіститель*), абстрактні релігійнооцінні іменники (*добро, гріх, милосердя*), метафори-символи (*духовні скарби, купель відродження, світло істини*).

Для мови неканонічних молитов, які передусім передають специфічний досвід індивідуального, інтуїтивного осягнення реалій життя, характерне вживання розгорнутих образних стилістичних засобів, що є переплетенням народнорозмовної традиції і біблійної образності.

Модальність покори, терпіння увиразнюють оксиморони (*Завдаси моєму серцю болочу рану, то нехай ця рана прославляє твоє святе ім'я; Витиснеш з мого ока гірку сльозу, то нехай ця сльоза голосить Твоє безконечне милосердя*), відданості і твердої віри – метонімічні висловлення (*О Мати моя! Тобі я жертвуюся на сьогодні й на все своє життя. В доказ цього я жертвую Тобі свої очі, вуха, уста й усього себе*), подяки і прохання – метафори (*Складаю Тобі поклін, честь і подяку від себе й від усіх створінь за всі Твої добродійства*,

вказані мені сьогоднішнього дня; Віджені ненависть, жадабу до земної слави, звільни від сумніву, печалі, журби душу).

Показовим для стилю неканонічної молитви є уживання генітивних метафор (*життя сліз і зітхань, біль і крик душі, темрява серця, долина сліз, життя хрестів, море терпіння*).

Метафори в молитовних текстах утримують біблійну символіку ядерних понять *хрест* (страждання, тягар), *виноградник* (послідовники Ісуса Христа на землі, проповідники Божого слова, священнослужителі): *Вложиш не мене хрест, приймаю його в покорі й піду вслід за Тобою; Господи, Господи! Поглянь з неба, подивись і посади виноградник, який насадила твоя праця*.

МБ виявляє нові виражально-зображальні можливості промовленого, а почасти лише подумки сказаного сакрального слова.

Мова проповіді (далі – МП) – усно-публічна форма релігійного стилю, основними функціями якої є тлумачення євангельських притч, переконання в істинності біблійних настанов, утвердження та поширення релігійних цінностей у повсякденному житті людини.

Визначальні характеристики МП: повчальний монологічний виклад з експресивно-оцінною тональністю, зрозумілість, змістовність, логічність думок, сакральність ядерних релігійних понять, зв'язок з канонічними біблійними текстами. Мовні засоби психологічного впливу на суспільну свідомість посилюють інтонування та міміко-жестові засоби спілкування.

Експресивно-оцінну тональність формують образні позитивнооцінні й негативнооцінні парадигми полярних релігійних понять з абстрактною семантикою: *добра – зла, благодаті – гріха (Тільки одна сторона, Божественна благодать, доведе тебе до Царства Небесного, а інша куди? Гріх кине у воду, як тих свиней, і потопить. Мало того, що ти фізично загинеш, – і духовно загинеш. Бо нема перспективи потрапити в Царство Небесне, якщо ти загинеш духовно)*. Для МП характерне нанизування однорідних засобів, повторювання ідеї, що робить текст максимально зрозумілим і однозначним (*Коли ми говоримо про благодатні дари, дари Святого Духа, ми згадуємо одного із преподобних, який говорив: «Стяжайте Духа Святого», тобто збирайте Його. Ми розмірковуємо, що таке Дух Святий. Які Його дари? Ми говоримо: «Дух – це Бог: Отець, Син і Святий Дух». Ми говорим про те, що дари благодатні, духовні*).

Показовою для МП є модальність впевненості, визначеності, що уможливило функцію впливу на свідомість суспільства, утвердження релігійних істин. Спокійне безсумнівне твердження будь-якої тези, посилення думки апеляцією до Святого писання як найавторитетнішого джерела християнського віровчення робить текст проповіді максимально переконувальним (***Прощати – це дарувати добро від імені Бога, це продовжувати поширювати Його любов. Христос у притчі «про доброго Царя» нас навчає ширити добро, продовжуючи наповняти людське життя милосердям***). Модальність упевненості посилюється емоційними засобами, зверненням до профанної тематики, використанням побутовізмів, які виразно контрастують на тлі високого стилю (*Дорогі брати і сестри у Христі! Думаймо над тим, як ми святкуємо Різдво. Щоб не сталося так, що пан Добробут і пані Комерція та їхні діти – світська суєта і домашні клопоти – тихо і непомітно позбавлять нас правдивого Христового Різдва*). Проповідник завжди перебуває посередині між сакральним і профанним, він утверджує релігійні цінності через повчання, закликає до їх втілення у життя.

Ідею необхідності, категоричності реалізують відповідні засоби дієслівної мовності (ми повинні слухати Слово Божє, кожен з нас повинен вірити, наша діяльність повинна ґрунтуватися на міцній вірі).

Важливим для МП є соборність релігійного спілкування (переведення мовного в діалог), наскрізна ідея рівності, постійне утримування уваги слухачів за допомогою використання синтаксичних механізмів та інтонації: викладу від першої особи множини (ми віримо, ми з Вами знаємо, ми мали можливість вже не раз переконатися), риторичних питань, звернень, окличних висловлень, конструкцій з питаннями і відповідями (Грішник – це людина, яка страждає на духовну недугу. Ви пам'ятаєте, коли самі були хворі? Чого ви прагнули? Щоб хтось вас зрозумів! А коли вас осуджували, зневажали, ігнорували, цькували – ви ставали ще гіршими. Ви потребували лікаря і, як з'ясувалось, тим лікарем міг бути лише Христос).

Швидко і сприйнятне засвоєння інформації досягається вживанням позитивно-оцінних семантичних груп абстрактної лексики (віра, істина, правда, Божя ласка, Божя заповідь), фатичних дієслів (думати, знати, вірити), традиційних урочисто-піднесених сакральних висловлювань (Христос воскрес – Воістину воскрес!). Роз'яснення релігійної істини побудовані в МП за усталеними синтаксичними моделями: іменними підметово-присудковими конструкціями (Гріх – це смертельна отрута, Хрещення – це таїнство очищення і навернення до Бога), складними причиново-наслідковими реченнями (У дев'ятому столітті святі брати Кирило і Методій проповідували Євангеліє на слов'янських землях, тож промені Божої науки вже тоді просвічували українські землі). Для трактування Євангельських притч проповідники часто вживають дієслова теперішнього часу, які в контексті набувають семантики тривалої незакінченої, позачасової дії (Тут мешкає Ісус Христос під видом хліба й вина. Він постійно перебуває посеред нас, хоронить від усякої небезпеки, найбільше, – уболіває за стан людських душ).

МП зберігає віковичну релігійну пам'ять і водночас постійно оновлюється за рахунок висвітлення та аналізу актуальних для соціуму подій і явищ, введення суспільно-політичної і публіцистичної лексики (Наш народ має духовну силу і Божє благословення здобути остаточну перемогу. Цю силу треба використати: відректися корупції, забезпечити рівність прав, навчити тих громадян, які це цього не зробили, служити ближнім, а не тільки собі. Ніхто з тих, хто це не став на шлях до перемоги, не може виправдати себе, кажучи, що це понад мої сили. Жодне добро не є понад наші сили. Ось вам – образ майбутнього. Наше минуле та сучасне вчить нас, що ми можемо, а якщо можемо, то повинні збудувати рідну хату, в якій будемо щасливими мешканцями).

Рушійними сферами функціонування і розвитку МП як і всього РС є Православна церква України, Українська греко-католицька церква та ін. конфесії, вільна розбудова яких можлива лише в умовах української державності.

Стильовою категорією і поняттям, що охоплює урочисто-піднесений реґістр прямих номінацій і образних книжних синтагм на позначення ціннісних доміант РС, є сакральність.

Саме сакральність уможливує збереження високої, архаїчно-піднесеної тональності передусім РС і утримує зв'язок текстів із МСП як канонічного протоджерела християнського віровчення. До сфери сакральності належать назви Бога, святих та їх дій стосовно світу (Гонтарук, 2011). Це поняття

пов'язане з книжністю як терміном, що окреслює зв'язок релігійних текстів із церковнослов'янською мовою і протиставляється профанності як категорії, що виражає найменування світських буденних предметів і явищ.

Спектр мовних форм вираження *сакральності* починається вже на рівні графіки, зокрема правопису слів з великої літери (*Бог, Діва Марія, Свята Трійця*), скороченого написання назв чинів святості (*св. Кесарій, брат свт. Григорія Богослова; арх. Михаїл, Прп. Антоній Печерський*) (Мирончук, 2013). Традиційними засобами вираження сакральної архаїчно-піднесеної тональності є морфологічні і лексичні церковнослов'янзми (*пресвята, пречиста і преблагословенна Богородиця і присно Діва Марія; Бог предвічний; Отець вседержитель; єдинородний Господь Ісус Христос*). *Сакральність* у релігійних текстах виразно представлена на лексичному рівні, зокрема в уживанні біблійних географічних назв (*Єрусалим, Вифлеєм, Голгота*), імен (*Діва Марія, Апостол Андрій Первозваний, Ісус Христос*), назв храмів (*Андріївська церква, Софійський собор, Церква св. Василя Великого*); назв релігійних свят (*Різдво, Великдень, Благовіщення, Стрітення*).

Образними одиницями *сакральності* РС є слова-символи (*ніч, хмара, день, пустеля, хрест, кров*), які актуалізують важливі християнські догмати; фразеологізми-символи з мови *Святого Письма* (*іти на Голготу, нести свій Хрест, нема пророка в своїй країні*), які вже стали мовно-естетичними знаками християнського віровчення; метафори-символи (*Пресвята Трійця, преблагословенна і джерело всякого благословення; щоб з Ним умивали ноги вбогим*), що тлумачать явища невидимого духовного світу, поняття високого ступеня абстракції (Чернишова, 2012).

Сакральна лексика постійно взаємодіє із загальноновживаним словником. На основі біблійних метафор розвинулися нові значення і утворилися церковно-релігійні назви (*батюшка, отець, панотець*). Деякі загальноновживані слова внаслідок звуження семантики поповнили реєстр *сакральності* (*плащаниця «Полотнище із зображенням Ісуса Христа» < «полотнище», проща < «звільнення від гріхів» < «звільнення», храм «релігійна споруда» < «споруда», послух «підкорення чернечим правилам» < «підкорення»*) (Піддубна, 2019).

Сакральність мовних засобів релігійного стилю, зокрема фразеологізмів-символів, які втрачають у свідомості носіїв мови генетичну спорідненість зі своїм джерелом, але активно вживаються в інших функціональних стилях літературної мови, стирається, а самі вислови десакралізуються (*притча во язицех, умивати руки, блудний син, фіговий листок*) (Скаб, 2008).

Десакралізація поняття як основа виникнення переносних значень простежується, напр. у лексемах *проповідник* – 1) «той, хто проповідує, поширює яке-небудь віровчення»; 2) той, хто проповідує, поширює які-небудь ідеї, погляди і т. ін.»; псалом 1) «релігійна пісня, молитва, що як складник псалтиря»; 2) «захоплена хвала кому-, чому-небудь; гімн» (Словник, 1977).

Експресивно-оцінне переосмислення біблійних висловів у розмовному, художньому стилях породжує знижені стилістичні відтінки (*Співати ашлудя* (ірон.) в значенні «надмірно захвалювати кого-небудь»). У публіцистичному стилі *сакральність* біблійних образів і мотивів часто трансформується в засіб вираження оцінності національної ідентичності (*Українська Голгота мовою документів*).

Сьогодні РС повноцінно розвивається в усіх сферах церковного життя суспільства і об'єднує різноманітні жанри: Священного Писання, богослужбовий; святоотцівський, житійний, проповідницький, науково-богословський, церковно-правовий, навчально-релігійний, паломницький, полемічний (Мирончук, 2010), збагачуючи літературну мову новими сакральними й оцінними мовними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич, Н.Д. (2009). *Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: збірник науково-дидактичних праць*. Чернівці.
2. Горбач, О. (1988). Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма на українську народню мову 19–20 вв. У *Наук. зап. Укр. вільного ун-ту: зб. мовної комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України* (Ч. 13: Філософ. ф-т). (с. 29–98). Мюнхен.
3. Дзерович, Ю. (1911). Є ще кілька уваг в справі щоденних молитов. *Нива*, Т. 8, ч. 4, 97–102.
4. Дзюбишина-Мельник, Н. (1999). Конфесійний стиль. У *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова* (S. 185). Opole.
5. Задорожний, В. (1998). До проблеми розвитку конфесійного стилю сучасної української літературної мови. У *Сучасна українська богословська термінологія: Від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 13–15 травня 1998 р.)* (с. 142–144). Львів.
6. Ковалів, П. (2007). *Молитовник, службеник: Пам'ятка XIV ст.* Нью-Йорк, 1960. С. 12–21.
7. Коць, Т. А. (2007). Сакральний стиль. В *Українська лінгвостилістика ХХ – поч. ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела* (с. 213–250). Ніжин.
8. Мирончук, О.Я. (2010). Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. *Культура слова*, 72, 151 – 157.
9. Німчук, В.В. (1992). Українська мова – священна мова. *Людина і світ*, 11/12, 28–32.
10. Німчук, В.В. (1993). Українська мова – священна мова. *Людина і світ*, 1, 35–39.
11. Огієнко, І. (1921). *Світовий рух за утворення живої народної національної церкви*. Тарнів.
12. Пуряєва, Н. (2017). До проблеми інтертекстуальності літургійного тексту: цитата і парафраз. *Культура слова*, 87, 144–156.
13. Симонова, К.С. (1989). Українська мова у конфесійному письменстві XV ст.: (На матеріалі «Четї» 1489 р.). У *Жанри і стилі в історії української літературної мови* (С. 56–79). Київ: Наук. думка.
14. Скаб, М. (2008). *Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери*. Чернівці.
15. *Словник української мови в 11-ти томах* (1977). (Т. VIII). Київ: Наукова думка.
16. Щепанюк, М. (1911). В якій мові відмовляє наш нарід свої щоденні молитви. *Нива*, Т. 8, Ч. 5, 150–152.

Tetiana Kots

CONCEPTUAL PARADIGM OF RELIGIOUS STYLE
IN THE ACADEMIC PROJECT "UKRAINIAN
STYLISTICS: ENCYCLOPEDIA"

The article analyzes the conceptual paradigm of religious style as a kind of literary language in terms of the concept of an encyclopedic publication on Ukrainian stylistics. Particular attention is paid to the establishment of its differential features, functions, varieties (the language of Scripture, liturgical language, the language of preaching), categories (sacredness); coverage of the historiography of style in Ukrainian linguistics. The concept of religious style is systematized in the context of the typology of linguistic thinking, the establishment of a view of the history of literary language and its styles as phenomena closely related to the philosophy of culture, the development of national consciousness. The conceptual paradigm of religious style is based on hypero-hyponymic connections and provides substantiation of the status of concepts, establishment of their differential features and coverage of historiography of style in Ukrainian linguistics.

The fundamental publication "Ukrainian Stylistics: Encyclopedia" should systematize the linguistic-stylistic terminological apparatus in the modern scientific paradigm, trace the connection of linguistic-stylistics with the theory and history of literary language. This work involves the interpretation of the category of style in the context of the typology of language thinking, the definition of its subordinate concepts, the establishment of a view of the history of literary language and its styles as phenomena closely related to philosophy of culture, development of national consciousness. The conceptual paradigm of religious style is based on hypero-hyponymic connections and provides substantiation of the status of concepts, establishment of their differential features and coverage of historiography of style in Ukrainian linguistics, which language our people refuse their daily prayers.

Religious style is fully developed in all spheres of church life and unites various genres: Scripture, liturgical; Holy Father's, life, preaching, scientific-theological, ecclesiastical-legal, educational-religious, pilgrimage, polemical, enriching the literary language with new sacred and valuable linguistic means.

Key words: religious style, language of the Holy Scripture, liturgical language, language of sermon, sacredness.

REFERENCES

1. Babych, N.D. (2009). *Bohoslovskiy styl ukrainskoi movy u konteksti stylistychnoi nauky: zbirnyk naukovo-dydaktychnykh prats*. Chernivtsi (in Ukr.).
2. Horbach, O. (1988). Movostyl novitnikh perekladiv Sviatoho Pysma na ukrainsku narodniu movu 19–20 vv. In *Naukovi zapysky Ukrainskoho vilnoho universytetu: zb. movnoi komisii Naukovoho Konhresu v 1000-littia Khreshchennia Rusy-Ukrainy* (Ch. 13: Filos. f-t). (pp. 29–98). Miunkhen (in Ukr.).
3. Dzerovych, Yu. (1911). Ye shche kilka uvah v spravi shchodennykh molytov. *Nyva*, Vol. 8, ch. 4, 97–102 (in Ukr.).
4. Dziubyshyna-Melnyk, N. (1999). Konfesiinyi styl. In *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Ukraińska mowa* (S. 185). Opole. (in Ukr.).
5. Zadorozhnyi, V. (1998). Do problemy rozvytku konfesiinoho styliu suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. In *Suchasna ukrainska bohoslovska terminolohiia: Vid istorychnykh tradytsii do novykh kontseptsii: Materialy Vseukr. Nauk. konf. (Lviv, 13–15 May 1998)* (pp. 142–144). Lviv (in Ukr.).
6. Kovaliv, P. (2007). *Molytovnyk, sluzhebnyk: Pamiatka XIV st.* NewYork, 1960, 12–21 (in Ukr.).

7. Kots, T. A. (2007). Sakralnyi styl. In *Ukrainska linhvostylistyk: systema poniat i bibliohrafichni dzherela* (pp. 213 – 250). Nizhyn (in Ukr.).
8. Myronchuk, O.Ya. (2010). Vyokremлення pidstyliv ta zhanriv u konfesiinomu styli ukrainskoi movy. *Kultura slova*, 72, 151–157 (in Ukr.).
9. Nimchuk, V.V. (1992). Ukrainska mova – sviashchenna mova. *Liudyna i svit*, 11/12, 28–32 (in Ukr.).
10. Nimchuk, V.V. (1993). Ukrainska mova – sviashchenna mova. *Liudyna i svit*, 1, 35–39 (in Ukr.).
11. Ohienko, I. (1921). *Svitovyi rukh za utvorennia zhyvoi narodnoi natsionalnoi tserkvy*. Tarniv (in Ukr.).
12. Puriaieva, N. (2017). Do problemy intertekstualnosti liturhiinoho tekstu: tsytata i parafraz. *Kultura slova*, 87, 144–156 (in Ukr.).
13. Symonova, K.S. (1989). Ukrainska mova u konfesiinomu pysmenstvi XV st.: (Na materialii “Cheti” 1489 r.). In *Zhanry i styli v istorii ukrainskoi literaturnoi movy* (pp. 56–79). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
14. Skab. M. (2008). *Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery*. Chernivtsi (in Ukr.).
15. *Clovnyk ukrainskoi movy v 11-ty tomakh* (1977). (Vol. 8). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
16. Shchepaniuk, M. (1911). V yakii movi vidmovliaie nash narid svoi shchodenni molytv.. *Nyva*, Vol. 8, Ch. 5, 150–152 (in Ukr.).

УДК 811.161

Л.В. РЯБЕЦЬ
м. Київ, Україна

НАРОДНА ОСНОВА ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Стаття присвячена питанню методологічних засад створення термінологічних словників 20–30-х років минулого століття. Зауважено, що основною ідеологемою науковців, які працювали тоді в термінологічних комісіях Української академії наук, було активне залучення до реєстрів створюваних ними термінологічних та загального словників живо-мовних елементів, так званої «народної термінології». Проаналізовано передмови й реєстри кількох словників, зокрема «Словника технічної термінології. Мірництво (Проект)» Ю. Трихвильова та І. Зубкова, «Словника будівельної термінології (проект). Матеріали до української термінології та номенклатури» С. Булди та «Словника фізичної термінології (проект)» В. Фаворського. Наголошено на необхідності вивчення історії творення української наукової термінології.

Ключові слова: *терміносистема, національна термінологія, термінологічний словник, жива мова, народна мова, діалектне слово.*

© Л.В. РЯБЕЦЬ, 2021

Ще на початку ХХ століття І. Верхратський окреслив теоретичні аспекти розвитку термінологічної лексикографії. Учений вважав, що сприйняти та засвоїти надбання загальнонародської науково-технічної думки можна лише шляхом створення розгалужених термінологічних структур *рідною мовою*: «Слово в літературі чи то в белетристиці, чи в науці має виростати з основи народної, т. є. має бути по можливості так зладжене, як би то проговорив цілий люд...» (Верхратський, 1902: 83).

Такою ж була основна ідеологема науковців, які працювали в термінологічних комісіях Української академії наук у 1920–30-х рр., згодом об'єднаних в Інститут української наукової мови. Вони почали активно залучати до реєстрів створюваних ними термінологічних і загального словників живомовні елементи, так звану «народну термінологію». Це був надзвичайно плідний період для творення національної термінології, тоді з'явилася низка (близько 40) багатогалузевих термінологічних словників – результат взаємодії східно- і західноукраїнських шкіл. Період 1921 – 1933 рр. називали «золотим десятиріччям» розвитку української науково-технічної термінології.

1928 р. у першому випуску «Вісника Інституту Української Наукової Мови» вміщено «Інструкцію для укладання словників ІУНМ» та кілька термінознавчих праць методологічного характеру, що уточнюють загальні настанови для творення термінології кожної конкретної галузі: О. Яната «За яким принципом треба укласти українську природничу номенклатуру», Я. Лепченко «За якими принципами укладає тепер Інститут Української Наукової Мови українську природничу номенклатуру». У цьому ж випуску вміщено «Інструкцію до збирання мовного матеріалу з галузі природничої термінології та номенклатури», де сказано, що «Інститут Української Наукової Мови при Українській Академії Наук закликає широкі кола громадянства збирати термінологічний та номенклатурний матеріал, слова й вислови, що ними український народ означає різні поняття й речі з техніки, виробництва, сільського господарства, тощо» (Інструкція, 1928: 30). Цікаво, що в цьому ж випуску започатковано рубрику «З народніх уст», де вміщено, по суті, звіти про експедиції в різні регіони України з метою пошуку народної термінології: Я. Миколаєнка – на Київське лівобережжя Полісся по лісосплавну термінологію та В. Юрківського – до села Дуфінки на Одещині по рибальську лексику.

Варто відзначити, що в «Інструкції» наголошено: «термінолог <...> використовує лексичний матеріал живої мови та літературних джерел» (Інструкція, 1928: 66); повинен творити новий термін із кореневих мовних основ; у разі, коли потрібний іншомовний термін, запозичення треба проводити безпосередньо з термінологічного матеріалу чужої мови, де ця галузь діяльності самостійно й повно розроблена. У статті Я. Лепченка також зауважено, що «Інститут Української Наукової Мови дбає за те, щоб наблизити наукову мову до звичайної живої мови народу, щоб наукова фраза, науковий термін чи назва, самою своєю формою, своїм словотворенням були зрозумілі й близькі народові, народній мові» (Лепченко, 1928: 28).

Розглянемо кілька термінологічних галузевих лексикографічних праць того часу, зокрема принцип визначення методологічних засад у передмовях.

У передньому слові до «Словника технічної термінології» один із укладачів – І. Шелудько – зазначає: «...перевагу давалося завжди термінам народнім з загально-визнаним сучасним поширенням, аби вони змістом та об'ємом

вкладеного в ці терміни поняття відповідали визначуваній речі, чи процесові» (Шелудько, 2019: 8) і додає: «Коли-ж термін є поширений в одній, двох мовах, тоді як інші мови творять на нього свою назву, то в таких випадках підшукують рівнобіжний народний термін, або побудований за законами народної мови новотвірний проєкт, що визначав-би чи то суть, чи прикмету даної речі» (Шелудько, 2019: 10).

У «Словнику технічної термінології. Мірництво (Проєкт)» Ю. Трихвиліва та І. Зубкова зауважено, що в ньому «... є слова, що їх перейняли від людно-сти члени Секції Геодезії та Гідротехніки в різних місцевостях України, а в літературних та словникових матеріалах цих слів немає. При таких словах вказано місцевість, де це слово вживано» (Трихвилів, 2009). Таких випадків у словнику не багато, але походження лексеми передано такими назвами території: Київщина, Димер, Чорнобильщина (варіант написання – Чорнобильщина), Гуманщина, Дніпро, Прилуччина, Полтавщина, Херсонщина. На жаль, у словнику не пояснено, чому саме так марковано зафіксовану з народних уст термінологію. Проілюструємо прикладами репрезентацію структури словникової статті та способи локалізації окремих лексем:

Выступ – віступ(-па) (Граб); **в. берега** – шпиль(-ля) (*Прилуччина*) (СТТМ: 12);

Дровяной (*лес*) – дров'яній (СЖМ, Ш, Нік) (СТТМ: 21);

д. куча (для випалювання угля) **лежачая** – майор(-ра) (*Київщина, Димер*) (СТТМ: 21);

Закругление – заокруглення (ДСТ, УЗ) (СТТМ: 23);

з. (*кривая ж. д., канала*) – крива, коліно (*Прилуччина, Г*) (СТТМ: 23);

Колотушка (для забивання кольєв) – чекуха (*Чорнобильщина*), довбешка (Г, Ш) (СТТМ: 34);

Обрез (*берега, оврага*) – край (краю) (СЖМ, АПС, Ш), беріг(-рега) (СЖМ), кант(-та) (*Чорнобильщина, Ш*) (СТТМ: 52);

Озеро – озеро (Граб, Т, СЖМ, Г, Ш, Тмч); **о.** высохшее – озеровище (Г, СЖМ); **о.** на плавнях, отдельное – о. западне (Г); **о.** соленое близ моря или реки – лиман (-ну) (Г, *Херсонщина*) (СТТМ: 53);

Проток – перетік(-току) (Г, Т, СЖМ, Ш, Г, Трх); **п., соединяющий две извилины реки** – кутова (*Прилуччина*); **п., спрямляющий извилину реки** – протітка (*Дніпро*) (СТТМ: 73);

Урочище – урочище (Граб, Г, *Кролевець, ТехІні*) (СТТМ: 90);

Щуп – щуп(-па), шип(-па) (Г, Шк), штир(-рП) (Г, Нік), шукан(-на) (*Гуманщина*) (СТТМ: 95).

У багатьох тогочасних термінологічних лексиконах активно використано «Словник української мови» Б. Грінченка, під час роботи над яким, як відомо, крім художньої літератури і фольклорних джерел, укладач частково послуговувався попередніми словниками такого типу, а також істотно значний доповнив його власним матеріалом – діалектними та фольклорними записами.

Цікавими є міркування, викладені авторами чи укладачами в передмовах до термінологічних словників щодо їхньої джерельної бази.

Зокрема, у передньому слові до «Словника будівельної термінології (проєкт). Матеріали до української термінології та номенклатури» проф. С. Булда пояснює: «Щоб виконати поставлене завдання – диференціювати та деталізувати будівельну термінологію відповідно до сучасного стану техніки, а також нор-

малізувати її – ясна річ, не можна було виходити, складаючи реєстра, з примітивної ще народньої та літературної української термінології. В основу реєстру треба було покласти термінологію однієї з сучасних європейських мов. Такою мовою могла б бути німецька, з досить досконалою технічною термінологією. Але брак бездоганих знавців німецької технічної термінології, а також неможливість для масового читача використати основний німецький текст, показали найпростіший шлях – взяти за основу російську технічну термінологію. Російська термінологія, щоправда, майже зовсім невнормована, з силою силеною барбаризмів; при тім російська літературна технічна термінологія дуже розбігається з народньою» (Булда, 2009). Далі укладач словника пояснює, чому взяти за основу російську літературну технічну термінологію було єдиним простим і практичним виходом. Він наголошує, що одним із завдань українських термінологічних словників було прислужитися справі українізації, адже увесь тогочасний інженерно-технічний, робітничий і лекторський склад (навіть ті, хто були українцями за національністю), вийшовши з російської школи, був обізнаний з російською термінологією набагато краще, ніж з українською. Технічну українську літературу найлегше було поповнити перекладами з найближчої, як уважалося, нам – російської.

Джерельною базою зазначеного словника була народна термінологія, а також літературні джерела, зокрема в передмові зазначено: «До нашого розпорядження були такі записи народньої технічної термінології з поясняльними рисунками, які зробив інженерно-технічний персонал: а) Інж. Т. С е к у н д а. «Матеріали до української технічної термінології південно-західньої Чернігівщини (с. Сварожжя к. Остерського повіту). б) Архітект С е р д ю к. «Матеріали до Технічного Словника». в) Інж. Т р и х в и л і в Ю. «Записи та зариси, зроблені в с. Білошапках на Прилуччині». г) Інж. Б у л д а С. «Записи та зариси, зроблені в с. Бондарях та с. Харсіках Чорнуського району на Лубенщині». г) Технік С і к а л о. «Записи та зариси, зроблені в містечку Сміла на Роменщині». д) Технік Б у р т а н С. «Записи та зариси, зроблені в с. Березках на Білоцерківщині». е) Інж. Д а р м о р о с М. «Записи, зроблені на Київщині», що їх подано в Словнику Технічної Термінології» (Булда, 2009). Важливо, що в словнику використано також багатий незаписаний матеріал, поданий інженерно-технічним персоналом, який входив до складу будівельної та інших секцій Інституту української наукової мови. Із літературних джерел основними були словник за редакцією Б. Грінченка, словник Уманця і Спілки та російсько-українські словники Комісії живої мови ВУАН.

Подекуди такі російські терміни та терміни іншими мовами не мали відповідників в українській народній будівельній термінології. У такому випадку укладачі словника вдавалися до різних методів творення термінів. Наприклад, якщо народна мова давала якийсь матеріал, то його застосовували за аналогією з іншими мовами: *зуб волчий* (у пилці), *Wolfzahn* – *зуб(ець) вовчий*; *ласточкин хвост* (тип врубки), *Schwalben-Schwanz* – *ластівковий хвіст*; *черный* (про поле, стелю, хід) – *чорний* тощо. Часто траплялося, що в народній і літературній мові термін існував (дієслово або іменник), але він не утворював похідних, наприклад: *каювати* (*врубувать*), *сточувати* (*срацивать*), *личкувати* (*облицовывать*) тощо. Тому в словнику було подано новоутворені граматичні форми: *кай* (врубка) від *каювати*, *сточина* (сросток) від *сточувати*, *личковий* (облицовочный), *личкувач* (облицовщик) від *личкувати*.

У реєстрі використаної української літератури до словника знаходимо також такі праці: Качинський І. Селянська садиба та як її упорядкувати. Харків. 1927; Коваленко ініціал імені?. Про український стиль та хату; Левченко Г. Бондарство. Харків. 1928; Мазуренко і Максимів В. Сільська вогнетривала хата. Київ. 1924 р.; Матеріяли до українсько-руської етнології за ред. Х. Вовка. 1900; Народні матеріяли Білоцерківщини; Записи та зариси техніка Буртана С. у с. Березках; Народні матеріяли Лубенщини. Записи та зариси інж. Булди С. у с. Бондарях та с. Харсіках; Народні матеріяли Прилуччини; Записи та зариси інж. ТрихвильеваЮ. в с. Білошапках; Народні матеріяли Роменщини; Записи та зариси техніка Сікала в м. Смілі; Секунда Т. Матеріяли до української технічної термінології південно-зах. Чернігівщини. Науков.-технічн. Вісник за 1926 та 1927 р.; Шухевич В. Гуцульщина (Булда, 2009).

У передньому слові до «Словника фізичної термінології (проект)» В.В. Фаворського сказано: «Для українських розв'язань використано велику кількість літературних джерел словникових і несловникового характеру, а також словники технічного циклу ІУНМ, в яких є чимало фізичної термінології. Як правило, кожному російському термінові відповідає тільки одне українське розв'язання; усі синоніми, що їх упорядники не визнали за цілком відповідні, поставлені в квадратних клямах» (Фаворський, 2009).

У списку джерел до цього словника, як і до попереднього, знаходимо праці Б. Грінченка («Словник української мови», «Про грім і блискавку») та В. Шухевича («Гуцульщина»).

Проілюструємо структуру цього лексикону кількома словниковими статтями, де помітним є намагання подати якомога більше синонімів власне українських:

Безграничність – безмежність(-ности) (Г), [безкрайність (Г), безкраїсть (СЖМ), безберіжність (СЖМ), необмежність (СЖМ), бѣзкрай (СЖМ), бѣзмір (Г), безмір'я (Г) (СФТ: 5);

Безграничний – безмежний (Пол, Г, СЖМ), [безкраїй (Г, СЖМ), безкрайній (СЖМ), безберіжний (СЖМ), необміжний (СЖМ), безмірний (СЖМ)] // s'étendant indéfiniment (ChIV), ilimité sans bornes (СФТ: 5);

Жидкість – тѣчиво (СЖМ), [плин(-ну) (ФС, Т), теч (Г, Гір, Мз), плинність (ФС, ГЛ), теча (ФС, Т, Шн), рідина (Г, ФС, КСП), рідкість (ФС, СЖМ), текучість (ШТ)] // liquide (ChI), fluide m. (ChI), liquer m. (An) (СФТ: 25);

Задвижка – за́сувка (Г) (СФТ: 25);

Зернистый – зернистий (ЛсФ), зернистий (ШхГ), [крупнистий (Г), ядраний (Г), ядерний (Г) (СФТ: 28).

Попри те, що в останні десятиліття історію розвитку українських термінологічних систем різних сфер (технічної, гуманітарної, медичної тощо) активно вивчають, а термінологічні словники 20 – 30-х років минулого століття (які було штучно вилучено) перевидають, вони з'являються в мережі Інтернет, про них нагадують, усе ж ще залишається багато аспектів для вивчення й аналізу. Тривалий час поза увагою дослідників залишалися питання методики укладання цих словників та їхньої джерельної бази. У цьому дослідженні лише зацентровано, що на початку минулого століття укладачі термінологічних словників приділяли багато уваги народній основі української термінологічної системи, живому слову, про що свідчать розлогі передмови укладачів до цих словників. Зібране в цих лексикографічних працях багатство діалектної

природничої номенклатури цінне й важливе і сьогодні як матеріал живої мови. Усе це дає підстави спростувати тезу, яка досі побутує в нашому суспільстві, що української термінології немає, що наша мова бідніша за інші, що часто неможливо знайти слово, щоб назвати те чи те поняття, процес, явище тощо. У передмові до «Словника технічної термінології» І. Шелудька і Т. Садовського зазначено, що попри брак коштів на проведення достатньої кількості експедицій по всій Україні для збирання матеріалів з народної мови для цього словника, укладачам усе ж вдалося створити картотеку, яка містить понад 75 тисяч термінів, налагодивши зв'язки з кореспондентами в різних куточках України та використавши 85 українських джерел, не рахуючи статей.

Отже, діяльність словникових комісій ВУАН на початку минулого століття дала потужне наукове підґрунтя для розбудови українських термінологічних систем у різних галузях знань – було вироблено методологію, методики (систематизації карток, збирання матеріалів і т. ін.), наукові підходи, залишилися в спадок картотеки, і все це лише останнім часом активно вводиться в науковий обіг.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СТТМ – Трихвиль, Ю., Зубков, І. (Уклад.) (2009). *Словник технічної термінології. Мірництво* (Репринт із видання 1930 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

СФТ – Фаворський, В.В. (Уклад.) (2009). *Словник фізичної термінології* (Репринт із видання 1932 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булда, С. (Уклад.) (2009). *Словник будівельної термінології* (Репринт із видання 1930 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
2. Верхратський, І. (1902). *В справі народного язика*. Львів.
3. *Вісник Інституту української наукової мови*. (1928). (Вип. 1). Київ. 108 с.
4. Інструкція до збирання мовного матеріалу з галузи природничої термінології та номенклатури (1928). *Вісник Інституту української наукової мови*, Вип. 1, 50–65.
5. Лепченко, Я. (1928). За якими принципами укладає тепер Інститут Української Наукової Мови українську природничу номенклатуру. *Вісник Інституту української наукової мови*, 1, 25–29.
6. Трихвиль, Ю., Зубков, І. (Уклад.) (2009). *Словник технічної термінології. Мірництво* (Репринт із видання 1930 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
7. Фаворський, В.В. (Уклад.) (2009). *Словник фізичної термінології* (Репринт із видання 1932 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
8. Шелудько, І., Садовський, Т. (Уклад.) (2019). *Словник технічної термінології (загальний)* (Репринт із видання 1928 р.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Liudmyla Riabets

FOLK BASIS OF TERMINOLOGICAL DICTIONARIES 20 – 30s OF THE TWENTIETH CENTURY

The article is devoted to the question of methodological bases of creation of terminological dictionaries of the 20-30s of the last century. It was emphasized that the main ideology of scientists who worked then in the terminological commissions of the Ukrainian Academy of

Sciences was the active involvement in the registers of terminological and general dictionaries of living language elements, the so-called “folk terminology”. Forewords and registers of several dictionaries, in particular “Dictionary of technical terminology. Mining (Project)” by Yu. Trykhvyliv and I. Zubkov, “Dictionary of construction terminology (project). Materials for Ukrainian terminology and nomenclature “by S. Bulda and” Dictionary of physical terminology (project) “by V. Favorsky. The need to study the history of Ukrainian scientific terminology is emphasized.

Key words: terminology, national terminology, terminological dictionary, folk basis of language, dialect word.

REFERENCES

1. Bulda, S. (Uklad.) (2009). *Slovnnyk budivelnoi terminolohii* (Reprint from 1930 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
2. Verkhratskyi, I. (1902). *V spravi narodnoho yazyka*. Lviv (in Ukr.).
3. *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*. Issue 1. Kyiv, 1928. 108 s. (in Ukr.).
4. Instruktisiia do zbyrannia movnoho materiialu z haluzy pryrodnychoï terminolohii ta nomenklatury (1928). *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*, 1, 50–65 (in Ukr.).
5. Lepchenko, Ya. (1928). Za yakymy pryntsypamy ukladaie teper Instytut Ukrainskoi Naukovoï Movy ukrainsku pryrodnychu nomenklaturu. *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*, 1, 25–29 (in Ukr.).
6. Trykhvyliv, Yu. & Zubkov, I. (Uklad.) (2009). *Slovnnyk tekhnichnoi terminolohii*. Mirnystvo (Reprint from 1930 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
7. Favorskyi, V.V. (Compiler) (2009). *Slovnnyk fizychnoi terminolohii* (Reprint from 1932 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
8. Sheludko, I. & Sadovskyyi, T. (Compiler) (2019). *Slovnnyk tekhnichnoi terminolohii (zahalnyi)* (Reprint from 1928 ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

УДК 811.161.2'1(092)“19”(Рудницький)

І.Ю. ШКІЦЬКА

м. Тернопіль, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ІДІОЛЕКТ МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз лінгвістичної термінології, репрезентованої в наукових працях Я.-Б. Рудницького. Окреслено підходи вченого до термінотворення, способів уведення терміна в текст, тлумачення його значення, опису ситуацій термінологічної неусталеності тощо. З'ясовано семантичні особливості питомих українських термінів, якими оперував мовознавець. Показано вплив західноукраїнського варіанту української мови на науковий ідіостиль Я.-Б. Рудницького, зокрема лінгвістичну термінологію. Проаналізовано вияв термінологічної синонімії в його мовознавчих розвідках, визначено найчастотніші термінологічні гіпероніми, репрезентовані в них.

Ключові слова: науковий ідіостиль, термін, термінологія, лінгвістичний термін, термін-синонім, іншомовний відповідник терміна.

© І.Ю. ШКІЦЬКА, 2021

Мова є живим організмом, що постійно зазнає змін, тонко реагує на модифікації соціального життя, є віддзеркаленням світогляду етносу, його ментальності та світосприйняття. З огляду на це переосмислення наукової спадщини відомих постатей у мовознавстві з позицій сучасних тенденцій розвитку мови та лінгвістичної науки є актуальним і цікавим завданням у межах дослідження мови і в діячій, і в синхронії. Серед осіб, що уславилися своїми працями не тільки в царині вітчизняного мовознавства, вирізняється постать Я.-Б. Рудницького, який відомий світу не тільки як лексикограф, фольклорист, фахівець у галузі етимології та діалектології, але також як письменник, публіцист, бібліограф і активний громадський діяч.

Не дивно, що праці Я.-Б. Рудницького знаходять своїх читачів і серед сучасних мовознавців і є багатим джерелом для наукових розвідок із різних напрямів гуманітарних студій. Дослідниками мовознавчого спадку вченого є Р.П. Зорівчак (Зорівчак, 1999), С.П. Голутяк-Галлік (Holutiak-Hallik, 1995), З.М. Бичко (Бичко, 2002), Г.В. Дідківська (Дідківська, 2002), Т.М. Примак (Примак, 2009), Р.Б. Сіромський (Сіромський, 2009), Л.О. Гапон (Гапон, 2014; Гапон, 2016; Гапон, 2017; Гапон, 2018), Л.В. Залюбовська (Гапон & Залюбовська, 2013) та ін. Зазначимо, що Л.О. Гапон найґрунтовніше проаналізувала мовознавчий доробок Я.-Б. Рудницького, схарактеризувала його погляди на походження, історичний розвиток і статус української мови, висвітлила лексикографічну діяльність, його внесок у розвиток української ономастики та діалектології.

Метою нашої розвідки є здійснення структурно-семантичного аналізу мовознавчої термінології, репрезентованої в наукових працях Я.-Б. Рудницького. Досягненню мети слугуватиме виконання таких завдань: а) окреслити підходи мовознавця до термінотворення, введення терміна в науковий текст, тлумачення його значення, опису ситуацій термінологічної неусталеності; б) здійснити семантичну характеристику лінгвістичних термінів, якими оперував учений, утворених на національній основі; в) з'ясувати структурні особливості термінологічного інструментарію Я.-Б. Рудницького; г) показати вплив західноукраїнського варіанту української мови на науковий ідіостиль мовознавця, зокрема терміни, які він уживає; д) за структурними ознаками згрупувати найчастотніші лінгвістичні терміни іншомовного походження з ідіолексикону Я.-Б. Рудницького; е) виявити словотвірні моделі термінотворення, притаманні науковому ідіостилу вченого, зіставляючи їх із сучасними тенденціями розвитку української мови та її термінології; є) проаналізувати термінологічну синонімію, притаманну мовознавчим розвідкам дослідника, виявити найчастотніші термінологічні гіпероніми, репрезентовані в них.

Я.-Б. Рудницький уважав мову потужним об'єднувачим засобом нації та дотримувався оприлюдненого Іваном Огієнком принципу «Рідній мові повинна відповідати рідна термінологія» (Огієнко, 1995: 97), усвідомлюючи важливість творення й уніфікації фахової термінології з різних галузей знань на питомо українській основі з використанням матеріалу народної мови.

Українська термінологія в період із к. XIX – поч. XX ст. характеризується наявністю термінів, характерних для західноукраїнського варіанту літературної мови, що пов'язано з активною діяльністю НТШ у Львові. Так, описуючи діяльність Інституту Наукової Мови, який мав по всій Україні «своїх дописувачів, що визбиравали народне словництво з галузів сільського господарства,

різних ремесел, техніки, будівництва, народної медицини, й т.п.» (Рудницький, 1965: 101), учений наголошував на цінності результатів такої праці: «Ясне, що багато термінів довелося витворити на підставі призбираних матеріалів, але тому що вони створені за законами народної мови, мають повну підставу, щоб на них дивитися як на загально-українське надбання (Рудницький, 1965: 101).

Ставлення Я.-Б. Рудницького до термінотворення знаходимо в його оцінці творчості Пантелеймона Куліша: «Ідеалом Куліша було вийти з меж етнографізму, присвоїти українській літературі всесвітніх письменників та підняти рідну мову до рівня інших європейських культурних мов. Шукав Куліш і кував багато нових наукових термінів. Як тонкий знавець народної мови і зручний стиліст творив він багато цікавих слів, а все в душі, тобто за звичаями й законами народної мови» (Рудницький, 1965: 94).

Загалом для мовознавчих праць Я.-Б. Рудницького характерне протиставлення «чуже / чужомовне, неукраїнське (запозичене, іншомовне) – наше (українське)»: *чужі іменники, чужі прізвища, чужа вимова, чужі назви* і под., наприклад: *Чужі сполучення **ао, ае, оа, ии, ио, ио, ие, ео, еа*** (Рудницький, 1949: 49); *Чужомовне **і** (і у) передаємо в українській мові двоюко* (Рудницький, 1949: 45).

Будучи добре обізнаним з іншомовними варіантами термінів, учений свідомо віддає перевагу їхнім українським відповідникам. Як і інші західноукраїнські науковці, він намагався використовувати питоми українські терміни, подекуди вдаючись до їх створення за законами рідної мови. За семантикою утворені на національній основі терміни, використовувані Я.-Б. Рудницьким, можна поділити на такі групи:

– **назви розділів мовознавства**: *назвознавство* (ономастика), *звучня* (фонетика / орфоепія), *слівня* (лексика / лексикологія), *складня* (синтаксис), *словотворення*, наприклад: *Звернути увагу на найчастіші прогріхи проти літературно-мовної норми, виказати, як і чому треба вистерігатися основних помилок у ділянці звучні, морфології, складні та слівні нашої мови та стати в допомогу всім, кому не байдужа культура українського слова – завдання оцих рядків* (Рудницький, 1941: 6);

– **назви мовних явищ**: *двомовність, зрізничкування наростків, ступенювання прикметників* та ін. Зауважимо, що серед термінів на позначення мовних явищ чимало тих, що маркують фонетичні явища: *акання, випад приголосівок, відподібнення* (звуків), *заник глухих голосівок / півголосівок, звуконаслідування, звукоутворення, здовження приголосівок, ікання, наголосовий пересув, накопичення приголосівок, (сильне / слабе) м'якшення приголосіткових груп, повноголос / повноголосся, подвоєння, приглушення звуків, уподібнення / приподібнення звуків* (асиміляція), *упрощення* (пор. із сучасним терміном «спрощення в групі приголосних»), *ствердіння*,. Серед згаданої групи термінів відзначаються частотністю словоформи на **-ання/-ення** (наприклад, *акання, ікання, ствердіння*) та терміни зі складником, вираженим віддієслівним іменником на зразок **випад, заник, пересув**;

– **назви частин мови та їхніх видів**: *гатурковий іменник, головний / кількісний числівник, дієйменник* (інфінітив), *допомічне дієслово* (службове / допоміжне дієслово), *збільшальний прикметник* (ідеться про прикметник зі значенням перебільшення, напр. *здоровенний, страшенний* і под.), *перечення* (заперечна частка) та ін., *рядовий числівник* (порядковий числівник), *слівце* (частка),

наприклад: *Теж на попередній, а не на наступний звук оглядаються в українській мові слівця би й же* (Рудницький, 1941: 21);

– **назви граматичних категорій і форм їх вираження**: назви відмінків: *називник, родовик, давальник, знахідник, орудник, місцевик, кличний*; двоїна (граматична категорія числа на позначення двох осіб чи парних предметів), стан дієслова: *діяльний стан* (активний стан дієслова), *страждальний стан* (пасивний стан дієслова), *дієвідміна: третя дієвідміна / си-відміна; другий / вищий ступінь порівняння прикметників*; відміна іменників / прикметників: *м'яка відміна, тверда відміна*, наприклад: *У другому (вищому) ступені прикметників і прислівників пневе з і жє з наростковим – ш (-ший) дають жєч: близький – ближчий, дужий – дужчий...* (Рудницький, 1949: 17);

– **види імен/словоформ**: *загальне ім'я, здрібніле/зменшене ім'я* (Рудницький, 1949: 61); *називникова форма* (форма слова в називному відмінку) (Рудницький, 1941: 10);

– **назви різних груп слів**: *авторові новотвори* (авторські неологізми), *сприростковані слова* (слова з префіксами), *провінціалізми / льокалізми* (місцеві слова) та ін., наприклад: *Але й серед спільно-української мови освічених верств можна ще відрізнити деякі невеликі своєрідності, чи відхилення, приналежні до певних теренів, що скуплюються довкруги більших міст і зв'язані спільним структурним розвитком. Такі незначні відхили від спільної літературної мови, зв'язані з містами назвемо льокалізмами або провінціалізмами* (Рудницький, 1965: 28);

– **назви афіксів та їхніх різновидів**: *здрібнювальний наросток* (суфікс зменшення / пестливості), *корінь / пень* (слова), *наросток* (суфікс), *приросток* (префікс), *словозміна* (флексія) тощо, наприклад: *Подвоєння приголосівки н бачимо ще: ... 2) в деяких іменниках, прикметниках і прислівниках, що в них одне н належить до пня або кореня, а друге до наростка -ний, -ній, -ник, -ниця, нпр.: сонний, радний, баитанник, кіннота, уклінно, письменно і под.* (Рудницький, 1949: 14);

– **назви звуків**: *визвук* (редукований звук / звук кінцевого складу), *голосівка* (голосний звук), *гортанний звук, двогубний звук, здвоєна приголосівка, зм'якшена приголосівка, назвук* (початковий звук), *півголосівка* (глухий голосний) та ін., наприклад: *Перед голосівкою у в назвуку стверджуємо в текстах т.зв. приставне в, нпр.: вухо, вулиця* (Рудницький, 1965: 90);

– **назви графічних і розділових знаків**: *двокрапка, зм'якшальний знак* (знак пом'якшення), *окликовий знак* (знак оклику), *питальний знак* (знак питання), *протинка* (кома), *риска / розділка* (дефіс), *середник* (крапка з комою), наприклад: *Середник (;) ставимо при довших періодах, при поширених реченнях; тут він – знак середній між крапкою і протинкою* (Рудницький, 1949: 53).

Мовознавчі терміни, якими оперує Я.-Б. Рудницький, різноманітні за структурою. Серед них чимало слів-термінів (унітермів): *видих, відміна, відподібнення, глаголиця, говір, говірка, голосниці* (голосні звуки), *голосіння* та ін., наприклад: *Майбутній час твориться що раз частіш із дієйменника і допоміжного дієслова му, нпр.: робитиму, співатиму і ін.* (Рудницький, 1965: 91).

До термінів-комполітів, які мають слов'янське походження, можна віднести такі: *однзвук, двозвук, двомовність, дієйменник* (інфінітив), *звуконаслідування, звукоутворення, словосполука, назвознавство* (ономастика), наприклад: *Найбільш прикметне цим говорам те, що вони мають на місці старих о, е*

часто і, *нпр.* кінь побіч однозвуків у, *нпр.* кунь (Рудницький, 1946: 11). Науковому ідіостилю Я.-Б. Рудницького притаманні також складні терміносполуки на зразок *прикметник дієприкметникового походження, синтаксична / граматична функція наголосу, м'якшення коронального типу*.

Серед гіперонімів у працях Я.-Б. Рудницького найбільшою частотністю відзначаються лінгвістичні терміни *звук і мова*, що зумовлено тематикою його мовознавчих розвідок. Більшість словосполук із термінемою *звук* маркують назву звука за артикуляційними чи фізіологічними ознаками (місцем його утворення, дзвінкістю, м'якістю, наголошеністю і под.): *біябіяльний (двогубний) звук, веллярний звук, випадний звук, глухий звук, голосний звук, губний звук, двогубний звук, дзвінкий звук, йотований звук, короткий звук, м'який звук, наголошений, неакцентований / ненаголошений звук, недзвінкий звук, носовий звук, палятальний звук, первісний звук, передньоязиковий звук, приголосний звук, придиховий звук, пом'якшений звук, посередній звук / півголосівка, проривний звук, протиснений звук, редукований звук, середньопіднебінний звук, складотворчий звук, сполучний звук, твердий звук, твердопіднебінний звук, циркумфлексований / акутований звук, шиплячий звук та ін.*, наприклад: *Старо-українська мова одідичила з праслов'янської особливі звуки невиразної вимови, так звані «глухі» або «їри»* (Рудницький, 1965: 78).

З гіперонімом «мова» в працях ученого знаходимо такі термінологічні сполуки: *вимерла / завмерла мова, матірня мова, мертва мова, книжна мова, літературна мова, меншинна мова, народня мова, обласна / регіональна мова, поетична мова, розговірна мова (розмовна мова), церковно-слов'янська мова*, наприклад: *Отак то мова «проста людей посполитих» і польські налети злилися з часом в зукраїнченій старо-церковно-слов'янській мові, й отак витворилася в середній добі українського письменства новосистема української «книжної» мови – ближча до народної, як у давній добі, все ж іще не зовсім народня* (Рудницький, 1965: 83).

Подекуди в термінах, якими оперує вчений, спостерігається інверсія, наприклад: *... у числівниках складених відмінюється тільки останнє слово: чотиреста сімдесят вісім тисяч, шістсот п'ятдесят дев'ятох марок* (Рудницький, 1949: 22).

Серед утворених за законами української мови термінів, уживаних Я.-Б. Рудницьким, зустрічаємо терміни із суфіксом *з-*, наприклад: *зрізничкування наростків, здвоєні приголосівки* (пор. із сучасн. «подвоєні приголосні»), *зм'якшальний знак* (пор. із сучасн. «знак пом'якшення»), *здовження приголосівок* (пор. із сучасн. «подовження приголосних»), наприклад: *Здовження (подвоєння) приголосівок у східних говорах (як і в літературній мові) незнане в західних* (Рудницький, 1946: 7).

Цікавим явищем, притаманним науковому ідіостилю вченого, є функціонування термінів, одним зі складників яких є відносний прикметник. Подекуди такі форми термінів забезпечують економію мовних засобів – так звану «компактність». Так, замість «іменник чоловічого / жіночого роду, іменник у формі чоловічого / жіночого роду Я.-Б. Рудницький використовує терміни *чоловічий / жіночий іменник, м'який / твердий прикметник* – замість «прикметники м'якої / твердої групи», наприклад: *Букву і пишемо:4) в родовику однини жіночих іменників, що в називнику однини кінчаються тільки одною приголосівкою, напр. піч – печі, ніч – ночі, тінь – тіні, сіль – сіті* (Рудницький,

1949: 10); *Числівники рядові: перший, другий, п'ятий і ін. відмінюються як тверді прикметники, але третій, як хатній (отже, як м'які прикметники)* (Рудницький, 1949: 22).

За семантикою серед термінів із таким прикметниковим складником, уживаних Я.-Б. Рудницьким, можна виокремити терміни на позначення: **мовних явищ**: *наголосовий пересув* (пор. із сучасн. «зміна наголосу»), *приголосівкова відміна* (пор. із сучасн. «зміна в групах приголосних»); **різновидів мови**: *говорова полоса*; **граматичних категорій**: *прикметникова відміна* (пор. із сучасн. «відміна прикметника»); **граматичних форм**: *називникова / давальникова, місцевикова форма* (пор. із сучасн. «форма слова в називному / давальному, місцевому відмінку»), *чоловічий / жіночий іменник, твердий прикметник*; **розрядів лексем**: *говіркове слово* (діалектизм); **сукупностей**: *приголосівкова група* (пор. із сучасн. «група приголосних»); **розділових знаків**: *окликовий знак* (пор. із сучасн. «знак оклику»), наприклад: *Крім Шевченка й Куліша треба згадати мову О. Стороженка, вільну від говіркових слів і форм, прекрасну своєю лексикою, багату на образи вість, порівняння й зразкові вислови 1945* (Рудницький, 1965: 95).

Деякі з термінологічних сполук такого типу істотно відрізняються від сучасних відповідників, наприклад: *Щойно 1951 рік виказує спад: на 395,043 українців тільки 352,323 говорили по-українському (отже українську мову, як матірню (материнську – І.Ш.), втратило 8.8% українського населення в Канаді)* (Рудницький, 1971б: 9).

Нашу увагу привертає й назва на позначення місцевих слів, чи діалектизмів – *провінціалізм* (Рудницький, 1965: 6). Поряд зі згаданим терміном учений активно послуговується терміном «діалект» і похідними від нього, наприклад: *діалектологія* (Рудницький, 1960: 3), *діалектологічна мапа* (Рудницький, 1965: 6), *діалектологічна транскрипція*, наприклад: *Способи записувати говори (діалектологічна транскрипція) різняться від звичайного правопису* (Рудницький, 1946: 44).

Вплив західноукраїнського варіанта української мови на науковий ідіостиль Я.-Б. Рудницького, зокрема мовознавчі терміни, знайшов вияв у: а) пом'якшенні сонорних звуків, зокрема *л*: *льокалізм, паляталізація, польонізм*, та ін., наприклад: *Все ж у перших придністрянських письменників ще багато традиційних, «книжних» мовних звичок ..., а то й багато москалізмів ... чи польонізмів (нпр. у Котляревського в «Енеїді»: доляса, пахолук, далібу, прасунок й ін.)* (Рудницький, 1965: 92); б) появі звука *й* у середині іншомовних слів: *біябіяльний* (звук) (пор. із сучасн. «білабіальний» (губно-губний приголосний), *діалект* (пор. із сучасн. «діалект»), наприклад: *Все ж часом і в письменників, що родом із Наддніпряниці, попаде якийсь діалектизм, обумовлений стилем, ритмікою чи римом, нпр.: Дзвонять коси, / Луг голосе (О. Олесь)* (Рудницький, 1965: 107); в) уживанні слова «Європа» та його похідних із початковою *е*, наприклад: *Оте спільне джерело, що його відтворюємо на основі формально-значеннєвих спільнощів поодиноких мов, називаємо індогерманською (індоєвропейською, теж: аріоєвропейською) прамовою* (Рудницький, 1965: 8); г) уживанні слів (переважно грецького походження) в жіночому роді, а не в чоловічому: *аналіза* (замість «аналіз»), *африката* (замість «африкат»), *метода* (замість «метод»), *признака* [пор. із рос. «признак» (ч.р.) і укр. «ознака» (ж.р.)], *синтакса* (замість «синтаксис»), *табеля* (замість «табель»), наприклад: *порів-*

няльна табеля деяких говорючих прикмет (Рудницький, 1965: 6), *Всеукраїнська в Шевченка й морфологія й синтаксис* (Рудницький, 1965: 93); д) закінченні **-я** (не **-а**) у прикметникових формах жіночого роду після суфікса **-н** / закінченні **-ьо** (замість **-о**) у прислівниках після суфікса **-н**: *народня мова, західньо- й східньо-український говір, західня / східня група говорів* і под., наприклад: *Такі твори, як інтермедії, сатири, травестована вірша мають наскрізь гумористичний і сатиристичний характер. Водночас вони відгомін народнього життя й тому тільки в них з'являється чиста народня мова* (Рудницький, 1965: 83); е) уживанні в коренях деяких іншомовних слів літери **т** замість **ф**: *ортоепія* (пор. з одним із сучасн. варіантів – «орфоепія»), наприклад: *М'якшити приголосівки перед і з о отже нпр. в словах, ніч, ніг, такий сам великий прогріх проти української ортоепії, як не м'якшити їх перед і, що чергується з е або і* (Рудницький, 1941: 14).

Вплив діалектів Західної України, де тривалий час жив Я.-Б. Рудницький, частково знайшов вияв у графічній, фонетичній і словотвірній варіантності термінів, репрезентованих у працях ученого: *вимерла – завмерла мова* (Рудницький, 1965: 9, 11), *відміна ймен – відміна іменників, експансія – експансія, іменник – йменник, морфольогія – морфологія, орфоепічний словник – ортоепічний словник, повноголос – повноголосся, уподібнення – приподібнення звуків і под.*

Хоча Я.-Б. Рудницький обстоював думку про необхідність віддання переваги власне українським термінам порівняно із запозиченими, він розумів інтернаціональну природу наукового стилю. Відповідно, у його працях натрапляємо на чимало термінів іншомовного походження. Серед них можна виокремити терміни на **-ація** [вокалізація, дисиміляція, кон'югація, осциляція (коливання), палаталізація], **-еза** [окситонеза (пересув наголосу на кінець слова)], **-ема** (морфема, фонема і под.), **-ив** (апелятив), **-ізм** / **-їзм** (архаїзм, вокалізм, москалізм, польонізм, провінціалізм та ін.), **-ім** (топонім), **-ітика** (енклітика, проклітика), **-ія** (апофонія, артикуляція, асиміляція, дисиміляція), наприклад: *Подібно можна пояснити появу в нього (Т. Г. Шевченка. – І.Ш.) таких народніх архаїзмів, як **ходя, стоя, чи я стар був, немощен** і ін.* (Рудницький, 1965: 94).

Доволі частотні в мовознавчих працях Я.-Б. Рудницького терміни іншомовного походження або їхні складники з префіксами **а-** (аккультурація), **апо-** (апостроф, апофонія), **де-** (дедемографія, деетнізація, денасалізація (голосівок), **транс-** (транслітерація, транскрипція), **ін-** (інтонація, інфікс, **інтер-** [інтерпункція (пунктуація)]) та ін., наприклад: *Трудність у такому розумінні визвучного –о представляла б на перший погляд форма **домо ть**, де традиційно приймано вокалізацію сильного –ь в –о в стцслов. мові* (Рудницький, 1971а: [5]).

У мовознавчих працях Я.-Б. Рудницького у складі термінів знаходимо прикметники із суфіксом **-увальн**, що характерно також для сучасної української мови, наприклад: *Щодо першого, то Шевельов доказує на основі багатющого матеріалу з сусідніх мов, а теж і на основі місцевих назв, що остаточна ідентифікація цих голосних на праслов'янському ґрунті йшла в напрямі а, тобто в напрямі артикуляційного від округлення й зниження вимовлювальної бази («abolition of rounding and lowering the tongue», с. 156) (Рудницький, 1971а: [3]).*

Подекуди зустрічаємо вживання терміном на **-альн(ий)**, наприклад *лексикальні (словникові) різниці* (Рудницький, 1965: 36) – пор. із сучасн. «лексичні». Загалом серед складників термінів, виражених прикметниками, у мовознавчих

працях Я.-Б. Рудницького домінують форми на *-ічний*. Форми на *-ійний* не були зафіксовані: *топонімічні назви* (а не «топоніміїні»).

Цікавим є погляд ученого на адаптацію термінів іншомовного походження до законів української мови – за його словами «одомашнення», наприклад: *Не згадуємо вже про те, що термін «український» тут* (речових каталогах в університетських і державно-краєвих бібліотеках у Німеччині. – *І.Ш.*) *іще не одомашнився й старе Kleinrussisch панує всевладно* (Рудницький, 1948: 25). Тому не викликає подиву частотність у лінгвістичних працях Я.-Б. Рудницького термінів, що є сполуками слів слов'янського та іншомовного походження, наприклад: *артикуляційне заокруглення* (Рудницький, 1971а: 3]), *мовна експансія* (Рудницький, 1971б: 9), *мовний індивідуалізм* (Рудницький, 1965: 109), *мовні інновації* (Рудницький, 1965: 109), *подвійна деетнізація, флексійне явище* (Рудницький, 1971а: [3]).

Уводячи чи тлумачачи той чи той термін, мовознавець намагався подавати (здебільшого в дужках) іншомовні, переважно англломовні, еквіваленти цього терміна або синоніми, наприклад: *Переміщені назви (Transplacéd names) – В цій категорії йдеться про назви, що були вже топонімічними в «старім краю», звичайно на теренах Великої Британії* (Рудницький, 1978: 16). Частково це наслідок того, що вчений був добре обізнаний з англломовною мовознавчою літературою і певний період свого життя провів в англломовному середовищі. Тривале перебування Я.-Б. Рудницького в англломовних країнах позначилося загалом на ідіостилі його мовознавчих праць, у яких знаходимо чимало англіцизмів, наприклад: *претація особових назв* (запозичення особових назв), *скомпільований огляд* (Рудницький, 1960: 7). З іншого боку, подання іншомовних відповідників термінів у наукових текстах є ефективною стратегією ознайомлення читачів із міжнародною мовознавчою термінологією.

Хоча науковому ідіостилю вченого більше притаманна препозиція українського терміна щодо його іншомовного відповідника, у працях Я.-Б. Рудницького трапляються також випадки, коли іншомовний варіант терміна є препозитивним, а український відповідник (як тлумачення) зазначається в дужках після нього, наприклад, пор: *Посередні звуки (півголосівки) писати треба за походженням (етимологією) слова, нпр.: кожух, коліно, голубка, хоч, будяк, яблуко, купований і ін.* (Рудницький, 1949: 9); *...дифтонги (двозвуки) мають (разом із відповідними приголосівками) вартість одного складу, нпр. Булз, кулінь* (Рудницький, 1965: 71).

Тлумачачи те чи те мовне явище, учений подекуди вдається до протиставлень за належністю до професійної / непрофесійної сфери: фахова / нефахова термінологія, наприклад: *Перший тип м'якшення, це сильне м'якшення (фахово зване «дорзальним»), другий тип, це легке, слабе м'якшення (фахово: «корональне»)* (Рудницький, 1941: 16). Такий підхід дає змогу, з одного боку, досягти доступності викладу інформації, а з другого боку, – забезпечує науковість та інформативність текстів.

Упадає в очі зацікавлення Я.-Б. Рудницького історією походження термінів: *Ці терміни «волинка», «волицник» відомі тепер передусім у російській мові, хоч немає найменшого сумніву, що їхнє повстання в'яжеться з назвою Волинь* (Рудницький, 1952: 31).

У своїх наукових працях учений не обходить увагою питання термінологічної неусталеності, висловлює пропозиції щодо найкращого варіанта терміна

та пояснює причини термінологічних суперечок і непорозумінь у колах мовознавців із різних наукових шкіл, наприклад: *Звідсіля часто-густо випливає така чудернацька плутанина термінів, як це ми маємо, наприклад, у 6. Томі Schweizer Lexikon, виданому в Цюріху 1948 р....* (Рудницький, 1948: 19). Віддаючи перевагу тому чи тому терміну, Я.-Б. Рудницький використовує установлену в той час в українській мові словосполучку «притримуватися термінів» (Рудницький, 1949: 5).

Серед найчастотніших синонімічних пар лінгвістичних термінів, репрезентованих у його наукових працях, вирізняються такі: *абетка* (домінантний термін) – *азбука*, *апелятив* – *загальне ім'я*, *буква* (домінантний термін) – *літера*, *головний числівник* – *кількісний числівник*, *голосний звук* – *голосівка* (домінантний термін), *дієвідміна* – *дієслівна відміна*, *другий ступінь* (порівняння) *прикметників* – *вищий ступінь порівняння*, *звучня* – *фонетика*, *здовження приголосівок* – *подвоєння голосівок*, *льокалізм* – *провінціалізм*, *називник* (домінантний термін) – *називний відмінок* (аналогічна ситуація з іншими назвами відмінків), *пень слова* – *корінь слова*, *півголосівка* (домінантний термін) – *глуха голосівка / посередній звук*, *приголосівка* (домінантний термін) – *приголосний звук*, *риска* – *розділка* (дефіс), *складня / синтаксиса* – *словотвір*, *слівня* – *лексика / лексикологія*, *третья дієвідміна* – *си-відміна* та ін., наприклад: *Здовження (подвоєння) приголосівок у східних говорах (як і в літературній мові) незнане в західних* (Рудницький, 1946: 7); *Подвоєння приголосівки н бачимо ще: ...2) в деяких іменниках, прикметниках і прислівниках, що в них одне н належить до пня або кореня, а друге до наростка -ний, -ній, -ник, -ниця, нпр.: сонний, ранній, баштанник, кіннота, уклінно, письменно і под.* (Рудницький, 1949: 14).

Відзначимо також синонімію у складі термінів із гіперонімом *мова*: *розговорна мова* (розмовна мова) – *буденна мова* (Рудницький, 1941: 5), *обласна мова* – *регіональна мова* (Рудницький, 1971б: 18). Як синонімічні в мовознавчих студіях Я.-Б. Рудницького функціонують терміни *зворот* (у тому числі *мовний зворот*), *мовна конструкція* та *вислів*, наприклад: *В південно-західних говорах вживають частіш зворотів: маю, маєш, має..., він мав, вона буде мати ... й т.п., в південно-східних говорах на цьому місці зустрічаємо звороти: в мене є, а тебе є, в нього є., в нього був, в неї була... й т.п. Цей останній спосіб вислову подибуємо теж і в північному наріччі, зокрема ж у його східних говірках* (Рудницький, 1965: 35). *В південно-західних говорах конструкція: нас було двоє, їхало троє козаків, ішло чотирьох вояків... відповідає південно-східній конструкції: нас було двоє, їхало (або: їхали) три козаки, ішли чотири вояки (або: четверо вояків)* (Рудницький, 1965: 35).

Своїми «авторовими новотворами» (авторськими неологізмами) Я.-Б. Рудницький уважає слова: *альтрофон*, *лінгвіцид* (мововбивство), *енклява*, *ексклява*, *ідіолект* (Рудницький, 1981: 3; Rudnyckij, 1976: 29; Рудницький, 1971б: 11). Уводячи термін-неологізм, учений, крім дефініції, подекуди подає більш деталізовану інформацію про нього, зокрема про перше вживання слова, наприклад: *Альтрофон – всякий, хто належить до іншомовної групи, як домінуюча група з офіційно-визнаною державними законами національною мовою, напр., у Канаді крім англо- й франкофонів існує велика кількість альтрофонів, тобто громадян, що вживають української, німецької, італійської, ескімоських, чи інших мов; термін автора цих рядків вперше видвижений на конференції Канадської Ради в Кінгстоні в 1974* (Рудницький, 1981: 5).

Отже, мовознавчі праці Я.-Б. Рудницького яскраво засвідчують прагнення вченого віддавати перевагу термінам, утвореним за законами української мови, а не їхнім іншомовним варіантам. У його мовознавчому доробку репрезентовано терміни, що різняться за структурно-семантичними особливостями, походженням та функціональними характеристиками. Серед термінів з ідіолексиону Я.-Б. Рудницького, утворених на національній основі, виокремлюємо назви розділів мовознавства, лінгвальних явищ, частин мови та їх видів, граматичних категорій і форм їх вираження, види імен і словоформ, назви різних груп слів, афіксів та їхніх різновидів, види звуків, графічних і розділових знаків тощо. На науковому ідіостилі славетного вченого істотно позначився вплив західно-українського варіанту української мови, що знайшов вияв у графічній, фонетичній та словотвірній варіантності термінів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко, З. (2002). Ярослав Рудницький – знаний дослідник українських діалектів. У *Мова у слов'янському культурному просторі: тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (Умань, 23–25 травня 2002 р.)* (с. 11–17). Умань.
2. Гапон, Л. (2014). Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Я.-Б. Рудницького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*, 2, 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUmz_2014_2_20.
3. Гапон, Л.О. (2016). Характеристика лінгвістичних термінів Ярослава-Богдана Рудницького за походженням. У *Literatura, sociologija i kulturoznawstwo. EastEuropean Conference (Varшава, 2016)* (с. 11–15) Варшава.
4. Гапон, Л. (2017). *Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького: монографія*. Тернопіль: Осадца Ю.В.
5. Гапон, Л. (2018). Словотвірна структура лінгвістичних термінів, ужитих у мовознавчих працях Ярослава-Богдана Рудницького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*, 2, 27–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUmz_2018_2_7.
6. Гапон, Л. & Залюбовська, Л. (2013). Пріоритетні напрями лінгвістичних досліджень Ярослава-Богдана Рудницького. *Мандрівець*, 4, 88–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_4_18.
7. Дідківська, Г. (2002) Професор Рудницький – мовознавець і патріот. *Дивослово*, 7, 58–61.
8. Зорівчак, Р.П. (1999). Патріарх української філології: до 90-річчя від дня народження академіка Ю. Шевельова. *Дзвін*, 1, 148–150.
9. Огієнко, І. (1995). *Історія української літературної мови*. Київ: Либідь.
10. Рудницький, Я. (1941). Як говорити по літературному? Прага: Пробоем URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=12818>.
11. Рудницький, Я. (1946). *Нарис української діалектології*. Аугсбург.
12. Рудницький, Я. (1948). Українська славістика та її завдання. У *Завдання слов'янської філології й українська славістика* (с. 14–29). Аугсбург (Праці інституту слов'янознавства УВАН; ч. 1).
13. Рудницький, Я. (1949). *Український правопис. Третє видання*. Вінніпег: Комітет українців Канади.
14. Рудницький, Я. (1952). *Назви «Галичина» й «Волинь»*. Вінніпег. (Серія : Назвознавство / УВАН; ч. 3).
15. Рудницький, Я. (1960). Зенон Кузеля як лексикограф. У *Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузеля. Записки НТШ т. CLXIX* (с. 3–8). Париж-Вінніпег.

16. Рудницький, Я. (1965). *Українська мова та її говори. Третє справлене й поширене видання*. Вінніпег.
17. Рудницький, Я.Б. (1971а) До передісторії праслов'янського визвуку ІЕ. –os → слов. –о, ІЕ. –us → слов. –ъ. *Universitates Liberae Ucrainensis. Studia T 7. Symbolae in Honorem Georgii y. Shevelov*. München: monachii.
18. Рудницький, Я. (1971б). *Становище української й інших слов'янських мов у Канаді*. Вінніпег. (Серія : Славістика / УВАН ; ч. 70).
19. Рудницький, Я. (1978). *3 австралійської ономастики*. Канберра; Оттава. (Серія: Славістика / УВАН ; ч. 97).
20. Рудницький, Я. (1981). *3 української екзильної ідіолексики*. Ottawa: Ukrainian language Ass'n. (Series : Ukrainica Exiliana / UMMAN ; n. 7).
21. Сіромський, Р. (2009). Питання багато культурності та збереження національної ідентичності канадських українців у дослідженнях Ярослава Рудницького. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, Вип. 18. 285–292.
22. Holutiak-Hallik, S.P. (1995). *J.B. Rudyckiy and the Growth of Ukrainian Onomastics: onomastics bibliography: 1935–1995*. Ottawa.
23. Prymak, T.M. (2009). Inveterate Voyager: J.B. Rudnycky on Ukrainian Culture, Books, and Libraries in the West During the «Long Cold War» Canadian Slavonic Papers. *Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 51, No. 1 (March 2009), 53–76 Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40871354>
24. Rudnyckij, J.B. (1976). *Linguicide. Third Revised Edition*. Munchen-Winnipeg: Ukrainian Technological Institute.

Iryna Shkitska

THE TERMINOLOGICAL IDIOLECT OF YAROSLAV-BOHDAN RUDNYTSKY'S LINGUISTIC PAPERS

The article deals with the structural-semantic analysis of the linguistic terminology represented in J.-B. Rudnytsky's scientific papers. The scientist's approaches to term formation, ways of introducing the term into the text, interpretation of its meaning, description of situations of terminological instability, etc. have been outlined. The specific Ukrainian terms used by the linguist have been characterized on a semantic criterion. Among them are the names of sections of linguistics, linguistic phenomena, parts of speech and their types, grammatical categories and forms of their expression, types of names and word forms, names of different groups of words, affixes, and their varieties, types of sounds, graphic and punctuation marks.

The structural features of the linguistic terms inherent in J.-B. Rudnytsky's scientific idiolect (uniterms, composites, complex terms) has been defined. Terms with an adjective component are considered as a specific feature of the scientist's idiolect. According to semantics, terms for denotation linguistic phenomena, types of language, grammatical forms, categories of tokens, sets, punctuation marks, etc. have been singled out among them.

The influence of the Western Ukrainian version of the Ukrainian language on the style of Prof. J.-B. Rudnytsky's scientific studies, in particular, linguistic terminology have been revealed. The most frequent linguistic terms of foreign origin from the researcher's idiolexicon have been grouped on a structural criterion. The author outlines the word-forming models of term formation, characterizes the individual scientific style of J.-B. Rudnytsky, comparing them with modern trends in the development of the Ukrainian language and its terminology. The article analyzes the manifestation of terminological synonymy in the scientist's linguistic explorations, identifies the most common terminological hyperonyms represented in his scientific texts on linguistics.

Key words: scientific idiostyle, term, terminology, linguistic term, synonymous term, a foreign equivalent of the term

REFERENCES

1. Bychko, Z. (2002). Yaroslav Rudnytskyi – znanyi doslidnyk ukrainskykh dialektiv. *Mova u slovianskomu kulturnomu prostori: tezy dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Uman, 23–25 May 2002)* (pp. 11–17). Uman (in Ukr.).
2. Didkivska, H. (2002) Profesor Rudnytskyi – movoznavets i patriot. *Dyvoslovo*, 7, 58–61 (in Ukr.).
3. Hapon, L. & Zaliubovska, L. (2013). Priorytetni napriamy lingvistychnykh doslidzhen Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho. *Mandrivets*, 4, 88–91. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_4_18 (in Ukr.).
4. Hapon, L. (2014). Linhvistychna kharakterystyka reiestru «Etymolohichnoho slovnyka ukrainskoi movy» Ya.-B. Rudnytskoho. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Movoznavstvo*, 2, 84–90. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUMz_2014_2_20 (in Ukr.).
5. Hapon, L. (2017). *Linhvistychna spadshchyna Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho: monohrafiia*. Ternopil: Osadtsa Yu.V. (in Ukr.).
6. Hapon, L. (2018). Slovtovirna struktura linhvistychnykh terminiv, uzhytykh u movoznavchykh pratsiakh Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Movoznavstvo*, 2, 27–31. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUMz_2018_2_7 (in Ukr.).
7. Hapon, L.O. (2016). Kharakterystyka linhvistychnykh terminiv Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho za pokhodzhenniam. In *Literatura, sociologija i kulturoznawstwo. EastEuropean Conference (Varshava, 2016)* (11–15). Varshava (in Ukr.).
8. Holutiak-Hallik, S.P. (1995). *J.B. Rudyckiy and the Growth of Ukrainian Onomastics: onomastics bibliography: 1935–1995*. Ottawa (in Eng.).
9. Ohienko, I. (1995). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
10. Prymak, T.M. (2009). Inveterate Voyager: J.B. Rudnyckyj on Ukrainian Culture, Books, and Libraries in the West During the «Long Cold War» Canadian Slavonic Papers. *Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 51, No. 1 (March 2009), 53–76 Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40871354> (in Eng.).
11. Rudnyckij, J.B. (1976). *Linguicide. Third Revised Edition*. Munchen-Winnipeg: Ukrainian Technological Institute (in Eng.).
12. Rudnytskyi, Ya. (1971 a) Do peredistorii praslovianskoho vyzvuku IE. –os → slov. –o, IE. –us → slov. –ъ. *Universitas Libera Ucrainensis. Studia Vol. 7. Symbolae in Honorem Georgii y. Shevelov. München: monachii* (in Ukr.).
13. Rudnytskyi, Ya. (1971 b). *Stanovyshche ukrainskoi y inshykh slovianskykh mov u Kanadi*. Vinnipeg (Serii : Slavistyka / UVAN ; ch. 70) (in Ukr.).
14. Rudnytskyi, Ya (1941). *Yak hovoryty po literaturnomu?*. Praha: Proboiem. Retrieved from: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=12818> (in Ukr.).
15. Rudnytskyi, Ya. (1946). *Narys ukrainskoi diialektolohii*. Auhsburh (in Ukr.).
16. Rudnytskyi, Ya. (1948). Ukrainska slavistyka ta yii zavdannia. In *Zavdannia slovianskoi filolohii y ukrainska slavistyka* (pp. 14–29). Auhsburh. (Pratsi instytutu slovianoznavstva UVAN ; Issue 1) (in Ukr.).
17. Rudnytskyi, Ya. (1949). *Ukrainskyi pravopys. Tretie vydannia*. Vinnipeg: Komitet ukrainsiv Kanady (in Ukr.).
18. Rudnytskyi, Ya. (1952). *Nazvy «Halychyna» y «Volyn»*. Vinnipeg. (Serii: Nazvoznavstvo / UVAN ; Issue 3) (in Ukr.).
19. Rudnytskyi, Ya. (1960). Zenon Kuzelia yak leksykohraf. Vidbytky iz Zbirnyky prysviachenoho pamiaty Z. Kuzeli. In *Zapysky NTSh t. CLXIX* (pp. 3–8). Paryzh-Vinnipeg (in Ukr.).

20. Rudnytskyi, Ya. (1965). *Ukrainska mova ta yii hovory. Tretie spravlene y poshyrene vydannia*. Vinnipeh, 1965 (in Ukr.).
21. Rudnytskyi, Ya. (1978). *Z avstraliiskoi onomastyky*. Kanberra; Ottava (Serii : Slavistyka / UVAN ; Issue 97) (in Ukr.).
22. Rudnytskyi, Ya. (1981). *Z ukrainskoi ekzylnoi idioleksyky*. Ottawa : Ukrainian language Assn (Series : Ukrainica Exiliana / UMMAN ; n. 7) (in Ukr.).
23. Siromskyi, R. (2009). Pytannia bahato kulturnosti ta zberezhennia natsionalnoi identychnosti kanadskykh ukrainsiv u doslidzhenniakh Yaroslava Rudnytskoho. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 18, 285–292 (in Ukr.).
24. Zorivchak, R.P. (1999). Patriarkh ukrainskoi filolohii: do 90-richchia vid dnia narodzhennia akademika Yu. Shevelova. *Dzvin*, 1, 148–150 (in Ukr.).

УДК 811.161.2'42

І.А. ЯРОШЕВИЧ

Київ, Україна

ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

У статті в загальних рисах схарактеризовано випрацювання теоретичних засад і подальше вивчення лінгвістичного явища транспозиції та її різновидів у сучасному українському мовознавстві, що значною мірою вплинуло на розширення поняттєвої бази у сфері граматики, зокрема одного із її розділів – морфології, поповнення її новими й удосконаленими терміноодинацями.

К л ю ч о в і с л о в а: транспозиція, функційна міжчастиномовна транспозиція, функційно-категорійна граMATика, морфологія, частини мови, морфологічна категорія, термін, лінгвістична терміносистема.

У сучасній лінгвоукраїністиці актуальною залишається проблема оновлення й унормування в науковій практиці теоретично обґрунтованих і практично апробованих положень і понять граматичного ладу мови, позначуваних відповідними терміноодинацями. Актуальність цієї статті зумовлена потребою з'ясування тієї ролі, яку відіграє функційна транспозиція у поповненні складу лінгвістичної терміносистеми сучасної української літературної мови. Мета пропонованої статті – простежити, як на тлі випрацюваної в зарубіжному мовознавстві теорії транспозиції в сучасному українському мовознавстві сформувався новий функційно-категорійний напрям дослідження взаємопов'язаних рівнів граматики – морфології, синтаксису і словотвору – та як завдяки цьому лінгвістична терміносистема поповнилася новими поняттями й термінами. У дослідженні увагу зосереджено на морфологічній системі мови як основному розділові граматики, виокремленні її одиниць і категорій, що під впливом новітніх ідей, випрацюваних на основі теоретичних засад транспозиції та функційно-категорійної граматики, зазнала суттєвих змін.

© І.А. ЯРОШЕВИЧ, 2021

Випрацювання, унормування та кодифіковане закріплення в науковому доробку вчених термінів на позначення досліджуваних мовних явищ перебуває в органічному зв'язку з функціонуванням і розвитком мови загалом. Щоразу із здобуванням нових знань, що супроводжується введенням до наукового вжитку нових понять, учені створюють і нові терміни для їхньої номінації. Поява термінів у мові є завершальним етапом у процесі пізнання об'єктів дійсності, узагальненою та найбільш сконденсованою їх дефініцією. У процесі розвитку мови одні терміни міцно закріплюються в ній, цементуючи її теоретичні підвалини, інші виходять із ужитку через невідповідність сучасним правописним і словотвірним нормам, ще інші реактуалізуються, перевнормовуються у відповідності до усталених зразків морфологічної та словотвірної структур української мови. Зокрема, в індивідуальних практиках науковці все частіше послуговуються перевнормованими термінами іншомовного походження на зразок: *морфологічний* (замість *морфологічний*), *методологічний* (замість *методологічний*), *термінологічний* (замість *термінологічний*), *синонімічний* (замість *синонімічний*), *категорійний* (замість *категоріальний*), *функційний* (замість *функціональний*) тощо (Городенська, 2020; Мельник, 2015; Лаврінець, 2019 та ін.).

Не викликає сумнівів той факт, що щовищого рівня розвитку досягає мовознавча наука, то більше проблем у її вивченні постає перед науковцями. З цього приводу А.О. Білецький зауважував, що «кожна наука ... не може залишатися незмінною, доки нею займаються вчені-дослідники... дослідні горизонти науки постійно розширюються, адже вона збагачується новими фактами, новим їх розумінням, новими теоріями» (Білецький, 2004: 41).

Традиційний підхід учених до опису граматичної системи української мови та її одиниць, що ґрунтуються на формально-значеннєвих і формально-структурних теоретичних засадах, виявився надто стійким і нормативним у сучасному мовознавстві. Свідченням цього може слугувати навчальна література з курсу «Сучасна українська літературна мова» для студентів-філологів (не кажучи вже про шкільні підручники) (Білодід, 1969; Грищенко, 2002; Мойсієнко & Алтинцева 2010; Мойсієнко, 2013 та ін.). Традиційні погляди вчених на систему частин мови вперше в Україністиці піддав критиці І.К. Кучеренко, який зауважував, що «нормативно-описова граматики добирає поняття і положення «відстояні», тобто ті, навколо яких стихла боротьба думок» (Кучеренко, 2003: 7).

Жодним чином не применшуючи вагомого і незаперечного набутку вчених, що дотримуються традиційних поглядів у вивченні граматичного ладу української мови, гідно оцінюючи їхні здобутки, представники нового підходу до його вивчення сконцентрували свою увагу на цілісному, щонайповнішому описові передусім морфологічної системи, в основу якого покладено концепцію функційно-категорійної граматики.

Шляхи нового науково-теоретичного осмислення процесу функційної взаємодії частин мови накреслив наприкінці XIX ст. ще О.О. Потебня у праці «Из записок по русской грамматике», створеній на питоми українському мовному матеріалі. У сучасному мовознавстві теоретичні засади функційно-категорійної граматики випрацював І.Р. Вихованець (Вихованець, 1988; 1996; 1997; 2000; 2002; 2004; 2007; 2017). Новаторські ідеї вченого поглиблено реалізовано в науковому доробку його учнів і послідовників – К.Г. Городенської (1995; 2004;

2017), А.П. Загнітка (1991; 1992; 1996; 2010; 2020), В.М. Ожогана (1997; 2005), А.Ю. Габай (2011), А.С. Джури (2000), Н.Л. Іваницької (2009), Н.М. Костусяк (2002, 2013), Т.Є. Масицької (1998), І.А. Мельник (2017) та ін.

У новітніх описах граматичного ладу сучасної української мови науковці, зокрема, переорієнтовують традиційно усталену теорію частин мови і категорій, оскільки спираються не лише на формально-значеннєвий і формально-структурний підхід до розгляду аналізованих мовних явищ, а передусім на два методологічно вагомні концепти – семантичний і функційний, комплексно поєднуючи формально-граматичні (від форми до значення) особливості мовних одиниць і семантико-граматичні (від значення або функції до форми).

Такий підхід спонукав до випрацювання нових понять і термінів, що значною мірою сприяло поповненню лінгвістичної терміносистеми взагалі. Попри свою відносну статичність остання яскраво засвідчує еволюційні процеси в її розвитку. Динаміку появи нових понять і терміноодиниць виразно репрезентує лінгвістичне явище, позначуване терміном *транспозиція* (від середньолат. *transposition* – перестановка та лат. *transponere* – переставляти). Цим терміном учені оперують у випадках використання однієї мовної форми у функції іншої (Вихованець, 2007: 692–693; Загнітко, 2020: 823).

Теорію транспозиції на матеріалі французької мови вперше опрацював наприкінці ХІХ ст. швейцарський мовознавець Ш. Баллі (Балли, 1955). Учений виокремив два різновиди транспозиції – *функційну* та *семантичну*. *Функційна транспозиція*, за його спостереженням, відбувається на синхронному зрізі та має безпосередній стосунок до граматики. Сутність її Ш. Баллі вбачав у тому, що слово в граматичній структурі мови переходить із однієї частини мови до іншої або вживається у функції іншої, зберігаючи при цьому свою семантику. *Семантична транспозиція* має еволюційний характер і передбачає зміну значення слова у зв'язку з метафоризацією чи переносним уживанням у лексичній системі мови. Транспозицію Ш. Баллі вважав «не тільки корисною, а й необхідною, і навіть невідворотною» (Балли, 1955:143).

Теорію *функційної транспозиції* пізніше ґрунтовно опрацював французький лінгвіст Л. Теньєр під назвою *трансляція* (від лат. *translatio* – перенесення), основними поняттями якої визначив: *трансльоване* (слово, що підлягає трансляції), *транслят* (слово, що є результатом трансляції) та *транслятив* (граматичний показник *трансляції*). Л. Теньєр надавав важливого значення *трансляції* (у нашому визначенні – *транспозиції*), оскільки саме завдяки їй стає можливим перетворення одного класу слів на інший, зокрема перехід слів із однієї частини мови в іншу, що значною мірою розширює та збагачує їхні функційні можливості (Теньєр, 1988: 378). Зазначені поняття в дослідженнях І.Р. Вихованця позначено термінами відповідно: *транспоноване*, *транспозит* і *транспозитор* (Вихованець, 2007: 692).

Порушені спочатку в зарубіжному мовознавстві питання, пов'язані з теоретичним обґрунтуванням і практичним утіленням проблем функційної транспозиції та її різновидів, упродовж останніх десятиліть минулого та початку ХХІ століть у розвитку лінгвістики як науки привертали і продовжують привертати пильну увагу багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних учених-граматистів. У сучасних наукових джерелах, окрім загальноновживаного терміна *транспозиція*, засвідчені й інші, переважно запозичені, зокрема: *дери́вація*, *синтаксична дери́вація*, *конверсія*, *інтеграція*, *синкретизм*, *субституція*, *трансформація*

(Балко, 2014: 22, Клименко, 2007: 266; Кочерган, 2007: 634; Кубрякова, 1974: 64–76; Лукин, 1973: 1, 3; Мельник, 2015: 23; Ярошевич, 2010: 55). Однак, як справедливо зауважує І.А. Мельник, досить часто, оперуючи цими термінами на позначення *транспозиції*, що найповніше відображає багатовимірність цього поняття, дослідники вкладають неоднозначний зміст (Мельник, 2015: 23, 30). У наукових джерелах традиційного спрямування поняття *транспозиція* позначають в основному терміном *перехід*, *перехідність* і *взаємопереходи у системі частин мови*. Частиномовні переходи у своїх працях висвітлювали В.В. Ващенко (1953), І.І. Ковалик (Білодід, 1969), М.А. Жовтобрюх (1984) та ін. На важливості вивчення перехідних явищ наголошував, зокрема, В. Ващенко, надаючи їм важливого значення, оскільки вони «скріплюють систему частин мови в процесі її розвитку... є носіями нового, а без них немає нового, немає руху, немає розвитку мови» (Ващенко, 1953: 14–22).

Систему частин мови, усталену в традиційному мовознавстві, як уже зазначалося, уперше порушив І.К. Кучеренко, вилучивши з її складу *займенник*, а його різновиди розподілив між трьома частинами мови – *іменником*, *прикметником*, *числівником* залежно від функційного призначення. Цей клас слів учений позначив термінами *займенні слова* та *займенні ад'єктивні слова* (Кучеренко, 2003: 145, 441), водночас спростував також традиційний поділ частин мови на *повнозначні* і *неповнозначні* (або *службові*), узявши за основу «реальне значення слова як узагальнене відображення фактів матеріального світу» (Там само: 145). Це в подальшому певною мірою сприяло виокремленню в новітніх дослідженнях п'ятикомпонентного складу частин мови (*іменник*, *дієслово*, *прикметник*, *числівник* і *прислівник*), а також *аналітичних слів-морфем* (або *слів-морфем*) та *слів-речень* на позначення так званих «*службових слів*», позбавлених частиномовного статусу (Вихованець, 1988, 2004, 2017; Городенська, 2004, 2017).

Як результат міжчастиномовної транспозиції дехто із дослідників, навпаки, доповнив традиційний склад частин мови ще двома, позначивши їх термінами: *станівник* (або *предикативи*) та *модальник* (Горпинич, 2004: 31; Загнітко, 2020: 456–457; 588–589).

На позначення різновидів транспозиції в системі традиційно виокремлюваних частин мови використовують такі загально поширені й усталені терміни, в основі яких латинські назви частин мови: *субстантивіація* (перехід в іменники), *ад'єктивіація* (перехід у прикметники), *нумералізація* (перехід у числівники), *прономіналізація* (перехід у займенники), *вербалізація* (перехід у дієслова), *адвербіалізація* (перехід у прислівники), *препозиціоналізація* (перехід у прийменники), *кон'юнктивіація* / *кон'юнкціоналізація* (перехід у сполучники), *партикуляція* / *партикуляризація* (перехід у частки), *інтер'єктивіація* (перехід у вигукі) (Білодід, 1969; Русанівський, 2007; Загнітко, 2020). Деякі із зазначених термінів покладено в основу похідних від них терміноодиниць, утворених за зразком словотвірної будови української мови: *субстантивування*, *субстантивовані слова*, *категорія субстантивності*, *ад'єктивні* / *ад'єктивовані слова*, *нумеральні слова*, *вербальні утворення* тощо.

За п'ятикомпонентної системи частин мови (*іменник*, *дієслово*, *прикметник*, *числівник*, *прислівник*) у новітніх дослідженнях засвідчено лише п'ять різновидів частиномовної транспозиції: *субстантивіація*, *вербалізація*, *ад'єктивіація*, *нумералізація* та *адвербіалізація*. Виокремлюють чотири види *субстантивіації*:

віддієслівну, відприкметникову, відчислівникову та відприслівникову; чотири види *ад'єктивної: відіменникову, віддієслівну, відчислівникову та відприслівникову* (Вихованець, 2017: 251, 287). Розрізняють також чотири види *адвербіалізації: відіменникову, відприкметникову, відприслівникову та віддієслівну* (Городенська, 2017: 579).

Оскільки займенникові слова розглядають як підклас іменників, прикметників, числівників і прислівників, їх позначають термінами: *займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники, займенникові прислівники* (Вихованець, 2004: 184–216; 2017: 225, 297, 361; Городенська, 2017: 497; Ожоган, 1997). Транспозицію займенникових слів у зазначені частини мови позначають також термінами: *субстантивна прономіналізація, ад'єктивна прономіналізація, нумеральна прономіналізація, адвербіальна прономіналізація* (Мельник, 2015: 29).

Уперше в україністиці І.Р. Вихованець увів до наукового обігу поняття *центральності та периферійності частин мови*. Іменник і дієслово визначено *центральною* як суто автономні знаки з найбільшим набором морфологічних категорій і парадигм, а прикметник, числівник і прислівник – *периферійними* (Вихованець, 2004: 16; 2017: 29–30; див. також: Городенська, 2017: 364–366). Свідченням транспозиційної взаємодії частин мови є виявлення в них вторинних значень, тому вмотивовано запровадження таких термінів: *первинні (або непохідні) / вторинні (або похідні) іменники, первинні (або непохідні) / вторинні (або похідні) дієслова, первинні (або непохідні) / вторинні (або похідні) прикметники*; а також: *власне-іменники, невласне-іменники, предикатні / не-предикатні іменники* (Вихованець, 2004: 47, 124, 129; 2017: 73, 262, 366); *морфологічні дієслова (або власне-дієслова), синтаксичні дієслова* на позначення одиниць, що зазнали лише синтаксичної вербалізації, та *аналітичні дієслова* на позначення одиниць, для яких синтаксичні позиції дієслова єдині, фіксовані (Городенська, 2017: 367–368). До граматичного вжитку вчені зрідка вводять запозичені терміни на позначення частиномовної транспозиції, зокрема: *деривати, вербанти, номінанти, девербатив* (на позначення утворених від дієслів іменників), *деад'єктив* (на позначення іменників, утворених від прикметників), а на позначення дієприкметників та дієприслівників термін *вербоїд* (Мойсієнко & Алтинцева, 2010: 136; Ярошевич, 2010: 56).

У дослідженнях функційно-категорійного спрямування переглянуто також граматичний статус дієприкметника і дієприслівника, що їх традиційно кваліфікують переважно як дієслівні форми (Білодід, 1969: 408, 419; Грищенко, 2002: 391–392, 397; Мойсієнко & Алтинцева, 2010: 136, 139 та ін.). Дієприкметник кваліфікують також як *прикметник дієслівного походження*, або як *відносний прикметник* (Кучеренко, 2003: 457), та як *самостійну міжчастиномовну категорію з ознаками дієслова і прикметника* (Гнатюк, 1982: 9, 12–18). І.Р. Вихованець виокремив у дієприкметнику дієслівні та прикметникові утворення, які позначив спочатку терміном *синтаксичний і морфологічний ад'єктив* (Вихованець, 1988: 176). Пізніше вчений виокремив два різновиди дієприкметникових одиниць: *віддієслівний прикметник* з нейтралізованими дієслівними категоріями й *аналітичні дієслова*, що являють собою аналітичну сполуку з морфемою-зв'язкою *бути* в її часових, способових та особових виявах (Вихованець, 2017: 296–297). Функційну двоплановість форм дієприкметника К.Г. Городенська позначає термінами: *синтетичні дієприкметникові форми*,

уживані в типовій для прикметника присубстантивній позиції, і *аналітичні дієприкметникові форми*, що за допомогою *морфем-зв'язок* (*бути, стати* і под.) переводять дієприкметник у дієслівну позицію. Дієприслівник останнім часом розглядають у складі прислівника і позначають терміном *віддієслівний прислівник за синтаксичною та морфологією ознаками* (Вихованець, 1988: 207; Городенська, 2007: 539).

Із виокремленням в українському теоретичному мовознавстві функційно-категорійної граматики розпочалися також пошуки нових концептуальних засад трактування статусу морфологічних категорій і граем, що вплинуло на введення нових теоретично обґрунтованих понять і поповнення термінологічної бази досліджень. Зокрема, у працях І.Р. Вихованця уперше в лінгвоукраїністиці опрацьовано різновиди транспозицій не лише на матеріалі частин мови, а й морфологічних категорій і граем. *Частиномовні транспозиції* визначено як такі, що стосуються взаємопереходів основних морфологічних одиниць (частин мови), а *грамемні* стосуються взаємопереходів у граемній структурі морфологічних категорій (наприклад, у випадках уживання граеми теперішнього часу замість минулого чи майбутнього або способових форм у значенні часових – (Симонова, 2014)). У *частиномовній транспозиції* вирізняють три ступені її реалізації: *синтаксичний, морфологічний і семантичний*. Початковий ступінь – *синтаксичний*, за якого змінювана синтаксична позиція слова набуває морфологічного закріплення або рідше семантичного завершення. Якщо зміни транспозиції однієї частини мови в іншу морфологічно не відображаються, їх позначають терміном *неморфологізовані синтаксичні зміни*, а якщо відображаються, – *морфологізованими*. *Морфологізовані синтаксичні зміни* диференційовано на *неповні та повні*, причому *неповні морфологізовані зміни* оформлені засобами вихідної частини мови, а *повні* – оформлені засобами тієї частини мови, у яку переходить певна частина мови. Завершує частиномовний перехід *семантичний ступінь транспозиції* (Вихованець, 2004: 26; 2017: 45).

Особливості функційної транспозиції яскраво простежуються і на рівні функціонування морфологічних категорій, що їх вирізняють у частинах мови. Уперше в сучасній лінгвоукраїністиці до наукового обігу введено поняття *міжривневої категорії*, що знаходить свій вияв на перетині кількох граматичних підсистем – морфології, синтаксису і словотвору. Терміном *міжривневої категорії* позначають «комплексну єдність протиставлених одна одній категорій і граем, що поєднують властивості двох або більше рівнів із домінуванням якогось одного із них і мають певну сукупність спеціалізованих форм вираження» (Костусяк, 2012: 44). Сутність міжривневих категорій найвиразніше простежуються у двох центральних частинах мови – іменнику і дієслові, що чітко відмежовуються від периферійних – прикметника, числівника і прислівника. В іменниках міжривневою є *морфолого-синтаксична категорія відмінка*. У дієсловах міжривневою визначають *категорію валентності*, яку в українському мовознавстві виокремлено й ґрунтовно описано порівняно недавно (Вихованець, 1988: 107–114; Городенська, 2004: 269; Загнітко, 2020: 62). Терміном *валентність слова* позначають «здатність слова визначати кількість і якість залежних словоформ, зумовлену його семантичними і граматичними властивостями» (Андерш, 2007: 63), та як «здатність слова приєднувати до себе інші слова» (Загнітко, 2020: 62). Існують також інші терміни на позначення поняття *валентність–дистрибуція та сполучуваність*. Поняття *дистрибуції*

вважають ширшим порівняно зі *сполучуваністю*, оскільки цим терміном позначають сукупність усіх оточень, у яких може перебувати морфологічна одиниця, а терміном *сполучуваність* – конкретну її реалізацію (Русанівський, 2007: 635; Костусяк, 2012: 382; Загнітко, 2020: 144, 746–748). Категорію валентності І.Р. Вихованець і К.Г. Городенська кваліфікують як *міжривневу семантико-синтаксичну* (Вихованець, 1988: 107; Городенська, 2004: 269; Городенська, 2017: 451), причому її виявляють не лише в дієсловах, а й в інших частинах мови – іменникові, прикметникові і прислівникові, якщо вони потрапляють у предикатну позицію в результаті транспозиції (Городенська, 2004: 269–270).

У складі дієслівних категорій міжривневими є також *категорія стану* і *категорія перехідності / неперехідності*, функціонування яких виходить за межі морфології. Із морфологією ці категорії пов'язує лише те, що їх виділяють у дієслові, а дієслово є морфологічною одиницею. У результаті транспозиції їх функціонування зосереджується в словотвірній системі мови та в синтаксисі. Тому ці міжривневі категорії кваліфікують як *морфолого-словотвірні-синтаксичні* (Городенська, 2004: 242, 247; Городенська, 2017: 442, 445).

До категорій, у структурі яких перетинаються морфологічні, словотвірні та синтаксичні ознаки, належить і міжривнева *категорія ступенів порівняння*, яка займає особливе місце в системі прикметника і прислівника. У прикметниках вона зближується з дієсловами, оскільки первинною для неї є не атрибутивна, а предикатна функція, що нівелює транспоновані від іменника визначальні морфологічні категорії (роду, числа, відмінка) вихідної форми прикметника. За ознакою вияву регулярності у функціонуванні категорія ступенів порівняння прикметників зближується зі словозмінною структурою мови, за семантикою – з модифікаційною словотвірною, а стосовно зміни сполучуваності (валентності) – із синтаксичною. Тому її кваліфікують як комплексну *міжривневу морфолого-синтаксико-словотвірну* (Вихованець, 2002: 13–18; Вихованець, 2017: 283; див. також: Костусяк, 2012: 8). Міжривневу категорію ступенів порівняння виявляють і в утворених від якісних прикметників якісно-означальних прислівниках, яку К.Г. Городенська кваліфікує як *транспозиційно-модифікаційне утворення*, оскільки ступеневі прислівники транспонуються переважно в синтаксичну сферу дієслова, а на модифікаційні зміни вказує семантична відмінність від вихідних прикметникових. Як і в прикметниках, категорію ступенів порівняння в прислівниках позначено терміном *морфолого-синтаксико-словотвірна категорія* (Городенська, 2017: 544).

На основі проведеного аналізу особливостей функціонування міжчастини мовної і міжкатегорійної транспозиції та простеження її впливу на випрацювання й поповнення поняттєво-термінологічного апарату в сучасній лінгвоукраїністиці можна зробити такі висновки:

Функційну транспозицію справедливо розглядають як універсальну спроможність мови об'єднувати лінгвальні одиниці в цілісну, ієрархічно складну систему, що ґрунтується на їх взаємодії та взаємозв'язку. Транспозиція відіграє важливу роль у розширенні виражальних можливостей мовних одиниць, у їхній сполучуваності та виявленні синонімічних відношень між ними, що збагачує ресурси мови.

У зв'язку з утвердженням у сучасному українському мовознавстві функційно-категорійного підходу до вивчення граматичного ладу мови на противагу традиційному відбулися кардинальні зміни у визначенні кількості та

частиномовного статусу морфологічних одиниць і властивих їм категорій, що позначилося на розбудові лінгвістичного поняттєво-термінологічного апарату. Запропоновані в новітніх дослідженнях зміни не викликають сумнівів щодо доцільності їх упровадження в наукову та викладацьку практику, вони теоретично обґрунтовані й достатньо апробовані, забезпечують чіткість формулювань, зрозумілість і прозорість дефінування нових понять, що відповідає сучасним вимогам лінгвістичного термінотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш, Й.Ф. (2007). Валентність. У Русанівський, В.М., Тараненко, О.О. (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (третє вид., с. 63). Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
2. Балко, М.В. (2014). Словосполучення сучасної української мови на тлі теорії функційної транспозиції. У *Мова: класичне – модерне – постмодерне: збірник наук. статей*. Вип. 1. (с. 21–27). Київ.
3. Балли, Ш. (1955). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва: Изд-во иностр. лит.
4. Безпояско, О.К., Городенська, К.Г. & Русанівський, В.М. (1993). *Граматика української мови: Морфологія*. Київ: Либідь, 1993.
5. Білецький, А.О. (2004). Мовознавство у школі. *Урок української*, 4, 41–42.
6. Білодід, І.К. (Ред.) (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
7. Ващенко, В.В. (1953). Явища переходу в системі частин мови. *Українська мова в школі*, 1953, 6. 14–22.
8. Вихованець, І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.
9. Вихованець, І.Р. (1996). Принципи категорійної граматики української мови. У *III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство* (с. 177–181). Харків.
10. Вихованець, І.Р. (1997). Різновиди транспозиції. В *Актуальні проблеми граматики. Зб. наук. праць* (с. 57–60). Кіровоград.
11. Вихованець, І.Р. (2000). Частиномовний статус інфінітива. У *Наукові записки Вінницького державного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. Зб. наук. праць* (с. 21–27). Вінниця: ВДПУ.
12. Вихованець, І.Р. (2002). Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? В *Актуальні проблеми українського словотвору* (с. 13–18). Івано-Франківськ: Плай.
13. Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари, 2004.
14. Вихованець, І.Р. (2007). Транспозиція. У Русанівський, В.М., Тараненко, О.О. (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (третє вид. с. 692–693). Київ: Українська енциклопедія ім.М.П. Бажана.
15. Вихованець, І.Р. (2017). Основні питання морфології. Іменник. Прикметник. Числівник. У *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 19–363). Київ.
16. Габай, А.Ю. (2011). *Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові: монографія*. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго,.
17. Гнатюк, Г.М. (1982). *Дієприкметник у сучасній українській літературній мові*. Київ: Наукова думка.
18. Городенська, К.Г. (1995). Морфологізація транспозиційних переходів. У *Теоретичні проблеми граматики* (с. 51–61). Донецьк: ДонДУ.

19. Городенська, К.Г. (2004). Дієслово. Прислівник. Службові слова-морфеми. Слова-речення. У Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови* (с.217–390). Київ: Пульсари.
20. Городенська, К.Г. (2017). Передмова. Дієслово. Прислівник. Службові слова-морфеми. Слова-речення. У *Граматика сучасної української літературної мови: Морфологія* (с. 14–18, 364–749). Київ.
21. Городенська, К.Г. (2020). Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях. У *Наук. вісник Ужгородського університету Серія: Філологія*. Випуск 1 (с. 92–99). Ужгород.
22. Горпинич, В.О. (2004). *Морфологія української мови (підручник)*. Київ: ВЦ «Академія», 2004.
23. Грищенко, А.П. (Ред.) (2002). *Сучасна українська літературна мова*. [3-є вид.]. Київ: Вища школа.
24. Джура, А.С. (2000). Частиномовна та внутрішньо-відмінкова транспозиція відмінкових форм. *Наук. зап. Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*. Вип. 2 (с. 57–60). Вінниця: ВДПУ.
25. Жовтобрюх, М.А. (1984). *Українська літературна мова*. Київ: Наукова думка.
26. Загнітко, А.П. (1991). *Основи функціональної морфології української мови*. Київ: Вища школа.
27. Загнітко, А.П. (1992). Взаємодія іменних і дієслівних категорій. *Мовознавство*, 5, 25–32.
28. Загнітко, А.П. (1996). *Теоретична граматики української мови. Морфологія: монографія*. Донецьк: ДонДУ.
29. Загнітко, А. (2010). Граматична концепція Івана Вихованця. У *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики* (с. 11–40). Донецьк: Вид-во «Ноулідж».
30. Загнітко, А. (2020). *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: «Твори».
31. Іваницька, Н.Л. (2009). *Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці*. Вінниця: ВДПУ.
32. Клименко, Н.Ф. (2007). Конверсія. У Русанівський, В.М., Тараненко, О.О. (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (с. 265–266). Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
33. Ковалик, І.І. (1980). Про лінгвальні категорії, їх властивості і види. *Мовознавство*, 5, 10–13.
34. Костусяк, Н.М. (2002). *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників: монографія*. Луцьк: РВВ «Вежа».
35. Костусяк, Н.М. (2013). *Міжрівневі категорії сучасної української літературної мови*: [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Київ.
36. Кочерган, М.П. (2007). Синкретизм. У Русанівський, В.М., Тараненко, О.О. (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (с. 584–585). Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
37. Кубрякова, Е.С. (1974). Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языкознания*, 1974, 64–76.
38. Кучеренко, І.К. (2003). *Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія*. Вінниця: «Поділля-2000», 2003.
39. Лаврінець, О.Я., Симонова, К.С. & Ярошевич, І.А. (2019). *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія».
40. Лукин, М.Ф. (1973). *Трансформация частей речи в современном русском языке*. Донецьк: ДонГУ.
41. Масицька, Т.Є. (2005). Категорія валентності у лінгвістичній інтерпретації Івана Вихованця. У *Граматика слова і граматики мови: зб. наук. праць* (с. 83–96). Донецьк: ДонДУ.

42. Мельник, І.А. (2015). *Транспозиційна граматика українського дієслова*. Луцьк: «Надстир'я».
43. Мойсієнко, А.К., Арібжанова, І.М., Коломийцева, В.В. & Алтинцева, Л.Ю. (2010). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис: підручник*. Київ: Знання.
44. Мойсієнко, А.К. (Ред.) (2013). *Сучасна українська мова: Морфологія: підручник*. Київ: Знання.
45. Ожоган, В.М. (1997). *Займенникові слова у граматичній структурі української мови: монографія*. Київ: Вид-во Інституту української мови.
46. Ожоган, В.М. (2005). Транспозиційні процеси у складі прономінативних слів. У *ГраMATика слова і граMATика мови: зб. наук. праць* (с. 97–114). Донецьк: ДонДУ.
47. Потєбня, А.А. (1958). *Из записок по русской грамматике* (Т.І–ІІІ). Москва: Учпедгиз.
48. Русанівський, В.М., Тараненко, О.О. (Ред.) [та ін.] (2007). *Українська мова. Енциклопедія* [третє вид.]. Київ: Українська енциклопедія ім.М.П. Бажана.
49. Симонова, К.С. (2000). Перехідні явища в системі частин мови і питання правопису (на матеріалі незмінних класів слів). У *Наукові записки НаУКМА* (Т.18. Філологічні науки) (с.6–14). Київ.
50. Симонова, К.С. (2014). Транспозиція грамам часу і способу в структурі українського дієслова. У *Мова: класичне – модерне – постмодерне: збірник наук. статей*. Вип.1. (с. 185–193). Київ.
51. Соколова, С. (2017). Категорія родів дієслівної дії. У *ГраMATика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 415–441). Київ.
52. Теньєр, Л. (1988). *Основы структурного синтаксиса*. Москва: Прогрес.
53. Ярошевич, І.А. (2010). *Українська морфологічна термінологія XX–початку XXI ст.: монографія*. Київ: КНЕУ.

Iryna Yaroshevich

TRANSPOSITION AS A SOURCE OF REPLENISHMENT OF THE UKRAINIAN LINGUISTIC TERMINOLOGY

The article outlines the development of theoretical foundations and further study of the linguistic phenomenon of transposition and its varieties in modern Ukrainian linguistics, which significantly influenced the expansion of the conceptual framework in the field of grammar, including one of its sections - morphology, its addition and new terminology.

Particular attention is paid to the revision of traditional views of scientists on the composition, grammatical status and terminological expression of basic morphological units (parts of speech) and their inherent categories and grams, which led to the introduction into scientific circulation of new concepts and terms. This view in recent research is based on a theoretically sound and well-tested scientific practice functional morphological and syntactic concept of parts of speech, which is a reflection of the derivational relationship between them, i.e. is a consequence of interlanguage transposition. A new direction in the study of the grammatical system of the Ukrainian language was called functional-categorical, in accordance with the scientific circulation the new concept was introduced, denoted by the analytical term functional-categorical grammar.

Key words: transposition, functional interparticle transposition, functional-category grammar, morphology, parts of speech, morphological category, term, linguistic terminology.

REFERENCES

1. Andersh, Y.F. (2007). Valentnist. In Rusanivskiy, V.M., Taranenko, O.O. (Eds.) [et al.] (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (3rd ed., p. 63). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im.M.P. Bazhana (in Ukr.).
2. Balko, M.V. (2014). Slovospoluchennia suchasnoi ukrainskoi movy na tli teorii funktsiinoi tranpozytsii. In *Mova: klasychne – moderne – postmoderne: zbirnyk nauk. statei*. Issue 1. (pp. 21–27). Kyiv Balko, M.V. (2014) (in Ukr.).
3. Bally, Sh. (1955). *Obshchaia linyvystyka y voprosi frantsuzskoho yazika*. Moskva: Yzd-vo ynostr. lyt. (in Russ.).
4. Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H. & Rusanivskiy, V.M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
5. Biletskyi, A.O. (2004). Movoznavstvo u shkoli. *Urok ukrainskoi*, 4, 41–42 (in Ukr.).
6. Bilodid, I.K. (Ed.) (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
7. Dzhura, A.S. (2000). Chastynomovna ta vnutrishno-vidminkova transpozytsiia vidminkovykh form. In *Nauk. zap. Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Seria: Filolohiia*. Issue 2 (pp. 57–60). Vinnytsia: VDPU (in Ukr.).
8. Habai, A.Iu. (2011). *Syntaksychna pryslivnykova transpozytsiia v suchasni ukrainskii literaturnii movi: monohrafiia*. Kyiv: Vydav. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
9. Hnatiuk, H.M. (1982). *Diiepryketnyk u suchasni ukrainskii literaturnii movi*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
10. Horodenska, K.H. (2004) Diieslovo. Pryslyvnyk. Sluzhbovi slova-morfemy. Slova-rechennia. In Vykhoanets, I.R. & Horodenska, K.H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* (pp. 217–390). Kyiv: Pulsary (in Ukr.).
11. Horodenska, K.H. (1995) Morfolohizatsiia transpozytsiinykh perekhodiv. In *Teoretychni problemy hramatyky* (pp. 51–61). Donetsk: DonDU (in Ukr.).
12. Horodenska, K.H. (2017). Peredmova. Diieslovo. Pryslyvnyk. Sluzhbovi slova-morfemy. Slova-rechennia. In *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy: Morfolohiia* (pp. 14–18, 364–749). Kyiv (in Ukr.).
13. Horodenska, K.H. (2020). Morfoloho-slovotvirne perevnormuvannia zapozychenykh prykmetnykiv v ustalenykh slovospoluchenniakh. In *Nauk. visnyk Uzhhorodskoho universytetu Seria: Filolohiia*. Vypusk 1 (pp. 92–99). Uzhhorod (in Ukr.).
14. Horpynych, V.O. (2004). *Morfolohiia ukrainskoi movy (pidruchnyk)*. Kyiv: VTs «Akademii», 2004 (in Ukr.).
15. Hryshchenko, A.P. (Ed.) (2002). *Suchasna ukrainska literaturna mova*. [3rd Ed.]. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
16. Ivanytska, N.L. (2009). *Suchasni teorii katehoriinoi hramatyky v linyvodydaktytsi*. Vinnytsia: VDPU (in Ukr.).
17. Klymenko, N.F. (2007). Konversiia. In Rusanivskiy, V.M., Taranenko, O.O. (Eds.) [et al.] (2007). In *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (pp. 265–266). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
18. Kocherhan, M.P. (2007). Synkretyzm. In Rusanivskiy, V.M., Taranenko, O.O. (Eds.) [et al.] (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (pp. 584–585). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
19. Kostusiak, N.M. (2002). *Katehoriia stupeniv porivniannia prykmetnykiv i pryslyvnykiv: monohrafiia*. Lutsk: RVV «Vezha» (in Ukr.).
20. Kostusiak, N.M. (2013). *Mizhrivnevi katehorii suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv (in Ukr.).
21. Kovalyk, I.I. (1980). Pro linyvalni katehorii, yikh vlastyvoli i vydy. *Movoznavstvo*, 5, 10–13 (in Ukr.).

22. Kubrjakova, E.S. (1974) Derivacija, transpozicija, konversija. In *Voprosy jazykoznanija* (64–76) (in Russ.).
23. Kucherenko, I.K. (2003). *Teoretychni pytannia hramatyky ukrainskoi movy. Morfolohiia*. Vinnytsia: “Podillia-2000”, 2003 (in Ukr.).
24. Lavrinets, O.Ia., Symonova, K.S. & Yaroshevych, I.A. (2019). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfolohiia*. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukr.).
25. Lukin, M.F. (1973). *Transformacija chastej rechi v sovremenom russkom jazyke*. Doneck: DonGU (in Russ.).
26. Masytska, T.Ie. (2005). Katehoriia valentnosti u linhvistychnii interpretatsii Ivana Vykhovantsia. In *Hramatyka slova i hramatyka movy: zb. nauk. prats* (pp. 83–96). Donetsk: DonDU (in Ukr.).
27. Melnyk I.A. (2015). *Transpozytsiina hramatyka ukrainskoho diieslova*. Lutsk: “Nadstyria” (in Ukr.).
28. Moisiienko, A.K. (Ed.) (2013). *Suchasna ukrainska mova: Morfolohiia: pidruchnyk*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
29. Moisiienko, A.K., Aribzhanova, I.M., Kolomyitseva, V.V. & Altyntseva, L.Iu. (2010). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia. Syntaksys: pidruchnyk*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
30. Ozhohan, V.M. (1997). *Zaimennykovi slova u hramatychnii strukturi ukrainskoi movy: monohrafiia*. Kyiv: Vyd-vo Instytutu ukrainskoi movy (in Ukr.).
31. Ozhohan, V.M. (2005). Transpozytsiini protsesy u skladi pronominyvnykh sliv. In *Hramatyka slova i hramatyka movy: zb. nauk. prats* (pp. 97–114). Donetsk: DonDU (in Ukr.).
32. Potebnja, A.A. (1958). *Iz zapisok po russkoj grammatike* (Vol. I–III). Moskva: Uchpedgiz (in Russ.).
33. Rusanivskiy, V.M., Taranenko, O.O. (Eds.) [et al.] (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (3rd ed.). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
34. Sokolova, S. (2017). Katehoriia rodiv diieslivnoi dii. In *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* (pp. 415–441). Kyiv (in Ukr.).
35. Symonova, K.S. (2000). Perekhidni yavyshecha v systemi chastyn movy i pytannia pravopysu (na materialy nezminnykh klasiv sliv). In *Naukovi zapysky NaUKMA* (Vol.18. Filolohichni nauky) (pp. 6–14). Kyiv (in Ukr.).
36. Symonova, K.S. (2014). Transpozytsiia hramem chasu i sposobu v strukturi ukrainskoho diieslova. In *Mova: klasychno – moderne – postmoderne: zbirnyk nauk. statei*. Issue 1. (pp. 185–193). Kyiv (in Ukr.).
37. Ten’er, L. (1988). *Osnovy strukturnogo sintaksisa*. Moskva: Progres (in Russ.).
38. Vashchenko, V.V. (1953). Yavyshecha perekhodu v systemi chastyn movy. *Ukrainska mova v shkoli*, 1953, 6. 14–22 (in Ukr.).
39. Vykhoanets, I.R. (2007). Transpozytsiia. In Rusanivskiy, V.M., Taranenko, O.O. (Eds.) [et al.] (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (pp. 692–693). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im.M.P. Bazhana (in Ukr.).
40. Vykhoanets, I.R. & Horodenska, K.H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy*. Kyiv: Pulsary, 2004 (in Ukr.).
41. Vykhoanets, I.R. (1988). *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
42. Vykhoanets, I.R. (1996). Prynysypy katehoriinoi hramatyky ukrainskoi movy. In *III Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Movoznavstvo* (pp. 177–181). Kharkiv (in Ukr.).
43. Vykhoanets, I.R. (1997). Riznovydy transpozytsii. In *Aktualni problemy hramatyky. Zb. nauk. prats* (pp. 57–60). Kirovohrad (in Ukr.).
44. Vykhoanets, I.R. (2000). Chastynomovnyi status infinityva. In *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia. Zb. nauk. prats* (pp. 21–27). Vinnytsia: VDPU (in Ukr.).

45. Vykhovanets, I.R. (2002). Morfolohichni katehorii? Slovtvirni? Chy hramatychni mizhrivnevi? In *Aktualni problemy ukrainskoho slovtvoru* (pp.13–18). Ivano-Frankivsk: Plai (in Ukr.).
46. Vykhovanets, I.R. (2017). Osnovni pytannia morfolohii. Imennyk. Prykmetnyk. Chyslivnyk. In *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* (pp.19–363). Kyiv (in Ukr.).
47. Yaroshevych, I.A. (2010). *Ukrainska morfolohichna terminolohiia XX – pochatku XXI st.: monohrafiia*. Kyiv: KNEU (in Ukr.).
48. Zahnitko, A. (2010) Hramatychna kontseptsii Ivana Vykhovantsia. In *Problemy suchasnoi funktsiino-katehoriinoi hramatyky* (pp. 11–40). Donetsk: Vyd-vo «Noulidzh» (in Ukr.).
49. Zahnitko, A. (2020). *Suchasnyi lnhvistychnyi slovnyk*. Vinnytsia: «Tvory» (in Ukr.).
50. Zahnitko, A.P. (1991). *Osnovy funktsionalnoi morfolohii ukrainskoi movy*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
51. Zahnitko, A.P. (1992). Vzaiemodiiia imennykh i diieslivnykh katehorii. *Movoznavstvo*, 5, 25–32 (in Ukr.).
52. Zahnitko, A.P. (1996). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia: monohrafiia*. Donetsk: DonDU (in Ukr.).
53. Zhovtobriukh, M.A. (1984). *Ukrainska literaturna mova*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

III. ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

УДК 81'276.6: 340.113.1

А.Л. ДЕДИНКИН
г. Витебск, Республика Беларусь

ТРАНСТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЮРИСЛИНГВИСТИКИ: ПОНЯТИЯ ДОМИНАНТНОЙ И РЕЦЕССИВНОЙ ГРУПП

В статье обосновывается необходимость введения в терминологический тезаурус юрислингвистики понятий «доминантная группа» и «рецессивная группа», которые активно культивируются в естественнонаучной парадигме, а также гуманитарном знании.

В экстремистском дискурсе представители доминантной группы («свои») являются адресатами. Именно среди них распространяется «возбуждающая» информация в отношении противников. Рецессивную группу составляют «чужие» («враги»), которые являются объектами экстремистского воздействия.

Ключевые слова: транстерминологизация, юрислингвистика, терминосистема, доминантная группа, рецессивная группа.

ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ В ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПРОСТОРІ ЮРИСЛІНГВІСТИКИ: ПОНЯТТЯ ДОМІНАНТНОЇ ТА РЕЦЕСИВНОЇ ГРУП

У статті обґрунтовано необхідність введення в термінологічний тезаурус юрислінгвістики термінів домінантна група і рецесивна група, які активно культивуються в природничо-науковій парадигмі, а також гуманітарному знанні.

В екстремістському дискурсі представники домінантної групи («свої») є адресатами. Саме серед них поширюється «збудлива» інформація щодо супротивників. Рецесивну групу складають «чужі» («вороги»), які є об'єктами екстремістського впливу.

Ключові слова: транстермінологізація, юрислінгвістика, терминосистема, домінантна група, рецесивна група.

Терминологический тезаурус являет собой облигаторный компонент понятийной системы науки или ее исследовательского направления. Очевидно, что наличие собственной терминологии играет здесь такую же архиважную роль, как и цель, задачи, объектно-предметные отношения, методологическая база. Термин – это языковая единица особого порядка. Ей присуще множество функций. Во-первых, на поверхности лежит номинативное значение термина – способность дифференцировать понятийные категории. Во-вторых, в содержании

терминологического знака заключены результаты научного познания – когниции. В-третьих, нельзя не отметить инструментальное значение термина, его гносеологическую функцию, реализующуюся в доминирующем положении в организационной структуре исследовательского процесса. В-четвертых, терминологический тезаурус формирует базисную основу коммуникативного взаимодействия в рамках определенной научной парадигмы.

Резюмируя имеющиеся представления о термине, З.И. Комарова определяет его как «информационно-когнитивную структуру, аккумулирующую специальные знания, необходимые в процессе научной коммуникации и профессионально-научной деятельности» (Комарова, 2000: 16). В свою очередь, нам хотелось бы добавить пятый функциональный аспект: прогностическая способность термина, заключающаяся в выявлении исследовательских лакун.

Последняя из указанных особенностей лежит в основе формирования понятийных систем новых научных направлений. Примером тому может служить правовая лингвистика (юрислингвистика). Несмотря на то, что данная отрасль лингвистического знания начала формироваться уже с 70-х гг. прошлого столетия, формирование собственного терминологического тезауруса здесь еще не завершилось. Следовательно, на стадии становления находится и сама отрасль.

Н.Д. Голев подчеркивает, что вопрос формирования собственной категориальной базы является достаточно актуальным (Голев, Матвеева, 2006: 202). Ее отсутствие вскрыло теоретическую неготовность юрислингвистики, в частности, ее подотрасли – лингвистической экспертологии – решать некоторые важные прикладные задачи (Бринев, 2009: 15). Наш опыт проведения специальных прикладных исследований показывает, что отсутствие адаптированной терминосистемы не позволяет верифицировать некоторые методологические подходы и процедуры экспертного исследования текста.

Несмотря на то, что последние десятилетия были отмечены высоким уровнем интенсификации научно-исследовательской работы в сфере нормализации терминологического словаря лингвистической экспертологии, этот вопрос остается достаточно актуальным. Особенно остро, как нам кажется, данная проблема проявилась в изучении продуктов речедеятельности экстремистского дискурса. Дело в том, что лингвистическая теория апеллирует несколькими иными понятийными категориями проявления девиантного повеления. В первую очередь, это экспрессивность текста, его интенциональная ориентация и особое семантическое наполнение.

С позиции лингвистической экспертологии значимыми категориями экстремистского дискурса являются понятия доминантной и рецессивной групп. Термины, их номинирующие, не являются новыми для научного познания. Они активно культивируются в естественнонаучной парадигме, а также гуманитарном знании.

Заимствование терминов является обычной практикой формирования научного тезауруса. Этот процесс обозначается как трансфер. Терминологический трансфер имеет свои закономерности. Функционирование понятийной единицы в разных сферах исследовательской активности реализуется в процессе транстерминологизации, то есть понятийной перекодировки (Суперанская, 2012: 56). При этом в новом для себя научном направлении термин сохраняет определенные ассоциативные связи с исходным понятием, но приобретает дополнительные характеристики, утрачивая некоторые или трансформируя имеющиеся.

Рассмотрим это на примере. Понятия «доминантных» и «рецессивных» признаков в научный оборот ввёл Г. Мендель – соответственно, данные термины имеют биологическую основу. Доминантный аллель подавляет проявление другого (рецессивного). Таким образом, доминантный признак – преобладающий, а рецессивный – подавляемый.

Из генетики термины *доминантный* и *рецессивный* перешли в область психологических исследований. Доминантный тип личности ставит себя выше других, не терпит возражений, придерживается авторитарного стиля руководства. Рецессивный тип обладает такими характеристиками, как застенчивость, тактичность и уступчивость.

Схожий подход к определению терминов *доминантный* и *рецессивный* находим в социологических исследованиях Н. Элиаса. Автор анализирует взаимоотношения доминантной («агрессивной») и рецессивной («аутсайдерской») групп. Действительно, в истории есть достаточно примеров, когда отношения между группами характеризуются напряженностью (к примеру, между феодалами и крестьянами, руководителями и подчиненными). Высказывания членов одного сообщества в адрес другого сопровождаются негативными характеристиками, обвинениями в дефективности. В этих случаях отношения строятся на позициях доминирования, с одной стороны, и подчиненности – с другой / других.

Данные термины целесообразно употреблять и в прикладной лингвистике, в частности, в исследованиях экстремистского дискурса.

Адресатами экстремистского дискурса являются, как правило, потенциальные единомышленники («друзья», «свои»), среди которых распространяется «возбуждающая» информация в отношении противников. «Чужие» («враги») являются объектами экстремистского воздействия. Таким образом, «свои» составляют доминантную, а «чужие» – рецессивную группу.

Среди представителей доминантной группы автор экстремистского текста распространяет информацию, возбуждающую/разжигающую (в правовом поле используются обе диспозиции для идентификации различных видов правонарушения) рознь или вражду.

Возбуждать / разжигать рознь в экстремистских текстах – значит содействовать тому, чтобы представители доминантной группы понимали противоположность и несовместимость своих интересов с членами рецессивной группы. Тем самым между группами формируется непреодолимое отчуждение.

Механизмом возбуждения розни является использование высказываний о превосходстве или исключительности доминантной группы в сопоставлении с биологической, социальной, нравственной дефективностью или порочностью рецессивной группы. Наиболее эффективно данный механизм осуществляется посредством распространения среди единомышленников («своих») соответствующих креолизованных текстов.

Возбуждать / разжигать вражду в экстремистских по содержанию текстах – содействовать тому, чтобы представители доминантной группы начали борьбу (в физической или словестной формах) с рецессивной группой. Существует целый ряд механизмов возбуждения вражды.

1. Формирование дефективного (неполноценного) образа рецессивной группы. К примеру, представителям данной группы приписывается «физическое или нравственное уродство», стремление следовать тем обычаям, которые отрицательно оцениваются современной культурой.

2. Формирование враждебного образа рецессивной группы. К примеру, представители данной группы обвиняются в изначальной враждебности к доминантной группе, в подготовке тайных планов по её уничтожению.

3. Перенос отрицательных характеристик и возложение вины за негативные деяния отдельных представителей рецессивной группы на всю группу.

4. Высказывания о превосходстве доминантной группы, обоснование её исключительного права на «жизненное пространство», формулировка требований установить привилегии по национальному, расовому, религиозному и иным социальным признакам.

5. Побуждение к действиям против представителей рецессивной группы. К примеру, осуществляются призывы к насильственным действиям, репрессиям и депортациям, поощряется геноцид, высказываются требования вытеснить из различных сфер деятельности представителей рецессивных групп, ограничить их права и свободы.

Таким образом, с позиции лингвистической экспертологии реализация экстремистского дискурса подразумевает наличие оппозиции доминантной и рецессивной групп («свои–чужие»). Обе группы являют собой социальную общность (в том числе, и не имеющую прямых межличностных контактов). В конфликтогенном тексте первая имеет положительную семантическую коннотацию и противопоставляется второй посредством указания на наличие дифференцирующих признаков (религиозных, национальных, политических, возрастных).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бринев, К.И. (2009). *Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза*. Барнаул: АлтГПА.
2. Голев, Н.Д., Матвеева, О.Н. (2006). Лингвистическая экспертиза: на стыке языка и права. В *Юрислингвистика–7: язык как феномен правовой культуры* (с. 189–210). Барнаул.
3. Комарова, З.И. (2010). Проблема языка науки. В *Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики* (с. 7–24). Екатеринбург.
4. Суперанская, А.В. (2012). *Общая терминология: Вопросы теории*. Москва: ЛИБРОКОМ.

Aliaksandr Dziadzinkin

TRANCE-TERMINOLOGIZATION IN THE RESEARCH SPACE OF LEGAL LINGUISTICS: THE CONCEPTS OF DOMINANT AND RECESSIVE GROUPS

A term as a linguistic unit has many functions, including the ability to differentiate conceptual categories, display the results of scientific knowledge, be a tool for scientific research, and form the basis for communicative interaction. It is also necessary to highlight the predictive ability of the term, which becomes apparent through identification of research lacunae. This function lays the foundation for the development of conceptual systems of new scientific directions. An example of this can be legal linguistics.

The experience of conducting special applied research has revealed that lack of an adapted system of terminology makes it impossible to verify certain methodological approaches and procedures of expert textual analysis. This problem has proved particularly acute in analyzing speech within extremist discourse.

From the point of view of linguistic expert analysis, the most significant categories of extremist discourse are the concepts of dominant and recessive groups. These terms have long been cultivated in the paradigm of the natural sciences, as well as in the humanities. The dominant trait is regarded as predominant, whereas the recessive one – as suppressed.

The addressees of extremist discourse are, as a rule, potentially like-minded people (“friends”) acting as recipients of “disturbing” facts about their opponents. Their opponents (“foes”) are, on the other hand, the objects targeted by extremist speech. Thus, “the friends” make up the dominant group, while “the foes” – the recessive group.

From within the members of the dominant group, the author of an extremist text spreads information that sows discord and creates hostility.

Discord sown by extremist texts urges the members of the dominant group to recognize the fact that they have diverging interests with the members of the recessive group. Hostility generated through extremist texts encourages the members of the dominant group to resort to struggle against the recessive group.

Key words: trance-terminologization, legal linguistics, system of terminology, dominant group, recessive group.

REFERENCES

1. Brinev, K.I. (2009). *Teoreticheskaja lingvistika i sudebnaja lingvisticheskaja jekspertiza*. Barnaul: AltGPA (in Russ.).
2. Golev, N.D., Matveeva, O.N. (2006). *Lingvisticheskaja jekspertiza: na styke jazyka i prava*. In *Jurislingvistika–7: jazyk kak fenomen pravovoj kul'tury* (pp. 189–210). Barnaul (in Russ.).
3. Komarova, Z.I. (2010). *Problema jazyka nauki*. In *Aktual'nye problemy germanistiki, romanistiki i rusistiki* (pp. 7–24). Ekaterinburg (in Russ.).
4. Superanskaja, A.V. (2012). *Obshhaja terminologija: Voprosy teorii*. Moskva: LIBROKOM (in Russ.).

УДК 811.161.2'37

О.О. КОЛЯДЕНКО

м. Київ, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ВЛАДА»: ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Дослідження концепту «влада» здійснено з позицій когнітивного термінознавства. Обґрунтовано доцільність використання фреймового моделювання в дослідження наукових концептів. За допомогою фрейму змодельовано структуру політологічного концепту «влада», описано особливості його вербальної репрезентації в українських термінологічних словниках і наукових текстах (монографіях, дисертаціях і наукових статтях).

К л ю ч о в і с л о в а : наукова лінгвоконцептологія, політологічний концепт, концепт «влада», фреймове моделювання, термінологія політології.

Упродовж кількох останніх десятиліть у термінознавстві активно розвивається когнітивний напрям. Когнітивне термінознавство досліджує роль терміна в науковому пізнанні та мисленні, проблему взаємодії мови науки та наукового пізнання, феномен наукового знання, його типологію та форми репрезентації у ментальному лексиконі науковця (Іващенко, 2011: 54). Когнітивний підхід дав змогу поглянути на термінологічні процеси крізь призму людського мислення та діяльності, збагатив термінологічні дослідження новими методами та експериментальними процедурами.

У межах когнітивного термінознавства зароджуються і розвиваються різні напрями та школи, зокрема – соціокогнітивне (Р. Теммерман, М.Т. Кабре, Т.В. Стасюк), концептуальне (В.Л. Іващенко, С.Л. Мішланова, В.К. Щербін, О.А. Алімурадов), когнітивно-комунікативне (Л.О. Манерко, С.Л. Мішланова, М.М. Володіна), когнітивно-історичне (О.Й. Голованова, М.М. Лату, І.А. Казимирова), фреймове (П. Фабер, М.В. Еспозіто, К.М. Лінарес, Х.А. Прієто Веласко та ін.), когнітивно-семасіологічне (Т.С. Росянова), когнітивно-ономасіологічне (О.О. Селіванова) термінознавство та ін. Одним із перспективних, як засвідчують дослідження вітчизняних та зарубіжних термінологів, є наукова лінгвоконцептологія. Цей напрям постав як відгалуження концептології у східнослов'янському мовознавстві на початку 2000-х. Основні теоретичні положення висвітлено в працях В.З. Дем'янова, В.Ф. Новодранової, О.Й. Голованової, В.Л. Іващенко, В.К. Щербіна та інших. За слушним спостереженням В.Л. Іващенко, «дослідження такого формату наукових знань передбачає: 1) організацію наукового термінопростору за науковими концептами як ключовими, системотворчими термінопоняттями; 2) розмежування ментально-мовної та змістової структури того чи того наукового концепту, наукового поняття й відповідного наукового концепту, топології наукових концептів не з позиції термінолога-спостерігача, а науковця-творця як мовної особистості та наукового співтовариства як особливої мовної спільноти; 3) опис-моделювання архітекτονіки конкретного наукового концепту як структури знань, що стоїть за терміном, за параметрами внутрішньої топології; опис концептуального апарату окремої галузі знання та опис-моделювання конкретної наукової концептосфери того чи того термінолекту як когнітивної моделі, що є сукупністю концептів, які стоять за термінами, за параметрами зовнішньої топології; 4) вивчення проблеми диференціації лексичної і концептуальної (авторської) багатозначності та застосування її на практиці; 5) опис-моделювання механізмів реконцептуалізації та когнітивне моделювання наукового простору на базі концептуальних метафор» (Там само: 55).

Дедалі частіше лінгвісти вдаються до вивчення вербалізованих наукових концептів і концептосфер, зокрема й у політології. Впродовж кількох останніх десятиліть мовознавцями були описані такі концепти: «демократія», «супердержава», «бізнес», «мультикультурізм» (Карпова, 2008), «толерантність», «гуманізм», «плюралізм» (Гайдук, 2021), «держава» (Яремко, 2012) «політика» (Трофимова, 2004), «вільна країна» (Онищенко, 2008), «політик», «політична партія», «держава» (Пасечник, 2007), «тероризм» (Жулавська, 2011) та ін. Щоправда, джерелом фактичного матеріалу для реконструювання концептів здебільшого дослідники обирали публіцистичний текст, фрагментарно описуючи поняттєвий компонент концептів за загальнономовними словниками. Аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що вербальна репрезентація політологічних концептів у науковому дискурсі досі не була предметом

окремого вивчення. Таке дослідження видається нам перспективним з кількох причин: по-перше, воно уможливить структурування суспільно-політичного термінопростору за системотворчими термінопоняттями; по-друге, воно дасть змогу з'ясувати специфіку формування і розвитку наукових знань у сфері політології, відстежити динаміку, що в них відбувається.

Одним із репрезентативних і перспективним для лінгвокогнітивних студій є концепт «влада». Проблеми природи й сутності влади завжди перебували в центрі уваги наукової думки, адже владні відносини більшою або меншою мірою представлені в усіх сферах життя та діяльності людей. Інтерес до вивчення феномена влади, як цілком справедливо стверджує В.Г. Ледяєв, посилюється в періоди соціального розвитку, коли виникає загроза дестабілізації механізму соціального управління і визначальну роль відіграє функціонування політичної системи та розподіл влади в суспільстві (Ледяєв, 2001). Саме такий етап проживає сьогодні Україна. Зміна попередніх владних структур, формування нових владних відносин, визначення соціальної ціни реформ та пошук винних у попередніх та теперішніх невдачах, розробка антикризових заходів та програм модернізації суспільства – усе це накладає відбиток на формування концепту «влада» не тільки в свідомості пересічного носія мови, а й у свідомості науковця.

«Влада» – один із найскладніших і найдинамічніших світоглядних концептів. У різних наукових парадигмах влада як об'єкт наукового осмислення функціонує як науковий концепт (концепт «влада» – компонент конкретно-наукових політологічної, соціологічної, філософської, психологічної та ін. картин світу).

Змоделюємо й опишемо структуру концепту «влада», репрезентованого в політологічній науковій картині світу. Вибір цієї галузі знань обумовлено статусом базового лексичного репрезентанта досліджуваного наукового концепту, терміна *влада*, який, за типологією В.М. Лейчика, визначаємо як основний термін у межах відповідної терміносистеми, тобто такий, що «позначає основне, ключове поняття цієї галузі знань» (Лейчик, 2009:126), про що переконливо свідчить його послідовна фіксація у відповідних галузевих термінологічних словниках і наукових текстах.

Наше дослідження відбувається в декілька етапів: на першому – розглянемо особливості його вербальної репрезентації в українських термінологічних словниках (у статичі), проаналізуємо дефініції ключового репрезентанта концепту, визначимо його базові концептуальні ознаки, опишемо системні відношення, в які він вступає, а на другому – визначимо специфіку функціонування репрезентантів концепту в науковому тексті, сполучуваність лексичних одиниць, що йменують концепт, із іншими одиницями мови; аналіз метафоричного вираження дозволить віднайти власне образні компоненти в структурі концепту.

Для опису-моделювання використовуємо *фреймову модель* – ментально-мовну структуру репрезентації знань про об'єкт дійсності. Формально структуру фрейму, дотримуючись концепції М. Мінського, представляємо за допомогою багаторівневої мережі вузлів (слотів) та відношень між ними (Минский, 1979). Верхні рівні фрейму чітко визначені, вони завжди відповідають зафіксованій у свідомості ситуації, а нижні містять термінали, що можуть заповнюватися через поглиблення інформації про неї. Пов'язані на лексико-семантичному рівні лексею *влада* номінативні одиниці корелюють із його фреймовою структурою так, що всі вони маркують слоти та субслоти його фреймової організації.

Термін *влада*, ім'я концепту, є компонентом терміносистеми політології, знакової моделі теорії спеціальної області знань або діяльності, структура якої відповідає структурі понять цієї теорії (Лейчик, 2009: 129). У концептуальних дослідженнях лексико-семантичний аналіз імені концепту – ключова процедура, що дозволяє виявити поняттєву структуру досліджуваної ментально-мовної одиниці.

Проаналізуємо дефініції терміна *влада* та виділимо інтегральні ознаки наукового концепту, що його йменує відповідний термін. Так, наприклад, автори «Енциклопедичного словника з державного управління» пропонують таку дефініцію терміна *влада*: «*здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності*» (2010: 98), далі зазначено також, що «*джерелом влади в демократичному суспільстві є народ, і система влади має перебувати під його контролем*» (там само). Укладачі «Політологічного словника» за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка визначають *владу* як «*реальну здатність і можливість суб'єкта соціального життя (соціуму) здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певних і конкретних засобів: авторитету, права, насильства тощо*» (2005: 116). У дефініціях експліковано такі ознаки термінопоняття: «*особа*», «*соціальна група*», «*інститут*», «*організація*», «*суб'єкт соціального життя*» які маркують суб'єкта владних відносин; об'єкт владних відносин репрезентовано ознаками «*людина*», «*спільність людей*», «*народ*»; на вплив та інструмент його здійснення вказують ознаки «*провадити / здійснювати свою волю*», «*примус*», «*засоби впливу*», «*канали впливу*», «*конкретні засоби*»; вплив відбувається і в зворотному напрямку від об'єкта до суб'єкта владних відносин «*контроль народу*»; результат впливу – «*діяльність людини / спільноти*», «*поведінка людини / спільноти*»; умови, за яких вплив є можливим – «*здатність провадити свою волю*», «*можливість провадити свою волю*». Варто наголосити на особливому вольовому відношенні суб'єкта влади до об'єкта, зміст якого полягає в спонуканні його до дій (або бездіяльності), які об'єкт влади має виконати за волею суб'єкта. Саме тому поняття «*влада*», як і сама *влада*, виникає у стосунках між людьми та групами людей, суспільством та його частинами, тобто суб'єктами, наділеними свідомістю та волею, здатністю діяти. Основними структурними елементами владних відносин є суб'єкт влади, який є причиною (можливою) зміни дій іншого, об'єкта, та власне об'єкт влади, зміни в поведінці / діяльності / свідомості якого є наслідком впливу з боку суб'єкта. За відсутності каузального зв'язку між учасниками жодні відносини не можуть уважатися «*владними*». Мета влади – підкорення об'єкта. Для досягнення мети суб'єкт владних відносин може використовувати різні інструменти: *закон*, *погроза*, *фізичний примус*, *маніпуляції*, *переконування*, *санкції* та ін. У будь-якому разі результат впливу виявляється через зміни в самому об'єкті, в його свідомості та / або діях. Варто відзначити також, що зв'язок між суб'єктом та об'єктом владних відносин може бути й у зворотному напрямку, адже часто об'єкт є джерелом влади, створює умови, контролює діяльність суб'єкта.

Схематично відношення між ознаками концепту «*влада*» можна представити за допомогою фреймової структури, що має такі слоти: «*умова*», «*суб'єкт*», «*інструмент*», «*вплив*», «*об'єкт*», «*результат*».

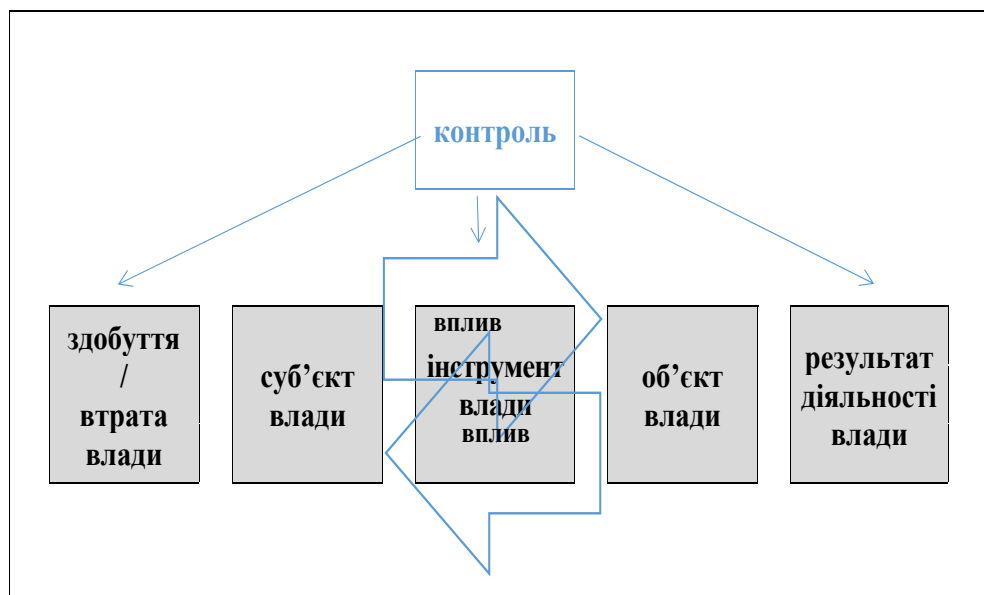

Схема 1. Фреймова модель концепту «влада»

На нашу думку, така модель відбиває структуру верхніх вузлів фрейму і є універсальною. Водночас наповнення нижніх рівнів фрейму поглиблює інформації про владу, залежно від сфери реалізації владних відносин.

За соціально-інституціональними сферами реалізації виокремлюють владу адміністративну, економічну, політичну, духовну, військову, фінансову, церковну, батьківську, державну (законодавчу, виконавчу, судову), так звану *четверту владу* (засоби масової інформації) тощо. На прикладі термінопоняття «виконавча влада» проілюструємо, як відбувається наповнення слотів нижніх рівнів фрейму «влада».

У словнику політологічних термінів за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонока знаходимо таку дефініцію терміна *виконавча влада*: «одна з трьох гілок державної влади, завдяки якій реалізується державна влада, воля обраних, тих, що стоять на чолі держави, осіб та органів, які в свою чергу репрезентують життєві інтереси певних соціальних верств суспільства, класів, станів, націй» (2005: 116). Укладачі «Енциклопедичного словника з державного управління» визначають зазначений термін так: «одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки». Далі також йдеться про суб'єкта виконавчої влади: «основні суб'єкти – уряд і підлеглі йому органи (в Україні це: вищий орган В.в. – Кабінет Міністрів України; центральні органи В.в. – міністерства, державні комітети, інші органи із спеціальним статусом; місцеві органи В.в. – місцеві державні адміністрації) – покликані виконувати закони, проводити їх вимоги в реальне життя» (2010: 86). Функції влади у зазначеній лексикографічній праці описано так: «В.в. активно займається підзаконною

нормотворчістю, виступає суб'єктом делегованого законодавства, здійснюваного за згодою або за прямим дорученням органів державної влади, є суб'єктом законодавчої ініціативи. <...> Її функції зводяться до поточного управління, що має переважно оперативний характер, вирішуючи безліч конкретно-практичних питань, передусім у сфері господарювання, забезпечення повсякденних потреб населення, підтримуючи постійне функціонування систем життєзабезпечення і нормалізуючи умови для життєдіяльності в різноманітних сферах і галузях» (там само). Наголошено також на формах і суб'єкті контролю: «контроль за діяльністю структур В.в. досягається шляхом їх регулярної підзвітності й відповідальності перед парламентом та перед органами В.в. вищої компетенції» (там само).

Аналіз словникових статей уможливив виокремлення ознак термінопоняття «виконавча влада», що вказують на «суб'єкта владних відносин»: «вищі органи виконавчої влади» («уряд»); «центральні органи виконавчої влади» («міністерство», «державний комітет»); «місцеві органи виконавчої влади» («адміністрація», «управління», «відділ», «департамент») та «об'єкт владних відносин»: «суспільство», «населення», «людина», «громадянин». У слоті «здобуття / втрата влади», на нашу думку, можна виділити 2 субслоти: субслот 1 «умова існування владних відносин», якою є «конституційний поділ державної влади» та ширше – «закон» (саме закон визначає форму державного правління та порядок формування органів влади), та субслот 2 «процедура отримання влади», це може бути «парламентський спосіб формування уряду» або «позапарламентський спосіб формування уряду» для вищих органів виконавчої влади або «призначення» для центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Слот «вплив» репрезентовано функціями виконавчої влади, зокрема «забезпеченні виконання законів», «управління сферами суспільного життя», «нормотворчість», «забезпечення потреб населення» та ін., інструментами такого впливу (слот «інструмент») є «акти органів виконавчої влади», зокрема «закони», «постанови», «декрети», «укази», «розпорядження», «накази» та ін. Зворотній вплив відбувається через «оскарження» таких актів. Результатом діяльності органів виконавчої влади є «виконання законів». Слот «контроль» містить 2 субслоти: «форми контролю», «суб'єкт контролю» представлено ознаками: «підзвітність», «під контролем законодавчої влади».

Компонентний аналіз терміносполучення *виконавча влада* за лексикографічними джерелами свідчить про те, що до його поняттєвої структури входять ознаки, які маркують слоти та субслоти його фреймової структури: «суб'єкта владних відносин», «об'єкт владних відносин» «контроль», «вплив», «здобуття / втрата влади», «інструмент» та «результат діяльності влади». Варто наголосити на тому, що аналіз інших репрезентантів концепту «влада» урізноманітнить наповнення слотів, уможливить виділення й інших субслотів, дозволить відстежити й описати зв'язки, що існують між ними на ментальному рівні й зrealізовані в мові.

Крім мовно-мисленнєвих форм об'єктивації знань про владу як політологічний концепт, у його формуванні беруть участь також образи-відчуття, наочно відтворювані образи-картинки, символи тощо. Такі образи представлено в лексиці засобами непрямої номінації. Як зазначає Л.О. Чернейко, «зміст концепту містить у собі зміст поняття, однак не вичерпується ним, оскільки охоплює

всю множинність прагматичних елементів імені, яка виявляється в сполучуваності. Сполучуваність імені відбиває і логічні, раціональні зв'язки десигната (денотата) з іншими, й алогічні, ірраціональні, які відбивають образне та емоційно-оцінне сприймання світу» (Чернейко, 1997: 287–288).

Тому наступним етапом дослідження є аналіз особливостей його вербалізації в наукових текстах, зокрема в наукових статтях і монографіях українських учених-політологів. Метою цього етапу дослідження є опис основних метафоричних моделей, що передають через мовний знак власне чуттєво-предметний образ як елемент пізнаннявої структури концепту. Метафоричну модель визначаємо за А.П. Чудиновим так: «взаємозв'язок між поняттєвими сферами, що існує у свідомості носіїв мови, за якого система фреймів сфери-джерела є основою для моделювання іншої сфери-магніта» (Чудинов, 2004: 94). Структурування одного концепту в термінах іншого в межах когнітивної лінгвістики розглядається як процес метафоризації.

Аналіз матеріалу (понад 300 контекстів уживання терміна *влада* та термінів, що позначають його типологічні різновиди) дав змогу виділити основні метафоричні моделі, які наведено разом із лексемами-метафоризаторами в таблиці 1.

Таблиця 1. **Метафорична репрезентація концепту «влада» в науковому тексті**

Метафорична модель	Лексема-метафоризатор
влада – людина	<u>дієслівні конструкції</u> : дає, надає, демонструє, пропонує, впливає, втручається, докладає зусиль, вирішує, організовує, враховує, тисне, переслідує, карає, стежить, розбудовує, розподіляє, проголошує, прислухається, бере участь, застосовує силу; знищують, змушують прислухатися, блокують, обмежують, критикують, ігнорують <u>іменникові конструкції</u> : органи, обличчя, походження, авторитет, могутність, бажання, воля, вимоги, інтереси, відносини, відповідальність, дії, зусилля, протистояння, співучасник, допомога, знищення, роль, захист, існування, недовіра, дезорієнтація, присутність <u>прикметникові конструкції</u> : жорстока, сильна, публічна
влада – предмет	<u>дієслівні конструкції</u> : втрачає свою функцію, функціонує влада; використовувати, віддавати, володіти, розпоряджатися, ділити, отримувати, замінити, боротися за владу <u>іменникові конструкції</u> : цінність, механізм, поділ, структурний елемент, ланка, застосування, використання, ротація, вдосконалення, володіння владою, влада – інструмент, споживачі влади <u>прикметникові конструкції</u> : нова, стара
влада – рослина	<u>іменникові конструкції</u> : гілки, коріння, серцевина, плід, стовбур, паростки, плодovitість
влада – військо	<u>дієслівні конструкції</u> : воює, захищає, озброює, завойовує <u>іменникові конструкції</u> : ешелони влади <u>прикметникові конструкції</u> : войовнича, окупаційна

влада – ментальний конструкт	<u>дієслівні конструкції</u> : <i>вивчати, досліджувати, трактувати</i> <u>іменникові конструкції</u> : <i>осмислення, вивчення, аналіз, теорія, концепція, ідея</i>
влада – вода	<u>іменникові конструкції</u> : <i>об'єм, прозорість, витоки, джерело</i>

Під час метафоризації влада найчастіше ототожнюється з конкретно-предметними сутностями – рослинами, речовинами, предметами тощо, проте найпродуктивнішим об'єктом зіставлення є «людина». В основі метафоричних моделей цього типу, на думку Н.Д. Арутюнової, лежить персоніфікація (Арутюнова, 1998: 395).

Метафорична модель «влада – людина» представлена в українському науковому тексті переважно предикативними конструкціями, утвореними лексемою *влада* та дієсловом, яке, власне, і є засобом творення метафори. Такі конструкції представлено одиницями двох типів: 1) активними, де влада – виконавець дії: «Притулок, який держава може надати <...> особі, яка добивається захисту від **влади, яка переслідує його**» (Міжнародна термінологія у сфері міграції, 2015: 48), «**Влада підтримує громадський сектор...**» (Степаненко, 2007: 7); 2) пасивними, в яких дія спрямована на владу: «Єдиною можливістю змінити ситуацію і **змусити владу прислухатися до вимог є залучення громадськості**» (Кукуруз, 2008: 5). Для більшості одиниць донорською когнітосферою, вочевидь, є поведінка людини, наділеної владою, яка може в той чи інший спосіб впливати на інших людей. Особливістю дієслів цієї групи є значна кількість лексем із яскраво вираженою оцінкою, позитивною, репрезентованою лексемами *докладає зусиль, вирішує, організовує, розбудовує* тощо та негативною, наприклад: *тисне, стежить, карає, переслідує*.

Антропоморфна метафора також представлена іменниковими та прикметниковими конструкціями, які проєктують психофізіологічні характеристики людини, особливості її вольової сфери, соціальну взаємодію та її діяльність загалом. Наприклад: «**Таке обличчя влади виявляється за відсутності явного конфлікту**» (Іоненко, 2011: 8); «...**зусилля виконавчої влади щодо приборкання тероризму**» (Марченко, 2005: 13); «**налагодження публічного партнерства між владою та інститутами громадянського суспільства**» (Степаненко: 7).

Досліджуваний фактологічний матеріал характеризується значною продуктивністю метафоричної моделі «влада – військо», наприклад: «**влада завоювала довіру громадян**» (Райковський, 2008: 5). Варто зазначити, що часто досить складно об'єктивно провести межу між антропоморфним та мілітарним метафоричними представленнями влади, оскільки велика кількість предикатів можуть позначати як дії однієї людини, так і війська, наприклад, *знищувати, захищати, застосовувати силу* та ін.

Однією з домінантних метафоричних моделей є «влада – річ», яка засвідчує співвіднесення її в свідомості науковця з предметами (вужче – артефактами), якими контактує людина в побуті. Часто в наукових текстах її ототожнюють з інструментом, цінним трофеєм або механізмом, наприклад: «**системний аналіз використання влади як інструменту впливу на формування та розвиток громадянського суспільства**» (Бойчук, 2007: 3), «**громадсько-політичні сили, які критикували владу та пропонували інший шлях розвитку суспільства, мали змогу існувати і боротися за владу**» (Кукуруз, 2008: 8).

«Розвинений **механізм влади** – запорука дієздатності місцевого самоврядування» (Некряч, 2003: 28).

Флористична метафора, що базується на перенесенні лексем на позначення феноменів рослинного світу до політичного наукового дискурсу, має невелику продуктивність у вторинній номінації влади. Модель «влада – рослина» представлена у проаналізованих нами текстах суто іменниковими конструкціями, наприклад: «у соціальному організмі країни формуються свої морфологічні одиниці – **гілки влади**» (Калініченко, 2009: 10).

Спостереження за функціонуванням номінантів влади в тексті дозволили зафіксувати використання науковцями як об'єкта зіставлення фрагментів концептосфери неживої природи: води. Метафорична модель «влада – вода» представлена іменниковими конструкціями, наприклад: «**і місцеве самоврядування, і державна влада мають єдине джерело – народ**» (Довгий, 2007: 8), «**прозорість влади, тобто перебування під публічним контролем**» (Сурмін, 2010: 91).

Широко представлено в науковому тексті метафоричну модель «влада – ментальний конструкт», формально виражену дієслівними та іменниковими конструкціями, наприклад: «... розглядаються праці з **теорії влади й демократії**» (Райковський, 2008: 5), «**вони орієнтують і скеровують наукове пізнання, в тому числі і осмислення влади, на пошук істини**» (Бойчук, 2007: 3).

Метафорика фіксує наївне уявлення про дійсність, водночас саме така наївна концептуалізація визначає вербалізацію концепту «влада» в науковому тексті, відбиває образний та емоційний компонент наукового концепту «влада», асоційований із позитивно та негативно оцінними наочно відтворюваними образами людини, війська, рослини, механізмів, конкретних речей, із якими людина повсякчас контактує в побуті, а також архетипом води.

Отже, запропонована фреймова модель концепту «влада» пояснює особливості формування семантики корпусу термінологічних репрезентантів концепту, уможливорює встановлення локалізації в межах номінативного простору досліджуваного концепту. Було також визначено, що основними донорськими зонами концептуальної метафоризації влади у наукових текстах є **людина, військо, рослина, предмет, механізм, вода й ментальний конструкт**.

У перспективі подальших пошуків бачимо опис-моделювання ментально-мовної та змістової структури концепту влада в наївній картині світу, ґрунтоване на вивченні інших мовних форм його вираження, та зіставлення його архітектоники з науковим концептом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова, Н.Д. (1998). *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
2. Бойчук, М.А. (2007). *Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії* [Дис. ... канд. політ. н.]. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ.
3. Гайдук, Н.А. (2021). *Прагматична динаміка актуальних концептів політичної комунікації* [Монографія]. Маріуполь: вид-во МДУ.
4. Головатий М.Ф., Антонюк О.В. (Ред.) (2005). *Політологічний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: МАУП.
5. Довгий, С.В. (2007). *Особливості інституалізації політичної влади в Україні* [Автореф. дис. ... доктора політ. н.]. Одеська національна юридична академія.

6. Жулавська, О.О. (2011). *Актуалізація концепту ТЕРОРИЗМ у сучасному британському газетному дискурсі* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харків.
7. Іващенко, В.Л. (2011). Когнітивне термінознавство. *Термінологічний вісник*, Вип 1, 47–54.
8. Іоненко, Д.А. (2011). *Політико-інституційні засоби контролю правоохоронних органів громадянським суспільством* [Автореф. дис.... канд. політ. н.]. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ.
9. Калініченко, Б.М. (2009). *Влада засобів масової інформації: політологічний аналіз* [Автореф. дис. ... доктора політ. н.]. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ.
10. Карпова, К.С. (2008). *Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства XX – початку XXI століття* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
11. Кукуруз, О.В. (2008). *Політична опозиція в Україні та Республіці Польща в умовах демократичної трансформації: порівняльний аналіз* [Автореф. дис. ... канд. політ. н.]. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ.
12. Ледяев, В.Г. (2001). *Власть: концептуальний аналіз*. Москва: «Российская политическая энциклопедия».
13. Лейчик, В.М. (2009). *Терминоведение: предмет, методы, структур*. Москва: Либроком.
14. Марченко, Ю.В. (2005). *Антитерористична діяльність як складова національної безпеки (політологічний аналіз)* [Автореф. дис.... канд. політ. н.]. Національний Інститут стратегічних досліджень, Київ.
15. Минский, М. (1979). *Фреймы для представления знаний* [пер. с англ. Ф. М. Кулаков]. Москва: Мир.
16. *Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник* (2015) URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_glossary_color_block_press.pdf.
17. Некряч, А.І. (2003). Місцеве самоврядування сучасної України як предмет політологічного аналізу [Автореф. дис. ... доктора політ. н.]. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, Київ.
18. Онищенко, М.С. (2008). Национальная специфика лексико-фразеологической объективации концепта свободная страна в русском, английском и немецком языках [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Воронежский государственный университет, Воронеж.
19. Пасечник, О.В. (2007). *Метафорические образы современного мира, объективируемые в политических, экономических и культурных концептах: на материале немецкого газетно-публицистического дискурса* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Саратовская государственная академия права, Саратов.
20. Райковський, Б.С. (2008). *Вибори та виборчі системи в контексті трансформаційного розвитку українського суспільства* [Автореф. дис.... канд. політ. н.]. Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили, Миколаїв.
21. Степаненко, С.В. (2010). *Взаємодія органів державної влади та інституцій громадянського суспільства в процесі реалізації євроінтеграційної політики України* [Автореф. дис.]. Національній академії державного управління при Президентові України, Харків.
22. Сурмін, Ю.П. та ін. (2010). *Енциклопедичний словник з державного управління*. Київ: НАДУ.
23. Трофимова, Ю.В. (2004). *Концепт «политика» в русской языковой картине мира* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Новосибирск.

24. Чернейко, Л.О. (1997). *Лингво-философский анализ абстрактного имени*. Москва.
25. Чудинов, А.П. (2004). Когнитивно-дискурсивное исследование политической метафоры. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 1, 91–105.
26. Яремко, Я. (2012). Концепт держава в українському політичному дискурсі. *Українознавчі студії*, 13–14, 154–170.

Olena Koliadenko

TERMINOLOGICAL REPRESENTATION OF THE «ВЛАДА» (“POWER”) CONCEPT: FRAME BASED ANALYSIS

The concept of power is absolutely central to any understanding of society and human relations. Most people have an intuitive notion of what it means. But what about scientists? How is the power defined in politology? What is the political term *влада* used for? What are the features of this concept? The present study is aimed to answer, how the concept of power is represented in the scientific language of politologists, which language means are used to represent this notion in the Ukrainian terminology.

The research of the concept “power” is carried out from the standpoint of cognitive terminology. It is based on several complementary methods and theoretical approaches, including, but not limited to the frame semantic theory and the theory of conceptual metaphor. Extensive lexical material was used for the investigation. The linguistic data of the study has been obtained from multiple sources such as Ukrainian terminological dictionaries, encyclopedias and scientific texts (monographs, dissertations and scientific articles). The structure of the politological concept “power” is modeled with the help of the frame. It consists of the following basic components (slots): “getting / loosing”, “control”, “subject”, “object”, “instrument” and “result”. All of the slots are represented in the semantic structure of lexical units used to nominate or describe the concepts. The peculiarities of their verbal representation are described.

The results obtained in the research may prove to be useful in a much broader context of studies – the inquiry into the principles of human categorization and conceptualization.

Key words: scientific linguoconceptology, politological concept, concept “power,” frame-based terminology, politology (political scienc) terminology.

REFERENCES

1. Arutjunova, N.D. (1998). *Jazyk i mir cheloveka*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury (in Russ.)
2. Boichuk, M.A. (2007). *Vlada i hromadianske suspilstvo: mekhanizmy vzaiemodii* [PhD thesis]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova, Kyiv (in Ukr.).
3. Chernejko, L.O. (1997). *Lingvo-filosofskij analiz abstraktnogo imeni*. Moskva (in Russ.)
4. Chudinov, A.P. (2004). Когнитивно-дискурсивное исследование политической метафоры. *Voprosy kognitivnoj lingvistiki*, 1, 91–105 (in Russ.)
5. Dovhyi, S.V. (2007). *Osoblyvosti instyutyzatsii politychnoi vlady v Ukraini* [Synopsis of PhD thesis]. Odeska natsionalna yurydychna akademiia, Odesa (in Ukr.).
6. Haiduk, N.A. (2021). *Prahmatychna dynamika aktualnykh kontseptiv politychnoi komunikatsii* [Monohrafiia]. Mariupol: vyd-vo MDU (in Ukr.).
7. Holovaty M.F. & Antoniuk O.V. (Eds.) (2005). *Politolohichni slovnyk: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: MAUP (in Ukr.).
8. Ionenko, D.A. (2011). *Polityko-instytutsiini zasoby kontroliu pravookhoronnykh orhaniv hromadianskym suspilstvom* [Synopsis of PhD thesis]. Dnipropetrovskyi natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara, Dnipropetrovsk (in Ukr.).

9. Ivashchenko, V.L. (2011). Kohnityvne terminoznavstvo. *Terminolohichniy visnyk*, 1, 47–54 (in Ukr.).
10. Kalinichenko, B.M. (2009). *Vlada zasobiv masovoi informatsii: politolohichniy analiz* [Synopsis of PhD thesis]. Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M.P. Drahomanova. Kyiv (in Ukr.).
11. Karpova, K.S. (2008). *Verbalizatsiia natsionalno-spetsyfichnykh kontseptiv amerykanskooho suspilstva XX – pochatku XXI stolittia* [Synopsis of PhD thesis]. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv (in Ukr.).
12. Kukuruz, O.V. (2008). *Politychna opozytiiia v Ukraini ta Respublitsi Polshcha v umovakh demokratychnoi transformatsii: porivnialnyi analiz* [Synopsis of PhD thesis]. Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, Kyiv (in Ukr.).
13. Ledjaev, V.G. (2001). *Vlast': konceptual'nyy analiz*. Moskva: "Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija" (in Russ.).
14. Lejchik, V.M. (2009). *Terminovedenie: predmet, metody, struktur*. Moskva: Librokom (in Russ.).
15. Marchenko, Yu.V. (2005). *Antyterorystychna diialnist yak skladova natsionalnoi bezpeky (politolohichniy analiz)* [Synopsis of PhD thesis]. Natsionalnyi Instytut stratehichnykh doslidzhen, Kyiv (in Ukr.).
16. Minskij, M. (1979). *Frejmy dlja predstavlenija znanij* [translated by F.M. Kulakov]. Moskva: Mir (in Russ.).
17. *Mizhnarodna terminolohiia u sferi mihratsii: ukrainsko-anhliiskiy tlumachnyi slovnyk* (2015) Retrieved from: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_glossary_color_block_press.pdf (in Ukr.).
18. Nekriach, A.I. (2003). *Mistseve samovriaduvannia suchasnoi Ukrainy yak predmet politolohichnoho analizu* [Synopsis of PhD thesis]. In-t polit. i etnonats. doslidzh. NAN Ukrainy, Kyiv (in Ukr.).
19. Onishhenko, M.S. (2008). *Nacional'naja specifika leksiko-frazeologicheskoy ob"ektivacii koncepta svobodnaja strana v russkom, anglijskom i nemeckom jazykah* [Synopsis of PhD thesis]. Voronezhskij gosudarstvennyj universitet, Voronezh (in Russ.).
20. Pasechnik, O.V. (2007). *Metaforicheskie obrazy sovremennogo mira, ob"ektiviruemye v politicheskikh, jekonomicheskikh i kul'turnykh konceptah: na materiale nemeckogo gazetno-publicisticheskogo diskursa* [Synopsis of PhD thesis]. Saratovskaja gosudarstvennaja akademija prava, Saratov (in Russ.).
21. Raikovskiy, B.S. (2008). *Vybory ta vyborchi systemy v konteksti transformatsiinoho rozvytku ukrainskoho suspilstva* [Synopsis of PhD thesis]. Mykolaivskiy derzhavnyi humanitarniy universytet imeni Petra Mohyly, Mykolaiv (in Ukr.).
22. Stepanenko, S.V. (2010). *Vzaiemodiia orhaniv derzhavnoi vlady ta instytutsii hromadianskoho suspilstva v protsesi realizatsii yevrointehratsiinoi polityky Ukrainy* [Synopsis of PhD thesis]. Natsionalnii akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkiv (in Ukr.).
23. Surmin, Yu.P. et al. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia*. Kyiv: NADU (in Ukr.).
24. Trofimova, Ju.V. (2004). *Koncept "politika" v russkoj jazykovoju kartine* [Synopsis of PhD thesis]. Novosibirsk (in Russ.).
25. Yaremko, Ya. (2012). Kontsept derzhava v ukrainskomu politychnomu dyskursi. *Ukrainoznavchi studii*, 13–14, 154–170 (in Ukr.).
26. Zhulavska, O.O. (2011). *Aktualizatsiia kontseptu TERORYZM u suchasnomu brytanskomu hazetnomu dyskursi* [Synopsis of PhD thesis]. Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V.N. Karazina, Kharkiv (in Ukr.).

А.А. ЛАВИЦКИЙ
г. Витебск, Республика Беларусь

ТЕРМИНОСИСТЕМА СОВРЕМЕННОЙ ЮРИСЛИНГВИСТИКИ: КАТЕГОРИЯ УМЫШЛЕННОСТИ

В статье обосновывается необходимость введения в терминологический тезаурус юрислингвистики категории умышенности. Установление признаков умышенности коммуникативного высказывания является обязательной экспертной процедурой для некоторых правонарушений, совершаемых вербальным способом.

*Предпринимается попытка репрезентации термина **умышенность** в аспекте теории трансфера, включив в его содержание характеристики, устанавливаемые верифицировано лингвистическим методологическим аппаратом и соответствующие критериям, значимым для юриспруденции.*

К л ю ч е в ы е с л о в а: *умышенность, юрислингвистика, терминосистема, транстерминологизация, интенция.*

ТЕРМІНОСИСТЕМИ СУЧАСНОЇ ЮРИСЛІНГВІСТИКИ: КАТЕГОРІЯ НАВМИСНОСТІ

У статті обґрунтовано необхідність введення до термінологічного тезаурусу юрислінгвістики категорії навмисності. Установлення ознак навмисності комунікативного висловлювання розглянуто з позицій обов'язкової експертної процедури для деяких правопорушень, скоєних словесним способом.

Зроблено спробу репрезентації терміна навмисність в аспекті теорії трансферу, включивши в його зміст характеристики, що встановлюються верифікованим лінгвістичним методологічним апаратом і відповідають критеріям, значущим для юриспруденції.

К л ю ч о в і с л о в а: *навмисність, юрислінгвістика, терміносистема, транстермінологізація, интенція.*

Юридическая лингвистика – одна из самых молодых отраслей современного языкознания. Ее становление в парадигме лингвистических учений обусловлено, в первую очередь, прикладной значимостью исследований, востребованных в процессуально-следственной и судебной деятельности правоохранительных органов. Особую актуальность в данном контексте получила такая подотрасль, как лингвистическая экспертология, ориентированная на изучение продуктов речевой деятельности, являющихся предметом юридического регулирования. Первые научные исследования в лингвистической экспертологии, однако, показали наличие серьезной теоретической лакуны – отсутствие верифицированных концепций и процедур экспертной работы с текстом, то есть невозможность объективно «решать конкретные исследовательские задачи» (Бринев, 2009: 15).

В науке эта проблема решается по-разному: интенсифицируется разработка теоретической базы, актуализируется имеющийся опыт в смежных областях познания или, как это произошло в юрислингвистике, количество прикладных исследовательских данных переходит в качественный показатель. Объем подготовленных специальных экспертных заключений, ставших обязательной

составляющей судебно-следственных действий по целому ряду правонарушений, совершаемых вербальным способом, позволил в сжатые сроки обосновать целый ряд теоретических положений, воплотившихся в полноценные научные концепции (см. труды А.Н. Баранова (Баранов, 2007), О.С. Иссерс (Иссерс, 2012), Н.В. Кисиль (Кісіль, 2015), М.А. Осадчего (Осадчий, 2007) и др.).

Очевидно, что наличие достаточно обоснованной теоретической базы является важнейшим фактором состоятельности любой научной отрасли, но не самоцелью ее развития и тем более конечным результатом. Кроме доказанных теоретических основ, в фундамент строительства исследовательского направления следует закладывать целый комплекс научных метаданных, таких как целеполагание, объектно-предметные связи, методология, собственный терминологический аппарат. Именно последний из указанных аспектов пока не получил должного развития в юрислингвистике, где вопрос о нормализации понятийного тезауруса назрел достаточно давно. Еще в начале XXI века Н.Д. Голев и О.Н. Матвеева писали об актуальности создания специального юрислингвистического терминологического словаря (Голев & Матвеева, 2006: 202). К сожалению, эта задача не реализована до настоящего времени. Думается, что во многом такое положение дел является объективно обоснованным: подготовка терминологического словаря требует серьезной работы касательно категориальной каталогизации, междисциплинарного осмыслению понятийного аппарата, согласования внутрипарадигмальных связей и т.д.

Существует и еще одна проблема, связанная с недостаточным осмыслением ряда категорий в аспекте их функционирования в качестве компонентов юрислингвистической терминосистемы. Дело в том, что в рассматриваемом нами направлении используется целый ряд понятий, разработанных и обоснованных в теории лингвистики, юриспруденции, психологии и т.д., то есть имеющих междисциплинарный характер. Их трансфер в сферу влияния правовой лингвистики не может превратиться в механическое калькирование и требует серьезной теоретической аргументации. Кроме того, обоснованным должно быть и само введение термина в понятийную базу. Отмеченное выше соответствует двум ключевым ипостасям терминологической единицы: термина как 1) результат и как 2) орудие / инструмент познавательной деятельности: «информационно-когнитивная структура, аккумулирующая специальные знания, необходимые в процессе научной коммуникации и профессионально-научной работы» (Комарова, 2010: 16).

Термин – лексическая единица особого порядка, языковой знак, имеющий более высокий уровень абстракции, нежели обычное слово, так как содержит информацию, которую не включал исходный знак. Его функционирование в разных научных парадигмах и направлениях обеспечивается за счет транстерминологизации – процесса понятийной перекодировки (по А.В. Суперанской). Очевидно, что транстерминологизация является основой формирования категориального аппарата юрислингвистики, которая использует как правоведческие, так и лингвистические терминологические единицы, а также понятия, культивирующиеся в философии, педагогике, психологии и т.д.

В настоящей статье речь пойдет о понятии умысла. Обоснованность включения данного термина в тезаурус юридической лингвистики объясняется несколькими причинами. Во-первых, умысел является одной из форм вины (правонарушение признается умышленным, «если лицо, его совершившее,

сознавало общественно опасный характер своего действия или бездействия, предвидело его общественно опасные последствия и желало их или сознательно допускало» (Юридический энциклопедический словарь, 1987: 492) – отягощающим обстоятельством противоправного деяния, в том числе совершаемого вербальным способом. Во-вторых, умышленность относится к идентификационным признакам некоторых преступлений. Так, например, в белорусском законодательстве оскорбление – есть умышленное унижение чести и достоинства личности, выраженное в неприличной форме (ст. 9.3 Кодекса Республики Беларусь об административных правонарушениях). То есть наличие умысла является обязательным условием дифференциации противоправной речевой деятельности от допустимой законом.

Несмотря на то, что в юриспруденции понятие умысла имеет терминологическое определение, связанное с характеристикой *намеренности* наступления определенных последствий, и даже собственную типологическую структуру (выделяют прямой, косвенный, интеллектуальный, волевой и др. виды умышленности), его употребление в правовой лингвистике, в частности, лингвистической экспертологии, в представленной выше трактовке невозможно. Дело в том, что для обозначенных отраслей языкознания имеющееся понимание умысла не может быть установлено верифицированными процедурами экспертного изучения продуктов речевой деятельности.

Недостаточным для специального экспертного исследования текста является и трансфер термина умышленности из философии, социологии, психологии, педагогики и др. гуманитарных дисциплин. Для философии умысел – основа любого действия, результат которого соответствует его цели. Еще Г. Гегель писал, что «воля имеет право признавать своим в своем деянии лишь то и нести вину лишь за то, что ей ведомо как предпосылка ее цели, лишь то, что содержалось в ее умысле» (Гегель, 2009: 141). В педагогическом дискурсе умышленность рассматривается как совокупность «элементов мотивационно-потребностной сферы» (Новиков, 2013: 128), а в психологии – обязательная детерминанта любого сознательного поступка. В этой позиции психология доказательно указывает на ошибочность педагогического понимания умысла, а также факультативность характеристики мотива для отдельных вопросов правоприменительной практики. Сравним, например, В.А. Смирнов пишет, что без указания на цель и мотив понятие умысла утрачивает предметность (В.А. Смирнов, 2011: 134), а А. Адлер убедительно доказывает, что мотив имеет любое осмысленное действие: «Людьми движет потребность преодолеть чувство неполноценности и стремление к превосходству» (Адлер, 2020: 86).

Лингвистика оперирует несколько иным понятием – *интенцией*, характеристики которой разработаны в теории речевых актов и прагмалингвистике. Интенциональность речевого акта неоднозначно определяется в обозначенных лингвистических течениях. Так, Дж. Серль связывает ее с внешними условиями коммуникации: «субъективные состояния соединяют меня с остальным миром, и общее имя этой связи есть интенциональность» (Searl, 1998: 37). Для прагмалингвистики интенция самым тесным образом связана с иллокутивной и перлокутивной силой высказывания, то есть стремлением воздействовать на внешнюю среду. При этом для обоих направлений намерение – это только один из видов интенции. Несмотря на наличие такого рода расхождения, думается, что в настоящее время лингвистическая экспертология не может

игнорировать понятие интенции, ибо оно 1) детерминирует речевую деятельность и 2) может быть установлено экспертными процедурами текстового анализа. Первый аспект следует признать основой терминологического понимания умышенности сквозь лингвоэкспертного исследования коммуникативной деятельности.

Для установления признаков умышенности вербальной деятельности следует также обратить внимание на две категории, составляющие оппозицию: *мнение–факт* (оценка–утверждение, по А.Н. Баранову). Значимость данных понятий по отношению к термину умышенность обусловлено их ролью в определении типа речевого высказывания. Выражение мнения не попадает под квалификационные признаки правонарушения: информация, не являющаяся утверждением, – это выражение субъективного представления о положении дел или оценочного суждения об объектах окружающей реальности, что, в свою очередь, относится к базовым правам личности. Факт – это выражение утвердительное, свидетельство объективности содержания высказывания. Лингвистическая экспертология, разумеется, не устанавливает корреляцию соответствия данных утвердительного высказывания и их реально-фактологических характеристик. Это относится к компетенции суда. Задача специалиста в этом случае чаще всего сводится к уточнению типа сведений, разъяснению вероятностных последствий их распространений.

Для определения терминологического значения умышенности как категории лингвоэкспертной работы разграничение фактологичности речевого акта и выражения мнения позволяет установить вторую важную характеристику рассматриваемого понятия – отсутствие оценочного компонента.

В современном научном пространстве, характеризующимся усилением принципов интердисциплинарного изучения проблем, трансфер терминологических категорий является нормой. При этом новое понимание отдельных категорий, описание их характеристик привели к возникновению такого явления, как пластичность терминологической единицы. Уровень ее абстракции постоянно возрастает, а использование в иных исследовательских пространствах позволяет интенсифицировать научную интеракцию. Важными качественными показателями терминологического трансфера стали обоснованность введения в понятийный аппарат новых единиц, а также соблюдение баланса взаимопремущественности одного и того же термина в разных исследовательских направлениях и парадигмах.

Неукоснительное соблюдение представленных правил объективизирует не самую высокую динамику формирования собственного терминологического тезауруса современной юрислингвистики. Важным для одного из самых молодых лингвистических течений является категория умышенности, ибо ее лингвоэкспертное изучение позволяет выявить значимые характеристики преступления, совершаемого вербальным способом, а также установить сам факт совершения противоправного поступка.

Понимание умышенности как терминологической категории юрислингвистики обусловлено двумя аспектами. Первый связан с интенциональной направленностью речевой деятельности, второй – с рассмотрением объективности ее содержания. Исходя из этого, умышенность может быть определена как *детерминированная интенцией и не субъективизированная оценочными характеристиками речевая деятельность*. Представленное понимание

рассматриваемого термина видится, с одной стороны, удачным, так как оно не диссонирует с правовым представлением умысла, а также позволяет подвергнуть экспертной оценке текстовый материал верифицированными лингвистическими методами. В другой стороны, результаты исследования актуализируют необходимость более глубокого осмысления категории интенции, которая сама не получила однозначного определения в лингвистической теории, в частности, теории речевых актов, прагмалингвистике, генриктике и др.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер, А. (2020). *Индивидуальная психология*. Москва: Питер.
2. Баранов, А.Н. (2007). *Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика*. Москва: Флинта.
3. Гегель, Г. (2009). *Философия права*. Москва: Мир книги.
4. Голев, Н.Д., Матвеева, О.Н. (2006). Лингвистическая экспертиза: на стыке языка и права. В *Юрислингвистика–7: язык как феномен правовой культуры* (с. 189–210). Барнаул.
5. Иссерс, О.С. (2012). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва: Издательство ЛКИ, 2012.
6. Кісіль, Н.В. (2015). Сутність та зміст судово-експертної діяльності у сфері інтелектуальної власності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 15, 346–354.
7. Комарова, З.И. (2010). Проблема языка науки. В *Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики* (с. 7–24). Екатеринбург.
8. Новиков, А.М. (2013). *Энциклопедический словарь по психологии и педагогике*. Москва: Издательский центр ИЭТ.
9. Осадчий, М.А. (2007). *Правовой самоконтроль оратора*. Москва: Альпина Бизнес Бук.
10. Смирнов, В.А. (2011). К вопросу о соотношении категорий «вина» и «цель» преступления. *Вестник Томского государственного университета*, 3, 134–137.

Anton Lavitski

THE TERM SYSTEM OF MODERN JURIDICAL LINGUISTICS: A CATEGORY OF PREMEDITATION

The need to form one's own conceptual and categorical framework is an obligatory condition for the stable development of any research area of focus. The arrangement of the term system is 1) complex manifestations of indicators of accumulated scientific experience and applied research data, as well as 2) the most important tool for conducting cognitive and research activities. That is why this task is on the current agenda of modern juridical linguistics.

Legal linguistics actively uses the definitions of both linguistic theory and its directions, and jurisprudence. However, a complete calquing of the meaning of terminological units does not allow solving problems associated, first of all, with the construction of expert procedures for analyzing a text for the presence of signs of delinquent speech behavior in its content.

The article gives proof of the necessity of introducing the category of premeditation into the terminological thesaurus of jurisprudence. The significance of this concept is due to the following factor: intention is not only one of the forms of guilt, but also an identification feature of some crimes committed verbally. Expert determination of this feature of speech activity is impossible in the absence of a juristic terminological definition.

The principle of trans-terminologization, which is the basis for the arrangement; of the formulation of the category of premeditation, implies the acquisition of previously unusual characteristics in a new scientific and research vocabulary. In the legal linguistic direction, these characteristics include the intensional dependence of speech activity, as well as the absence of markers for the expression of subjective opinion in the text, in other words, factology. On this basis, we understand premeditation as speech activity determined by intention and not subjected by evaluative characteristics.

The proposed terminological definition does not only enter into dissonance with the legal interpretation of premeditation, but also allows, using verified methods, to conduct a special linguistic study for the acquisition of appropriate signs in the text.

Key words: premeditation, juridical linguistics, term system, trans-terminologization, intention.

REFERENCES

1. Adler, A. (2020). *Individual'naja psihologija*. Moskva: Piter (in Russ.).
2. Baranov, A.N. (2007). *Lingvisticheskaja jekspertiza teksta: teorija i praktika*. Moskva: Flinta (in Russ.).
3. Gegel', G. (2009). *Filosofija prava*. Moskva: Mir knigi (in Russ.).
4. Golev, N.D., Matveeva, O.N. (2006). Lingvisticheskaja jekspertiza: na styke jazyka i prava. In *Jurisljinguistika–7: jazyk kak fenomen pravovoj kul'tury* (pp. 189–210). Barnaul (in Russ.).
5. Issers, O.S. (2012). *Kommunikativnye strategii i taktiki russoj rechi*. Moskva: Izdatel'stvo LKI, 2012 (in Russ.).
6. Kasil, N.V. (2015). Sutnist ta zmist sudovo-ekspertnoi diialnosti u sferi intelektualnoi vlasnosti. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 15, 346–354 (in Ukr.).
7. Komarova, Z.I. (2010). Problema jazyka nauki. In *Aktual'nye problemy germanistiki, romanistiki i rusistiki* (pp. 7–24). Ekaterinburg (in Russ.).
8. Novikov, A.M. (2013). *Jenciklopedicheskij slovar' po psihologii i pedagogike*. Moskva: Izdatel'skij centr IJeT (in Russ.).
9. Osadchij, M.A. (2007). *Pravovoj samokontrol' oratora*. Moskva: Al'pina Biznes Buk (in Russ.).
10. Smirnov, V.A. (2011). K voprosu o sootnoshenii kategorij "vina" i "cel'" prestuplenija. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 3, 134–137 (in Russ.).

УДК [811.161.2'373:811'373]:340.113

Н.В. АРТИКУЦА

м. Київ, Україна

МОВНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу актуальних мовно-термінологічних проблем сучасного законодавства, виявлених у результаті лінгвістичного моніторингу документів Баз даних «Законодавство України» та матеріалів Словника законодавчих термінів, огляду публікацій у юридичних і мовознавчих виданнях. Автор класифікує типові помилки, наводить приклади труднощів терміновживання з текстів нормативно-правових актів і наголошує на необхідності комплексного зваженого підходу до розв'язання проблем, пов'язаних з унормуванням, уніфікацією та стандартизацією законодавчих термінів.

© Н.В. АРТИКУЦА, 2021

Ключові слова: термін, термінологія законодавства, мова закону, нормативно-правовий текст, термінологічні проблеми, мовні помилки.

Текст закону є зразком офіційно-ділового стилю, вправного застосування мовних засобів різних рівнів (термінологічних, лексико-семантичних, словотвірних, граматико-стилістичних) для формулювання правових норм, що регулюють усі сфери суспільних відносин. Щоб закон став досконалим з погляду змісту й форми, законопроектувальники мають викладати правові норми з максимальною ясністю, точністю, простотою, суворою нормативністю, стилістичною довершеністю, в жодному випадку «не викривляючи нормативного змісту, тобто з максимальним дотриманням наміру її авторів та збереженням матеріального змісту, який вони бажали вкласти у свій текст» (Бержель, 2000: 204).

Важливою передумовою забезпечення високої якості законів є налагодження конструктивної співпраці розробників законопроектів із представниками різних професій: правознавців, лінгвістів (передусім термінологів і лексикографів, перекладачів і редакторів), соціологів, економістів, фахівців інформаційної та інших суміжних сфер для вирішення нагальних проблем сучасного законодавства, до кола яких належать і мовно-термінологічні. На цьому наголошують провідні українські вчені: правознавці (О.Л. Копиленко, Р.О. Стефанчук, Ю.С. Шемшученко, О.В. Батанов, Є.В. Годованик, В.О. Зайчук, В.М. Косович, І.І. Онищук, Н.М. Оніщенко, Т.С. Подорожна, М.О. Теплюк, І.Б. Усенко, І.Д. Шутак та ін.) та мовознавці (Б.М. Ажнюк, Д.Х. Баранник, К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко, О.Л. Доценко, С.Я. Єрмоленко, Т.Р. Кияк, І.М. Кочан, Л.М. Полюга, О.А. Сербенська, Л.О. Симоненко, О.О. Тараненко та ін.).

Створення законів та інших нормативно-правових актів, що мають відповідати найважливішим параметрам якості законодавчого тексту (офіційність, точність, зрозумілість, стислість, узагальненість, стандартизованість, нормативність, логічність, стилістична однорідність, емоційно-експресивна нейтральність та ін.), базується не лише на фаховій підготовці та досвіді розробників законопроектів, але й на тих наявних мовних ресурсах, засобах та інструментах, які вони можуть застосовувати у законотворчій діяльності.

Якщо термінологічний апарат законодавства упорядкований, уніфікований відповідно до національних та міжнародних стандартів, повною мірою опрацьований термінологами спільно з правознавцями, кодифікований у лексикографічних та інших нормативних джерелах (ресстрах, словниках, базах даних, методичних рекомендаціях), розробникам законопроектів значно легше добирати оптимальні мовні засоби для втілення законодавчої думки в різних формах і жанрах правових приписів (Конституція, кодекс, закон, указ тощо).

У нинішніх умовах, за відсутності такої бази на рівні сучасних вимог, передусім термінологічних стандартів, суперечності наявних рекомендацій щодо терміновживання, неузгодженості (інколи й різновекторності) дій правознавців і лінгвістів у напрямку унормування офіційної мови і термінології, працювати й самотужки вирішувати мовно-термінологічні проблеми законопроектувальникам дуже складно. Коли розробники документів належать до різних відомств та установ, і кожен з них вирішує ту чи проблему на власний розсуд, це спричинює додаткову варіативність термінів – небажане явище в терміносистемі, оскільки порушує її головний принцип – єдності термінологічних позначень у межах окремої галузі та законодавства загалом.

Правники нарікають на те, що «мало конструктивного матеріалу викладається і в статтях, навчальних посібниках і монографіях, присвячених лінгвістичним проблемам юриспруденції. Юрислінгвістичні дослідження спрямовуються на привнесення лінгвістичного знання у сферу юриспруденції поза зв'язками з чинним законодавством і практикою його тлумачення та застосування» (Ротань & Самсін, 2013: 20).

Зауваження слушне, оскільки дійсно бракує мовознавчих досліджень, присвячених лінгвістичному моніторингу новітнього законодавства України, розглядові конкретних мовно-термінологічних проблем у нормативно-правових текстах, їх класифікації та аналізу, зваженими рекомендаціями щодо терміно- і слововживання, побудованими на системних спостереженнях над термінами, мовними явищами і процесами в численних документах Баз даних «Законодавство України» (251239) та матеріалах електронного словника законодавчих термінів (76 246) (станом на 01.04.21). І це лише ті терміни, що мають законодавчі дефініції, реально їх функціонує значно більше. Щодня з прийняттям нових актів словник законодавства зростає, з'являються нові для українського законодавства юридичні поняття, кодифікуються нові термінологічні одиниці [далі ТО] (терміни, номенклатурні назви, аббревіатури), деякі з них замінюють старі номінації або функціонують паралельно з ними.

Для здійснення фронтального дослідження, упорядкування та стандартизації юридичної термінології, моніторингу її стану та змін, що відбуваються в кожній галузі законодавства, діагностування «болючих» проблем, їх аналізу, оцінки, пошуку оптимальних варіантів їх вирішення потрібно створити спеціальну державну структуру (центр, інститут, комісію, відділення) з відповідними повноваженнями і фахово-науковим потенціалом.

Незважаючи на об'єктивні труднощі, що перешкоджають кардинальному вирішенню проблеми якісного мовно-термінологічного забезпечення законодавчої діяльності в сучасних умовах, юридичне термінознавство в Україні як самостійний напрям наукових досліджень сформувався завдяки вагомому доробку мовознавців, правознавців, термінологів, лексикографів, які вивчали і продовжують вивчати феномен юридичного терміна, терміносистеми різних галузей права у найрізноманітніших аспектах (генетичних, семантичних, словотвірних, граматико-стилістичних тощо), тим самим окреслюючи основні вектори й перспективи подальших досліджень.

Заслуговують на увагу перші дисертації з юридичної термінології – М.Я. Брицина й О.А. Сербенської – засновників юридичного термінознавства в Україні, так і більш пізні й сучасні напрацювання таких українських вчених, як: П.М. Балтаджи, Н.О. Горобець, І.М. Гумовська, Л.Є. Гапонова, А.Ю. Іванова, Т.М. Ілляк, А.В. Красницька, Н.А. Ковальчук, П.Є. Лунь, Г.С. Онуфрієнко, Б.Р. Стецюк, Г.А. Сергєєва, Т.В. Супрун, А.С. Токарська, З.І. Тростюк, Н.С. Трач, С.А. Толста, Н.М. Фонтос, О.В. Хоменко, Л.І. Чулінда (детальніше див.: Артикуца, 2018: 6–17).

Мета цієї статті – визначити коло актуальних мовно-термінологічних проблем сучасного законодавства, виявлених в результаті лінгвістичного моніторингу документів Баз даних «Законодавство України» [далі – Бази], матеріалів Словника законодавчих термінів офіційного вебпорталу Верховної Ради України, публікацій у юридичних і мовознавчих виданнях, а також класифікувати помилки та проілюструвати прикладами з нормативних текстів.

Як правило, першими сигналізують про наявні або виявлені термінологічні «девіації» та «дефекти» в законах та інших нормативно-правових актах правознавці, оскільки такі проблеми ускладнюють правове регулювання суспільних відносин, перешкоджають здійсненню правосуддя тощо. У фахових юридичних виданнях систематично з'являються такі публікації, наприклад: М.Я. Стрипко «До питання термінологічних колізій у нормотворчій діяльності» (2007); А.В. Красницька «Правозастосовні помилки у текстах процесуальних актів кримінального судочинства» (2009); М.Л. Ванчак «Поняття законотворчих помилок у кримінальному праві» (2011); К.О. Бабич «Неузгодженість термінів «*господарська діяльність*» та «*підприємницька діяльність*» у законодавчих актах України» (2013); Є.П. Євграфова «Практика виправлення законотворчих помилок» (2016); В.Н. Петрина «Термінологічні проблеми в українському законодавстві про міжнародний комерційний арбітраж» (2019) та ін.

Публікації у юридичних та мовознавчих виданнях, присвячені окремим юридичним термінам та поняттям, можна виділити в самостійну групу, хоча аналізовані в них ТО належать до різних галузей права та законодавства. Цікаво спостерігати, як автори (правники і мовознавці) розв'язують конкретні випадки застосування термінів, з яких позицій оцінюють, які методи застосовують, які аргументи висувають.

Праці з означеною проблематикою можна поділити на такі підгрупи:

а) статті, в яких поставлено питання доцільності вживання (запровадження певного терміна в українське законодавство (частіше в конкретний закон, кодекс, акт): І.Г. Козуб «Доцільність використання терміна «*інвалід*» та аналогічних термінів, що використовуються в національному законодавстві, для означення осіб зі зниженою працездатністю» (2008); С.І. Шимон «*Правочин* як цивільно-правовий термін: юридичне нововведення чи лінгвістичне уточнення?» (2009); Т.В. Ільчук «Чи потрібна *шикана* в цивільному праві?» (2013) та ін.;

б) статті, в яких увагу сфокусовано на семантиці та дефініціях окремих термінів: В.С. Бігун «*Доброчесність* як юридичний термін і сенс» (2019); М.І. Паславський «Дослідження термінологічного означення і вживання терміна *протидія злочинності*» (2013); А.О. Романченко «Термінологічно-правові проблеми визначення поняття *хворий* як потерпілий від злочину, передбаченого статтею 139 КК України» (2013); Г.Г. Бортнік «Динаміка розвитку семантики терміна *шлюб* в українському сімейному праві» (2015); Я.Г. Лизогуб «*Захоплення заручників* (ст.147 КК України): деякі проблеми вживання юридичної термінології» (2007); М.В. Грищенко «Дискусійні питання щодо визначення поняття *корупція* за чинним законодавством України» (2009); О.О. Макухін «Поняття *корупції* в Україні та ЄС: порівняльний аналіз, адміністративно-правовий аспект» (2014); А. Нікітін «Щодо визначення поняття «*злочинний вплив*» у Кримінальному кодексі України» (2020) та ін.;

в) статті, в яких осмислюється співвідношення понять і термінів певної правової галузі (сфери діяльності): В.С. Бігун «Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «*судочинство*» і «*правосуддя*»)» (2009); В.І. Риндюк «Щодо визначення понять «*закон*» та «*законодавство*»: техніко-юридичний аспект» (2016); Н.Ю. Задирака «*Правотворчість* та *законотворчість*: співвідношення понять» (2003); В.С. Шилінгов «Співвідношення термінів *Європейське право* та *право Європейського Союзу*» (2007); Б.В. Калиновський, Ю.О. Бугайко «Вплив європейської

правничої термінології на українську законодавчу терміносистему» (2019) (про співвідношення понять *термінологія законодавства – європейська правнична термінологія; acquis communautaire – право ЄС – європейське право*); Л.М. Сіньова «Проблеми розмежування понять “*остарбайтер*” і “*гастарбайтер*” в законодавстві України» (2013); Є.М. Компанець «Проблемні питання, пов’язані з практикою застосування термінів “*фальсифікат-контрафакт*” (2008); С.В. Снігур «“*Карний*” vs “*кримінальний*” (2004); А.Ю. Бабій «Система екстремістських злочинів за законодавством України» (“*екстремізм*”, “*екстремістський акт*”, “*злочин екстремістської спрямованості*”) (2020) та ін.;

г) статті-консультації, що містять кваліфіковані рекомендації мовознавців щодо правильного добору та вживання термінів, розмежування нормативних і ненормативних терміновживань (К.Г. Городенська «*Державотворчий чи державотвірний?*» (2017); «*Полицейський – поліційний – поліційник – поліціант*» (2017); «*Виборці являються чи приходять на ділянки?*» (2010); В.Л. Іващенко «*Слідство – слідчі дії – розслідування*»(2013); В.Л. Іващенко, Л.М. Василькова «*Кримінальний кодекс України – Карний кодекс*» (2013); Л.В. Туровська «*Казначейство – скарбниця*»; «*Капітальні інвестиції – капітальні вкладення*» (2013); Н.О. Яценко «*Оборот – обіг*» (2013) та інші на сторінках «Термінологічного вісника» й інших видань Інституту української мови НАН України та Інституту мовознавства НАН України.

Саме мовознавці-термінологи можуть допомогти фахівцям у доборі оптимальних варіантів номінацій понять з огляду на граматичні (словотвірні, правописні) та стилістичні норми української літературної мови.

Серед авторів, що аналізують правові тексти в нормативному аспекті, одні акцентують увагу на негативних наслідках термінологічної та мовної недосконалості нормативних текстів (Л.В. Прус «*Аберації в мові нормативно-правових актів*» (2012); О.С. Афанасьєва, В.В. Чумак «*Семантичні девіації в українських нормативно-правових текстах*» (2012); А.В. Гожий «*Руйнівна дія недосконалих законодавчих визначень термінів*» (2012); С.О. Белевцова «*Проблеми раціонального вживання юридичних термінів*» (2014) та ін.), другі досліджують термінологію права в цілому (С.А. Толста «*Правнична термінологія в законодавчих актах України*» (2006); М.І. Любченко «*Юридична термінологія: поняття, особливості, види*» (2012); треті формулюють загальні нормативні вимоги до законодавчого тексту, правила застосування мовних засобів у нормативно-правових документах (Н.В. Артикуца «*Термінологія законодавства і проблеми законодавчих дефініцій*» (2007), «*Культура правотворчості і мова*» (2008), «*Якість законодавчого тексту у світлі юридико-лінгвістичних вимог*» (2008), «*Лінгвістичний інструментарій законотворчості*» (2013); О.В. Гладківська «*Вимоги до нормативно-правової термінології*» (2015); А.В. Красницька, Л.І. Чулінда «*Вимоги до вживання юридичних термінів у нормативно-правових актах*» (2018).

Науковці, правники і мовники, наголошують на необхідності унормування та стандартизації української юридичної термінології, її гармонізації з термінологією ЄС, що є передумовою уніфікації всього законодавства, його упорядкування та вдосконалення (Л.Л. Бєседна «*До проблем впорядкування термінології законодавства*» (2011); К.О. Трихліб «*Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології*» (2014); С.О. Шестакова «*Правова термінологія і проблеми її упорядкування*»

(2017); А.І. Граціанов «Спеціальна юридична термінологія як спосіб удосконалення законодавства» (2003); Є. Ананьєв «Проблеми стандартизації термінології в юриспруденції на прикладі терміна «тимчасове вилучення майна» (2018); Н.О. Горобець «Проблеми використання юридичної термінології в законодавстві України» (2016) та ін.

У зв'язку з цим актуалізуються питання оновлення, унормування та уніфікації термінологічного апарату українського законодавства на основі граматичної специфіки української мови, нових правописних норм, звільнення від застарілих і зрусифікованих слів та форм, позбавлення від варіативності ТО.

П.Ю. Гриценко (2011: 6) констатує: «Центральною проблемою сучасного термінознавства залишається упорядкування термінологій різних галузей знань. Невпорядкованість, варіантність спостерігаємо у словотворенні, наголошуванні, правописі термінів; нерідко те саме поняття в різних словниках представлено з різними обсягами значень. Такий стан зумовлений, з-поміж іншого, і тим, що багато пропонованих термінологічних інновацій без унормування й кодифікації потрапляє до різноманітних видань, усталюється практикою в різних формах і з неоднаковими значеннями. Тому саме в ділянці систематизації й кодифікації нових термінів залишається багато нерозв'язаних практичних питань».

Нині для законотворчої та правозастосовної діяльності найбільш актуальними є такі теоретичні та прикладні мовно-термінологічні проблеми: визначення та тлумачення термінів, що застосовуються у законах та інших нормативно-правових актах; диференціація та чітке семантичне розмежування синонімічних, варіативних, паронімічних та омонімічних ТО; дотримання норм українського словотвору в процесі термінотворення; добір україномовного еквівалента до запозичених ТО; розв'язання термінологічних проблем, пов'язаних із вибором терміна для кодифікації в законодавчих актах та словниках; розроблення термінологічних стандартів щодо законодавчих термінів; виявлення специфіки функціонування термінів у текстах законів; запобігання термінологічними розбіжностям та помилкам на рівні законотворення, законодавства та правозастосовної практики.

Лінгвістичний моніторинг текстових документів Базис виявив різні види порушень чинних мовних норм і неупорядкованість ТО, передусім небажану з позицій юридичної техніки варіативність термінологічних засобів (лексичну, орфографічну, морфемну, граматичну), непослідовність у застосуванні ТО (дублетних, синонімічних), порушення правил дефініювання ТО, недосконалі синтаксичні конструкції, зокрема занадто довгі й складні для розуміння, насиченість росіянізмами та англіцизмами тощо.

Б.М. Ажнюк під час круглого столу «Юридична термінологія: проблеми стандартизації» (23.11.2020 р., Київ) підкреслив: «Приведення української юридичної термінології до відмінних від російських стандартів є тяжким завданням через тривале перебування під впливом російської мови <...>. Зобов'язання держави перед українським народом і світовою цивілізацією полягає в тому, щоб ресурс української мови був доведений до максимуму і міг гідно виглядати на тлі інших європейських розвинених мов. Рівень відповідальності України за українську мову – найвищий, тому що українська мова має в Українській державі відповідний статус, є матеріалом, з якого виткані закони Української держави».

Якщо проаналізувати стан мови сучасного українського законодавства з позицій позбавлення її від не притаманних українській мові лексем, морфем, зворотів, що донедавна були поширеними в нормативно-правових актах, то нині можна стверджувати, що процес заміни таких «зрусифікованих» форм розпочатий із 90-х років минулого століття, триває, охоплюючи все більше галузей законодавства, однак загалом нерівномірно й непослідовно, оскільки через відсутність термінологічних стандартів та єдності в лексикографічних і мовознавчих рекомендаціях кожен суб'єкт нормотворчості вирішує ту чи іншу мовно-термінологічну проблему на власний розсуд. Це призводить до збільшення варіативності ТО, різнобою в позначенні одного поняття в чинних законах, кодексах, інших нормативно-правових актах.

Водночас зазначимо, що в законодавчих актах заміна застарілих термінологічних позначень може відбуватися лише в процесі оновлення законодавства (внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів, створення нових законодавчих актів (кодексів, законів, положень тощо), під час розроблення та доопрацювання законопроектів. Для оновлення термінологічного апарату законодавства потрібно значно більше часу, ніж здається на перший погляд.

Більше того, незважені, неузгоджені та безсистемні термінологічні зміни в термінологічному апараті законодавства є небезпечними з погляду порушення усталених внутрішньосистемних зв'язків між термінами, деформації нормативно-правового змісту, створення підґрунтя для різотлумачень правових норм, своєрідних «пролазок» для їх хибної інтерпретації.

Щоби запобігти необ'єктивності (помилковості, однобічності, упередженості) у виборі ТО для кодифікації, треба враховувати й оцінювати весь комплекс змістових і власне мовних ознак терміна (семантика, етимологія, історія, морфемна будова, словотвірна модель, дериваційні зв'язки й дериваційна спроможність, парадигматичні та синтагматичні зв'язки, функціонування (сфера, частотність, усталеність уживання в певній(их) галузі(ях) законодавства, науковій юридичній літературі тощо), стилістичні параметри, ступінь нормативності / кодифікованості в законодавчих та лексикографічних джерелах та ін. Важливо при цьому прогнозувати наслідки запровадження будь-якої термінологічної заміни. Для цього потрібно виявити всі типові контексти, в яких задокументовано термін (що передбачається замінити новим), та експериментальним шляхом внести зміни у всі ці типові контексти (це має охопити і все коло похідних термінів і термінологічних словосполучень [далі ТС]). Якщо правовий зміст від такої заміни не трансформується і не призведе до будь-яких інших непередбачуваних негативних наслідків (неоднозначності розуміння, омонімії, тавтології, інколи й абсурдності або кумедності висловлення), таке нововведення має шанси на запровадження в термінологічних стандартах.

Для сфери законотворення важливо, щоб термінологічні нововведення не ускладнювали діяльність правознавців із правильного застосування правових норм, а навпаки, допомагали створенню зрозумілої, несуперечливої, упорядкованої та зручної в застосуванні системи термінів і ТС.

В ідеалі всі термінологічні заміни або термінологічні інновації, що передбачаються в законодавстві, мають підлягати такій комплексній експертній оцінці (бажано з боку вповноваженої на це спеціальної постійної комісії, до складу якої потрібно залучити законопроектувальників, фахівців тих сфер, що регулюють той чи інший акт, а також термінологів, лексикографів, редакторів).

Розглянемо деякі мовно-термінологічні проблеми, що стосуються порушення принципу єдності термінології: це термінологічні розбіжності, неунормованість та варіативність термінів і ТС у законах та інших актах.

Прикладом термінологічних розбіжностей на рівні кодексів є використання різних прикметників *самочинний – самовільний* у складі ТС на позначення одного поняття: *самочинне будівництво* у Цивільному кодексі України [далі ЦКУ]; та *самовільне будівництво* у Кримінальному кодексі України [далі ККУ]; а також прислівників *самочинно – самовільно*. Пор.: Ст. 376. Самочинне будівництво. 3. Право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно. (ЦКУ від 16.01.2003 № 435-IV) Ст. 197¹. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. 3. Самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у частині першій цієї статті, – карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років (ККУ від 05.04.2001 № 2341-III).

Такі розбіжності простежуємо і в інших законах та підзаконних актах.

ТС із компонентом *самочин-* зафіксовано в назвах лише 3-х документів: *Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)* (Вищий спеціалізований суд; Постанова від 30.03. 2012 № 6); *Про звільнення самовільно зайнятої земельної ділянки шляхом знесення самочинного будівництва, приведення ділянки в попередній стан та про спонукання до укладення договору оренди земельної ділянки* (Вищий господарський суд; Постанова, Справа від 20.03.2007 № 4/54-77); *Про поновлення права та знесення самочинних будівель* (Вищий господарський суд; Постанова, Справа від 14.03.2007 № 11/510-05).

ТС із компонентом *самовільн-* містять назви 55 актів, серед нових: *Про внесення змін до Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву... без спеціального дозволу* (Постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2020 № 800).

Якщо порівняти частоту вживання в текстах Бази, ТО з компонентом *самочин-* спостерігаються в 184 актах, з компонентом *самовільн-* – у 1082. Пор.: *самочинне будівництво (нерухомого майна)*; *самочинно збудований (і) об'єкт (и) (нерухомості)*; *самочинно збудоване (нерухоме) майно (на земельній ділянці)*; *самочинно збудовані (тимчасові) споруди*; *самочинно збудовані на спірній земельній ділянці споруди*; *самочинно побудовані господарсько-побутові будівлі й споруди*; *самочинно збудовані приналежності до основної речі (ганок, веранда, мансарда тощо)*; *самочинно переобладнані квартири в багатоквартирних будинках*; *знесення самочинних (самочинного) будівель (будівництва)*; *знесення самочинно збудованого нерухомого майна* та ін.

Якщо коло лексичної сполучуваності компонентів *самочинний* та *самочинно* обмежується рамками *самочинного* будівництва (нове будівництво, реконструкцію зі зміною площі та зайняттям земельної ділянки, прибудови, надбудови) різних об'єктів нерухомого майна (житлового будинку, будівлі,

споруди, квартири тощо), то коло лексичної слолучуваності з компонентами самовільний та самовільно значно ширше й охоплює також самовільне вчинення низки інших протиправних дій. Пор.: самовільне будівництво (зведення) (будинку); самовільно збудований(и) (зведений) (і) будинок (будинки, будівлі); самовільно споруджені прибудови, господарські та побутові будівлі; самовільно забудована земельна ділянка; самовільне зайняття (захоплення) земельної ділянки; самовільне зайняття квартири; самовільно відчужені (використані) матеріальні цінності; самовільне вчинення дій; самовільне використання (відчуження) (матеріальних ресурсів) державного резерву; самовільне присвоєння повноважень (звання) службової особи; самовільне відключення електроенергії; самовільне випалювання рослинності; самовільно залишити місце військової служби, самовільне залишення поля бою та ін.

З метою впорядкування термінологічного апарату законодавства потрібно або обирати один із варіантів як нормативний з урахуванням їхніх парадигматичних та синтагматичних можливостей, або чітко їх розмежувати за семантичними й функційними параметрами на лексикографічному та законодавчому рівні, закріпивши їх за окремими галузями права й відповідно законодавства.

Розбіжності в компонентах недобросовісний – несумлінний спостерігаємо на рівні ТС недобросовісна конкуренція – несумлінна конкуренція; недобросовісна емісія – несумлінна емісія. Прикметник недобросовісний вжито в назвах 30 актів Базу, з них 21 у складі ТС недобросовісна конкуренція. Серед них: *Про захист від недобросовісної конкуренції* (Закон України [далі ЗУ] від 07.06.1996 № 236/96-ВР); *Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності* (ЗУ від 18.02.1992 № 2132-ХІІ); *Про внесення змін до Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»* (ЗУ від 18.12.2008 № 689-VI) та ін.

Термін цей кодифікований і має усталену дефініцію: *Ст. 32. Недобросовісна конкуренція. 1. Недобросовісною конкуренцією визнаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності* (Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV).

На базі цього ТС утворено низку багатокomпонентних ТС, представлених у текстах законів: *захист від недобросовісної конкуренції, відповідальність за недобросовісну конкуренцію, заборона недобросовісної конкуренції, стягнення збитків від недобросовісної конкуренції, справи про недобросовісну конкуренцію, недобросовісна конкуренція у підприємницькій діяльності* та ін.

Прикметник недобросовісний вжито у назвах 30 документів Базу, у текстах – 911. Він є в складі інших ТС, зокрема: недобросовісна емісія цінних паперів, недобросовісне комерційне використання інформації, недобросовісне перехресне субсидування, недобросовісна реклама, недобросовісне виконання посадових обов'язків, недобросовісне надання банком переваги кредитором, недобросовісне виключення майна, недобросовісне збільшення розміру грошових зобов'язань банку перед окремим кредитором, недобросовісні учасники процедури закупівлі товарів, робіт і послуг; недобросовісний набувач майна.

Однак в окремих актах було зафіксовано випадки вживання синонімічних ТС, зокрема несумлінна конкуренція, несумлінна емісія (цінних паперів): *Про направлення на повторне перше читання проекту Закону України про внесення змін до статті 133-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення*

щодо захисту національного автотранспорту від несумлінної конкуренції з боку іноземних компаній (каботажні перевезення) (Постанова Верховної Ради України від 11.01.2011 № 2907-VI); Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р): «29) вживати заходів до призупинення подальшого розміщення іпотечних сертифікатів, випущених у результаті несумлінної емісії».

Чи варто було запроваджувати такі паралельні термінологічні інновації з прикметником сумлінний у цих контекстах?

Прикметник несумлінний та похідний від нього прислівник несумлінно, зафіксовані у 131 акті Базиса переважно в такому поєднанні: несумлінне виконання обов'язків (зобов'язань), несумлінне ставлення до службових обов'язків, несумлінні керівники, несумлінно виконувати зобов'язання та ін. Пор.: Ст. 367. Службова недбалість. 1. Службова недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб... (ККУ від 05.04.2001 № 2341-III); ...обмеженість заходів впливу органів Держаудитслужби на несумлінних керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та порушників фінансової дисципліни, бюджетного законодавства, невиконання ними законних вимог органів Держаудитслужби... (Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 № 310-р).

Як бачимо, в таких контекстах уживання слів несумлінний і несумлінно доречно, оскільки вони застосовуються у значенні, закріпленому в академічному Словнику української мови (т. V: 392): *Несумлінний, а, е. Який не має совісті, честі, не ставиться сумлінно, чесно, добросовісно до своїх обов'язків. // Який виражає відсутність сумлінності, чесності, добросовісності. Несумлінно. Присл. до сумлінний.*

Водночас у тлумаченні прикметника недобросовісний – «Який нечесно і несумлінно ставиться до кого-, чого-небудь; нечесний» (т. V: 287) зацентровано на компонентів «нечесність», що є визначальним для поняття, закладеного в слову ТС недобросовісна емісія цінних паперів та інших контекстах.

Отже, зробимо висновок: використання синонімічних варіантів для ТС несумлінна конкуренція замість усталеного недобросовісна конкуренція, а також несумлінна емісія цінних паперів замість усталеного недобросовісна емісія цінних паперів є недоцільним. В інших контекстах, де йдеться про несумлінне виконання обов'язків (зобов'язань) / несумлінне ставлення до виконання до службових обов'язків, несумлінний керівник, несумлінний позичальник тощо, вживання прикметника несумлінний є доречним.

Досі залишаються не виправленими й не вноормованими відповідно до законів української мови (граматики, словотвору та ін.) деякі інтерференційні помилки, зумовлені «русифікацією» офіційної мови в радянський період.

137 документів Базиса містять ТС підходяща робота, атрибутивний елемент якого є «неоковирною калькою» (за висловом проф. О.Д. Пономарева) з російського «подходящий». Серед них: Ст. 46. Підходяща робота для

безробітного. 1. Підходящою для безробітного вважається робота, що відповідає освіті, професії (спеціальності), кваліфікації особи з урахуванням доступності транспортного обслуговування, встановленої рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради. (ЗУ «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI Ред. від 20.12.2020); ст. 47., п. 3, пп.3. Допомога по частковому безробіттю не надається у разі, якщо: 3) працівник: відмовився від працевлаштування (тимчасового переведення) на підходящу роботу на підприємстві з повним робочим днем (тижнем)... (ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 № 540- IX; Редакція станом на 24.06.2020); сприяння громадянам у підборі підходящої роботи... (Положення про Державну службу зайнятості від 16.12.2020 № 2663).

У пошуках кращого відповідника варто звернути увагу на прикметники *підхожий – прийнятний – відповідний – належний*, зафіксовані в законах, та зважити на їхні семантичні та функціонально-стилістичні властивості. На наш погляд, у межах ТС з іменником *робота* доречним буде прикметник *прийнятний* через його однозначність, наявність у семантиці семи «погодження (згода) з боку того, кому пропонується той чи інший варіант роботи».

Дієслово *співпадати* та іменник *співпадіння* (калька з російського *совпадать*) містять 419 документів Базис (переважно накази, постанови, рішення, положення, технічні регламенти та ін.) і 2314 актів (зокрема всі закони) містять правильні українські відповідники *збігатися, збіг*). Показовим є приклад їх паралельного вживання в одному законі й навіть в одній статті: *Стаття 60 ч. 1. Повна та скорочена назва депутатської фракції має збігатися з назвою відповідної політичної партії. Повна та скорочена назва депутатської групи не повинна співпадати з назвами зареєстрованих депутатських фракцій (депутатських груп)* (ЗУ «Про регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 № 1861-VI, редакція станом від 01.01.2021 р.).

Очевидно, автор намагався уникнути повторення, проте повторив термінів у законодавчому тексті – цілком природне й закономірне явище.

Б. Антоненко-Давидович у праці «Як ми говоримо» зауважив: «Дієслова *співпадати* нема в українській мові, це – калька з російського *совпадать*». Натомість у нашій мові є слова, що цілком відповідають значенням цього російського слова: *збігатися, сходитись, зійтись*. Цих слів і слід додержуватись, замість того щоб творити без усякої потреби нові недоладні слова на кшталт «*співпадати*» (1970: 135–136).

Проте і в деяких інших документах такі порушення трапляються, зокрема: *Стаття 157. п. 2. У разі якщо бюджетний період не співпадає з календарним роком, строки розгляду встановлюються за процедурним рішенням Верховної Ради.* (Про внесення змін до Авіаційних правил України «Обслуговування аеронавігаційною інформацією»; Державіаслужба України; Наказ від 26.10.2020 № 1681)

У словниках з культури української мови рекомендовано вживання слова *оголошення* замість *об'ява*, *оголошувати* замість *об'являти*. Див.: рос. *объявление* – укр. *оголошення*, рос. *объявляют* – укр. *оголошувати*; рос. *доска объявления* – укр. *дошка оголошень*; рос. *объявляют, объявят* – *оголошувати, оголосити* (Головащук, 2001: 153; 348). Проте в документах Базис читаємо: *1. Пункт*

7.1 глави І викласти в такій редакції: 7.1. До первинних касових документів, які оформляються за операціями в національній валюті, належать об'ява про внесення готівки, приходний касовий ордер, грошовий чек, видатковий касовий ордер, видатковий ордер, повідомлення, заява про переказ готівки та повідомлення про одержання переказу... На об'явах про внесення готівки має зазначатися дата їх пред'явлення в установу банку. (Про затвердження Змін до Інструкції №1 з організації емісійно-касової роботи в установах банків України (Редакція від 14.06. 2020); Зміни до Інструкції №1 з організації емісійно-касової роботи в установах банків України).

Варіативні ТС подавати допомогу – надавати допомогу, подача / подання допомоги – надання допомоги деякий час спостерігались у законах, кодексах, інших нормативно-правових актах. Пов'язане це з тим, що в лексикографічних джерелах обидва варіанти представлені як нормативні: оказывать, оказать помощь кому – надавати, надати (подавати, подати) допомогу кому (Головащук, 2001: 353). Однак, ураховуючи семантичні та словотвірні відтінки, особливості лексичної сполучуваності, було розмежовано ці ТО: подавати заявку, запит, звернення тощо, але надавати допомогу. Відповідно: подання заявки, запиту, звернення тощо, але надання допомоги кому-, чому-н. Проілюструємо ці зміни на прикладі старої та нової редакцій одного з кодексів:

Ст.77. Сигнали лиха повітряного судна та їх подача для допомоги. Для своєчасного виявлення повітряних суден, що зазнають чи зазнали лиха, та подання допомоги екіпажам і пасажиром встановлюються єдині для всієї авіації в Україні аварійні сигнали лиха та сигнали терміновості і попередження про небезпеку (Повітряний кодекс України від 04.05.1993 № 3167-ХІІ). Ст. 111. Сигнали лиха повітряного судна. 1. Для своєчасного виявлення повітряного судна, що зазнає чи зазнало лиха, та надання йому допомоги використовуються єдині міжнародні сигнали лиха, терміновості та попередження про небезпеку (Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI).

У новій редакції подати допомогу або подання допомоги замінено на відповідники з префіксом *на-* в усіх випадках.

Такі ж корективи внесено до тексту ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-ХІІ (Із змінами згідно із ЗУ № 749-ІХ від 03.07.2020): слова подання, подавати, подається, подаватися, подають замінено відповідно надавати, надається, надаватися, надають.

Форма примірний, визнана суржигом, має українські відповідники типовий, зразковий, орієнтовний та ін. Однак у відомчих актах продовжують вживати цю кальку з російської мови у таких ТС: примірна форма інформації про суб'єкта господарювання, примірна форма річного плану, примірна форма розрахунку адміністративних витрат, примірна форма розрахунку тарифів на виробництво теплової енергії тощо. (Див.: Про затвердження Порядку розгляду органами місцевого самоврядування розрахунків тарифів на теплову енергію, її виробництво, транспортування та постачання, а також розрахунків тарифів на комунальні послуги, поданих для їх встановлення; Мінрегіон України; Наказ від 12.09.2018 № 239).

Ще одним яскравим прикладом «неоковирності» та «недолугості» конструкцій є ТС вловлюючий з'їзд та вловлюючий тупик. Перше вжито в Податковому кодексі України від 02.12.2010 № 2755-VI; Земельному кодексі України від 25.10.2001 № 2768-III; ЗУ «Про транспорт» від 10.11.1994 №232/94-ВР.

Друге присутнє у правилах, затверджених міністерствами та відомствами: *Вловлюючий тупик. Тупикова колія, призначена для зупинки поїзда, що втратив управління, або частини поїзда під час руху на затяжному спуску* (Про затвердження Правил технічної експлуатації залізниць України; Мінтранс України; Наказ від 20.12.1996 № 411); 1.33. *Не дозволяється розміщувати рухомий склад на вловлюючих та запобіжних тупиках* (Про затвердження Правил охорони праці під час розробки родовищ корисних копалин відкритим способом; Держгірпромнагляд; Наказ від 18.03.2010 № 61).

Слово *тупик* у Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано без стилістичної ремарки – «залізнична колія, що з'єднується з іншими коліями тільки з одним кінцем, а з протилежного кінця обривається» (Бусел, 2001: 1485). Утім, неорганічність цього слова відчутна мовцями, і мовознавці найчастіше пропонують передавати це поняття як «безвихідь, глухий кут». Однак для офіційної термінології варто пошукати інший відповідник.

Паралельно з дієприкметниковими формами *вловлюючий* (*уловлюючий*) (вжито у 5 актах) функціонують ТС із нормативним прикметником *вловлювальний* (*уловлювальний*) (зафіксовано у 23 актах), зокрема: *уловлювальні* з'їзди (ЗУ «Про автомобільні дороги» від 08.09.2005 № 2862-IV; ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування» від 17.11.2016 № 1764-VIII та ін.); *вловлювальний тупик* (Про затвердження Правил технічної експлуатації міжгалузевого промислового залізничного транспорту України; Мінтранс України; Наказ від 27.11.2000 № 654).

Варіант *вловлювальний* є не лише правильним, але й узгодженим із низкою спільнокореневих лексем (*пиловловлювальний*, *каменевловлювальний* і т. ін.), представленими в інших актах.

Загалом проблема застосування дієприкметникових форм у законах заслуговує на самостійне комплексне мовознавче дослідження, оскільки такі форми, що закінчуються на *-уючий*, *-юючий*, *-аючий*, *-учий*, *-ачий*, а також похідні утворення від них, що зберігають неприродні для української мови словотвірні елементи, являють собою «дуже небезпечний і підступний риф», «усім рифам риф» (Караванський, 2009: 96). До того ж, зауважував мовознавець, «дієприкметникові форми подекуди вживають у ролі прикметників. Проте і таке вживання не характерне для мовної стихії українців. На жаль, таке вживання поширюється» (Караванський, 2009: 97).

Справді, в текстах Бази даних «Законодавство України» нами зафіксовано 115 ТО з дієприкметниковими суфіксами: від *авізуючий* до *циркулюючий*.

Деякі з них із міркувань невідповідності нормам сучасної української мови не фіксують нинішні нормативні, тлумачні та термінологічні україномовні словники. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (Бусел, 2001) ви не знайдете лексем: *авізуючий*, *газовикористовуючий*, *дивергуючий*, *запитуючий*, *інкасууючий*, *координуючий*, *копіюючий*, *мотивуючий*, *негоціуючий*, *нотифікуючий*, *одурманюючий*, *поліпшуючий*, *рамбурсуючий*, *рециркулюючий*, *режимоутворюючий*, *стверджуючий*, *страхуючий*, *стримууючий*, *трансферуючий*.

Водночас у текстах кодексів, законів та інших нормативних документів бази Законодавство України ці лексеми функціонують із різним ступенем поширення та частотності вживання в тій чи іншій галузі законодавства. Активні

дієприкметники теперішнього часу та утворені на їх основі прикметники здебільшого термінологізувались, увійшовши як атрибутивні компоненти до складу дво-, три- й багатокомпонентних ТС у різних галузях законодавства. Словник термінів Бази містить значну їх кількість.

Визнавши, що «ці форми чимраз настирливіше засмічують українську мову... Залишилось обминання таких форм становить певні труднощі навіть для мовознавців», і проблема дієприкметникових форм, не будучи належно розв'язана, «впливає і на якість української термінології» (Караванський, 2009: 179), автор пропонує 19 способів заміни активних дієприкметників теперішнього часу, чим доводить неабиякі потенційні можливості української мови щодо заміни дієприкметникових форм. Мовознавець зазначає, що наведені ним способи «не вичерпують усіх творчих можливостей нашої мови, але вони дають уявлення про такі можливості» (там само: 181).

За нашими спостереженнями, розробники законопроектів та редактори на заміну дієприкметникових форм добирають, як правило, відповідники з використанням продуктивних в українській мові суфіксів, зокрема: *-льн-*, *-альн-*, *-ивн-*, *-івн-*, *-ов-*, *-ч-*, *-ист-*, *-лив-*, *-ійн-*, *-н-*, *-ов-* та деякі інші способи заміни, зокрема замість дієприкметникової кальки – прикметник з іншим коренем (*діючий – чинний*) або іменник (*виконуючий – виконавець, виконувач*), або перероблення пари (*розмежовуюча лінія – лінія розмежування*) та ін.

У текстах чинного законодавства України нині спостерігаємо паралельне вживання ТО з невласливими для української мови суфіксами активних дієприкметників теперішнього часу та їх відповідники з продуктивними суфіксами: *балансуючий ринок – балансувальний ринок; дезінфікуючі засоби – дезінфекційні засоби; забруднююча(і) речовина(и) – забруднювальна(і) речовина(и); координуючий орган – координаційний орган; коригуючий коефіцієнт – коригувальний коефіцієнт; супроводжуючі особи – супроводжувальні особи; тепловикористовуюче обладнання (устаткування) – тепловикористовувальне обладнання (устаткування)* та ін.

Однак до багатьох термінів, що містять дієприкметникові суфікси, ще не дібрані відповідники, здатні виступити семантичними еквівалентами для всіх наявних термінів і ТС, а тому продовжують активно функціонувати в законодавчих текстах: *авізуючий, випускаючий, головуючий, денатуруючий, дивергуючий, діючий (окрім чинний закон /законодавство / тариф), желуючий, замикаючий, записуючий, запитуючий, звинувачуючий, ініціюючий, інкасууючий, іонізуючий, інсталууючий, існуючий, керуючий, неогоціуючий, рамбурсуючий, страхуючий, управляючий, циркулюючий* та багато інших. До того ж, у наявних словниках і наукових працях, довідкових і навчальних посібниках немає узгодженості щодо вибору автентичних прикметників. Тому процес приведення у відповідність із нормами української літературної мови лексем із суфіксами активних дієприкметників теперішнього часу ще триває.

П.Ю. Гриценко, звертаючись до читачів нового видання «Термінологічного вісника» 2011 р., зазначив проблему, актуальність якої з часом лише зростає: «Важливою проблемою, що вимагає постійної уваги у процесі формування й кодифікації терміносистем, залишається співвідношення питомих та іншомовних елементів, стан українськомовного освоєння запозичень. Вирішення базового завдання – збереження балансу між національним та інтернаціональним в українській термінології – актуалізує проблему творення

українськомовних еквівалентів до нових іншомовних термінів, особливо тих, які структурно (фонемним, морфемним складом) віддалені від типових українських» (Гриценко, 2011: 6).

Для українського законодавства у зв'язку з необхідністю імплементувати норми міжнародного, зокрема європейського права, в систему національного законодавства, адаптації та гармонізації правових і термінологічних систем, актуалізуються проблеми юридичного перекладу, пошуку автентичних україномовних відповідників до запозичених термінів, заповнення термінологічних лакун засобами рідної мови. Але інколи перекладачі та законопроектувальники не «обтяжують» себе такою непростю справою і дедалі частіше вживають у законах та нормативно-правових актах України терміни на кшталт: *андеррайтинг, аутсорсинг, дигітайзер, еквайр, еквайринг, ендавмент, ескроу рахунок, камкординг, провайдер, проксіміті-хостинг, скаутинг, скоринг, сюрвей-репорт, таргетинг, транскрайбер, франчайзинг, фулфілмент* та ін., що не сприяє ясності, зрозумілості, доступності змісту законодавчих приписів. Сумно, коли на «на вітвар міжнародної зрозумілості треба покласти простоту і приступність власної термінології» (Селігей, 2007: 26). І все ж, учений слушно підсумовує: «При термінотворенні варто позбуватися російського посередництва й поступово відходити від англоцентризму. Натомість корисно цікавитися досвідом передавання наукових понять різними європейськими мовами» (там само: 28). Необхідність збереження розумного балансу між питомими й запозиченими термінами в національному законодавстві спонукає вчених до пошуку «гідних» україномовних відповідників (точних, зрозумілих і милозвучних), активізуючи й розвиваючи чималі внутрішні словотвірні ресурси української мови.

Не маючи можливості в межах статті навести приклади всіх видів помилок і труднощів терміновживання в текстах актів різних галузей законодавства, окреслимо коло найбільш актуальних мовно-термінологічних проблем, що потребують особливої уваги з боку термінознавців, правознавців, законопроектувальників, експертів, редакторів, перекладачів та ін.

Це такі важливі й водночас «болючі» з практичного погляду проблеми, що мають вирішуватися на засадах юридичного термінознавства, юридичної лінгвістики та юридичної техніки: 1) порушення головного принципу єдності термінології в (коли на позначення одного поняття вживають різні терміни (варіанти, дублети, синоніми), зокрема термінологічні неузгодженості, розбіжності в кодексах і законах; 2) неправильні законодавчі дефініції (порушення правил співмірності, заборони кола, невикористання заперечень, дефініції розпливчасті, неясні) або їх відсутність там, де вони за змістом та логікою мають бути; 3) неправильне розташування законодавчих дефініцій у структурі акта; 4) термінологічні лакуни (прогалини): у співвідношенні понять і термінів спостерігають лакуни термінологічні (поняття сформоване, а назва не сформульована) та поняттєві (в процесі міжмовної комунікації та перекладу міжнародних актів виявляють відсутність певного поняття в системі українського права та законодавства, що актуалізує пошук україномовного відповідника); 5) недотримання норм нової редакції Українського правопису (2019); 6) зловживання іншомовними термінами (малозрозумілими, з неприродною для української мови фонемною і словотвірною структурою), надання переваги іншомовному термінові за наявності кодифікованого україномовного

еквівалента; 7) неправильний добір еквівалентного терміна у процесі перекладу; 8) терміни із стилістичними конотаціями, що порушують вимогу стилістичної нейтральності (застарілі, діалектні, рідко вживані терміни, образні та розмовні слова, професіоналізми, жаргонізми); 9) термінологічні стандарти (аналіз та апробація національних та міжнародних термінологічних стандартів, їх експертна оцінка, виявлення невдалих і неприйнятних для застосування у правовій сфері); 10) авторські терміни та рекомендації щодо терміновживання (можуть бути застосовані лише після комплексної експертної оцінки фахівцями).

Вирішуючи кожне конкретне практичне питання щодо термінології у законодавстві, треба дбати про логіко-поняттєву упорядкованість ТО, збереження системних зв'язків як у межах окремої терміносистеми (галузі права і законодавства), так і термінологічного апарату загалом (ієрархічність категоріальних, родо-видових, синонімічних та антонімічних зв'язків).

Проблем, пов'язаних із самостійним вибором законодавцем терміна для кодифікації, копіткої оцінки синонімічних та варіативних ТО за різними параметрами можна було б уникнути, якщо б ці функції взяла на себе спеціально уповноважена установа, утворена з представників державних та академічних установ (Інституту законодавства Верховної Ради України, Інституту держави і права імені В.М. Корецького, Комітету наукової термінології НАН України, Інституту української мови НАН України, Інституту мовознавства НАН України, Мовно-інформаційного фонду НАН України, Комітету України з питань стандартизації, метрології та сертифікації (Держстандарт), Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології, фахівців Науково-експертного управління Верховної Ради України, редакторів Редакційного відділу Верховної Ради України). А вже впорядкування, систематизація, уніфікація та стандартизація української законодавчої термінології – нагальна практична потреба і водночас відповідальне завдання загальнодержавного значення для таких інституцій та професіоналів-практиків. Термінологічні стандарти повинні віддзеркалювати рівень розвитку наукових досліджень у галузі термінознавства, правознавства, лексикографії, ураховувати цінний досвід провідних термінологічних шкіл в Україні та світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович, Б.Д. (1970). *Як ми говоримо*. Київ: Рад. письменник. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000084>
2. Артикуца, Н.В. (2019). Юридичне термінознавство в Україні: сучасний стан, основні напрями та перспективи розвитку. *Термінологічний вісник*, 5, 6–17.
3. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main>
4. База даних «Термінологія законодавства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term>
5. Бержель, Жан-Луї (2000). Про деякі засоби нормативного вираження. У *Нариси з нормотворення (міжнародний досвід)*. Книга II (с. 204–218). Київ: Українська школа навчання нормопроектувальників.
6. Білодід, І.К. (ред.) (1974). *Словник української мови: в 11 тт.* (Т. V: Н–О). Київ: Наукова думка. <http://inmo.org.ua>; sum.in.ua (in Ukr.).
7. Бусел, В.Т. (2001). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: ВТФ Перун. <http://Lingvo.ua>
8. Головащук, С.І. (2001). *Російсько-український словник сталих словосполучень*. Київ: Наукова думка.
9. Гриценко, П.Ю. (2011). Сьогодення українського термінознавства. *Термінологічний вісник*, 1, 5–6.

10. Караванський, С. (2009). *Секрети української мови* (2-ге вид.). Львів: БаК.
11. Ротань, В.Г., Самсін, І.Л. & Ярема, А.Г. (2013). *Новітнє вчення про тлумачення правових актів*. Харків: Право.
12. Селігей, П.О. (2007). Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? *Вісник Національної академії наук України*, 9, 20–28.

Nataliia Artykutsa

LANGUAGE AND TERMINOLOGICAL PROBLEMS OF UKRAINIAN MODERN LEGISLATION

The author reviews publications of Ukrainian jurists and linguists on the choice and application of terms in legislation, the negative consequences of inconsistency of terminology in laws and codex's for law applicable practice.

As a result of linguistic monitoring of document's texts and the Dictionary of Legislative Terms from the Database "Legislation of Ukraine" revealed cases of misuse of terms, violations of modern Ukrainian language, interference errors caused by the influence of Russian language during the Soviet period.

The author classifies typical errors and outlines the range of actual linguistic and terminological problems of modern Ukrainian legislation, emphasizing the need for a comprehensive balanced approach to solving problems related to the standardization, unification and standardization of legal terms.

The article provides examples of errors and variability of terms in legislation, that highlights the need to standardize the terminology of Ukrainian legislation by a special terminology commission based on the implementation of achievements of modern legal terminology and standards of the Ukrainian language.

Key words: term, terminology, legal term, language and terminology of legislation, normative-legal text, terminological problems, language errors.

REFERENCES

1. Antonenko-Davydovych, B.D. (1970). *Yak my hovorymo*. Kyiv: Rad. pysmennyk. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000084> (in Ukr.).
2. Artykutsa, N.V. (2019). Yurydychne terminoznavstvo v Ukraini: suchasnyi stan, osnovni napriamy ta perspektyvy rozvytku. *Terminolohichniy visnyk*, 5, 6–17 (in Ukr.).
3. Baza danykh "Terminolohiia zakonodavstva". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term> (in Ukr.).
4. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main> (in Ukr.).
5. Berzhel, Zhan-Lui (2000). Pro deiaki zasoby normatyvnoho vyrazhennia. *Narysy z normotvorennia (mizhnarodnyi dosvid)*. Knyha II (pp. 204–218). Kyiv: Ukrainska shkola navchannia normoproektuvannykiv (in Ukr.).
6. Bilodid, I.K. (Ed.) (1974). *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tt. (1970–1980)*. (Vol. V: N–O). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from <http://inmo.org.ua; sum.in.ua> (in Ukr.).
7. Busel, V.T. (2001). *Velykyi tлумачnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv, Irpin: VTF Perun. Retrieved from <http://Lingvo.ua>. (in Ukr.).
8. Holovashchuk, S.I. (2001). *Rosiisko-ukrainskyi slovyk stalykh slovospoluchen*. Kyiv: Naukova dumka.
9. Hrytsenko, P.Iu. (2011). Sohodennia ukrainskoho terminoznavstva. *Terminolohichniy visnyk*, 1, 5–6 (in Ukr.).
10. Karavanskyi, S. (2009). *Sekrety ukrainskoi movy* (2nd ed.). Lviv: BaK (in Ukr.).
11. Rotan, V.H., Samsin, I.L. & Yarema, A.H. (2013). *Novitnie vchennia pro tлумachennia pravovykh aktiv*. Karkiv: Pravo (in Ukr.).
12. Selihei, P.O. (2007). Pytome i chuzhe v terminolohii: harmoniia chy konflikt? *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 9, 20–28 (in Ukr.).

Н.О. ПОЛІЩУК

м. Рівне, Україна

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ОРОЗМОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ГАЗЕТНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано лексико-семантичні процеси, що відбуваються в мові мас-медіа початку XXI століття, зокрема тенденцію до орозмовлення та експресивізації її словника; з'ясовано стилістичний потенціал жаргонних та сленгових елементів, що стали невід'ємним компонентом мови сучасних засобів масової інформації; проілюстровано особливості вживання розмовних одиниць у авторському тексті.

Ключові слова: газетний текст, колоквілізація, термінна лексика, експресивізація.

Газетний текст суспільно-політичного спрямування є базовим складником ЗМІ. Незважаючи на потужний розвиток сучасних засобів масової інформації, таких як Інтернет, телебачення, радіо, основним інформаційним джерелом є газета. Одним із прийомів оновлення, осучаснення газетного тексту стало використання фахової лексики для відображення сучасних суспільно-політичних реалій в українському й світовому масштабі.

На сторінках преси лексичні одиниці, зокрема термінні, зазнають перетворень. Сучасний газетний текст – віддзеркалення динамічних лексико-семантичних процесів української мови. Склад термінологіки оновлюється постійно, оскільки й у суспільно-політичному житті постійно відбуваються зміни.

Термінна лексика стала основою для виникнення та активного розповсюдження в мові ЗМІ оказіональної лексики. На сторінках української преси початку XXI століття спостерігаємо активізацію лексичних одиниць розмовної сфери вживання, зокрема професійних жаргонізмів, розмовно зниженої лексики, сленгізмів.

Мета дослідження – простежити появу розмовних одиниць у публікаціях суспільно-політичного спрямування, з'ясувати особливості їхнього вживання в газетному тексті. Об'єктом дослідження є лексичні одиниці, дібрані з друкованих та інтернет-видань (за період 2019–2021 рр): «Дзеркало тижня», «День», «Газета по-українськи», «Високий Замок», «Українська правда»; предмет дослідження – функції аналізованих одиниць у газетному тексті.

Уплив потужної розмовної стихії, яку називають «кузнею» лексики, найбільше охопив сферу мас-медіа, зокрема газетну публіцистику. О.А. Стишов зазначає: «Провідними тенденціями, які визначають динаміку української лексики політологічного змісту в підстилі ЗМІ досліджуваного періоду є, з одного боку, прагнення до змістової точності й однозначності, раціонального стандарту, а з другого – тяжіння до нетермінологічної (нестандартної) образності» (Стишов, 2005: 54).

Сучасна публіцистика перебуває під постійним впливом розмовної мови, «прийшла мода на перенесення на шпальти висловлення інтерв'юера, яке передає афективні стани мовців, їх розкутості, характерної для побутової ситуації, їх епатажності» (Бирик, 2013: 134).

Автори інформаційних текстів повинні насамперед переконати читача, тому вдаються до експресивних мовних засобів. Розмовні елементи – один з найбільш ефективних засобів досягнення експресії, оскільки завдяки високому енергетичному потенціалу вони створюють у газетних текстах ефект невимушеної та жвавої розповіді автора. Широке вживання розмовної лексики на позначення найрізноманітніших сфер життєдіяльності суспільства сприяє посиленню експресивної функції в сучасному газетному тексті. У мові періодики сьогодні особливо помітна конкуренція інформаційної та експресивної функцій. В останні роки значно посилилася саме експресивна функція української преси.

Розмовні елементи в мові друкованих засобів масової інформації викликають особливе зацікавлення в лінгвістів не одне десятиліття. Дослідженню розмовно-просторічної лексики, умовам її функціонування в сучасному публіцистичному дискурсі, способам та методам досягнення експресивності в мові преси присвячені дослідження вітчизняних та зарубіжних учених. В україністиці цей напрям репрезентують праці В.В. Балабіна, Р.В. Бесаги, С.П. Бирик, С.Я. Єрмоленко, М.А. Жовтобрюха, Ю.В. Калужинської, Б.О. Коваленка, Л.А. Коробчинської, Т.А. Космеди, М.І. Навальної, Т.С. Панченко, М.М. Пилинського, А.Р. Семіва, О.А. Сербенської, Л.О. Ставицької, О.А. Стишова, О.О. Тараненка та ін.

Розмовними вважають одиниці, що «належать до складу літературної мови, не виходять за рамки літературного слововживання, але вживають переважно в усній мові та мові персонажів художньої літератури в побутовому, повсякденному спілкуванні і які відзначаються порівняно із стилістично нейтральними одиницями безпосередністю, невимушеністю, “неофіційністю”» (Тараненко, 1996: 112). Услід за С.Я. Єрмоленко визначаємо розмовну лексику, як слова, які «протиставляють стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням» (Єрмоленко, 2007: 582).

С.П. Бирик акцентує увагу на поширенні в мові масмедіа початку ХХ ст. «просторічної периферійної лексики, елементів соціолектів, які порушують уявлення про стильову норму мови публіцистики, скажімо, 90-х років ХХ століття» (Бирик, 2013: 134).

Проникнення розмовних одиниць у мову публіцистики зумовлене впливом як лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників. Результати досліджень сучасних лінгвістів свідчать про перевагу позамовних факторів. Відповідне семантичне та лексичне явище можна пояснити, зокрема, скасуванням суворих стильових норм, звільненням від старих стереотипів, кліше, спрощенням і лібералізацією мовних смаків та зняттям цензури й «заштампованості» мови. Активне надходження розмовної лексики в мову періодики викликане й прагненням значної частини суспільства до більшої простоти мовлення. Українська преса з метою досягнення найефективнішого впливу на реципієнта намагається бути ближчою до читача, впливати на його емоції та сприйняття, підіграє невимудливим смакам споживачів інформації. «Живе», спонтанне мовлення приваблює більше, оскільки воно розвиває лінгвокреативність мовних особистостей, сприяє омовленню почуттів, емоцій, що особливо характерно для представників української нації» (Космеда, 2014: 45). «Стійка тенденція до жаргонізації у газетно-публіцистичному дискурсі засвідчує пейоризацію мови згори» (Ставицька, 2005: 17).

Термінолексику й розмовно-знижену лексику об'єднує спільна функція – щонайвиразніше донести до споживача інформації потрібну думку.

Ознаку орозмовлення газетного лексикону простежуємо в таких елементах розмовного стилю, які означають реалії, пов'язані з політичними, соціально-економічними перебудовами, виборчими процесами тощо: *атовець* (учасник АТО), *безвіз* (безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом), *безпілотник* (безпілотний літальний апарат), *мажоритарка* (мажоритарна виборча система), *міжнародник* (міжнародний експерт), *мінімалка* (мінімальна заробітна платня), *нал* (номінал, номінальна вартість), *комуналка* (житлово-комунальні послуги), *платіжка* (платіжне доручення), *промка* (промислова зона), *спроценка* (спрощена система оподаткування), *соціалка* (соціальні виплати), *ствол* (вогнепальна зброя), *трьохсотий* (вантаж 300), *флешка* (флеш-карта), *ширка* (широка коаліція), *шенген* (шенгенська віза) та ін., напр: «Завдяки “мажоритарці” та апатії російських виборців путінська “Єдина Росія” здобула конституційну більшість» (В.З., №107, 22–28.09.2019); «Українці небезпідставно побоюються, що через підвищення мінімалки їм доведеться платити більше за комуналку» (День, №43–44, 12–13.03.2021).

Кількісно домінують у газетному тексті розмовні лексеми на позначення здебільшого осіб за видом діяльності, певними фаховими здібностями, інтересами, суспільним становищем або належністю до певного ідеологічного, суспільно-політичного напрямку, військової, громадської організації чи угруповання: *айдарівець*, *армієць*, *військовик*, *генштабівець*, *деенерівець*, *кадровик*, *мажоритарник*, *податківець*, *силовик* та ін., напр.: «Якщо наші силовики-керівники, яких останнім часом називають “слабовиками”, не дають собі ради, нездатні рішуче діяти, то, може, варто справді щось кардинально змінити?» (День, №230–231, 04–11.12.2020).

Значну групу становлять відабrevіатурні утворення на позначення представників державних, правоохоронних, силових структур, органів контролю: АТО – *атовець*, БЮТ – *бютівець*, *бютівка*, ГПУ – *гепеушник*, СБУ – *есбеушник*, НАБУ – *набіст*, НАТО – *натівець* / *натовець* та ін. М.І. Навальна зазначає: «Якщо в попередні роки вважали, що не від багатьох відабrevіатурних основ з'являються похідні слова загальнономовного використання, то нині цю тезу заперечують, бо майже від усіх абrevіатур можна утворити похідне за законами словотвору» (Навальна, 2011: 180).

Автори надають перевагу розмовній лексиці, оскільки вона має великий потенціал виражальних засобів, створює необхідний експресивний ефект. Чітку ознаку орозмовлення газетного тексту простежуємо в таких експресивно-оцінних мовних одиницях, як *поребрик*, *тусовка*, *юрики*, *фізики*, напр.: «Ситуація в банківській системі деморалізує і бізнес, і населення. У результаті, “юрики” дружнo шикуються “на вихід” із проблемних банків, а “фізики” задовольняються зняттям коштів зі своїх рахунків» (Д.т., №16, 28.04–13.05.2019); «Русофільська політична та церковна тусовка з Києва після повернення зі святкування 10-річчя інтронізації патріарха РПЦ Кирила мала б міцно замислитися над власною долею» (В.З., №11, 07–13.02.2019); «Питання порядку денного виборів сформульовані деінде, зокрема й за “поребриком”» (В.З. №25, 28.03.2020). Заміна знижених слів нейтральними відповідниками (*поребрик* – *кордон*, *тусовка* – *делегація*; *юрики* – *юридичні особи*; *фізики* – *фізичні особи*) призвела б до простої констатації факту. За допомогою стилістично зниженої,

експресивно-оцінної лексики сучасна публіцистика виробляє певне оцінне ставлення адресата інформації до зображуваного без додаткового використання інших виражальних засобів.

Політичні, економічні, соціокультурні зміни стали одним з основних чинників потужного «жаргонного вибуху» в сучасній масмедійній мові. Експресивна функція газетної мови набуває нових виявів у вживанні таких стилістичних шарів, як жаргонна лексика, що має потужний експресивно-емоційний потенціал. Активне використання жаргонних одиниць у мові української преси початку XXI століття вказує на спосіб моделювання негативної тональності, надання несхвальної оцінки певному суспільно-політичному поняттю, процесу, особистості тощо. Зауважимо, що майже всі елементи жаргонної лексики містять у лексичному значенні передусім пейоративну, зневажливу оцінку дії, спрямовану на вплив такого матеріалу на споживача інформації.

З іронічно-зневажливим відтінком у газетних публікаціях на суспільно-політичну тематику досить часто використовують жаргонізм *совок* СРСР; *ірон.*, *знев.* те саме, що совдеп; радянська влада, радянська державна система; радянська людина; *знев.* щось пронизане радянською ідеологією (Ставицька, 2005: 304). Це стосується й таких, скалькованих з російських зразків, жаргонізмів з виразно негативною оцінною конотацією, як *совети*, *советня*, *советчина*, *совок*, *совдепія*, *постсовок*, *совковий* та багато ін., напр.: [Володимир В'ятрович, відомий історик]: *Багато людей були переконані, що “совок” відійде сам собою. Але приклад Росії показує, що без осуду, без участі у цих процесах держави, закінчити ці процеси неможливо, бо інакше “совок” відтворюється* (В.З., №133, 24-30.11.2020); [Юрій Щербак, письменник, політик]: *Керівництво держави під тиском громадської думки завдало нищівних ударів по путінській недоімперії, її совковій міфології* (В.З., №46, 26.04–02.05.2020).

Якщо в XX столітті жаргонізми використовували певні соціальні групи, то сьогодні ними активно оперують журналісти, політики, публічні особи. Особливу увагу привертає такий мобільний пласт фінансової термінологіки, як найменування грошових знаків. На означення *гривні*, *євро*, *єни*, *крони*, *франка*, *фунта*, *юаня* та ін. національних валют уживають жаргонізми *бабки*, *бабло*; на позначення *долара* (національна валюта США) – *бакси*, *зелені* тощо, напр.: [Заступник голови партії «Батьківщина» Сергій Власенко]: *Чинovníки вкрали 4 мільярди «баксів», а ми стоїмо на колінах перед МВФ і клянчимо мільярд!* (День, №176–177, 18–19.09.2020); *Бабло таки перемагає* (День, №29–30, 19–20.02.2021); *Курс «зеленого» росте кожен день, б'є історичні рекорди. Експерти закликають не панікувати* (День, № 9–10, 22–23.01.2021).

Атмосферу невимушеності, іронічності процесу спілкування надає лексика з жаргону економістів, її дедалі більше використовують і фіксують у словниках. Найчастіше така лексика має у своєму складі назви тварин: *жирний кіт* – «фінансова фірма, що отримує надприбутки і збагачується – “жиріє”»; *змія валютна* – «система погоджених курсів валют європейських держав»; *ведмежі обійми* – «поглинання однією компанією іншої»; *час бика* – «стійке підвищення курсової вартості біржового товару» та ін., напр.: *Вагомим у законі «Про реструктуризацію зобов'язань за кредитами в іноземній валюті» є те, що тепер жирні коти не зможуть заховатися за спинами найбільш позичальників* (У.п. 13.10.2020).

Сучасному газетному тексту притаманне використання мовних одиниць, що мають статус кримінального жаргону. Так для найменування працівників

поліції вживають жаргонізми *мент*, *коп* та ін. Словом *мент* наприкінці XIX століття в Австро-Угорщині почали називати поліцейських, елементом форми яких була накидка – плащ (угорською *mente* – плащ). До речі, Іван Франко у «Тюремних спогадах» на означення тюремного постового вживає *den Mente*, німецьке слово в поезії переклали як *мент*. У газетному тексті такі жаргонізми мають виразну пейоративну конотацію, напр.: *Правоохоронців називають на честь собак, биків і курей – ментти, ціпаки, півні, мусора, лягаві, фліки і копи* (У. п., 17.09.2020).

Сучасний газетний текст наповнений експресивними одиницями, деякі з них можна вважати сленгізмами. Переважно це слова іншомовного походження. Найвиразнішу групу сленгізмів за емоційно-експресивним насиченням у газетних текстах репрезентують лексеми суспільно-політичної тематики, напр.: *бот* («спеціальна програма, що виконує автоматично певні дії через інтерфейси, що й звичайний користувач»), *тролити*, *тролі* (*тролінг* «розміщення в Інтернеті, на форумах провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками, образи, війну редагувань тощо»), *фейк*, *фейковий* (від англ. – фальшивий, підробний), *хейтити* («відкрито проявляти неприязнь, ненависть до чогось через коментарі, образи тощо») та ін., напр.: *Можна не сумніватися, що російські тролі зроблять усе можливе, аби це більше налякати французів мігрантами-мусульманами* (В.З. №136, 01–07.12.2019); [Ольга Айвазовська, голова правління громадської мережі ОПОРА]: *Штабу Порошенка треба менше ображати й хейтити, а Зеленського – представити програму й плани* (День, №205–206, 30–31.10.2020). Запозичуючи слово зниженого характеру, автор не просто використовує його як лексичну одиницю, але демонструє негативне ставлення до процесу, особи чи явища.

На думку Л.О. Ставицької, жаргонізована мова – органічна в мові ЗМІ, однак надмірне захоплення жаргонною лексикою розхитує норми літературної мови, зросійщує її, засмічує, лібералізує (Ставицька, 2005: 17). Сучасні мовознавці стоять перед дилемою: чи визнати зміну стильової норми й змиритися з навалом просторіччя, анормативів у мові газети, чи боротися з ними.

Отже, термінологіка стала основою для зародження та активного розповсюдження в мові преси початку XXI століття професійних жаргонізмів, розмовно зниженої лексики, сленгізмів з метою свіжих, креативних найменувань, досягнення експресії, гумористичного впливу на читача тощо. Стилестично знижені лексичні одиниці вносять у мову сучасної періодики присмак усного спілкування, надають їй виразності, простоти, невимушеного характеру, додають нотатки сарказму, відтінок фамільярності, різкості, однак часто розхитують лексичні норми, актуалізують мовну вульгарність, брутальність, агресивність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик, С. (2013.) Колоквіалізація мови преси: нова норма чи саботаж культури спілкування? *Культура слова*, 79, 133–135.
2. Єрмоленко, С.Я. (2007). Розмовна лексика. У С.Я. Єрмоленко, М.П. Зяблюк, О.О. Тараненко, В.М. Русанівський (2007). *Українська мова: Енциклопедія* (с. 582–583). Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
3. Клименко, Н.Ф., Карпіловська, Є.А. & Кислюк, Л.П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

4. Ковтунець, О. (2016). Актуалізація як інноваційний процес у лексико-семантичній системі сучасної української мови. *Українська мова*, 3, 90-104.
5. Космеда, Т.А. (2014). Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності? *Мовознавство*, 2, 44–55.
6. Навальна, М.І. (2011). *Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
7. Ставицька, Л. (2005). *Український жаргон*. Київ: Критика.
8. Стишов, О.А. (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. Київ: Пугач.
9. Тараненко, О.О. (1996). *Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника)*. Київ - Кам'янець-Подільський.
10. Фаріон, І.Д. (2013). *Мовна норма: знищення, пошук, віднова*. Івано-Франківськ: Місто-НВ.

Nataliya Polishchuk

LEXICAL MEANS OF COLLOQUIALIZATION OF LANGUAGE MODERN PUBLICISM

The work is study demonstrates a trend to colloquialization and increase of expression language in modern Ukrainian newspaper text and determines the stylistic potential of jargon and slang elements.

The newspaper text of socio-political direction is and remains the basic component of the media. Despite the powerful development of modern media such as the Internet, television, radio, the newspaper remains one of the types of informative sources, if not in paper, then electronically. Struggling for their existence, for circulation and accessibility, journalists seek to make the language of presentation interesting, original, emotionally colored. One of the methods of updating, modernizing the newspaper text was the use of professional vocabulary to reflect contemporary socio-political realities on both the Ukrainian and world scale. The use of term units outside the language of science, the transfer of elements of scientific style to journalism provokes their lexical, semantic modifications under the influence of external and intra-language factors.

The term “terminology”, which many modern researchers use, today has considerably expanded its scope. In addition to naming the concepts of a particular scientific field, it denotes the term units used outside the terminology field in an unusual context for them, as well as professional vocabulary (professionalism, professional jargon, terminologized jargon) and nomen.

Conversational-reduced vocabulary and terminological vocabulary are united by a common function – to convey the desired opinion to the consumer of information as clearly as possible.

Widespread use of colloquial vocabulary to denote various spheres of society contributes to the strengthening of the expressive function in modern newspaper texts. In recent years, the expressive function of the Ukrainian press has significantly increased.

The newspaper text is quantitatively dominated by colloquial tokens to denote persons by type of activity, certain professional abilities, interests, social status or belonging to a certain ideological, socio-political direction, military, public organization or group.

Stylistically reduced lexical units add a taste of oral communication to the language of modern periodicals, give it expressiveness, simplicity, casual character, emotional coloring, add notes of sarcasm, familiarity, sharpness, but often shake lexical norms, actualize language vulgarity.

Term vocabulary became the basis for the emergence and dissemination of spoken vocabulary in the language of the press.

Key words: newspaper text, colloquialization, term-vocabulary, expressivization.

REFERENCES

1. Bybyk, S. (2013). Kolokvializatsiia movy presy: nova norma chy sabotazh kultury spilkuvannia? *Kultura slova*, 79, 133–135 (in Ukr.).
2. Yermolenko, S.Ia. (2007). Rozmovna leksyka. In S.Ia. Yermolenko, M.P. Ziabliuk, O.O. Taranenko, V.M. Rusanivskiyi (2007). *Ukrainska mova: Entsyklopediia* (pp. 582–583). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
3. Klymenko, N.F., Karpilovska, Ye.A. & Kysliuk, L.P. (2008). *Dynamichni protsesy vsuchasnomu ukrainskomu leksykonu*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
4. Kovtunets, O. (2016). Aktualizatsiia yak innovatsiinyi protses u leksyko-semantychnii systemi suchasnoi ukrainskoi movy. *Ukrainska mova*, 3, 90–104 (in Ukr.).
5. Kosmeda, T.A. (2014). Aktualni protsesy movlennia chy “movnyi smak” ukrainskoi suchasnosti? *Movoznavstvo*, 2, 44–55 (in Ukr.).
6. Navalna, M.I. (2011). *Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky pochatku XXI st.* Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
7. Stavytska, L. (2005). *Ukrainskyi zharhon*. Kyiv: Krytyka (in Ukr.).
8. Styshov, O.A. (2005). *Ukrainska leksyka kintsia XXI stolittia (na materialy movy zasobiv masovo informatsii)*. Kyiv: Puhach (in Ukr.).
9. Taranenko, O.O. (1996). *Novyi slovnykukrainskoi movy (kontseptsiia i pryntsyipy uk-ladannia)*. Kyiv - Kamianets-Podilskyi (in Ukr.).
10. Farion, I.D. (2013). *Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova*. Ivano-Frankivsk: Misto-NV (in Ukr.).

УДК 81'373.46

Н. О. ЯЦЕНКО
м. Київ, Україна

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У дослідженні розглянуто найважливіші зміни в складі та семантиці суспільно-політичних термінів доби незалежності України. Проаналізовано семантичні зрушення в зазначеній терміносистемі шляхом додавання нових значень або нейтралізації ідеологізованого складника в значенні лексем, уживання як питомої, так і давно запозиченої застарілої лексики. Наголошено, що жаргонізовані та розмовні елементи є важливим компонентом сучасного політичного дискурсу.

К л ю ч о в і с л о в а: суспільно-політична термінологія, семантичні зміни, запозичення, жаргонізація, мовна культура, політичний дискурс.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменований інтенсивними змінами в житті українського суспільства, що особливо позначається на динаміці сучасного українського лексикону. Аналіз такої лексики уможливорює виокремлення певних реалій чи понять – нових для суспільства, і таких, які вже відомі йому, але за інших суспільно-політичних умов зазнали переосмислення, набули нових експресивно-оцінних конотацій. Вивчення мовних змін у газетно-журнальній

публіцистиці, зокрема текстах засобів масової інформації, дає змогу з'ясувати особливості її живомовного лексичного струменя. Дослідження нової лексики є одним із важливих завдань сучасної лінгвістики, яке допоможе безпомилково окреслити тенденції розвитку чи то зміни лексичної та словотвірної норми української мови.

Метою наукової розвідки є окреслення змін, що відбуваються в суспільно-політичній термінології, визначення джерел і способів її збагачення, з'ясування ролі питомих та запозичених номінацій у сучасній українській мові. Матеріал для аналізу добирався із сучасних україномовних ЗМІ з прикладами, які засвідчують функціонування суспільно-політичних термінів. До аналізу залучалися відповідні лінгвістичні, політологічні, юридичні енциклопедичні джерела.

На думку А.А. Бурячка, суспільно-політична термінологія – це особливий шар термінологічної лексики, що посідає проміжне місце між функціонально обмеженими терміносистемами, позбавленими емоційно-експресивного забарвлення, і загальноповживаною літературною лексикою, з якою вона постійно взаємодіє, що робить диференційну межу між ними мінливою, рухливою (Бурячок, 1983: 22–23). Сьогодні українська суспільно-політична термінологія – це відносно стабільна й закріплена традицією лексико-семантична система, що перебуває в стані безперервного руху й поступового вдосконалення. Розвиток термінології зумовлений чинниками суспільно-політичного, фахового та мовного характеру.

Під суспільно-політичною термінологією розуміємо відкриту систему різних за походженням номінативних одиниць, спеціалізованих лексично (створені або запозичені терміни), семантично (загальноповживані слова, що набули термінологічного значення) і фразеологічно (новостворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації (Туровська, 2017: 175). На розмитість поняття меж суспільно-політичної термінології вказують і інші сучасні дослідники (Карабута, 2013; Костюк, 2018; Навальна, 2010; Стишов, 2019; Снісаренко, 2009; Томіленко, 2015).

Суспільно-політична термінологія обстежуваного періоду (1991–2021 рр.) перебуває під значним впливом змін у соціальній дійсності в країні та відмінностей у пріоритетах сучасного українського суспільства. Визначальною ознакою розвитку цієї терміносистеми на сучасному етапі є зрушення в семантичній структурі давніх слів – питомих чи запозичених, які вводять їх до складу цієї лексичної категорії. Це можна проілюструвати зразками запозичених термінів, що, як і раніше, зі своїми лексико-семантичними варіантами належать до номінацій реалій практичної виробничої діяльності, тоді як додані лексико-семантичні варіанти переносять їх до розряду суспільно-політичної лексики.

Досить велика кількість більш давніх запозичень функціонує на нинішньому етапі з нейтралізованим ідеологізованим смислом. Із цього погляду термін *інавгурація*, що містить ідеологічний компонент «у буржуазних державах» і раніше вживався лише на позначення урочистої церемонії введення на посаду глави держави або посвячення у вищий духовний сан (СІС: 344), застосовується тепер без ідеологічного та релігійного обмежень, реалізуючи значення «урочиста церемонія вступу на посаду глави держави та низки інших виборних осіб» (ССІС: 300).

Лексема *клієнтела* розширила свою семантику, активізувавши новіше порівняно з первісними «в стародавньому Римі сукупність клієнтів якогось патрона», «форма соціальної залежності, яка полягала в покровительстві багатих людей (патронів) бідним родичам, вільновідпущеним, а також безправним завоювникам або прийшлим жителям» (СІС: 415) значення, як-от: «соціальне утворення, яке визначає пріоритети певного угруповання у прийнятті важливих рішень» (СУМ–20: 148–149): *Певний час існувала термінологічна проблема, як назвати проукраїнських людей з іншим поглядом. Але тут допомогла війна – усіх, хто за правлячу коаліцію, автоматично зараховували до поплічників очільника Кремля. У результаті «громадянське суспільство» України звузилося до трьох невеликих груп: це «клієнтела», що обслуговує владу по-різному й на всіх рівнях; «грантоїди», що працюють у різних соціальних проєктах (креативних, консалтингових та лобістських). Ну й зрозуміло, юрба галасливих «активістів», що намагаються пробитися хоча б у першу або другу згадану вище групу, оскільки соціальний ліфт їм через кваліфікаційні вимоги аж ніяк не світить. Навіть якщо його все ж таки запустять* (ДТ, 8.06.2019 р.). Зауважимо, що сучасний компонент спеціального переносного значення «певне угруповання» вносить негативний відтінок у тлумачення згаданої лексеми.

Проаналізований нами матеріал дає змогу говорити про розширення значень термінів *колабораціонізм* і *колабораціоніст*. Ще в сімдесяті роки ХХ ст. *колабораціонізм* пояснювали як зрадницьке співробітництво з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни (СУМ: 216). Відповідно *колабораціоніст* – це «зрадник своєї батьківщини, що співпрацював з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни (СУМ: 216). Через сорок років ці терміни в сучасному політичному лексиконі визначають як «співпраця з ворогами своєї країни в інтересах ворога-загарбника на шкоду своїй державі», «той, хто займається колаборантством» (СУМ–20: 231): *Пан Турчинов запропонував якнайшвидше ухвалити закон про колабораціонізм* (Д, 5–6.03.2021 р.); *Однак ідея була настільки цікава, для кримських колаборантів навіть рятівна, що полишити її в них не вистачило сил* (Д, 9–10.04.2021 р.). Негативні зміни суспільства позначилися на семантичному просторі похідних *колаборантство*, *колаборація*, *колаборування*, *колаборувати*, *колаборантський*, *колабораціоністський* (СУМ–20: 231). У «Юридичній енциклопедії» окреслено юридичний статус колабораціоніста з опертям на попередні тлумачення: «У кримінальному порядку колабораціоністи несли відповідальність за зраду батьківщини та деякі інші державні злочини» (ЮЕ: 145).

Лексема *латифундія* (від лат. *latifundium*, від *latus* – широкий і великий та *fundus* – земля, земельне володіння, маєток) зберегла свої історичні значення: 1. У стародавньому Римі – великий приватний маєток, де використовувалась праця рабів; 2. Велике приватне земельне володіння (СУМ: 454). Нове значення, у якому сьогодні в ЗМІ вживають лексему *латифундія*, може слугувати взірцем оцінного осмислення як реалії, так і явища в українському суспільстві: *У країнах Західної Європи новий парламент – це місце, де зіштовхнуться два світи: світ обслуговування людини й світ великих грошей, світ постмодерну й модерну. Світ харизматичних лідерів і контенту – з одного боку, і світ газу, нафти, рапсових латифундій та металу – з іншого* (ДТ, 27.06–5.07.2019 р.).

На думку сучасних лексикографів, у цього терміна поступово розвинулося ще одне значення з ремаркою *ірон.* «про великі земельні угіддя» (СУМ–20: 76).

Як і інші розглянуті суспільно-політичні терміни, свої позиції в сучасному політичному дискурсі активізував термін *платформа*. Розглядаючи представлені в лексикографічних джерелах (СУМ–11, СУМ–20) його п'ять прямих значень, зазначимо й переносне, що стосується «політичної програми, вимог, висунутих якоюсь партією, угрупованням, організацією» (СІС: 656): *Тому, якщо в КІРС на фініші її існування була одна «Демплатформа», то в нашому керівному суб'єкті «платформ» буде більше, ніж на київському вокзалі* (ДТ, 27.07.2019 р.). До цього семантичного простору входить також активно вживана сьогодні словосполучка *Кримська платформа*, репрезентуючи значення «дипломатична ініціатива України, у перспективі – міжнародний координаційний механізм для повернення питання Криму до порядку денного, захисту прав людини в Криму та сприяння деокупації півострова»: *Хочемо, щоб США були одним із засновників та лідерів Кримської платформи* (Д, 7–8.05.2021 р.); *Кримська платформа – це реальний механізм, який матиме довгострокові наслідки для України та світу* (Д, 30–31.07. 2021 р.). Очевидно, ця лексема стане реєстровою одиницею сучасних лексикографічних видань.

Іншим прикладом повернення до активного вжитку є праслов'янська лексема *повіт*, яка в ЕСУМі подана як історизм у значенні «адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії» (ЕСУМ: 469). Слово *повіт* зберегло свої історичні значення, зафіксовані в сучасних юридичних джерелах: 1) адміністративно-територіальна та судова одиниця в Польському Королівстві, Великому князівстві Литовському, згодом у Речі Посполитій та на українських землях, що входили до складу цих держав; 2) українська назва уезда – російської адміністративно-територіальної одиниці, запровадженої на українських землях у складі Російської імперії у 80-х рр. XVIII ст. після ліквідації політичної автономії України; 3) адміністративно-територіальна одиниця в Україні часів УНР і Української Держави 1917–19; 4) адміністративно-територіальна одиниця в сучасних Молдові, Румунії та деяких інших державах (ЮЕ: 585–586): *Навіть застосування терміна «район» у чинній Конституції вже створює труднощі імплементації реформи. Психологічно не сприймається залишення старої назви за субрегіональним рівнем, який отримує абсолютно новий статус. Можливо, доцільно запровадити термін «повіт». Історичне минуле підтверджує застосування цієї назви на більшості території України в різні часи, а от термін «район» запровадили тільки в 30-ті роки ХХ століття як альтернативу «буржуазній» УНР. Тому заміна термінів може розглядатися в контексті декомунізації України* (ДТ, 2.01.2019 р.).

Звертають на себе увагу зміни, які відбуваються і в давніх лексичних запозиченнях, і в питомих назвах. Так, слово *заробітчанин* має два значення, зафіксовані в СУМі: перше має ремарку «застаріле»: «Той, хто ходить на заробітки, працює на поденних і строкових роботах», а друге – негативну конотацію: «Той, хто працює лише заради грошей, керуючись корисливими інтересами» (СУМ: 293). У сучасному використанні відбувається відновлення першого значення, яке вже не сприймається як застаріле, про що можна судити з таких контекстів: *Заробітчани могли б виконувати важливу україноцентричну місію. Навіть якщо політично активними будуть лише 0,1% «остарбайтерів», то й це величезна ідеологічна армія, якій по силі практично все* (Д, 27–28.08.2021 р.).

У сучасному інформаційному просторі, зокрема в соціальних мережах, досить часто трапляється слово англійського походження *булінг* на позначення систематичного агресивного переслідування, цькування, залякування із застосуванням фізичної та моральної сили. Сам термін у словниках іншомовних слів не засвідчений. На нашу думку, в сучасній українській мові йому відповідає слово *цькування*. Поширеною у ЗМІ є словосполучка *політичний булінг*: *Речник МЗС закликав Російську Федерацію не займатися політичним булінгом* (Д, 19–20.03.2021 р.).

Сучасний політичний лексикон характеризується посиленням ролі неформальних, нелітературних елементів у мовленні. У цьому плані показове свідчення Н. Хоми, що «новотвори здебільшого є сленговими словами, а не літературними, хоч і добре вкоріненими. Експресивність лексем прямо залежить від конкретної суспільно-політичної ситуації й часу; вони містять потужний заряд негативних емоцій, асоціюються з прагненням до радикальних змін, стражданнями, людськими втратами. Власне Революція гідності й подальші події в Криму та на Донбасі ввели в ужиток українців низку нових слів і висловів» (Хома, 2015: 52). З-поміж таких «свідків доби» фіксуємо, наприклад, лексему *вата*: *«Вата» починає активно розчаровуватися* (Д, 5–6.03.2021 р.); *шкурняки, договорняки*: *Не хочуть долати корупцію шкурняки та договорняки* (Д, 5–06.03.2021 р.); *младореформатори*: *Якщо, наприклад, Київський окружний апеляційний суд приймає неправосудні навіть з точки зору нинішньої дилетантської влади рішення, вражають младореформатори з Банкової* (Д, 26–27.02.2021 р.), *толераста, борцуні*: *Останнє десятиліття породило й нові політичні терміни. З одного боку – «толераста», а з протилежного – «борцуні». Без останніх, певно, не відбувся б Майдан, але й без критичної маси толерантних людей важко буде об'єднати Україну* (Д, 12–13.02.2021 р.).

Соросята – слово, яке в друкованих виданнях завжди трапляється в множині (на відміну від лексеми *соросьонок*, яка трапляється в усному російському мовленні окремих політиків). Позначає воно не лише тих, хто отримував гранти від пов'язаних із Джорджем Соросом фондів, і не лише отримувачів коштів із будь-яких західних структур, а й усіх, хто шанує демократичні західні цінності та виступає за рух України в західному, а не російському, напрямі. Сорос виступає для Кремля та Луб'янки (і їхніх прихильників в Україні) таким собі втіленням світового зла.

На початку 2020 року ЗІК анонсував свій марафон «Тхне Соросом»: *Американський мільярдер Джордж Сорос вирішив привласнити ні багато, ні мало, а цілі країни і зробити їх залежними. Особливо успішно він зайшов в Україну, створивши цілу мережу своїх агентів, своїх фанатів американських грошенят. Сьогодні вони захоплюють Україну, а економіка і ВВП падають, як ніколи. Слово соросята широко вживається на сайтах цього й подібних телеканалів. Зрозумілою є одна з причин ненависті до Дж. Сороса з боку тих, хто ці канали контролює: на соросівські гроші були видані твори Василя Стуса. Слово це перекочувало й на телеканали, контрольовані п'ятим президентом України, що зайвий раз засвідчує необхідність раз і назавжди позбутися олігархічного телебачення, як «поганого», так і «хорошого». Бо ж в іншому разі термінами, запущеними у словесний обіг антиукраїнськими силами, можуть «інфікуватися» деякі неупереджені публіцисти. Термін *грантоїди* видається прийнятнішим, якщо вживати його стосовно всіх одержувачів великих за розмірами грантів, які діють в інтересах не України, а виключно зовнішніх сил.*

Слово *вишиватник* з'явилося як інструмент знецінення патріотичних сил в очах решти суспільства. Мовляв, є *ватник* – народжений ще у 2011 році та поширений у час Революції Гідності термін для позначення совково-українських, а зараз і пропутінських персонажів. Цей сленговий неологізм набув поширення в українській, російській, білоруській (*vatnik*), латиській (*vatniks*) і литовській (*vatnikas*) мовах. Є *ватник*, є і його протилежність – *вишиватник*, тобто не дуже освічений і надто полум'яний патріот України.

На думку мовознавців, велику роль у посиленні жаргонних елементів у політичному дискурсі відіграють екстралінгвальні чинники, а саме: заполітизованість усіх верств населення, криміналізація суспільства, тиск влади на свободу слова в ЗМІ. Впливовими є також субстандартизація, вульгаризація, які стосуються як усного, так і писемного мовлення, наскрізними виступають питання культури мови (Тараненко, 2002; Снісаренко, 2012; Стишов, 2019 та ін.).

Отже, суспільно-політична термінологія української мови якнайповніше відбиває процеси, тенденції, характерні для лексичної системи загалом. Шляхами поповнення складу суспільно-політичної термінології є використання питомих мовних засобів, запозичень і використання питомих елементів разом із запозиченнями. Посилення жаргонізації суспільно-політичної лексики вимагає обґрунтованої і послідовної державної мовної політики, а також зусиль громадянського суспільства, насамперед політиків, журналістів й усіх, не байдужих до питань мовної культури.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Д – Газета «День».

ДТ – Газета «Дзеркало тижня».

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. (2003). Київ: Наук. думка.

СІС – Словник інішомовних слів. (1974). Київ: Вид-во «Українська рад. енциклопедія».

СІС – Словник інішомовних слів. (1985). Київ: Вид-во «Українська рад. енциклопедія». Вид. 2-е, випр. і доп.

ССІМ – Сучасний словник інішомовних слів. (2006). Київ: Довіра.

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Том 3. 1972, Том 4. 1973, Том 6. 1980.

СУМ-20 – Словник української мови: в 20 томах. Том 4. 2013, Том 8. 2017.

ЮЕ – Юридична енциклопедія: в 6 томах. Том 4. 2002. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурячок, А.А. (1983). *Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами*. Київ: Наук. думка.
2. Карабута, О. (2013). Сучасна суспільно-політична лексика: семантико-структурний аспект. *Науковий вісник ХДУ*, 19, 54–57.
3. Костюк, Ю. (2018). *Українська суспільно-політична лексика в інтернет-виданнях 2012–2017 рр.* Струганець, Л. (ред.) *Лексика на перетині наукових парадигм* (135–156). Тернопіль: Осадца Ю. В.
4. Крысин, Л.П. (2000). О некоторых изменениях в русском языке конца XX века. *Исследования по славянским языкам*, 5, 63–91.
5. Навальна, М.І. (2010). Нові функціональні вияви кримінального жаргону в мові сучасної української періодики. *Мовознавчий збірник: збірник наук. праць*, 11, 26–31.

6. Снісаренко, Я.С. (2012). *Суспільно-політична лексика у структурно-семантичному аспекті* [Дис. ... канд. філол. наук]. Одеса.
7. Стишов, О.А. (2019). Нова суспільно-політична лексика і термінологія в сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*, 50, 258–268.
8. Тараненко, О.О. (2002). Колоквіалізація, субстардартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). *Мовознавство*, 4–5, 33–39.
9. Томіленко, Л. М. (2015). *Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови*. Івано-Франківськ: Фоліант.
10. Туровська, Л. В. (2017). Українська суспільно-політична терміносистема: витоки і проблеми становлення. *Термінологічний вісник*, 4, 175.
11. Хома, Н.М. (2015 а). *Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори): навч. енциклопедичний словник-довідник*. Львів: «Новий світ – 2000».
12. Хома, Н. М. (2015 б). Новотвори в сучасному політичному лексиконі: неологічний «бум» – 2013–2014 та його відображення у навчальній політологічній літературі. *Вісн. Львівськ. універ. Сер. філос.-політолог. студії*. 6, 49–54.

Nina Yatsenko

SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY IN THE SPACE OF CURRENT UKRAINIAN LANGUAGE

This article is devoted to the study of the processes of development and dynamics, sources and ways of development of the political and social terminology of current Ukrainian language in the period of Ukraine's independence – from 1991 to the present day. It is acknowledged that Ukrainian political and social terminology is a relatively stable and traditionally consolidated lexical and semantic system, which is in a state of uninterrupted development and progressive improvement. The development of terminology is determined by factors of a socio-political, functional and linguistic nature. Therefore, we understand a public-political terminology as a system of differently named nominative units, specialised lexically (created or loan terms), semantically (generalised words that have acquired a nominological meaning) and phraseologically (newly created word-combinations of nominative character) for expressing the understanding of the sphere of public and industrial, political life of the nation. The illustrative material for the study was the textual content of the published and electronic media and the relevant lexicographic, political and legal sources. The article analyzes semantic changes of certain public and political names, in particular, changes in the semantics of terms due to the introduction of new values or replacement of semantics in lexemes with an ideological component by lexemes without an ideological component, use of obsolete terms, both new and long-standing, new and old lexical borrowings. A special place is given to jargonisms as an insignificant component of contemporary political discourse. It is noted that the assessment of new vocabulary is the main requirement for researchers to identify trends in the development or changes in the lexical and verbal norms of Ukrainian language.

Key words: political and social terminology, mass media, semantic changes, old and new lexical meanings, jargon, language space.

LEGEND

Д – *Hazeta "Den"* (in Ukr.).

ДТ – *Hazeta "Dzerkalo tyzhnia"* (in Ukr.).

ЕСУМ – *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy*. (2003). Kyiv: Nauk. Dumka (in Ukr.).

- CIC – *Slovník inshomovnykh sliv.* (1974). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska rad. Entsyklopediia” (in Ukr.).
- CIC – *Slovník inshomovnykh sliv.* (1985). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska rad. Entsyklopediia”. Vyd. 2-e, vypr. i dop. (in Ukr.).
- CCIM – *Suchasnyi slovník inshomovnykh sliv.* (2006). Kyiv: Dovira (in Ukr.).
- СУМ – *Slovník ukraínskoi movy*: v 11 tomakh. Vol. 3. 1972, Vol. 4. 1973, Vol. 6. 1980 (in Ukr.).
- СУМ-20 – *Slovník ukraínskoi movy*: v 20 tomakh. Vol. 4. 2013, Vol. 8. 2017 (in Ukr.).
- ЮЕ – *Yurydychna entsyklopediia*: v 6 tomakh. Vol. 4. 2002. Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana (in Ukr.).

REFERENCES

1. Buriachok, A.A. (1983). *Formuvannia spilnogo fondu sotsialno-politychnoi leksyky skhidnoslovianskykh mov: nazvy vidnosyn mizh derzhavamy, narodamy.* Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
2. Karabuta, O. (2013). Suchasna suspilno-politychna leksyka: semantyko-strukturnyi aspekt. *Naukovyi visnyk KhDU*, 19, 54–57 (in Ukr.).
3. Khoma, N.M. (2015 a). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta in-shi novotvory): navch. entsyklopedychnyi slovník-dovidnyk.* Lviv: “Novyi svit – 2000” (in Ukr.).
4. Khoma, N.M. (2015 b). Novotvory v suchasnomu politychnomu leksykoni: neolohichni «bum» – 2013–2014 ta yoho vidobrazhennia u navchalnii politolohichnii literaturi. *Visn. Lvivsk. univer. Ser. filos.-politoh. Studii*, 6, 49–54 (in Ukr.).
5. Kostiuk, Yu. (2018). *Ukrainska suspilno-politychna leksyka v internet-vydanniakh 2012–2017 rr.* Struhanets, L. (Ed.) *Leksyka na peretyni naukovykh paradyhm* (pp. 135–156). Ternopil: Osadtsa Yu.V (in Ukr.).
6. Krysin, L.P. (2000). O nekotoryh izmenenijah v russkom jazyke konca XX veka. *Issledovanija po slavjanskim jazykam*, 5, 63–91 (in Russ.).
7. Navalna, M.I. (2010). Novi funktsionalni vyjavy kryminalnogo zharhonu v movi suchasnoi ukraínskoi periodyky. *Movoznavchyi zbirnyk: zbirnyk nauk. prats*, 11, 26–31 (in Ukr.).
8. Snisarenko, Ya.S. (2012). *Suspilno-politychna leksyka u strukturno-semantychnomu aspekti [PhD thesis].* Odesa (in Ukr.).
9. Styshov, O.A. (2019). *Nova suspilno-politychna leksyka i terminolohiia v suchasnii ukraínskii movi. Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H.S. Skovorody*, 50, 258–268 (in Ukr.).
10. Taranenko, O.O. (2002). Kolokvializatsiia, substardartyzatsiia ta vulharyzatsiia yak kharakterni yavyscha stylistyky suchasnoi ukraínskoi movy (z kintsia 1980-kh rr.). *Movoznavstvo*, 4–5, 33–39 (in Ukr.).
11. Tomilenko, L.M. (2015). *Terminolohichna leksyka v suchasnii tlumachnii leksykohrafi ukraínskoi literaturnoi movy.* Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukr.).
12. Turovska, L.V. (2017). *Ukrainska suspilno-politychna terminosystema: vytyky i problemy stanovlennia. Terminolohichni visnyk*, 4, 175 (in Ukr.).

УДК 821.161.2'373.46'373.421:02

Р.З. БІЛОУСОВА
м. Львів, Україна

СИНОНІМІЯ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ТА БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА

У статті розглянуто проблему синонімії в термінології, проаналізовано особливості синонімних відношень у межах терміносистеми сучасного українського бібліотекознавства та бібліографознавства.

Ключові слова: синонім, термін, терміносистема бібліотекознавства та бібліографознавства.

Стрімкий розвиток трансформаційних процесів, яких зазнало бібліотекознавство та бібліографознавство у зв'язку з інтенсивним поширенням інтернет-технологій, спричинило відчутне поповнення термінології численними новими терміноназвами. Усі лексико-семантичні явища в цій терміносистемі набули специфічних ознак, а їхній розвиток – нових особливостей. Це насамперед стосується синонімії між термінами бібліотекознавства та бібліографознавства.

Вплив позамовних факторів на українську бібліотекознавчу та бібліографознавчу термінологію дає змогу по-новому поглянути на синонімії зв'язки між термінами цієї галузі й дійти важливих висновків щодо власне потракування явища синонімії: а) у термінології загалом (явище бажане / небажане, шкідливе / нешкідливе, прийнятне / неприйнятне), яке й сьогодні неоднозначне в працях українських термінологів, і б) у термінології сучасного українського бібліотекознавства та бібліографознавства загалом.

Загальним питанням вивчення синонімії присвятили публікації (А.П. Коваль, 1965, І.М. Кочан, 1992, О.А. Мартиняк, 2008). Синонімію в українській телекомунікаційній термінології розглянула О.М. Польщикова. Особливості синонімії у сучасній терміносистемі музейництва окреслено у праці І.М. Фецько. Явище синонімії в українській фармацевтичній термінології висвітлила Г.П. Хирівська. Функціонування синонімів в українській морській термінології окреслила Н.М. Корнодудова. Основні типи синонімії бібліотечно-бібліографічної термінології (до середини 1990-х років включно) проаналізувала М.В. Сташко, однак проблему функціонування синонімів в українській бібліотекознавчій та бібліографознавчій термінології перших десятиліть ХХІ століття не тільки не втратила актуальності, а й вимагає ретельного дослідження, що й зумовило новизну даної розвідки.

Мета дослідження – виявити та описати особливості синонімних відношень у сучасній українській терміносистемі бібліотекознавства та бібліографознавства, проаналізувати та з'ясувати причини виникнення синонімії у досліджуваній терміносистемі. Об'єкт дослідження – сучасна українська термінологія бібліотекознавства та бібліографознавства. Предметом дослідження є синонімні відношення в межах терміносистеми українського бібліотекознавства та бібліографознавства.

Джерельною базою дослідження слугували сучасні українські термінологічні словники та довідники з бібліотекознавства та бібліографознавства.

Дослідження сучасних галузевих термінологій за останні кілька років свідчать, що думки термінологів традиційно розходяться. З одного боку, існує певне застереження щодо доцільності синонімії в термінології. Як зауважує дослідниця-термінолог І.М. Кочан, синоніми в термінології – явище неоднорідне: «у межах наукового стилю мови – синоніми небажані, навіть шкідливі, бо руйнують термін як дефінітивну одиницю системи. У професійно-виробничій сфері, в усному мовленні фахівців творяться і функціонують спрощені, скорочені терміни, які нерідко є випадковими, безсистемними й не вживаються поза виробничо-професійною сферою» (Кочан, 2008: 19).

Термінолог З.Й. Куньч наголошує: «Поява численних синонімних одиниць властива несформованій та неусталеній терміносистемі, однак наявність багатьох назв для одного і того ж наукового поняття може призводити до непорозумінь у наукових дискусіях, перешкоджати науковому поступу, а також це свідчить про недосконалість термінологічної системи» (Куньч, 2019: 39).

З іншого – учені допускають синонімію в термінології, доводять її органічність та необхідність: «Синоніми й варіанти в термінології – явище не бажане, але цілком реальне, його існування сприяє унормуванню фахової мови, бо з часом одна з одиниць починає домінувати, відтісняючи іншу на другий план» (Кочан, 2008: 19). А отже, «оскільки синонімія є своєрідною ознакою літературної мови, законом розвитку та існування мови, вважаємо, що немає підстав говорити про синонімію термінів як явище негативне й надлишкове або взагалі її заперечувати, бо на термінну лексику як на підсистему літературної мови поширюються закони останньої» (Фецко, 2014: 65). Деякі мовознавці пропонують такий підхід: синонімія є загальномовним явищем, а тому «термінну синонімію не слід цілком відривати від синонімії загальнонаціональної мови» (Турчин, 2014: 62).

Синонімія в термінології, однак, має помітно інший вияв, аніж синонімія загальноновживаної мови: загальноновживані синоніми різняться, за спостереженням А.П. Коваль, «тонкими смисловими й експресивними відтінками і становлять один із найважливіших стилістичних засобів мови», тим часом як «синоніми-терміни визначають одні й ті самі поняття, розрізняючись лише характерною ознакою, покладеною в основу називання поняття, і становлять досить специфічну категорію слів щодо їхніх стилістичних можливостей» (Коваль, 1965: 158).

Спостереження, яке висловила мовознавець А.П. Коваль понад пів століття тому («наявність синонімічних термінів у науковому стилі є хоч і небажаним, але неминучим наслідком бурхливого розвитку науки й техніки» (там само), є особливо актуальним стосовно сучасної української бібліотекознавчої та бібліографознавчої термінології (далі УББТ), яка інтенсивно оновлюється і поповнюється, а корпус термінів-неологізмів дослідники називають *новітньою*

термінологією (Геращенко, 2014). Учені виокремлюють дві можливості активізації розвитку синонімії в термінології і, відповідно, появу найбільшої кількості синонімів: 1) на початковому етапі становлення терміносистеми і 2) в періоди інтенсивного розроблення чи формування терміносистем під впливом мовних та позамовних факторів.

До сьогодні актуальним залишається питання синонімії та дублетності в термінології, про що українські мовознавці дискутували ще від 1920–30-их рр. і загалом, на думку О.Г. Литвин, «розглядали її як стимул до розвитку термінології» (Литвин, 2019: 113). Одні термінологи заперечують синонімію в термінології і визнають лише дублетність (Коваль, 1970: 225–226), інші доводять, що терміни, тотожні за значенням, «можуть відрізнитися іншими ознаками, наприклад, структурою, етимологією, ступенем сучасності, особливостями функціонування», а тому терміни, які збігаються за семантикою, можна класифікувати як абсолютні синоніми» (Булик-Верхола, 2018: 101). Третя позиція – у галузевих терміносистемах функціонують термінологічні синоніми, тобто дублети (Кочан, 1992: 16).

Саме такий підхід щодо визначення статусу слів-синонімів у термінології, на нашу думку, є найбільш прийнятним. У пропонованому дослідженні лексичної системи УББТ послуговуємося назвами *термінологічні синоніми* (або *синоніми-дублети*).

Корпус термінологічних синонімів (дублетів) у межах УББТ перших десятиліть ХХІ ст. дає нам змогу, з одного боку, констатувати збереження основних синонімних груп відповідно до вже раніше зробленого аналізу (М.В. Сташко та ін.); з іншого – кардинальні якісні та кількісні зміни стосовно розвитку синонімії.

У сучасній УББТ синоніми-дублети є очевидними. Із-поміж них виокремлюємо такі різновиди: а) лексичні, б) словотвірні, в) синтаксичні (структурні).

Лексичні синоніми в УББТ мають вияв у парах:

а) запозичений термін – український термін: *акумулювання – накопичування* ‘поступове поповнювання зібрання записів чи архіву внаслідок діяльності будь-якого типу’ (ІР-СЗСТ 11), *абонент – користувач* (ІР-СЗСТ 117), *адаптація – пристосування* ‘робота незавершена / завершена, яка походить від іншої праці, спеціально перероблена й призначена для іншого носія або іншої літературної чи музичної форми’ (ІР-СЗСТ, 10); *журнал – часопис* (ІР-СЗСТ 75); *підроблений документ – фальсифікат, наклад – тираж* (ІР-СЗСТ 135); *відгук – рецензія* (ІР-СЗСТ 40) та ін.;

б) запозичений термін – запозичений термін: *цифрова книга – електронна книга* (СІБТел); *еквівалентні стандарти – гармонізовані стандарти* (ІР-СЗСТ 47), *недетерміноване електронне видання – інтерактивне електронне видання* (ІР-СЗСТ 143), *ремонт (книги) – реставрація (книги)* (ДББ 193); *конволют – алігат* ‘книга, механічно складена з кількох самостійно виданих різнотипних творів друку або рукописів, опрацьованих в один том’ (ДББ 107) та ін.;

в) український термін – український термін: *частина – складник* (Сташко 14), *вступ – передмова* (Сташко 24), *книжковий злодій – книгокрад* (Сташко 26), *вибірка – витяг* (Сташко 27), *додатковий опис – допоміжний опис* (ДББ 61–62), *застібки (книги) – зав’язки (книги)* (СКТ 60), *читачезнавство – читачівство* (СКТ 157), *упорядник – укладач, україніка – українознавство*

(ДББ 227) та ін. Спостерігаємо свідому активізацію у сучасному вжитку одного із пари синонімів УББТ та усунення іншого (подаємо його нижче другим у парі) як пережитка терміносистеми радянського періоду, наприклад: *покликання – посилання* (ІР-СЗСТ 170), *поличний напис – поличний ярлик* (ДББ 175), *поличний індекс – розстановочний індекс* (ДББ 175) та ін.;

г) сучасний термін – застарілий термін: *щоденник – діарій (діаріуш)* (СКТ 50); *зношений документ – ветхий документ, зношеність документа – ветхість документа* (СОТБД22), *ініціал – заголовна літера – буквиця* (СКТ 28); *реєстр – розпис* (СКТ 127), *коректор – справник* (СКТ 152) та ін.

Синоніми в УББТ об'єднуються в пари та ряди із різною кількістю синонімів-компонентів:

1) два компоненти: *інтернет-орієнтована довідка – вебліографічна довідка; подарункове видання – сувенірне видання* (СКТ 141), *бібліографічна рідкість – рідкісна книга* (СКТ 21), *пробіл – проміжок* (СКТ 123), *титульний аркуш – титульна сторінка* (СОТБД 44), *наочні посібники – візуальні посібники* (ДББ 134), *персональний автор – індивідуальний автор ‘особа, яка написала твір або взяла участь у його складанні’* (ДББ 168), *центральний каталог – зведений каталог* (ДББ 238), *бібліографічна евристика – бібліографічний пошук* (СКТ 55) та ін.;

2) три компоненти: *наскрізна пагінація – суцільна пагінація – продовжувана пагінація ‘пагінація документа, складеного з кількох друкованих одиниць, частин чи випусків, яка здійснюється з першого до останнього елемента документа’* (ІР-СЗСТ 135), *шифр зберігання документа – бібліотечний шифр – поличний індекс* (СОТБД 47); *висновок – підсумок – резюме* (ІР-СЗСТ 38); *писемний документ – текстовий документ – літературний документ* (КТСБСІ 22), *діалогова інформаційно-пошукова система – інтерактивна інформаційно-пошукова система – онлайн-інформаційно-пошукова система ‘інформаційно-пошукова система, призначена для пошуку інформації в діалоговому режимі’* (ІР-СЗСТ 59) та ін.

Треба зауважити різний статус термінів з огляду на сферу їх використання, т. зв. стилістична диференціація, зокрема за категорією ‘літературне загальноживане слово – розмовне слово’: *пересувна бібліотека – бібліобус – бібліотека-пересувка* (ІР-СЗСТ 163), *метелик – прокламація – летучка, підроблений оригінал – фальсифікат – фальшивка* (СКТ 94) та ін.;

3) чотири компоненти: *віртуальна бібліотека – мережева бібліотека – електронна бібліотека – онлайн-бібліотека; повторне видання – нове видання – перевидання – передрук* (ІР-СЗСТ 167); *класифікаційне індексування – бібліографічна систематизація – класифікаційна систематизація – систематизація ‘процес вираження змісту документа та або запиту інформаційно-пошуковою мовою’* (СОТБД 27) та ін.;

4) шість компонентів: *споживач інформації – споживач – одержувач інформації – реципієнт – користувач інформаційної системи – абонент бібліотеки* (СОТБД 43); *краєзнавча бібліографія – крайова бібліографія – бібліографія місцевого друку – місцева бібліографія – топовібіографія* (ДББ 111) та ін.

Синоніми в УББТ об'єднуються в ряди, компоненти яких мають різну структуру (таке явище, за визначенням І.М. Кочан, є міжрівневою синонімією (Кочан,

2008: 17)). За структурою аналізовані синоніми-дублети УББТ поєднуються в такий спосіб:

а) однокомпонентний термін – однокомпонентний термін: *абреже – екстензо* (СКТ 9, 55); *фрагмент – уривок* (Сташко 144), *палітурка – оправа* (СКТ 108), *хронікалізація – датування* (ДББ 237), *передмова – вступ* (СКТ 115) та ін.;

б) однокомпонентний термін – термін-юкстапозит (із другою частиною композитом): *правдник – оригінал – документ-першоджерело* (ІР-СЗСТ 154);

в) термін-словосполучення – термін-юкстапозит: *багатомовний словник – словник-поліглот* (ДББ 205);

г) термін-композит – термін-композит: *буктрейлер – книготрейлер* (УБЕел), *книгознавство – бібліологія* (ІР-СЗСТ 108), *бібліофобія – книгофобія* (СКТ 26), *бібліософія – бібліофілософія* (СКТ 25), *фотогравюра – геліогравюра*, *фотонабір – фотоскладання*, *філігранологія – філігранознавство* (СКТ 40), *словолитня – шрифтоливарня* (СКТ 137), *книголюб – книгоман – бібліоман – бібліофіл* (Сташко 20), *бібліотека – книгозбірня* (Сташко 20), *діловодство – справочинство* (Сташко 33), *довготерміновість – довгостроковість* та ін.;

г) однокомпонентний термін – термін-словосполучення: *вкладний аркуш – вкладень* (Сташко 25), *букдизайн* ‘художнє оформлення книги в широкому розумінні’ – *дизайн у книзі, художнє конструювання книги* (СКТ 28); однак переважно перший є запозичений, другий – власне український: *екслібрис – книжковий знак, суперекслібрис – книжковий знак на палітурці* (ДББ 103), *колонтитул – посторінкові заголовки* (ДББ 105), *унітерм – координатний покажчик* (ДББ 108, 227), *лясе – книжкова закладка* (ДББ 115), *копірайт – авторське право* (ІР-СЗСТ 10) та ін.;

д) однокомпонентний термін – термін-композит – термін-словосполучення: *інформатика – інформацієзнавство – інформаційна наука* ‘галузь знання, що досліджує функції, структуру та розповсюдження інформації, а також керівництво інформаційними системами’ (ІР-СЗСТ 92); *дублетність – багатоекземплярність* ‘можливі надлишкові примірники і примірники документів, що з часом перестали відповідати рівню попиту і потребам користувачів і бібліотеки’ (СОТБІД 19) та ін.;

е) термін-словосполучення – термін-словосполучення: *віртуальна довідка – цифрова довідка – електронна довідка – довідка в реальному часі* [257]; *дефектний примірник – акефалічна книга* (СКТ 47), *разове видання – неперіодичне видання* (СКТ 126), *унікальний архівний документ – унікальна документальна пам’ятка* (ІР-СЗСТ 219), *шифр зберігання документа – бібліотечний шифр – поличний індекс* (ІР-СЗСТ 168), *допоміжний фонд – резервний фонд* (ДББ 64) та ін.

Окрім синонімії, у терміносистемі УББ активно функціонує і варіантність. Причини виникнення цього явища різні: а) потреба номінування нових предметів і явищ (намагання створити вдале найменування, яке б найкраще виконувало номінативну функцію, призводить до появи кількох термінів з однаковим значенням); б) потреба перейменування (переважно застарілих або недосконалих термінів; причинами перейменування є полісемія терміна, його неточність і багатокомпонентність, невідповідність нормам літературної мови); в) результат паралельного номінування предметів чи явищ, які вже мають назву в українській мові (Малевиц, 2019: 103).

Унаслідок паралельного номінування виникає більшість термінів-варіантів, а головний чинник такого виникнення – принцип мовної економії (багатослівні

терміни поступаються коротшим варіантам, абрєвіатурам, символам), принцип стилістичної доцільності і принцип орфографічної відповідності. Ось чому паралельне найменування в галузевій термінології допомагає якнайповніше задовольнити потреби наукового спілкування в різних ситуаціях і забезпечує належний рівень культури української наукової мови.

Українські мовознавці активно обговорюють, зокрема, варіантність у вузькому розумінні (часткова модифікація того самого мовного знака характеризується тотожністю значень і не порушує тотожності знака самому собі, це т.зв. формальні варіанти) і в широкому розумінні (це множинність засобів вираження того самого значення, тоді і синоніми теж можна вважати варіантами терміна) (Кочан, 2008: 14).

У запропонованому дослідженні послуговуємося визначенням *термінологічна варіантність*, розрізняючи *варіанти терміна* (акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, морфологічні та орфографічні модифікації тієї самої терміноодиниці, які можуть різнитися часом виникнення та частотністю використання) і *терміни-варіанти* (усі мовні та мовно-символьні знаки, які вживають на позначення того самого наукового концепту / поняття на різних синхронних зрізах) (Малевиц, 2019: 101).

В українській терміносистемі бібліотекознавства та бібліографознавства функціонують варіанти термінів різних рівнів:

1) фонетичні варіанти: *аудіодокумент – авдіодокумент* (ІР-СЗСТ 18), *проект розвитку бібліотеки – проєкт розвитку бібліотеки, бібліотечна спеціалізація – бібліотечна спеціалізація, спеціалізована бібліотека – спеціалізована бібліотека; бібельдрук – бібльдрук* (СКТ 21), *лясе – ляссе – лассе* (СКТ 91), *пергамент – пергамен* (СКТ 111) та ін.;

2) словотвірні варіанти: *дистантний – дистанційний, інтернетовий – інтернетний, бібліопегістика – бібліопегія* (СКТ 24), *каталоговий запис – каталогізаційний запис – каталожний запис* (ІР-СЗСТ 104); *пекеджінг – пекеджер ‘мале видавництво, яке розробляє і продає ідею чи готову до публікації книгу великому підприємству’* (СКТ 111), *лицьовий рукопис – лицевий рукопис ‘рукописна книга з ілюстраціями-мініатюрами’* (СКТ 87), *стовпець – стовпчик* (СКТ 140), *струменний друк – струменевий друк* (СКТ 140), *систематизування – систематизація* (ІР-СЗСТ 196), *нестационарне обслуговування – позастанціонарне обслуговування* (СОТБД 33); *подвійна пагінація – здвоєна пагінація* (ДББ 160), *картонний – картоновий* (Сташко 53) та ін.;

3) варіанти за родовою кореляцією: *атрибуція – атрибутування* (СКТ 20), *бібліофільство – бібліофілія* (СКТ 25), *фальсифікат – фальшивка, манжетка (книги) – манжет книги* (СКТ 92), *персоналій – персоналія ‘видання, що містять матеріали, присвячені життю та діяльності певної особи’* (СКТ 113); *філіал бібліотеки – філія бібліотека* (ДББ 229), *читальна зала – читальний зал* (ІР-СЗСТ 229) та ін.;

4) варіанти за кореляцією числа: *центральна бібліотека ‘бібліотека, яка виконує функції координаційного та організаційно-методичного центру, а також центру міжбібліотечного абонементу для бібліотек мережі’ – центральні бібліотеки ‘головні бібліотеки регіонів, які зобов’язані формувати, зберігати та надавати в користування найбільш повне зібрання документів у межах своєї території’* (ІР-СЗСТ 228–229);

5) комбіновані варіанти (переважно акцентно-словотвірні): *стандартний – стандартизований, спеціальний – спеціалізований* (ІР-СЗСТ 101) та ін.;

6) орфографічні варіанти: *інтернет-орієнтована довідка – Інтернет-орієнтована довідка – інтернеторієнтована довідка; інтернет-довідник – Інтернет-довідник* та ін. (порівняно із 2000 роком кількість таких варіантів помітно зменшується);

У сучасній УББТ активно функціонують синтаксичні варіанти:

1) термін-словосполучення – скорочений термін-словосполучення внаслідок універбації: *наукове і популярне видання – науково-популярне видання* (ІР-СЗСТ 138), *наукова та інформаційна діяльність – науково-інформаційна діяльність – НІД* (ІР-СЗСТ 138) та ін.;

2) термін-словосполучення – абрєвіатура (передана і кирилицею, і латиницею): *інформаційна система – інформаційно-пошукова система – ІПС* (ІР-СЗСТ 93–94), *інформаційні технології – ІТ* (ІР-СЗСТ 98), *централізована бібліотечна система – ЦБС* (ІР-СЗСТ 47), *систематичний каталог – СК*, *Міжнародний стандартний бібліографічний опис – ISBD* (*International Federation for Library Associations*), *Міжнародний стандартний номер книги – ISBN* (*International Standard Book Number*), *Міжнародна система даних серіальних видань – ISDS* (*International Serials Data System*), *Міжнародний стандартний номер серіального видання – ISSN* (*International Serials Standard Number*) (ІР-СЗСТ) та ін.;

3) термін-словосполучення – термін-словосполучення з різнотипними зв'язками між компонентами (або узгодження, або керування): *документаційна система – система документів, обіг електронних документів – електронний документообіг* (ІР-СЗСТ 73), *запис у фондi – фондovий запис* (ІР-СЗСТ 222), *колектив авторів – авторський колектив* (ДББ 104), *бібліотечний шифр – шифр зберігання документа* (ІР-СЗСТ 168), *книжковий формуляр – формуляр книги* (ДББ 103), *читацький формуляр – формуляр читача* (ДББ 242), *полічний замітник – замітник книги* (ДББ 175) та ін.; виявлено пару варіантів, один із членів якої має зв'язок узгодження, а другий – підрядний зв'язок: *продовжуване електронне видання – електронне видання, що продовжується* (СКТ 15);

4) термін-словосполучення – термін-словосполучення з однотипним зв'язком між компонентами: *відомості про авторське право – відомості про копірайт* (СЗСТ 41); *документ на машинному носіїві – документ на машинограмі* [232: 332];

5) простий термін – термін-словосполучення – термін-гібрид: *мейл – електронна пошта – е-пошта* “засіб листування через комп'ютерну мережу” (ІР-СЗСТ 70) та ін.;

6) термін-комполит – термін-комполит: *книгозабезпеченість – книгозабезпечення* (СІБТел), *бібліопегістика – бібліопегія* (СКТ 24) та ін.

Окремим різновидом синтаксичних варіантів є терміни, що мають повну й коротку форму; їх також називають ще *короткими варіантами терміна* (Тур, 2018 : 136): *консервація архівних документів – консервація документів* (там само), *архів електронних документів – електронний архів* (там само: 332), *стародрукована книга – стародрук, першодрукована книга – першодрук* (Сташко, 59), *багатомне видання – багатомник* (ІР-СЗСТ 19), *репринтне видання – репринт* (СКТ 128), *титольна сторінка – титул* (розм. *титулка*) (СКТ 146), *рукописний документ – рукопис* (ІР-СЗСТ 192),

колективне авторство – співавторство (ДББ 104), *опис де-візу – де-візу* ‘опис творів друку безпосередньо за примірником видання, а не на підставі бібліографічних відомостей про нього’ (ДББ 55, 152), *надзаголовні дані – надзаголовок* (ДББ 134) та ін.

Оказіонально виявлено випадки цілком протилежного процесу термінотворення і відбору термінів, коли варіант збільшується в обсязі, наприклад: за спостереженням О.М. Тур, у галузі документознавства та бібліографії замість термінів *керування документацією* та *керування документами* прийнято як нормативний термін *керування документаційними процесами* (відповідник суч. англ. records management) (Тур, 2018: 299).

Характерною рисою синонімних пар цього типу є універбація і усунення малоінформативних елементів і частин терміна, що виражають поняття, які є зрозумілими з системи понять у цілому, наприклад: *кінематографічний фільм – кінофільм – фільм* (ІР-СЗСТ 106), *словник мови письменника – словник письменника* (ДББ 205) та ін.

Отже, об’єктивними передумовами для виникнення квантитативних варіантів (різняється лише кількістю компонентів у складі) є, з одного боку, збільшення числа багатокомпонентних термінів, які називають складні поняття сучасного українського бібліотекознавства і бібліографознавства, з іншого – тенденція до економії мовних засобів. У деяких випадках пропущені слова у квантитативних термінах-варіантах можна легко відновити за змістом терміна, наприклад: *електронна довідка – електронна довідка на електронну пошту – електронна довідка на пошту* (Швецова-Водка, 2016: 17). Термінологи, однак, наголошують: «не можна задовольняти вимогу до стислості терміна, порушуючи норми мови або нехтуючи іншими вимогами до термінів»; наприклад, не можна пропонувати до терміна *записування документа* його короткий варіант *запис*, адже термін *запис* позначає наслідок процесу, а тому треба стандартизувати термін *записування* (Тур, 2018: 136).

Важливим аспектом вивчення такого типу парадигматичних зв’язків є питання синонімії та варіантності термінів УББ із міжнародними компонентами. Такі терміноназви частково подібні за формою вираження і різняться лише однією частиною. В УББТ такою, наприклад, є:

1) пара *медіатека – медіацентр* ‘колекція, головним чином, недрукованих документів та матеріалів для їх виготовлення, а також обладнання для роботи з ними’ (ІР-СЗСТ 126);

2) пара *фотографія – фотовідбиток*, що функціонує в межах синонімного ряду із двома наступними термінами *фотографічне зображення* і *фото* (ІР-СЗСТ 225);

3) ряд термінів *кінофільм – кінострічка – кінокартина – кінематографічний фільм – фільм* (ІР-СЗСТ 106);

4) *аудіодокумент – звуковий документ – фонодокумент* ‘документ, який містить звукову інформацію, зафіксовану будь-якою системою звукозапису’ (ІР-СЗСТ 18–19) та ін.

Такі терміни (з-поміж яких функціонує і скорочене словосполучення і його розгорнутий варіант, і різноструктурні терміни) вважають «цілком синонімічними» (А.М. Стебунова) і кваліфікують як словотвірні деривати (Н.Ф. Клименко). Дотримуємося думки більшості термінологів (В.М. Молодець, Л.Д. Малевич, І.М. Кочан), що згаданий вище тип термінів є синонімами, а не варіантами, адже:

1) для їх творення залучено різні структурні компоненти і 2) існує чітке функціонально-стильове розмежування у використанні.

Дослідження явища синонімії та варіантності в межах УББТ доводить, що всі процеси відбуваються за тими ж законами, що і в загальноживаній літературній мові: поява нових слів, зникнення з активного фонду застарілих слів; утвердження іншомовного терміна та поява власне українських відповідників тощо.

Загалом терміни-дублети варто по-різному оцінювати в кожному наведеному вище випадку. Проте якщо вони стали основою для словотвірних гнізд і таким чином увійшли в термінологічну базу УББ, то вилучити їх із системи практично неможливо й, очевидно, для цього немає підстав.

Отже, проблема синонімії і варіантності в термінології і надалі актуальна, її подальше розв'язання допоможе вирішити низку питань формування будь-якої галузевої терміносистеми в синхронії та діахронії. Поява термінів-синонімів і термінів-варіантів переважно зумовлена об'єктивними чинниками, тому є підстави кваліфікувати синонімію і варіантність у термінології, з одного боку, як постійний процес, з іншого – як історично змінне явище; тимчасом як перехід цих явищ із динамічних у статистичні свідчив би, що мова вже не функціонує і не розвивається.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДББ – Куделько, Е.В. & Мінц, С.Й. (1969). *Довідник з бібліотекознавства і бібліографії* / під наук. ред. М. П. Бронштейн. Харків: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР.

ІР-СЗСТ – Рогова, П.І., Чепуренко, Я.О., Зозуля, С.М. & Лобановська, І.Г. (2012). *Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології* / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. Київ: Нілан-ЛТД.

КТСБСІ – Швецова-Водка, Г.М. (Ред.) (1998). *Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики*. Київ: Книжкова палата України.

Сташко – Сташко, М.В. (1996). *Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів*: близько 6700 термінів / Наук.-техн. б-ка держ. ун-ту „Львівська політехніка”. 2-е вид., перероб. і доп. Львів.

СІБТел – *Словник інформаційно-бібліотечної термінології*. URL: <http://lib.nure.ua/slovar>.

СКТ – Буран, В.Я., Медведєва, В.М., Ковальчук, Г.І. & Сенченко, М.І. (2003). *Словник книгознавчих термінів*. Київ: ТОВ «Видавництво Аратт».

СОТБІД – Безрука, М.В. (Уклад.) (2013). *Словник основних термінів з бібліотечно-інформаційної діяльності*. Івано-Франківськ: НТБ ІФНТУНГ.

УБЕел – *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <http://ube.nplu.org/Alphabit/%D0%91>.

ЛІТЕРАТУРА

- Булик-Верхола, С. (2018). Лексико-семантичні процеси в українській музичній термінології. У Куныч, З.Й., Наконечна, Г.В., Микитюк, О.Р., Булик-Верхола, С.З. & Теглівець, Ю.В. (2018). *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*: монографія (с. 91–121). Львів: Галицька Видавнича Спілка.

2. Геращенко, М. & Добровольська, Л. (2014). До питання про новітню бібліографічну терміносистему (на правах дискусії). *Вісник Книжкової палати*, 5, 22–23.
3. Коваль, А.П. (1970). *Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту*. Київ : Вид-во Київського університету.
4. Коваль, А.П. (1965). Синоніміка у термінології. *Дослідження з лексикології та лексикографії* (с. 157–168). Київ: Наук. думка.
5. Корнодудова, Н. (2009). Багатозначність та синонімія у сучасній українській морфологічній термінології. В *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць* (с. 135–137). Київ: Інститут української мови НАН України.
6. Кочан, І. (2008). Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 620, 14–19.
7. Кочан, І.М. (1992). Синонімія у термінології. *Мовознавство*, 3, 32–34.
8. Куньч, З. (2019). Закономірності формування терміносистем (на прикладі української риторичної термінології). У Куньч, З., Фаріон, І., Василюшин, І., Литвин, О. & Ментинська, І. (2019). *Український науковий термін: діахронний контекст. : монографія* (с. 11–49). Львів: Галицька Видавнича Спілка .
9. Литвин, О. (2019). Генеза української технічної термінології. У Куньч, З., Фаріон, І., Василюшин, І., Литвин, О. & Ментинська, І. (2019). *Український науковий термін: діахронний контекст : монографія* (с. 100–129). Львів: Галицька Видавнича Спілка.
10. Малевич, Л. (2008). Термінологічна варіативність на сучасному етапі: теоретичні і прикладні виміри. *Українська мова*, 1, 100–111.
11. Мартиняк, О. (2008). Явище синонімії у термінологічній лексиці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 620, 100–103.
12. Польщикова, О. (2010). Синонімія в українській телекомунікаційній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 675, 42–44.
13. Тур, О.М. (2018). *Документознавча термінологія: проблеми уніфікації та стандартизації*. Кременчук.
14. Турчин, В.В. (2004). *Прагматика наукового терміна*. Івано-Франківськ: Факел.
15. Фецько, І. (2014). Синонімія в сучасній українській музейній терміносистемі. *Мандрівець*, 2, 65–70.
16. Хирівська, Г. (2016). Явище синонімії в українській фармацевтичній термінології. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Instytut Filologii Rosyjskiej, T. 4, 167–172. URL: <http://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/viewFile/5890>.
17. Швецова-Водка, Г. & Романуха, З. (2016). *Термінологія бібліографічного інформування. Бібліотечний вісник*, 1 (231), 46–51.

Roksana Bilousova

SYNONYMY IN THE TERMINOLOGY OF UKRAINIAN LIBRARY SCIENCE AND BIBLIOGRAPHY

The article is devoted to synonyms (doublets) within the terminology of Ukrainian library science and bibliography of early XXI century.

The study has found that synonyms in the terminology of Ukrainian library science and bibliography are combined into pairs and series with different number of synonyms-components: 1) two-component: *internet-orientovana dovidka - vebliohrafichna dovidka* [*Internet-oriented reference - web-reference*]; 2) three-component: *dialohova informatsiy-*

no-poshukova systema – interaktyvna inf.-poshuk. systema – onlaynova inf.-poshuk. system [dialog information retrieval system - interactive inf.-search. system - online inf.-search. system]; 3) four-component: virtualna biblioteka – merezheva b. – elektronna b. – onlaynova b. [virtual library – network l. – electronic l. – online l.]; 4) six-component: spozhyvach informatsiyi – spozhyvach – oderzhuvach informatsiyi – retsyipyent – korystuvach informatsiyoi systemy – abonent biblioteky [consumer of information - consumer - recipient of information - recipient - user of information system - library user], etc.

It is outlined that the structure of the synonyms-doublets of Ukrainian library science and bibliography terminology are combined as follows: a) one-component terms: *preface - introduction*; b) one-component term – *yuksatapozit* (with the second part of the composite): *“pravdnyk” - original – original source*; c) phrase *yuksatapozit - juxtaposition: multilingual dictionary – dictionary-polyglot*; d) composite - composite: *buktreylер – knyhotreylер [book trailer - book trailer]*; e) one-component term - word-combination: *book design - design in the book, artistic construction of the book*; e) one-component term – composite – word-combination: *informatyka – informatsiyeznavstvo – informatsiyina nauka [informatics; information science, information science]*; e) terms-word-combination: *virtual'na dovidka – tsyfrova dovidka – elektronna dovidka – dovidka v real'nomu chasi [virtual inquiry - digital inquiry - electronic inquiry - real time inquiry]*, etc.

Thus, it can be derived that synonymy in the terminology of library science and bibliography is a common phenomenon and requires ongoing research by scientific professionals.

Key words: synonym, term, terminology of library science and bibliography.

LEGEND

ДББ – Kudelko, E.V., Mints, S.Y. (1969). *Dovidnyk z bibliotekoznavstva i bibliohrafi / Ed. M.P. Bronshtein. Kharkiv: Red.-vyd. viddil Knyzhkovoї palaty URSR (in Ukr.)*.

ІР-СЗСТ – Rohova, P.I., Chepurenko, Ya.O., Zozulia, S.M. & Lobanovska, I.H. (2012). *Informatsiini resursy. Slovnyk zakonodavchoї ta standartyzovanoi terminolohii / NAPN Ukrainy, Derzh. nauk.-ped. b-ka Ukrainy im. V.O. Sukhomlynskoho. Kyiv: Nilan-LTD (in Ukr.)*.

КТСБСІ – Shvetsova-Vodka, H.M. (Ed.) (1998). *Korotkyi terminolohichnyi slovnyk iz bibliohrafoznnavstva ta sotsialnoi informatyky. Kyiv : Knyzhkova palata Ukrainy (in Ukr.)*.

Сташко – Stashko, M.V. (1996). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk bibliotechno-bibliohrafichnykh terminiv: blyzko 6700 terminiv / Nauk.-tekhn. b-ka derzh. un-tu „Lvivska politekhnika”. 2-e vyd., pererob. i dop. Lviv (in Ukr.)*.

СІБТел – *Slovnyk informatsiino-bibliotechnoi terminolohii*. Retrieved from <http://lib.nure.ua/slovar> (in Ukr.).

СКТ – Buran, V.Ia., Medvedieva, V.M., Kovalchuk, H.I. & Senchenko, M.I. (2003). *Slovnyk knyhoznachnykh terminiv. Kyiv: ToV “Vydavnytstvo Aratt” (in Ukr.)*.

СОТБД – Bezruka, M.V. (Compiler) (2013). *Slovnyk osnovnykh terminiv z bibliotechno-informatsiinoї diialnosti. Ivano-Frankivsk: NTB IFNTUNH (in Ukr.)*.

УБЕел – *Ukrainska bibliotechna entsyklopediia*. Retrieved from <http://ube.nplu.org/Alphabet/%D0%91> (in Ukr.).

REFERENCES

1. Batsevych, F.S. (2005). *Linhvistychna henolohiia: problemy i perspektyvy*. Lviv: PASHS (in Ukr.).
2. Bohdan, S. (1998). *Indyvidualno-avtorski zvertannia ukrainskoi epistoliarrii*. In S. Bohdan (1998). *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist* (pp. 167–173). Kyiv: Ridna mova (in Ukr.).
3. Bybyk, S.P. (2013). *Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia*. Nizhyn (in Ukr.).

4. Chemerkin, S.H. (2009). *Ukrainska mova v Interneti: pozamovni ta vnutrishnostrukturni protsesy*. Kyiv (in Ukr.).
5. Cherednychenko, I.H. (1962). *Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv: Radyanska shkola (in Ukr.).
6. Ivashchenko, V. (2011). Kohnityvne terminoznavstvo: perspektyvy rozvytku. *Terminolohichniy visnyk*, 1, 47–54 (in Ukr.).
7. Kazymyrova, I.A. (2015). Z istorii formuvannia ukrainskoi linhvistychnoi terminolohii: “Bukvar” Ivana Fedorova (1574). *Terminolohichniy visnyk*, 3(2), 5–11. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2015_3%282%29_3 (in Ukr.).
8. Kazymyrova, I.A. (2017). Prykladna linhvoterminohrafia v typolohichnomu aspekti. *Movoznavstvo*, 2, 55–68 (in Ukr.).
9. Kots, T.A. (2018). *Ukrainske slovo v presi kintsia XX — pochatku XXI st.: dynamika literaturnoi normy*. Kyiv (in Ukr.).
10. Koval, A.P. (1987). *Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
11. Kuzmenko, V.I. (2009). *Epistoliarna literatura, Epistoliarii*. In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17943 (in Ukr.).
12. Lenets, K.V. & Pylynskyi, M.M. (1989). Epistoliarnyi styl v istorii ukrainskoi literaturnoi movy. In Yermolenko, S.Ya. (Red.) (1989). *Zhanry i styli v istorii ukrainskoi literaturnoi movy* (pp.160–198). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
13. Lenets, K.V. (1983). Epistoliarnyi styl. In M.M. Pylynskyi (Red.) (1983). *Styl i chas: (Khrestomatiia)* (pp. 203–211). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
14. Lenets, K.V. (2007). Epistoliarnyi styl. In V.M. Rusanivskiyi & O.O. Taranenko (Red.) (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (p. 190). Kyiv: “Ukr. entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
15. Matsko, L.I., Sydorenko, O.M. & Matsko, O.M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
16. Mazur, N.V. (2013). Linhvistychnyi analiz memuarного tekstu. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu*, 9, 576–582 (in Ukr.).
17. Nayrulin, A.O. (2001). Pytannia istorii ta teorii epistoliarnoho styliu ukrainskoi movy. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, 117/118, 53–62 (in Ukr.).
18. Ponomariv, O.D. (1993). *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
19. Pylynskyi, M.M. (1976). *Movna norma i styl*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
20. Rudenko, S.M. (2002). Vnutrishnia forma ta motyvovanist terminiv pidmovy tekhnolohii kharchuvannia. *Kultura narodov Prychernomia*, 32, 120–124. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75168/43-Rudenko.pdf?sequence=1> (in Ukr.).
21. Rusanivskiyi, V.M. & Taranenko, O.O. (Eds.) (2007). *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. Kyiv: “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
22. Shabat-Savka, S.T. (2014). *Katehoriia komunikativnoi intentsii v ukrainskii movi*. Chernivtsi (in Ukr.).
23. Sharpylo, B.A. (1993). Do problemy istorichnogo vvychennia ukrainskoho epistoliarnoho styliu. *Problemy filolohiyi: Zbirnyk naukovykh prats', prysv. 70-richchyu Luhans'k. derzh. ped. in-tu* (pp. 113–120). Luhans'k (in Ukr.).
24. Shevelov, Yu. (1983). Kulishevi lysty i Kulish u lystakh. *Suchasnist*, 7, 7–38 (in Ukr.).
25. Skab, M.S. (2002). *Funktsionalna sfera apeliatsii v ukrainskii movi (semantyka, hramatyka, prahmatyka, stylistyka)* [Synopsis of Doctoral thesis]. Institute of the Ukrainian Language (in Ukr.).
26. Yermolenko, S.YA. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti: (Stylistyka ta kultura movy)*. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
27. Zhuravlova, N.M. (2012). *Poetyka ukrainskoi epistoliarnoi vvichlyvosti XIX – pochatku XX stolittia*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet (in Ukr.).

УДК 81'276.6:656.6 (045)

А.М. ВАРИНСЬКА
м. Одеса, Україна
Н.М. КОРНОДУДОВА
м. Одеса, Україна

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проаналізовано особливості становлення української морської термінології в різні історичні періоди розвитку суспільства; на матеріалі пам'яток писемності і словників, наукових праць істориків і мовознавців, що працювали над проблемами морської термінології, наведено морські терміни, що існували в певному періоді; звернено увагу на склад морських термінів і час їх появи; продемонстровано форми подання української морської термінології на сторінках розглянутих джерел.

Ключові слова: українська морська термінологія, періодизація розвитку морської термінології, пам'ятки писемності, словники.

За сотні років своєї історичної пам'яті людство упевнилося в тому, що народ живе доти, поки живе його мова (Островська, 2017: 3). Через мову – «спокоєвічне явище суспільного життя» (Онуфрієнко, 2009: 7) – народ репрезентує свої досягнення в науці, культурі, техніці, освіті.

Вивчення мови науки неможливе без базових знань термінології – особливого пласту лексики, який «вміщує всю сукупність термінів, що склалися стихійно у певній галузі наукового знання» (Васенко, Дубічинський & Кримець, 2008: 84) і «піддається свідомому регулюванню та впорядкуванню» (Русанівський, 2000: 631).

Проблеми вивчення історії становлення української термінології у різні періоди розвитку суспільства досліджували І.І. Огієнко (Огієнко, 1935); І.Г. Верхратський (Верхратський, 1864); Г.Г. Холодний (Холодний, 1928); К.В. Дубняк (Дубняк, 1928); Т.В. Секунда (Секунда, 1930); О.Б. Курило (Курило, 2004); Л.О. Симоненко (Симоненко, 2001); Л.А. Васенко, В.В. Дубічинський, О.М. Кримець (Васенко, Дубічинський & Кримець, 2008); Г.С. Онуфрієнко (Онуфрієнко, 2009); М.С. Зарицький (Зарицький, 2004) та ін.

Питанню періодизації формування української наукової термінології присвятили свої праці Т.Р. Кияк (Кияк, 1994), В.Л. Івашенко (Івашенко, 2015), Ф.А. Циткіна (Циткіна, 1993), Л.В. Туровська (Туровська, 2005) та ін.

Розвиток української морської термінології (далі – УМТ) пов'язаний з історією формування термінологічної діяльності в Україні (Кубійович, 1994–1995: 324–327; Кубійович, 1999–2003: 1706). І.І. Огієнко зауважував, що «термінологія не постає відразу, а зазвичай відтворюється самим життям упродовж віків духовного та суспільного життя народу» (Огієнко, 1935: 495).

Вагомий внесок у вивчення УМТ зробили О.Т. Горбач (Горбач, 1958; Горбач, 1968), Б.В. Юрківський (Юрківський, 1928), А.А. Берлізов (Берлізов, 1959), Т.Л. Жавжарова, 1999), Б.Л. Богородський (Богородський, 1958), Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк (Панько, Кочан & Мацюк, 1994: 74) та ін.

Незважаючи на те, що морська термінологія стала предметом вивчення багатьох науковців, проблеми її становлення, функціонування, розвитку й надалі залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення.

© А.М. ВАРИНСЬКА, А.М. ВАРИНСЬКА, 2021

Мета пропонованої статті – визначити особливості становлення української морської термінології у певній хронології, спираючись на періодизацію розвитку української наукової термінології, що її запропонував мовознавець М.С. Зарицький (Зарицький, 2004: 80–97). Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) дібрати з пам'яток писемності і словників, наукових праць істориків і мовознавців, що працювали над проблемами морської термінології, українські морські терміни; 2) продемонструвати специфічну форму опису УМТ на сторінках розглянутих джерел; 3) схарактеризувати особливості становлення УМТ у різні історичні періоди розвитку суспільства.

Джерельною базою дослідження УМТ слугували пам'ятки писемності, словники та енциклопедії, що вийшли друком у різні періоди історії; наукові праці істориків і мовознавців, які вивчали особливості української морської термінології; окремі розвідки, що вже були об'єктом наших досліджень.

Короткий екскурс в історію виникнення УМТ уможливило виокремлення п'яти періодів: перший – з IX ст. до кінця XVII ст.; другий триває впродовж XVIII ст.; третій припадає на початок XIX ст. – початок XX століття (1917 р.); четвертий поділяється на 5 етапів: 1) 1918–1920 рр.; 2) 1921–1933 рр.; 3) 1934–1939 рр.; 4) 1939–1960 рр.; 5) 1961–1990 рр.; п'ятий період розпочинається зі здобуттям Україною незалежності.

Перший період формування морської термінології – це шар номінацій річково-морських понять. Наприклад, «навколо слова *берег* групувалися синоніми *гора, пол, возполіє (кам'янистий), корга (морський), прикрій, поморів, бережіє; мілина* позначалася залежно від її виду словами *пісок, рінь, вимол (кам'янистий), луда; бистрина – борзина, потолніє, стрипень, поромис*; поверхня моря – *снадь, пучина, нирина* тощо» (Панько, Кочан & Мацюк, 1994: 74). Витоки УМТ сягають ще періоду Київської Русі, «коли на її території у IX ст. виробляли власні типи парусно-гребних суден, що мали свої назви» (Шаригіна, 2009: 63); Б.З. Якимович наводить назви на позначення давніх суден: «*човен, лодія, суд, струг, насад, павозок або павузок, учан*, які означали плавзасоби різної будови й величини; у цей час буди поширені терміни: *ніс, керма, кермило, упруг, ключ* (позаду прикріплена керма), *пря* (або парус) та вислови: «*вспяти паруси*» – напнути вітрила; «*возволочити, воспяти прі*» – піднести вітрила; «*волочити*» – перетягувати корабель» (Якимович, 1992: 82–83). Існували також терміни *корма, човен, невід, острів, весло* (Чайка, 1996).

З писемних джерел Київської Русі дізнаємося, що існували загальні назви *корабель* і *ладдя*. Що стосується терміна *корабель*, то деякі дослідники, посилаючись на історичні джерела, аргументують східнослов'янське походження грецького «*κάραβος*». Так, «слово «*корабель*» прийшло в грецьку мову в архаїчному, первісному його значенні зі слов'янських мов. Антична Греція не знала слова «*κάραβος*», що позначало *судно*. В мові давньої Еллади зустрічається слово «*κάραβος*» у значенні *деревного жука* або певного виду *морського краба*. І тільки у творі Гезихія, що належить до VI чи початку VII ст. н.е., воно з'явилося, коли вже існувало у слов'ян» (Доценко, Богатырев, & Вахарловский, 1994 та ін.: 131). Літописи свідчать, що «візантійський імператор Костянтин Багрянородний застосовував слово «*корабель*» лише до суден русів, що знаходилися у візантійському флоті» (Чайка, 1996: 21).

Літописи Києво-Печерського монастиря (XI–XII ст.) констатують, що перші судна мали назви *лодія*, *дубас*, *дубок*, *човен*, *однодеревка*, *палубна лодія* (Доценко, Богатырев & Вахарловский, 1994 та ін.). На середину XII століття в літописах з'явилася нова назва – *палубна лодія*.

Дослідник Б.Л. Богородський зауважує, що в Чорноморському регіоні існувала цілісна, багата термінологічна система, зокрема, для *щогли* був ще й власний термін *арбор* чи *арбора* з варіантами *албор*, *алборо*, *албур*, *арбу-ро*, а часом *халбор* (з українською вимовою). У мові чорноморських рибалок, матросів, лоцманів і капітанів торговельного флоту Одеси, Феодосії, Керчі окремі специфічні терміни функціонували майже до 50-х рр. XX століття, наприклад: *пуна* (корма), *прова* (ніс), *гумина* (канат, якірний ланцюг), *сандал* (лот для вимірювання глибини моря) та інші (Богородський, 1958: 207).

З досліджень О.Т. Горбача дізнаємося, що судноплавна і суднобудівна термінологія в цей період формувалася також під впливом скандинавських мов: зі старо-нордійського (скандинавського) пішли такі давні новгородські назви суден, як *шнека*, *шняка* (ст.-норд. *snekkja*), *буса* (від ст.-норв. *bussa*), *ботя*, *якір*, *щогла*; існували також греко-візантійські терміни: *парус* (гр. *faros*, первісне «шмат матерії, плащ»), *канава* – «*рив*, *канал*» (гр. *kanava*, «підвал, льох», що з латини *canava*), *канат* – «мотуз» (гр. *kannata*) та інші (Горбач, 1958; Микульчик, 2003).

Запорозькі козаки активно використовували морську термінологію. Зокрема, Т.Л. Жавжарова зауважує, що поширеними були такі назви суден: «*байдак*, *байдара*, *дуб* (*дубас*, *думбас*, *дубок*, *дубище*), *липа*, *моноксила*, *сандал*, *фуркат*, *щобека* (*шебека*)» (Жавжарова, 1999). Науковці також зазначають, що термінологічні запозичення козацької доби мали тюркське походження: *чердак* (палуба), *бурундук* (канат), *сага* (річкова затока), *байдак*, *байдара*, *баркас* (види гребних суден)» (Фоменко, 1966); слова *чайка* (човен), *каюк* (річковий човен) (Панько, Кочан & Мацюк, 1994).

Судноплавні терміни німецько-польського походження почали з'являтися в Україні тільки з XIV століття – з розвитком річкової торгівлі, але значне поширення в морській терміносистемі набули лише у XVI – XVII століттях. З XVI століття трапляються номінації суден німецького походження: *шукта*, *ліхтан*, *бат*, *брандер* (Адріанова, 2004). У XVI – XVII ст. – у добу «українського Відродження» – посилюється увага до італійської мови як джерела поповнення словникового складу літературної мови: *галас*, *галера*, *флотилія*; наявні також випадки запозичень з французької мови: *абордаж*, *бухта*, *дебаркадер* (Русанівський, 1988).

Другий період розпочинається наприкінці XVII століття і триває впродовж XVIII століття: «поширюється суднобудування на верф'ях України, з'являються найрізноманітнішої будови вітрильні судна» (Шаригіна, 2009: 64). В цей часовий проміжок припадає багато запозичень морських термінів на позначення назв суден: *кліпер*, *бриг*, *барк*, *бригантина*, *каравела*, *фрегат*, *флагман* та ін. (Корнодудова, 2010: 281). У XVIII столітті запозичення з німецької, французької, голландської, англійської мов активно входить до загальнокультурного словника української літературної мови (Русанівський, 1988: 170–171), «пріоритет належить голландським запозиченням: *бухта*, *шторм*, *штиль*, *дюна*, *гавань*, *рейд*, *шлюзи*, *фарватер*, *баржа*, *баркас*» (Панько, Кочан & Мацюк, 1994: 76).

Третій період розвитку УМТ припадає на початок XIX ст. – початок XX століття (1917 р.). У цей період з'являються парові машини, виникають центри морського суднобудування і судноремонту на Півдні, постають морехідні школи (Варинська, & Корнодудова, 2012: 71). О.Я. Андріянова конкретизує, що «в XVIII–XIX ст. у морську термінологію запозичено здебільшого голландські терміни (*ватерлінія, киль, трос, форштевень, шпангоути* та ін.) й англійські терміни (*румб, трал, аврал, бриг, пірс* та ін.). Запозичення з німецької мови (*штандарт, фрахт, ранг, вест, кітель* та ін.) відбувалося через польське посередництво; з французької мови (*порт, гардемарин, балансир* та ін.) – через польське, а пізніше – через російське посередництво (Андріянова, 2007). З огляду на це, постає потреба технічних словників, особливо російсько-українських.

Українське термінознавство, на думку Г.С. Онуфрієнко, «формувалося на національному ґрунті з глибоким осмисленням доробку європейської термінологічної школи. Практика номінування понять у наукових розробках, спроби термінологічних узагальнень приводили вчених до висновку, що на етапі нагромадження термінологічного матеріалу є бажаною і необхідною синонімією» (Онуфрієнко, 2009: 210). Вважаємо, що на етапі становлення терміносистем синонімія не є недоліком, оскільки допомагає обрати оптимальну, найвдалішу назву.

Із лексикографічних праць 70-х рр. слід відзначити цінний «Опыт русско-украинского словаря» Михайла Левченка (Левченко, 1874), що «довго був єдиним добрим підручником для вивчення української лексики й, за висловом А. Кримського, відслужив велику службу українцям» (Кубійович, 1994–1995: 325). У словнику знаходимо такі відповідники: *бездна – безодня; кормчий, т. е. рулевой – стёрник; лодка – човен, (–парусная, въ Херсоне) – шаланда, (– большая длинная) – дуб, (выдолбленная из цельного дерева) – душогубка, (– легкая на Днепре) – чайка, (– весельная большая для прибрежного плавания въ море) – карбас.*

«Російсько-український словник» М. Уманця і А. Спілки виходив упродовж 1893–1898 рр. (Уманець & Спілка, 1925), згодом перевиданий в «Українському Слові», на думку Кубійовича, «зробив велику послугу українському громадянству» (Кубійович, 1994–1995: 325). Серед лексем, уміщених у ньому, такі: *весло, мн. весла = весло, мн. вёсла, велике – опачіна, на кормі – стерно, дёмено, правіло, на плоту або барці – трепло; лодка, лодочка = човен, невеличкий, видобаний з деревини і с'як-так обшитий дошками – каюк, каючок, видобаний, без обшивки, хисткий – душогубка, зроблений з дощок – баркас, баркастик; більший на Дніпрі і в Херсонщині – шаланда, довгий, що на дніпрових перевозах – дуб, дубок, великий зі щоглою – байдак, байдачок, у запорожців річковий або морський човен – чайка.*

Протягом 1907–1909 рр. вийшов чотиритомний «Словарь української мови» Б.Д. Грінченка (Грінченко, 1907–1909), де відбито і морські терміни, серед яких: *карбас, лоцман, місток, кітва* та ін. Словник «створив можливість до дальшої праці на цілому полі, що концентрувалася найбільше в Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові» (Кубійович, 1994–1995: 325).

Після повалення царату розпочався четвертий період, у якому виокремлюємо п'ять етапів. Характерним для описуваного періоду є стихійне видавання словників, у яких «спостерігається наближення наукової мови до живої української» (Зарицький, 2004: 89).

Перший етап (1918–1920 рр.) припадає на період української революції та боротьби за збереження української державної незалежності. Зі статей того часу дізнаємося, що в 1919 році поширеними були такі типи кораблів: *легкий крейсер, ескадрений міноносець, підводний човен*; у 1920 році – *лінійний корабель* (Варинська, & Корнодудова, 2012).

Часи української державності «викликали потребу цілої низки добрих практичних словників, особливо словників українсько-російських і російсько-українських, що до сьогодні не втратили своєї вартості, зокрема, це праці К. Дубняка, В. Дубровського, С. Іваницького й Ф. Шумлянського, О. Ізюмова...» (Кубійович, 1994–1995: 325).

«Російсько-український словник» С.М. Іваницького й Ф.М. Шумлянського, до якого «зверталися як до лексикографічного джерела, поряд зі словниками Бориса Грінченка і Євгена Тимченка» (Іваницький & Шумлянський, 2006: 3), вийшов друком у 1918 році. В ньому зафіксовано морські терміни: *рей (морськ.) – рея, друк щогловий; рейдъ (морськ.) – приступ; пароходство – пароплавба; катеръ – байдак, (менший трюхи) – дуб (у запорожців) – чайка* та ін.

«Русско-Украинский словарь» Б. Степаненка наводить таку лексику: *водолазъ – лазівода; судно – стáток; екватор – рівник, рівнодéнник; кормило – стерно; кораблестроительний заводъ – кораблярня* та ін. (Степаненко, 1918).

У «Словнику російсько-українському» П. і П. Терпілів подано терміни: *барка – берліна; баркас – шалáнда; валь – бурун; водолазъ – норéць; палуба – чардак* та ін. (П. і П. Терпило, 1918).

Другий етап триває з 1921 по 1933 рр. Виходить у світ «Російсько-український технічний словник» В. Дубровського, де вміщено терміни, утворені на власному ґрунті: *анкер – якір (якоря); бабайка, речн. – кірма; бакен, морськ. – світич (-ча); бар, водн. – бурна́к (-ка); буксир – (канат) тягло́; пароход – тяглоплав; комингс, морськ. – тасо́ля* та ін. (Дубровський, 1926).

У «Віснику Інституту української наукової мови» В.М. Юрківський «подає низку рибальських термінів що-до назов рибальського знаряддя, що-до назов будови морського дна, а також низку термінів що-до певного процесу рибальської праці, стану моря, рибальської команди» (Юрківський, 1928): *глибова (течія) – під сильний північний вітер (горішній) вода мчить у глиб моря, а тоді знову повертається до берега, де стає низовою; аламан – снасть, якою обкидують табун скумбрії, а тоді мотузкою та кільцями піднімають її; жолоб – глибоке місце на дні моря*.

У «Віснику Інституту української наукової мови» Я. Миколаєнко розглядає такі терміни: *берліна – закрите вантажне судно на Дніпрі (рос. – баржа); гонча́к – відкрите вантажне судно, берлина без помосту; гуза́ – задня частина судна (рос. – корма); мілиця – держак весла; опачі́на – гребне весло; ціва – горішній кінець якоря* та ін. (Миколаєнко, 1930).

У «Російсько-українському словнику» О. Ізюмова подано терміни: *бак – бак, -а; барка – ба́рка, -ки; винт – тві́нт, -та; навига́ція – навіга́ція, -ції* та ін. (Ізюмов, 1930).

З «Енциклопедії українознавства», дізнаємося, що «цей поживавлений темп української лексикографії припинився на початку 30-их рр. з розгромом Української Академії Наук та Інституту Української Наукової Мови, припинено видання всіх словників, «переглянуто» словники і всю термінологію, вилучено підручники й наукові видання» (Кубійович, 1994–1995: 326).

Третій етап (1934–1939 рр.). Інститут мовознавства, створений на місці репресованого, переглядає словники, видані до 1933 року: вилучає штучно створені слова, вузькодialeктні та архаїчні (Зарицький, 2004), але в українському науковому лексиконі закріпилася низка самобутніх назв, що постали на основі власних словотворчих засобів, серед яких: *корабелъня, паропла́в, хитави́ця* (Селігей, 2008).

Четвертий етап: час війни 1939–1945 рр. – термінологічна діяльність припиняється. Поступове її поновлення припадає на 1946–1960 рр. Особливістю цього етапу є семантичне та структурне калькування російських термінів.

Характерною рисою п'ятого етапу (1961–1990 рр.) є прагнення тоталітарного режиму до «злиття» націй у спільноту, що згодом отримала б назву «радянський народ», а мовою міжнаціонального спілкування стала б російська. Проте, українські термінологи зосереджували увагу на дослідженні теоретичних засад термінотворення. Термінологія мала орієнтуватися на потреби націотворчого розвитку, «разом з цим вона має задовольняти і міжнародне наукове контактування» (Зарицький, 2004: 95).

П'ятий період розпочинається із здобуттям Україною незалежності, «проблема національної термінології набуває державної ваги» (Русанівський, 2000: 631). І сьогодні, коли спеціалізація флотів зростає і набувають дедалі ширшого розмаху міжнародні зв'язки, з'являється багато нових понять. Усе це потребує утвердження суто української морської термінології, бо ж відомо, що «поміж усіх мовних засобів саме термін є головним носієм фахових знань» (Скороходько, 2006: 22).

90-ті роки ХХ століття є найпродуктивнішими в розбудові української термінографії. З 1995 р. Термінологічний центр створив Єдину термінологічну базу даних (ЄТБД), яка містить близько 26000 українських термінів. Було оброблено законодавчі та нормативні акти, стандарти та словники Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), створено Міжнародні електротехнічні комісії (ІЕС), державні національні стандарти України, праці з термінознавства та лексикографії, довідники та підручники з відповідних галузей знань, статті в наукових виданнях тощо (Васенко, Дубічинський & Кринець, 2008).

У наш час «розбудова системи вищої школи в новому напрямку відбивається в якісному і кількісному оновленні» (Онуфрієнко, 2009: 311): УМТ функціонує в дисертаціях, монографіях, статтях, підручниках, зафіксована в термінологічних словниках, морських Державних стандартах України тощо. Зокрема, дослідження термінологічної системи водного транспорту, що охоплює термінологію і морського, і річкового транспорту, відбито в дисертаціях Н.П. Нікуліної, Є.М. Мотузенка, О.Я. Андріянової, Н.В. Загребельної (Нікуліна, 2019: 284); написано колективні монографії (Варинська, 2017; Varynska & Kornodudova, 2019).

Надруковано підручник загального спрямування «Українське термінознавство», де порушено й питання розвитку УМТ (Панько, Кочан & Мацюк, 1994); вийшли друком фахові посібники вузької спеціалізації, за якими викладають термінознавство в морських закладах вищої освіти України (Варинська, Гнот & Полупанова, 2004; Варинська & Корнодудова, 2012; Варинська & Корнодудова, 2019 та ін.).

У наш час Інститут енциклопедичних досліджень НАН України започаткував серію «Із словникової спадщини», що повертає до життя словники, створені на початку ХХ століття, які не лише є пам'ятками української мови, а

й дотепер зберігають своє наукове і практичне значення, бо «термінологічним працям належить велика роль у передаванні здобутків та збереженні наукової термінології від покоління до покоління» (Симоненко, 2014: 28).

«Російсько-український словник морської термінології (з англійськими відповідниками)» за редакцією Н.М. Неровні, що вийшов друком у 2000 р., – «перше в лексикографічній практиці видання, в якому зафіксовано морські терміни трьома мовами, продемонстровано сполучувальні можливості російських і українських термінів, подано інші важливі для користувачів відомості» (Неровня, 2000: 8). Словник, який містить близько 600 морських термінів та понад 15000 словосполучень, «можна вважати «банком» мікротекстів, які тлумачать значення та комунікативну спрямованість термінів» (Туровська, 2019: 343), що є особливо важливим, бо «термінологія (через навчальний процес) стає для студента основою його професійних навичок на рівні фахової комунікації» (Кочан, 2017: 50).

«Тлумачний англо-російсько-український словник транспортних термінів» вийшов друком у 2007 році. Він містить терміни морського, річкового, інترمодального, автодорожного, залізничного, трубопровідного транспорту (Чекаловець, 2007 та ін.).

У 2018 році побачив світ «Тлумачний словник морської термінології», у якому «морську термінологію подано українською мовою з перекладом на англійську мову» (Ляшкевич & Бабишена, 2018).

На шпальтах наукових видань термінознавчі проблеми морської термінології розглядають О.Г. Засенко, О.А. Дакі, Л.М. Торшина, О.Г. Гребенюк, А.М. Варинська, Н.В. Полупанова, М.А. Баранова, Н.М. Корнодудова, Е.В. Боєва, Л.В. Ярова, І.В. Єфименко, Н.М. Філіппова, В.В. Сушко, В.С. Мітенкова, О.А. Войцева та ін. (Нікуліна, 2019: 285).

Стандартизація термінології стала державною справою. На початку 2000-х рр. на замовлення Державного департаменту морського і річкового флоту Міністерства транспорту України опрацьовано Національні стандарти України, де закріплено правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до стилю українських нормативних документів (Обладнання навігаційне суднове. Терміни та визначення, 2006; Морська навігація та навігаційне обладнання суден. Умовні позначення і скорочення, 2006 та ін.). Перед затвердженням документи пройшли всебічне обговорення із залученням експертів із різних галузей знань.

Отже, із становленням України як незалежної держави дослідження УМТ набуває державної ваги, тому перед термінологами постають актуальні питання глибокого та всебічного дослідження терміносистеми морської галузі, що є необхідною умовою її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріянова, О. (2004). Джерела формування української військово-морської термінології у Козацьку добу. *Морська держава*, 2, 58–60.
2. Андріянова, О. (2007). Запозичення у складі військово-морської термінологіки. *Українська термінологія і сучасність*, 7, 37–41.
3. Богородский, Б.Л. (1958). Термин мачта и его синонимы. *Ученые записки*, 144, 191–221.

4. Варинська, А.М. & Корнодудова, Н.М. (2019). *Ділова українська мова: конспект лекцій*. Одеса: НУ «ОМА».
5. Варинська, А.М. & Корнодудова, Н.М. (2012). Періоди формування морської термінології і її відбиток в українських пам'ятках писемності і словниках. *Семантика мови і тексту: Матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26-28 вересня, 2012 року)* (с. 71–73). Івано-Франківськ: ПНУ ім. Василя Стефаника.
6. Варинська, А.М. & Корнодудова, Н.М. (2012). *Українська мова (за професійним спрямуванням). Науковий стиль і його засоби в професійному спілкуванні*. Одеса: ОНМА.
7. Варинська, А.М. (2017). Терміносистема морської галузі. У Войцева, О.А., Жаборюк, О.А. & Ковалевська, Т.Ю. (Ред.) та ін (2017) *Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретації* (с. 25–33). Одеса: ПолиПринт.
8. Варинська, А.М., Гнот, В.Г. & Полупанова, Н.В. (2004). *Українська мова: термінознавство морської галузі*. Одеса: ОНМА.
9. Васенко, Л.А., Дубічинський, В.В. & Кринець, О.М. (2008). *Фахова українська мова*. Київ: Центр учбової літератури.
10. Верхратський, І. (1864). *Початки до уложення номенклатури й термінології природописної, народної*. Вип. I. Львів.
11. Горбач, О. (1958). *Українська морська й судноплавна термінологія*. Мюнхен.
12. Горбач, О. (1968). *Назви в мореплавній «рожі вітрів» нашого Причорномор'я*. Мюнхен.
13. Грінченко, Б.Д. (1907–1909). *Словарь української мови* (Т.1–4). Київ: Киевская Старина
14. Доценко, В.Д., Богатырев, И.В. & Вахарловский, Г.А. (1994) и др. *История отечественного судостроения* (Т.1–5). СПб: Судостроение.
15. Дубняк, К. (1928). Стан і завдання країнської географічної термінології. *Записки українського н.-д. інституту географії та картографії*, 1, 93–98.
16. Дубровський, В. (1926). *Російсько-український технічний словник*. Київ: Друк.
17. Жавжарова, Т.Л. (1999). Назви річково-морських суден запорозьких козаків. *Вісник Запорізького державного університету*, 1, 44–48.
18. Зарицький, М.С. (2004). *Актуальні проблеми українського термінознавства*. Київ: Політехніка.
19. Іваницький, С. & Шумлянський, Ф. (2006). *Російсько-український словник*. Київ: Обереги.
20. Іващенко, В. (2015). Періодизація історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні: традиційні виміри. *Термінологічний вісник*, 3(1), 5–16.
21. Ізюмов, О. (1930). *Російсько-український словник*. Харків: Державне Видавництво України – УАН.
22. Кияк, Т.Р. (1994). Проблеми української термінографії. Старі уроки в нових умовах. *Вестн. Харк. политехн. ун-та*, Вып. 1, №19, 191–198.
23. Корнодудова, Н.М. (2010). Походження, склад і функціонування морської термінології в українській літературній мові. *Мовознавчий вісник*, 10, 280–284.
24. Кочан, І.М. (2017). Українське термінознавство вчора, сьогодні, завтра. *Мовознавство*, 6, 44–53.
25. Кубійович, А. (Ред.) (1994–1995). *Енциклопедія Українознавства* (Т. I – III). Київ: Інститут української археографії АН України.
26. Кубійович, А. (Ред.) (1999–2003). *Енциклопедія Українознавства* (Т. I – IX). Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові.
27. Курило, О. (2004). *Уваги до сучасної української літературної мови*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».
28. Левченко, М. (1874). *Опытъ русско-украинскаго словаря*. Київ: Типографія Губернскаго Управління.

29. Ляшкевич, А.І. & Бабишена, М.І., (2018). *Тлумачний словник морської термінології*. Херсон: ХДМА.
30. Миколаєнко, Я. (1930). *Плитницька термінологія с. Сваром'я на Київському Поліссі*. Київ: Вісник Інституту Української Наукової Мови.
31. Миккульчик, Р. (2003). *Термінологія в працях Олекси Горбача*. Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 490, 52–57.
32. *Морська навігація та навігаційне обладнання суден. Умовні позначення і скорочення*. (2006). Київ: Держспоживстандарт України.
33. Неровня, Н.М. (Ред.). (2000). *Словник морської термінології: рос.- укр. з англ. відповідниками*. Київ: Видавничий дім «KM Academia».
34. Нікуліна, Н.В. (2019). Транспортна термінологічна мегасистема: огляд публікацій і тематика наукових розвідок. *Термінологічний вісник*, 5, 283–290.
35. *Обладнання навігаційне суднове. Терміни та визначення*. (2006). Київ: Держспоживстандарт України.
36. Огієнко, І.І. (1935). Для одного народу одна термінологія . *Рідна мова*, 2, 495–496.
37. Онуфрієнко, Г.С. (2009). *Науковий стиль української мови: навчальний посібник з алгоритмічними приписами*. Київ: Центр учбової літератури.
38. Островська, Г. (2017). *Про мову одеситів і не тільки*. Одеса: Друк Південь.
39. Панько, Т.І., Кочан, І.М. & Мацюк, Г.П. (1994). *Українське термінознавство*. Львів: Світ.
40. Русанівський, В.М. (1988). *Структура лексичної і граматичної семантики*. Київ: Наукова думка.
41. Русанівський, В.М. (Ред.) (2000). *Українська мова: енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія.
42. Секунда, Т. (1930). Принципи складання української технічної термінології. *Вісник Інституту Української Наукової Мови*, 2, 11–22.
43. Селігей, П.О. (2008). Пуризм в термінології: український досвід на європейському тлі. *Мовознавство*, 1, 46–66.
44. Симоненко, Л.О. (2001). Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність*, 4, 3–8.
45. Симоненко, Л.О. (2014). Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*, 4, 28–35.
46. Скороходько, Е.Ф. (2006). Позиційна інтерференція термінів як структурна характеристика наукового тексту. *Мовознавство*, 4, 22 – 31
47. Степаненко, Б. (1918). *Русско-Украинский словарь*. Київ: Жизнь.
48. Терпило, П. і П. (1918). *Словник російсько-український*. Київ: Друкарня Івана Васильченка.
49. Тимченко, Є. (1897). *Русско-Малороссійській словарь*. Київ: Типографія Імператорського Університета Св. Володимира Н.Т. Корчакь-Новицького.
50. Туровська, Л.В. (2005). *Військові звання та посади в Україні: історично-генетичний аспект вивчення української військової термінології*. Київ: Перун.
51. Туровська, Л.В. (2019). Термінографічні проблеми укладання словника суспільно-політичної термінології. *Термінологічний вісник*, 5, 341–351.
52. Уманець, М. & Спілка, А. (1925). *Словарь російсько-український*. Київ: Державне видавництво України.
53. Фоменко, В.Г. (1966). Про козацькі човни «чайки» та «дуби». *Український історичний журнал*, 8, 107–111.
54. Холодний, Гр. (1928). До історії організації термінологічної справи на Україні. *Вісник Інституту Української Наукової Мови*, 1, 9–20.
55. Циткіна, Ф.А. (1993). Термінознавство на Україні й аспекти зіставних досліджень. *Мовознавство*, 2, 67–68.
56. Чайка, В.М. (1996). *Сторінки історії флоту України*. Севастополь: Рівненська друкарня.

57. Чекаловець, В.І. (2007). та ін. *Тлумачний англо-російсько-український словник транспортних термінів*. Одеса: ОНМУ.
58. Шаригіна, О. (2009). Створення та розвиток науково-технічної бази морського транспорту (друга половина XIX – початок XX століття). *Українознавство*, 2, 63–66.
59. Юрківський, В. (1928). З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині. *Вісник Інституту Української Наукової Мови*, 1, 80–83.
60. Якимович, Б.З. (1992). *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.)*. Львів: Світ.
61. Varynska, A. & Kornodudova, N. (2019). Maritime terminology in the format of international communication. Iserman, R., Dei, M., Rudenko, O., Tsekhmister, Ya. & Lunov, V. (Eds.). (2019). *Association agreement: driving integrational changes* (pp. 547–566). Chicago: Accent Graphics Communications. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3346533

Alla Varynska
Nataliia Kornodudova

FORMATION OF UKRAINIAN MARITIME TERMINOLOGY

The article is devoted to the topical problem of formation of Ukrainian maritime terminology. From the monuments of writing, from dictionaries published in different periods of historical development of society, as well as scientific works of historians and linguists who studied certain issues of Ukrainian maritime terminology, we selected Ukrainian maritime terms and demonstrated a specific style of representation of these terms in the above sources.

The article highlights the significant contribution of prominent linguists O.T. Gorbach, V.B. Yurkivsky, J.O. Dzendzelivsky, E.M. Motuzenka, A.A. Berlizova in the study of Ukrainian maritime terminology.

The peculiarities of the formation of Ukrainian maritime terminology, which depended on the history of the formation of terminological activity in Ukraine, are highlighted, and five periods of formation of maritime terminology are singled out, which have their own peculiarities.

Analyzing the periods of formation of Ukrainian maritime terminology, attention is focused on the use of terms of the period of Kievan Rus; examples from the maritime terminology that prevailed on the Black Sea in the XII-XIII centuries are given, and also the maritime terms of the Cossack era are defined.

Ukrainian maritime terminology includes both specific and borrowed terms, so information is provided on borrowing terms in different periods of formation of Ukrainian maritime terminology.

Analyzing the periods of formation of Ukrainian maritime terminology, we emphasize the importance of dictionaries by Mykhailo Levchenko, M. Umanets and A. Spilka, E. Tymchenko, B. Hrinchenko, S. Ivanytsky and F. Shumlyansky, B. Stepanenko, P. and P. Terpyl, V. Dubrovsky, V. Yurkivsky, J. Mykolayenko, O. Izyumov, in which the most common maritime terms were recorded.

Attention is paid to socio-political conditions: the times of cessation of terminological activity, its resumption with a tendency to copy from the Russian language, as well as the period associated with Ukraine's independence, when the problem of national terminology is gaining state importance.

The article summarizes that the language of science is a historical concept. The language of science transmits achievements in science, technology, education, culture, respectively, and changes with them. Therefore in each historical period it is possible to allocate characteristic tendencies of formation and features of formation of terminology. And although Ukrainian

maritime terminology has become the subject of study of many scientists, but the problems of its formation, functioning, development continue to be relevant and need further study.

Key words: Ukrainian maritime terminology, periods of formation, monuments of writing, dictionaries.

REFERENCES

1. Andriianova, O. (2004). Dzherela formuvannia ukrainskoi viiskovo-morskoj terminolohii u Kozatsku dobu. *Morska derzhava*, 2, 58–60 (in Ukr.).
2. Andriianova, O. (2007). Zapozychennia u skladi viiskovo-morskoj terminoleksyky. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*, 7, 37–41 (in Ukr.).
3. Bogorodskij, B.L. (1958). Termin mächta i ego sinonimy. *Uchenye zapiski*, 144, 191–221 (in Russ.).
4. Chaika, V.M. (1996). *Storinky istorii flotu Ukrainy*. Sevastopol: Rivnenska drukarnia (in Ukr.).
5. Chekalovets, V.I. (2007). et al. *Tlumachnyi anhlo-rosiisko-ukrainskyi slovnyk transportnykh terminiv*. Odesa: ONMU (in Ukr.).
6. Dotsenko, V.D., Bohatyrev, Y.V. & Vakharlovskiy, H. A. (1994) et al. *Ystoriya otechestvennoho sudostroenyia* (Vol. 1–5). St Petersburg: Sudostroenyie (in Russ.).
7. Dubniak, K. (1928). Stan i zavdannia krainskoi heohrafichnoy terminolohii. *Zapysky ukrainskoho n.-d. instytutu heohrafii ta kartohrafii*, 1, 93–98. (in Ukr.).
8. Dubrovskiy, V. (1926). *Rosiisko-ukrainskyi tekhnichnyi slovnyk*. Kyiv: Druk (in Ukr.).
9. Fomenko, V.H. (1966). Pro kozatski chovny «chaiky» ta «duby». *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 8, 107–111 (in Ukr.).
10. Horbach, O. (1958). *Ukrainska morska y sudnoplavna terminolohiia*. Miunkhen (in Ukr.).
11. Horbach, O. (1968). *Nazvy v moreplavni "rozhi vitriv" nashoho Prychornomia*. Miunkhen (in Ukr.).
12. Hrinchenko, B.D. (1907–1909). *Slovar ukrainskoi movy* (Vol. 1–4). Kyiv: Kievskaiia Staryna (in Ukr.).
13. Ivanytskyi, S. & Shumlianskyi, F. (2006). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk*. Kyiv: Oberehy. (in Ukr.).
14. Ivashchenko, V. (2015). Periodyzatsiia istorii stanovlennia ukrainskoi naukovoj terminolohii na tli terminolohichnoy diialnosti v Ukraini: tradytsiini vymiry. *Terminolohichniy visnyk*, 3(1), 5–16 (in Ukr.).
15. Iziunov, O. (1930). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk*. Kharkiv: Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy – UAN (in Ukr.).
16. Kholodnyi, Hr. (1928). Do istorii orhanizatsii terminolohichnoy spravy na Ukraini. *Visnyk Instytutu Ukrainskoi Naukovoï Movy*, 1, 9–20 (in Ukr.).
17. Kochan, I.M. (2017). Ukrainske terminoznavstvo vchora, sohodni, zavtra. *Movoznavstvo*, 6, 44–53 (in Ukr.).
18. Kornodudova, N.M. (2010). Pokhodzhennia, sklad i funktsionuvannia morskoj terminolohii v ukrainskii literaturnii movi. *Movoznavchyi visnyk*, 10, 280–284 (in Ukr.).
19. Kubiiovych, A. (Ed.) (1994–1995). *Entsyklopediia Ukrainoznavstva* (Vol. I–III). Kyiv: Instytut ukrainskoi arkeohrafii AN Ukrainy (in Ukr.).
20. Kubiiovych, A. (Ed.) (1999–2003). *Entsyklopediia Ukrainoznavstva* (Vol. I–IX). Lviv: Naukove tovarystvo imeni T. Shevchenka u Lvovi (in Ukr.).
21. Kurylo, O. (2004). *Uvahy do suchasnoy ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko „Osnovy” (in Ukr.).
22. Kyiak, T.R. (1994). Problemy ukrainskoi terminohrafii. Stari uroky v novykh umovakh. *Vestn. Khark. polytekhn. un-ta*, 1, (19), 191–198 (in Ukr.).
23. Levchenko, M. (1874). *Opyt” russko-ukrainskago slovarja*. Kiïv: Tipografija Gubernskago Upravlenija (in Ukr./ Russ.).

24. Liashkevych, A.I. & Babysheva, M.I. (2018). *Thumachnyi slovnyk morskoi terminolohii*. Kherson: KhDMA (in Ukr.).
25. *Morska navihatsiia ta navihatsiine obladnannia suden. Umovni poznachennia i skorchennia*. (2006). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy (in Ukr.).
26. Mykolaienko, Ya. (1930). *Plytynska terminolohiia s. Svaromia na Kyivskomu Polissi*. Kyiv: Visnyk Instytutu Ukrainiskoi Naukovoï Movy (in Ukr.).
27. Mykulchyk, R. (2003). *Terminolohiia v pratsiakh Oleksy Horbacha*. Visnyk Natsionalnoho universytetu „Lvivska politekhnika”, 490, 52–57.
28. Nerovnia, N.M. (Ed.). (2000). *Slovnyk morskoi terminolohii: ros.- ukr. z anhl. vidpovidnykamy*. Kyiv: Vydavnychiy dim “KM Academia” (in Ukr.).
29. Nikulina, N.V. (2019). Transportna terminolohichna mehasystema: ohliad publikatsii i tematyka naukovykh rozvidok. *Terminolohichnyi visnyk*, 5, 283–290 (in Ukr.).
30. *Obladnannia navihatsiine sudnove. Terminy ta vyznachennia*. (2006). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy (in Ukr.).
31. Ohienko, I.I. (1935). Dlia odnogo narodu odna terminolohiia. *Ridna mova*, 2, 495–496 (in Ukr.).
32. Onufriienko, H.S. (2009). *Naukovyi styl ukrainiskoi movy: navchalnyi posibnyk z alhorytmichnymu prypysamy*. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury (in Ukr.).
33. Ostrovska, H. (2017). *Pro movu odesytyv i ne tilky*. Odesa: Druk Pivden (in Ukr.).
34. Panko, T.Y., Kochan, I.M. & Matsiuk, H.P. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo*. Lviv: Svit (in Ukr.).
35. Rusanivskiy, V.M. (1988). *Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
36. Rusanivskiy, V.M. (Ed.) (2000). *Ukrainska mova: entsyklopediia*. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia (in Ukr.).
37. Sekunda, T. (1930). Pryntsypy skladannia ukrainiskoi tekhnichnoi terminolohii. *Visnyk Instytutu Ukrainiskoi Naukovoï Movy*, 2, 11–22. (in Ukr.).
38. Selihei, P.O. (2008). Puryzm v terminolohii: ukrainskyi dosvid naievropeiskomu tli. *Movoznavstvo*, 1, 46–66 (in Ukr.).
39. Sharyhina, O. (2009). Stvorennia ta rozvytok naukovo-tekhnichnoi bazy morskoho transportu (druga polovyna 19 – pochatok 20 stolittia). *Ukrainoznavstvo*, 2, 63–66 (in Ukr.).
40. Skorokhodko, E.F. (2006). Pozytsiina interferentsiia terminiv yak strukturna kharakterystyka naukovoho tekstu. *Movoznavstvo*, 4, 22–31 (in Ukr.).
41. Stepanenko, B. (1918). *Russko-Ukraynskii slovar*. Kyiv: Zhyzn (in Ukr.).
42. Symonenko, L.O. (2001). Ukrainska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy rozvytku. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*, 4, 3–8 (in Ukr.).
43. Symonenko, L.O. (2014). Ukrainska terminohrafiia: stan i perspektyvy. *Movoznavstvo*, 4, 28–35 (in Ukr.).
44. Terpylo, P. i P. (1918). *Slovnyk rosiisko-ukrainskyi*. Kyiv: Drukarnia Ivana Vasylichenka (in Ukr.).
45. Tsytkina, F.A. (1993). Terminoznavstvo na Ukraini y aspekty zistavnykh doslidzhen. *Movoznavstvo*, 2, 67–68 (in Ukr.).
46. Turovska, L.V. (2005). *Viiskovi zvannia ta posady v Ukraini: istorychno-henetychnyi aspekt vyvchennia ukrainiskoi viiskovoï terminolohii*. Kyiv: Perun (in Ukr.).
47. Turovska, L.V. (2019). Terminohrafichni problemy ukladannia slovnyka suspilno-politychnoi terminolohii. *Terminolohichnyi visnyk*, 5, 341–351 (in Ukr.).
48. Tymchenko, Ye. (1897). *Russko-Malorossiiskii slovar*. Kyiv: Typohrafiia Ymperatorskago Unyversyteta Sv. Vladymira N.T. Korchakъ-Novytskago (in Ukr.).
49. Umanets, M. & Spilka, A. (1925). *Slovar rosiisko-ukrainskyi*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukr.).
50. Varynska, A. & Kornodudova, N. (2019). Maritime terminology in the format of international communication. Iserman, R., Dei, M., Rudenko, O., Tsekhmister, Ya. & Lunov, V. (Eds.). (2019). *Association agreement: driving integrational changes* (pp. 547–566).

- Chicago: Accent Graphics Communications. Retrieved from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3346533 (in End.).
51. Varynska, A.M. & Kornodudova, N.M. (2012). Periody formuvannia morskoi terminolohii i yii vidbytok v ukrainskykh pamiatkakh pysemnosti i slovnykakh. *Semantyka movy i tekstu: Materialy KhI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Ivano-Frankivsk, 26-28 September 2012)* (pp. 71–73). Ivano-Frankivsk: PNU im. Vasylia Stefanyka (in Ukr.).
 52. Varynska, A.M. & Kornodudova, N.M. (2012). *Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam). Naukovyi styl i yoho zasoby v profesiinomu spilkuванні*. Odesa: ONMA (in Ukr.).
 53. Varynska, A.M. & Kornodudova, N.M. (2019). *Dilova ukrainska mova: konspekt lektsii*. Odesa: NU “OMA” (in Ukr.).
 54. Varynska, A.M. (2017). Terminosystema morskoi haluzi. Odeska linhvystychna shkola: u prostorakh interpretatsii. Odesa: ONU im. I.I. Mechnykova (in Ukr.).
 55. Varynska, A.M., Hnot, V.H. & Polupanova, N.V. (2004). *Ukrainska mova: terminoznavstvo morskoi haluzi*. Odesa: ONMA (in Ukr.).
 56. Vasenko, L.A., Dubichynskiy, V.V. & Krymets, O.M. (2008). *Fakhova ukrainska mova*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury (in Ukr.).
 57. Verkhratskyi, I. (1864). *Pochatky do ulozhennia nomenklatury y termynolohii pryrodopysnoi, narodnoi*. Vyp. I. Lviv (in Ukr.).
 58. Yakymovych, B.Z. (1992). *Istoriia ukrainskoho viiska (vid kniazhykh chasiv do 20-kh rokiv 20 st.)*. Lviv: Svit (in Ukr.).
 59. Yurkivskiy, V. (1928). Z rybalskoi terminolohii s. Dufinky na Odeshchyni. *Visnyk Instytutu Ukrainskoi Naukovoï Movy*, 1, 80–83 (in Ukr.).
 60. Zarytskyi, M.S. (2004). *Aktualni problemy ukrainskoho terminoznavstva*. Kyiv: Politekhnik (in Ukr.).
 61. Zhavzharova, T.L. (1999). Nazvy richkovo-morskyykh suden zaporozkyykh kozakiv. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, 1, 44–48 (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.46

О.А. ДІЛЬНА
м. Львів, Україна

ПРО СТОРИТЕЛІНГ ТА ІНШУ «МАРНИЦЮ» В ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано часто вживані останніми роками англізми на -інг у терміносистемах методики викладання мови та літератури. Основну увагу зосереджено на тих інішомовних словах, що не відповідають фонетичним і словотвірним законам української мови. З'ясовано основні причини появи і популяризації англізмів у термінології, а саме: стислість, однозначність, експресивність новизни, бажання підвищити авторитет мовця і його професії. Запропоновано можливі варіанти заміни недоречних запозичених слів власне українськими мовними засобами (словами і словосполученнями).

Ключові слова: англізми, запозичені слова, квазітерміни, слова інішомовного походження, термінологія методики викладання мови та літератури.

Упродовж двох останніх десятиліть відбулася глобальна англізація всіх сфер мовлення: від побутового до вузькоспеціального. Якщо засилля англізмів у комп'ютерній чи економічній терміносистемах сприймаємо за доконаний факт, який не дивує ні мовознавців, ні пересічних мовців, то поширення англізмів у терміносистемах методики викладання мови та літератури видається штучним і недоречним явищем.

Багато сучасних українських мовознавців досліджували запозичення з англійської мови, зокрема: Ажнюк, 2001; Архипенко, 2004; Григоренко, 2014; Козуб, 2017 та інші. Англізми в різних терміносистемах української мови також неодноразово були об'єктом аналізу, а саме: у науково-технічній термінології (Скорейко-Свірська, 2008), економічній терміносистемі (Дьолог, 2019), термінології масмедіа (Гурко, 2012).

Комплексне дослідження англізмів, зокрема термінних одиниць, дуже актуальне, адже зараз українська мова перебуває під потужним чужомовним впливом. Нерідко його пов'язують із глобалізаційними процесами у світі й пануванням англійської мови в сучасній науці (комп'ютерні технології, економіка, бізнес, менеджмент, маркетинг, масмедіа тощо). І хоча методика викладання мови і літератури не належать до цього переліку, вплив англійської мови тут значний.

Пропонуємо з'ясувати доречність окремих запозичень із англійської мови, які побутують у терміносистемах методики викладання мови та літератури, а саме: *сторітелінг, кардмейкінг, скрайбінг, лепбукінг, скрапбукінг* тощо. Ці терміни зовсім не відповідають специфіці української мови, її словотвірним моделям і граматичній структурі, але аналіз сучасної методичної літератури засвідчує їхню популярність. З одного боку, ці чужі слова можна залишити поза пильною увагою мовознавців, назвавши недоречним, але тимчасовим явищем. З другого боку, популяризація недолугих запозичень з англійської серед школярів не поліпшує їхнього ставлення до предметів мовно-літературного циклу і не заохочує їх до глибшого пізнання рідної мови, літератури і культури.

Учителі, використовуючи популярні іншомовні слова, які не зафіксовано в сучасних шкільних підручниках, термінних і загальномовних словниках, часто виправдовуються бажанням догодити своїм учням, які в епоху гаджетизації набагато частіше вживають англізми, аніж діалектизми, просторічні слова і вирази чи фразеологізми. Отже, учителі осучаснюють своє мовлення, щоби наблизитися до школярів.

Спеціальні стандарти на терміни містять застереження щодо запозичень у цілому, рекомендуючи віддавати перевагу українським за походженням словам. Запозичаючи терміни, варто пам'ятати, що не можна стандартизувати іншомовні іменники на позначення дії, які закінчуються на *-ція, -інг, -мент* та ін., які не даватимуть змоги розрізнити поняття дії і події (недоконаного та доконаного процесу) і тим руйнуватимуть структуру української мови. Такими іменниками можна позначати інші поняття: наслідки дії, об'єкти, суб'єкти тощо, наприклад: процес – *публікування, сляб(інг)ування, сортування*; об'єкт – *публікація, сляб, слябінг, сорт, асортимент* (ДСТУ, 2000: 21).

Словник «Нові слова та значення», виданий Інститутом української мови НАН України, фіксує чимало іменників на *-інг*. Слова цього типу заповнили економічну та спортивну терміносистеми (*банкінг, кастинг, консалтинг, контролінг, лізинг, маркетинг, реінжиніринг, роумінг, франчайзинг; андеррайтинг, дансинг, дайвінг, дилінг, каюкінг, клаймінг, рафтинг*, тощо). Тому

виникають логічні питання: 1) якщо ці чужі слова подає словник, то їх варто вживати? 2) чи не свідчить це про перетворення деяких українських терміносистем на сплав англійсько-української лексики?

Як слушно зазначає О.С. Дьолог, «іншомовна термінологіка є незамінним засобом лаконічного і точного передавання інформації у текстах, що призначені для вузьких спеціалістів, але може виявитись нездоланною перешкодою для розуміння науково-популярного тексту непідготовленим читачем» (Дьолог, 2019: 13). Друга частина цієї тези якраз стосується терміносистем методики викладання мови та літератури. Тому використовувати англізми замість автентичних назв тут не варто, адже вживана в мовленні педагогів лексика має бути зрозуміла всім учням.

В англійській мові закінчення *-ing* у процесі словотворення виконує декілька функцій. Воно слугує засобом творення: 1) дієприкметника теперішнього часу; 2) граматичних часів (теперішній тривалий, минулий тривалий тощо) та форми герундія; 3) іменників та прикметників від дієслів.

Уживані в українській мові слова на *-ing* – це іменники, що позначають дію, процес або вид діяльності, приміром: *маркетинг* – діяльність, що забезпечує виробникам товарів і послуг своєчасну реакцію на зміни ситуації на ринку, а споживачам краще задоволення їхніх потреб (Завадський, 2006: 175); *реінжиніринг* – процес оздоровлення підприємств, фірм, компаній шляхом зведення інжинірингу на якісно новий рівень (Завадський, 2006: 266).

Англійський іменник *сторітелінг* педагоги вживають для позначення мистецтва розповідати історії. Це метод, яким послуговуються під час уроків, щоб уникнути одноманітності. Розповідь певної історії має вплинути на емоційну, когнітивну та мотиваційну сферу слухача (Лавриненко, 2020). Словники перекладають це чуже слово за допомогою словосполучення «розповідання історії».

Прикметно, що непорозуміння з цим терміном виникають ще до з'ясування його значення і контексту, у якому його слід уживати. Як правильно писати цей англізм? Чи зберігаємо подвоєння, яке є в мові-джерелі, чи, дотримуючись українського правопису, у загальних назвах іншомовного походження приголосних не подвоюємо? Науково-методичні статті на цю тему засвідчують, що правопис англізма ще не усталений: його пишуть із подвоєнням (сторітеллінг) і без нього (сторітелінг).

Окрім цього, деякі автори, щоб уникнути помилки пишуть цей термін латинкою, наприклад: *Storytelling* як *комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання* (Бондаренко, 2019: 130), *Storytelling (Історії, які навчають): навчально-методичний посібник* (Воробей, 2020), *Застосування технології «Storytelling» у навчанні англійської мови молодших школярів* (Симоненко, 2015), *Використання методу Storytelling на уроках словесності* (Сабада, 2020). Вважаємо таке безладне поєднання латинки і кирилиці недоречним.

Іноді в текстах подають українське й англійське слово одночасно. Наприклад: *Сторітеллінг (Storytelling) у підготовці майбутніх учителів інклюзивних класів* (Удич, 2018). Таким чином, автор, по-перше, підтверджує абсолютне калькування з чужої мови, по-друге, свідчить про доречність подвоєння, а, по-третє, підкреслює справжність цього незвичного для українців слова.

Неоднозначний підхід до способу написання англізма зумовлений тим, що «чимало слів не встигають адаптуватися в українській мові та / або виходять з

ужитку непомітно, або залишаються у своїй первинній формі». Тому їх часто передають у фонетичному оригіналі і навіть у графічному (Гурко, 2012: 40).

Друге правописне непорозуміння зі словом *сторітелінг* (*сторітеллінг*) виникає тоді, коли його вживають у формі родового відмінка однини. Яке закінчення має цей іменник чоловічого роду з нульовим закінченням, що належить до другої відміни: *-а* чи *-у*? Тексти науково-методичних статей це підтверджують, наприклад: *саме з того часу розпочинаються активні дискусії довкола сторітеллінга та практики його застосування* (Удич, 2018); *Це важливий вид сторітеллінга, оскільки подібні історії допомагають зрозуміти себе, і почати розвиватися* (Сабада, 2020); *Д. Армстронг представив результати власного досвіду застосування технології сторітеллінгу у компаніях* (Удич, 2018); *За допомогою сторітеллінгу можна отримати два найбільш важливі результати* (Дубок, 2017).

Сумніви щодо вибору правильного закінчення (*-а* чи *-у*) можна пов'язати, насамперед, зі складністю правил, які подає правопис, або трактувати як технічний огріх. Але якщо помилок припускаються філологи, журналісти, редактори, то, вочевидь, справа не лише у складних правилах. По-перше, новий термін, за своєю структурою є абсолютно чужорідним, а тому важко знайти українські слова, які пишемо і відмінюємо ідентично. По-друге, значення цього англїзма зрозуміле далеко не всім. По-третє, беззаперечним є вплив російської мови, бо педагоги нерідко покликаються на російськомовні джерела і на російські переклади, у яких послуговуються цим терміном. Отже, припускаємо, що мода на цей термін зумовлена його поширенням у російській мові. Адже «історія проникнення англїзмів в українську мову тісно пов'язана з історією їх проникнення до російської» (Григоренко, 2014; 255).

Отже, *сторітелінг* – це абсолютна калька з англїської мови (*Storytelling*), яка в перекладі означає: *story* – історія, а *telling* – розповідати. Недоречність цієї кальки є очевидною, адже англїські слова *сторі* й *телінг* не закріпилися на українському ґрунті, не творять спільнокореневих слів, а тому не викликають потрібних асоціацій у мовців. Окрім цього, використання терміна *сторітелінг* суперечить вимозі держстандарту не узаконювати слова на *-інг* для позначення дії. А *сторітелінг* – це дія, передавання інформації через розповідь історій.

В українській мові для позначення процесу, який все частіше називають англїзмом *сторітелінг*, побутує власне український іменник віддієслівного походження *розповідь* – усне, словесне повідомлення про кого-, що-небудь (Білодід, 1977 (8): 773). Цей термін усталений у літературознавстві: «*розповідь* – зображення подій і вчинків персонажів через об'єктивний виклад від третьої особи» (Гром'як, 2007: 592). Або «*історія* – оповідання, розповідь про кого-, що-небудь» (Білодід, 1973 (4): 51).

Словом *сторітелінг* активно послуговуються сучасні українські педагоги, але шкільні підручники, зокрема з української та зарубіжної літератури, його не фіксують. Тому це слово можемо трактувати як квазітермін, тобто несправжній термін. «Квазітерміном у науці називають одиницю термінології, що лише частково задовольняє, висунуті до терміна вимоги. Ця термінна одиниця, зазвичай, побутує у нетермінологічних, ненаукових текстах» (Михайлович-Гетто, 2007: 156).

Використання малозрозумілих іншомовних термінів, на перший погляд, надає висловлюванню більшої офіційності й науковости. У такий спосіб мовець дистанціюється від загальноновживаних термінів, прозорих за семанти-

кою слів і від українськомовної аудиторії. Уживаючи англізми у навчальному процесі, педагоги формують у свідомості школярів уявлення про нормативність цих недолугих кальок. Це породжує міф про неспроможність нашої мовної системи адекватно реагувати на вимоги сучасного світу творенням нових термінів на українському ґрунті або використанням уже наявних у мові слів. Отже, в педагогічній практиці краще уникати англізма *сторітелінг*, замінюючи зрозумілим для учнів словом *розповідь* або словосполучкою *розповідати історію, розповідання історії*.

Сторітелінг не єдиний термін на *-інг*, яким активно послуговуються вчителі-словесники. Натрапляємо ще й на інші кальки з англійської, а саме: *кардмейкінг, скрайбінг, лепбукінг, скрапбукінг*.

Слово *кардмейкінг* також безпосередньо взято з англійської мови без намагання перекласти, дібрати український відповідник чи пристосувати його структуру до наявних у нашій мові словотвірних моделей. Перекладаючи іменник *cardmaking*, словник пропонує складений відповідник *виготовлення карт*. У педагогіці й методиці викладання цей термін уживають для позначення «мистецтва виготовляти листівки власноруч».

На сайті освітнього проекту «На Урок» цей вид діяльності називають прозорим автентичним складним словом: «Є таке чудернацьке слово «кардмейкінг», яке має власне український відповідник – листівкарство. А значить все воно одне – мистецтво власноруч робити листівки». Іменник *листівкарство* цілком відповідає значенню запозиченого слова, має прозору семантику, а тому його варто використовувати. Окрім цього, іменник *листівкарство* є прикладом типової моделі словотворення, адже суфікс *-ств(о)* творить й інші абстрактні збірні назви (*авторство, малярство*).

Прикметно, що наявність у тексті одного англізма на *-інг* сприяє появі інших запозичень цього типу. Наприклад, у тексті про листівкарство, тобто кардмейкінг, уживають такі недоречні кальки: *айріс-фолдінг* (англ. *Iris folding* – *складання райдужки*) – техніка паперового ремесла, яка передбачає складання смужок кольорового паперу таким чином, щоб сформувавши дизайн; центр дизайну – райдужна оболонка – форма, що нагадує діафрагму райдужної оболонки об'єктива камери; радимо замінити цей англізм словосполучками *складання райдужки, райдужна аплікація*, що мають прозору семантику; *квілінг* (англ. *quilling* – «*рюш*», походить від слова *quill* – *пташине перо, гофрувати, плітти*) – мистецтво виготовлення плоских або об'ємних композицій зі скручених у спіралі смужок паперу); краще вживати слово *паперокручення*, яке цілком відповідає суті поняття і є зрозумілим.

В іншому тексті також натрапляємо на нанизування англізмів: *Подано аналіз педагогічних прийомів, які активно застосовуються на різних етапах уроку: ментальні карти, медіатексти, маніпулятивні технології, сторітелінг, скрайбінг, креолізовані тексти, кардмейкінг та інше* (Свидло, 2021).

Прихильники глобалізації й «обангличання» (Масенко, 2007: 68) нашого суспільства стверджуватимуть, що в українській мові немає влучного відповідника, а тому запозичення є вимушеним кроком. Хоча інший вид аплікації має вдалу українську назву – *торцювання*. Це один із видів паперового рукоділля, який можна зарахувати і до способу аплікації, і до виду *квілінгу*. Популярність цієї техніки можна пояснити ефектом «пухнастості» та легким способом виконання.

«Словник української мови» фіксує цей іменник: Торцювання, я, сер., спец. Дія за значенням торцювати. *Стругання торцевих поверхонь деталей з деревини, коли волокна перерізуються під кутом 45—90°, називається торцюванням* (Білодід, 1979 (10): 211). Мотивувальним словом для цього іменника є дієслово: Торцювати, юю, юєш, недок., перех., спец. 1. Обробляти торці (в 1 знач.). *Ролики для транспортерів раніше виготовлялися так: газозварники різали труби на частини, токарі торцювали крайки до необхідних розмірів.* 2. Покривати торцями (у 3 знач.). *Торцювати бруківку* (Білодід, 1979 (10): 211).

Іменник *торець*, від якого походить дієслово, має такі значення: 1. Поперечна грань предмета (колоди, стрижня, цеглини тощо). 2. буд. Бокова (коротка) сторона прямокутного в плані будинку, споруди. 3. Короткий, звичайно шестигранний, дерев'яний брусок, призначений для підлоги або для покриття дороги. 4. Бруківка з таких брусків (Білодід, 1979 (10): 203).

Отже, у цьому разі для найменування виду аплікації використали вже наявне в мові слово. Переосмисливши основне значення іменника *торцювання*, його почали вживати в іншій терміносистемі. Новий термін міг виникнути на основі перенесення назви *торець* (3 значення за словником) на основний елемент аплікації (стиснутий скручений шматок паперу у формі конуса) за зовнішньою подібністю. Або через те, що головним інструментом тут є довга тонка паличка з тупим кінцем – *торцем* (1 значення за словником).

Уживаючи терміни на *-інг*, педагоги, на жаль, не завжди розуміють їхнє значення і припускаються лексичних помилок, приміром: *Залучаю учнів до створення кардмейкінгів* (виготовлення листівки ручної роботи). *Виготовлення кардмейкінгу може стати і домашнім завданням, де розкривається творчий потенціал учня...* (Ворошилова, 2018). Англізм *кардмейкінг* уживають для позначення процесу, дії – виготовлення карт (листівок), наслідком (результатом) якої є листівка ручної роботи. Отже, словосполучення *виготовлення (створення) кардмейкінгу* є плеоназмом.

Ще один метод, яким послуговуються педагоги, працюючи з учнями, – це *скрайбінг* (англ. *scribe* – *робити ескіз, нарис*). Розповідь чи пояснення, що супроводжується графічною ілюстрацією головного змісту сказаного. Ми слухаємо розповідь про щось і одночасно бачимо графічну відповідність почутому: *Скрайбінгом називають новітню техніку презентації, у якій мову оратора ілюструють «на льоту» малюнками на білій дошці (або аркуші паперу)* (Шитель, 2018). Замість чужого слова краще вживати звичні для нас *малюнок, ескіз, ілюстрація* або *візуалізація*.

Доволі популярними серед педагогів є англізми *лепбукінг* і *скрапбукінг*, приміром: *Скрапбукінг як дидактичний прийом підвищення мотивації учнів до вивчення зарубіжної літератури в школі* (Сорока, 2018); *Лепбукінг – інноваційний засіб навчання англійської мови в умовах Нової української школи* (Пазуха, 2018).

Скрапбукінг (англ. *scrap* – дрібні папірчики, записочки, білетики та *book* – книжка) – це оформлення фотографій, різноманітних вирізок у сторінки та альбоми: Як відомо, укладання таких альбомів на різноманітні теми притаманне багатьом сучасним дівчатам-підліткам. Тому вчитель літератури може запропонувати школярам створити *скрапбукінг*, присвячений якомусь літературному твору або творчості письменника (Ісаєва, 2014). Отже, це ще одна назва на

позначення процесу виготовлення чогось, яку в останньому реченні вжито некоректно.

Слово-мотиватор *скрапбук* теж побутує в мовленні педагогів: *Скрапбук* – новий засіб вивчення української літератури (Воробей, 2020). Хоча не всі словники його фіксують. Лише один із онлайн-словників пропонує описовий переклад цього слова, а саме: альбом для газетних вирізок.

Іменник *лепбукінг* (*lapbooking*) не вдалося знайти ні в перекладному словнику, ні за допомогою онлайн-перекладача. Фіксують лише слово *lapbook*, перекладаючи іменником-англізмом *ноутбук*.

У педагогічній літературі словом *лепбук* (англ. *lap* – коліно, *book* – книга) називають саморобну інтерактивну папку чи зошит, у які збирають і яскраво оформлюють різноманітні пізнавальні матеріали з певної теми вивчення. *Лепбук* обов'язково має різні за розміром кишеньки, вставки, рухливі деталі, віконця, мінікнижечки тощо з цікавою інформацією щодо предмету вивчення. Новотвір *лепбукінг*, вочевидь, уживають на позначення процесу, до якого залучають учнів на уроках словесности, – виготовлення лепбуків, тобто саморобних книжечок.

Щодо англізмів *лепбукінг* і *скрапбукінг*, то їх радимо замінити зрозумілими для учнів словосполученнями, приміром: *виготовлення клаптикових книжечок, виготовлення мінікнижечок, виготовлення саморобних книжечок тощо*.

Проаналізувавши науково-методичну літературу, можемо припустити, що з'явилися англізми-квазітерміни на українському ґрунті, щоб надати тексту більшої ваги і науковості. Щодо основних причини появи недолугих термінів-англізмів у мовленні педагогів можна назвати ті самі, що й у інших терміносистемах: тенденція до лаконізму, однозначності терміна, більша престижність слів-запозичень, що здаються сучаснішими, ніж їхні українські відповідники. Проте не варто нехтувати власним національномовним обличчям, вживаючи недоречні англізми, через хибне уявлення про те, що запозичене слово може підвищити авторитет мовця і «надати ваги не надто престижним професіям» (Дьолог, 2019: 14). Ще одна причина поширення англізмів – «експресивність новизни» (Козуб, 2017: 40). Використовують незвичні іншомовні терміни, щоби привернути увагу читача.

Такий підхід недоречний і небезпечний щодо термінів і слів, якими послуговуються педагоги. Адже надуживання іншомовними словами формуватиме в учнів зневажливе ставлення до рідної мови. Окрім цього, використання власне англійських слів, які непристосовані до фонетичних і граматичних законів нашої мови, замість пошуку українських відповідників завдає непоправної шкоди українській мові, яка поступово втрачає свої позиції в термінології сучасних наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк, Б.М. (2001). Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*, 3, 48 – 54.
2. Архипенко, Л.М. (2004). Своєрідність сучасної мовної ситуації процесу запозичення англіцизмів. *Культура народів Причорномор'я*, 49, 75–79.
3. Білодід, І.К. (Ред.) (1970–1980). Словник української мови (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.
4. Бондаренко, Н.В. (2019). Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. *Молодь і ринок*, 7 (147), 130–135.

5. Булгакова, І.М. (2020). *Storytelling (Історії, які навчають): навчально-методичний посібник*. URL: // <https://vseosvita.ua/library/navcalno-metodicnij-posibnik-storytelling-istorii-aki-navcaut-205089.html>
6. Воробей, Т.М. (2020). *План-конспект роботи творчої майстерні «Скрапбук – новий засіб вивчення української літератури»*. URL: // <https://vseosvita.ua/library/plan-konspekt-roboti-tvorcoi-majsterni-skrapbuk-novij-zasib-vivcenna-ukrainskoi-literaturi-298130.html>
7. Ворошилова, В.П. (2018). *Формування креативної особистості на уроках української мови і літератури шляхом використання елементів інноваційних технологій*. URL: // http://novagimnazia.ucoz.net/DOK/z_dosvidu_roboti_voroshilovoji_v.p.pdf
8. Григоренко, М. (2014). Особливості процесу запозичання в сучасній українській мові. *Вісник Львівського університету, серія філологічна*, 61, 255–261.
9. Гром'як, Р.Т., Ковалів, Ю.І. & Теремко, В.І. (Ред.) (2007). *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: ВЦ «Академія».
10. Гурко, О.В. (2012). Англійські запозичення в мові мас-медіа. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, філологічні науки, мовознавство*, 22, 39–42.
11. ДСТУ 3966-2000 *Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять*. Київ: Держстандарт України.
12. Дубок, Т.В. (2017). *Використання технології сторітелінг на уроках української мови та літератури як засобу формування мовної компетентності учня*. URL: // <http://timso.koippo.kr.ua/hmura13/dubok-tetyana-vasylivna-vykorystannya-tehnolohiji-storitelinh-na-urokah-ukrajinskoji-movy-ta-literatury-yak-zasobu-formuvannya-movnoji-kompetentnosti-uchniv/>
13. Дьолог, О.С. (2019). Англійські запозичення в сучасній українській економічній термінології. *Закарпатські філологічні студії*. 8(1), 12–17.
14. Завадський, Й.С., Осовська, Т.В. & Юшкевич, О.О. (2006). *Економічний словник*. Київ: Кондор.
15. Ісаєва, О.О. (2014). *Креолізований текст на уроках світової літератури як фактор активізації читачької діяльності*. URL: // nataalka22.dp.ua/креолізовані-тексти
16. Козуб, Л.С. (2017). Особливості використання англіцизмів у сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія: філологія*, 26 (2), 40–42.
17. Лавриненко, В.Я. (2020). *Сторітелінг на уроках*. URL: // <https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/dla-vciteliv/velika-pedrada/storiteling-na-urokah>
18. Масенко, Л. (2007). *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора.
19. Михайлович-Гетто, О. (2007). Конотація квазітерміна в рекламному тексті: співвідношення індивідуального та колективного. *Вісник Сумського державного університету, серія: філологія*, 1(1), 156–160.
20. Пазуха, Я.С. (2018). *Лепбукінг – інноваційний засіб навчання англійської мови в умовах Нової української школи. Методичний посібник*. URL: // http://testportal.ucoz.com/load/programi/lepbuking_innovacijnij_zasib_navchannja_anglijjskoji_movi_v_umovakh_novoji_ukrajinskoji_shkoli_metodichnij_posibnik/3-1-0-971
21. Перчак, Л.Я. (2018). *Використання методу Storytelling на уроках розвитку зв'язного мовлення*. URL: // <https://naurok.com.ua/vistup-vikoristannya-metodu-storytelling-na-urokah-slovesnosti-66573.html>
22. Сабада, І.В. (2020). *Сторітелінг – ефективний метод навчання і виховання*. URL: // <https://genezum.org/library/storiteling--efektyvnyy-metod-navchannya-ta-vuhovannya>
23. Свидло, О.М. (2021). *Впровадження медіаосвіти на уроках української мови та літератури*. URL: // <https://vseosvita.ua/library/vprovadzenna-mediaosviti-na-urokah-ukrainskoi-movi-ta-literaturi-396345.html>
24. Симоненко, К.О. (2015). *Застосування технології «Storytelling» у навчанні англійської мови молодших школярів*. URL: // <https://www.psych.kiev.ua/>

25. Скорейко-Свірська, І. (2008). *Загальні тенденції фонетико-графічної асиміляції науково-технічних термінів англійського походження*. URL: // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2008_620/17.pdf.
26. Сорока, І.І. (2018). *Скрапбукінг як дидактичний прийом підвищення мотивації учнів до вивчення зарубіжної літератури в школі*. URL: // <https://naurok.com.ua/stattya-skrabuking-yak-didaktichniy-priyom-pidvischennya-motivaci-uchniv-dovichennya-zarubizhno-literaturi-v-shkoli-45032.html>
27. Туровська, Л.В., Василькова, Л.М. (2008). *Нові слова та значення: словник*. Київ : Довіра.
28. Удич, З.І. (2018). *Сторітеллінг (storytelling) у підготовці майбутніх учителів інклюзивних класів*. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету, серія: педагогічні науки*, 151(1), 301–306.
29. Шитель, А.В. (2018) *Використання скрайбінгу та буктрейлерів у освітньому процесі*. URL: // <https://alina09v.wixsite.com/mysite/buktrejleri>

Oksana Dilna

ON STORYTELLING AND OTHER “TRIFLES” IN THE TERMINOLOGY OF LANGUAGE AND LITERATURE METHODOLOGY

The article focuses on the most wide spread English loan words in the terminological systems of language and literature methodology. Attention is mainly given to those foreign words that do not meet phonetic and morphological rules of the Ukrainian language. Key reasons for popularization of the English loan words in terminology have been revealed, namely: laconicity, one meaning, expressiveness, desire to enhance authority of the speaker and his/her profession.

Examples from the Internet sources show that teachers of language and literature as well as scholars actively use *-ing* words (*сторітелінг, кардмейкінг, лепбукінг, скрайбінг, скрапбукінг, etc.*). The texts illustrate sometimes in appropriate an incorrect usage of the English loan words that have not become established yet: one can often face doubts regarding spelling of the foreign words, there are lexical mistakes caused by misunderstanding of the loan word. In appropriate usage of the aforementioned English loan words is also proved by the fact that these words have not adapted to the Ukrainian language, and therefore they often are rendered in the Ukrainian texts in the language of the original.

The article offers possible variants of replacing in appropriate English loan words with proper Ukrainian language means (words and word combinations). Usage of English loan words in the speech of teachers of language and literature should be limited, as these words have unclear semantics and, consequently, the pupils may misunderstand them or miss their meaning completely.

Excessive use of quasiterms, for example, *сторітелінг, кардмейкінг, лепбукінг, скрайбінг, скрапбукінг* gives the text pseudoscientific character and makes it not understandable for the pupils. In this way the pupils are imposed the ideas at all the terms are loan terms, and modern sciences do not use Ukrainian, giving exclusive preference to English.

Certainly, it is true that English plays an important role in the modern world, as it is the language of international communication in Europe and worldwide. However, automatic borrowing of the English words, which do not correspond to Ukrainian grammar does not enrich our language but ruins it. Each of the above mentioned English loan words can be replaced with equivalents from the already existing words and word combinations. Use of word combinations instead of one-lexeme English borrowings is not a drawback as it is important for the pupils to understand the term and its transparent semantics.

Key words: English borrowing, loanwords, quasiterms, words of foreign origin, terminology of language and literature teaching methodology.

REFERENCES

1. Arkhopenko, L.M. (2004). Svoieridnist suchasnoi movnoi sytuatsii protsesu zapozychennia anhlitsyzmiv. *Kultura narodov Prychernomoria*, 49, 75 – 79 (in Ukr.)
2. Azhniuk, B.M. (2001). Movni zminy na tli dekolonizatsii ta hlobalizatsii. *Movoznavstvo*, 3, 48 – 54 (in Ukr.)
3. Bilodid, I.K. (Ed.) (1970 – 1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy* (Vol. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.)
4. Bondarenko, N.V (2019). Storytelling yak komunikatsiinyi trend i vsepredmetnyi metod navchannia. *Molod i rynek*, 7 (147), 130 – 135 (in Ukr.)
5. Bulhakova, I.M. (2020). *Storytelling (Istorii, yaki navchaitu): navchalno-metodychnyi posibnyk*. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/navchalno-metodicnij-posibnik-storytelling-istorii-aki-navcaut-205089.html> (in Ukr.)
6. Doloh, O.S. (2019). Anhlomovni zapozychennia v suchasni ukrainskii ekonomichni terminolohii. *Zakarpatski filolohichni studii*. 8(1), 12–17 (in Ukr.)
7. DSTU 3966-2000 *Terminolohiia. Zasady i pravyla rozroblennia standartiv na terminy ta vyznachennia poniat*. Kyiv: Derzhstandart Ukrainy (in Ukr.)
8. Dubok, T.V. (2017). *Vykorystannia tekhnolohii storitelinh na urokakh ukrainskoi movy ta literatury yak zasobu formuvannia movnoi kompetentnosti*. Retrieved from: <http://timso.koippo.kr.ua/hmura13/dubok-tetyana-vasylyivna-vykorystannya-tehnolohiji-storitelinh-na-urokah-ukrajinskoji-movy-ta-literatury-yak-zasobu-formuvannya-movnoji-kompetentnosti-uchniv/> (in Ukr.)
9. Hrom'iak, R.T., Kovaliv, Yu.I. & Teremko, V.I. (Red.) (2007). *Literaturoznavchyi slovnnyk-dovidnyk*. Kyiv: VTs "Akademiia" (in Ukr.)
10. Hryhorenko, M. (2014). Osoblyvosti protsesu zapozychannia v suchasni ukrainskii movi. *Visnyk Lvivskoho universytetu, seriia filolohichna*, 61, 255–261 (in Ukr.)
11. Hurko, O.V. (2012). Anhliski zapozychennia v movi mas-media . *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, filolohichni nauky, movoznavstvo*, 22, 39–42 (in Ukr.)
12. Isaieva, O.O. (2014). *Kreolizovanyi tekst na urokakh svitovoi literatury yak faktor aktyvizatsii chytatskoi diialnosti*. Retrieved from: [// natalka22.dp.ua/kreolizovani-teksty](http://natalka22.dp.ua/kreolizovani-teksty) (in Ukr.)
13. Kozub, L.S. (2017). Osoblyvosti vykorystannia anhlitsyzmiv u suchasni ukrainskii movi. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, seriia: filolohiia*, 26 (2), 40–42 (in Ukr.)
14. Lavrynenko, V.Ia. (2020). *Storitelinh na urokakh*. Retrieved from <https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/dla-vciteliv/velika-pedrada/storiteling-na-urokah> (in Ukr.)
15. Masenko, L. (2007). *(U)movna (U)kraina*. Kyiv: Tempora (in Ukr.)
16. Mykhailovych-Hetto, O. (2007). Konotatsiia kvazitermina v reklamnomu teksti: spivvidnoshennia indyvidualnoho ta kolektyvnoho. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu, seriia: filolohiia*, 1(1), 156–160 (in Ukr.)
17. Pazukha, Ya.S. (2018). *Lepbukinh – innovatsiinyi zasib navchannia anhliskoi movy v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly. Metodychnyi posibnyk*. Retrieved from http://testportal.ucoz.com/load/programi/lepbuking_innovacijnij_zasib_navchannja_anglijskoji_movi_v_umovakh_novoji_ukrajinskoji_shkoli_metodichnij_posibnik/3-1-0-971 (in Ukr.)
18. Perchak, L.Ia. (2018). *Vykorystannia metodu Storytelling na urokakh rozvytku zv'iaznoho movlennia*. Retrieved from <https://naurok.com.ua/vistup-vikoristannya-metodu-storytelling-na-urokah-slovesnosti-66573.html> (in Ukr.)
19. Sabada, I.V. (2020). *Storitelinh – efektyvnyi metod navchannia i vykhovannia*. Retrieved from <https://genezum.org/library/storiteling--efektyvnyy-metod-navchannya-ta-vykhovannya> (in Ukr.)
20. Shytel, A.V. (2018) *Vykorystannia skraibynhu ta buktreileriv u osvithnomu protsesi*. Retrieved from <https://alina09v.wixsite.com/mysite/buktrejleri> (in Ukr.)

21. Skoreiko-Svirska, I. (2008). *Zahalni tendentsii fonetyko-hrafichnoi asymiliatsii naukovo-tekhnichnykh terminiv anhliiskoho pokhodzhennia*. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2008_620/17.pdf (in Ukr.).
22. Soroka, I.I. (2018). *Skrabukin̄ yak dydaktychnyi pryiom pidvyshchennia motyvatsii uchniv do vyvchennia zarubizhnoi literatury v shkoli*. Retrieved from <https://naurok.com.ua/stattya-skrabuking-yak-didaktichniy-priyom-pidvischennya-motivaci-uchniv-do-vivchennya-zarubizhno-literaturi-v-shkoli-45032.html> (in Ukr.).
23. Svydlo, O.M. (2021). *Vprovadzhennia mediaosvity na urokakh ukrainskoi movy ta literatury*. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/vprovadzenna-mediaosviti-na-urokah-ukrainskoi-movi-ta-literaturi-396345.html> (in Ukr.).
24. Symonenko, K.O. (2015). *Zastosuvannia tekhnolohii “Storytelling” u navchanni anhliiskoi movy molodshykh shkoliariv*. Retrieved from https://www.psyh.kiev.ua/Symonenko_K.O._Zastosuvannia_tekhnolohii_«Storytelling»_u_navchanni_anhliiskoi_movy_molodshykh_shkoliariv (in Ukr.).
25. Turovska, L.V., Vasykova, L.M. (Eds.) (2008). *Novi slova ta znachennia: slovnyk*. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
26. Udych, Z.I. (2018). *Storitellin̄ (storytelling) u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv inkliuzyvnykh klasiv. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu, seriia: pedahohichni nauky, 151(1), 301–306* (in Ukr.).
27. Vorobei, T.M. (2020). *Plan-konspekt roboty tvorchoi maisterni “Skrabuk – novyi zasib vyvchennia ukrainskoi literatury*. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/plan-konspekt-roboti-tvorcoi-majsterni-skrabuk-novij-zasib-vivcenna-ukrainskoi-literaturi-298130.html> (in Ukr.).
28. Voroshylova, V.P. (2018). *Formuvannia kreatyvnoi osobystosti na urokakh ukrainskoi movy i literatury shliakhom vykorystannia elementiv innovatsiinykh tekhnolohii*. Retrieved from http://novagimnazia.ucoz.net/DOK/z_dosvidu_roboti_voroshilovoji_v.p..pdf (in Ukr.).
29. Zavadskiy, Y.S., Osovska, T.V. & Yushkevych, O.O. (2006). *Ekonomichnyi slovnyk*. Kyiv: Kondor (in Ukr.).

УДК 811.161.2'37:656:001.4

Н.В. НИКУЛІНА
м. Харків, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ МОДЕЛЮВАННЯ АВТОТРАНСПОРТНОГО НОМЕНА НА ПОЗНАЧЕННЯ АВТОБУСІВ ІНОЗЕМНОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті проаналізовано в діахронії і синхронії основні моделі номенклатурних знаків на позначення автобусів іноземного виробництва, досліджено типологію і формат номенклатурних одиниць, змодельованих передусім абрєвіаційно-цифровими позначками, а також відонімних та відапелятивних номенів або ж номенклатурних назв гібридної форми. Закцєнтовано увагу на надзвичайно поширеному явищі в автомобілебудівному назовництві – використанні знаків латинської абетки в процесі номінації, адже такі номени легко модернізуються і пришвидшують моделювання номенклатурних позначень нових типів автобусної техніки.

© Н.В. НИКУЛІНА, 2021

Ключові слова: транспортна термінологічна мегасистема, автотранспортний номен, автобусний номенклатурний знак, автобусна номенклатура, моделювання.

Вступ. Представники світового й українського термінознавства неодноразово зверталися до проблеми стратифікації і класифікації спеціальних одиниць лексики загалом і номенклатурного знака зокрема (Г.Й. Винокур, С.В. Гриньов-Гриневич, М.М. Дзюба, І.М. Кочан, М.А. Курушина, В.М. Лейчик, Т.В. Михайлова, О.І. Павлова, О.В. Суперанська, Л.В. Туровська, Л.А. Халіновська, С.Д. Шелов та ін.).

Опікувана нами транспортна термінологічна мегасистема охоплює чималий перелік номенклатур транспортних засобів, що на термінознавчому рівні потребують дослідження типології і формату їхніх номенклатурних одиниць. Наразі в українському секторі термінознавства маємо кілька досліджень перш за все номенів автомобільної техніки (А.П. Романченко, Н.М. Хрустик, А.М. Янчишин), також побіжно торкалися вказаної тематики українські науковці, які вивчають проблеми прагмонімів (О.О. Белей, О.В. Вінарева, Г.В. Зимовець, О.Ю. Карпенко, Т.Ю. Ковалевська, Н.В. Лиса, О.О. Приймак, О.М. Тепла, М.М. Торчинський, С.О. Шестакова).

Метою нашої статті є прагнення дослідити в діахронії і синхронії основні процеси моделювання номенів автотранспортної галузі, уніфікувати основні моделі номенклатурних назв на позначення автобусів іноземного виробництва.

Методи й методики дослідження. Для виконання окреслених у науковій розвідці завдань застосовано такі методи дослідження: *описовий метод* (для інвентаризації номенклатурних назв автобусів і пояснення специфіки їхньої будови й у діахронії, і в синхронії); *метод пасивного спостереження (реєстраційний метод)* використано для вибірки із широкого загалу саме техноменів автотранспортних засобів, зокрема на позначення автобусної техніки, виробленої закордонними відомими концернами; *метод компонентного аналізу* використано для виокремлення відонімних і відапелятивних складників номенклатурних назв та номенів гібридної форми. Застосування вказаних методів уможливило всебічно проаналізувати номенклатурні знаки на позначення автобусів іноземного виробництва.

Результати та дискусії. У попередніх наукових розвідках ми вже здійснили спробу уніфікувати термінологічний апарат термінознавства, зокрема: терміном *моделювання* називаємо процес віднайдення розробниками автотранспортної техніки оптимальної номенклатурної назви, що б адекватно відображала як технічні параметри транспортної реалії, так і комерційні інтереси виробника. Причому вказаний процес стосується як номенів, сформованих аббревіаційно-цифровими позначками, так і відонімних та відапелятивних номенів або ж номенклатурних назв гібридної форми. Також нами вже продукувалася дефініція для поняття «технічний номен» («техномен»), яким ми називаємо спеціальну ідентифікаційну одиницю певної термінологічної системи, що йменує конкретний одиничний об'єкт, певний зразок чи серію предметів масового виробництва і є членом номенклатури певної галузі науково-технічних знань. Також можна додати до формулювання, що номен є стисненою проекцією дефініції термінологічної одиниці й основних технічних характеристик об'єкта науки, що переважно передається власне терміном чи аббревіатурою, з додаванням символічної чи цифрової частини або ж онімів чи апелятивів (Нікуліна, 2012).

В ієрархії *техноменів* уводимо поняття «автотранспортний номен», яким називаємо номенклатурну одиницю, марковану як автотранспортну реалію. У цій науковій розвідці маємо на меті розглянути автобусну номенклатуру.

С.В. Гриньов-Гриневич зауважує, що «уніфікація номенклатурних одиниць із метою найбільш ефективного їхнього використання й функціонування в мовленні повинна ґрунтуватися на чітко визначених принципах, сформульованих на основі аналізу наявних найменувань і тенденцій щодо їхнього творення» (Гриньов-Гриневич, 2006: 236).

Аналіз основних моделей автотранспортного назовництва, зокрема номінаційні процеси вітчизняного автобусобудування, вже були предметом наукового дослідження (Нікуліна, 2020). Продовжуючи тяглість, можемо констатувати, що алфавітні знаки латиниці та цифрові індекси лягли в основу моделювання номенклатурних одиниць на позначення автобусної техніки як українського, так і іноземного виробництва. Використання знаків латинської абетки в процесі номінації досліджуваного автобусного парку пояснюється тим, що такі номени легко систематизуються, формуючи типологію, і пришвидшують моделювання номенклатурних позначень нових типів автобусної техніки.

На думку С.М. Руденко, під час процесів номенклатурного назовництва «вибір мотиваторів номінативних одиниць отримав нове пояснення й розширив спектр детермінант, які виходять за межі мовної системи в простір різних психічних пізнавальних функцій людини, що опосередковують формування інформаційних структур свідомості, зв'язки між ними та процеси позначення. Мотивація враховує не лише буквальні знання про позначуване, представлені прямими значеннями мовних одиниць, а й оцінно-емоційну, сенсорну, метафоричну, образну, парадоксальну інформацію» (Руденко, 2002).

Про автобус є багато історичних публікацій, зокрема про історію перших проєктів і спроб облаштування автобусних пасажирських перевезень у Харкові на початку ХХ століття є наукова розвідка, в якій віднайдено три позиції на позначення перших автобусів, що курсували містом, це *Fiat*, *Siat* і *Gaggenau*. Саме в цій публікації в поле зору потрапив термін на позначення попередника автобуса, а саме *автомобіль-омнібус* як «пробний» термін до використовуваного в сьогоденні терміна *автобус*, який на той момент усе ще не вживався в періодиці (Домановський & Олешко).

Беручи до уваги вже опрацьовані номенклатурні переліки (Додаток Авторія), зазначаємо, що мотивація в автобусному номінуванні є солідарною з мотиваціями назовництва всіх автотранспортних засобів, уже розглянутих нами в попередніх дослідженнях номенклатури автомобільного транспорту.

Перша модель автобусного номена, утворена скороченням повної назви, зафіксована в шістнадцяти автобусних виробників іноземного виробництва. Вказана модель побудована за трьома типами: 1) *абрєвіаційний компонент + буквено-цифровий індекс*; 2) *абрєвіаційний компонент + відонімний / відапелятивний компонент*; 3) *абрєвіаційний компонент + відонімний / відапелятивний компонент + буквено-цифровий індекс*: **MAN** – повна назва *Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg*, країна-виробник Німеччина: *MAN Lion's Classic*, *MAN A13 Lion's Coach*; **A.L.F.A.** – повна назва *Anonima Lombarda Fabbrica Automobili*, наразі відома під назвою *Alfa Romeo*, країна-виробник Італія: *Alfa Romeo Mille*, *Alfa Romeo 800A*; **TAZ** – повна назва *Tvornica*

Autobusa Zagreb, країна-виробник Хорватія: *TAZ Neretva*, *TAZ 1419*, *TAZ 1427*, *TAZ Dubrava*; **TELCO** – повна назва *Tata Engineering and Locomotive Company*, зараз *Tata Motors Ltd*, країна-виробник Індія: *Tata Starbus & Globus*; **UNVI** – повна назва *Unidad de Vehículos Industriales*, країна-виробник Іспанія: *UNVI Cimo*, *UNVI Touring GT*, *UNVI Gama Compa*; **DAF** – повна назва *Van Doorne's Aanhangwagen Fabriek*, країна-виробник Нідерланди: *DAF SB 4000 XF*, *DAF 430 ATLAS ATLANTIS*; **IVECO** – повна назва *Industrial Vehicles Corporation*, країна-виробник Італія: *Iveco TurboCity-U 480 bus*, *Iveco Daily S2000 minibus*; **TAM** – повна назва *Tovarna avtomobilov Maribor*, з 2001 року змінено аббревіатуру на **TVM** – повна назва *Tovarna vozil Maribor*, країна-виробник Словенія: *TAM 260A116M*, *TAM B3-090TH*; **MCI** – повна назва *Motor Coach Industries*, країна-виробник Сполучені Штати Америки: *MCI J4500*, *MCI D4500C*; **ABI** – повна назва *North American Bus Industries*, країна-виробник Сполучені Штати Америки: *NABI CDTA 35-LFW30-LFN*; **SOR** – повна назва *Sdružení opravárenství a rozvoje*, країна-виробник Чехія: *SOR LH 10.5*, *SOR NB 12*, *SOR NC 18*; **FAW** – повна назва *First Automotive Works*, країна-виробник Китай: *FAW DK 61011*, *FAW CA 6860*; **BLMC** – повна назва *British Leyland Motor Corporation*, країна-виробник Велика Британія: *BLMC VR*, *BLMC BRISTOL LODEKKA FLF*; **SAVIEM** – повна назва *Société Anonyme de Véhicules Industriels et d'Équipements Mécaniques*, країна-виробник Франція: *Saviem-LRS JL19*; **DINA** – повна назва *Diesel Nacional*, країна-виробник Мексика: *DINA LINNER G*, *DINA RUNNER 8*; **SETRA** – назву торгової автобусної марки (країна-виробник Німеччина) утворено від скорочення терміна на позначення *самонесивного* кузова німецькою мовою «*selbsttragend*»: *Setra ComfortClass S 416 GT-HD-2*, *Setra S531 DT*.

На прикладі змодельованого аббревіаційно-цифровими позначками автобусного номена *MAN NL 222* автомобільного німецького концерну MAN (повна назва *Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg*) можна простежити запровадження своєрідного «стандарту» в позначеннях автобусів із використанням літер латиниці, але з розшифруванням німецькою мовою: **SL** – стандартний міський автобус (нім. *Standard-Linienbus*); **SG** – стандартний зчленований автобус (нім. *Standard-Gelenkbus*); **SÜ** – стандартний міжміський автобус (нім. *Standard-Überlandbus*); **SD** – стандартний двоповерховий автобус (нім. *Standard-Doppeldeckerbus*); **NL** – низькопідлоговий міський автобус (нім. *Niederflur-Linienbus*); **NM** – низькопідлоговий короткий міський автобус (нім. *Niederflur-Midibus*); **NG** – низькопідлоговий зчленований автобус (нім. *Niederflur-Gelenkbus*); **NÜ** – низькопідлоговий міжміський автобус (нім. *Niederflur-Überlandbus*); **EL** – європейський міський автобус (нім. *Europa-Linienbus*).

Для полегшення ідентифікації, голландська компанія *VDL Futura* позначає свої автобуси номером на три літери і цифровим індексом на п'ять цифр, наприклад аббревіаційно-цифрова частина номенклатурного знака *VDL Futura FLM 12-380* розшифровується так: перша буква – назва моделі *Futura*, друга буква – висота автобуса (**L** – нормальна, **H** – висока); третя буква – виробник двигуна (найпоширенішими з яких є **D** – DAF, **M** – Mercedes-Benz); перша пара цифр – довжина в метрах; наступні три цифри вказують на потужність двигуна.

Констатуємо, що найбільшу частку номенклатурних найменувань із аббревіаційно(буквено)-цифровим позначенням і без відонімних та відапелятивних компонентів зафіксовано на позначеннях автобусів китайських автобусних підприємств, наприклад: *Ankai HFF6100LK10D*, *Foton*

BJ 6760, Golden Dragon XML6700J23, Higer KLQ6896X, JAC HFC6908H, King Long XMQ6110GS, Sunlong SLK6802, Zhongtong BRT LCK6180G, Zonda YCK6106HGW3, FAW CA 6860, Jingtong BJK6112A, Shaolin SLG6602CB.

Друга модель автобусного номена – це антропонімічні номенклатурні знаки назв автотранспортних концернів, в основу яких покладено чоловічий антропонім прізвищевго типу, переважно власника або ж фундатора компанії-виробника автобусів: *антропонім + відонімний / відапелятивний компонент + буквенний індекс / буквено-цифровий індекс*: **Berliet** – французький виробник автобусів з'явився завдяки таланту одного з найвідоміших автоконструкторів світу Маріуса Берліє (Marius Berliet): *Berliet CBL, Berliet VMSD, Berliet CBOV, Berliet PR 14S*; **Büssing** – німецький виробник автобусів, заснований інженером-механіком Генріхом Бюссінгом (Heinrich Büssing), згодом заводи компанії Büssing перетворились на автобусні підрозділи компанії MAN: *Büssing DE65, Büssing Typ III, Büssing Typ II F*; **Carrosserie Hess AG** – відома швейцарська компанія-виробник автобусів та комерційного транспорту, заснована Гайнріхом Гесом (Heinrich Hess) у 1882 році: *Hess N UB 2-2-1, Hess N UA 2-2-2-2*; **Drögmöller** – німецький виробник автобусних кузовів із міста Хайльбронн (Heilbronn), засновником є Готхард Дрегмоллер (Gotthard Drögmöller): *Drögmöller E440 Meteor, Drögmöller E430U SuperComet, Drögmöller E330K MiniComet*; **Van Doorne's Aanhangwagen Fabriek** – нідерландська компанія з виробництва автомобілів, причепів і автобусів, засновниками є брати Хуберт і Вім ван Доорн (Hubert van Doorn, Wim van Doorn): *DAF Smit SB 3000, DAF Layland, DAF SB 4000*; **Den Oudsten** – нідерландський виробник автобусів, засновником цієї автобусобудівної компанії (далі назва *DAF*) є Марінус де Аудстен (Marinus den Oudsten): *Den Oudsten (DAF) MBG205*; **Sunsundegui** – іспанська компанія-виробник автобусів, заснована Хосе Сунсундегі (José Sunsundegui) в 1944 році в місті Ірун: *Sunsundegui Astral, Sunsundegui SB3 Low Entry*; **Prevost Car** – канадська автобусобудівна фірма (провінція Квебек), власник Ежен Прево (Eugène Prevost): *Prevost XLII Bus Shell, Prevost X3-45, Prevost 50-PI-33*; **Grupo Salvador Caetano** – португальський виробник автобусних кузовів, засновником якого є Сальвадор Каєтано (Salvador Caetano): *Caetano Algarve II, Caetano Optimo III, Caetano Midi-Delta*; **Thomas Built Buses** – американський виробник шкільних автобусів, засновником якого є Перлі А. Томас (Perley A. Thomas): *Thomas Built Buses Conventional, Thomas Built Buses Minotour, Thomas Built Buses Mighty Mite, Thomas Built Buses Saf-T-Liner C2*; **Citroen** – французька компанія-виробник автобусів, фундатор Андре Сітроєн (Andre Citroen): *Citroen RELAY 3.0 HDi 155 157*; **Renault** – французька автомобілебудівна корпорація, що її брати Луї, Марсель і Фернан Рено (Louis, Marcel, Fernan Renault) засновують як компанію «*Société Renault Frères*»: *Renault Midliner Midliner, Renault FR1 51*; **Alexander Dennis** – англійська компанія-виробник автобусів, заснована братами Джоном і Реймондом Денніс (John and Raymond Dennis): *Alexander Dennis Paragon, Alexander Dennis Profile*; **Guy Motors** – англійська автобусобудівна фірма, заснована Сіднеєм С. Гаєм (Sidney Guy): *Guy Arab UF/LUF, Guy Vixen*; **Fabbrica Automobili Lancia** – італійська автомобілебудівна компанія, виробник автобусів, заснована відомим гонщиком Вінченцо Лянча (Vincenzo Lancia) разом зі своїм компаньйоном Клаудіо Фоджоліном (Claudio Fogolin): *Lancia Esagamma, Lancia Tetrajota, Lancia Omicron*.

У контексті номенклатурного найменування важливим фактором є «мотиваційна база – фрагмент структури знань про позначуване, який активується на етапі внутрішнього програмування під час породження номінативної одиниці. Внутрішня програма є результатом перетворення сформованої думки на окремі складники відповідно до структури майбутнього висловлення й пов'язана з пошуком схеми висловлення та його мовного типу» (Руденко & Сапожнікова, 2018: 29)

Моделювання автобусного номена має декілька мотиваційних баз, найбільше нами зафіксовано номенклатурних знаків, в основу яких покладено назви з географічного країнознавства: *повна назва виробника / аббревіаційний компонент + топонім + буквенний індекс / буквено-цифровий індекс*: **Міста і місцевості (15 одиниць)**: *автобус Neoplan Hamburg* (Гамбург (*Hamburg*) – друге за величиною місто Німеччини, розташоване на берегах річки Ельба); *автобус TAM B3-090TH* (в аббревіації *Tovarna vozil Maribor*; Марібор (*Maribor*) – друге за величиною місто на сході Словенії); *автобус TAZ Dubrava* (район Дубрава (*Dubrava*) в Загребі); *автобус Busscar Vista Buss Elegance 360* (Віста (*Vista*) – місто, штат Каліфорнія); *автобус BredaMenarinibus Monocar 230 MU* (Бредá (*Breda*) – місто в Нідерландах, у провінції Північний Брабант); *автобус Solaris Valletta* випускається спеціально для Мальти (Валлétта (*Valletta*) – столиця Мальти, розташована на острові Мальта, на узбережжі Середземного моря); *автобус Solaris Urbino 12 LE* (Урбіно (*Urbino*) – муніципалітет в Італії, у регіоні Марке, столиця провінції Пезаро й Урбіно); *автобус VDL Pacific* (Пасіфік (*Pacific*) – округ (графство) у штаті Вашингтон, США); *автобус Gaggenau C 32* (Гаггенау (*Gaggenau*) – місто в Німеччині, районний центр, розташований на землі Баден-Вюртемберг); *автобус AMZ-KUTNO* (Кутно (*Kutno*) – місто, розташоване в центральній Польщі); *автобус Autosan Wetlina City* (Ветлина (*Wetlina*) – село в Польщі, у гміні Тісна Ліського повіту Підкарпатського воєводства); *автобус SOR NC 18* (компанія *SOR Libchavyspol.* – чеська автобусна фірма з міста Лібхави); *автобус Leyland* (місто Лейленд (*Leyland*) – адміністративний центр у Великій Британії); *автобус Jelcz 120MTE* (Єльч-Лясковіце (*Jelcz-Laskowice*) – місто в південно-західній Польщі, виникло в результаті об'єднання міст Єльч та Лясковіце-Олавські). **Річки (5 одиниць)**: *автобус ISUZU LT132L* (*Isuzu* – річка Ісудзугава, поряд з якою розташований найстаріший синтоїстський храм Японії – Ісе-дзингу); *автобус Sutlej Lexia S 400* (Сатледж (*Sutlej*) – річка в Азії, найбільша притока Інду, протікає територією Китаю, Індії і Пакистану); *TAZ Neretva* (Неретва (*Neretva*) – річка в Боснії, Герцеговині і Хорватії в басейні Адріатичного моря); *автобус DINA BULLER* (Буллер (*Buller*) – річка, що протікає в північно-західній частині Південного острова Нової Зеландії в регіонах Тасман і Уест-Кост); *автобус Temsa Safir MS82* (Темза (*англ. Thames*) – річка на півдні Англії, один з найбільших водних шляхів в Англії). **Гори (2 одиниці)**: *автобус Solaris Alpino 8,9 LE* (Альпи (*Alpes, die Alpen, le Alpi, Alpe, Alpino*) – гірська система в Європі, на території Австрії, Італії, Ліхтенштейна, Німеччини, Словенії, Франції, Швейцарії); *автобус Ayats Olimpo-B* (Олімп (*Olimp*) – найвища гора Греції).

Вторинна номінація в термінознавстві є загальновідомим явищем, саме його ми можемо вжити й на позначення номінаційних процесів у номенклатурному назовництві, адже предметів (у нашому випадку – автобусів) для називання значно більше, ніж номінаційних можливостей мови. До того ж варто зважити

на природні процеси людської свідомості, зокрема здатність до асоціативного мислення, що наявне й у моделюванні номенклатурних назв.

На окрему увагу заслуговує модель автобусного номенклатурного знака, де найбільше використано вторинну номінацію і одним зі складників є емоційний мотиватор, виражений іменниками-апелятивами: враження позитивного характеру від подорожування в комфортабельних умовах, що асоціюється з такою словниковою базою: *MAN Lion's Comfort* (комфорт), *Solaris Vacanza 12* (свято, відпочинок), *VDL Kusters Parade* (парад), *Marcopolo Paradiso 1800 DD G7* (рай), *Berliet PHN «Randonnée»* (піші прогулянки), *Berliet Stradair 20* (відкрите повітря), *Zhongtong Triumph LCK6750D* (тріумф); залучення до номінаційних процесів у моделюванні номенклатурних одиниць іменників-апелативів на означення статусу, професій, посад, звань переважно у чоловічому роді: *VDL Ambassador* (посол), *VDL Diplomat* (дипломат), *Berkhof Premier GB* (прем'єр), *Mitsubishi Fuso Aero Queen* (королева), *Mitsubishi Fuso Aero King* (король), *Peugeot Boxer Minibus II* (боксер); використання позитивних характеризувальних рис, на кшталт «особа, спроможна ухвалювати відповідальні і складні рішення»: *Zhongtong Creator LCK6125H* (творець), *Noge Titanium* (титан), *VDL Mistral* (господар доріг), *Renault Master* (майстер), *Autosan A1010T «Lider 3»* (лідер); позначення особи подорожувальника різними видами транспортних засобів: *DINA RIDDER E* (вершник), *Mercedes-Benz Turismo L* (турист).

Астрономічно-міфологічний мотиватор, виражений іменниками-онімами, зафіксовано в таких номенклатурних автобусних найменуваннях: *Ayats Apolo II* (Аполлон), *Ayats Diana* (Діана), *Ayats Júpiter* (Юпітер), *Ikarus* і *Ikarbus* (міфічний персонаж Ікар), *Troliga Fenix*, *Ayats Phoenix* (Фенікс), *Troliga Pegasus* (Пегас), *Troliga Leonis* (Лев), *Troliga Scorpius* (Скорпіон), *Troliga Taurus*, *Ayats Tauro* (Телець) *Troliga Sirius* (Сіріус).

Загалом можна звисновкувати, що автобусне назовництво має ті ж мотиватори і ресурси, що й автомобільна номінація, а найбільш продуктивним є спосіб використання знаків латинської абетки й цифрових індексів у процесі нової номінації, адже такі номенклатурні знаки легко класифікуються, модернізуються і пришвидшують процеси моделювання номенклатурних позначень нових типів автобусної техніки. У номенклатурних назвах автобусів, що мають у своєму складі буквено-цифрову частину, доволі цікавим є те, що виробники не мають систематизованого графічного оформлення номенклатурних знаків, тому бачимо подальше зацікавлення минулими і сучасними номенклатурними процесами.

З огляду на те, що автотранспортна термінологія і номенклатура є однією з найбільш динамічно розвинених тематичних сфер сучасної мови, перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань: 1) уточнення типу семантичного компонента відонімних автотранспортних номенів, зв'язку власної назви, асоціативного фактора й позначуваного матеріального об'єкта; 2) класифікація відапелативних автотранспортних номенів, визначення типів номенклатурного моделювання й різновидів семантичного компонента; 3) типологізація буквено-цифрових складників технічних номенклатурних одиниць на позначення автотранспортної техніки. Указані проблеми надалі потребують додаткової уваги українських термінологів, причому обов'язково в тісній співпраці з представниками досліджуваних технічних галузей.

ЛІТЕРАТУРА

1. АВТО.RIA. URL: <https://auto.ria.com/uk/bus/>
2. Гринев-Гриневиц, С.В. (2006) *Терминоведение : Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Академия.
3. Домановський, А.М. & Олешко, Н.П. (2020) Автомобільний громадський транспорт у Харкові на початку ХХ ст.: проекти та перші спроби реалізації (за матеріалами місцевої преси). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 30, 109–138.
4. Нікуліна, Н.В. (2020). Національно-культурна специфіка номенклатурних знаків (номенів) на позначення автобусної техніки українського виробництва. *Лінгвістичні дослідження*, 52, 73–80.
5. Нікуліна, Н.В. (2012). Утилітарні вимоги до номена (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 733, 139–144.
6. Руденко, С.М. (2002) Мотивація номенів, що функціонують у підмові громадського харчування. *Українське мовознавство*, 24, 8–12.
7. Руденко, С.М. & Сапожнікова, Л.Я. (2018). *Творення та функціонування номенклатурних назв в українській підмові харчування (мовно-концептуальний аспект)*. Харків: Монограф.

Nelia Nikulina

STUDYING THE METHODOLOGY OF MODELING MOTOR TRANSPORT NOMEN FOR MARKING FOREIGN-MADE BUSES

As part of our research, this article analyzes in diachrony and synchrony the main models of nomenclature signs for foreign buses and investigates the typology and format of the nomens.

The first model of the bus nomenclature is built by three types: 1) *abbreviation component + alphanumeric index*; 2) *abbreviation component + onym-based / appellative component*; 3) *abbreviation component + onym-based / appellative component + alphanumeric index*: *MCI D4500C*, *Setra ComfortClass S 416 GT-HD-2*. We have identified the largest share of nomenclature names with abbreviation (alphanumeric) designation on the bus indication of Chinese bus companies: *Ankai HFF6100LK10D*, *Foton BJ 6760*.

The second model of the bus nomen is anthroponymic nomenclature signs of the names of motor transport concerns, which are based on a male anthroponym of the surname type, mainly the owner or the founder of the bus manufacturer: *Drögmöller E330K MiniComet*, *Citroen RELAY 3.0 HDi 155 157*.

Modeling of the bus nomens has several motivational bases, most of which, as we have established, are nomenclature signs based on the names from regional geography: *Neoplan Hamburg*, *Autosan Wetlina City*, *Solaris Alpino 8.9 LE*. Of particular note is the model of the bus nomenclature sign, where secondary nomination is mostly used and the emotional motivator, expressed by nouns-appellatives, is one of the components: *Paradiso 1800 DD G7* (paradise), as well as involving the units of nouns-appellatives in nomination processes of modeling nomenclature to refer to professions, positions, titles (in most cases) in the masculine gender, but using femininities is also possible: *VDL Ambassador*, *Berkhof Premier GB*, *Mitsubishi Fuso Aero Queen*.

In general, it can be concluded that the bus nomenclature has the same motivators and resources as the car nomenclature, and the use of Latin alphabet and numerical indexes is the most productive in the process of new nomination, because such numbers are easily upgraded and accelerate modeling of new types of bus equipment.

Key words: transport terminological megasystem, motor transport nomen, bus nomenclature sign, bus nomenclature, modeling.

REFERENCES

1. AVTO.RIA. Retrieved from <https://auto.ria.com/uk/bus/> (in Ukr.).
2. Domanovskyi, A.M. & Oleshko, N.P. (2020) Avtomobilnyi hromadskyi transport u Kharkovi na pochatku XX st.: proiekty ta pershi sproby realizatsii (za materialamy mistsevoi presy). *Visnyk KNU imeni V.N. Karazina*, 30, 109–138 (in Ukr.).
3. Grinev-Grinevich, S.V. (2006) *Terminovedenie : Uchebnoe posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij*. Moscow: Akademija (in Russ.).
4. Nikulina, N.V. (2020). Natsionalno-kulturna spetsyfika nomenklaturnykh znakov (nomeniv) na poznachennia avtobusnoi tekhniki ukrainskoho vyrobnytstva. *Linhvistychni doslidzhennia*, 52, 73–80 (in Ukr.).
5. Nikulina, N.V. (2012). Utylitarni vymohy do nomena (na materiali transportnoi terminolohichnoi mehasystemy). *Visnyk Natsionalnoho universytetu „Lvivska politehnika”*, 733, 139–144 (in Ukr.).
6. Rudenko, S.M. (2002) Motyvatsiia nomeniv, shcho funktsionuiut u pidmovi hromadskoho kharchuvannia. *Ukrainske movoznavstvo*, 24, 8–12 (in Ukr.).
7. Rudenko, S.M. & Sapozhnikova, L.Ia. (2018) *Tvorennia ta funktsionuvannia nomenklaturnykh nazv v ukrainskii pidmovi kharchuvannia (movno-kontseptualnyi aspekt)*. Kharkiv: Monohraf (in Ukr.).

УДК 811.1612-(07)

В.Р. ТОВСТЕНКО, Л.М. БОНДАРЧУК, Т.А. ПОДГУРСЬКА
м. Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті досліджено одну з найактуальніших і найскладніших проблем українського мовознавства XXI століття – формування економічної термінології на національній основі. Стандартизація економічної термінології, визначення її ролі у формуванні лінгвістичної та професійної компетентності фахівців у будь-якій галузі знань є головною проблемою на сьогодні. Проаналізовано типи лексичного запозичення, досліджено загальні риси, що визначають суть будь-якого терміна; зосереджено увагу на термінах-стандартах. Наголошено, що важливим аспектом класифікації термінологічних одиниць економічної сфери є їхні словотвірні особливості.

Ключові слова: лексична інтерференція, міжнародний термін, мовна картина світу, стандартизація, транслітерація, транспозиція, трансфонація.

Постановка проблеми. Останнім часом дослідники приділяють велику увагу вивченню спеціальних економічних термінологій, передусім визначенню їхніх структурно-семантичних параметрів в економічній термінології і способів номінації, питанням стандартизації та кодифікації (Грицьків, 2004; Дуда,

© В.Р. ТОВСТЕНКО, Л.М. БОНДАРЧУК, Т.А. ПОДГУРСЬКА, 2021

2001; Козловська & Товстенко, 2009; Лотка, 2000; Панько, Кочан & Мацюк, 1994; Чорновол, 2004). Одні вчені, наприклад Т.І. Панько, зазначають, що економічні терміни, у яких сконцентровано величезний досвід господарської діяльності, є неоднорідними за своїм складом і походженням (Панько, Кочан & Мацюк, 1994: 124). Інші мовознавці наголошують на засиллі в українській мові англоамериканізмів (Козловець, 1997: 70). Ґрунтовну структурно-семантичну диференціацію економічної термінології зробила в своїх наукових працях Т.П. Кравченко. Дослідниця визначила такі шляхи номінації: термінологізація загальноновживаних слів для позначення певного наукового поняття; ретермінологізація готового терміна економіки; використання наявних у мові словотвірних типів або іншомовних компонентів для утворення нових назв (Шарата & Кравченко, 2019: 130).

Актуальність дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати загальні й специфічні особливості термінологічного номінування економічних понять, що сприятиме уніфікації, стандартизації та кодифікації цієї термінології, дасть змогу прогнозувати тенденції її подальшого розвитку; дослідити проблему засвоєння та передавання іншомовних елементів, оскільки новітні запозичення не завжди підпорядковані фонетичним законам та орфографічним правилам мовотримувачів. Тенденція до гармонізації, скоординованості власної термінології з термінологіями найбільш розвинутих країн світу на сьогодні є актуальною. Терміносистема сучасної української мови є потужною мовною базою, на основі якої формуються, функціонують усі сфери науково-професійної діяльності. Унормування економічної термінології, визначення її ролі у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців будь-якої галузі знань є на сьогодні головною проблемою.

Мета й завдання статті. Метою цієї статті є спроба з'ясувати типи лексичної інтерференції, проаналізувати терміни з повним структурним збігом та терміни з частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта; дослідити спільні ознаки, які визначають суть будь-якого терміна як лексичної одиниці спеціального, обмеженого функціонування; виробити терміни-еталони, терміни-зразки, унормувати термінологію; визначити позамовні та внутрішньомовні причини запозичень. **Предмет і об'єкт дослідження.** У статті з'ясовано загальні й специфічні особливості термінологічного номінування економічних понять, описано процеси засвоєння та передавання іншомовних елементів. Об'єктом дослідження є економічна терміносистема сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мові монастирських книг, купчих і дарчих записів, реєстрів майна та приватних листів відображено окремі слова, що фактично започаткували сучасну економічну галузеву терміносистему. Наприклад, *мит*, *куни*, *данина (дань)*, *мостове*, *порядне*, *перевоз*, *печать* та ін. Тому формування української економічної терміносистеми починається від часів Київської Русі. Переважно це назви повинностей і зборів (спочатку натуральних, а потім грошових), які сформувалися на основі загальноновживаних слів. В українських пам'ятках XIV–XV ст. спеціальні поняття сфери фінансових відносин передано словами, що спочатку використовували і як загальноновживані, і як спеціальні. З часом такі слова спеціалізуються, набуваючи властивостей термінів у сучасному розумінні. Наприклад, *выраховувати*, *длжъникъ*, *заплата*, *полтына*, *личба*, *мыто*, *мытник*, *гривня*,

деньга, накладъ, позычити, розходъ, отмънити (компенсувати), приход (прибуток, доход), пожиток (користь, вигода, зиск) і т. ін. Окрему мікро-систему в складі соціально-економічної лексики становили назви податків і повинностей, які перейшли до розряду історизмів, наприклад: *осадне* – плата за поселення на новій землі, *побережне* – плата за користування узбережжями річок, *шляхове* – плата за привласнення прилюдного коня або вола, *помірне* – плата за викочену з воза бочку для продажу, *гребельне* – плата за переїзд греблі, *колодне* – плата від колоди меду, *ярмаркове* – торгове мито на ярмарку тощо.

У кінці XVI – на початку XVII століть розвивається торгівля, поширюється грошовий обіг. Зміцнення внутрішнього ринку й розширення торгівлі в Україні в другій половині XVII ст. сприяло встановленню єдиного (рублевого) мита замість численних дрібних зборів, що існували в період феодальної роздробленості. Позамовні реалії знаходять своє відображення в спеціальних словах, багато з яких із термінологічним значенням зафіксовано в «Лексиконі словенороському» Памви Беринди, в «Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст.», у збірнику актових документів «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.»: *обмитити, копъйка, подужне, поколодне, спашине, рубль, кредиторъ, вьритель, шаг, цъна* і т.ін. Соціально-економічні процеси XVIII–XIX ст. в Україні певним чином знаходять мовне втілення в українській суспільно-економічній лексиці цього періоду. Суттєву внутрішню еволюцію, зумовлену новими соціально-економічними відносинами, можна простежити в значенні багатьох сучасних економічних термінів: *гроші, кредит, фінанси, акція, вексель, податок, біржа, ваучер* та ін. Розширення міжнародних контактів сприяє інтенсифікації запозичання термінів в економічній сфері. У зв'язку з цим виникає поняття міжнародної термінології та міжнародного терміна. В мовних паралелях європейських мов існує тенденція до розширення інтернаціональності, яка полягає в тому, що новітні запозичення не завжди підпорядковані фонетичним законам та орфографічним правилам мов-отримувачів: *паблік рилейшнз, бойент, неттинг, уош, алонж* тощо. У будь-якій мові існують проблеми засвоєння та передавання іншомовних елементів, тому залежно від графічного оформлення їх поділяють на: 1) іншомовні терміни, що повністю підпорядкувалися правилам національної орфографії; 2) іншомовні терміни, що частково підпорядкувалися правилам національної орфографії; 3) іншомовні терміни, що не підпорядкувалися правилам національної орфографії та повністю зберегли своє оригінальне написання. У мовознавстві існує поняття «міжмовна інтерференція», а саме взаємодія мовних систем за двомовності, яка виникає в мовних контактах або під час індивідуального засвоєння нерідної мови. Існує фонетична, граматична й лексична інтерференції. Серед типів лексичної інтерференції виділяють: 1) власне лексичні запозичення, тобто слова іншої мови (з можливою адаптацією на рівні фонетики та морфології в мові-реципієнті); 2) кальки; 3) зміни вживаності лексичних одиниць однієї мови за зразком іншої – з двома протилежними процесами: з одного боку, активізація лексичної одиниці, з другого, – скорочення її вживання, часом аж до повного витіснення з ужитку. Формально всі запозичені терміни можна поділити на дві великі групи: 1) терміни з повним структурним збігом: *маркетинг* – англ. *marketing*, *лізинг* – англ. *leasing*, *каса* – нім. *die Kasse*; 2) терміни з частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-

реципієнта (*рентабельність* – нім. *die Rentabilität*). У кінці XIX – на початку XX ст. в економічній термінології переважали словотвірні кальки з німецької мови (*Selbstkosten* – *собівартість*, *Kostenanschlag* – *кошторис*), у сучасній пре-валюють кальки, основним джерелом яких є англійська мова (причому переважно в її американському варіанті): *shadow economy*, *shadow business*, *shadow cabinet*, *shadow capital* – *тіньова економіка*, *тіньовий бізнес*, *тіньовий кабінет*, *тіньовий капітал*. Деякі групи лексики особливо активні в формуванні стійких словосполучень – кальок за походженням. Значну групу такого типу в економічних терміносполуках формують прикметники на позначення кольору. Практично всі кольори в системах спеціальної лексики мають переносне значення. Частина таких значень – це результат впливу іншомовних одиниць. Так, сполучення *чорний ринок* є калькою нім. *Schwarzmarkt*, *сірий дилер* – калька англ. *grey dilers*, *сірий ринок* – англ. *grey market* (сполучення з прикметником *сірий* функціонують на позначення напівлегальних осіб, операцій та структур в економіці), *зелені* у знач. «долари» – англ. *greens*. Щодо адаптації терміно-одиниць, то існує декілька основних підходів, серед яких потрібно розрізняти: транслітерацію, трансфонацію та транспозицію. Транслітерація – літерне передавання слів і текстів, записаних за допомогою однієї графічної системи, засобами іншої графічної системи. Наприклад, *карт-бланш* (фр. *carte blanche*) – 1) чистий бланк, підписаний особою, яка надає можливість іншій особі заповнити цей бланк текстом; 2) необмежені повноваження; *де-юре* (лат. *de jure*) – юридично, по праву, формально. Памва Беринда у «Лексиконі словенороському» (1627 р.), не маючи точного українського відповідника для слова *заимодавец*, тлумачить його описово й наводить латинізм *creditor*, який пізніше був засвоєний українською мовою (пор. *кредитор*) на позначення організації, установи або окремої особи, що позичає гроші в борг, надає кредит. Кальки – найбільша група термінів-запозичень, напр.: *довгостроковий кредит* (англ. *long-term credit*), *короткостроковий кредит* (англ. *short-term credit*). Потрібно зважити на те, що ненормативним є користування абсолютними кальками й використання псевдотермінів англійською транслітерацією, пор.: *cash flow* (*кеш-фло*) – український нормативний варіант *грошові потоки*. Сучасні фахівці намагаються залучати одиниці питомого українського термінологічного фонду, знаходячи відповідники іншомовним термінам галузі: *квасігроші* – *регіональні гроші*, *сертифікат депозитний* – *ощадний*, *ремієнт* – *перший векселетримач*, *перевірка камеральна* – *попередня*, *індосамент* – *передавальний (передатний) напис*, *неустойка* – *забезпечення*, *недоїмка* – *недоплата*, *надбавка* – *надвишок*, *підвишка*, *дорогоцінне каміння* – *коштовне каміння* тощо. Слова іншомовного походження більше притаманні власне науковому стилю (напр.: *ембарго*, *емісія*, *реалізація*, *конкуренція*, *конвенція*, *координація*, *репарація* тощо), а питомі українські – науково-навчальному, науково-популярному його різновидам (напр.: *заборона*, *випуск*, *збут*, *суперництво*, *угода*, *погодження*, *відшкодування* тощо). За етимологічною ознакою синоніми економічної терміносистеми формують такі основні типи: один термін є власне українським, а другий – інтернаціональним або іншомовним (*зниження* – *дисконт*, *заборона* – *ембарго*, *випуск* – *емісія*, *угода* – *конвенція*, *відшкодування* – *репарація*, *порука* – *бюргшафт*, *зниження* – *гівал*, *винагорода* – *диспач*, *вивіз* – *експорт*, *ввіз* – *імпорт*); обидва терміни є запозиченнями з різних мов (*акцептант* (лат.) – *тросант* (нім.), *ревалювація* (лат.) – *ревалоризація* (фр.), *жиро* (італ.) – *індосамент* (нім.), *комісіонер* (фр.) –

фактор (лат.); терміни є національними утвореннями (*набувач* – *набувальник*, *зношеність* – *зношення* – *зношування*); еквівалентами іншомовних термінів є дво-, три-, чотирикомпонентні словосполучення (*ріелтер* (англ.) – торговець нерухомістю, *тратта* (італ.) – переказний вексель, *іпотека* (гр.) – позика під нерухомість); терміни-дублети з епонімами у своєму складі (*гайдаризм* – руйнування попередньої економічної системи, *крива Лаффера* – зв'язок між оподаткуванням та надходженням до бюджету).

Трансфонація – це звукове передавання слів, наприклад: *лізинг* (англ. *leasing*), *франко* (італ. *franco*), *моніторинг* (англ. *monitoring*) та ін. Транспозиція – використання однієї мовної форми у функції іншої: *вальвація*, *інкасо*, *реінвестування* тощо. Повного граматичного переосмислення зазнають деякі терміни-запозичення на українському мовному ґрунті внаслідок явища субстантивзації, тобто слова, які належали в мові-джерелі до різних частин мови, в українській мові стають іменниками. Це явище найбільш притаманне давнім запозиченням з латинської мови, що стали інтернаціоналізмами, напр.: *імпорт*, *експорт*, *дотація*, *кредо*, *оренда* (лат. *importo* – *довожу*, *ввожу*; лат. *exporto* – *вивожу*; лат. *doto* – *наділяю*; лат. *credo* – *вірю*; лат. *arendo* – *здаю в найми*, *наймаю*); *кредит*, *дефіцит* (лат. *credit* – *він вірить*, лат. *deficit* – *не вистачає*); *ліквідність* (лат. *liquidus* – *рідкий*). Окремі терміни-іменники, що сприймаються як одне слово, походять від словосполучень, напр.: *диверсифікація* (лат. *diversus* – *різний*, *facere* – *робити*). Низка термінів змінила свій рід із середнього на жіночий (*субсидія* – лат. *subsidium*) або ж унаслідок відсічення закінчення деякі з них стали іменниками чоловічого роду (*дивіденд* – лат. *dividendum*). У результаті транслітерації фахівці отримують однозначне та стандартизоване «інтернаціональне» написання лексичних одиниць мов з нелатинськими системами письма, а головне її призначення – гарантоване стовідсоткове відтворення транслітерованої лексичної одиниці в оригінальному написанні без будь-яких спотворень: англ. *holding*, нім. *das Holding*, укр. *холдинг* – підприємство, фірма, акціонерне товариство, що є власником частини або всіх акцій іншого підприємства та здійснює контроль над його діяльністю; англ. *leasing*, нім. *das Leasing*, укр. *лізинг* – довгострокова оренда обладнання, машини, споруд виробничого призначення; англ. *royalty*, нім. *das Royalty*, укр. *роялті* – вид ліцензійної винагороди, що є щорічними відсотками або поточними відрахуваннями, які встановлено у вигляді фіксованих ставок (у відсотках) на основі підрахунку фактичного економічного результату від використання ліцензії й виплачено покупцем ліцензії через певний проміжок часу. У сучасному глобалізованому світі особливо важливою є необхідність стандартизації термінології, тобто вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Тенденція до гармонізації, скоординованості власної термінології з термінологіями найбільш розвинутих країн світу сьогодні є актуальною. Наприклад: укр. *аваль*, нім. *der Aval*, англ. *aval*, франц. *aval*; укр. *брокер*, нім. *der Broker*, англ. *broker*, франц. *broker*; укр. *вальвація*, нім. *die Valvation*, англ. *valuation*, франц. *valuation*; укр. *стагфляція*, нім. *die Stagflation*, англ. *stagflation*, франц. *stagflation* та ін. Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних наукових, ділових, виробничих текстах. Важливою в цьому аспекті є діяльність Міжнародної організації стандартів (ISO), яка розробила чіткі та однозначні системи транслітерації.

Найбільшими за кількісним виявом є запозичення з грецької та латинської (криза, економія, економіка, монополія, акція, дивіденд, дотація, оренда, пролонгація), французької (аванс, акциз), італійської (банк, валюта, нетто, бруто, банкрут), англійської (бізнес, лізинг, дилер, консалтинг, чек, траст, офшор) та ін. мов. Показниками засвоєння запозиченого терміна є фонетико-графічне передавання іншомовного слова засобами української мови; входження іншомовного слова до певного граматичного класу слів української мови й набуття в зв'язку з цим відповідних морфологічних і синтаксичних ознак; словотворча активність, яка полягає у здатності запозиченого терміна бути основою для творення нових слів тощо. Поповнення термінологіки запозиченнями – це історично неминучий процес, необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова відповідала потребам суспільства у спілкуванні, у закріпленні результатів пізнання дійсності, розвитку й збагачення культури народу.

Одним важливим аспектом класифікації термінологічних одиниць економічної сфери є їхні словотвірні особливості (способи творення, однокомпонентні та багатокомпонентні). Найбільш продуктивним для економічної терміносистеми є суфіксальний словотвір (Безпояско, Городенська & Русанівський: 243). Наприклад, суфіксальний словотвір (українська мова): *-nn-* (опредметнена дія; специфічний тривалий виробничий процес): *дисконтування, кредитування, фрахтування, оподаткування*; *-ацій(-а)* (опредметнена дія або її наслідок): *консервація, парцеляція, контракція*; *-ість* (абстрактна лексика зі значенням узагальненої ознаки): *прибутковість, рентабельність, оборотність* та ін.; суфіксальний словотвір (англійська мова): *-ing* (торгові операції, розрахунки, платежі): *trading* – продаж товарів, торгівля; *advertising* – рекламування, рекламна справа; *-y* (економічні реалії): *currency* – грошовий обіг, *accountancy* – бухгалтерія; *-ive* (для прикметників): *active* – активний, *pojawlений*; *aggregative* – збірний (показник) та ін.

Словотвірна префіксація виражена здебільшого питомими та запозиченими префіксами та префіксоїдами *мікро-, макро-, над-, анти-, де-, пере-* тощо (Вихованець & Городенська: 367). Наприклад, префіксальний словотвір (українська мова): *де-, контр-* (зворотний процес; протилежна, зворотна спрямованість): *кредитування – декредитування, агент – контрагент*; *ре-* (повторність дії): *монополізація – ремонополізація, інвестування – реінвестування, суб-* (підпорядкованість, вторинність): *оренда – суборенда, лізинг – сублізинг* та ін.; префіксальний словотвір (англійська мова): *under-* (недостатність, недовершеність дії): *underestimate* – недооцінка, *underemployment* – неповна зайнятість; *un-* (заперечення властивості чи якості): *unbalance* – нерівновага, *unacceptable* – неприйнятний; *re-* (повторюваність дії): *rebate* – повернення переплати, *reappraisal* – перерахунок та ін.

Досить значна кількість одиниць мови економічної галузі утворена шляхом об'єднання в одне ціле інтернаціональних та питомих основ за допомогою сполучної голосної *-o-*: *капіталоутворення, ціноутворення, кредитоздатність, фондомісткість, платоспроможність* тощо. Потрібно звернути увагу на те, що зв'язок між компонентами складених терміноодиниць може бути як сурядним (*банк-боржник, держава-кредитор*), так і підрядним. Переважну більшість складених терміносполук становлять двослівні конструкції: *дійсні гроші, основний капітал, банківський прибуток, засіб платежу*; досить значну – трикомпонентні, чотирикомпонентні та більше (*плата за фонди, повна*

відновна вартість основних фондів тощо). На сучасному етапі формування кредитно-економічної термінології до продуктивних способів її творення можна віднести основоскладання (*еврокредит, самоокупність*) та словоскладання (*банк-кредитор, банк-фактор*).

Активні процеси в сучасній українській економічній терміносистемі, тобто динамічні процеси різних мовних рівнів та різної якості, мають яскравий вияв у фонетиці, лексиці, морфології, синтаксисі. Економічна наука оперує поняттями, яким властива контрастність, що знаходить специфічне вираження в антонімії (напр.: *позитивне сальдо – негативне сальдо, абсолютна додаткова вартість – відносна додаткова вартість, плановий характер економічного розвитку – стихійний характер економічного розвитку, макрокредитування – мікрокредитування, готівковий – безготівковий* і т.ін.). Потрібно звернути увагу на антонімію як на одну із суттєвих ознак системності економічної термінології. Наприклад, антонімічні пари можна розподілити за трьома основними групами: лексичні (різнокореневі), словотвірні (граматичні, спільнокореневі) та антоніми, представлені аналітичними формами. В економічній терміносистемі функціонують лексичні антоніми, утворені на власне українському ґрунті, та інтернаціоналізми як готові одиниці, напр.: *надходження – видатки, прибутки – збитки, дохід – витрати, виробництво – споживання, попит – пропозиція, актив – пасив*. У словотвірному типі регулярними засобами вираження антонімічних відношень є основи і префікси. Наприклад, за допомогою міжнародних терміноелементів у ролі суфікса, серед яких *-ат, -ант, -бот, -солд*, утворено такі терміни: *жират – жирант, індосат – індосант, трасат – трансант, овербот – оверсолд*, а за допомогою міжнародних терміноелементів *анти-, де-, дис-, контр-, дез-, диз-, ре-* в ролі префікса: *інвестиція – антиінвестиція, доларизація – дедоларизація, кредитування – декредитування, лістинг – делістинг, баланс – дисбаланс, витрати – контрвитрати, інфляція – дезінфляція, девальвація – ревальвація*. Цікаво, що деякі терміни-антоніми виражені словосполученнями, які за структурою можна поділити на: двокомпонентні (напр.: *низькододаткова операція – високододаткова операція, позитивне сальдо – негативне сальдо, витрати постійні – витрати змінні*); трикомпонентні (*абсолютна додаткова вартість – відносна додаткова вартість*); багатоконпонентні (*плановий характер економічного розвитку – стихійний характер економічного розвитку, грошова форма капіталу – товарна форма капіталу*). В загальнолітературній мові синоніми вважають однією з найважливіших категорій, проте в термінологічних системах їхня роль значно менша. Терміни, які виражають певне поняття, здебільшого не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли в термінологічну систему внаслідок різних мовних контактів і різноспрямованих тенденцій її формування. Так, терміни *прибуток, відсоток, рента* об'єднані родовим значенням «додаткова вартість». У термінології економічної науки можна спостерігати синонімічні відношення за оцінними компонентами, ступенем уживання, сполучуваністю та сферою використання. Варто звернути увагу на три основні види синонімів: абсолютні (*жирант – індосант, жират – індосат, бартер – товарообмін, інновація – нововведення*); ідеографічні (*інвестиція – капіталовкладення, санкція – пеня, профіцит – прибуток – зиск – вигода*); стилістичні (*спекулянт – перекупник – гендляр – баршник*). Аналіз використання паронімів в економічній терміносистемі засвідчує, що їхня звукова близькість призводить до помилкового

слововживання та порушує однозначність як одну з основних ознак наукової мови (*ліцензія* – дозвіл на право торговельного обміну, використання чогось тощо; *ліцензія* – зниження тарифного мита; *ліквідант* – кредитор, який пред’являє права чи вимоги до підприємства-боржника у разі його ліквідації; *ліквідат* – юридична особа-боржник, до якої пред’явлено фінансові вимоги в разі її ліквідації; *гонорант* – особа, яка гарантує оплату векселя, зробивши на ньому поручницький напис; *гонорат* – векселедавець, за оплату якого поручився гонорант; *індосант* – особа, яка робить передавальний напис на звороті чеків, векселів та інших цінних паперів; *індосат* – особа, якій передаються цінні папери за передавальним написом). Аналізуючи економічну терміносистему, можна виділити в ній кілька основних груп: 1) економічні поняття й категорії (*авіста* – 1) вексель на пред’явника без вказівки на термін платежу; 2) напис на векселі або іншому цінному папері, що засвідчує можливість оплати в будь-який час за пред’явлення або після закінчення визначеного терміну з моменту пред’явлення; *авуари* – в широкому розумінні – будь-які активи, майно, за рахунок яких можуть бути зроблені платежі та погашення зобов’язань власником; у вузькому розумінні – грошові кошти, що знаходяться в банку, якими їхній власник може розпоряджатися; *ностро* – банківські кореспондентські рахунки, тобто рахунки певної кредитної установи в установах банків-кореспондентів, а також рахунки (в цінних паперах) депозитарної установи в інших депозитаріях); 2) учасники (суб’єкти) економічної діяльності (*доміциліант* – платник за векселем, який уповноважує доміциліата здійснити платіж за векселем у місці доміциляції – місцезнаходженні доміциліата; *інсайдер* – особа, яка має доступ до конфіденційної інформації про справи банку завдяки своєму службовому становищу, участі в капіталі банку, родинним зв’язкам і має можливість використовувати своє становище у власних інтересах; *ремітент* – перший векселедержатель переказного векселя; особа, на користь якої виданий переказний вексель; *жирант* – особа, яка передає вексель, виданий на її ім’я, іншій особі, про що робиться передатний запис на звороті векселя; *жират* – особа, на користь якої переводиться вексель відповідно до зробленого на ньому жирантом передатного напису); 3) назви процесів та операцій (*вальвація* – встановлення курсу (вартості) іноземної валюти до національної грошової одиниці; *інкасо* – банківська операція, яка полягає в тому, що постачальник довіряє установі банку стягнути належні з покупця кошти й зарахувати їх на його рахунок шляхом пред’явлення платіжних документів; *неттинг* – взаємна компенсація зобов’язань й активів, банківських сальдо між філіями банку або кількома банками; *кліринг* – отримання, звіряння та поточне оновлення інформації, підготовка облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів, визначення взаємних зобов’язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів); 4) фінансові інституції (*біржа* – організаційно визначений оптовий ринок однорідних товарів, на якому укладають угоди купівлі-продажу великих партій масових товарів, що мають стійкі й чіткі якісні параметри, або здійснюють систематичні операції з купівлі-продажу цінних паперів, золота, валюти; *банк-гарант* – банк, що доручився й зобов’язався зробити платежі за свого клієнта; *холдингова компанія* – суб’єкт-господарювальник, який володіє контрольними пакетами акцій інших суб’єктів-господарювальників); 5) види, методи, форми ведення економічної справи (*депозитарна діяльність* – надання послуг щодо зберігання

цінних паперів незалежно від форми їхнього випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів; *овердрафт* – форма короткострокового кредиту, надання якого здійснюється завдяки списуванню коштів за рахунком клієнта банку, в результаті чого утвориться дебетове сальдо; *постійне котирування* – метод визначення біржового курсу на цінні папери, що передбачає постійне зіставлення біржових замовлень на купівлю та продаж певного цінного паперу; *спільне інвестування* – діяльність, яка здійснюється в інтересах і за рахунок засновників та учасників інвестиційного фонду шляхом випуску інвестиційних сертифікатів та проведення комерційної діяльності з цінними паперами; *уош* – форма розрахункової угоди в ранній період діяльності бірж); 6) фінансова документація (*алонж* – прикріплений до векселя додатковий лист, на якому роблять передатні записи, якщо на зворотному боці векселя вони не вміщуються; *реверс* – декларація, за якою власник загублених акцій підтверджує готовність узяти на себе збитки, завдані банку, в разі несанкціонованого використання цих документів, замість загублених цінних паперів видається дублікат; *ретратта* – зворотний переказний вексель; документ, за яким особа, що оплатила опротестований вексель, висуває вимогу про відшкодування суми векселя, відсотків, пені та витрат за протестом до особи, зобов'язаної за векселем); 8) засоби реалізації фінансових відношень (*девізи* – міжнародні платіжні кошти (перекази, чеки, акредитиви, виставлені на іноземні банки, платіжні вимоги, платіжні доручення й векселі), а також іноземні банківські білети й монети; *роялті* – платежі будь-якого виду, одержані як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським правом; за придбання будь-якого патенту, зареєстрованого знака на товари й послуги торгової марки, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду; *трансферт* – платежі або передавання майна, робіт чи послуг, замість яких платник безпосередньо не одержує товарів, робіт чи послуг; *дивіденд* – платіж, який здійснюється юридичною особою – емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав у зв'язку з розподілом частини прибутку такого емітента, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку). Головним джерелом формування термінології була й залишається загальноновживана лексика як основа української літературної мови. На сучасному етапі термінологізація загальноновживаних одиниць є одним із продуктивних способів термінотворення. Наприклад, *інвестиційний портфель* – сукупність різних інвестиційних інструментів для досягнення конкретної мети вкладника. У науковій мові цікавими є терміни, що виникли шляхом метафоризації слів загальнонародної мови, однак ці метафори стерті, їх використовують не як засіб створення образності, а як джерело виникнення нових лексичних значень. Варто зазначити, що переважна більшість значень термінів утворена внаслідок двох процесів – метафоризації (напр.: *грошовий голод*, *біржова паніка*, *інфляційне очікування*, *невпевнений ринок*, *акції з обмеженим правом голосу*, *замкнута валюта*, *податкові сховища*, *парасолька цін*) та метонімізації (напр.: *вексельний портфель* – загальноновживане слово портфель у цій сполучі замінює власне позначення кількості векселів, які лежать чи мали б лежати у портфелі; а також *грошова одиниця*, *раунд Кеннеді*, *закон Еджа*, *застереження Джейсона*, *угода купівлі-продажу* (як процес і як документ)). Можна визначити декілька основних груп

метафоричного використання економічних термінів, хоча ця класифікація є досить умовною. Виділені групи пов'язані з різними діями, процесами, професійною спрямованістю: 1) антропометричний напрям метафоризації: «Хоч як не дивно, а людина, яка по праву носила титул „батько гривні”, не вітав свою „дитину” з днем народження»; 2) метафоризація економічного терміна, зумовлена поєднанням з лексикою архітектури та будівництва: «Гривню не впускають із валютного коридору»; 3) військова лексика як джерело метафоризації: «НБУ при потребі готовий підтримати гривню своїми інтервенціями»; 4) поєднання понять медицини та економіки під час метафоризації: «Наступним якісним стрибком у розвитку підприємств має стати грошова ін'єкція від інвестора»; 5) метафоризація економічної термінології у поєднанні з лексикою побуту: «Великий банк може стати справжнім фінансовим супермаркетом для своїх клієнтів, надаючи їм широкий спектр послуг»; 6) метафоризація економічної термінології в поєднанні зі спортивною лексикою: «Однак безальтернативність НБУ як основного гравця і твердість його курсової політики примусили ринок заспокоїтися»; 7) науково-технічна лексика як джерело метафоризації економічної термінології: «Двигуном емісії нових карток в Україні, як і раніше, залишається укладання договорів на зарплатне обслуговування з корпоративними клієнтами».

Зміни, що проходять у мові, нерідко мають прояв динамічних процесів. Мовознавці назвали це явище «активні процеси» як найбільш чітку форму прояву мовних змін. Українська термінологія повинна формуватися з урахуванням таких чинників: досвіду найпоширеніших мов розвинутих країн світу; досвіду українського термінотворення за останні сто років у різних регіонах України та за кордоном.

Отже, стандартизація термінологічних систем на національних та інтернаціональних рівнях необхідна й актуальна, оскільки спрямована на вибір термінологічної норми та її затвердження як обов'язкового варіанту. Кількісне зростання термінів-інтернаціоналізмів є характерною тенденцією, і це покращує взаєморозуміння галузевих фахівців, знижує ймовірність комунікативних перешкод на шляху обміну інформацією та технологіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско, О.К., Городенська, К.Г. & Русанівський, В.М. (1993). *Граматика української мови. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
2. Вихованець, І.Р. & Городенська, К.Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: «Пульсари».
3. Грицьків, А.В. (2004). *Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англомовних фінансових термінів)* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Львів.
4. Дуда, О.І. (2001). *Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи)* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
5. Козловець, І. (1997). До питання формування української фінансово-кредитної термінології (кінець XIX – поч. XX ст.). В *Українська термінологія і сучасність* (с. 69–72). Київ.
6. Козловська, Л.С. & Товстенко, В.Р. (2009). *Культура наукової мови: навч.метод. посіб. для самост. вивч. дисц. для студентів кредит.-екон. ф-ту*. Київ: КНЕУ.

7. Лотка, О.М. (2000). *Англомовна термінологія фінансово-економічних взаємин* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
8. Панько, Т.І., Кочан, І.М. & Мацюк, Г.П. (1994). *Українське термінознавство: підручник*. Львів: Світ.
9. Чорновол, Г.В. (2004). *Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань)* [Автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
10. Шарата, Н.Г. & Кравченко, Т.П. (2019). Термінологічна номінація понять аграрного сектора економіки. *Молодий вчений*, 3(67), 128–132.

Viktoriia Tovstenko, Larysa Bondarchuk, Tamara Podgurska

ACTUAL PROCESSES IN MODERN UKRAINIAN ECONOMIC TERMINOLOGY

The article examines one of the most pressing and complex problems of Ukrainian linguistics of the XXI century – the formation of economic terminology on a national basis. The terminological vocabulary is an indicator of the level of development of scientific language in society and, therefore, of science in general. Terminological vocabulary is the kind of barometer that determines the level of vocational education, as rich and extensive terminology is one of the important indicators of the level of vocational education in the country. Standardization of economic terminology, defining its role in the formation of linguistic and professional competence of specialists in any field of knowledge is the main problem today. The purpose of this article is to try to find out the types of lexical interference, to explore the common features that define the essence of any term; to analyze terms with complete structural coincidence and terms with partial replacement of components, designed by word-forming means of the recipient language; make terms-standards, terms-samples, normalize the terminology; identify linguistic and linguistic reasons for borrowing. The dialectical method is used, empirical, empirical-theoretical and theoretical methods. The article analyzes the history of Ukrainian economic terminology since the times of Kievan Rus, explains general and specific features of terminological nomination of economic concepts, investigates the problem of mastering and transmitting foreign language elements, identifies types of lexical interference, gives common features that define the essence of any terminology units of special, limited functioning; terms with complete structural coincidence and terms with partial replacement of components, designed by word-forming means of the recipient language are analyzed; Linguistic and linguistic reasons for borrowing have been identified. The general and specific features of terminological nomination of economic concepts have been found out, which will facilitate the unification, standardization and codification of this terminology; the problem of assimilation and transfer of foreign language elements is investigated. Conclusion. Standardization of terminological systems at national and international levels is necessary and relevant, since it aims at the choice of the terminological standard and its approval as a mandatory option. It is emphasized that an important aspect of the classification of terminological units of the economic sphere is their word-forming features.

Key words: lexical interference, standardization, international term, transliteration, transposition, linguistic picture of the world, borrowing, internationalisms, metaphorization, communicative obstacles, transphonation.

REFERENCES

1. Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H. & Rusanivskiy, V.M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Chornovol, H.V. (2004). *Novitnia ekonomichna terminolohiia ta yii stylistychnе vzhывання v suchasniі ukrainskii movi (na materialі periodychnykh vydan)* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv (in Ukr.).
3. Duda, O.I. (2001). *Protsesy terminolohizatsii v suchasniі anhlіiskii movi (na materialі literatury z kredytno-bankivskoi spravы)* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv (in Ukr.).
4. Hrytskiv, A.V. (2004). *Mіzhsystemna vzaiemodiia yak chynnyk terminotvorennia (na prykladi anhlomovnykh finansovykh terminiv)* [Synopsis of PhD thesis]. Lviv (in Ukr.).
5. Kozlovets, I. (1997). Do pytannia formuvannia ukrainskoi finansovo-kredytnoi terminolohii (kinets XIX – poch. XX st.). In *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* (pp. 69–72). Kyiv (in Ukr.).
6. Kozlovska, L.S. & Tovstenko, V.R. (2009). *Kultura naukovoі movy: navch.metod. posib. dlia samost. vyvch. dysts. dlia studentiv kredyt.-ekon. f-tu*. Kyiv: KNEU (in Ukr.).
7. Lotka, O.M. (2000). *Anhlomovna terminolohiia finansovo-ekonomichnykh vzaiemyn* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv (in Ukr.).
8. Panko, T.I., Kochan, I.M. & Matsiuk, H.P. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo: pidruchnyk*. Lviv: Svit (in Ukr.).
9. Sharata, N.H. & Kravchenko, T.P. (2019). Terminolohichna nominatsiia poniat ahrarnoho sektora ekonomiky. *Molodyi vchenyi*, 3(67), 128–132 (in Ukr.).
10. Vykhovalnets, I.R. & Horodenska, K.H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy. Kyiv: “Pulsary” (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.46:069

І.М. ФЕЦКО
м. Львів, Україна

СИНТЕТИЧНІ ТЕРМІНИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ЯВИЩА ПОЛІСЕМІЇ

У статті проаналізовано явище полісемії в українській термінній системі музейної справи, схарактеризовано основні типи багатозначності синтетичних термінів фахової мови музейників, запропоновано класифікацію багатозначних терміноодиниць за різними критеріями й визначено специфіку їхньої семантичної структури.

К л ю ч о в і с л о в а : полісемія, терміносистема музейництва, синтетичний термін, семантична структура.

Початок ХХІ століття ознаменувався посиленням процесу інформатизації, універсалізації та спеціалізації нових знань. Накопичення наукових даних у кожній галузі потребує їхньої систематизації, завдяки чому вчені визначають основні поняття, досліджують теоретичні проблеми термінознавства в контексті сучасних напрямів лінгвістичного аналізу (Руколянська, 2015: 125). Вивчення мовних і позамовних явищ, за допомогою яких збагачуються та розширюють коло свого функціонування фахові мови, дає змогу окреслити нові

© І.М. ФЕЦКО, 2021

тенденції та визначити закономірності утворення і вживання термінних одиниць. **Слово** як основна одиниця мови, а також **термін** як ключовий елемент галузевих терміносистем, відзначаються здатністю постійно змінюватись (структурно й семантично) відповідно до наукових чи суспільних потреб (Грибник, 2015: 191). Особливу увагу фахівців привертають специфічні ознаки терміна, його природа та особливості функціонування як у загальнолітературній мові, так і в галузевих терміносистемах. Однією з важливих ознак ідеального наукового терміна вважають його однозначність. Однак вивчення реальних термінних систем переконливо показує, що в термінології, як і серед одиниць загального використання, досить поширене таке явище, як багатозначність, або полісемія (Закреницька, 2013: 26). Тому з'ясування закономірностей творення терміноодиниць, дослідження особливостей їхньої структури й семантики, взаємозв'язку із загальноживаною лексикою мають велике значення для термінознавства. Проблема багатозначності – актуальне питання сучасної науки. Багатозначність термінів – один з основних недоліків будь-якої терміносистеми, оскільки вона створює проблеми в науковій комунікації. Проте уникнути полісемії неможливо, тому що вона належить до складової частини загальнолітературної мови (Вереш, 2015: 111).

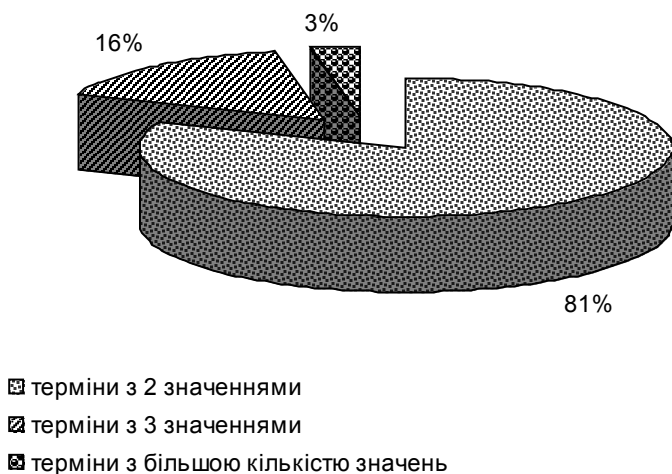
Полісемія як невід'ємний атрибут українській термінології неодноразово була об'єктом дослідницької уваги багатьох учених. Наприклад, Л.Г. Боярова характеризує полісемію в українській музичній термінології (Боярова, 2005), Н.Л. Краснопольська з'ясовує основні питання виникнення й розвитку багатозначності в українській термінології менеджменту (Краснопольська, 2010), Н.А. Ляшук вивчає причини виникнення й функціонування явища багатозначності в лінгвістичній термінології (Ляшук, 2011), О.М. Крimeць аналізує проблему багатозначності українських технічних термінів на внутрішньогалузевому рівні (Крimeць, 2012), А.Ф. Соломахін розглядає особливості багатозначності в системі астрономічної метамови (Соломахін, 2012), Н.А. Цимбал з'ясовує роль полісемії як семантичного явища в українській термінології органічної хімії (Цимбал, 2013), О.В. Шпильківська робить дослідження явища полісемії в терміносистемі фінансового права (Шпильківська, 2013), Н.В. Руколянська досліджує явище полісемії в сучасній українській термінології кримінально-процесуального права (Руколянська, 2015), З.Й. Куньч і Л.В. Харчук здійснюють аналіз специфіки функціонування явища полісемії в українській електроенергетичній термінології (Куньч & Харчук, 2016) та ін. З огляду на це, дослідження окремих терміносистем сприяє подальшому вдосконаленню української термінології й виявленню тенденцій розвитку термінних одиниць у складі лексики сучасної української мови. Цікавим та **актуальним** із погляду сучасного термінознавства видається дослідження явища полісемії в терміносистемі музейної справи, адже в сучасній україністиці немає спеціальних наукових праць, які б розглядали питання багатозначності українських термінів музейництва.

Мета статті – дослідити явище полісемії в українській терміносистемі музейництва, здійснити класифікацію багатозначних синтетичних терміноодиниць та виявити особливості функціонування багатозначних термінів фахової мови музейників. Об'єктом дослідження є синтетичні терміни українського музейництва. Предмет дослідження становить характеристика багатозначності в межах терміносистеми музейництва. Джерелом фактичного матеріалу слугували сучасні українські термінні словники фахової мови музейної справи.

Дослідження проблеми багатозначності в лінгвістичних наукових працях засвідчує відсутність єдиного погляду на це явище в термінології. Одні дослідники вважають полісемію негативним явищем й однозначно заперечують її існування в термінології. На їхній погляд, багатозначні терміноодиниці потрібно виводити з термінних систем. Інші вчені, навпаки, допускають наявність у терміна декількох значень, оскільки термінологію не відокремлено від загальнолітературної мови й тому для неї характерні всі процеси, які відбуваються в мові, у тому числі полісемія. Прихильники іншого погляду, визнаючи наявність явища полісемії в терміносистемах, наголошують на тому, що однозначність термінів є лише тенденцією й вимогою до «ідеального» терміна, яка рідко реалізується на практиці (Біян, 2012: 184).

Серед українських термінологів проблему полісемії ґрунтовно вивчала Л.О. Симоненко, яка вважає основою розвитку термінної багатозначності зміни структури мовного знака, який набуває нового змісту на основі схожості (метафора), часової і просторової суміжності (метонімія, синекдоха) з іншими поняттями. Науковець стверджує, що в термінології, як і в літературній мові, не можна надовго зберегти однозначність, тому що людські знання про навколишній світ весь час поповнюються, й у процесі пізнання виникають нові поняття, які потребують словесного вираження, тобто вони відбиваються в мові, зокрема й у полісемії мовної одиниці (Симоненко, 1991: 27).

Варто погодитись із поглядами Н.В. Нікуліної, яка відзначає, що усунути полісемію терміна практично неможливо, бо метамова, до якої він належить, – динамічна система, що перебуває у розвитку як частина загальнонародної мови і зазнає однакових семантичних процесів (Нікуліна, 2005: 14). У сучасній терміносистемі музейної справи виразною є тенденція до однозначності термінів, проте в ній, як і в багатьох інших термінних системах, нараховуємо значну кількість одиниць, які можуть номінувати кілька понять. Зі 100 усіх полісемних синтетичних терміноодиниць (від загальної кількості 1045 синтетичних термінів) за кількістю зафіксованих значень виділяємо 81 термін із двома значеннями, 16 термінів, що мають три значення, 3 терміни з більшою кількістю значень. (див. діаграму 1).

Діаграма 1. Співвідношення полісемних синтетичних терміноодиниць за кількістю значень

До двозначних зараховуємо терміноодиниці, наприклад: *виставка* – 1) сукупність музейних предметів, виставлених для огляду на короткий термін; 2) музейна експозиція, що має, як правило, тимчасовий характер або регулярно змінюваний склад експонатів) (Микульчик, 2012: 74); *галерея* – 1) тип музейного приміщення видовженої форми із закритими стінами з одного боку й низкою вікон – з іншого, має бокове освітлення; 2) заклад, який експонує твори мистецтва (Микульчик, 2012: 24); *музеалія* – 1) автентичне речове свідчення про певну суспільну дійсність; 2) музеєфікований об'єкт (Микульчик, 2012: 64); *музеологія* – 1) наука, що формується на стику соціального і гуманітарного пізнання і вивчає закономірності генези та функціонування музею, його взаємодію з культурною і природною спадщиною, а також суспільством; 2) наука, що досліджує всі теоретичні і практичні аспекти особливого оцінювального ставлення людини до своєї дійсності (Микульчик, 2012: 74); *показчик* – 1) перелік імен, об'єктів, явищ чи ознак із покликанням на облікові позначення музейних предметів, пов'язаних із цими іменами, об'єктами, явищами чи ознаками, що спрощує пошук потрібної інформації; 2) повний перелік певних об'єктів чи суб'єктів, про які йдеться у виданні з покликанням на сторінку, де вони згадані (Микульчик, 2012: 90); *реставрація* – 1) усунення механічних, фізико-механічних, фізико-хімічних і біологічних пошкоджень музейних предметів; один з основних напрямів науково-фондової роботи музею; 2) відновлення чогось у первісному вигляді, зокрема пам'яток природи, творів мистецтва тощо (Микульчик, 2012: 173) тощо.

Групу тризначних термінів складають такі одиниці, як: *музеографія* – 1) розділ музеєзнавства, завданням якого є опис музеїв, а також пам'яток, що в них зберігаються; 2) корпус видань музею і про музей, які описують музей, його діяльність і музейні фонди; 3) див. музейництво (Микульчик, 2012: 73); *судок* – 1) невелика чашка з ручками як музейний експонат, що використовується для підлив, соусів; 2) столовий прибор із невеликими посудинами для оцту, перцю, гірчиці та ін.; 3) пристрій для перенесення їжі у вигляді невеликих каструль, поставлених одна на одну й скріплених ручкою (Овчарова, 2015: 134) тощо.

Чотиризначні терміни в музейництві трапляються в поодиноких випадках: *акт* (1) у музейних зібраннях – узагальнене найменування документів (писемних та друкованих), у яких за певною юридичною формою зафіксовані економічні або політичні угоди, факти, події; договори між приватними особами, між установами; договори, складені без участі приватних осіб; складені кількома особами. 2) писемні документи, оригінальні справи, які зберігаються в архівах; 3) назви збірників та видавництв академій і наукових товариств; 4) розділи драматичного твору (Овчарова, 2015: 170) та ін.

На основі аналізу семантичної структури наявних у терміносистемі багатозначних терміноодиниць дослідники виділяють внутрішньосистемну (між одиницями однієї терміносистеми) та зовнішньосистемну (між одиницями різних галузевих терміносистем або між термінами і лексикою загального вжитку) полісемію.

Аналіз багатозначних синтетичних термінів музейної справи дає змогу виокремити три різновиди полісемії: 1) внутрішньосистемну; 2) міжсистемну (міжгалузеву); 3) зовнішньосистемну.

Внутрішньосистемна полісемія, тобто багатозначність одиниці всередині терміносистеми, передбачає розвиток вторинного значення терміна на основі іншого значення цієї одиниці, яке також належить досліджуваній галузі, наприклад: *виставка* – 1) сукупність музейних предметів, виставлених для огляду на короткий термін; 2) музейна експозиція, що має, як правило, тимчасовий характер або регулярно змінюваний склад експонатів (Міненко, 2013: 74); *легенда* – 1) документ, що містить усі відомості про походження музейних предметів; 2) сукупність усіх написів на монеті або медалі (Микульчик, 2012: 57); *лектор-екскурсовод* – 1) працівник науково-дослідного підрозділу музею, який веде науково-просвітницьку роботу в стаціонарній експозиції музею, на музейних виставках, організовує і проводить різноманітні масові заходи як у самому музеї, так і за його межами; 2) музейна спеціалізація, що передбачає підготовку з профільних наукових дисциплін музею, знання основ музейної педагогіки та методів науково-просвітницької роботи в музеях, а також вміння працювати з аудиторією (Климишин, 2003: 103) тощо.

Внутрішньосистемна полісемія в терміносистемі музейної справи може з'являтися внаслідок метонімічних перенесень найменувань, наприклад: «*колекція чого-небудь – установа, що зберігає таку колекцію*»: *гербарій* – 1) систематична колекція спеціально зібраних, засушених і змонтованих на аркушах паперу рослин, призначена для наукового опрацювання; 2) установа, що зберігає колекції засушених рослин і проводить їх наукове опрацювання (Микульчик, 2012: 26) та ін.; «*пристрій – будівля, що має такий пристрій*»: *планетарій* – 1) пристрій, за допомогою якого можна спроектувати світлові точки на склепіння для демонстрації зірок та планет; 2) будівля, що має такий проектор (Микульчик, 2012: 89) тощо.

Збагачення української терміносистеми музейництва відбувається також і внаслідок метафорної номінації, що базується на схожості форми, розміру, функцій, якості й ознак, розташуванні частин цілого, наприклад: *кабінет* – кімната в будинку чи квартирі для занять, ділових розмов тощо (СУМ, Т. 4: 64) / різновид музейних меблів – шафа з багатьма висувними шухлядами та дверцятами, встановленими на високому підстеллі (Овчарова, 2013: 71) та ін.

Міжсистемна, або міжгалузєва полісемія, виявляється в одночасному вживанні термінів, що належать до різних галузей знань, об'єднаних за допомогою прямого чи опосередкованого зв'язку. Прикладами такого типу полісемії може слугувати терміни: *депозит* – 1) у музейництві – предмет музейного значення, переданий до музею на тимчасове зберігання (Микульчик, 2012: 28); 2) в економіці – гроші або цінні папери, адресовані через кредитну установу (банк, ощадкасу, нотаріальну контору) кредитором, а також сама операція з грошми або цінними паперами (СУМ, Т. 2: 244); *експозиція* – 1) в музейництві – частина музейного зібрання, виставлена для огляду, яка є, по-перше, результатом наукового опрацювання теми експозиції з урахуванням музейних матеріалів, а по-друге – специфічним твором, у якому різними засобами створюється експозиційний образ певної тематики (Микульчик, 2012: 67); 2) в географії – орієнтування схилів гір, балок, ярів та інших форм рельєфу відносно сторін світу та лінії горизонту, а також відносно повітряних течій (Климишин, 2003: 62) та ін.

Зовнішньосистемна полісемія відображає різнотипні зв'язки українських термінів музейництва й загальнонавчаних мовних одиниць. Цей вид полісемії виникає, наприклад, унаслідок термінізації одиниць загальнонавчаної мови: у

загальнолітературній мові лексема *дарування* означає передавання чого-небудь у власність як подарунок (СУМ, Т. 2: 213). Значення цього терміна в українському музейництві зазнало конкретизації: під *даруванням* розуміють безповоротну безоплатну передачу предметів музейного значення від дарувальника у власність музею (Микульчик, 2012: 28). Аналогічно *датування* – проставлення дати на чому-небудь (СУМ, Т. 2: 214) і *датування* – один із найважливіших елементів атрибуції музейного предмета, визначення часу його створення (виготовлення) чи побутування (Микульчик, 2012: 28); *подіум* – підвищення або підставка для чого-небудь (СУМ, Т. 6: 749) і *подіум* – підвищення різної форми для відкритого експонування об'ємних предметів, яке створює умовну межу між експозицією та простором для відвідувачів (Микульчик, 2012: 90) та ін. Зовнішньосистемна полісемія засвідчує взаємодію і тісний зв'язок терміносистеми музейної справи із загальноживаною лексикою. Така багатозначність стає можливою за умови переходу спеціалізованого терміна на рівень розмовної лексики або термінізації загальноживаних одиниць мови.

За структурним складом серед багатозначних синтетичних термінів фахової мови музейництва можна виокремити похідні й непохідні терміноодиниці, серед яких: а) терміни – кореневі одиниці: *акт, галерея, легенда, музей, щит* та ін.; б) похідні терміни – одиниці, утворені за допомогою суфіксації чи префіксації: *виставка, підтекстівка* та ін.; в) складні терміни: *галерея-музей, лектор-екскурсовод, мінеологія, музеографія* тощо.

За частиномовним вираженням серед полісемних термінів українського музейництва переважають іменники (*антикварій, експозиція, постамент, реставрація, рукопис* та ін.), у поодиноких випадках функціонують прикметники (*оригінальний, натуральний*).

Здійснений аналіз багатозначних синтетичних термінів музейної справи засвідчує їхнє поширення в зазначеній терміносистемі, незважаючи на той факт, що полісемія є небажаним явищем для термінних систем загалом, про що свідчать вимоги, які ставлять до «ідеальних» термінів. Розвиток нових значень терміна на основі раніше наявних дає змогу за допомогою мінімальної кількості лексичних одиниць передати максимальну кількість інформації. Крім того, явище багатозначності термінів фахової мови музейництва в українській мові є відображенням поглиблення, уточнення й розвитку спеціальних знань цієї галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біян, Н.Р. (2012). Сучасна англійська терміносистема туризму в контексті явища полісемії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*, 22 (247), 183–187.
2. Боярова, Л.Г. (2005). Полісемія в українській музичній термінології. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 707, Вип. 46, 83–86.
3. Вереш, М. & Синьо, В. (2015). Полісемія у німецькій християнсько-богословській терміносистемі. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 11, 110–114.
4. Грибнік, Ю.І. (2015). Явища полісемії та омонімії в англійській геодезичній термінології. *Молодий вчений*, 2(1), 191–194.
5. Закреницька, Л.А. (2013). До питання полісемії та омонімії у фаховій термінології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, Вип. 36, 26–28.

6. Климишин, О.С. (2003). *Природнича музейна термінологія: словник-довідник*. Львів: Державний природознавчий музей НАН України, 2003. 244 с.
7. Ключко, Ю.М. (2013). *Музеєзнавство: словник-довідник*. Київ: НАКККіМ, 2013. 82 с.
8. Краснопольська, Н.Л. (2010). Полісемія в українській термінології менеджменту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, 14, 362–370.
9. Кринець, О.М. (2012). Полісемія українських технічних термінів. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 994. Вип. 64, 78–80.
10. Куньч, З. & Харчук, Л. (2016). Полісемія в українській електроенергетичній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології*, 842, 77–81.
11. Ляшук, Н.А. (2011). Причини багатозначності в лінгвістичній термінології. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, Вип. 6, 318–324.
12. Микульчик, Р., Слободян, П., Діденко, Є. & Рак Т. (2012). *Словник-довідник термінології музейництва*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
13. Міненко, Л.М. (Укл.-упор.), Карпова, В.В. (Ред.) (2013). *Музеєзнавство: словник базових термінів*. Київ: Фенікс.
14. Нікуліна, Н.В. (2005). *Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів* [Автореф. дис. ... канд. філол. н.]. Харків.
15. Овчарова, О., Яшуева-Омельянчик, Р. & Сургай, Л. (2013). *Словник-довідник музейного працівника*. Київ: КИЙ.
16. Онуфрієнко, Г.С. (2007). Неолексеми гібридної природи в стилістичній панорамі близькоспоріднених слов'янських мов. *Лексико-граматичні інновації в сучасних східнослов'янських мовах: матеріали III Міжнар. наук. конференції* (с. 39–42).
17. Руколяньська, Н.В. (2015). Полісемія в термінології кримінально-процесуального права України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство*, 23, Вип. 21(3), 124–132.
18. Симоненко, Л.О. (1991). *Формування української біологічної термінології: монографія*. Київ: Наук. думка.
19. *Словник української мови: в 11 т.* (1971–1980) (Т. I–XI). Київ: Наук. думка.
20. Соломахін, А.Ф. (2012). Полісемія в українській астрономічній термінології. *Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили. Серія: Філологія. Мовознавство*, Т. 195, Вип. 183, 91–96.
21. Тимошук, Р.П. (2011). Про полісемію в польській лінгвістичній терміносистемі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 6, 455–463.
22. Цимбал, Н.А. (2013). Полісемія в українській термінології органічної хімії. У *Термінологічний вісник: зб. наук. праць* (с. 22–27). Київ: Інститут української мови НАНУ.
23. Шпильківська, О. (2013). Явище полісемії в термінології фінансового права. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*, Вип. 10, 289–295.

Ivanna Fetsko

SYNTHETIC TERMS OF UKRAINIAN MUSEUM SCIENCE
IN THE CONTEXT OF THE POLYSEMY PHENOMENON

We have analyzed the phenomenon of polysemy in the Ukrainian term system of museum business, described the main types of ambiguity of synthetic terms of professional language of museum officers, classified ambiguous terms units by different criteria and identified specifics of their semantic structure.

In the modern terminology of museum work, there is a clear tendency to unambiguous terms. However, we have a significant number of units that can nominate several concepts in this term system that was identified also in many others. The ambiguous units include *exhibition, gallery, museum, museology, index, restoration*, etc. The group of three-digit terms consists of the following units: *museography, sudok*, etc. The four-digit terms in museology occur in isolated cases, e.g. *act*, etc.

Three types of polysemy were identified in the studied terminological system based on the analysis of the semantic structure of the multivalued terminological units present in the terminological system. They are: intrasystemic (it could appear as a result of metonymic transfers of names in the terminology of the museum case («*collection of something – institution that keeps such a collection*»: *herbarium*, etc. ; *device – a building that has such a device*”: *planetarium*, etc.) and metaphorical nomination (*office – a room in the house or apartment for classes, business conversations, etc. / variety of museum furniture, etc.*), intersystem (intersectoral) (*deposit* (in museology, economics), *exposition* (in museology, geography), *shield* (in museology, geology), etc.), and externally systemic (*donation, dating*) polysemy.

According to the structural composition, the derivative and non-derivative term units are distinguished among the multi-valued synthetic terms of the professional language of museology. They are: a) terms – root units: *act, gallery, legend, museum, shield*, etc. ; b) derived terms – units formed by suffixation or prefixation: *exhibition, subtext*, etc.; c) complex terms: *gallery-museum, lecturer-guide, museology, museography*, etc.

The analysis of ambiguous synthetic terms of museum business indicates their distribution in this terminology, despite the fact that polysemy is an undesirable phenomenon for term systems in general, that was evidenced by the requirements for «ideal» terms.

Key words: polysemy, terminology of museology, synthetic term, semantic structure.

REFERENCES

1. Biiian, N.R. (2012) Suchasna anhliiska terminosystema turyzmu v konteksti yavlyshcha polisemii. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 22 (247), 183–187 (in Ukr.).
2. Boiarova, L.H. (2005). Polisemiia v ukrainskii muzychnii terminolohii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriya: Filolohiia*, 707, Vol. 46, 83–86 (in Ukr.).
3. Hrybinyk, Yu.I. (2015). Yavlyshcha polisemii ta omonimii v anhliiskii heodezychnii terminolohii. *Molodyi vchenyi*, 2(1), 191–194 (in Ukr.).
4. Kliuchko, Yu.M. (2013). *Muzeieznavstvo: slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: NAKKKiM (in Ukr.).
5. Klymyshyn, O.S. (2003). *Pryrodnycha muzeina terminolohiia: slovnyk-dovidnyk*. Lviv: Derzhavnyi pryrodoznavchyyi muzei NAN Ukrainy (in Ukr.).
6. Krasnopolska, N.L. (2010). Polisemiia v ukrainskii terminolohii menedzhmentu. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*. Seriya: Filolohichna, Vol. 14, 362–370 (in Ukr.).

7. Krymets, O.M. (2012). Polisemiia ukrainiskykh tekhnichnykh terminiv. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Seriya: Filolohiia*, 994, Vol. 64, 78–80 (in Ukr.).
8. Kunch, Z. & Kharchuk, L. (2016). Polisemiia v ukrainiskii elektroenerhetychnii terminolohii. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Problemy ukrainiskoi terminolohii*, 842, 77–81 (in Ukr.).
9. Liashuk, N.A. (2011). Prychyny bahatoznachnosti v linhvistychnii terminolohii. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, 6, 318–324 (in Ukr.).
10. Mینenko, L.M. (Comp.), Karpova, V.V. (Ed.) (2013). *Muzeieznavstvo: slovnyk bazovykh terminiv*. Kyiv: Feniks (in Ukr.).
11. Mykulchyk, R., Slobodian, P., Didenko, Ye. & Rak, T. (2012). *Slovnyk-dovidnyk terminolohii muzeinytstva*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (in Ukr.).
12. Nikulina, N.V. (2005). *Stanovlennia suchasnoi ukrainiskoi terminolohichnoi systemy avtomobilebuduvannia ta remontu transportnykh zasobiv* [Synopsis of PhD thesis]. Kharkiv (in Ukr.).
13. Onufriienko, H.S. (2007). Neoleksemy hibrydnoi pryrody v stylistychnii panorami blyzkosporidnennykh slovianskykh mov. In *Leksyko-hramatychni innovatsii v suchasnykh skhidnoslovianskykh movakh : materialy III Mizhnar. nauk. konferentsii* (pp. 39–42) (in Ukr.).
14. Ovcharova, O.V., Yausheva-Omelianchuk, R. & Surhai, L. (2013). *Slovnyk-dovidnyk muzeinoho pratsivnyka*. Kyiv: KYI (in Ukr.).
15. Rukolianska, N.V. (2015). Polisemiia v terminolohii kryminalno-protsesualnoho prava Ukrainy. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya : Movoznavstvo*, Vol. 23, Issue 21(3), 124–132 (in Ukr.).
16. Shpylkyvska, O.V. (2013). Yavysheche polisemii v terminolohii finansovoho prava. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Seriya 9: Suchasni tendentsii rozvytku mov*, Vol. 10, 289–295 (in Ukr.).
17. *Slovnyk ukrainiskoi movy: v 11 t. (1971–1980)* (Vols. I–XI). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
18. Solomakhin, A.F. (2012). Polisemiia v ukrainiskii astronomichnii terminolohii. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzh. un-tu im. Petra Mohyly. Seriya: Filolohiia. Movoznavstvo*, Vol. 195, Issue 183, 91–96 (in Ukr.).
19. Symonenko, L.O. (1991). *Formuvannia ukrainiskoi biolohichnoi terminolohii: monohrafiia*. Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
20. Tsymbal, N.A. (2013). Polisemiia v ukrainiskii terminolohii orhanichnoi khimii. In *Terminolohichni visnyk* (pp. 22–27). Kyiv: Instytut ukrainiskoi movy NANU (in Ukr.).
21. Tymoshuk, R.P. (2011). Pro polisemiiu v polskii linhvistychnii terminosystemi. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, Vol. 6, 455–463 (in Ukr.).
22. Veresh, M. & Syno, V. (2015). Polisemiia u nimetskii khrystyiansko-bohoslovskii terminosystemi. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, Vol. 11, 110–114 (in Ukr.).
23. Zakrenytska, L.A. (2013). Do pytannia polisemii ta omonimii u fakhovii terminolohii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriya: Filolohichna*, 36, 26–28 (in Ukr.).

І.А. КАЗИМИРОВА, О.О. КОЛЯДЕНКО

ТЕРМІНИ СЕРІЙНИЙ – СЕРІАЛЬНИЙ У КНИГОВИДАВНИЧІЙ СПРАВІ

У бібліотечній справі терміни *серійний* і *серіальний* мають різне значення. *Серіальне видання* – це видання, що виходить упродовж часу, тривалість якого заздалегідь не встановлено, здебільшого нумерованими та (або) датованими випусками (томами), які мають однакову (спільну) назву, однотипне оформлення та не повторюються за змістом. Терміни *серійний* і *серіальний* перебувають у родо-видових відношеннях: *серіальними* виданнями є *періодичне, продовжуване* та *серійне* видання (ДСТУ 3017:2015, п. 4.3.2, с. 5). Різні поняття позначають терміни *serial* і *series* і в англійській мові: *Serial* – a publication in any medium issued under the same title in a succession of discrete parts, usually numbered (or dated) and appearing at regular or irregular intervals with no predetermined conclusion. [*Серіал* – видання на будь-якому носії низки випусків (томів, частин) з однією назвою, які зазвичай пронумеровані (або датовані) та виходить через однакові або різні проміжки часу, без заздалегідь сформульованих висновків]; *Series* – group of separately published works related in subject and /or form, issued in succession (numbered or unnumbered) by a single publisher or distributor, usually in uniform style, each bearing, in addition to its own title, a collective or series title applied by the publisher to the group as a whole. [*Серія* – низка окремо опублікованих творів, пов’язаних темою та / або формою, виданих послідовно (пронумерованих або нумерованих) одним видавцем або дистриб’ютором, як правило, з дотриманням стилю. Окрім заголовка твори серії мають спільну серійну назву] (джерело: *Online Dictionary for Library and Information Science* by Joan M. Reitz. Retrieved from https://products.abc-clio.com/ODLIS/odlis_s.aspx).

Варто уживати обидва згадані терміни задля уникнення омонімії в номінації різних бібліографічних понять.

І.А. КАЗИМИРОВА, О.Д. КОЧЕРГА

ЙОН ЧИ ІОН, ЙОНІЗІВНИЙ, ЙОНІЗУВАЛЬНИЙ, ГЕРМАНІЙ ЧИ ГЕРМАНІЙ

Написання *йон*, відповідно – похідні *йонізований*, *йонізувальний*, нормативне, оскільки: 1) українській мові не притаманні дифтонги; 2) в українській мові домінує тенденція прикриття першого складу слова, яке починається на головний, протетичний *й*.

Прикметники *йонізований*, *йонізувальний* мають відтінки значення: *йонізувальний* – призначений йонізувати (*йонізувальний* пристрій тощо), *йонізований* – здатний йонізувати (*йонізоване* проміння).

Уживання активного дієприкметника *йонізуючий* не рекомендоване, оскільки з 90-х рр. у термінології спостерігаємо виразну тенденцію до уникнення вживання віддієприкметникового компонента на *-юч(ий)* у складі термінів-словосполук, заступлення їх прикметниками із суфіксом *-льн-*.

Написання терміна *германій* / *германій* у редакції правопису 2019 р. регламентоване правилом, згідно з яким у загальних назвах латинські літери *h* і *g* в українській мові передають літерою *г*. Потрібно розрізняти випадки, коли термін – загальна назва не має структурного аналогу – власної назви, і в цьому разі потрібно писати *г*. Написання *германій* зумовлено структурним зв'язком власної назви *Германія* і похідного утворення *германій*.

І. А. КАЗИМИРОВА, Н. О. ЯЦЕНКО

ТЕРМІНИ ФОРЗАЦ, НАХЗАЦ, ПЕРЕВИДАННЯ, РЕПРИНТНЕ ВИДАННЯ (РЕПРИНТ), СТЕРЕОТИПНЕ ВИДАННЯ

Слово *форзац* в українській мові вживається в значенні ‘подвійний аркуш паперу, що з'єднує книжку з внутрішньою частиною обкладинки, а також служить для оформлення книжки’ (див.: Словник української мови: В 11 т. К., 1979, Т. 10. С. 617); слово *нахзац* – ‘задній форзац, елемент конструкції палітурки книги у вигляді однозгинного аркуша щільного паперу або конструкції з двох аркушів, з'єднаних смужкою тканини, що скріплює книжковий блок із задньою стороною палітурної кришки’ (див.: Словник сучасних поліграфічних термінів. К., 2019. С. 73). *Перевидання* – повторне видання раніше випущеної книги (брошури, буклету тощо), зі змінами або без них (див.: Словник сучасних поліграфічних термінів. К., 2019. С. 84); *репринтне видання* (*репринт*) – ‘видання, випуск якого здійснюється шляхом репродукції сторінок книги (брошури, журналу тощо), вибраної для відтворення без зміни тексту (смыслового змісту, структури), без відтворення особливостей матеріалів (паперу, палітурки) і друку (наприклад, виправлень, друкарських помилок, дефектів друку)

(див.: Словник сучасних поліграфічних термінів. К., 2019. С. 101); *стереотипне видання* – термін, що застосовується нині в переносному розумінні та означає повторне видання без змін у змісті. Спочатку термін означав видання, видруковане із стереотипів (див.: Словник сучасних поліграфічних термінів. К., 2019. С. 113). Терміни рекомендовані для вживання у видавничій справі.

Н.О. ЯЦЕНКО

ПРИЙМАННЯ–ПЕРЕДАЧА ЧИ ПРИЙМАННЯ– ПЕРЕДАВАННЯ?

Слово *приймання* означає дію за значенням дієслова *приймати*, одним із значень якого є ‘брати на свою відповідальність що-небудь для передавання, пересилання, зберігання і т. ін. (про спеціально призначену особу, працівника)’ (див.: Словник української мови: В 11 т. Т. 7. 1976. С. 623). Чи можуть заступати одне одного слова *передача* та *передавання*? У юридичній практиці та практиці діловодства засвідчені такі терміносполуки: акт *приймання – передачі*, акт *приймання – здачі*, акт *приймання–передавання*. Хоча слова *передача* й *передавання* – синоніми, пор.: *передача* – ‘дія за знач. *передавати, передати*’; *передавання* – ‘дія за значенням *передавати*!’ (див.: Словник української мови: В 11 т. Т. 6. 1975. С. 163, С. 161), в сучасній українській мові спостерігаємо виразну тенденцію до переважання в діловій та юридичній практиці слова *передавання*: акт *приймання – передавання*. Саме таке вживання рекомендуємо як нормативне.

Н.О. ЯЦЕНКО

ВИБІЙ ЧИ ЗАБІЙ?

Яке слово – *вибій* чи *забій* більш точно передає характер професії та чи можна ці слова вважати синонімами? Слово *вібій* в українській мові вживається з ремаркою *гірн.* у значенні ‘кінець гірничого виробітку, місце роботи шахтаря, яке постійно пересувається’ (див.: Словник української мови: В 11 т. К., 1970. Т. 1. С. 352); слово *забій* – *гірн.* Те саме, що *вібій* (див.: Словник української мови: В 11 т. К., 1976. Т. 3. С. 22). *Забій* (у шахті) подано як синонім до *вібій* (див.: Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. К., 2000. С. 114). Отже, терміни *вібій* і *забій* у сучасній українській мові є синонімами.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АРТИКУЦА Наталія Володимирівна – головний науковий співробітник відділу теорії та практики законотворчої діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України, кандидат філологічних наук, доцент; ел. пошта: artykutsa@gmail.com.

БАРАН Наталія Анатоліївна – аспірантка Інституту української мови Національної академії наук України; ел. пошта: natanatbar@ukr.net.

БИБИК Світлана Павлівна – провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор; ел. пошта: sbybyk2016@ukr.net.

БІЛОУСОВА Роксана Зіновіївна – асистент кафедри бібліотекознавства і бібліографії факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка; ел. пошта: bilousova@ukr.net.

БОНДАРЧУК Лариса Михайлівна – доцент кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, кандидат філологічних наук; ел. пошта: larysa.bondarczuk@ukr.net.

ВАРИНСЬКА Алла Михайлівна – завідувач кафедри українознавства Національного університету «Одеська морська академія», кандидат філологічних наук, професор; ел. пошта: varinskay1@gmail.com.

ВАСЕЦЬКА Оксана Іванівна – учений секретар Інституту української мови Національної академії наук України, кандидат філологічних наук; ел. пошта: oksana.vasetska.04@gmail.com.

ГІНЗБУРГ Михайло Давидович – начальник відділу Інституту транспорту газу, доктор технічних наук, професор, академік УНГА; ел. пошта: mychajlo.ginzburg@gmail.com.

ГОРГОЛЮК Ніна Георгіївна – заступник директора з наукової роботи Інституту української мови Національної академії наук України, кандидат філологічних наук, доцент; ел. пошта: gorgoluk@ukr.net.

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна – завідувач відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор; ел. пошта: k.horodenska70@meta.ua.

ГРИНЬОВ-ГРИНЕВИЧ Сергій Вікторович – професор Державної вищої професійної школи в Сувалках, м. Сувалки (Польща), професор, доктор філологічних наук; ел. пошта: svgrinev46@gmail.com.

ДЕДІНКИН Олександр Леонідович – директор Вітебської філії Закладу освіти Федерації профспілок Білорусі «Міжнародний університет «МІТСО» (Білорусь), кандидат історичних наук, доцент; ел. пошта: aleksandrdedinkin@yandex.ru.

ДІЛЬНА Оксана Андріївна – доцент кафедри гуманітарної освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат філологічних наук; ел. пошта: dilnamartynyak@gmail.com.

КАЗИМИРОВА Ірина Андріївна – старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України, кандидат філологічних наук, доцент; ел. пошта: kazymyrovai@gmail.com.

КИСЛЮК Лариса Павлівна – старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови Національної академії наук України, доктор філологічних наук; ел. пошта: larysa.kysliuk@gmail.com.

КОЛЯДЕНКО Олена Олександрівна – молодший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України, кандидат філологічних наук; ел. пошта: lekoliad@gmail.com.

КОРНОДУДОВА Наталія Миколаївна – старший викладач Національного університету «Одеська морська академія»; ел. пошта: marina7@te.net.ua.

КОСМЕДА Тетяна Анатоліївна – професор кафедри україністики Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Польща), доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща); ел. пошта: tkosmeda@gmail.com.

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна – старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови Національної академії наук України, доктор філологічних наук; ел. пошта: tetyana_kots@ukr.net.

КОЧАН Ірина Миколаївна – завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор; ел. пошта: kim1950@i.ua.

ЛАВИЦЬКИЙ Антон Олексійович – завідувач кафедри іноземних мов і міжкультурних комунікацій Вітебської філії Закладу освіти Федерації профспілок Білорусі «Міжнародний університет «МІТСО» (Білорусь) кандидат філологічних наук; ел. пошта: anton_lavitski@mail.ru.

ЛИТВИНСЬКА Світлана Віталіївна – завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, кандидат філологічних наук; ел. пошта: svitlana.lytvynska@npp.nau.edu.ua.

ЛУЖЕЦЬКА Наталія Ярославівна – доцент кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, кандидат філологічних наук; ел. пошта: natalialuzhetska@gmail.com.

НЕЛЮБА Анатолій Миколайович – професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор філологічних наук, доцент; ел. пошта: anatoliy_nelyuba@ukr.net.

НІКУЛІНА Неля Василівна – завідувач кафедри українознавства Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, кандидат філологічних наук, магістр педагогіки вищої школи; ел. пошта: nykulina@ukr.net.

ПОДГУРСЬКА Тамара Анатоліївна – старший викладач кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана; ел. пошта: podgurska@meta.ua.

ПОЛЩУК Наталія Олександрівна – викладач Рівненського економіко-гуманітарного та інженерного коледжу, кандидат філологічних наук; ел. пошта: nata-polishchuk@ukr.net.

РЯБЕЦЬ Людмила Віталіївна – старший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови Національної академії наук України, кандидат філологічних наук; ел. пошта: riabetslv@ukr.net.

СЕНЬКІВ Світлана Дмитрівна – аспірантка кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; ел. пошта: ladybirdie.e@ukr.net.

СОРОКІНА Ельвіра Анатоліївна – професор Державного освітнього закладу вищої освіти Московської області «Московський державний обласний університет» (МДОУ; Росія), професор, доктор філологічних наук; ел. пошта: ellasor@mail.ru.

СТЕЦИК Христина Миколаївна – старший викладач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, кандидат філологічних наук; ел. пошта: khrystyna.stetsyk@npp.nau.edu.ua.

ТОВСТЕНКО Вікторія Ростиславівна – доцент кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, кандидат філологічних наук; ел. пошта: tovstenko.vika@ukr.net.

ФЕЦКО Іванна Михайлівна – доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат філологічних наук; ел. пошта: ivanka_fly@ukr.net.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ЧОРНОВОЛ Галина Василівна – доцент кафедри методики навчання, стилістики і культури української мови Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, кандидат філологічних наук, доцент; ел. пошта: g_chornovol@ukr.net.

ШКИЦЬКА Ірина Юріївна – старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету, доктор філологічних наук, професор; ел. пошта: i.shkitska@gmail.com.

ЯРЕМКО Ярослав Петрович – професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор філологічних наук, доцент; ел. пошта: yaremkojar@ukr.net.

ЯРОШЕВИЧ Ірина Арнольдівна – доцент кафедри бізнес-лінгвістики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», кандидат філологічних наук, доцент; ел. пошта: yagoshevych_ukr@ukr.net.

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна – старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України, кандидат філологічних наук; ел. пошта: n.yats@ukr.net

Підписано до друку 16.12.2021 р.

Формат 60 x 84 ¹/₁₆, Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Обл.-вид. арк. 30,27. Ум.-друк. арк. 20,75. Наклад 300 прим. Зам. № 2194.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41